

تصویر ابو عبد الرحمن الکردي

منتدی اقرأ الشافعی

www.iqra.ahlamontada.com

ژیانی نه میری باوہر داران
خہ لیفہی چوارہم

عہ لی کوری نہ بو طالب

خوا لئی رازی بیت

نووسینی

دکتور علی محمد الصلابی

وہرگیرانی

ماموستا عومہر توفیق الخطاط

دارالمعرفۃ
بہ بیروت

بۆدابهزاندنى جۆرهها كتيب: سەردانى: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

پراي دانلود كتيابهاي مختلف مراجعه: (مُنْتَدَى اقرا الثقافى)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردى ، عربى ، فارسى)

ژيانى نه ميرى باومرداران
خه ليفه ي چوارهم

عه لي كورى نه بو طاليب

خوا لى رازى بيت

ژيانی نه میری باومرداران
خه لیفه ی چوارهم

عہ لی کوری نه بو طالیب

خوا لیی رازی بیت

نووسینی
دکتور علی محمد الصلابی

وهرگیرانی
ماموستا عومهر توفیق الخطاط

کتیبخانه ی نارین
مه ولیز

دارالمعرفه
به یروت

ژماره‌ی سپاردن (۱۲۹۹) ی سالی ۲۰۰۸ پیدراوه

سویاسنامدی بهریتز دکتور علی موحدهمد الصلابی

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين محمد وعلى آله وصحبه وسلّم ، اما بعد
فاني اتقدّم الى مكتبة نارين في اربيل -كوردستان العراق بالشكر الجزيل لقيامهم بترجمة وطبع
مؤلفاتي الى اللغة الكردية ، كما اتقدم بالشكر الجزيل الى الشاب اليافع نهاد جلال الذي ترجم اول
كتبي الى اللغة الكردية (الدولة العثمانية) كما اخص بالشكر الاستاذ عمر توفيق الخطاط الذي
ترجم ثلاثة من كتبي (سيرة ابي بكر الصديق ،وسيرة امير المؤمنين علي بن ابي طالب ، وسيرة عمر
بن عبدالعزيز) رضي الله عنهم اجمعين واشكر الاخوة الاخرين الذين ترجموا بقية مؤلفاتي الى اللغة
الكردية، وارجو من الله تعالى لهم الموفقية و السلام عليكم ورحمة الله

الدكتور علي محمد الصلابي

پیشه کی وەرگێڕ

پاش ئەوێ بە کۆمەکی و هاوکاری پەرورەدگاری خۆشەویستم توانیم ژبانی دوو هەمین کەسایەتی ئیسلام پاش پیغه مەبەری ئەکرەم (ﷺ) کە ژبانی یە کەمەین خەلیفە پاشیدی پیغه مەبەرمان (ﷺ) - ئەبو بەکری صدیق بوو - ﷺ - وەرم گێڕایە سەر زمانی کوردی و بەراستی مەن ئەوەندە سوودم لێ وەرگرت کە وام دەزانی هەنگاو بە هەنگاو وەک خەزمەتکاریکی دڵسۆزو گۆڕی پرایەل - لەخەزەتی ئەو پیاوێ دام و بە شمشێرە کەم لە گەڵ ئەو پیاوێ مەزەندە دژ بە هەلگە پراوەکان دە جەنگام و لە گەڵ گریان و فرمێسک پشتنەکانیدا منیش چاوە کاغە قەتیس مابوون، بەراستی پێڕەوی ژبانی گۆڕی و هەموو جارێ لەخۆم دەپرسی ئایا ئێمە موسلمانێ ئەم رۆژگارە چەند پێویستمان بە زانی و لەبەرکردن و چاوی کردنی ژبانی پیاوانی خودا - هاو ئەلانی بە ئەمەکی پیغه مەبەری نازدار (ﷺ)، و ئای لاوە کاغە چەندی بێ ناگان لە ئۆقیانوسی کە غەفلەت و بێ ناگایدا دەژین کە دوژمنان نەخشە یەکی وایان پەخساندووە کە هەر لاویک ناوی یاریزانە ناو دارەکانی جیهان و تێپەکان و مۆندیا لەکان نەزانیت، بە گەنجی ئەو سەر دەمە ناوان، بەلام خوا ناگادارە خەلیفە پاشیدیەکان هەوێنی چاک کردنی گەورە و بچوکی کۆمەلگەکان، و ژباڕەکان زۆر پێویستیان بە دارپشتنەوێ هەموو بۆچوونەکانیانە لە سەر پارەوێ ئەو پیاوانی کە هەرگیز مێژوو ناتوانیت وێنەیان دوبارە بکاتەوێ. منیش لە خۆشی ئەو چێژ و لەزەتە پۆچی و مەعریفە یەکی لەو کاری وەرگێڕانەمدا دەستم کەوتن دنیای نووسینم بە جێ هیشت، چونکە نووسین لە عەقل و مەعریفەتی خۆت لێ دە کەیتەوێ دە بیەخشیت بە خۆتەر، بەلام وەرگێڕان تێکەڵ بوون و ناوێتە بوونە لە گەڵ هەست و هەناو و گیان و گوزەرەن و بانگەواز و خواپەرستی ئەو پیاوێ بەرزانی کە مەن بە هەر مەند بووم بە وەرگێڕانی ژبانیان بۆ سەر زمانی شیرینی کوردی.

پاش ئەوێ ژبانی خەلیفە یە کەم - ئەبو بەکری صدیق - کەوتە بازارەوێ - لە بەرگێکی جوان قەشەنگ و لاپەرە (شامو)، کە کاک فائق خاوەنی کتێبخانە ی نارین لە شاری هەولێری بە ئەمەک، ئەرکیکی زۆری لە پێناویدا کێشا تا ناردی بۆ لوبنان و لە (دار المەرقة) ی بە ناویانگ

چاپی بکات و بهوشیوازه جوانه بکهوخته بهردهستی خوینهران. و له گهڼ کاک احمد همه امینی پورزام له هه له بجهی شهید دوو فاکتیری سهره کی بوون له هاندانم بۆ نووسن و وه پگێپان و زۆریش سوپاس گوزاریانم، و له خوای زهوی و ئاسمانه کان ده پارێتمهوه نه گهر ئهم کارهم خزمهته به ئیسلامی عهزیز و پیغه مبهره نازداره کهی (ﷺ) و بانگهوازه غهریبه کهی، ئهوا یارمهتیم بدات و تاقهتم پێ ببهخشیت تا منیش لهم سنورهوه خزمهت بکهم و ههر هیچ نه بێت پۆله کاغان به روشنبیری بێننهوه و به لکو پۆژی بێت -إنشاء الله- ئهم موره پچراوانه کۆیکاتهوه و له گهڼ تاریکی و دوور له خایدا دهستهو یه خهیا بکاتهوهو پیکهوهو به هه موومانده قورئان بکهینهوه به چرای پروناکی ژیان...

وا ئهم جارهش ده چینه خزمهت خهلیفه یه کی راشیدی تر، که ئامۆزای نازداره کهی پیغه مبهری سهرهرمانه (ﷺ)، عدلی کورپی ئه بو طالیب (ﷺ).

عدلی (ﷺ) ئه و له و جوژه پیاوانه یه که (وهك كه نزاران) بۆ موسلمانان به ئام هیچ یه کێک له موسلمانان به هه موو چین و تایفه کانیانهوه مافی شیاوی خۆیان پێ نه داوهو به تهواوی نه یان ناساندوه.

له سهرده میکدا عدلی (ﷺ) زۆر پێویستی به وه بوو که پشتی بگهڕیت و هاوکاری بکړیت له پهراندنی ئه و سهرده مه پر له ئاشووبه ی پاش شهید کردنی عثمان (ﷺ) بۆ خهلیفه ی نوێ هاتبوهو کایه وه به ئام دۆست و شیعەکانی ده وروبه ری له پاش ئاشت بوونه وه ی له گهڼ موعاویه ی کورپی ئه بو سوفیان - خوا له خۆی و باوکیشی پازی بێت - ئهوان چاویان به رای نه دا که عدلی (ﷺ) په روه ده ی دهستی پیغه مبه ره و زۆر خۆ به کهم زان بووهو قبوولی ته حکیمی کرد له گهڼ داو ئهوانیش پێیان ناخۆش بوو، ئه ویش ده ری کردن و ووتی پێیان: ئه ی ده رکراوان و ناوی خهوارجیان به سه ردا سه پا.

ئیت له و پۆژه به دوا به بێ ئه وه ی خۆی پازی بێت قودسیه تیککی وایان پێ دا که له بهر چاوی موسلمانان ساده و ساکاره کان - گه ورتو موپاره کتر بێت - له هه موو هاوه ئان و بگره له پیغه مبه ری خواش و بگره وایان لێهات هاواری تی بکه ن و له نه هامه تی یه کاند به شمێره که یه وه فریایان که ویت! و له حاله تی نا په حه تیدا بلێن (یا علی)! که پیغه مبه ری خوا

(۲۳) سال به شه و پژ بهی و هستان، ههولای دا تا وای کرد له مرۆقه‌کان هاوار بۆ هیچ کەس و هیچ خوایدە ک نەبەن جگە له (الله) نەبیت ..

لەم بەر هەمە تازە یەدا .. بەوردی برای خوینەر دانیشەو (عەلی) (ﷺ) ئەو دەهینی کە یەك مانگی ژیا نتی بۆ تەرخان بکەیت و بیخوینیتەو .. سوود گەلیکی زۆرت چنگ دەکەویت کە خوا دەیزانیت هەموو رۆژنامەکان لەم پەر بۆ ئەو پەر بخوینیتەو (عوشریکی) ئەو کتیبە ناوازیە بیوت پرووناک ناکاتەو ..

ئەگەر لەپیاوی قانون ز یاسایی دەپرسیت لەم کتیبەدا سەرسام دەبیت کە بۆچی زانکۆکانی دنیا کۆلیژی یاسا، کارە دادگایی یە پەر لە دادەکانی (أبو الحسن) ناخوینن؟!

ئەگەر خواناسی و بەندایەتیت لاوازه .. ئەوا سەریک بەدە لە مزگەوتە کە کوفەو وا -عەلی- لەناو میحرابە کەدا بەچۆکدا کەوتوو و بەهەردوو دەستی پریشی خۆی گرتوو و هاوار دەکات و لە خوا دەپارێتەو کە لەم نیو هەموو لەم بەندەیت خۆش ببە!! و دژایەتی دنیا پەرستی دەکات و دەلێت ئەو دنیا منت بۆ ناخەلەتیم پرۆ خەلکی تر بخەلەتینە، ئەو نازانی من سی بەسی کەم خستۆتە مشت؟!.

ئەگەر دەتەویت بزانی هەولان هەموویان لەیەك ئاستدان و کەسیان - بۆ تاوان و فریشتە ئاسا نەبوون و یە کتریشیان زۆر خۆش ویستوو ئەوا سەیری عەلی بکە (ﷺ) کە چۆن ئەبو بەکرو عومەر لەخۆی بە بەرێزتر دەزانیت و کچی خۆی دەدات بە عمر و ناو زیاتر لە (۱۵) کەسی بنەمالەکیان بەناوی ئەبو بەکرەو ناونابوو .. بە پێچەوانەی ئەوانەی ئەمڕۆ ئیدیعی شوین کەوتە عەلی (ﷺ) دەکەن بەلام لە هەموو جیهاندا یەك منداڵی خۆیان بەو ناو و نوانین و خۆیشیان بە شوین کەوتە عەلی دەزانن!!.

هەروە کە چۆن ئەحکامی ((پاشگەزبونەو)) - الردة - و چۆنیەتی بەرەنگار بوونەو لە ژیا نی ئەبو بەکرە بە کردەو فێری بووین

هەر بەو جۆرەش لەژیا نی عەلیدا (ﷺ) فێری ئەو هەمان دەکات کە ئەگەر ناکۆکی و جەنگ لەگەڵ برا موسلمانەکاندا دروست بوو چی بکەین؟ هەموو میژوو لەسەر ئەوەن کە خەواریج چ نامەردیەکیان لەگەڵ عەلیدا نواندو سەنگەریان لی گرت، و عەلیش بۆ پارێزگاری لە هەبەتی

خیلافهتی نیسلامی و پهرتموازه نمبوون له گه لیان جهنگا بهلام چون جهنگیک؟ وهك جهنگی باوك له گه ل جگمرگۆشه ی خۆی! هه میشه دهیفرموو: برینداریان مه کوژن! شوین هه لاتیانیان مه کهون! به کافریان مه زانن! و برامانن و لیتمان هه لگه پراونه ته وه - إخواننا بغوا علینا - و هه رگیز شوین کهوتوان و هه وادارانن نه گرتوون و نا په هه تی نه کردوون! نه ی خستوونه ته ژیر چاودیری! له ناوچه ی ژیر ده سه لاتی خۆیدا وهك هه موو موسلماننیک تر ژیاون و ده ری نه ده کردن و دهستی نه ده گرت به سهر ماڵ و حالیا نندا وهك حیزبه کانی نه مه رۆ به یه کتری ده کهن ... و له غه نیمه و ده سته کهوت بۆ بهشی نه ده کردن و دهشی زانی دژی خۆی به کاری ده هیئنه وه!

له کۆتاییدا به وتووێژیک نیتوان خۆم و پیاویکی شیعه مه زه هب کۆتایی بهم پیتشه کی به ده هیتم که له سهر ده می خویندنی زانکۆمدا له به غذا پوی داوه و واز له خوینهر دینم تا خۆی بکات به ناو گولستانی خه لیفه ی چواره می نیسلام دا گوزهر بکات و خۆی له و گولزاره شیه له بویت و له خوایش داواکارم هه موو لایه کمان له و شیه یه بۆ بهش نه کات.

من: ئیمه زۆر عدلیمان خۆش ده ویت و وهك نه هلی سوننه پیزی تایبه تیمان هه یه بۆی (ﷺ)، کابرای بهرام بهرم سه ری سوپماو سه رتیک باداو به لاقرتیوه لیم ی پرسی: نه ی نه گه ی راست نه کهن و خۆشان ده ویت بۆچی کردتان به خه لیفه ی چواره م؟ و منیش و وتم: نه وهش به لگه یه له سهر نه وه ی خۆشان و یستوه! و وتی یانی چی؟ و وتم: پیتغه مبه ری نه کهرم (ﷺ) خۆشه و یست ترین کهس نیه له لای خوای گه وره؟ و وتی: به لێ .. و وتم: ده ی چی لێ کهم بۆته وه که کردوویه تی به دوا یین پیتغه مبه ر؟ کابرا و وتی: (صدگ والله)...

له کۆتاییدا داواکارم له خوای - عز وجل - نه و کاتانه م به زایه نه پروات که شه وانه تا ۱۱ - ۱۲ ی شه و خه ریک ی وه رگێپانی بسووم و بیکاته مایه ی سوود و که لک بۆ خوینهران و دلی خوینهرانی بۆ نه رم بکات نامیــــــــن.

وه رگێپ

عمر توفیق الخطاط

بهشی یه کهم
 عدلی کوپی نه بو طالیب له مه کهدا:
 جیباسی یه کهم
 ناو و نهژاد و نازناو و پهوشت و خانه وادهی:

یه کهم: ناوو شورهت و نازناوی:

۱- ناوونه ژادی: عدلی کوپی نه بو طالیب (عبد مناف)^۱ ی کوپی (عبدالمطلب)، پیتیان ووتووه (شیهه الحمد)^۲ ی کوپی هاشم ی کوپی عبد مناف ی کوپی قوسه ی کوپی کیلاب ی کوپی موپره ی کوپی کهعب ی کوپی لوته ی کوپی غالب ی کوپی فدهری کوپی مالیک ی کوپی نه زری کوپی که نانه ی کوپی خوزه یه ی کوپی مدرکه ی کوپی نیلیاس ی کوپی موزی ی کوپی نزار ی کوپی مهعد ی کوپی عه دنان.^۳

کوپی مامی پیغه مبهری خوایه (ﷺ) له باپیری یه که میدا پیتی ده گاته وه که (عبدالمطلب) ه، و باوکیشی ناوی نه بو طالیب ی برای عبدالله ی باوکی پیغه مبهری خوایه (ﷺ) و عدلی له سهره تای له دایک بوونیدا ناوی نرا - نه سهد - که دایکی نهو ناوه ی لیتنا و کاتی باوکی گه پرایه وه نهو ناوه ی به دل نه بوو بۆیه ناوی نا - عدلی -^۴ بهم شیعه ره شدا دیاره ناوی حهیده ره بووه که خۆی ده لیت:

أنا الذي سمتني أمي حيدرة کلیث غابات کره المنظره.^۵

۲- شوره تی: پیتیان ووتووه (أبو الحسن) به ناوی کوپه گه وره که ی (حه سن) وه بوو که له فاطمه ی کچی پیغه مبهری خوا بوو (ﷺ). و پیتشیان ووتووه (نه بو توراب) که پیغه مبهری خوا (ﷺ) نه م

^۱ نه بو طالیب ناوی عبد مناف بووه.

^۲ عبد المطلب ناوی (شیهه الحمد) بووه.

^۳ الطبقات الکبری (۱۹/۳). صفة الصفوة (۳۰۸/۱).

^۴ غریب الحدیث للخطابی (۱۷۰/۲).

^۵ الریاض النظرة فی مناقب العشرة، لا ۶۱۷.

نازناوهی لیتنا، و خۆشتین نازناو بوو له لای خۆی، و هۆکاره کەشی ئەوه بوو پیغه مبهری خوا (ﷺ) بۆ سەردان چوو بۆ مائی فاطمه ی کچی و عدلی له ماله کەدا نه بینی، فەرمووی: ((أین ابن عمک))؟ واتە ((کۆپه کەمی مامت له کوێ یه))؟ فاطمه یش ووتی: ناکۆکیه کەوتە نیتوان من و ئەوه و توپه کردم، و خۆشی له مائ دەرچوو لێره نه مایهوه، پیغه مبهری خوایش (ﷺ) به کەسیکی ووت: ((أنظر این هو))؟ واتە ((تا بزانه له کوێ یه))؟ هاتهوه وه ووتی: ئەه پیغه مبهری خوا (ﷺ) له مزگهوت پراکشاه، پیغه مبهری خوایش (ﷺ) پۆشت بۆ لای و ده بینی پراکشاه و عهباکهی له سەر شان کەوتۆته خوارهوه، خۆلای بوو بوو، پیغه مبهریش (ﷺ) دهستی پیا دهیتناو دهیته کاندو دهیوت: ((قم أبا تراب))^۱ واتە ((ههسته ئەه خۆلای)).

و له پڕیویهتیکی بوخاریشدا هاتوه دهتیت: سۆتند به خوا جگه له پیغه مبهری خوا (ﷺ) کەس ئەم ناوهی لێ نهناوه.^۲

له شوره تهکانی تریشی ((أبو الحسن والحسين، أبو قاسم الهاشمي^۳، أبو السبطین))^۴.

۳- نازناوهکانی: (أمیر المؤمنین)، (رابع الخلفاء الراشدين).

دووهم/ له دایک بوونی:

پڕیویه تهکان جیاوازیان ههیه له دیاری کردنی سائی له دایک بوونیدا، ههسەنی بهسری - پرهحمەتی خوای لێ بیت - دهتیت: پانزه سال تا شانزه سال پیتش نیسلام له دایک بووه.^۵ بهلام (ابن نيسحاق) دهتیت: (۱۰) سال پیتش هاتنی نیسلام له دایک بووه.^۶ و (ابن حجر) یش ئەم پرایه پهسهند دهکات.^۷

^۱ مسلم في صحيحه ژماره ۲۴۰۹.

^۲ البخاري في صحيحه ژماره (۴۴۱، ۳۷۰۳، ۳۲۸۰).

^۳ البداية والنهاية (۲۲۳/۷).

^۴ أسد الغابة (۱۶/۴).

^۵ المعجم الكبير للطبراني (۵۴/۱).

^۶ السيرة النبوية (۲۶۲/۱).

^۷ الاصابة (۵۰۱/۲).

(الباقر محمد بن علی) دوو پای هیئاوه: یه که میان: وه که نهوهی (ابن نیسحاق) ه که (ابن حجر) په سەندی کردووه، که (ده) ساڵ پیش هاتنی نیسلام بووه،^۱ و دووه میان: ده‌تیت (۵) ساڵ پیش هاتنی نیسلام له دایک بووه، و منیش بۆچوونی (ابن نیسحاق) و (ابن حجر) م په‌سەند کردووه که (۱۰) ساڵ پیش هاتنی نیسلام له دایک بووه.^۲

(فاکهی) نهوهی باسکردووه که (علی) (ﷺ) یه که مین کهس بووه که له ناو که‌عه‌دا له دایک بووه، و (حاکم) یش ده‌تیت: هه‌موو هه‌واله‌کان کۆده‌نگن - متواتر - له‌سه‌ر نهوهی ئیمام علی (ﷺ) له‌ناو که‌عه‌ی پی‌ۆزدا له دایک بووه.

سێ یه‌م / خانه‌واده‌و کاریگه‌ری له‌سه‌ر نهوه‌کانی دواتر:

زانستی لێکۆڵینه‌وه نهوهی سه‌لماندووه که بونی‌یهی له‌ش و ده‌روونناسی، و په‌وشت ناسی، و کۆمه‌لناسی، کاریگه‌ری خۆیان‌یان هه‌یه له‌سه‌ر چاکی و لێهاتویی و په‌وشت به‌رزی و ووزه‌و توانا‌کانی نهوه‌کانی دوا‌ی خۆیان، به‌لام تا پاده‌یه‌ک له زۆریه‌ی کاته‌کاندا، نه‌مه‌ش له سێ پێگه‌وه ده‌ییت:

أ- قیه‌م و په‌وشتی که باو باپه‌رانی هیشتا پارێزگاری لێ ده‌کهن و باوه‌ری ته‌واویان پێ یه‌تی، یان هه‌ولیش ده‌ده‌ن نهوه‌کانی دوا‌ی خۆیان به‌ جوانترین شیوه‌ بیپارێزن، و به‌ گه‌وره‌ پای بگرن و بانگه‌شه‌ی بۆ بکه‌ن، و نه‌و که‌سه‌شی له‌ناو بنه‌مه‌اله‌که‌دا لێ ی لا‌بدات و دژایه‌تی بکات به‌ نامۆ و له‌پرز ده‌رچوو سه‌یری بکه‌ن و قینیان لێی هه‌ستیت، و به‌بێ نرخ و ناپیاو سه‌یریان بکه‌ن و به‌ جو‌لانه‌وه‌یه‌کی خراپی بده‌نه قه‌لهم له‌گه‌ڵ باو باپه‌رانیان و له‌ناو نه‌م بنه‌مه‌اله‌یه‌دا بۆته یاسایه‌ک و لێخۆش بوون نی یه بۆ هه‌ر که‌سی‌ک لێ ی لا‌بدات له وه‌چه‌کانیان.

ب- چه‌ڕۆک و به‌سه‌رهاتی باو باپه‌رو گه‌وره‌ پیاوو ناودارانی ناو خانه‌واده که هه‌ر له پاله‌وانی‌تی و لاوی و سوارچاکی و ناوداری و سه‌ربازی و قبوڵ نه‌کردنی نا‌په‌وا و خێرومه‌ندی و ده‌رمال بوون، و پارێزگاری سته‌م لێکراو و چه‌وساوان، که نه‌وه له‌دوا‌ی نه‌وه بۆ مندا‌له‌کانی خۆیان‌یان گێ‌پاوه‌ته‌وه‌و شانازیان پێوه کردوون، ئیتر بۆ کاتی مندا‌لی یان لاوی یان پیری. نه‌مه‌ش کاریگه‌ری ته‌واوی خۆی

^۱ المعجم الکبیر للطه‌یانی (۵۲/۱).

^۲ فتح الباری (۱۷۴/۷).

هميه له سهر ژيري و ههست و نهستی نهو مندا له، و پيژانده گوره يي و پياوه تي ديتنه پشتي و چاكه له گه ل باوك و دايك، و پاراستني ناويانگي خانه واده كه كاري ده بيت.

ج- كاريگري خويني باو بايران كه ده گوازيته وه بۆ ناو دانه دانده خيزانه كه وه به گوره يي ده ميننه وه، نه مهش له خانه واده يه كدا كه بيانه ویت پاريزگاري له نهسل و فهسلي بنه ماله كه يان بكن، هه رچهنده نه مهش پراو پر واني يه، كه ببيت بنه مايه ك و پيچه وانه قبول نه كات وه سوننه تي خوايي له سهر زه ويدا وه خواي (عز وجل) ده فرمويت ((فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَحْوِيلًا)) "فاگر/ ۴۳".

بۆ نه م خالي سي يه مهيه كه پيغه مبهري خوا ناماژه ده كات و ده فرمويت ((الناس معادن كعادن الفضة والذهب، خيارهم في الجاهلية خيارهم في الاسلام اذا فقهوا))^۱ واته: ((مرۆشه كان كانزان وه كانزاي ثالتون و زيو، نه و يان له سهرده مي نه فاميدا چاكترين بوو بيت له نيسلاميشدا چاكترين ده بيت نه گهر له ديني خوا به جواني تي بگهن)). ههروه ده فرمويت ((من بطؤ به عمله لم يسرع به نسبه))^۲ واته ((ههركه سي له كرده وي چاكه دا دوا بكه ویت، نه وه نه ژاډو باو باير پيشي ناخات)).

نه مهش نه وه ناگه يه نيتكه به پيرۆزي سهيري هه ندي خوين و بنه ماله بكریت، و هه موو سهر كرده تي دين و دونيا بدریته ده ستیان، و پيشه وايه تي نه ممت له واند ا قورخ ببيت چ له لايه ني پړحي و ثايني و زانستی يه وه، ئي هه نه مهش بوو له گهلاني پيش نيسلام پي وه ي ده يان نا لاند، و گهنده لي كۆمه لايه تي و په وشتي و ديكتاتۆري و چه وسانه وي ژير ده سته كانيان لي ده كه وته وه، و كتیبه ميژوويي و شايه تي ميژوو نو سه كان زۆرن له و باره يه وه كه چيان به سهر تيمبراتۆريه تي پۆم و ساساني و كۆمه لگه ي نه غريقي و هينديدا هينا وه.^۳

بۆيه وا جوانه ناماژه يه ك بكه ين بۆ نهو بنه ماله يه ي كه ثيام علي (ﷺ) تيدا له دايك بوو، و په روه رده يش بوو، كه خاوه ني كۆمه لي په وشتي به رزو هه ندي بۆ ماوه ي په وشتي و دهروني بوون،

¹ مسند احمد (۲/۲۳۹) نيسنا ده كشي (صحيحه)

² مسلم، كتاب الذكر والدعاء والتوبة.

³ المرتضى - ندوي ۲۰۷.

وه چۆن عەرب بەگشتی بە چاویکی گەورەو سەیریان دەکردن و دانیان بە چاکیاندا دەنا، و لە قورەیشەو دەست پێ دەکەین پاشان بەنی‌هاشم.

۱- ھۆزی قورەیش:

عەرب بەگشتی دان بە بەرزی و گەورەیی و پەوانبێژی و پوناکیی و بەخشندەیی و ئازایەتی و سواچاکی قورەیشدا ناو، و ئەمەش لە ناویاندا بۆتە نمونەو جێگای وتووتنی یە.^۱ لەناو یەکدا ھاوپەیمانی یەتیکێ توندو تۆلیان ھەبوو، و دەستیان گرتبوو بە بێتکی زۆر لە شەریعەتی نێراھیم پێغەمبەر (ﷺ)، و ەك عەربە دەشتەکی یەکان نەبوون کە پێزیان لە ھیچ ئانێک نەدەگرت، و بە پەوشتی بەرزیش خۆیان نەدەپازاندەو، ئەمان مندالی خۆیانیان زۆر خۆش دەویست، ھەجیان دەکرد و ئەرکەکانی ھەجیان جێبەجێ دەکرد، مردووی خۆیانیان کفن دەکرد، و ئەگەر لەشیان قورس ببوایە خۆیان دەشۆرد، و خۆیان لە ناگر پەرستی فارس و ھیندەکان بە دوور دەگرت، لە ژنەتێنانیشدا خۆیان لە خوشک و خوشکەزاو کچ و کچەزا دەپاراست، ئەمەش بە پێچەوانەیی ناگر پەرستەکانەو، پاشتر قورئانیش ئەو کارە جوانانەیی جێگیر کرد لەناو کۆمەڵگەیی مۆسڵماندا، کچیان بە شوو دەدا بە مارەیی و شایەت و تەلّاقی سی بەسی^۲، زیاتر پێژداریان لەوە داوێو کە ئەگەر ئەوان ژنیان لە ھەر ھۆزێک بھواستایە مەرجیان لێ نەدەگیرا، بەلام ئەگەر ئەمان کچیان بە ھەر ھۆزێک بدایە مەرجیان لێ دەگرت کە بەرنامەو پڕۆگرامیان جێبەجێ بکات و لێ ی لانەدات^۳.

۲- (بنو هاشم) لە ناو قورەیش دا ھۆکاری پەیمانەکان بوون، و ئەگەر بە ووردی بپروانین ئەوێ میژوو بۆی پاراستووی و زانایانی سیرەت نووسیویانە درەبارەیی ھەواڵ و بەسەرھاتی (بنی هاشم) کە شتیکێ کەمە لە زۆر، بۆمان دەردەکەوێت کە تا چ پادەییەک ھەستی بەرزی مەزفایەتیان تێدا بوو، مام ناوێند بوون لە ھەموو شتێک دا، و ژیرمەند بوون، باوہری پتەویان بەو ھەبوو کە (کەعبەیی پێژ) گەورەیی یەکی زۆری ھەیە لەلای پەرەردگار، و لە ستەمکاری خۆیان

^۱ السيرة النبوية، ندوی، ۷۴.

^۲ بلوغ الادب في معرفة احوال العرب (۲۴۳/۱) نالوسی.

^۳ المرتضى - ندوی، ۲۲.

به دور ده گرت، و له ناستی هه قدا لوت بهرزیان نه ده نواند، و هه میسه وره بهرز بوون، و به بهزهیی بوون له گه ل لاوازو ستم لیکراودا، سه خی بوون، و نازا بوون، و هه موو ماناکانی (سوار چاکیان) له ناو عه ره بدا تیدا هاتبوویه دی، خاوهنی ژياننامه یه ک بوون که لایه قی باو باپیانی پیغه مبهری خودا بیت (ﷺ)، ره وشتیان زۆ گوڤاو بوو له گه ل نهو بهرنامه یه دا که پیغه مبهری (ﷺ) بانگه شهی بۆ ده کرد، به لām نه وه نه ده هه بوو له سه رده می (الفتره)^۱ دا ده ژیان و وه ک باقی که له که میان بیرو باوه ری نه قامی زāl بوو بوو به سه ریاندا^۲، و به نی هاشمیش به ناسانی نه که یشتبوونه نه م شوینه واره بهرزه مه گهر به قوریانی دان و به خشن و به خشندهیی و خزمه ت کننی خه لکی.

۳- (عبدالمطلب بن هاشم):

باپی پیغه مبهری خوا (ﷺ) و علی کوپی نه بو طالیب بوو (ﷺ)، و نه م پیاه له هاشم ی باوکی یه وه کاری ناودان و نان نامه کردن بۆ حاجیانی مائی خوی پی سپیتردراوو، و نه ویش به جوانی بۆ خه لکی ساز ده کرد، و نه وهی باو باپی بۆ خه لکی یان ده رازانده وه نه میس وای ده کرد، و له ناو هۆزه که یدا ریژیککی وای په یدا کرد که کهس نه که یشتبووه ریژی ناوا، و زۆر خۆشه و یست و خاتردار بوو له لایان^۳.

خۆ (عبدالمطلب) ده و له مه ندرین که سی مه که نه بوو، یان بهررسی یه که م نه بوو، وه ک چۆن (قصی) وابوو، وه له ناو مه که که دا پیای زۆر هه بوون له و ده و له مه ندرتو له و ده سه لات دارتر بوون، به لکو نه م ریژداری ناو هۆزه که ی بوو، چونکه نان و ناوی حاجیانی خستبووه نه سه تۆی خۆی، وه بیرو زه مزه م ی به ده ست بوون نه مه ش ریژداریه که په یوه نه ده به که عبه ی پیژزه وه^۴.

باوه ری پته وی عبدالمطلب به وهی که خوایه ک هه یه و نه م که عبه پیژزه ده پارژیژیت و هه روه ها ده روونیکی بهرزو به ریژ بووه، نه مه ش به و گفتووگوو و توویزه یدا ده رده که ویت که له گه ل نه به ره ه پادشای حبه شه دا کردی، که نه و پادشایه دای به سه ر شاری مه که داو ویستی سوکایه تی به که عبه ی پیژز بکات و له پله و مه قامی که م باته وه و دووسه د حوشتی عبدالمطلب ی داگیر

^۱ الفتره: نهو سه رده مبهرو که زۆر له سه رده می پیغه مبهران دور که و تبهرو نه وه.

^۲ بلوغ الادب في معرفة أحوال العرب، تالوسی (۲۴۳/۱).

^۳ الفضل في تاريخ العرب قبل الاسلام (۷۸/۴)

^۴ سيرة ابن هاشم (۴۹/۱).

کردبوو، و بۆ ئەو مەبەسته داوای کرد پێی بدن که بچیتە لای ئەبرەهە، و ئەبرەهەش پێز
 شیاوی خۆی لێ گرت و لەسەر کورسیه‌که‌ی خۆی ها‌ته‌ خواره‌وه‌ بۆی، و له‌گه‌ڵ خۆی دا‌نی‌شان‌د و
 ده‌رباره‌ی پێدا‌ویستی پرسیاری لێ کرد، و (عبدالمطلب) یش ووتی: هه‌موو پێ‌یستی یه‌کم ئەوه‌یه
 دوسه‌د حوشتی منت گرتوه‌ بده‌ره‌وه‌،

هه‌رکه‌ ئەوه‌ی ووت یه‌کسه‌ر له‌به‌رچاوی ئەبره‌هه‌ که‌وت و به‌ سوک سه‌یری کرد و پێی ووت: تۆ
 داوای (٢٠٠) حوشتی خۆت ده‌که‌یت که من ده‌ستم به‌سه‌ردا گرتوه‌، و به‌لام گوێ به‌ مالتیک
 ناده‌یت که دینی باو با‌په‌رت‌ه‌و من بۆ پوخاندنی هاتووم و داوای پاراستنیم لێ نا‌که‌یت؟!
 (عبدالمطلب) یش ووتی: من خاوه‌نی ئەم حوشترا‌ن‌ه‌م، و ئەو ماله‌ش خاوه‌نی خۆی هه‌یه‌و
 ده‌پیا‌رت‌یزیت، ئەبره‌هه‌ش ووتی: له‌ده‌ستی من نایا‌رت‌یزیت. ئەویش ووتی: ده‌ی ئەوه‌ تۆ ئەوه‌ش
 ماله‌که‌^١.

ده‌ی هه‌روایش بوو که عبدالمطلب ووتی و به‌ فرت و فیتلی ئەبره‌هه‌و سوپا‌که‌ی ته‌فرو تونا کرد و
 ماله‌که‌ی خۆی پاراست. وه‌ک خ‌وای گه‌وره‌ له‌ سو‌ره‌تی (فیل) دا ده‌فه‌رمو‌یت ((أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ
 فِي تَضْلِيلٍ (٢) وَأَرْسَلَ عَلَيْهِمْ طَيْرًا أَبَابِيلَ (٣) تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ (٤) فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ
 مَأْكُولٍ)).

ئەم (عبدالمطلب) ه‌فه‌رمانی به‌ مناله‌کانی ده‌کرد که واز له‌ زو‌لم و سته‌م به‌ی‌ن‌ن، و هانیان ده‌دات
 بۆ په‌وه‌شتی به‌رزو و به‌رگری لێ ده‌کردن له‌ کاره‌ ناشایسته‌کان، و عبدالمطلب له‌ ته‌مه‌نی زیاتر له‌
 (٨٠) سالی‌دا کۆچی دوا‌یی کرد و ته‌مه‌نی پێغه‌مبه‌رمان (ﷺ) له‌و کاته‌دا (٨) سالان بوو، و
 ده‌گێ‌رنه‌وه‌ بۆ ماوه‌ی چهند پ‌ژ‌ژ‌یک‌ی زۆر با‌زا‌رو دوکان دا‌خ‌را‌بوو به‌ بۆنه‌ی ئەو کۆچه‌وه‌^٢.

٤- (ئەبو طالیب) باوکی ئی‌مام عه‌لی کو‌پی ئەبو طالیب (ﷺ):

ئەبو طالیب ساماندار نه‌بوو، به‌لام (ع‌مه‌د) ی برا‌زای زۆر خ‌و‌ش ده‌ویست و گو‌ش‌کردنی گرت‌بو‌وه
 ته‌ستۆی پاش مردنی با‌په‌ری و هه‌میشه‌ له‌لای بوو، و له‌گه‌ڵ‌یشی بوو،^٣ و کاتی پێغه‌مبه‌ری خوا
 (ﷺ) بانگه‌وا‌زی خ‌و‌ی پا‌که‌یان‌د، هه‌مو قو‌په‌یش به‌‌روو‌یدا وه‌ستانه‌وه‌ ته‌نها ئەبو طالیب نه‌ب‌یت که

^١ سه‌ة ابن هاشم (٤٩/١).

^٢ انساب الاشراف لبلادي لا (٧٨/١).

^٣ السه‌ة النبوية (ابن هشام) (١٧٩/١).

پشتی گرت و بریاری دا سدری بھات و پشت گوئی نه خات. و ندمهش غم و پهژاره ی له لای قوپه یشی یه کان دروست کرد، به جوړی پشتی پیغه مبهری خوی گرت و له گهلیدا قبولی جوړه ها نه شکله جو نازاری کرد که مرؤ سدرسام ده بیت له بمردهم پیاوتهی نه بو طالبی دا که پاشه پوژی خوی به ست به پاشه پوژی پیغه مبهری خواوه (ک) و بهو ی که گه وری بهی هاشم بوو توانی (بهی هاشم و بهی مطلب) یه کبخات، و به موسلمان و کافریانوه بریاری پاریزگاری پیغه مبهری خوا بدن له مان ونه ماندا،^۱

و نه بو طالبی توانی پشتی برازاکی بگریت و له جهنگیدا له گهل قوپه یش سدری بھات، و به شیعره مدزنه کانیوه توانی بمره نگاری قوپه یش بیتوه و بیان لمرزینی، و کاتی نیسلام چوه ناو دلی هندی له پیوانی هوزه کانی تروه، قوپه یش له نیوان خویاندا پیکه و تن نامه یه کیان نووسی و تیایدا بریاریان دا که کس له گهل (بهی هاشم و بهی عبدالمطلب) دا تیکه لی نه کن و نه شتیان لی بکرن و نه شتیان پی بفرۆشن، و نهو نامه یه شیان له ناو که عبدها هلواسی،^۲ و همدرو هوزی (بهی عبدالمطلب و بهی هاشم) چونه لای نه بو طالبی و قبولی نهو یان کرد له مدکه درچن و پرۆنه شیوی نه بو طالبی و بۆ ماوهی سی سال نهو برسیتی و سدرماو گهرمایه قبول بکن که مه گهر به دزیوه که سیک خواردنی بۆ بهی نایه، تا نهو بو مؤریانه پیکه و تن نامه کی خواردو پیغه مبهریش (ک) نه بو طالبی لهو شته ناگادار کرد، و پویشتن و نامه کیان دراندو که مارۆ که یش هلوه شایه وه، و نه بو طالبی له (۱۵) ی شهوالی سالی ده یه می پیغه مبهرایه تیدا کوچی دواپی کرد که له و کاته دا تهمه نی له سدروی (۸۰) سالی دا بووه و موسلمانیش نه بو.^۳ که همر لهو ساله یشدا خدیجه ی خیزانی پیغه مبهری خواش کوچی دواپی کرد و نه هامة تی یه کان له سدر پیغه مبهری خوا زیادی کرد و نهو ساله یش به سالی ((خه مباری)) ناوړا.^۴

^۱ فقه السورة النبوية - غضبان لا (۱۸۶).

^۲ السورة النبوية لابن هشام (۳۷۳/۱ - ۳۷۷).

^۳ بلوغ الادب (۳۲۶).

^۴ السورة النبوية لابن هشام (۶۵/۱ - ۶۶).

۵- دایکی نیمام عدلی (ﷺ):

وه دایکی نیمام عدلی یه کیڅک بوو له نافرته صحابیه به پریزه کان که ناوی (فاطمه ی کچی نه سددی کورې هاشم) بوو، که یه که مین هاشمی بوو له دایک بوو،^۱

و نهو خانم به ختوهر بوو به خدمت گردنی پیغه مبهري خوا (ﷺ) که له سدر وه سیه تی عبدالمطلب له لای نهوان مایه وه، که جیځگای دایکی بڼو گرتبویه وه به نهو پری توانا هم موو پیداویستی و کاره کانی بڼو نه بام ددها، و خوشه ویستمان (ﷺ) (نزیکه ی (۲۰) سال له ژیر خانه ی نهودا مایه وه به ددهم بانگه وازی نیسلامه وه هات و بهو شیویه بوو به یه کی له نافرته تانه ی که زور زو هاتن به ددهم بانگه وازه وه، بوو به یه کی له خوشکه پیشینانه ی له پریازی پاکیزه کیدا هدلکه وتن، و هدروه نهو خوشکه (رضی الله عنها) نمونده ی سوزو میهره بانی بوو بڼو فاطمه (الزهره) (رضی الله عنها) که هدردهم هاوکاری ده کرد له به پریوه بردنی نیش و کاره کانیده وه چاکو وه فایده بڼو زهرا و باوکی به پریزی (ﷺ).

له نیمام عدلی یه وه (ﷺ) ده گپړنه وه که ده لیت: ((وتم به دایکم تو بهس ناو بیته و پیداویستی ناماده بکه و فاطمه یش هدویر شیلان و نان کردن له نه ستو ده گریټ)).^۲

(ابن حجر) یش له (الاصابة) کهیدا باسی کردو وه ده لیت: عدلی کورې نه بو طالیب (ﷺ) ده لیت ((پیغه مبهري خوا (ﷺ) پښاکیتکی پهنګاو پهنګی پی به خسیم و فرمووی پیتم: ((اجعلها خرا بین الفواطم)) واته بیکه به چند سهرپو شیک و له نیوان فاطمه کاندای بهشی بکه)) و منیش کردم به چوار سهرپو شوه و دانه یه بڼو فاطمه ی کچی پیغه مبهري (ﷺ) دانه یه کی تر بڼو فاطمه ی کچی نه سدد (رضی الله عنها) - واته دایکی - و دانه یه کیش بڼو فاطمه ی کچی حمزه (رضی الله عنها) و چواره می ناو نه برد.^۳

^۱ فضائل الصحابة (۶۸۵/۲).

^۲ مجمع الزوائد (۳۵۶/۹). رجال السند رجال الصحيح.

^۳ الاصابه (۲۷/۸) ذ ۱۱۵۳.

نهم فاطمه به چ له کاتی ژيانيدا و چ له ساته وه ختی مردنیشیدا بهختیکی باشی هه‌بوو، چونکه پێزی تاییه‌تی هه‌بوو له‌لایه‌ن پێغه‌مبه‌ری خواوه (ﷺ).^۱

له‌ نه‌سه‌ی کورپی مالیکه‌وه ده‌گێژنه‌وه (ﷺ) که وتویه‌تی: کاتی دایکی عه‌لی کورپی نه‌بو طالیب - فاطمه ی کچی نه‌سه‌د کۆچی دوا‌یی کرد، پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) چووه سه‌ر ته‌رمه‌که‌ی و فه‌رمووی ((رحمك الله يا أمي، كنت أمي بعد أمي، تجوعين و تشبعينني، وتعرين و تكسينني، وتمنعين نفسك طيباً وتطعمينني، تريدین بذلك وجه الله والدار الآخرة)).^۲ واته: په‌حه‌تی خوات لی بیته‌ دایکی شیرینم، تۆ دایکم بوو‌یت له‌دوای دایکم، خۆت برسی ده‌کرد له‌پێناو تێرکردنی مندا و خۆت بۆ به‌رگ ده‌کرد له‌پێناو پۆشته‌کردنی مندا، خۆشیت له‌خۆت بری‌بوو بۆ من و نه‌مه‌شت له‌به‌ر خاتری خوا و پۆزی قیامه‌ت ده‌کرد.

۶- براکانی نیمام عه‌لی (ﷺ):

نه‌بو طالیب چوار کورپی هه‌بووه - یه‌که‌میان - طالب - که به‌و ناوه‌وه ناویانگی ده‌رکردووه، و عه‌قیل و جعفر و عه‌لی، له‌گه‌ڵ دوو که‌چدا: یه‌که‌میان (أم هانیء) و (جُمانه) که هه‌موویان له‌ فاطمه ی کچی نه‌سه‌د بوون هه‌ریه‌که‌یان (۱۰) ساڵ له‌وی تریان گه‌وره‌تر بوو.

نه‌مه‌ش کورته‌یه‌که له‌ ژیا‌نی براکانی:

أ- طالب ی کورپی نه‌بو طالب: له‌ دوای جه‌نگی به‌در به‌ بی‌باوه‌پی مردووه، و ده‌لێن پۆشته‌وه بۆ جی یه‌ک و نه‌گه‌راوه‌ته‌وه و بۆ سه‌رو شوێن بووه، پێغه‌مبه‌ری زۆر خۆشه‌ویست و شیعه‌ری زۆری وتووه به‌ پێغه‌مبه‌ری خودادا (ﷺ). و به‌ناچاریش به‌شداری جه‌نگی به‌د‌ری کرد و نێوان نه‌و قه‌ره‌یش ده‌مه‌قالبه‌ک پ‌روی دا و پێیان ووت: وه‌للا‌هی نه‌ی به‌نی هاشم چاک دانیاین که له‌گه‌ڵ نێمه‌ ده‌رچوون بۆ جه‌نگ به‌لام دلتان هه‌ر لای عه‌مه‌، و طالیبیش له‌گه‌ڵ چه‌ند که‌سی‌کدا گه‌را‌نه‌وه بۆ مه‌که‌که.

^۱ امیر المؤمنین علی بن ابی طالب - احمد السید لا (۲۴).

^۲ السلسلة الضعيفة للاباني (۲۴/۱) ژماره (۲۳).

ب - عقیل ی کوری نه‌بو طالب: نه‌بو زهیدیان پی دهوت ، و موسلمان بوونی دواکهوت بۆ دواى فقهى مه‌ککه، وه ده‌لین له دواى (صولحی حوده‌بییه موسلمان بووه و له سالی (۸) ی کۆچیدا کۆچی کردووه بۆ مه‌دینه، و له‌پۆژی به‌دردا نه‌سیر کرا و عه‌باسی مامی (ﷺ) نازادی کرد و له‌ پریاوایه‌ته صحیحه‌کاندا زۆر ناوی هاتووه، و به‌شداری جهنگی (مۆته) ی کردووه و (ابن سعد) باسی نه‌وی کردووه که له فقهی مه‌ککه و جهنگی حوسه‌ین دا به‌شداری نه‌کردووه له‌ به‌ر نه‌خۆشی، و له‌سه‌رده‌می خیلافه‌تی معاویه‌دا (ﷺ) کۆچی دوا‌یی کردووه له‌ ته‌مه‌نی (۹۶) سالی‌دا.

ج - جعه‌غفری کوری نه‌بو طالب: یه‌کیك بووه له‌ مه‌فرزه سه‌ره‌تاییه‌کانی ئیسلام و دۆستی هه‌زاران بووه و له‌گه‌لیان دانیشتووه و خزمه‌تی کردوون و قسه‌ی خۆشی له‌گه‌لدا کردوون و کۆچی کردووه بۆ حه‌به‌شه و له‌سه‌ر ده‌ستی نه‌ودا نه‌جاشی دارو ده‌سته‌که‌ی موسلمان بوون و له‌ جهنگی (مۆته) دا له‌ولاتی شام شه‌هید بووه .

د- أم هانی: کچی مامی پیغه‌مبهر بوو، ده‌لین ناوی (فاخته) بسووه، هه‌ندیکیش ده‌لین ناوی (هند) بووه، یه‌لام فاخته مه‌شه‌ورتیه، یه‌ک کوری هه‌بووه به‌ ناوی (عه‌مر) وله‌فقهی مه‌ککه‌شدا دووبت په‌رستی دالده داو پیغه‌مبهری خواش فهرمووی: ((أجرتنا من اجرتِ يا أم هانی)) واته: دالده‌مان دا نه‌و که‌سانه‌ی تۆ دالده‌ت دا نه‌ی دایکی هانی، وله‌پیغه‌مبهره‌وه فهرمووده‌ی گێراوه‌ته‌وه له‌پاش عه‌لیش (ﷺ) هه‌رژیا^۱.

ه - جومانه‌ی کچی نه‌بو طالب: ناوی (أم عبد) کوری نه‌بوو سوفیانی کورپی حارث ی کوری عبدالمطلب، و (ابن سعد) ده‌لێت له نه‌بو سوفیان کورپکی بوو ناوی (جعه‌غفر) بوو، پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) له خه‌بیبه‌ردا (۳۰) ویسقی خورمای پییدا^۲.
۷ - خێزانه‌کانی و منداڵه‌کانی :

له فاطمه ی کچی پیغه‌مبهرمان (ﷺ). (حه‌سه‌ن و حوسه‌ینی بوو، (ﷺ) وه زهینه‌ب و أم کلثوم ی بووه و تا له‌ژیا‌ندا بووه ژنی به‌سه‌ردانه‌هێناوه. و له خه‌وله‌ی کچی جعه‌غفری کورپی قه‌یس و

^۱ الاصابة في تمييز الصحابة (۳۱۸-۳۱۷/۹) .

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه (۲۵۹/۶ - ۲۶۰) .

کورپکی بوو به ناری محمدی گهوره که به (محمد بن الحنفیه) ناویانگی دهرکردووه^۱ وله (له یلای کچی مه سعودی بهنی ته میم عبدالله و نه بویکری بووه، له أم البنین کچی حیزام یش : عه باسی گهوره و عثمان و جعفری گهوره و عبدالله ی بووه.

وله نه سمای کچی حومه یش: یه حیا و عهونی بووه.^۱

وله (صهبا) یش عومهری گهوره و روقیه ی هه بووه.

وله (نومامه ی کچی عاصیش - محمدی ناوه نپی بووه .

وله (أم سعید کچی عروه الثقفی) یش (أم الحسن و رمله ی گهوره و أم کلثوم ی بچوک و فاطمه و نومامه و خدیجه و أم زینب ی بچوک و ام سلمه و أم جعفر و جومانه و نه فسه ی بووه) .
له موحیاتی کچی نومروء القیس یش کچیکی بوو به لام نه ما . و ابن سعد ده لیت له مندا لانه زیاتر هیچ مندالکی تری نه بووه . که به هه مرویانوه (۱۴) کوپو (۱۹) کچی بووه.

۸- شیوازی عدلی کوپی نه بوو طالب (ﷺ):

(أبن عبدالله) په حهتی خودای لیبت ده لیت : جوانترین شیوازی پتاوانیک من به دلم بسوین له عدلی کوپی نه بوو طالبا (ﷺ): نهویه که پتاوانیکی مام ناوه ندی نزیک ی کورته بالیی بووه.
(أبعم العینین) و پومعت جوان به جوړی وه ک مانگ وا بووه له شوی به دردا، ورگی گهوره بووه، و ناوشان پان بووه، و دهستی زۆر گهوره بووه، گهردنی وه ک مه سینه ی زیوا بووه، سهری - نه سله ع- بوو، واته تنها پشتی سهری مووی پتوه بووه، و پیشی زۆر گهوره بووه، به رزی یه ک له شانیدا هه بووه وه ک گورش خواردنه وی شپرو پلنگ و ابووه، و قوّل و بالی له یه ک جیا نه ده کرایه وه و پیکه وه نوساویون، نه گهر دهستی که سیکی بگرتایه - نه ونده نازاری پیده که پشت خهریک بوو هه ناسه نه دات ، له قه له وی یه وه نزیک بووه، و کاتی بچوایه بۆ جهنگ به ههروه له ده چوو، زۆر به هیژ و دل نه ستور بوو.^۲

^۱ البداية و النهاية (۷ / ۳۳۲)

^۲ الاستیعاب فی معرفة الاصحاب (۳ / ۱۱۲۳) .

یه کهم: موسلمان بوونی:

له به خششه کانی پوره دگار به سدر عدلی کورې نه بو طالبیه وه (ﷺ) و نیازی خپرو چاکه ی پتی نه وه بوو قورپه یش توشی قهیرانیکی نابوری هات، ه نه بو طالبیش خاوه نی ماڼ و مندا لیکي زور بو، پیغه مبهری خوا (ﷺ) به عهباسی مامی ووت - که وه زعی مادی له هه موو به نی هاشم باشر بوو :- ((یا عباس ان اُحاک، اُبا طالب کثیر العیال وقد تری ما اصاب الناس فی هذه الازمة، فانطلق بنا فلنخفف عنه عیاله، آخذ من بیته واحداً وتأخذ واحداً، فنکفیهما عنه)) واته ((نه ی عهباس، نه بو طالبی برات خیزانیکی زوری که ووتوه به سدره دا، خزیشت ده زانیت خه لکی توشی چ قهیرانیکی بووه، با پیکه وه بر دین و که می له مندا له کانی له سدر سوک بکهین و من دانه یه که ده بم و توش دانه یه که له مندا له کانی بده بز لای خوت، و له کؤلی نه وی بکهینه وه)).

عهباسی مامیشی ووتی: به لای باشه، و چون بز لای نه بو طالب و پتیان ووت: نیازمان وایه له م وه زعه گرانی یه دا که توشی خه لکی بووه هه ندی له مندا له کانت بگرینه نه ستو تا وه ختی وه زع باش ده بیته وه، و نه بو طالبیش پتی ووتن: به س عه قیلیم مبهن، کی ده بن بیبهن، و پیغه مبهری خوایش (ﷺ) عدلی گرته نه ستو و عهباسیش جعفری برده لای خوی، نیت لهو پرژه به دوا عدلی له که ل پیغه مبهری خوادا (ﷺ) ده ویا تا هاتنی نیسلام و عدلیش (ﷺ) شوینی که ووت و باوه پی پیکرد و جعفریش له لای عباس مایه وه تا موسلمان بوو، نه ویش وازی لی هیئا^۱، لیره دا تیبینی نه وه ده کریت که پیغه مبهری خوا (ﷺ) وه که وه فایه که بز نه و گرته نه ستو و خزمه تگوزاریه ی نه بو طالب بز لای پاش مردنی (عبدالمطلب) و نه مهش گه وره ترین به خششی خوا بوو به سدر عدلی یه وه (ﷺ)، که به و جزوه ی پوره و ده کرد که خوای گه وره نه وی پوره و ده کردبوو، و که هه موو ره وشتی قورثانی بوو، و ثم پوره و ده جوانهش له عدلی دا ره نگی دایه وه

^۱ السیة النبویة (۲۴۶/۱) ابن هشام.

(ﷺ). و به‌سیشه په‌رورده‌ی پیغه‌مبدر (ﷺ) بۆ عدلی (ﷺ) که له‌مالی نیسلامدا گه‌وره‌بوو، و همر له‌سهره‌تای هاتنی ناینی نوێ وه‌ شاره‌زای هه‌موو نه‌پنی یه‌کانی بوو، و بۆیه همر پیتش نه‌وه‌ی بانگه‌واز له‌ سنوری نه‌و ماله‌ ده‌ریچیت و به‌دوای دۆست و پشتیواندا بگه‌ریت و خه‌لکی له‌ تاریکی یه‌وه به‌ره‌و پووناکی به‌ریت، عدلی (ﷺ) موسلمان بوو، ته‌نانه‌ت زانایان له‌وه‌دا جیاوازیان هه‌یه که پاش (خه‌دیعه‌ی گه‌وره‌) (رضی الله عنها) کۆ دووهم کس موسلمان بووه‌؟ نایا نه‌بو به‌کر بووه‌؟ یان عدلی (ﷺ)؟ به‌لام نه‌وه‌ی زۆریه‌ی زانایانی له‌سهره‌ نه‌وه‌یه که له‌پیاواندا نه‌بو به‌کر بووه‌ (ﷺ)، و له‌ منداڵانیشدا عدلی (ﷺ) و له‌ ئافره‌تانیش خه‌دیعه‌و له‌ به‌نده‌کانیش دا زه‌یدی کۆری حارثه‌ یه‌که‌مین کس موسلمان بوو - خوا له‌ هه‌موویان پازی بیت^۱، ئا به‌م جۆره‌ عدلی یه‌که‌مین لاو بوو هاته‌ ریزی ناینی پی‌دزی نیسلامه‌وه‌.

دووهم: عدلی (ﷺ) چۆن موسلمان بوو؟

(ابن اسحاق) ده‌گێڕێته‌وه‌ که عدلی کۆری نه‌بو طالب (ﷺ) هات بۆلای پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) نه‌بینی له‌ گه‌ل خه‌دیعه‌ی خێزانیدا پیکه‌وه‌ نوێژ ده‌که‌ن، ووتی: ئه‌مه‌ چی یه‌ ئه‌ی مه‌حه‌مه‌د (ﷺ)؟ پیغه‌مبهریش (ﷺ) فەرمووی ((دين الله اصطفاة لنفسه، وبعث به رسله، فادعوك الى الله وحده والى عبادته وتكفر باللات والعزى)) واته‌ ((ناینی په‌روهره‌گاره‌ بۆ خۆی هه‌لیبژاردوه‌ و پیغه‌مبهرانیشی بۆ په‌وانه‌ کردوه‌و منیش بانگت ده‌که‌م بۆلای خوای تاک و ته‌نها و بۆ په‌رستنی و باوه‌ریش به‌ لات و عوزا نه‌می‌نێ)).

عدلیش (ﷺ) نه‌و شه‌وه‌ مایه‌وه‌و پاشان خوای گه‌وره‌ خۆشه‌ویستی نیسلامی خسته‌ دلیه‌وه‌و به‌یانیه‌که‌ی تا لای پیغه‌مبهری خوا نه‌هه‌ستار پیتی ووت: نه‌وه‌ چی بوو بۆت باس کردم ئه‌ی موحه‌مه‌د؟ پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) فەرمووی پیتی ((تشهد اَلَا اله الا الله وحده لا شريك له وتكفر باللات والعزى وتبرا من الانداد)) واته‌ ((شایه‌تی به‌ ده‌ که هه‌یج خوايه‌ك نی یه‌ جگه‌ له‌ (الله) نه‌بیت که ته‌نهايه‌و هاویه‌شی نیه‌ و باوه‌ریش به‌ لات و عوزا نه‌می‌نێ و له‌ هاویه‌ش په‌یداکردن خۆت

^۱ البداية والنهاية (۲/۲۶ - ۲۸).

بهري بکهيت و عدلیش (ﷺ) وای کردو موسلمان بوو، و لهوکاته بهدوا بهدزی شهبو طالیبه وه
 سهردانی پیغه مبهري دهکرد و موسلمان بوونی خوی به نه پنی هیتشبوویه وه.^۱
 سی یه: نیتوان عدلی و شهبو طالیب:

((ابن اسحاق)) ده لیت: هندی له نه هلی عیلم باسی شهویان کردوه که هدرکاتی کاتی نوژ
 بهاتایه ته پیغه مبهري خوا (ﷺ) و عدلیش بهدزی باوکی یوه بهرو شیوه کانی مه که
 ده پزیشن و نوژیان ده کرد و نیتوارانیش هر بهو شیوه ده پزیشن بژ نوژ له ناو کیوه کانی
 مه که ده، تا نهو بهو پزژیکیان شهبو طالیب چو به سهریانا ده بین نوژ ده که ن،

له پیغه مبهري پرسى: نهی برازای خوم نم دینه چ دینیکه که خه ریکیتی؟ نهویش فرموی ((ای
 عم، هذا دين الله ودين ملائکته ودين رسله ودين أبینا إبراهیم)) واته ((به لئ مامی خوم، نه مه
 شاینی خوایه و شاینی فریشته کانیته و شاینی پیغه مبهريته و شاینی باوکه گه وره مان
 نیراهیمه)).

یان فرموی ((بعثني رسولاً الى العباد وأنت - أي عم - أحق من بذلت له النصيحة، ودعوته الى
 الهدى، وأحق من أجابني اليه وأعانني عليه)) واته ((خوا نارودومی بژ هه موو خه لکی و توش -
 نهی مامه - له هه موو که س شایانتری چاکه ی توم بویت و بژ پزگای پزیمایی بانگت بکه م، و
 توش له هه مووان شایانتری که بییت به ده موه و یارمه تیم به دیت.

شهبو طالیبش پتی ووت: نهی برازای خوم، من ناتوانم له شاینی باو باپورانم ده ست هه لبرگم، به لئام
 ناهیلیم یه که س بچوکترین ناخوشی بییته پزگات تا مام. ده لئین به عدلیشی ووتوه: نهی
 کوپی خوم نه مه چ شاینیکه تژ شوینی که ووتویت؟ و نهویش له وه لئامدا ووتی: بهوکه گیان باوه پرم
 به خوا و پیغه مبهري که ی هیناوه باوه پرم کردوه بهو پدیامه ی هیناویه تی و له گه لیدا نوژوم کردوه
 شوینی که ووتوم، ده لئین پتی ووتوه: محمد هه رگیز بژ شتی چاک نه بییت بانگی نه کردویت،
 بهر ده وام بهو دهستی پیوه بگره.^۲

^۱ هه مان سهرچاره (۴/۳).

^۲ السيرة النبوية (ابن هاشم) (۲۴۶/۱).

چوارهم: نایا عدلی (ﷺ) له گڼل پیغه ممبردا له مه ککه بته کانی شکاندووه؟

له عدلی (ﷺ) ده گپړنه وه که ووتوویه تی: من و پیغه ممبری خوا نه وه ستاین تا ناوه پاستی که عبه و پیغه ممبر (ﷺ) پی پی و وتم (دانیسه) و ویستی بچیته سدر شام و منیش ویستم بهرزی بکه مده وه، به لڼام همدستی کرد که من ناتوانم بهرزی بکه مده وه، بویه دابهزی و دانیششت بوم و پی پی و وتم: ((اصمد علی منکبی)) واته ((بچوره سدر شام))، و منیش چوومه سدر شانی و بهرزی کرد مده وه له خه یالی خومدا وام ده زانی بهرو ناسمانه کان بهرزم ده کاته وه، و بهرزی کرد مده وه تا ناستی که عبه، ده بینم بیتیکی زهر د یان مسی لی یه و منیش به لای راست و چه پدا ده ستم وه شانده تا ده ستم گه یشته بته که و گرم، پیغه ممبری خوا (ﷺ) پی پی و وتم: فپی ده خواره وه، و منیش هدم دایه خواره وه وه کو شوو شه ووردو خاش بو، و پاشان دابهزیم، و من و پیغه ممبری خوا به پدنا پسکی خومان کرد به ناو کولانه کاندا و له بهر چاو وون بووین له ترسی شه وی نه وه که یه کی بمان بینیت^۱. هدرچنده شم به سهراته له لایدن کومه لی له زانایان لاوازه چونکه پیغه ممبری خوا (ﷺ) له سرده می مه ککیدا هملی داوه پوویه پوویه ونه پوونه دات له گڼل بی باوه پاندا و کاره که ی به نهی پی بیاریزیت تا پژی خوی، که نه وه بوو له پاش فده می مه ککه که عبه به ته وای له بت پاک کرایده.

پینجهم: نایا عدلی (ﷺ) له سمر ناموزگاری پیغه ممبر (ﷺ) نه بو طالبی ی ناست:

له نیام عدلی یوه (ﷺ) ده گپړنه وه: که هاتوه بولای پیغه ممبری خوا و پی پی ووتوه: نه بو طالب مرد، پیغه ممبری (ﷺ) پی پی فرموو ((اذهب فواره)) واته ((برې بینیه))، عدلی ووتی: ده ی به بت پهرستی مردوه، دیسان پی پی فرموو ((برې بینیه))، ده لی: کاتی له ناشتی بو مده وه، هاتمه و بولای پیغه ممبر (ﷺ) و پی پی و وتم: ((اغسل)) واته ((خوت بش)).

له ریوایه تیک تردا پی پی فرموو ((اذهب فاغسل ثم لا تحدث شیئاً حتی تأتینی)) واته ((برې خوت بشوره و پاشان هیچ باس مه که تا دیته وه لام)). نیام عدلی (ﷺ) ده لی: خوم شت و پاشان هاتمه خزمه تی و چند دوعایه کی خیری بؤ کردم که له سووره وولاخ و په شه وولاخ

^۱ صحیح المسند فی فضائل الصحابة ۶، ۱۸۸، و (مصطفی العلوی) ده لی: همدی پیکی حسنه بهد مورو پښاکا نپه ده.

خۆشتر بوون لام. يەكئى له پراوێهكان كه ناوى (عبدالرحيم السليمى) يه ده‌لێت: له‌سه‌ر ئهمه‌ عەلى (ﷺ) هەركاتى مردويه‌كى بشۆردا يه دوا به‌دواى ئهو خۆى ده‌شۆرد.

شه‌شم/ هه‌ستى پاراستنى ئاسايش له‌لای ئىمامى عەلى (ﷺ) و بردنى ئه‌بو زهر (ﷺ) بۆلاى پيغه‌مبەر (ﷺ):

يه‌كئى له‌ نيشانه‌كانى قۆزاغى مه‌ككى - كار كردن بسو به‌ نه‌يتنى و خه‌باتى ژێرزه‌ مينى، و شارنده‌وى ته‌نانه‌ت له‌ نزىكترين كه‌س، و فه‌رمانه‌كانى پيغه‌مبەرى خوا (ﷺ) زۆر ئاشكرا و پاشكاوانه‌ باسى له‌ نه‌يتنى پارێزى ده‌كرد. و ئىمام عەلى (ﷺ) پڕۆژى زۆر گه‌وره‌ى بينى له‌ بردنى (أبو ذر الغفاري) (ﷺ) بۆلاى پيغه‌مبەرى خوا (ﷺ)، وه‌ ئهم (أبو ذر) هه‌لس و كه‌وتى نه‌فامى زۆر پى ناخۆش بوو، و هه‌رگيز بتى نه‌ده‌په‌رست، هه‌ركه‌س هاوه‌لى بۆ خوا دا بنایه‌ سه‌رزه‌نشتى ده‌كرد، و سێ ساڵ پيش موسلمان بوونى ده‌ستى كردبوو به‌نوێژ بۆ خوا به‌بێ ئه‌وه‌ى قيبله‌يه‌كى هه‌ييت، كه‌ وادياره‌ له‌سه‌ر ئاينى هه‌نه‌فى ئىبراهيمى بووه‌، هه‌ركه‌ هه‌والى پيغه‌مبەرايه‌تى عەلى بيست - خۆى گه‌يانده‌ شارى مه‌ككه‌، و هه‌زى نه‌ده‌كرد هه‌والى په‌رسيت، تا هات و بۆخۆى له‌وى پاكشا، و ئىمام عەلى (ﷺ) بينى كه‌ غه‌ربه‌خوێكى كرد بۆ ميواندارى و هه‌يچيشى لى نه‌پرسى، و له‌به‌يانى پۆزى داهاتوودا پۆشته‌وه‌ بۆ كه‌عبه‌و له‌ ئىواره‌كه‌يدا ئىمام عەلى (ﷺ) بينى يه‌وه‌و ميواندارى كرده‌وه‌و به‌م شيوه‌يه‌ش شه‌وى سێ يه‌ميش پابورد، پاشان هۆى هاتنى بۆ مه‌ككه‌ى لى پرسى، و كاتى ئه‌بو زهرىش زانى كه‌سيكه‌ جێى متمانه‌يه‌ پێى وت: من هاتووم تا پيغه‌مبەرى خوا ببينم.

ئىمام عەلىش (ﷺ) پێى ووت: ئهو له‌سه‌ر هه‌قه‌، و پيغه‌مبەرى خوايه (ﷺ) نه‌گه‌ر پۆز بوويه‌وه به‌دوامدا وه‌ره‌، و نه‌گه‌ر ترسام پئت بزائن خۆم وا نيشان ده‌ده‌م ئاو ده‌پۆژينم، و نه‌گه‌ر له‌چاو وون بووم شوينم كه‌وه‌، و ئه‌ویش شوينى شوينى كه‌وت و پيغه‌مبەرى خواى بينى و گوێى گرت بۆ فه‌رموده‌كانى و پاشان موسلمان بوو، پيغه‌مبەرى خوايش (ﷺ) پێى فه‌رموو ((ارجع الى قومك فاخبرهم حتى يأتيك أمرى)) واته‌ ((په‌رۆه‌وه‌ بۆ ئاو هۆزه‌كه‌ت و هه‌والى منيان پى بگه‌ينه‌وه‌ چاره‌پان به‌ تا فه‌رمانى منت بۆ ديت)).

(أبو ذر) یش (ﷺ) ووتی: سوئند بهو که سدی گیانی منی به دهسته، نه پڑمه ناوه پراستی بی باوه پان پر به دم هاوار نه کم، و نهوه بوو خوی گه یانده ناوه پراستی که عبهو به هه موو توانای هاواری کرد" ((أشهد أن لا اله الا الله وأن محمداً رسول الله)) - خه لکی په لاماریان داو خستیانه ژیر پی له قه، به لثم عه باسی کوپی عبداً مطلب هات و پی پی ووتن: به نی غه فار تۆله تان لی ده که نهوهو پی به کاروانی بازرگانی یه کانتان ده گرن که به ناو هۆزه که ی نهواندا تی ده پهریت به رهو شام و پزگاری کرد له دهستیان^۱.

نهم (أبو ذر) ه پیش هاتنی خوی بو مه کهه برایه کی خوی نارد بووی سو راغی نهو پیغه مبه ره تازه دهو بجیته لای و گوئی ی بو بگریت، و براهه شی هات بو مه کهه گوئی ی گرت بو ووته کانی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) و پاشان گه پرایه وه لای (أبو ذر) ی برای و پی ووت نیمیم که فدرمانی به چاکه و رهوشتی به مرز ده دا، و ووته یه کیشی ده خوئنده وه له شیعر نه ده چوو، (أبو ذر) یش پی پی ووت: نهوه ی له دلی مندا بوو تهواو بۆت نه کردم، و بۆیه هه ولای دا به خوی سو راخی پیغه مبه ری خوا بکات (ﷺ) و براهه شی پی ی ووت: زۆر ناگات له خۆت بیت چونکه خه لکی مه کهه زۆریان بق لی به تی و دژایه تی ده کهن.

هه ندی پهن دو وانه ی گرن گ له م به سه رهاته:

۱- په له نه کردن و شینه یی بو ده سته کو تنی زانیاری، به جوئی (أبو ذر) ده زانییت قورپه یش پی پی قه لسه هیچ که سی قسه له گه ل محمد دا بکات، و نهم په له نه کردنه ش هه لس و که و تیکی ناسایشیانه یه که کاته که نهوه ی ده خواست، چونکه نه گمر هه والی بهر سیایه نهوا قورپه یش پی پیان ده زانی، دواتریش توشی چهندان نازارو ناره حه تی و ده رکردن ده بوویه وه و نهیده توانی نهو نامانه به پیکی که له پی ناویدا هاتووه هه موو خزم و کهس و هۆزی بو به جی هیشته وهو جوړه ها ناره حه تی له پی ناودا چه شته وه و پیگای دووری بو به ریوه.

۲- نیحیات کردن و ناگاداریون له وه ی به جوو کترین زانیاریت پی بدرکینن، نهوه تا کاتی تیمامی عدلی (ﷺ) پر سیاری لی ده کات له هۆی نهم هاتنه ی بو مه کهه، نهو هه ر هیچی پی نالییت که له گه ل نهوه شدا (۳) پۆزیشه له ماله کهیدایه و نانی نهو ده خوات، یان پی پی نهوه ی پی پی بلی

^۱ صحیح البخاری (فتح الباری) (۱۷۳/۷).

مەرجى لى دەگىرىت كە لاي كەس باسى نەكات، و لەھەمان كاتىشدا پى ئى پى نىشان دەدات، ئەوھش ئەوپەرى پارىزگارى نەپتى يە ومەبەستەكەشى ھاتەدى.

۳- ئاگادارى مەسەلى ئەمنى تەنەت لە جم و جۆلىشدا: ئەوھبوو ئىمام عدلى (ﷺ) و (أبو ذر) لەسەر ئەو پىك كەوتن كە بەئامازە، يان جۆلى تايبەتى پەنجە بىرۆن بۆ ئەوئى، وەك ئەوئى دانەوئىتەو نەعلەكانى چاگ بكات يان وازانىت ئاو ئەپژىنىت، ئەوھش لە ھالىكدا كە بىزانىايە يەكئى سەبىريان دەكات و دەيان بىنىت. ئەم كارەش زۆر گرنگە لەكاتى پۆشت بىرەو بارەگای گشتى كە مالى (ئەرقەمى كوپى ئەرقەم) بوو، يان پۆشتىنى ئىمام عدلى (ﷺ) لەپىشەوھو ئەبىر زەرىش لە دوايەوھ بىرات و ماوئەك لەئىوانىاندا ھەبىت، ئەمەش ئەوھك لەكاتى پۆشتىناندا شىتەك پووبىدات و پىيان بزانىت.

۴- ئەم كارە ئەمنى يەي كە ھاوئەلان بەوردى پەچاويان كىدوھ لەلەينى ئەمنى يەوھ بەلگەيە لەسەر پىشكەوتنىان لەم بوارەدا و تا چ پادەيەك ھەستى پاراستن و ئاسايشيان تىدابوھ. تا واپان لى ھاتبو ئەم مەسەلەيە تىكەل بوو بوو بە ھەموو ژيانىان و لەھەموو كارىكى بانگەواز يان شەخسى خۆياندا جى بەجىيان دەكرد، و ھەموو ھەنگاۋەكانىان دوورپىن و نەخشە بۆكىشراو بوو. دەي ئىمەش ئەمپۆ زياتر پىتويستمان بىو ھەستە ئەمنى يە ھەيە كە لەلەي ھاوئەلان ھەبوھە خويان لى پازى بىت، بەتايبەت پاش ئەوئى مەسەلى ئەمن ئەمپۆ گرنگى يەكى گەورەي ھەيە لە مانەو يان لەناوئەردنى دەوئەت و شارستانىيەتەكان و بەھىزى و لاوازيان، و واى لى ھاتوھە قوتابجەندى تايبەتى بۆ كراوھەوھە و ھۆكارو شىتۈزەكانى پوون كراوھەوھە و ئەمپۆ بودجەي زۆر گەورە ديارى دەكرىت بۆ دەزگا ئەمنى يەكان، و ئەمپۆ كېرنى ھەوال گرانترىن بەھاي ھەيە و زۆر جار خەلكى گيانى خۆيان دادەنىت لەپىناو بەدەست ھىنانىدا.

كەواتە مادەم ئەم بوارە ئەوھندە گەورەيە، شاينە ئىمەي مۇسلمانىش گرنگى پى بەدىن تا ھەموو مەسەلەكانان لە ھەموو زارىكدا نەبن و نەپتى يەكانان دەستاو دەست نەكات.^۱

^۱ دوروس في الكتان - عمود شيت خطاب - ۹۶.

حهوتهم: نیمامی عدلی (ﷺ) له گهڼ پیغه مبهري خوادا (ﷺ) به سدر هژده کانددا ده گه پټ و نامادهی نو پټ کومتننامه بوو که له گهڼ - به نی شه بیاندا - به ستر:

نه بانی کوپی تغلب له (ابن عباس) وه ده گټ پټمه وه ده ټټت: عدلی کوپی نه بو طالب بوی باسکردم و ووتی: کاتې خوی گه وه فرمانی ده رکړد بوی پیغه مبهري که بانگه وازه کهی بخت به رده سستی هژده کان، و نه ویش که وه پټ و من و نه بو به کریش به وه (منی) له گه ټی پټ شتین و گه شتینه یه کټی له دیوه خانه کانی عه رب و نه بو به کر پټش که وت و سلای لی کردن، که نه بو به کر له هه موو کار پکی خیردا له پټ شه وه بوو، و پیاوټکی نه ژادناس بوو، ... تا ده ټټت: پاشتر خومان گه یانده دیوه خان پکی تر، که نیشانه ی پټزو و یقاریان پټوه دیاریوو، و نه بو به کر پټش که وت و ووتی: نه م هژده کټن؟ ووتیان: (شیبان بن تغلبه)، له م کاته دا نه بو به کر (ﷺ) لای کرده وه بولای پیغه مبهري خوا (ﷺ) پټی ووت: به دایک و باوک وه به قوریاتن م، نه مانه ژیرمه نده کانی خه لکن، و (مه فروق) یان له ناودایه له جوانی و زمان پاراویدا که سی ناگاتې، دوو په لکه ی درټوی هدی به ده گه نه ناو شانه کانی، و له نه بو به کر وه نزیک بوو، نه بو به کر (ﷺ) پټی ووت: ټټوه ژماره تان چنده؟ مه فروق ووتی: له هه زار زیاترین و هه زاریش له بهر که می ناشکټت ... و نه بو به کر لټی پرسى: بهرگری کردن چونه له ناوتاندا؟ مه فروق ووتی: تو په ترین کاتمان نه و کاته یه به دوژمنان ده گه مین، نا په حدت ترین کاتی به یه که گه یشتنیشمان نه و کاته یه که تو په ده بین، و نه سپه کاتمان له مناله کاتمان خوشت ده وټ و چه که کاتمان له دار خورما کاتمان خوشت ده وټت، و سمرکه وتیش

به ده ست خواجه، جارې ده مانداتې و جارې لیتمان ده گرټمه وه، وادیاره تو برایه کی قوپه یشت؟ نه بو به کر (ﷺ) فرمووی: نه گمر بیستو تانه پیغه مبهريک هاتوه نه وه نا نه مه یه له پالتاندا یه، مه فروق ووتی: نه ی برای قوپه یشتی بزچی شتیک بانگمان ده که دیت؟ پیغه مبهري خوایش (ﷺ) فرمووی ((أدعوك الى شهادة ألا اله الا الله وحده لا شريك له، واني عبدالله ورسوله، والى ان تؤتوني و تنصروني، فإن قريشاً قد تظاهرت على الله، وكذبت رسله، واستغنت بالباطل على الحق، والله هو الغني الحميد)).

واته ((بانگتان ده که م بوی شایه تی دان که هیچ خوا یه کی نی یه شایانی پهرست بیت جگه له خوی تاکو ته نها و دانیش به وه دا بنټن که من به نده و پیغه مبهري خوام، و به ټټن بدهن بوی یارمه تی دان

و سەرخستتم. چونکه قورپه‌یش دژایه‌تی خوا ده‌کات و پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی به‌درۆ ده‌خاته‌وه، و له‌بەر خاتری پرۆ پوچی خۆی له‌ پاستی پاده‌کات، و خوایش ده‌وله‌مه‌ندو سوپاسکراوه)).

مه‌فروق ووتی: بۆ چیت‌ر بانگی خه‌لکی ده‌که‌یت برای قورپه‌یشی؟ چونکه سویند به‌خوا تا ئیستا ووتیه‌کی جوانی نا لهم چه‌شنه‌م نه‌بیستوه.

پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) ئەم نایه‌ته‌ی به‌سەردا خوینده‌وه ((قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّي عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئاً وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَاناً وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكَُمْ وَصَاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ)) "الانعام/۱۵۱".

مه‌فروق ووتی: سویند به‌خوا بانگه‌شه بۆ چله‌پۆیه‌ی په‌وشت به‌رزی و چاکه‌کاری ده‌که‌یت، به‌پاستی ناهه‌قیان کردوه نه‌وانه‌ی به‌درۆیان خستوویتوه و دژایه‌تیت ده‌که‌ن، و پاشان دوا بریاری گه‌پانده‌وه بۆ هاننی کورپی قوبه‌یسه - ووتی: ئەمە هانی ەو گەورەمانەو خواوەنی ئایندارمانە، هانی ووتی: قسه‌کانت‌م بیست نه‌ی برای قورپه‌یشی، وه من وا ده‌بینم واز له‌ نایه‌که‌مان بینن له‌بەر یه‌ک دانیشتنه‌ که له‌گه‌لمان دانیشتوویت ئەمه‌ پرای ژیرانه‌ نی یه‌ و وورد نه‌بوونه‌وه‌شه له‌ پاشه‌پۆژی ئەم هه‌نگاوه‌ و هه‌میشه‌ تیکه‌وتنیش له‌گه‌ڵ په‌له‌کردنایه‌، و پێشمان ناخۆشه‌ پێکه‌وتن نامه‌ بکه‌ین له‌ پشته‌ مله‌ی هۆزه‌که‌مان، و به‌لام ته‌گه‌پێنه‌وه‌و له‌م مه‌سه‌له‌یه‌ وورد ده‌بینه‌وه، و پاشان وه‌ک بلیتی‌هه‌زی کرد(مثنی‌ کورپی حارثه‌ ی شه‌ یبانی)ش به‌شداری قسه‌کان بکات و ووتی:

ئه‌مه‌شه‌ (مثنی‌) یه‌وسه‌ره‌دارخواه‌نی بریاری‌هه‌نگمانه‌.

و (مثنی‌) یش - که‌ پاشتر موسلمان بوو - ووتی: منیش ووته‌کانت‌م بیست نه‌ی برای قورپه‌یشی، و منیش وه‌لامی هانینی کورپی قوبه‌یسه‌ ده‌ده‌مه‌وه له‌ مه‌سه‌له‌ی وازه‌یتان له‌ ئایینی خۆیان و شوینکه‌وتنی ئایه‌که‌ی تۆدا، به‌لام ئیتمه‌ له‌نیوان دوو به‌رداشدا ده‌ژین، یه‌که‌میان یه‌که‌میان یه‌مامه‌یه‌و دووه‌میان سه‌مامه‌یه‌، لی‌ره‌دا پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) پیتی فەرموو ((ما هذان الصريان؟)) واته‌ ((ته‌و دوو به‌رداشه‌ چین؟)) موسه‌ننا ووتی: پرۆیاره‌کانی کیسرا و ناوه‌کانی عه‌ره‌ب، به‌لام هه‌رچی پرۆیاره‌کانی کیسرایه‌ شه‌و زۆر ترسناکه‌و گوناھیکه‌ و لی‌خۆشبوونی نی یه‌ و هیچ پرۆ بیانویه‌کیش ناخوات، و ئیتمه‌ کیسرا په‌یمانی لی‌ وەرگر تووین که‌ شتی تازه‌ نه‌هێنه‌

کایه‌وهو که‌سیٚکی لهو چه‌شنه‌یش دالده نه‌ده‌ین، و من نهم مه‌سه‌له‌یه‌ی که تو هیتاوتنه ئه‌ی برای عه‌رب واده‌بینم پاشاکان زۆر نیگه‌ران ده‌کات، نه‌گه‌ر پیٚت خۆشه له‌لایه‌ن عه‌ربه‌سه‌و چۆنت پیٚت خۆشه ده‌تپاریٚزین و دالده‌ت ده‌ده‌ین.

پیٚغه‌مبه‌ری خوایش (ﷺ) پیٚی فهرموو ((ما أسأتم فی الرد، اذا افصحتم بالصدق، وان دین الله عز وجل لن ینصره الا من احاطه من جمیع جوانبه، أرايتم ان تلبثوا قليلاً، حتی یورثکم الله تعالی ارضهم و دیارهم، و یفرشکم نساہم، أتسبحون الله و تقدسونہ؟)) فقال النعمان بن شریک: اللهم فلك ذالک^۱.

واته ((وه‌لامه‌که‌تان خراپ نه‌بوو، که راستیه‌که‌یتان ووت، به‌لام ناینی خوا - عز وجل - ده‌بیٚ که‌سیٚ پشته‌گیری بکات له‌هه‌موو لایه‌که‌وه‌و له‌هه‌موو که‌سیٚک بیپاریٚزیت، ئه‌ی چۆنه که‌میٚ دان به‌خۆتاندا بگرن، تا خوا‌ی گه‌وره زه‌وی و زارو خانوو‌یه‌ره‌کانی کیسرا ده‌کاته هی ئی‌وه‌و خیزانه‌کانیشیان ده‌کاته جیٚ پاخه‌رتان، ده‌ی نایا نه‌و کاته خوا به به‌رزو پهرۆز پاده‌گرن و شو‌ینی ده‌که‌من؟ نوعمان ی کو‌ری شم‌ریک ووتی: به‌ئێ، نه‌مه‌ت بۆ ده‌که‌مین.

نهم پرو‌داوه‌ش کۆمه‌ئێ پهن‌دو نامۆژگاری له‌خۆ گرتوه‌و که‌ عه‌لی (ﷺ) سوودی باشی لیٚ وه‌رگرت له‌وانه:

۱- عه‌لی (ﷺ) نه‌و وان‌یه‌ی فتری‌بو که‌ پیٚغه‌مبه‌ر (ﷺ) په‌دی نه‌وه‌ی کرده‌وه که‌ هیچ که‌سیٚکی به‌توانا هاوکاری بکات له‌سه‌ر خسته‌نیدا به‌رامبه‌ر به‌ دانی گرتنی پێیان که‌ له‌دوا پۆژدا ده‌سه‌لات و سوودمه‌ندی تیدا ده‌بیٚت بۆیان له به‌رامبه‌ر پشته‌گیریان له بانگه‌وازی ئیسلامی، له‌به‌رنه‌وه‌ی که‌ بانگه‌وازی ئیسلامی بانگه‌وازه بۆ خوا، مه‌رجی سه‌ره‌کی باوه‌ر پێته‌ینانی نه‌وه‌یه که‌ به‌نیه‌تی پاکه‌وه بۆو بۆ خودا بیٚت و به‌س، و به‌ده‌سته‌تێنانی په‌زامه‌ندی ئه‌وی مه‌به‌ست بیٚت له‌ قوربانی دان و سه‌رخستن و هه‌وله‌کانیدا له‌و پێناوه‌دا نه‌ک حه‌ز له‌ کورسی و ده‌سه‌لات و به‌رپرسیاریتی کردن، چونکه‌ دیاری کردنی نامانج که‌ مرۆڤ بۆ خۆی دیاری ده‌کات پال به‌ مرۆڤه‌وه ده‌نیٚت که‌ هه‌ئێسی به‌ کارو چالاکیه‌کانی، که‌واته هاوکاری کردن و سه‌رخستنی بانگه‌واز ده‌بیٚت دا‌په‌یٚت له‌هه‌موو

^۱ البداية والنهاية (۳/۱۴۲/۱۴۵). اسناد حسن ونقل عن البيهقي ابن كثير.

بەرژه وهنده کی دنیایی بۆتهوهی هاریکاری کردنی بمردهوام بیت و لانه دان لی ی و پیشکەش کردنی تهوپه پری قوریانی و گیان فیدایی له پێناویدا.^۱

کهواته زۆر پێویسته له سهر نهو کهسهی دهیهوێت له ناو کۆمهڵێکی ئیسلامیدا کاریکات مەرچی نهوه دانهنیت که پلهوپایه یان سوودی دنیایی پێبدن چونکه نهه بانگهوازه هی خوایهو خوایش خۆی چاک دهزانیت کۆ له چ جێگایه کدا به کار دههینیت، و نهوهی دهچیتته ناو کاری بانگهوازه دههیت به نیازی په زامهندی خواو بهرزکردنهوهی ئالای ئاینه کهی کاریکات، بهلام نهگهر مه بهستێکی تری ههبوو جگه لهم مه بهسته بهرزانه نهوه نیشانهیه کی ترسناکهو نیهت پاکێ خواهنه کهی لێل دهکات ههر بهم هۆیهوه (یهحیای کوپی مهعازی رازی) دهتیت ((لا یفلح من شمت منه رائحة الیاسة))^۲ واته: سهرکهوتوو نابیت نهوهی بۆنی ههزکردن له سهرکردهیهتی تیدا بیت.

۲- عدلی (رحمه الله) نهوهش فیژیوو له پیغه مبهری خواوه (رحمه الله) که نهو هاوکاری و سهرخستنه کی پیغه مبهری خوا داوای دهکرد له سهره که هۆزهکانی نهوه بسو که پهیهوهندیان نهیت به ریکهوتننامهی نیودهو لهتهی یهوه که پێچهوانه ی بانگهوازی خوا بیت و نهتوانن لی ی ده ریا ز بهن، نه مهش له بهر نهوهیه گرتنه نهستۆی بانگهواز له لایهن نهو جۆره که سانهوه وادهکات له بانگهواز که بهروو له ناوچوون بهچیت، بهتایبهت واش بزائن که نهو بانگهوازه زیان به بهرژه وهنده یه کانیان دهگهیهنیت.

چونکه پارێزگاری و دالده دانی مەرچ دار ههرگیز مه بهست ناهیتیتته دی، چونکه (شهییانی یهکان) ناماده نه بوون بانگه شهی جهنگ دژی کیسرا بکهن نهگهر داویان لی بکات (محمد) ی بدهن به دهستهوه یان بهیهویت هیرش بکاته سهر پیغه مبهری خواو شوین کهوتوانی، بۆیه لیکۆلینهوهو ووتووێژه کان سهر نه کهوتن.^۳

۳- نابێ کهسێ ئاینی خوا سهرمخات که سهرخستنه کهی هه مه لایهنه نهیت، که نه مهش له وهلامی پیغه مبهری خوا (رحمه الله) دهرده کهوێت که په دی موسه نای کوپی حارسه ی دایهوه، کاتی که

^۱ الجهاد والقتال في السياسة الشرعية (۱/۲۲۱).

^۲ التحالف السياسي في الاسلام، منير عضبان، ۵۳.

^۳ التحالف السياسي في الاسلام، منير عضبان ۵۳.

باسی له‌وه کرد که له‌لایه‌ن عه‌ره‌به‌وه ناهیلێن په‌نجه‌ت بۆ بېریت به‌لام له‌لای فارس‌وه‌نایکه‌ین،
ئه‌وه‌ی له‌ مه‌سه‌له‌ی سیاسه‌تدا دوورینه‌ی تێدا‌بیت ئه‌م دوورینه‌ی یه‌ ئیسلامی یه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا
(ﷺ) به‌ناشکرا به‌دی ده‌کات.^۱

۴- عه‌لی (ع) هه‌ستی به‌و کاریگه‌ری یه‌ کرد که ئیسلام له‌سه‌ر موسه‌ناو هۆزی شه‌ییان
دروستی کرد پاش موسته‌مان بوونیان، و چۆن ئه‌مرکی قورسی پووه‌پوو بوونه‌وه‌ی سوپای فارس‌یان
گرته‌ نه‌ستۆ، و دواتر موسه‌نا‌ی کوپی حارسه‌یش بوو به‌ یه‌کێ له‌ فەرمانده‌کانی سوپای ئیسلام
له‌سه‌رده‌می ئه‌بو به‌کری صدیق دا (ع) له‌ پزگارکردنی غیراق دا، و باوه‌ر هیتانیان به‌م ئاینه
کیۆک غه‌ره‌تی تێدا دروست کردن بۆ جه‌نگ دژی فارس‌ه‌کان.

هه‌شته‌م: عه‌لی (ع) خۆی ده‌کات به‌ قوریانی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) :

کاتی خۆی قوچه‌یش له‌ (دار الندوة) کۆیونه‌وه و پرایان هاته‌ سه‌ر ئه‌وه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)
له‌ناوه‌رن و پزگاریان بیت له‌ده‌ستی، و خۆی - عز وجل - یش له‌م پیلانه‌ گلاوه‌ پێغه‌مبه‌ره‌که‌ی
ناگادار کرده‌وه، و پێغه‌مبه‌ریش (ﷺ) ژیرترین که‌س بووه‌، بۆ ئه‌وه‌ی سه‌ر له‌و که‌سانه‌ تێک بدات
که‌ هاتوون بیکوژن وابه‌زانن ئه‌و هه‌ر له‌ جێگا که‌ی خۆی خه‌وتوو و هه‌ر له‌ به‌ره‌رگا که‌یدا چاوه‌پروانی
بن که‌ی بێته‌ ده‌ر بیکوژن، بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ داوای له‌ عه‌لی کوپی ئه‌بو طالب (ع) ی کرد که
له‌جێگا که‌یدا به‌هۆیت، کێ بێ ئه‌وه‌نده‌ جه‌رگ قایم بیت له‌ جێگای پێغه‌مبه‌ری خوادا به‌هۆیت
له‌کاتێکدا ماله‌که‌ ده‌وری گه‌راوه‌ به‌ته‌مای کوشتنی بن له‌جێگا که‌یدا؟ کێ بێ بتوانیت له‌جێگا
پێغه‌فی که‌سێکدا به‌هۆیت که‌ دوژمنانی دله‌رق بینه‌ ژووره‌وه‌ سه‌یری ئه‌وه‌ ناکه‌ن که‌ کێ له‌ناو
جێگه‌که‌دا خه‌وتوو؟ ئه‌مه‌ش له‌که‌س نایه‌ت جگه‌ له‌ پیاوانی پاله‌وان و ئازا و به‌یارمه‌تی
خوایش.^۲ و پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) داوای لێ کرد چه‌ند پوژێک له‌ مه‌که‌که‌ بێنیته‌وه‌ تا هه‌رچی
سپارده‌ی خه‌لکی هه‌یه‌ و له‌لای پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) دایان نابوو، بیکێژیته‌وه‌ بۆیان که‌ هه‌موو

^۱ التحالف السياسي في الاسلام، لا ٦٤.

^۲ الحكمة في الدعوة الى الله، القحطاني (٢٣٥).

نهوانه دوژمنی پیغه مبه‌ریش بوون (ﷺ) که نه‌مه‌ش چله‌پژیه‌ی دادپه‌روه‌ری یه، و سپارده پارێزی یه،^۱

له‌ پرپویه‌ تێکدا هاتوو که پیغه مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌ عدلی کورپی ته‌بو طالب ی فەرموو ((ثم في فراشي و تسبح بردي هذا الخضرى، فثم فيه، فانه لن يخلص اليك شيء تكرهه منهم))^۲ واته ((له‌ جیگا که‌مدا به‌وه‌و که‌واکه‌م له‌خۆت بپیچه‌ و تیايدا به‌وه‌، و بشزانه‌ که‌ ناتوانن هیچ ناخۆشیه‌کت به‌سه‌ردا به‌یئن))

(ابن حجر) ده‌لێت: موسای کورپی عه‌قه‌به‌ ده‌لێت: عدلی (ﷺ) له‌ جیگا که‌ی پیغه مبه‌ری خوا (ﷺ) خه‌وت تا سه‌ر له‌ بێ باوه‌ر په‌کان بشیوێنێ و تا به‌یانی له‌ناو خۆیاندا باسیان له‌وه‌ ده‌کرد که‌ کێ زووتر به‌روات و له‌ناو جیگا که‌یدا بیکوژیت، به‌م شیویه‌ مانه‌وه‌ تا به‌یانی، له‌ به‌یانیدا بینیان عدلی له‌ جیگا که‌یدا خه‌وتوو و هه‌وائی محمیدیان لێ پرسى، ووتی: نازانم، له‌ویدا بۆیان ده‌رکه‌وت که‌ له‌ده‌ستیان ده‌رچوو.^۳

(ابن عباس) یش ده‌لێت: عدلی (ﷺ) هه‌ر له‌وشه‌وه‌دا خۆی فرۆشت به‌خوای گه‌وره‌ که‌ جله‌کانی پیغه مبه‌ری له‌خۆی پێچاو تیايدا خه‌وت.^۴

له‌ نیعمام عدلی و برا هاوه‌ته‌ موجهیده‌کانیدا نه‌وانه‌ی له‌پێناو په‌زانه‌ندی خواو ده‌ستکه‌وتی ناخه‌ره‌دا تێ ده‌کۆشان نایه‌تی قه‌ورنان دابه‌زی و فەرمووی ((وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ)) "البقرة/۲۰۷".

له‌م هه‌لۆیسته‌ مه‌زنه‌شدا کۆمه‌لێ وانه‌و په‌ندی لێ وهرده‌گرین له‌وانه‌:

۱- په‌کێک له‌ نه‌خشه‌کانی کۆچ نه‌وه‌بوو، پێویستی ده‌کرد که‌سێک له‌ پێخه‌فه‌که‌ی پیغه مبه‌ردا (ﷺ) بمی‌نێته‌وه‌ تا بپاوه‌رپان به‌ته‌تێنێ و وایزانن هه‌ر له‌ ماله‌دايه‌، و هه‌ندی کات به‌وه‌و خه‌ریک بن تا پیغه مبه‌ری خوا (ﷺ) و (صدیق) ه‌که‌ی هاوه‌تی دووریکه‌ونه‌وه‌ و بگه‌نه‌ جیگه‌ی بێ ترس.^۵

^۱ تاریخ الخلفاء، السیوطی، ۱۶۶۶.

^۲ فتح الباری (۲۳۶/۷).

^۳ فتح الباری (۲۳۶/۷).

^۴ فضائل الصحابة ژماره (۱۱۶۸) إسناده حسن.

^۵ العشرة المبشرون بالجنة، محمد صالح.

۲- گوئیپایه‌لی عدلی (ﷺ) لهو ساته پرمه‌ترسی یه‌دا نه‌وپه‌ری سه‌ریازی‌ه‌تی راسته‌قینه‌یه، و نه‌وپه‌ری دلسۆزی یه بۆ بانگه‌وازی نی‌سلام، به‌جۆری گییانی خۆی کرده قوریانی سه‌رکرده‌کە، چونکه سه‌لامه‌تی سه‌رکرده ده‌بیته هۆی سه‌لامه‌تی بانگه‌وازه‌که، و له‌ناو‌چوونی‌شی فه‌وتانی بانگه‌وازه یان لا‌واز بوونی، و نه‌وه‌ی عدلی (ﷺ) لهو شه‌وه‌دا نواندی نه‌وپه‌ری قوریانیدانه، چونکه له‌وانه‌بوو گه‌به‌کانی قوپه‌هیش شمشیر بارانی پی‌خه‌فه‌کە پی‌غه‌مبه‌ریان به‌کردایه و عه‌لیان شی و شیتال به‌کردایه‌ته‌وه، به‌لام عدلی (ﷺ) گوئی به‌م ترسه نه‌دا، و نه‌وه‌ی له‌لا به‌س بوو که پی‌غه‌مبه‌ری خواو سه‌رکرده‌ی نه‌مه‌تی نی‌سلام به‌بی وه‌ی پرزگاری بی‌ت.

۳- دانانی بی‌باوه‌ره‌کان نه‌مانه‌ته‌کانیان له‌لای پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌گه‌ژ نه‌وه‌موو دژایه‌تی و به‌درۆ‌خستنه‌وه‌و هه‌ولتی کوشتنه‌یدا زۆر پی‌چه‌وانه‌ی یه‌کتر بوون، که له‌کاتی‌که‌دا که به‌درۆیان ده‌خسته‌وه‌و به‌ ساحیر و شاعیر و دورۆزن و فال‌چیان له‌ قه‌لم ده‌دا، که‌چی که‌سیکی تریان شک نه‌ده‌برد که ده‌ستپاک و نه‌مانه‌ت پارێزی‌ت جگه‌له پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و نه‌مه‌ش به‌لگه‌یه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که نه‌و بت په‌رستانه گومانیان نه‌بوو له‌ راست‌گۆیه‌کە، به‌لام خۆیه‌زل زانین و لووت به‌رزی نه‌یده‌هیششت باوه‌ری پی‌ به‌ینن، و ده‌شترسان پله‌و پایمو سه‌رگه‌وره‌ییان له‌ده‌ست ده‌ری‌چیت،^۱ و خۆای گه‌وره جوانی فه‌رموه که ده‌فه‌رمویت ((قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزَنكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ)) "الانعام/۳۳" واته ((تیمه باش ده‌زانین که قسه‌کانیان خه‌فه‌تبارت ده‌کات، به‌لام نه‌وان تۆ به‌درۆزن نازانن به‌لام سته‌مکاران له‌ نایه‌ته‌کانی خوادا مله‌جه‌ری ده‌که‌ن)).

۴- فه‌رماندانی پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌ عدلی (ﷺ) که هه‌ستیت به‌ گه‌پاندنه‌وه‌ی سه‌رجه‌م پاسپارده‌کان به‌ خاوه‌نه بت په‌رسته‌کانیان، له‌گه‌ژ نه‌وه‌ ساته وه‌خته ترسناکه‌داشدا که ترسی نه‌وه هه‌بوو نه‌خشه‌ی کۆچکردنه‌که سه‌رنه‌گریت، که‌چی پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نه‌وه‌ی له‌یاد نه‌چوو که پاسپارده‌کان به‌گێڕه‌ته‌وه بۆ خاوه‌نه‌کانیان، ئیتر با ساته‌که‌ش نه‌وه‌نده ترسناک بوو بی‌ت که مرۆڤ خۆشی له‌یاد به‌چیتنه‌وه.^۲ و هه‌رگیز قه‌بولی نه‌بوو ناپاکی بکات ته‌نانه‌ت له‌گه‌ژ دوژمنه‌کانیشیدا

^۱ السورة النبوة للسابعي، لا ۳۴۵.

^۲ السورة النبوة للسابعي، لا ۳۴۵.

^۳ فقه السيرة للبرطي لا ۱۵۳.

که نازاریان ددها چونکه ناپاکی کردن له پاسپاردهدا له رهوشتی دوو پوه کانه و باوهرداران خوځیانی لی ده پارتن.^۱

۵- نهم به سهراته مدزنه به لگه دیکه کی گه وره به له سهر نازایه تی و جدرگ قایمی نیمام عدلی (ﷺ)، و نهو زور باش ده یزانی لهو خدمتونی نهو شهو ده چ مه ترسیه کی گه وره ی تیدایه، و نهوان ده رگای ماله که ده شکینن و پیش نهو ی بکولنه وهو بزائن کی ی لی خدمتوهو ده یکوژن، یان کتوپر ده دن به سهریدا کاتی سبهینی ده پواته ده ره وه، و بی باوهردان به درتوایی نهو شهو ده وره ماله که یان گرتبوو، ماندوو بوو بوون و که ی ده یانتوانی لهو که سه بکولنه وه که له ژوره وه به یان دیته ده ره وه، که نهو که سه (محمد) ه یان پیاونکی تر له چیگه که یدایه؟

خو په نگه نهم شتانه هه موویان هاتن به خدیالئی عدلی (ﷺ) به لثم له گمل نهو شه دا بی دوودلی فرمانه که ی جیبه جی کرد، نی یه که م نهو خواو پیغه مبه ره که ی زور خوش ده ویست و بی وهی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) گه وره ترین ناماهی بوو تیر با لهو پیئاوه شدا گیانی شی به خت بکات. و دووم نهو هه کارک بوو ده بویه بیگردایه تا پیغه مبه ری خوا (ﷺ) به سه لامه تی له نار چنگی دوژمنانی ده ربچوایه تا دواتر بتوانیت بانگه وازه که ی نیسلام بلاو بکاتمه له هه موو چیگایه کی سهر زهوی، و که واته کاره که به ند بوو به بهر ژوه ونلی نیسلامه وه.

له گمل نهم هه موو ترسانه دا که چی عدلی (ﷺ) له چیگاکه ی پیغه مبه ری خوا دا خدمت که نه مهش نهو په ری باوه بوونی بوو به مه سه له ی (قه زاو قه ده ر) و به راستی باوه ری به م نایه ته پیژزه ی قورئان هه بوو که ده فهرمویت ((قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ)) "التوبة/ ۵۱".

نویه م/ کۆچ کردن ی بۆ شاری مه دینه:

له سبهینی ی نهو شهو پیژزه دا که پیغه مبه رمان (ﷺ) کۆچی کرد بۆ مه دینه، نهو له چیگاکه ی خو ی هه ستا، و خه لکه که ناسیانه وه، و بۆیان ده رکوت که پیغه مبه ری خوا (ﷺ) بۆی ده رچوه، بۆیه به عدلیان ووت: کوا هاوړنکته؟ ووتی: نازام، نایا من چاودیرم به سهریه وه؟ و نیوه ناچار تان کرد ده ربچیّت و نهویش ده رچوو. خه لکه که به و وه لثم به غه رته و بویرانه یه زور قه لاس بسوون و

^۱ جولة تاريخية في عصر الخلفاء الراشدين ۷: ۴۲۳.

بدهرچوونی پیښه مېریش (ﷺ) نمونده ی تر دلتهنگ بوو بوون، که دابووی به لایاندا و کویرایان داها تېبو، بږیه عدلیان دایه بهر شق و زله بردیان و لېناو که عبدها بږماوه ی کاتومیریک به ستیانوه و پاشان کردیانوه و وازیان لی هیئا^۱. و عدلی (ﷺ) له سر شو ناپه حه تیانه هر خوشحال بوو چونکه پیښه مېر (ﷺ) به یی وهی دهرچوه و له بهر دهم هر پشه و لیداندا خوی گرت و شوین و مېه سستی پیښه مېری خوی بږ نه درکاندن، و بږماوه ی سی پږ بده جاده و کڙانه کانی مه که دا ده گېرا و پاسپارده کانی ده گېرا یوه بږ خاوه نه کانیان و گهر دنی پیښه مېری خوی لی پزگار ده کرد و پاش نموه بهر و شاری مېدینه که وته پي^۲.

و عدلی (ﷺ) به پږږدا خوی حه شاردها و به شمو دا پښگمی ده کرد تا خوی گه یانده شاری مېدینه و ژیر پیکانی ناوسابوون و تلوقیان کردبوو.^۳ و عدلی (ﷺ) تا بهم جوره بوو، به پږږدا له بهر گرماو له ترسی ناشکرابوون پښگمی نه ده کرد و به شوه تاریکه ترسناکه کاندا شو به ته نها و به یی هاوه شو بیابانه ی نیوان مه که مو مېدینه ی بهی چونکه ده یزانی له پیناوی خودایه و نی پاشان ده گات به خوشه ویسته که ی که پیښه مېری خوی (ﷺ) و لهو گشته ناپه حه تیدا بهر و شاری مېدینه و له پښگادا له لای (بهی عه مېری کورې عه ونی) و به تایبته له لای (کلثوم ی کورې عه دم) لایدا و حه وایوه وه کږن پیښه مېری خوی (ﷺ) له لای هه مان هږو هه مان پیادا لایدا له کږچه کهیدا. و کاتی له (قویاء) مایه وه تیبینی نموه ی کرد که نافر ته ټیکی موسلمان ی بی میرد هېبوو، و پیاو ټیکیش له نیوه ی شوه دا دهیدا له ده رگاکی و نه ویش دهاته دهر وه و شتیکی ده دایه دهستی و دهر ټیشت.

با گو ی بگرین بږ عدلی خوی بږمان بگېر ټتوه که باسی به سرهاته که ی کرد و وتی: که و ته گومان وه لی، بږیه بهو خوشکم ووت: نه ی بنده ی خوا، نه وه کی یه وا هه موو شه ویک له دهر گاکت ده دات و توش دیتته دهر وه و شتیکت پی ده دات نازام چی یه؟ و توش نافر ته ټیکی موسلمانیت، ته نیایت، هاوسدرت نیه؟ نه ویش ووتی: نه مه سه هلی کورې حه نیفه و ده زانیت من نافر ته ټیکی موسلمانم و ته نیایشم و هه موو شه ویک ده دات به سر به ته کانی هږه کهیداو

^۱ تاریخ الطبری (۳۷۴/۲).

^۲ البداية والنهاية (۳۳۵/۷).

^۳ الکامل (۱۰۶/۲).

دەیانەشکێننیت و پاشان ئەیاننەینن بۆ من و پێم دەت: بەکاریان بەینە بۆ سووتاندن. وە عەلیش (ع)^۱ ئەمە کاری کردبوو سەر دەروونی و سەھلی کردبوو ھاوێلی خۆی تا ئەوکاتەی لە عێراق شەھید بوو لەلای.^۱

و ھەروەک لەم بەسەرھاتەوێ تێبینی ئەوەش دەکەین کە وریایی و چاوکراوی عەلی دەبێت لە ھەموو موسلمانێکدا ھەبێت و ژیرانە بزانی بۆ ئەو چارە دەوری چی پوودەدات.

¹ محمد رسول الله، صادق عرجون (۴۲۱/۲).

جی بآسی سی یم

ژیانی له ژیر سایه ی قورئانداو کاریگری له سه ری:

یه کم: تیپوانینی بۆ خوداو به نه وه و ژیان و به ههشت و دۆزه خ و قهزاو قه ده ر: نه و پرۆگرامه پهره ده یی یه که عه لی کوپی نه بو طالب ی له سه ر گۆش کرابوو هه ر نه و پرۆگرامه بوو که سه رجه م هاوه له به ریزه کانی تری له سه ر پهره ده بوو، که له سه ر پرۆگرامی قورئانی پیرۆز پهره ده بوو بوون، مامۆستا که شیان سه ردار ی مرۆفایه تی عه مد (ﷺ) بوو، که زۆر سووربوو له سه ر نه وه ی یه ک پهره ده و یه ک لایه نه شته کان وه ر یگرن، و قورئانیش تاکانه مامۆستایان بێت له گه ل نه و فهرمووده جوانانه ی که خوی گه وه ده یخسته دلی پیغه مبه ره وه (ﷺ).

به و شیویه تاکی موسلمان و خیزانی موسلمان و کۆمه لی موسلمان ی پهره ده ده کرد له سه ر به رو باوه رو په رسته شه کان و کاره کانی پۆزانه و په وشتی که قورئان و سوننه ت پیی هاوه وه، نه و نایه ته پیرۆزانه ی له زاری پیغه مبه ری خوا (ﷺ) ده رده چوو، یه ک سه ر کاریگری له سه ر که سایه تی عه لی ده کرد، و دلی پیی خاوی نه ده کرده وه و ده روونی پیی زاخاو ده دایه وه و ژیری پیی پوونا ک ده کرده وه و گیانی له گه لیدا ناوی ته ده بوو، بۆیه گۆرا بۆ مرۆفیتی نوی به قیه م و هه ست و نه ست و نامانج و هه لئس و کهوت و ناواتی نوی وه.¹

عه لی (ﷺ) له رپێگای قورئانی پیرۆزو پهره ده ناوازه که ی پیغه مبه ره وه نه و خوایه ی بۆ ده رکهوت که ده بیته به رسته ریت، و پیغه مبه ری خوايش (ﷺ) ماناو را شه ی نه و نایه ته پیرۆزانه ی له ناو دلیاندا ده چاند، پیغه مبه رمان (ﷺ) زۆر سوو بوو له سه ر نه وه ی که هاوه لانی به جوړی گۆش بکات که به جوانی و به ته واوی خودا بناسن و بزائن چ مافیتی هیه له سه ر یان، چونکه باش ده یزانی نه م جوړه تیگه یشتنه یه قین و دلیانییه کی وا دروست ده کات که ده رو نیان پاک و خاوی نه ده کاته وه و سه روه تیان راست ده کاته وه، و عه لیش (ﷺ) به م تیپوانین و تیگه یشتن له قورئان و سوننه تی

¹ السيرة النبوية، صلابي (١٤٥/١).

پیغه مبهیره ده پړوانی په خوداو بونه ورو به ههشت و دوزه خ و قهزاو قهدهر و دژایه تی کردن له گهڼ شمیتان. له پړنگه ی نهو نایته پیرزوه که ده فمر مویت ((تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ (۱۶) فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ)) "السجدة/ ۱۶-۱۷". واته ((له ناو چیگه دا خمو له چاوه کانیان تورا بو، هاواریان ده کرده خوا له ترسی دوزه خ و حز کردن به به ههشت و لهو مال و ساماندی خوا پیسی به خشیبون د یان به خشی، کهس نازانی چ نازو نیعمه ټیکیان بو ناماده کراوه له به ههشتدا)).

علی (علیه السلام) نا بهم جوړه له گهڼ خواناسیدا خوی جوش دابو شو له ناو چیگه دا نهم دیو دیوی ده کرد و له ترسی خواو و هستان له بهر ده میدا خوی لی نه ده کموت و غهرقی ناو دنیای شه ونوړو ده بو.

دووم - پله ویا یی قورثان له لای علی (علیه السلام):

نهمی موسلمانان علی (علیه السلام) به درې ژایي ژبانی له گهڼ قورثاندا ده ژبا، ده پوښنده و له بهری ده کرد و لیتی تیده گیش و کاری پی ده کرد، هه موو جاری ده یگوت ((من قرأ القرآن فمات فدخل النار فهو كمن يتخذ آيات الله هزوا))^۱ واته ((هه رکه سی قورثان پوښتی و به چیته ناو دوزه خوه نموه شو که سانه که گالتمو لا قرتییان به نایته کانی خوا کردوه)).

و ده یگوت ((طوبی لهؤلاء کانوا احب الناس الی رسول الله (ﷺ) واته ((هه شبه ختی بو قورثان خوښان که خو شه ویست ترین کهس بوون له لای پیغه مبهری خوا (ﷺ).^۲ له جیبه کی تر دا ده لیت ((ما کنت اری احدا یعقل ینام قبل ان یقرأ الایات الثلاث الا اخر من سورة البقرة))^۳ واته ((وا ناییم که سیک ژیر بیت و به مویت تا نموه ی سی نایته که ی کورتایی سوړتی به قمره نه خوښیت)).

له بهر گرنگر دانی له پاده به ده ری علی (علیه السلام) به قورثانی پیرز، بوو بوو به خاوه نی زانیاریه کی گوره و ده گپ نه و لیتی که ووتویه تی ((والله ما نزلت آية الا وقد علمت فيم نزلت، وابن نزلت، وعلى من نزلت، ان ربي وهب لي قلباً عقولاً ولساناً صادقاً ناطقاً))^۴ واته ((سویند به خوا

^۱ المستطرف (۲۹/۱).

^۲ التبيان في آداب حملة القرآن، لا (۱۴۶).

^۳ هه مان سمرچاوه، لا (۲۶۶).

^۴ الطبقات لابن سعد (۳۳۸/۲).

ثایه تیک نه هاتوته خواره وه من نه زانم هژی هاتنه خواره وهی و له کوئی و دهر باره ی کئی هاتوته خواره وه، پمروه دگرم دلئیکی ژیریو زمانئیکی پاراو و پاستگژی پسی به خشیوم. و به هاوه له کانی خژی ده گووت ((سلونی قبل ان تفقدونی)) واته پرسپاری جژاو جژوم لی بکمن یتیش نه وهی له ده ستان دهر بچم.

سییم - نهو ثایه تانه ی دهر باره ی عدلی (ﷺ) دابه زیوه:

قورثانی پیرۆز بۆ چاره سهری روداوو کیشه کانی سهرده می پیغه مبهری خوا (ﷺ) داده بهزی یه خواره وه، یان بۆ ده ستخۆشی کاریک بوو، یان ناگادار کردنه بوو، یان دهر خستنی هه له بوو، هه ندی لهو ثایه تانه ی که هه تا هه تایه له گه ل خۆیندنه وه یاندا عدلی کوپی نه بو طالب (ﷺ) یاد ده خاته وه له وانه:

۱- ووته ی خوی گه وه که ده فهرمویت ((هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا قُطِعَتْ لَهُمْ ثِيَابٌ مِنْ نَارٍ يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُءُوسِهِمُ الْحَمِيمُ)) "الحج/۱۹".

بوخاری ده گێڕتته وه له عدلی کوپی نه بو طالب وه (ﷺ) که ووتویه تی (من یه که مین کهس ده بم له پژی دوایدا که له بهرده می (رهحمان) دا له سهر نه ژنۆ ده کهوم بۆ شکات کردن - المصومه -). و قه یسی کوپی عوباره ش (ﷺ) ده لیت: ثایه تی ((خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا فِي رَبِّهِمْ)) لهو که سانه دا هاته خواره وه که بۆ شمشیر بازی له پژی به دردا له پریزه کان هاتنه دهر وه که (حه مزه و عدلی و ابو عبیده ی کوپی حارث و شه یبه و عوتبه ی کوپانی ربیعه و ولیدی کوپی عوتبه)^۱

۲- عدلی (ﷺ) یه کیکه لهو که سانه ی که نه م ثایه ته ی له سهر هاته خواره وه ((فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَكُمْ وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَكُمْ وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَكُمْ وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ)) "آل عمران/۶۱" واته ((نه گهر که سانی له دوا ی نه وهی پاستیان بۆ دهر کموت که چی ههر ده مه قالات له گه لدا بکمن و مل به هه ق نه ده ن نهوا پییان بلئی وهرن (مویا هه له) بکه مین و هه ردو لامان کوپه کانه مان و هاوسه ره کانه مان و خۆمان و خۆتان کۆبینه وه و پاشان نه فرین بکه مین له درۆزنه که مان. نه مه ش له گه ل وه فدی نه جران دا پروی دا که پیغه مبهرمان (ﷺ) سه باره ت به عیسای کوپی مه ریم که بهنده و پیغه مبهری خوا بسوه و نه

^۱ البخاری زماره ۳۹۶۵.

کوپری خوا بووه و نه خۆیشی خواجه و نه سیانی یه کهش پوایه -التثلیث- و بانگی کردن بز
موسلمان بوون، بهلام ملیان نه داو شهوش بانگی کردن بز (مویه له) و دوعا له خۆکردن - که
درۆزنه کهیان بگریته وه و عامری کوپری سه عیدی کوپری وه قاص (ﷺ) ده لیت: هه که نایه تی (فَقُلْ
تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ) هاته خواره وه پیغه مبهری خوا (ﷺ) عدلی و فاطمه و هه سه و
حوسه یی کۆ کرده وه و فرموی ((اللهم هؤلاء اهلي)) خواجه نه مانه کهس و کاری منن.^۱

۳- قورنات پشتگیری له بزچوونی عدلی ده کات:

له (صحیح) دا هاتوه که پیاوێک وتی: من له پاش موسلمان بوون وانا زانم له خزمهت کردنی
که عبه و حاجیان زیاتر کرده وه که هه بیته گه وه هه ریته، و عدلی کوپری نه بو طالب (ﷺ) وتی:
جیهاد له پیتناوی خودا له هه موو نه م کارانه باشته، و عمریش (ﷺ) وتی: له پال مینه بری
پیغه مبهری خودا دهنگ هه لمه برن، وازه پیتن من له پاش نوێ له پیغه مبهری خوا ده پرسم له
باره یه وه، و پاشان پرساری لی کرد و نه نایه ته هاته خواره وه ((أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا
يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ)) "التوبة/ ۱۹" واته ((نایا ناودان به حاجیان و خزمهتی که عبه وه که یه
ده بیته له گه ل باوه به خوا و قیامهت و جیهاد کردن له پیتناوی خوا؟ لای خودا وه که یه نه و
خوایش ریتنایی سته مکاران ناکات)).

۴- به زهیی هاتنه وهی به ئوممهتی عه د (ﷺ) دا:

عدلی (ﷺ) کاتی نه نایه ته هاته خواره وه ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَجَّيْتُمُ الرُّسُلَ فَقَدَّمُوا بَيْنَ
يَدَيْ نَجْوَاكُمْ صَدَقَ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَأَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ)) "المجادلة/ ۱۲".
واته ((تهی باوه رداران نه گهر و یستان بین بز لای پیغه مبهری خوا (ﷺ) با پیش وهخت پاره یه که
بیه خشن له پرتگی خوا نه وه زۆر باشته چاکتره بزتان و نه گهر له ده ستیشتاندا نه بو بیه خشن خوا
لیبوره ده قهینا کا)). پیغه مبهر (ﷺ) له پاش نه نایه ته به عدلی فرمو ((مُرهم ان يتصدقوا))
واته فرمانیان پی بده خیر بکهن، عدلی وتی: چهندی بیه خشن تهی پیغه مبهری خوا؟ فرموی
((ديناريك)) عدلی وتی: زۆره ناتوانن، فرموی ((نیو دینار))، عدلیش (ﷺ) وتی: نه وهش

^۱ مسلم (۱۸۱/۴)، (۴۲۵)، (۱۷۱/۱).

زۆره ناتوانن، و پیغه مبهری خوایش فرموی ((تهی چند باشه؟)) عهلیش ووتی: قورسای دنگه جزیه ک^۱. و پیغه مبهریش (ﷺ) پی ی فرموو ((انک لزهید)) واته ((چند کم ته ماحی)). و خوی گورهش له سدر نهو مشت و مپه نایهتی ناره خواره وه ده فرموی ((أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيَّ نَجْوَاكُمْ صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ)) "المجادلة/۱۳" واته ((نایا له وه شدا به زهیی به کاردینن که بۆیینینی پیغه مبهری خوا - خیری بکهن؟ دهی نه گمر نه تان کرد نهو خوا لی تان خوش ده بی ت و نوژیو زه کات بهرپا بکهن، و پاش نهو عهلی (ﷺ) ووتی: ((فِي خَفِ اللَّهُ عَنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ)) واته: له بهرمن بسو خودای گوره نه م ناسان کاریدی بۆ ئومعت کرد^۲.

چواره م: گیانندی ته فسیری پیغه مبهر (ﷺ) بۆه ندی نایهتی قورنان: عهلی زۆر سوودی وهرده گرت له ته فسیره کانی پیغه مبهری خوا (ﷺ) بۆه ندی له نایه ته کانی قورنانی پیروژ له وانه:

۱- ووتی خوی گوره که ده فرموی ((وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنْتُمْ تُكْذِبُونَ)) "الواقعة/۸۲". عهلی ده گپرتته وه که پیغه مبهری خوا سه باره ت بهو نایه ته فرمویه تی ((شکرکم انکم تکذبون، مطرنا بنؤ کذا وکذا، وینجم کذا وکذا)) واته ((سوپاسگوزاری تان درۆیه چونکه ئیوه ده ئین به هۆی فلانه وه بارانمان بۆیاری یان به هۆی فالچی یوه ...

پینجهم/ نهو بنه مایانهی که عهلی (ﷺ) به هۆیانه وه هوکمی شرعی له قورنان دهره ئناوه: عهلی (ﷺ) زۆر شاره زا بووه له قورنان و مه به سه ته کانی قورنان، بۆیه پای وابوو قورنان هه موو هوکمه شرعیه کانی له خۆگرتوه ئیتر چ راسته وخۆ یان ناپاسته وخۆ، و لهویاره یوه هه موو جارئ دهیووت: خوی گوره هیچی له بیر نه چوه. هه ندی لهو بنه مایانه:

^۱ الفتاوی (۱۶۶/۸) قورسای دنگه جزیه ک ناتوانن.

^۲ رواه الترمذی ذ ۳۲۹۷ حسن غریب.

۱- پابه‌ندبوون به مانا ناشکراکانی قورئان:

عەلی کوپی ئەبو طالب (ﷺ) هەركاتى شتىك نەبوايه كه مانا ناشكراكانى قورئان بگۆریت بۆ مەبەستىكى دەرەكى ئەوا دەستى دەگرت بە (ظاهر) ى مانای ئایەتەكانەوه، بۆنموونه بۆ هەموو نوێژى دەستنوێژى گرتۆتەوه بە بەلگەى ئەو ئایەتى كه دەفەرمویت ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ))^۱ "المائدة/۶" واتە ((ئەى كۆمەڵە باوەڕداران هەركاتى هەستان بۆ نوێژ دەست نوێژ بگرن))، و زاهێرى ئایەتەكه ئەوه دەگەیەنیت كه لەگەڵ هەموو نوێژەكاندا دەستنوێژ پێویستە،

و هەروەها پۆژوو بەفەرز دەزانیت لەسەر كەسێك كه لەمالمووە بێت و ڕەمەزان بێت و پاشان سەفەر بكات، بە بەلگەى ئەو ئایەتى كه دەفەرمویت ((فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ))^۲ "البقرة/۱۸۵"

۲- تەفسیرکردنى ئایەتە مانا نەكراوەكان بەئایەتە تەفسیركراوەكان:

جاریك پیاویك لیتی دەپرسیت سەبارەت بەمانای ئایەتى ((هَذَا بَالِغُ الْكُفْبَةِ)) واتە شتىك لەكەعبەدا سەربەپۆت؟ وە دەئیت: هەدى مانای چیه؟ عەلیش (ﷺ) دەئیت پێى ((ئایا ئەم ئایەتەت نەخوێندۆتەوه ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ)) واتە ((راوشكار مەكەن لەكاتى بەجێهێنانى ئەرکهكانى حەجدا))^۳.

۳- مانای ئایەتە بێ پاشكۆكانى كردووه بەئایەتە پاشكۆدارەكان - محل المطلق على المقيد:

بۆ نمونه لەمەسەلهى بڕینی دەستى دزدا، بۆ جارى سێ یەم، ئیمام عەلى (ﷺ) پێى ى وایه كه جارى یەكەم، دەستى چەپى دەبەردریت و ئەگەر دووبارەى كردووه قاجى چەپى، بەلام بۆجارى سێ یەم هیچ ئەندامىكى نابەردریت، و لەعەلیشەوه دەیگێژنەوه كه ووتووێتى: (إني لأسحي من الله ان لا أذع له يداً ياكل بها ويستنجي))^۴ واتە: من شەرم دەكەم لەخوای كه دەستىكى بۆ نەهێلمەوه تا نانى پێى بهوات و خۆى پێى خاوتین بكاتەوه.

^۱ تفسیر القرطبي (۲/۸۰).

^۲ فقه الإمام علي (۱/۴۵).

^۳ الدر المنثور (۳/۱۳).

^۴ فقه الامام علي (۲/۸۱۸).

۴- سود وەرگرتن له ثایه تی ((أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ)) "النساء/۴۳" واته ((له خیزانه کانتان نزیک بکهونه)) که (لمس) له لای عمره ب واته چوونه لای خیزان به لثم خوی گه وړه ناراسته و خۆ ناوی بردووه.^۱

^۱ هه مان سهرچاوه (۴۸/۱).

جی باسی چوارهم

ژیان له خزمهت پیغه مبهری خوادا (ﷺ)

عەلی (ﷺ) ی یەکتێک بوو لەو کەسانە ی کە دەینووسی و دەپۆتێندەو لەناو کۆمەڵگەیەکی نەخۆتێندەواردا، کە ئەمەش مانای ئەوەیە هەر لەمنداڵی یەو شەیدای زانست و زانیاری بوو، و هۆیە کەشی ئەو کەش و هەوایە بوو کە تیایدا گەورە بوو کە مالتی پیغه مبهری خوا بوو (ﷺ) و کاریگەری تەواری هەبوو لەسەر پیگە یشتنی عەقل و هۆش و تەقاندنەوی وزەکانی، و دلتی پاک کردەو و پۆچی زیندوو کردەو، و بەجۆری چ لەمە ککو چ لەمە دینه لە خزمهت پیغه مبهری خوادا بوو بەبەردەوامی.

زۆر سوڕبوو لەسەر ئەوێ لەسەر دەستی پیغه مبهری خوادا (ﷺ) بەشاگردی بپێتێتەو، و لەگەڵ دابەزینی هەرنایەتێکدا ئەویش وەک هاوێڵانی تر — لێ ی وورد دەبوو یەو لێ ی تێ دەگەشت و کاری تێ دەکرد و لەو ساتەوێ موسلمان بوو بوو گرنگی بەلەبەر کردنی قورئان دەدا و لێی دەکوژی یەو و لێ ی تێ دەگەشت تا وای لیتات هەموو ئورثانی لەبەر بوو، و لە پیغه مبهری خواوە (ﷺ) زانیاری زۆری دەستکەوتبوو، بۆیە شارەزایی یەکی باشی هەبوو لەسوننەت و ژێانی پیغه مبهری خوادا (ﷺ) و پیغه مبهری خوی لەپارە بەدەر خۆش دەویست و دلتی وابەستە ی بوو بوو، و خۆی دەکردە قوربانی خۆی و پێبازە ناوازه کە ی و هەموو جارێ نامۆژگاری خەلکی دەکرد و پیتی دەووتن: ((اقتدوا بنبيکم، فإنه أفضل الهدى واستنوا بسنته فإنه افضل السنن)) واتە: شوین پێ ی پیغه مبهری خوا هەلگرن، چونکە باشترین پێنمۆنکەرە، و لەسەر سوننەت و پێپەوی بن چونکە باشترین سوننەت و پێپەو.

١ - گوێپرایەتی پیغه مبهر (ﷺ) و دەست گرتن بە سوننەت و پارێژگاری کردنی.

نیمام (ﷺ) باش لەوە حاڵی بوو بوو کە گوێپرایەتی پیغه مبهری خوا (ﷺ) واجبە لەسەر شانی هەموو موسلمانێک، و ئەوەش بەبەلگە ی ئەوێ کە قورئان دەفەرموێت ((مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ)) واتە ((هەرکەسێ گوێپرایەتی پیغه مبهر بکات (ﷺ) ئەو گوێپرایەتی خوی کردووە)).

همروهك پیغه مبهري خوا (ﷺ) له فرموده یه کدا که بوخاری له ژماره (۷۲۸۰) دا هیڼاویه تی که:
 فرموده یه تی ((کل أمتي يدخلون الجنة أآ من أبی، قیل ومن یأبی یا رسول الله - قال: من
 أطاعني دخل الجنة ومن عصاني فقد أبی)) واته ((همو نه تدهو کهم ده پږنه به هدهشت مه گهر
 که سیک خزی نه یه ویت! ووتیان: بۆ که سی هدی خزی نه یه ویت؟! فرمودی: به لئ همرکه سی
 گورپایه لم بکات ده چیت به هدهشته و همرکه سیش سرپیچیم بکات نه و به هدهشتی ناویت.
 نیام عدلی له هم مووان زیاتر به پیر شه و به و که له بچو و کترین فرماندا له قسه ی پیغه مبهري
 خوا ده رنه چیت وه خزی ده لیت ((ما كنت لأدع سنة النبي ﷺ لقول أحد))^۱ واته: نه و من نیم
 بۆ قسه ی کهس له سوننه تی پیغه مبهري خوا دا ده رچم. و له شوینیکي تردا ده لیت (من
 نه پیغه مبهرم و نه نیگایشم بۆ دیت به لکو من نه ونده ی پیم بکریت کار به قورثان و سوننه تی
 پیغه مبهري خوا ده کهم.)

و زور هزی له پابه ندی کردو و به سوننه ته کانی پیغه مبهري خوا و (ﷺ) زور پقی له به کار هیثانی
 عقل و ژیری بو، له بواری شهر عدا و تویه تی ((لو كان الدين بالرأي لكان أسفل الخف أولى
 بالمسح من أعلاه)) واته: نه گهر ثاین پاکاری و بچوون کاری بویه، نه و ده بویه له مه سه له ی
 (خف) دا ژیری مه سح بکرایه نه که سهری.

۲- فرموده ی نه مری با وهر داران علی کوپی نه بو طالب له سر نیشانه کانی پیغه مبهري ته
 محمد ﷺ :

نه مری با وهر داران هندی که له به لکه کانی پیغه مبهري ته پیغه مبهري ﷺ پوونکرد و ته و که
 نه مانده خواره و هندی که له به لکه گانه:

أ- بهر که تی دوعا کانی پیغه مبهري (ﷺ) بوی:

علی (ﷺ) نه خوش ده که ویت و به دهم خوه ده لیت ((خوا به نه گهر نه جهلی پتویه زو
 به ویت نه و، و نه گهر نه جهلی شم نایه ته هلم سین نه و، نه گهر تا قیرکرنه و هیشه نارامیم پی
 به خشه)) پیغه مبهري خوا (ﷺ) پی پی فرمود: چیت ووت؟ نه ویش بوی دو باره کرده و و
 پیغه مبهريش (ﷺ) فرمودی ((اللهم اشفه، اللهم عافه)) واته ((خوا به شیفای بدهیت، خوا به

^۱ فتح الباري (۴/۲۱۱).

خۆشی کهیتەوه)). و پاشان پیتی فەرموو ((قُم)) هەستە و نیامی عدلیش (ﷺ) هەستایەوه و دەلتی دواى ئەوه جارێکی تر ئەو نازارە نەهاتەوه بەلامدا.^۱

ب - هەوالە غەیبی یەکانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەلایەن عدلی یەوه (ﷺ):

عدلی کوپی ئەبو طالب (ﷺ) دەلێت: ئەگەر لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ) فەرموودەتان بۆ بگێڕمەوه، پێم خۆشە لەناسمان فرێم دەنە خوارەوه بەلام بەناوی ئەوهوه درۆیەك هەلنەبەستم، بەلام ئەگەر قەسەى ناو خۆمان بوو ئەوه جەنگ فرت و فێلە،^۲ و لەپێغەمبەری خوام بیست (ﷺ) کە دەیفەرموو ((يأتي في آخر الزمان قوم حدثاء الاسنان، سفهاء الاحلام، يقولون من قول خير البرية، يمرقون من الإسلام كما يمرق السهم من الرمية، لا يحاوز إيمانهم حناجرهم، فأينما لقيتموهم فاقتلوهم، فإن في قتلهم أجراً لمن قتلهم يوم القيامة))^۳ واتە ((لەئاخر زەماندا کۆمەلتی کەس پەیدا دەبن تەمەنیان کەمە، تیگەشیشتیان سفرە، فەرموودەى پێغەمبەری خوا (ﷺ) باس دەکەن، چۆن تێر لەکەوان دەردەچێت ناوا لەئیسلام دەچنە دەرەوه، و لەهەركۆی گەشت بەوانە بیانکوژن، چونکە کوشتنیان پاداشتی لەسەرە لەپرۆژی قیامەتدا.

ج - سەركەوتنى بەترس:

یەكی لەنیشانەکانی پێغەمبەرایەتی محمد (ﷺ) لەو فەرموودەیه‌دا دەردەكەوتت کە نیام عدلی (ﷺ) گێڕاویەتی یەوه کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرموویەتی ((أعطيت ما لم يُعط أحد من الانبياء)) فقلنا: يا رسول الله ما هو؟ قال: ((نصرت بالعرب، وأعطيت مفاتيح الأرض، وسُميت أحمدًا، وجعل التراب لي طهوراً وجعلت أمتي خير الأمم))^۴ واتە ((پێنج شتم پێ بەخشاوه کە بەهیچ پێغەمبەریکی پێش خۆم نەبەخشاوه)) دەلتی: ووتمان ئەو پێغەمبەری خوا (ﷺ) کامانەن؟ فەرمووی ((بەترس خستنه ناو دلتی دوژمنان و پزگارکردنی ولاتان، و ناوم نراوه أحمد، و خۆل بەکارهێنان بۆ تەیه‌موم کردن و ئومەتەكەشم باشتیرینی ئومەتان.

^۱ مسند أحمد (۱۵۱/۲) أحمد شاکر (اسناد صحیح).

^۲ منهج علي (ﷺ) في الدعوة إلى الله لا (۱۱۷).

^۳ البخاري كتاب المناقب (۲۸۱/۱). والمذكرون هم الخوارج.

^۴ البخاري زماره (۳۳۵).

د - مۆرى پىغەمبەرايەتى:

ئىمام عدلى (رحمە) لەباسى پىغەمبەرى خوادا (ﷺ) دەلالت: لەناو شانیدا مۆرى پىغەمبەرايەتى پىتوہبو،^۱ كە ئەمەش نیشانەيدەك بوو جولهكەو گەورەكان بەوہدا دەیان ناسیەوہ كە شتیكى بەرزى سور بوو لەلای شانی چەپیدا بوو، ئەوہندەى هیلکە كۆترىك دەبوو كاتى چوونەيدەك و كاتى گەورە بوونیش ئەوہندەى مشتىك بووہ.^۲

هـ - كۆتوہكان سلاويان لە پىغەمبەرى خوا کردوہ (ﷺ):

گەورەى باوہرداران ئىمام عدلى (رحمە) باسى ئەوہى کردوہ و فەرموویەتى: جارێكىان لەگەڵ پىغەمبەرى خوادا بووم لەمەكە، و پىكەوہ بۆ جىگايەك دەپۆشتىن، دەگەشتىن بەھەر كەژىك يان بەھەر درەختىك سلاويان لە پىغەمبەرى خوا دەکردو دەیان ووت ((السلام عليك يا رسول الله))^۳.

۳ - ھاندان بۆ رىئەمنىەكانى پىغەمبەر (ﷺ):

ئەمەرى باوہرداران عدلى كۆپى ئەبو طالب (رحمە) ھانى مۇسلمانانى ئەدا بۆ بەرز پاگرتنى رىئەمنىەكانى پىغەمبەر (ﷺ)، ولە ووتەيەكيدا لە (الريضة) بە ھاوہلانى فەرموو (الزموا دينكم وامتدوا بهدي نبىكم، واتبعوا سنته، وارضوا عما اشكل عليكم على القرآن، فما عرفه القرآن فالزموه وما انكره فردوه))^۴ ولە كاتى گەپانەوہى لە شەپى خەوارىجەكان وتارىكى بە پىزى دا بۆ ھاوہلەكانى كە ھانيدان بۆ بەرزپاگرتنى رىئەمنىەكانى پىغەمبەر (ﷺ) و فەرموى (واقتدوا بهدي نبىكم (ﷺ)، فانه افضل الهدى، واستنوا بسنته فانها افضل السنن).

۴ - پوونکردنەوہى گەورەى پىغەمبەر (ﷺ) وئەو مافانەى خۆشەويست (ﷺ) كە لەسەر ئومەتەكەيەتى:

ئىمامى عدلى (رحمە)، چاكەو گەورەى پىغەمبەر (ﷺ) ى بۆ مۇسلمانى پوون دەكردەوہ وەكو ئەوہى خواى گەورە پىزى لەم ئومەتە ناوہ بە ناردنى پىغەمبەرى خۆشەويست (ﷺ) بەوہى فەترى

¹ مصنف ابن ابي شيبة (٥١٣/١١).

² فتح الباري (٥٦١/٦).

³ المستدرک (٦٢٠/٢) إسناده صحيح.

⁴ البداية والنهاية (٢٤٦/٧)، تاريخ الطبري.

خویندن و حیكمت و فەرزو سوننەتی كەردوون، بە مەبەستی پێنموونی كەردنیان، ھەروەھا كۆيكرودنەتەو بۆ ئەوێ پەرتەواژە نەبن و تزكیە كەردوون بۆ ئەوێ پاك خاویڤ بن و كاتیك بە ئەركی پێغەمبەرایەتی خۆی ھەستا خاوی گەورە گیانی كێشا (ﷺ).

أ- باوەركەردن بە فەرموودەكانی پێغەمبەر (ﷺ) و ھەرپەشەكەردن لە ھەلبەستنی درۆ بە دەم پێغەمبەرە (ﷺ):

ئەمیری باوەرداران ھەرپەشە دەكات لەو درۆ ھەلبەستن بە دەم پێغەمبەر (ﷺ) ھو ، رەعی كۆری خراش دەئێت گوێم لە عەلی كۆری ئەبوو ھالیب بوو دەبووت : پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی (لا تكذبوا عليّ فانّه من كذب عليّ فليجل النار) واتە ئەوێ درۆم لە گەلدا بكات ئاگر جێبەجێ ، ھەروەھا ئیمامی عەلی ھەرپەشە لەوانەش دەكات كە فەرموودەێ درۆ دەگێرێنەو (كە دەشزانن درۆیە) كاتیك ئەم فەرموودەییەمان بۆ دەگێرێتەو لە پێغەمبەر (ﷺ): (من حدث عني حديثا وهو

يروي انه كذب فهو احد الكاذبين) سنن ابن ماجه (١٣/١) قال الاباني حديث صحيح

واتە ئەوێ فەرموودەییەك لە منەو بگێرێتەو - ویشزانێت درۆیە - ئەو ئەو كەسەێ ئەو قەسەێ دەگێرێتەو یەكێكە لەو درۆزانە.

ب - خۆ دوور گرتن لەو ھۆكانی بە درۆخستنەو

ئەمیری ئیمانداران (ﷺ) خەلكی پێنموونی دەكرد بەوێ خۆیان دوور بگرن لە ھەر كار و كەردەویك دەبێتە ھۆی بە درۆخستنەوێ پێغەمبەری خوشمویست (ﷺ) وەك ئەوێ فەرموودەییەكی بگێرێتەو بۆ كەسانێك تێی نەگەن و لەو ئاستە نەبن وەك ئەم فەرموودەییەدا ھاتووە (حدثوا الناس بما يعرفون ، ائحبون ان يكذب الله ورسوله) واتا (بەو شیوێ قەسە لە گەل خەلكیدا بكەن كە تێتان بگەن ئایا پێتان خۆشە خواو پێغەمبەرەكەێ بە درۆخستەو) و ئەمەش بەلگەییە لە سەر ئەوێ نابێت شتی متشابە بۆ عەوامی خەلكی باس بكرێت ھەروەكو چۆن ئیمامی ئەحمەد پێی مكرەو بوو باس لە ھەندێ فەرموودە بكات كە بە پڕاڵەت ئەوێ دەگەیاندا بەرانبەر بە سوڵتان بوەستیتەو ، و ئیمامی مالك یش لە (الصفات) و ئەبوو یوسف یش لە نامۆیەكان (الغرائب) ، و پێش ئەوانیش ابو ھریرە ، مەبەستیش ئەوێ ھەندێك فەرموودە بە پڕاڵەت بێدە بە ھێز

دهكات ومه بهسته كهشی نهوه نپیه بژییه ناییت نهم شتانه لای خه لكانیك باس بكریت كه پواله تی فرموده كان ورده گرن به بی نهوی له مه بهسته كهی تی بگن .

ج - سلاوات لیدان له سهر پیغه مبهرد (ﷺ): خوی گه وره ده فرمویت (إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا) (احزاب ۵۶)

خوی گه وره له نایه ته دا باس له گه وره یی پیغه مبهرد (ﷺ) دهكات له ناسماندا به وی سه نای دهكات له لای مه لانیكه ته كان ، وملائیکه ته کانیش یلاواتی له سهر نه دهن ، پاشان خوی گه وره نه مر به جیهانی خواره دهكات كه كه سلاواتی له سهر بدهن بژ نهوی سه نای هه ردوو جیهانی ناسمان و زهوی کۆیته مه له سهری پیغه مبهرد (ﷺ) ونیمامی عه لی یش (ﷺ) نهم مافه ی دوویات کردۆته مه بژ پیغه مبهرد (ﷺ) کاتیك نهم فرموده یه مان بژ ده گپۆته مه له پیغه مبهرد (ﷺ) ((البخیل الذي ذکرت عنده فلم یصل علی)).

۸- خۆشه ویستی بژ پیغه مبهردی خوا (ﷺ): له نیمام عه لیان پرسى (ﷺ) خۆشه ویستیتان بژ پیغه مبهردی خوا (ﷺ) چۆن بووه؟ نهویش له وه لاما فرموی: كان والله أحب الينا من أموالنا وأولادنا وأبائنا وأمهاتنا ومن الماء البارد على الضم))^۱

واته: سویند به خوا خۆشترمان ده ویست له ما و سامان و مندال و باوک و دایکمان و ناوی ساردیش له کاتی زۆر تینویتییدا.

۹- چهند نمونه یه كه له شوین پێ هه لگرتنی پیغه مبهردی خوا (ﷺ) له لایه ن نه میری باوه ردارانه وه: / عبدالرزاق ده گپۆته مه ده لیت: نهوانه ی عه لیان بینیه له کاتی سوار بوونی و ولاخ و وتوویه نه کاتی پێ خستۆته سهری فرمویه تی (بسم الله) کاتی له سهر پشتی جیگیر بوو، فرمویه تی (الحمد لله، سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ)، و پاشان سى جار (الحمد لله) و سى جار (الله أكبر) ی ده کردو دقویوت (اللهم لا اله الا أنت، ظلمت نفسي فاغفر لي، إنه لا يغفر الذنوب الا انت) و پاشان پێكه نی، پێیان ووت نه ی نه میری باوه رداران هۆی چی بوو پێكه نیت؟ فرموی: پیغه مبهردی خوام دیوه بهم شیهه یی کردوه بهم شیهه شی و وتوو و پاشان پێكه نیوه و

^۱ الشفا - قاضي عياض (۲/ ۵۶۸).

ليمان پرسيوه بڙچي پيڏه كه نيت نهى پيغهمبهري خوا (ﷺ) ؟ نهویش فدرمووی ((عجبت للعبد - اذا قال لا اله الا انت ظلمت نفسي فاغفر لي فإنه لا يغفر الذنوب الا انت، يعلم إنه لا يغفر الذنوب الا هو)). واته ((سهرم سوږده ميټنى له بهنده كاتيك ده لټيت: هيچ خوايهك جگه له تڙ نيهو من سته مم له خوم كړدووهو لټم خؤش بيه، نه گهر تڙ لټم خؤش نه بيت كهس نيه لټم خؤش بيت، نه زانئ جگه له خوا كهس ناتوانئ لټى خؤش بيت)).

ب/ ناو خواردنه وه به دانيشتنه وه و به پيټوه دروسته:

عهداى كوپه سائب له زازانه وه ده گيږټټمه وه كه: عدلى كوپى نه بو طالب (ﷺ) جاريكيان به پيټوه ناوى خواردنه وه، خه لكه كه به جږي سهريران ده كړد وه كه نه وهى به پره وای نه زانن، نهویش پسى ووتن: چى به سهرم ده كهن؟ همر نه وندى به پيټوه ناوم خوارد، من پيغهمبهري خوام ديوه (ﷺ) به پيټوه ناوى خواردنه وه و به دانيشتنيشوهو ناو ده خوموهو چونكه به هه مان شيوه پيغهمبهري خوام ديوه (ﷺ) به دانيشتنه وه ناوى خواردنه وه^۲ ..

^۱ مسند احمد رقم (۹۳۰) حسن له وه.

^۲ مسند احمد ژماره ۱۱۲۸ إسناد حسن.

جیباسی پینجہم

گرنگترین کاره کانی عدلی (ﷺ) له نیوان کۆچ و جەنگی خەندەق دا:

دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەشاری مەدینە جێگیر بوو، دەستی کرد بەتۆکمەکردن و دامەزراندنی بنەمای دەولەتی ئیسلامی، بڕیارەتی خستە نیوان کۆچەریان و پەشتیوانان، و پاشان مزگەوتی دروست کرد، و لەگەڵ جوله کەکانی ناوشاردا پەیماننامەی بەست، و لەو ساتە وەختەوه جم و جۆلە سەربازیه کان دەستی پێکرد بە دەرکردنی سەریو پەلەکان، و بنیادنانی لایەنی ئابوری و زانستی و پەروردهیی له گۆمه‌لگه‌ی نوێدا و لەم هەنگاوانەشدا عدلی (ﷺ) هەنگاو بەهەنگاو وەك سەربازیه‌کی ئاماده‌باش لەخزمەت پێغەمبەری سەروردا بوو (ﷺ).

یەكەم/ دەرکردنی سەریه‌كان:

هەر که موسلمانان بەسەرکردایەتی پێغەمبەر (ﷺ) لەمەدینەدا دامەزران، بەدوایدا جم و جۆلی سەربازی و دەرکردنی سەریه‌كان دەستی پێکرد بە مەبەستی دروست بوونی هەببەت بۆ دەولەتی ئیسلامی له ناوه‌وه‌ له دەرورده‌دا و پاك‌ئیشانی هۆزه‌كانی دەرورسەر و تەسك كرده‌وه‌ی پۆلی عەرەبه‌ ده‌شته‌کی یه‌كانی چوارده‌ور، و هەرورەها بەمەبەستی ئاماده‌ سازی هاوه‌له‌كانی بۆ کاری جەنگ و جیهادی گه‌وره‌و پزگارکردنی ولاتان و دروست کردنی سەرکرده‌ی میدانی و له‌هم‌موو ئەم سەریانەدا عدلی (ﷺ) شێرانە بەشداری کردووه‌ که پیش جەنگی بەدرو دوای بەدریش پوویانداوه‌:-

ئەوانە‌ی پیش بەدر پوویانداوه‌:

١- غەزای (العشيرة):

لەم غەزایەدا له‌گەڵ قورەیشیه‌كاندا تێك ئالان و پێغەمبەری خوا (ﷺ) له‌جێگه‌ی خۆی له‌مەدینە ئەبو سەله‌مه‌ی کۆپی عبدالسد ی دانا، و ماوه‌یه‌ك که چەند پۆژی له‌ ناوچه‌ی (العشيرة) مایه‌وه‌، و ئەم ناوچه‌یه‌ له‌نیوان مەككەو مەدینەدا بوو و لەوێ له‌گەڵ بەنی مودلەج و بەنی جەمره‌ دا هاویه‌مانی بەست و پاشان گه‌راپه‌وه‌ بۆ مەدینە، عەمارێ کۆپی یاسر (ﷺ) بۆمان ده‌گێڕێته‌وه‌و ده‌لێت: من و عدلی له‌جەنگی (العشيرة) دا پێكه‌وه‌ هاوێی بووین، و هەرکه‌ پێغەمبەری خوا (ﷺ) گه‌یشه‌ ئەوێ، لەوێ جێگیر بوو، ئێمه‌ش کۆمه‌لێ له‌ خەلکی بەنی مودلەج مان بێنی که

خەریکی چاک کردنی کانی یەك بوون و ئێمەش ماوەی کاتۆمبێرێك سەیرمان کردن تا چاومان چوو
خەو، و هەرکە بەخەبەر هاتین ئەوێمان بەجێ هێشت و خۆمان گەیانده ناو دارخورماکان و لەسەر
خۆلەكە خەوتین، و بەخەبەر ئەهاتین تا پیغەمبەری خوا (ﷺ) بەخەبەری هێناین و بەقاچەکانی
ئەیداین بەم دیو دیودا، و هەموو سەرو چاومان خۆلاوی بوو بوو، بۆیە پیغەمبەری خوا (ﷺ)
بەعدەلی فەرموو: هەستە ئەو ئەبو توپاب، واتە ئەو خۆلاوی، ((أحدثكما باسقى الناس رجلين؟
فقلنا: بلى يا رسول الله، قال: ((أحمير ثمود الذي عقر الناقة، والذي يضربك يا علي على هذه حتى
تبل منه هذه - أي لحيته -))^١ واتە: باسی ئەگبەت ترین کەستان بۆ بکەم کە دوو کەسن؟ ووقان:
بەتێ ئەو پیغەمبەری خوا (ﷺ)، فەرموو: ئەو پیاوێ سۆرەى ناو سەمۆد کە حۆشترەکەى
سەربێزى و پیاوێکیش کە شمشێر درکێشی بەسەرتدا و پریشت لەخۆتندا سور دەکات

٢- غەزای بەدرى یەكەم:

هۆکاری ئەم غەزایە دەگەرێتەوه بۆ ئەوەی کە کرزى کوپى جابری فەهرى دای بەسەر لەوەرگەى
مەدینەداو هەندێ حۆشترۆ مەرو مالاتی فراند، و پیغەمبەری خوا (ﷺ) دەرچوو بۆى و
شۆینی کەوت تا گەشتە دۆلێ کە پێیان دەوت (دۆلى سەفوان) لەنزیک بەدر، بەلام کرزى لەدەست
دەرچوو، بۆى نەگیرا و گەراپاوه بۆ شارى مەدینە.^٢
دووەم/ جەنگى بەدر:

ئەوێ - (ﷺ) - دەتێت: هەموو میژوو نووسان لەسەر ئەوێ کە ئیمام عەلى (ﷺ) بەشداری
جەنگى بەدر و هەموو جەنگەکانى تریشى کردووە جگە لە تەبوک، و لەزۆر جەنگدا
پیغەمبەر (ﷺ) ئالاکەى داووە دەستى ئەو^٣. ئیمامى عەلى (ﷺ) خۆى یەکیك بوو لە شۆپە
سوارەکانى ئەم جەنگەو با خۆى بۆمان باس بکات،

حارثە ی کوپى مضر بى کوپى عەلى کوپى ئەبو طالب بۆمان دەگێرێتەوه کە عەلى
(ﷺ) ووتویەتى: پیغەمبەری خوا (ﷺ) باسی بەدرى بۆ دەکێت، هەر کە هەوالی ئەوێمان زانی
کە بێباوەران گەیشتونەتە سەر کانیواوەکانى بەدر، یەكسەر پیغەمبەری خوا (ﷺ) خۆى گەیانده

^١ فضائل الصحابة (٨٥٥/٢) ژماره ١١٧٢ أسناده حسن.

^٢ سيرة ابن هشام (٦٠١/٢).

^٣ تهذيب الاسماء واللغات (٢٤٥/١).

ئەو، و بەدريش بېرى لى بو، پېش ئىمە بت پەرستەكان خۇيان پى گەياندىبوو - بىنيمان دوو پىاو
 لەوین كە يەككىيان قورەيشى بوو يەككىكى تىرشىيان خزمەتكارى عەقەبەدى كورپى ئەبى موعىط
 بوو، قورەيشى يەكە پاى كەرد و بەلام خزمەتكارەكەمان دەستگىر كەرد، و پىتمان دەووت: سوپاى
 ئىوہ چەند كەسن؟ ئەویش ھەر دەيووت: وەللاھى زۆر زۆر و زۆر بەھىژن، و ھەر نەيدەووت چەند
 كەسن، تا ھىتايان بۆلاى پىغەمبەر (ﷺ) ئەویش لىتى پرسى، و ھەمان وەللامى دايسەو، بۆيە
 پىغەمبەرى خوا (ﷺ) لىتى پرسى: چەند حوشتر سەر دەپەن؟ كابرا ووتى: (دە) پىغەمبەرى خوا
 زانى لە ھەزار زياترن بۆيە فەرمووى ((اللهم إني أتبعك هذه الفئة لا تعبد)) واتە ((ئەگەر ئەم
 دەستەيەمان لەناو بەرئىت ئىتەر لەسەر زەوى ناپەرستىت)).

ئەوہ بوو بەيائى پىغەمبەرى خوا (ﷺ) ھاوارى كەرد - خەلكىنە نوژەكانتان - و پىغەمبەرىش
 بەرنوژى بۆ موسلمانەكان كەردو ھانى داين لەسەر جەنگ و جىھاد و فەرمووى ((ان جمع قريش
 تحت هذه الصلح الحمراء من الجبل)) واتە ((سوپاى بى باوہران لەبنى ئەم كۆر سوردەدا كۆبونەتەوہ
 بۆمان)). كاتى نزىك بوونەوہ لىمان بەرامبەرى يەك رىز بووين، كابرايەكمان بىنى بەسواری
 حوشترىكى سوردەوہ بوو، پىغەمبەرى خوا (ﷺ) بەعەلى فەرموو ((حەمزمە بۆ بانگ بكە)) كە
 لەھەمووان نزىكتەر بوو لە كافرانەوہ (تاي كى خاوەنى ئەو حوشترە سوردەيە، و چيان پى دەلئىت؟)
 پاشان فەرمووى ((ئەگەر كەسكىيان ئىدائىت قەسەى خىريان بۆ بكات، ئەوہ خاوەنى ئەو حوشترە
 سوردەيە)).

حەزە (ﷺ) ھات ووتى: ئەوہ عوتبەى كورپى پەيىعەيە، پىيان دەلئىت جەنگ مەكەن، مەن دەبىنم
 كۆمەلئىك بۆ گيان فەدايى ھاتوون و ئىوہ ناتوانن دەستيان بۆ بەرن، خۆ پىاوچاكتان تىدا ماوہ،
 ئەى ھۆزەكەم ئەمە بەسەرى مەنەوہ بېستەن و بلىن عوتبە دەترسا، خۆشتان چاك دەزانن مەن
 ترسنۆكى ناوتان نىم، ئەبو جەھل گوتى لە ووتەكانى عوتبە بوو ووتى: ئەمە تۆى وادەلئىت؟
 وەللاھى كەسكىكى تر ئەم قەسەيەى بىكردايە گازىكەم لى دەگرت، تۆ جەرگ و دلت پەپوہ لە ترس.
 عوتبەيش ووتى: قەسە بەمەن دەلئىت ھەى زەردەل، ئەمەردە دەردەكەوئىت كاممان ترسنۆكىن. پاش
 ئەوہ عوتبە پەروى كەردە سوپاى باوہرو پى ووتن: كى دىتە دەروہ بۆ شمشىربازى؟ سى گەنەى
 پشتىوانان ھاتنە دەر. عوتبە ووتى: ئەوانەمان ناوى با ناموزاكەنى خۆمان بىنە دەروہ.

پیغهمبەرش (ﷺ) فەرمووی : هەستە عەلی، تۆش ئەی حەمزە، و تۆش عوبەیدی کۆپی حارث. خۆی گەورە لەسەر دەستی ئێمەدا عۆتە و شیبە کۆپی ریبە و وەلیدی کۆپی عۆتە کۆژان، و هەفتا کەسمان لێ کوشتن و هەفتامان لێ بەدیل گرتن .

پیاویکی بچکۆلە کورته بالا له پشتیوانەکان عەباسی کۆپی عبدالمطلب ی بە دیلی پادە کێشا و عەباسیش ووتی : ئەی پیغهمبەری خوا، من ئەمە دیلی نەکردوم، بەلکە پیاویکی دەم و چاو جوان بەسەر ئەسپێکی بالەکەوه بوو کە ئیستا نایبینم ... پیاوه پشتیوانەکش ووتی: ئەی پیغهمبەری خوا خۆم دیلم کردوو، پیغهمبەرش (ﷺ) پێی فەرموو ((أُسکت فقد أیدک اللہ تعالیٰ بملکِ کریم)) واتە بێ دەنگ بە خۆی گەورە بە فریشتەیهکی بەرێز ھاوکاری کردوێت. عەلی (ﷺ) دەلێت ((لەنەوێ عبدالمطلب عەباس و عقیل و نوفل ی کۆپی حارپ مان بەدیل گرت. ^۱

سێیەم/ ھاوسەرگیری لەگەڵ فاطمە دا (ﷺ):

ناوی فاطمە ی کچی پێشەوای لە خواترسان و سەرداری مەژنایەتی (رسول اللہ) (ﷺ) و دایکیشی خەدیجە کچی خوەیلدە ، وە لەپێش پیغهمبەرایەتیدا لە دایک بسو، کە تەمەنی پیغهمبەر (ﷺ) لەو کاتەدا (۳۵) ساڵ بوو.

و لە پاش جەنگی بەدر و لە سالی دووهمی کۆچیدا پیغهمبەری خوا (ﷺ) ماری کرد لە عەلی (ﷺ) و حەسەن و حوسەین و ئوم کەلسومی لیبوو، شەش مانگیش دوای وەفاتی پیغهمبەری خوا (ﷺ) ئەویش وەفات دەکات خوا لێی پازی بیت. ^۲

۱ - ماری و جیازی :

عەلی کۆپی ئەبو طالب (ﷺ) دەلێت: فاطمە لەلایەن پیغهمبەری خواوە دیاری کرا، خەمەتکارێکم ووتی : ئەزانی فاطمە لەلایەن پیغهمبەری خواوە دیاری کراوە ؟. دەلێ وۆم ئەمەزانێوه . ووتی : بەلێ دیاری کردوو ، بۆ ناچیت بۆ لای پیغهمبەری خوا (ﷺ) و داوای بکەیت لێت ماری بکات . عەلی (ﷺ) دەلێت : وۆم: هیچ شتیکم هەیە تا ژنی بێ بینم ؟ ئەو خەمەتکارە ووتی : کۆپە بەرێز نەگەر بچی ئەتدات، دەلێ وەلاهی لە کۆلم نەبویەوه و و هەر داوای لێدەکردم کە بەرێز تا پێشتم

^۱ مسند احمد ژمارە ۹۴۸ اسناد صحيح .

^۲ حلیۃ الاولیاء (۳۹/۲ - ۴۳).

بۆ لای پیغه مبهرو له بدرده ستیدا دانیشتم و ئاره قیچی زلزم کرد و سویند به خوا له بهر هه بیته تی پیغه مبهری خوا نهم توانی لێو بکه مده .

پیغه مبهری خوا (ﷺ) پیتی و وتم: کارکت هه بوو هاتی؟ پیوستیه کت هه بوو؟ منیش هه ر بیته نگ بووم، ووتی: له وانیه بۆ داوا کردنی فاطمه هاتویت؟ و وتم: به لێ، و ئه ویش ووتی ((وهل عندک من شیء تستحلها)) واته هیچت هه یه له ماره یی یه کهیدا بیه دیت. و وتم: نه وه لاه ی نه ی پیغه مبهری خوا (ﷺ) پیغه مبهر (ﷺ) فهرمووی: نه ی ئه و درعت چی لیها ت که دام پییت؟ سویند به و که سه ی که گیانی منی به ده سه ئه ئه و درعه ((٤٠٠)) درهم ده کات.. و وتم: ماومه ، پیغه مبه ریش (ﷺ) فهرمووی ((قد زوجتکما، فابعث الیها بها فاستحلها)) واته ده ی له سه ر ئه و درعه ماره م به ی بۆت و تۆش بۆی بنیره، ئا ئه وه بوو ماره یی فاطمه ی کچی پیغه مبهری خوا (ﷺ).

له پریوایه تی شیعه کاندایا هاتوه، که ئیمام عدلی (ﷺ) فهرموویه تی: درعه که م هه لگرت و به مه به سستی فرۆشتنی پێگهی بازارم گرت به ر و فرۆشتم به عثمانی کۆپی عه فان به چوار سه د درهم، کاتی پاره که ی پیته م و درعه که ی لێ وه رگرتم و پیتی و وتم: نه ی باوکی هه سه ن، ئایا ئیستا من خاوه نی ئه و درعه نیم و تۆش خاوه نی پاره که ی؟ و وتم: به لێ. ووتی: ده ی ئه و درعه له لایه ن منه وه دیاری بیته بۆ تۆ، منیش پاره که و درعه که شم هیته یه وه و خسته م به رده سستی پیغه مبهری خوا (ﷺ). و ئه وه شی که عثمان له که لێ کردم بۆم باس کرد، ئه ویش دوعای خیری بۆ کرد.

٢- شایی یه که ی:

ئه سه مای کچی عومه یس ده ئیته: من له شایی یه که ی فاطمه دا به شداریم کرد، و له به یانی ئه و پۆژه دا پیغه مبهری خوا (ﷺ) هاته به ر دارگا که و فهرمووی ((یا أم ایمن ادعی الی أخی)) واته نه ی ئه م ئه یه ن براهه م بۆ بانگ بکه، و وتم: براهه که چی کچی خۆتی ئه ده یته؟ فهرمووی: به لێ نه ی ئه م ئه یه ن. و عدلی هات و پیغه مبه ریش ئاوی پرژاند له ده م چاوی و دوعای خیری بۆ کرد و پاشان فهرمووی: فاطمه م بۆ بانگ بکه ن، و فاطمه ش هات به لێ له شه رماندا خه ریک به و ده که و ته به لا، و پیغه مبهری خوا (ﷺ) پیتی فهرموو ((اسکتی فقد انکحتک احب اهل بیتي

¹ دلائل النبوة للبيهقي (٣/ ١٦٠) اسناده صحيح.

الهي^۱) واته ((بی دهنګ به نهوا توم دا به خوښه ویست ترین کهسی بنه ماله کم، و پاشان پیغه مبهری خوا هندی ناویشی پواند به دهم و چای ویشدار دوعای خیری بۆکردن، و پاشان پیغه مبهری خوا (ﷺ) گپرایه وه و پدهشایی یه کی به دی کرد فەرمووی: من هژا؟ نه مه کی یه؟ و توم: منم، فەرمووی: نه سهای؟ و توم به لئی، فەرمووی: نه سهای کچی عومەیس؟ و توم: به لئی، فەرمووی ((جنت فی زفاف بنت رسول الله تکرمة له؟)) واته ((بۆ زه ماوهندی کچی پیغه مبهری خوا وه ک پزلینان هاتوویت؟ و توم به لئی، نویش دوعای خیری بۆکردم.^۲

وه لیمه و چیشتی شایی:

به ریره ده گپرتته وه ده لیت: کاتی عدلی فاطمه ی خواست، پیغه مبهری خوا (ﷺ) فەرمووی ((انه لابد للعرس من وليمة)) واته ((ژن خواستن ده بیت و لیمه ی بۆ بکړیت))، سەعد ووتی: به رانیک له سەر من و کومه لئی له پشتیوانه کانیش پرک گه نه شامیان ناماده کرد، و نهو شهوی که فاطمه بگویتتته وه به عدلی فەرمو: باسی هیچ مه که تا ده مبینیتته وه، پیغه مبهریش (ﷺ) داوای ناوی کردو ده ستووی پی گرت و ناوی ده ستووی که شای پواند به دهم و چای عدلی داو فەرمووی ((اللهم بارک فیهما وبارک علیهما، وبارک فی شبلهما))^۳ واته ((خوایه پیزیان کهیت و پیزیان بیت و نهوه کانیشیان پیزیت.

۴- گوزهرانی عدلی و فاطمه - خویان لی پازی بیت - :

ژیان و گوزهرانی عدلی و فاطمه - که خوښه ویست ترین کهسی پغه مبهری خوا بون (ﷺ) زور نه داری و له تنه که شه دا بووه و ناارامی و ماندوویه تی زوری پی دابون، هناد له عه تاوه ده گپرتته وه ده لیت: پینان ووتوم که عدلی (ﷺ) ووتویه تی: چند پوژی من و فاطمه ماینه وه که هیچمان نه بوو بیخوین و پیغه مبهریش هیچی نه بوو، و له مال ده رچووم و له پتگا دینار یکم دوزیه وه له سەر پتکه که کموتبوو، ماوهیه که وه ستام به خویم ده ووت نایا هه لیگرم یان به جی بهیلم، پاشان هه لم گرت له بەر وه عی خرابی ژیاغان، و بر دم بۆ نارد فروشه کان و نارد پی کپی و هیئامه وه بۆ فاطمه و پیم ووت: بیشیله و بیکه به نان و نویش ده ستی، کرد به هه ویر

^۱ كشف الغمة للاريلي (۳۵۹/۱)، بحار الانوار للمجلسي لا ۳۹.

^۲ فضائل الصحابة (۹۵۵/۲)، ژماره ۳۴۲، إسناده صحيح.

^۳ فضائل الصحابة (۸۵۸/۲) إسناده صحيح.

شیلان و که زۆر ماندوویی و هیلاکی پتوه دیاربوو - و پاشان کردی به نان و منیش هاتم بۆلای پتغه مبه‌ر (ﷺ) و مه‌سه‌له‌که‌م بۆ گێڤایه‌وه و ئه‌موش فهرمووی ((كلوه فانه رزق رزقكموه الله عز وجل))^۱ واته ((بیهخۆن ئه‌وه پۆزیه‌که و خوای (عز وجل) بۆی ناردوون.

شه‌عه‌بی ده‌لێت: نیمامی عه‌لی (ﷺ) ده‌لێت: من فاطمه ی کچی پتغه مبه‌ری خوام هینا، که‌چی پتغه‌فێک نه‌بوو له‌سه‌ری به‌هه‌وین جگه له‌پێسته‌ی مه‌رێک نه‌بێت که به‌شه‌و له‌سه‌ری ده‌خه‌وتین و به‌رپۆزیش له‌سه‌ری داده‌نیشته‌ن و نا‌مان ده‌خواردو هیچ خزمه‌تکارێکی‌شمان نه‌بوو.^۲

له‌ موجاهیدی‌شه‌وه ده‌گێڤنه‌وه که عه‌لی (ﷺ) ووتویه‌تی: جارێک له‌ مه‌دینه زۆر زۆر برسیم بوو، چووم بۆ گه‌ڕه‌کی سه‌ره‌وه‌ی مه‌دینه تا ئیشیک بدۆزمه‌وه، و بینیم وا ژنی‌ک خۆلێ زۆری کۆکردۆته‌وه گوما‌م برد که ئاوی ده‌وێت بۆ شیلانی قوڤه‌که‌ی، و هاتم بۆلای له‌گه‌لێ پێک که‌وتم که هه‌ر سه‌تلی ئاوی بۆ به‌یتیم به‌رامبه‌ر ده‌نکی خورما و شانزه سه‌فه‌رم بۆ هینا تا وام لی‌هات ده‌سته‌کام تلۆقه‌یان کردو پاشان ده‌ستم شۆری و چووم بۆلای و ده‌ستم پێ پێشاندا و ئه‌موش (۱۶)

ده‌نک خورمای پێدام و هاتمه‌وه بۆلای پتغه مبه‌ری خوا (ﷺ) بۆم باس کردو ئه‌موش له‌گه‌لمدا ده‌ستی کرد به‌خواردنی خورماکه.^۳ و ئه‌م خه‌به‌ره‌ش به‌لگه‌یه له‌سه‌ر هه‌ژاری و گوزه‌رانی خراپی - گه‌وره‌ی باوه‌رپاران عه‌لی (ﷺ) له‌شاری مه‌دینه‌وه له‌م به‌سه‌ره‌اته‌شه‌وه فێری ئه‌وه ده‌بین به‌شێوازی دروست پوو به‌رووی هه‌ژاری بیه‌نه‌وه و هه‌ عه‌لی وابه‌ن کاسبی بکه‌ین و نه‌پۆین دانیشین و چاوه‌پوانی ئه‌وه بکه‌ین خێرمان پێ بکه‌ن و هه‌روه‌ها ئه‌وه‌په‌ری خۆنه‌ویسته‌ی به‌دی ده‌که‌ین که (۱۶) ده‌نک خورما په‌یدا ده‌کات، و نایشاریته‌وه بۆخۆی به‌لکو خێرا خۆی گه‌یاند به‌ پتغه مبه‌ری خوا و له‌گه‌ل ئه‌ودا خواردی.^۴

۵- دنیا نه‌ویسته‌ی و خۆگری فاطمه (رضی الله عنها):

ژیانی زۆر ساده بوو، و دوور بوو له‌ ئالۆزی، له‌ژیانی زیره‌و نزیکتر بوو نا خۆش گوزه‌رانی.

^۱ المرتضى للنوري، لا (۲۱).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه لا (۴۱).

^۳ مسند احمد ۱۱۳۵ إسنادوه ضعيف لاقطاعه.

^۴ التاريخ الاسلامي للحميدي (۵۰-۴۹/۱۹).

نهم پرووداوهی بۆتان باس ده‌کهم به‌لگه‌یه له‌سەر ژبانی ناخۆش و زیری فاطمه (عليها السلام) تا ناره‌حه‌تی ناچاری کردن که بپۆنه خزمه‌تی سه‌روه‌رمان (عليه السلام) داوای لێ بکه‌ن خزمه‌تکارێکیان پێ بدات له به‌یت المان.

جارێکیان عدلی (عليه السلام) به‌ فاطمه ی ووت: وه‌للاهی ئه‌وه‌نده‌م ئاو هه‌یناوه‌ خه‌ریکه‌ په‌شتم نه‌شکی، پاشان، پیتی ووت: خوای گه‌وره‌ که‌نیزه‌یه‌کی چاکی له‌جه‌نگدا به‌باوکت به‌خشیه‌وه، بۆ داوای که‌نیزه‌کیکی لێ ناکه‌یت؟ ئه‌ویش ووتی: وه‌للاهی منیش ئه‌وه‌نده‌م هه‌ویر شه‌یلاوه‌ ده‌سته‌کام خه‌ریکه‌ له‌جووله‌ نه‌که‌ون.

فاطمه (رضی الله عنها) ده‌لێت: هاته‌ خزمه‌ت پێغه‌مبه‌ر (عليه السلام) پیتی ووتم: ((ما جاء بك يا بنیة؟)) که‌چم بۆچی هاتووێته‌وه؟ ده‌لێ: ته‌نها بۆ ئه‌وه‌ هاته‌وه‌ که‌ سه‌لاویکت لێ بکه‌م، و شه‌رمم کرد پیتی به‌لێم و گه‌پامه‌وه، و عدلی پیتی ووتم: ها چیت کرد؟ فاطمه ی ووتی: پووم نه‌هات پیتی به‌لێم، نه‌جاره‌ پێکه‌وه‌ هاته‌ن بۆ لای و عدلی ووتی: ئه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا ئه‌وه‌نده‌م ئاو پراکێشاوه‌ خه‌ریکه‌ په‌شتم ده‌شکیت و فاطمه‌یش ووتی: ئه‌وه‌نده‌م هه‌ویر شه‌یلاوه‌ خه‌ریکه‌ په‌نجه‌کام له‌جووله‌ ده‌که‌ون و خوای گه‌وره‌یش کۆمه‌لێ که‌نیزه‌ک و شتی پێ به‌خشیویت و خزمه‌تکارێکمان پێ ده‌.

پێغه‌مبه‌ری خوایش (عليه السلام) فه‌رمووی ((والله لا اعطیکما وادع اهل الصفة تطوي بطونهم، لا اجد ما انفق عليهم، ولكنني ابيعهم وانفق عليهم اثمانهم))¹ واته‌ ((وه‌للاهی ناتانده‌مێ له‌وه‌ختیکدا ته‌هلی صوفه‌ - بێ مالا و حاله‌کان له‌م‌زگه‌موت ده‌خه‌وتن - له‌برساندا سه‌کیان ده‌وشی‌رن و شه‌تیکیشمان نی یه‌ سه‌رفی بکه‌مین بۆیان، به‌لام من ئه‌و که‌نیزه‌کانه‌ ده‌فرۆشم و پارکه‌یان بۆ سه‌رف ده‌که‌م)).

(به‌ ناومه‌یدی) گه‌پانده‌وه‌ بۆ ماله‌وه‌ پێغه‌مبه‌ری خوایش (عليه السلام) سه‌ردانی کردن ده‌بینی لێغه‌یه‌کیان هه‌یه‌ نه‌یده‌ن به‌سه‌ریاندا قاچیان ده‌رده‌که‌وێت و ده‌یده‌ن به‌قاچیاندا سه‌ریان ده‌رده‌که‌وێت، هه‌رکه‌ به‌ینیان هه‌ستانه‌وه‌ سه‌ر پێ - شه‌ه‌زان پێغه‌مبه‌ر (عليه السلام) پیتی فه‌رموون: له‌جێ خۆتان مه‌جوولێن. و پاشان فه‌رمووی ((الا اخبركما بغير ما سالتما؟)) قالا بلی، واته‌: نایا شه‌تیکتان پێ به‌لێم زۆر له‌وه‌ خه‌رترو باشت یه‌ت که‌ داواتان لێ کردم؟ ووتیان: به‌لێ. فه‌رمووی ((کلمات علمنیهن جبریل-عليه

¹ السيرة النبوية للصلابي (٩٩/٢)، مسلم ژ (٢٧٢٧)، به‌اری ژ (٣٧٠٥).

السلام)) واته: شەند وشەیدەك كە جویره ئیل فیری کردووم، فەرمووی ((تسبحان فی دەر وکل صلاة عشرا، و تسبحان عشر، و تکران عشراً، و اذا اویتما الی فراشکما فسبحا ثلاثاً و ثلاثین و احدا ثلاثاً و ثلاثین، و کبرا اربعاً و ثلاثین))^۱ واته: لەدوای هەموو نزیوێک (۱۰) جار سببحان الله و (۱۰) جار (الحمد لله) و (۱۰) جار الله اکبر بکەن و ئەگەر چوونە سەرچیگە ی خەوتنیشتان (۳۳) جار (سبحان الله) بکەن و (۳۳) جار (الحمد لله) و (۳۴) جاریش (الله اکبر) بکەن لەم بەسەرھاتەدا هەندێ بەهای بەنرخ ی لێ وەرە گیریت لەوانە:

ئەم بەسەرھاتە ئەوەمان بۆ پوون دەکاتەو کە پیڤەمبەری خوا (ﷺ) چۆن قەیرانە نابورسەکانی بەرێ کردووە کە بەسەر دەوڵەتی ئیسلامیدا هاتوو، ئەمەش لەسەر پیادەکردنی بەرنامەی (شەتە گەزەکان لەپێشتەن) و نەهێشتنی برسیتی ئەهلی - صوفە - پتویست و گەزەو ئەو پێداوستی یە عەلی و فاطمە - خوایان لێ پازی بیت - کە داوای خەزمەتکارێکیان کرد لەپەلای دوو مەدا دیت و ناگاتە پەلای نەبوونی و هەژاری ئەهلی (صوفە) بۆیە ئەهلی صوفە لەپێشتە بوو لەلای.

(بەکارنەهێنانی پەلو پایەو دەسەلات لەلایەن پیڤەمبەری خواوە (ﷺ) بۆ خەزمەتکردنی کەچ و خەزم و کەس و کارەکە ی (بەرژێنەو بپەرژێنە) سامانی نەخستۆتە بەردەمیان و هەژارو دامەوانیش چاویان زۆتە ی بیت وەك بەرپرس و مەسولەکانی ئەمەڕ بەگشتی کەوتۆتە ئەو تاوانەو مەگەر کەسیك خوا پەحمی پێ بکات و ئەبیت کە زۆر کەمیشن). - وەرگیر -

- ئەم پەرەوێ دە نەوازیە زۆر کاری کردبوو سەر دەروونی عەلی (عليه السلام) و پۆژان تێپەڕین و عەلی بوو بە (گەمەری باوەرداران) و کەچی پەشتی لەدەنیا خۆری و ژبانی نەرم و باق و بریق هەلکرد لەکاتی کەدا کە هەموو سامانی سەرزەوی دەهاتەو بەردەستی چونکە یادی خوا - عز وجل - دێ و دەروونی داگیر کردبوو، چونکە ئەو نامۆزگاریە نەوازیە ی پیڤەمبەری خۆی لەیاد نەچوو بەردەوام ئەو زیکرانە ی دەخوێند و دەبیوت: وەللاهی لەژیاغدا وازم لێ نەهێنان لەوێ فیریان بسووم .. ووتیان: تەنانت شەوی کارەساتی (صفین) ییش؟ ووتی: تەنانت ئەو شەویش.^۲

۵- هەلسان و خەوتنمان بەدەستی خوایه:

^۱ البخاری ژمارە (۳۷۰۵)، مسلم ژمارە (۲۰۹۲/۴).

^۲ مسلم (۲۰۹۲/۴).

عەلی کوپی ئەبو طالب (ﷺ) دەئیت: شەوکیان من و فاطمە خەوتبووین و پێغه مەبری خوا (ﷺ) هات بۆ مائمان خەبەری کردینەوه بۆ شەونویژ و پاشان خۆی گەپایەوه بۆ مائمەوه و دەستی کرد بە شەونویژ، دەئێ: هەستی بە جم و جۆلمان نەکرد بۆیە دووبارە هاتەوه بۆ لامان و هەئێ ساندین و فەرمووی ((قوما فصلیاً)) واتە هەستن نوێژ بکەن.

دەئێ: منیش لەخەو هەستام و چام دەپرواند و بەدەم خۆمەوه دەمووت: ((إنا والله ما نصلي إلا ما كتب لنا، إنما أنفسنا بيد الله، فإذا شاء أن يبعثنا بعثنا)) واتە ((وە ئێکەمان ئەتوانین ئەوەندە نوێژ بکەین کە بۆمان نووسراوه، و دەروونەکانمان لەدەستی خوادایەو گەر بپوێت هەلسین هەڵدەستین!)).

عەلی دەئیت: پێغه مەبری خواش (ﷺ) پشتاو پشت گەپایەوه و بەجێ ی هێشتین و دەستی دەکێشا بەپانی خۆیداو دەبیوت ((هەر ئەوەندە نوێژ دەکەین کە بۆمان نووسراوه – هەر ئەوەندە نوێژ دەکەین کە بۆمان نووسراوه و ئەم ئایەتەشی دەخوێند ((وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا)). ئەمەش بەلگەیەکی گەورەیه لەسەر ئەوەی کە عەلی (ﷺ) هیچ زانیاریەك و هیچ مەسەلەیەکی زانستی نەشاردۆتەوهو گەیانندویەتی ئێتر با پەیوەندیشی بەخۆیەوه هەبێت و باسکردنیشی زیان بە خۆی بگەیەنێت، و ئەگەر بیشی ویستایە ئەیتوانی بیشارێتەوهو کەس هەر باسیشی نەکات و شەو نوێژیش سوننەت بوو نەك واجب.

چوارهم

حه‌سەن و حوسەینى كورپى عەلى(ﷺ):

۱- هەسەنى كورپى عەلى كورپى ئەبوو طالب- الهاشمى كچەزای پیتغه مەبرى خوا(ﷺ) پەیمانەى بۆن خۆشى دنیای و یەكی له دوو سەركردهى گەنەكانى بەهەشت و داىكیشى فاطمه - الزهراء - یه، و له (۱۵) ى پەمەزانی سالى سییه مى كۆچى و هەندى دەلێن لەشەعباندا لەدايك بووه و لەسالى (۵۰) ى كۆچیدا وەفاتی كردوو.^۱

عەلى (ﷺ) دەلێت: كاتى هەسەنم بوو ناوم نا - حەرب - و پیتغه مەبرى(ﷺ) هات بۆ مائەمان و فەرموى ((أروني إبنی ما سمیتموه؟)) ئادەى نەوێكەم پى نیشانەن ویزانم ناوتان ناوێ چى؟ ووتم: (حەرب) فەرموى ((بل هو حسن))^۲ واتە بەلكو ناوى هەسەنە.

ئا بەوجۆرە ناوى توندو تیۆ ناخۆشى دەگۆڕى بۆ ناوى جوان و دلپەتین كە خۆشى بەخش بێت بە دل و دەروونەكان. و كۆرپەكەى گرتە سەردەستەكانى و ماچى كرد، و ئەبو رافع (ﷺ) ئاگادارمان دەكات لەوێ پیتغه مەبرى خوا(ﷺ) كردى دەلێت: پیتغه مەبرى خوام بینى (ﷺ) بانگى دا بەهەردوو گوتى هەسەندا.^۳

(أبو رافع) (ﷺ) دەربارەى (عەقیقە) كردن بۆ هەسەن دەلێت ((كاتى فاطمه هەسەنى بوو بەپیتغه مەبرى خۆى ووت: ئایا دوو مەڕ سەرپرەم بۆ كۆرپەكەم؟ پیتغه مەبرى (ﷺ) فەرموى ((لا ولكن احلقتي رأسه وتصدقني بوزن شعره من فضة على المساكين والافاض))^۴ واتە ((نەكەى، بەلكو سەرى بتاشن و بەقورسایى مووێكەى سەرى زیو بەسەر هەژاران و بى مال و حالەكان مەزگەوتدا (أهل الصفة) ببەخشەرەوه)).

^۱ حلیۃ الأولیاء (۳۵/۲).

^۲ البخاری فی الادب (۲۸۶).

^۳ سنن أبی داود ۱ (۵۱۰۵) و إسناده ضعیف.

^۴ الطبقات (۲۳۳/۱) إسناده ضعیف.

بدرائی کوپی عازب (ﷺ) دہ گپرتتہوہ کہ پیٹھ ممبری خوا (ﷺ) فدرموویہ تی: حەسەنی کوپی عەلیم بەسەر شانی پیٹھ ممبری خواوہ بینى و دەیفەرموو: ((اللهم اِنِّي اُحِبُّهُ فَأُحِبُّهُ)) واتە ((خوایە گیان من خۆشم دەوێت و تۆش خۆشت بویت)).

ئەبى بیکرە (ﷺ) دەلێت: گویم لى بوو پیٹھ ممبری خوا لەسەر مینبەرە کەى خۆى ووتارى دەداو حەسەنى لەبەردەمدا بوو، سەیریکی خەلکە کەى دەکردو سەیریکی حەسەنیشى دەکرد و دەیفەرموو ((ابني هذا سيد ولعل الله ان يصلح به بين فئتين من المسلمين))¹ واتە ((ئەم کوپەم سەیدو سەرگەورەیه و لەوانەیه خواى گەورە بەهۆى ئەووە ناشتی بھاتە نێوان دوو کۆمەڵى گەورە لە موسلمانان. و بێگومان ئەم خەبەرەى باواى ھاتەدی و ئەم کوپە مەزنە کاریکی زۆر گەورەى ئەنجام دا کە پرپەتەى لە وانەى خۆنەویستی و کورسى نەویستی و دابەزین بۆ بەرامبەرە موسلمانە کەى. و ئەووەبوو بوو بەهۆى نەپرشتنى خۆتێنیکى گەورە لەنێوان موسلماناندا و وازی لە خیلافەت ھێنا بۆ موعاویە، (خوا لەھەموویان پازى بیئت) ئەمەش لەسالى ٤١ ى کۆچیدا بوو.

سەعیدی مەقبەرى دەلێت: لەگەڵ ئەبو ھورەیرەدا دانیشتبووین حەسەنى کوپی عەلى (ﷺ) ھات و سلاوى لى کردین و ھەموو وەلئامان دايموہ تەنھا أبو ھریرە (ﷺ) نەبیئت کە ناگای لى نەبوو، ووتان: ئەى ئەبو ھریرە ئەمە حەسەنى کوپی عەلى بوو سەلامى لى کردین، ئەبو ھریرەش بەھەلەداوان چوو بدوایداو پى ى ووت: ((وعليك السلام يا سيدى، وشم قال إنه سيد))² واتە: سلاویش لەتۆ بیئت ئەى گەورەم، پاشان فەرمووی: ئەم سید و گەورەیه.

ھەروەھا بھارى بەئیسنادى عەقەبەى کوپی حارث دہ گپرتتہوہ دەلێت: ئەبو بەکرى صدیقم بینى (ﷺ) کە حەسەنى بەباوہشەوہ بوو دەیفەرموو ((بأبي شبيه بالنبي وليس بعلي)) واتە: شێوەى لەپیٹھ ممبرى خوایە دہکات ھێچى لەعەلى ناکات و عەلش گوێ ى لى بوو پێدەکەنى.³

¹ البخاري ژمارە (٣٧٤٦).

² المستدرک کتاب معرفة الصحابة (١٦٩/٣) صحيح الإسناد ووافقه الذهبي.

³ البخاري ژ (٣٧٥٠).

۲- حسین کوپی عدلی - خوا له همدوکیان پازی بیت :-

ناوی ابو عبدالله حسینی کوپی عدلی کوپی نه بو طالب ه (ع) و نه وی پیغه مبهری خوا به و
په پمانه و خۆشه ویستی بووه، و له سالی (۴) ی کۆچیدا له دایک بووه. و له پوژی عاشورا مانگی
موحه پرم ی سالی (۶۱) ی کۆچی شهید کرا له کمره لای زهوی عیراق.^۱

نیام احمد به نیسنادی خۆی ده گێڕێتهوه له یه علای عامری یهوه (ع) که جاریکیان له گهژ
پیغه مبهری خوادا (ع) بۆ خوانیك ده عهت کرابوون، و پیغه مبهری خوا (ع) له گهژ خه لکه که دا
بوو، حسهینی کهوته بهرچاو که له ناو مندا لانددا له کۆلان یاری ده کرد و پیغه مبهری خوا به خیرایی
چوو به رهو پووی تا بیگریت و مندا له کانی هاوپی ی هدریه کهو به لایه کدا رایان کرد و
پیغه مبهریش به پیکه نینهوه نه م لاو لای لی گرت و گرتی دهستیکی خسته سهرسهری و دهستیکی
تری خسته ژیر چه ناگی و ده می بردو ماچیکی کردو فهرمووی ((حسین منی وأنا من حسین،
اللهم احب من احب حسیناً، حسین سبط من الأسباط))^۲ واته ((حسین له منهو منیش له حسینم،
خوا به همرکه سی حسهینی خۆش دهویت خۆشت بویت، حسین هه لکه و توویه که له هه لکه و تووان)).
بوخاری ده گێڕێتهوه که نیسنادی ده کات بۆ لای (ابن عمر) (ع) که پیاوێکی عیراقی پرسیری لی
کرد ده رباره ی حاجی له کاتی نیحرامدا میش بکوژیت هوکه که ی چۆنه؟ له وه لاما (ابن عمر)
پیتی ووت: نه ی خه لکی عیراق ده رباره ی میش کوشت پرسیار ده کهن که چی که چه زای پیغه مبهری
خوایان کوشتوه که پیغه مبهر (ع) ده رباره ی فهرموویه تی ((هما رحمتای من الدنيا))^۳

فهرمووده ی (الكساء) و عایشه (ع):

عایشه (ع) فهرمووده یه که ده گێڕێتهوه ده لیت: به یانی یه کیان پیغه مبهری خوا هاته ده رهوه و
عه بایه کی گهره ی له بردا بوو - کساء - و عدلی و فاطمه و حسن و حسین - خوایان لی پازی
بیت - ی خسته ژیری و پاشان فهرمووی ((إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ
وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً)) "الاحزاب/۳۳" واته ((خوا ی گهره ده یویت له هه موو خهوشی یه که پاکستان

^۱ البداية والنهاية (۱/۵۲/۸).

^۲ فضائل الصحابة ۱ (۱۳۶۱) إسناده صحيح.

^۳ البخاري (۳۷۵۳).

بکاتمه نهدی بنده مالده کم و به تموای خاوتنتان بکاتمه.^۱ نهمهش باشتترین به لگهیه له سهر درلزنه نواندهی که پاگندهی نهوه ده کهن که هاوه تان - خویان لی پازی بیت - نهوه فرمودانه یان شاردوتهوه که با له پیاو چاکی و مهزنی عدلی ده کات - نهوه عائیشیه که واده زانن رقی له عدلی یه و ناوا باسی عدلی ده کات چجای هاوه تانی تر.

شه شهم / فرمانه تاییه تمندی یه کانی خانه وادهی پیغه مبهری (ﷺ)

۱- بزیان نه بوو زه کات وهریگرن:

لهو فرموده یهی که عبدالمطلب ی کوری ربیعه ده گپرتیهوه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) فرمودیهتی ((ان الصدقة لا تنبغي لآل محمد اما هي اوساخ الناس))^۲ واته ((خانه وادهی محمد دروست نی یه زه کات وهریگرن چونکه نهوه پوخلهواتی خه لکی یه))، واته خه لکی خزی پی پاک ده کاتمه له گوناوه.

۲- میراتی پیغه مبهری خویان پی ناپریت:

بهو فرموده یهی نه بوو به کر گپراویه تیهوه که پیغه مبهری خوا فرمودیهتی ((لا نُورث، ما تركنا صدقة))^۳ واته ((من پاش خۆم میراتم نی یه، و ههرچی به جی ديلم خیره بو موسلمانان)).

۳- (۱/۵) ی ده سته و ته کانی جهنگیان بو هدی:

حواي (عز وجل) ده فرمودیت ((وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَأَبْنَى السَّبِيلِ إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَىٰ الْجَمْعَانِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)) "الانفال/ ۴۱".

۴- سلاوات دان له سهریان له دواي سلاوات له سهر محمد (ﷺ)

که عیبی کوری عه جره ده تیت: پرسیارمان له پیغه مبهری خوا کرد و ووتان: نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) چون سلاوات بدهین له سهرتان نهی (اهل البيت)؟ پیغه مبهری خوا فرمودی ((قولوا: اللهم

^۱ مسلم (۲۴۰۸) باب فضائل الصحابة.

^۲ مسلم ۵ (۱۰۷۲).

^۳ مسلم ۵ (۱۷۵۷)، البخاري (۳۰۹۳).

صل على محمد وعلى آل محمد كما صليت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميدٌ مجيد، اللهم بارك على محمد وعلى آل محمد كما باركت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميدٌ مجيد))^۱

۵- سۆز و خۆشه‌ويستیه‌کی تایبیه‌تی بۆیان:

ئەمەش لەو فەرموودەیەدا دەردەکەوتت کە زەیدی کوپی ئەرەم (ﷺ) لە پێغەمبەری خواوە دەگیرێتەوه کە فەرموویەتی ((اذکرکم الله في بيتي، اذکرکم الله في أهل بيتي، اذکرکم الله في أهل بيتي))^۲ واتە پێغەمبەری خوا (ﷺ) سێ جار لەسەرێک فەرمووی ((خوای عز وجل دەخەمە یادتان کە باش بن پاش خۆم لەگەڵ خانەوادەکەمدا - أهل البيت - . هەر لەبەر ئەم هۆیە بوو کە ئەبو بەکری صدیق (ﷺ) زۆر خۆشی دەویست و پێزی تایبەتی لێ دەگرتن و فەرمانیشی بە موسلمانان دەدا کە پێزیان زۆر بگرن لەبەر خاتری پێغەمبەری خوا (ﷺ) و دەیفەرموو ((أرقبوا عمداً (ﷺ) في أهل بيته))^۳ واتە ((عمد (ﷺ) پازی بکەن بە پێزگرتن و خۆش ویستنی خانەوادەی موبارەکی)).

(ابن تیمیة) یان دەلالت: خۆشه‌ويستنی خانەوادەی پێغەمبەر (أهل البيت) یەکیکە لەبنەما سەرەکی یەکانی بیروباوەری ئەهلی سوننەو جەماعە ئەوەیە کە بنەماتە پێغەمبەریان خۆش دەوێت و ناگاداریان دەکەن و نامۆژگاری و وەسیەتی پێغەمبەر (ﷺ) جێبەجێ دەکەن تیاياندا.^۴

^۱ البخاري و (۳۳۷)، مسلم و (۴۰۶).

^۲ مسلم و (۲۴۰۸).

^۳ البخاري و (۷۱۳).

^۴ مجموع الفتاوى (۴۰۷/۳).

حهوتهم:

عەلی (ﷺ) لە جەنگی ئوحوود دا:

جەنگی ئوحوود بەو دەستی پێکرد کە عەلی کوپی ئەبو طالب (ﷺ) بۆ شمشیر بازی بەرامبەری طلحە ی کوپی عثمان وەستا کە ئالای بی باوەرانی بە دەستەوه بوو و داوای شمشیر بازی دەکرد و عەلیش - وهك شیر - بۆی چوووە دەرەو و پیتی ووت: ((سویند بەو کەسە ی گیانی منی بە دەستە وازت لی ناهینم تا یان خوا بە دەستی من ئەو نیریت بۆ ناو ناگری دۆزەخ - یان بە دەستی تو من ئەو نیریت بۆ بە هەشت)).

علی (ﷺ) شمشیریکی دا لە قاچی و قرتاندی و کەوتە سەر زەوی و شەرمگی دەرکەوت و بە عەلی ووت: نامۆزا گیان لە بەر خوا و خزمایەتی! لێم مەدا! و عەلیش دەستی بۆ نەبردو گەڕاپایە دواوە و پیغەمبەری خواش (ﷺ) الله اکبری دەکرد، و پاشان هاوێلان لێیان پرسی: ئەو بە بۆ هەلت نە کو تایە سەری؟ عەلی (ﷺ) فەرمووی: کاتی عەو پەتی دەرکەوت ووتی لە بەر خزمایەتی لێم مەدە و منیش شەرمم لی کرد.^۱ و لە پاش شەهید بوونی مصعب ی کوپی عومەیر (ﷺ) عەلی ئالاکە ی گرتە دەست و خەلکیکی زۆر لە بی باوەرپان کوژران لە گەڵ ئەو ناپەحەتی یە ی موسلمانەکانی تی کەوت، بەرگری زۆر مەردانە ی لە پیغەمبەری خوا دەکرد و هەر ئەویش بوو لەو پۆژە دا دەستی پیغەمبەری خۆی گرت و لەو چالە دەری هینایەو کە کەوتبوو ناوی یەو.^۲

لەو جەنگە دا بی باوەرپان پوومەتی پێوژی پیغەمبەریان خۆیناوی کرد و فاطمە و عەلی (ﷺ) دەیان شۆردو تەداویان دەکردو ئەو خۆینەیان دەوستاندەو کە بە دەم و چار و پشیدا دەهاتە خوارەو.^۳

نازایەتی و نەبەردی عەلی (ﷺ) لەو کاتە دا دەرکەوت کاتی هەواڵ بڵاو کرایەو کە پیغەمبەری خوا (ﷺ) کوژراوەو عەلی ووتی: نیت ژیان دوا ی ئەو چ تەمینی هەیە؟ بۆیە کێلانی شمشیرە کە ی

^۱ السيرة الحلبية (٤٩٧/٢-٤٩٨).

^۲ السيرة النبوية، ابن هشام (٨٩/٣).

^۳ البخاري ٤٠٧٥.

شکاندو وهك شیر خۆی کرد به‌ناو سوپای بێ باوه‌پاندا تا پیغه‌مبیری خوا (ﷺ) که‌وته به‌رچاوی^۱ و ئومیش له‌پشتی یه‌وه به‌وینه‌ی پالەوان به‌رگری لی ده‌کرد و له‌و پۆژده‌دا (۱۶) جار بریندار کرا (ﷺ).^۲

پاش ئه‌وه‌ی که سوپای بێ باوه‌پان پاشه‌کشه‌یان کرده‌وه پیغه‌مبیری خوا (ﷺ) عدلی کورپی شه‌بو طالب ی نارد به‌دواياندا تا بزانیته‌ به‌نیازن به‌ره‌و کوێ بچن و پیتی فەرموو: ((اخرج في آثار القوم وانظر ماذا يضعون وماذا يريدون، فإن كانوا جنبوا الخيل وامتنطوا الابل فإنهم يريدون مكة، وإن ركبوا الخيل وساقوا الإبل فهم يريدون المدينة، والذي نفسي بيده إن أرادوها لأسيرن اليهم فيها ثم لاناجزهم)) واته ((بپۆ به‌دواياندا وورد به‌ره‌وه نه‌گهر له‌وگا‌خه‌کانیان دابه‌زیبوون و هوشتره‌کانیشیان دانیشاندبوو شه‌وه به‌ره‌و مه‌که‌که ده‌چنه‌وه، به‌لام نه‌گهر به‌سواری نه‌سپه‌کانیانه‌وه بوون و هوشتره‌کانیشیان به‌پێوه بوون شه‌وه به‌ره‌و مه‌دینه دیت، و سوتیند به‌و که‌سه‌ی گیانی منی به‌ده‌سته نه‌گهر شه‌وه مه‌به‌سته‌یان هه‌بیته‌ شه‌وه بۆیان ده‌رده‌چم و ده‌رسیان داده‌دم.

عدلی (ﷺ) ده‌تیت: ((که‌وتمه‌ دوايان بینیم له‌ نه‌سپه‌کانیان دابه‌زیون و هوشتره‌کانیشیان نیشاندوه و به‌ره‌و مه‌که‌که ده‌پۆشه‌وه. و هاته‌وه‌و هه‌واله‌که‌ی به‌ پیغه‌مبیری خوا - دا.^۳ هه‌ندئێ وانه‌و په‌ند له‌م به‌سه‌ره‌اته‌وه و ده‌ده‌گرین له‌وانه:

۱- نازایه‌تی و جهرگ قایمی پیغه‌مبهرمان (ﷺ) به‌شێوه‌یه‌ك که‌ چووبه‌وه ناو پیزه‌کانی بێ باوه‌پان و له‌وێ ده‌جەنگاو عدلی به‌ناپه‌هه‌تی دۆزیه‌وه‌و خۆی پسی گه‌ياند و ده‌بینی خه‌ریکی جه‌نگه‌و کۆمه‌لی جاریش بریندار کراوه.

۲- وریایی پیغه‌مبیری خوا (ﷺ) که‌ چۆن چاودێری هه‌موچۆلی دۆشمنان ده‌کات و هه‌لس و که‌وت و کاره‌کانیان هه‌لده‌سه‌نگینتی و مه‌به‌سته‌کانیانته‌ ده‌گات.

۳- و ره‌ به‌رزی پیغه‌مبیری خوا (ﷺ) ئاماده‌یی دووباره‌ی بۆ پووبه‌پوو بوونه‌وه‌ی بێ باوه‌پان پاش شه‌وه‌نگه‌ گه‌وره‌یه‌ش هه‌ر ئاماده‌یه‌ به‌رواته‌وه‌ بۆیان.

۴- متمانه‌ی ته‌واوی پیغه‌مبهرمان (ﷺ) ده‌رده‌که‌وت به‌عدلی (ﷺ) و ناسینی ناوکه‌زۆکی پیاوان.

^۱ مسلم، شرح الندری (۱۴۸/۱۲).

^۲ مسند أبو یعلی (۴۱۵/۱)، إسناده حسن.

^۳ البداية والنهاية (۱۴/۴).

۵- پیاوه‌تی و پره‌شت بمرزی عدلی (ﷺ) کاتې که وازی له دوژمنه‌کډی هیڼا وه‌ختې بیڼی شهرمگه‌ی دهرکه‌وت و پیڼغه‌مبه‌ریش (ﷺ) به‌کاره‌کډی پازی بوو و نه‌مه‌ش گرنگی دانمان بمره‌شت پېڅ نشان ده‌دات ئیتر با له‌ناویده‌ی جدنگداو له‌گه‌ل دوژمنانیشدا بیټ.

۶- نازایه‌تی و جدرگ نه‌ستوری عدلی دهرده‌خات که به‌ته‌نھا دواي سوپای قورپه‌یش بکه‌وټ و نه‌ترسټ لموه‌ی که پټی بزائن و بژی هه‌لېگه‌پرته‌نوه و بیکوژن.

هه‌شتم/ عدلی (ﷺ) له‌جنگی به‌نی نه‌زیردا:

لیکۆلره‌وان له‌سهر ئه‌وه‌ن که ئه‌م غه‌زایه له‌پاش جدنگی ئوحوو پرویداوه له‌مانگی ربیع الاول ی سالی چواره‌می کۆچی و (ابن کثیر) یش ئه‌م میژووه په‌سه‌ند ده‌کات و له‌م غه‌زایه‌دا (علی) (ﷺ) دیار نه‌ما و هاوه‌لان به‌دوایدا گه‌ران و کات شه‌و بوو، پیڼغه‌مبه‌ریش (ﷺ) فدرمووی: ((انه في بعض شأنکم)) واته: بۆ هه‌ندې نیش و کاری ئیوه دهرچووه‌و پاش ماویه‌کی که‌م هاته‌وه سهری (عه‌زوه‌ک) ی هیڼایه‌وه و هاته‌وه چونکه بۆسه‌یه‌کی بۆ نابوویه‌وه و خۆی و چه‌ند جوویه‌کی تریش و دهرچوون تا به‌دن به‌سهر موسلماناندا و ئه‌و پیاوه ته‌رهاوټیټکی زۆر به‌ده‌ست و مشت بوو و عدلی (ﷺ) پرې دایه سهری و کوشتی و جوله‌که‌کانی تر هه‌موو پایان کرد.^۱

نۆیه‌م/ عدلی (ﷺ) له‌غزه‌ای (حراء الأسد) دا:

ئه‌م غه‌زایه دواي (ئوحوو) بوو، وه‌ک ته‌واوکهری ئه‌و غه‌زایه وایه، و له‌ئیتواره‌ی (۱۵) ی شه‌والی سالی (۳) ی کۆچی، و هه‌رکه پرۆز بوویه‌وه بانگی به‌یانی دراو پاش نوټۆ پیڼغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فدرمانی دهرکرد که به‌خیرایی خۆتان ئاماده بکه‌ن تا سوپای دوژمنان پاو بنسټین و ته‌نھا به‌س به‌شداربوانی ته‌خودیش بزیان هه‌یه له‌گه‌لمان بیڼ، و هه‌موو خه‌لکه‌که هاتن به‌ده‌م داواکاریه‌کډی پیڼغه‌مبه‌ری خواوه له‌گه‌ل هه‌موو ماندوو بوون و برینداری و شه‌که‌تیانه‌وه و پیڼغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) پیشیان که‌وت و سوپا که‌وته پېڅ.

و هه‌لگری ئالای ئه‌م غه‌زایه هه‌لگری ئالاکه‌ی ئوحوو بوو که ئیمام عدلی کوپی ته‌بو طالب بوو، موسلماننه‌کان به‌ سهرکردایه‌تی پیڼغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) گه‌یشتنه ناوچه‌ی - حراء الأسد - که

^۱ إمتاع الاسماع للمقریزی (۱/ ۱۸۰).

(۱۳) میل له مەدینەمە دووربوو، و لەوێ ئۆردوگایان خست و ئەم هەنگاوەشیان جوله‌که‌و دوورپوه‌کانی مەدینە‌ی سەر‌سام کردبوو، چونکه‌ پێ بوو له‌ غه‌هت و جوامی‌ری و دلتیا بوون له‌وه‌ی که‌ موسلمانان و‌ه به‌رزن و نه‌گه‌ر له‌ئو‌حو‌ود دا شکابن هه‌رگیز به‌و جۆره‌ نه‌یان ده‌توانی بکه‌ونه‌ شوێن قورپه‌ش و بیانه‌پێتن، و ئەم‌ده‌ش نه‌و‌په‌ری مانای گرنه‌گیدانی پێغه‌مبه‌ری خوا بوو به‌لایه‌نی جه‌نگی ده‌روونی و پو‌وخاندنی و‌ه‌ی دو‌ژمنان و له‌و شوێنه‌ ماوه‌ی (۳) پۆ‌ژ مانده‌وه‌ فەرمانی دا ئاگرێکی زۆر بکه‌نه‌وه‌و له‌دو‌وره‌وه‌ ده‌بینرا و تا وای لی‌ هات قورپه‌ش لایان کرده‌وه‌و له‌وه‌ دلتیا بوون که‌ موسلمانە‌کان ژماره‌یان زۆره‌و که‌س غه‌هتی پوو به‌پوو بوونه‌وه‌ی نی‌ یه‌ له‌گه‌‌تیاندا بۆیه‌ ترس دلی داگیر کردن و به‌خه‌ی‌راییی به‌ره‌و مه‌که‌که‌ پایان کرده‌وه‌.^۱

ده‌یەم/ عدلی و هه‌لوێستی له‌ پو‌ودا‌وی (الافک) :

(إفک) ئەو پو‌ودا‌وه‌ بوو که‌ دو‌ورپوه‌کان دروستیان کردو ویستیان (عائیشه) ی دایکی باوه‌‌پ‌داران ی پێ‌ له‌که‌دار بکه‌ن.

بۆیه‌ یه‌که‌سه‌ر پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ئوسامه‌و عدلی بانگ کردو ده‌رباره‌ی جیابو‌ونه‌وه‌ لێی پ‌اوێژی پێ‌ کردن و له‌و کاته‌دا نی‌گا نه‌ده‌هاته‌ خواره‌وه‌ و پێغه‌مبه‌رمان (ﷺ) زۆر نی‌گه‌ران بوو، و ئوسامه‌ باسی ئەوه‌ی بۆ کرد که‌ به‌بۆ‌چونی من عائیشه به‌ری و له‌و تاوانه‌ به‌دو‌وره‌ و فەرمو‌وی: ئە‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) خه‌یزانی خۆته‌، و له‌چاکه‌ به‌ولاوه‌ هه‌یچمان لی‌ نه‌دیوه‌، و عدلی (ﷺ) فەرمو‌وی: ئە‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) خۆ دنیات لی‌ نه‌هاتۆته‌ یه‌که‌ هه‌ر ژن زۆره‌، و په‌رسیار له‌ که‌نیزه‌که‌که‌ی بکه‌ به‌پ‌استی وه‌لامت ده‌داته‌وه‌.^۲

عائیشه ده‌لێت: پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌ریه‌ی بانگ کرد و پێی فەرمو‌و: ((أی بريرة هل رأيت من شيءٍ يريبك)) واته‌ ((ئە‌ی به‌یره‌ هه‌یچ شتێک له‌ عائیشه‌ دیوه‌ جێگای گومان بێت؟)) به‌ریه‌ش ووتی: نه‌خه‌ی‌ر، سوێند به‌و که‌سه‌ی تۆی نارده‌وه‌ به‌ پێغه‌مبه‌ر هه‌یچم لی‌ نه‌دیوه‌ که‌ جێگای گومان بێت ته‌نها ئە‌وه‌نده‌ هه‌یه‌ عائیشه‌ که‌م ته‌مه‌ن بوو جاری وا هه‌بووه‌ به‌دی‌ار هه‌ویره‌که‌یه‌وه‌

^۱ عزوة احد لابي فارس، لا (۵۱).

^۲ البخاري، ۵ (۷۵۰).

خەمى لى دەكەوت و كارو گيسكىش دەهات و لى ى دەخوارد، پىغه مېهرى خوايش (ﷺ) هەستايە سەر پى و فرەموى كى سەر زەنشتم دەكات ئەگەر سزاي عبدالله ى كوپى ئەبى سەلول بەدەم لەسەر ئەو پاگەندەيدەى بلأوى كردۆتمەو و پاشان چووە سەر مېن بەرەكەى و فرەموى ((فوالله ما علمت على أهلي آلا خيراً، ولقد ذكروا رجلاً، ما علمت عليه آلا خيراً، وما كان يدخل على أهلي آلا معي)) واتە ((سویند بەخوا لەچاكە بەولاولە لەخیزانى خۆم هێچى تەرم نەدیووە ئەو پیاوێشى كە باسى كراوە - صفوان بن المعطل السلمي - لەچاكە بەولاولە هێچى تەرم لى نەدیووە لەگەڵ خۆیشمدا نەبێت هەرگیز نەهاتۆتە مائەكەم.

ئەو بۆچوونەى ئىمام عەلىش (ﷺ) لەمەووە بوو كە بىنى پىغه مېهر زۆر زۆر نىگەرەن و غەمبارى ئەو مەسەلەيدە، و بەو بۆچوونەى ويستى مەسەلەكە لەسەر دلى پىغمبەرى خوا سووك بكات و پاش ئەوێ كە بى تاوانى دەردەكەوت بىهێنیتەووە وەك ئەوێ دەلێت: ئەم ووتەيدەى ئىمام عەلى (ﷺ) (ﷺ) لەبەر زەوهندى پىغه مېهرى خوا بوو (ﷺ) ويستى دەروونى پى لەكەف و كۆلى خاوە بكا تەووە لەو پەستى و ناپەختى يەى كە بەو هەوالە توشى بوو بوو. و بۆچوونەكەشى لەبەر زەوهندى عاتىشەيش بوو (ﷺ) چونكە بەو ووتانەى ئەو زياتر پىغه مېهرى خوا قەناعەتى بۆ دروست بوو لەسەر پاکی عاتىشە (ﷺ).

و هەر وەك لە ووشەكانى عەلىدا هېچ مانایەكى ئەوێ لى وەرناگهێت كە ناپاكى بداتە پالى و بەخراپە باسى بكات، بەلكو داواى لە پىغه مېهر كرد كە پرسىار لە كەنیزەكەى بكات تا زياتر پاکی بۆ دەريگەوت ...

و خۆتەرى بەرێژ دەبى زۆر ووريا و تىگەيشتوو بيت و بەووتەى هەندى نووسەرى بەناو مۆسلمان نەخەلەتییە كە كەسێكى وەك عەلى إبراهيم حسن لە كتیبى التاريخ الإسلامى العام داو طە حسين لە (علي وبنوه) دا بۆى دەچن گوايە رقى عاتىشە لە عەلى لەو ساتەو دەستى پىكرد و لەپاشە پۆژدا بەكوشتنى عومەن توانبارى كرد و لە مەسەلەى جەنگى - جەمەل - دا بەدرێژى باسى ئەو پەيوەندىە گەرم و گوێپى نێوان عاتىشەو عەلى دەكەين و ئەم مەسەلەيدەش لەلایەن ناحەزو دوژمنانى پىغه مېهرو ئاينى نوێ، گەورە كراوەو ويستيان لە وەتەرى حەساسى كەسى يەكەمى ئەم ئىسلامە بەدەن.

جیباسی شه شه

کاره گرنه گه کانی عدلی (ﷺ) له نیوان

جدهنگی نه حزاب و وه فاتی پیغه مبهردا (ﷺ) :

یه کهم / عدلی (ﷺ) له غه زای (الاحزاب) دا:

پۆلی عدلی کوری نه بو طالب (ﷺ) له جدهنگی (نه حزاب) دا زۆر پالمانانو ناوازه بوو به جۆریک که ده ری خست تا چ ناستیک بیرو باوه پ جیگه ی خۆی کرد بویه وه له ناو دل و دهروونی هاوه تانی پیغه مبهردا (ﷺ) و خه لکیان بۆ بانگ ده کرد و گیانی خۆیان له پیناویدا بهخت ده کرد و جیاده بوونه وه له هه رکه سی به و ناینه پاکه پازی نه بوایه،

(ابن اسحاق) ده لیت: پاش نه وه ی که له جدهنگی خه ندهق دا کۆمه لێ له بت په رسته کان توانیان له گۆشه یه کی چاله که وه بیته نه م به ره وه، عدلی و ده سته یه که له موسلمانان چوون بۆیان و فراندنیان نه وه نه م به ره وه و بۆ باوه په کان به سه رۆکایه تی - عه مر کوری عابد - که نه م پیاه له جدهنگی به در دا بریندار بوو نه میتوانی له ئو حودا به شداری بکات و ویستی له خه ندهق دا جدهاره تی خۆی به سه لمیتیت بۆیه به سه ر قه راغی خه ندهقه که وه هاواری کرد کۆ شمشیر بازیم له که ل ده کات.

عدلی (ﷺ) چوه پیشه وه بۆ و پیتی ووت: نه ی عه مر نایا تۆ نه بویت په یمانت دا به خوا ده توت هه ر پیانکی قه ره یش بۆ هه ر کاریک بانگم بکات ده چم به ده می یه وه؟ ووتی: به لێ، عدلی ووتی: ده ی من بانگت ده کهم بۆلای خوا پیغه مبه رو ئیسلام، عه مریش ووتی: پیتیستم به وه نیه، عدلی (ﷺ) ووتی: ده ی بانگت ده کهم بۆ شمشیر بازی، عه مریش ووتی: بۆچی نه ی برازای خۆم؟ سویند به خوا دلێم پیوه نی یه به تکوژم، به لām عدلی پیتی ووت: به لām من سویند به خوا ده زده کهم به تکوژم، عه مر ناگری تۆ به ربوو له نه سه په که ی دابه زی و سه ری په ی و دای به ده م و چاوی خۆیدا و

بهره‌و علی پزیش، زور جه‌نگیان کردو له‌ناکامدا علی (ع) کوشتی و سواره‌کانیشی بۆی ده‌رچوون و خنده‌قه‌که‌یان به‌جۆ هیش و پایان کرد؟^۱

پاش کوشتنی عه‌مر به‌ده‌ستی شیره‌که‌ی ئیسلام علی (ع) بۆ باوه‌ره‌کان جوابیان نارد بۆ پیغه‌مبهر که تهرمه‌که‌ی عه‌مریان بداته‌وه و له‌به‌رامبه‌ردا (۱۰) هزار دره‌م ده‌دن، نه‌ویش فهرمووی: لاکه‌که‌یان به‌ده‌نه‌وه، لاکه‌که و پاره‌که‌شی پیسه‌و هیچی لی وهرنه‌گرتن و له‌کاتی‌که‌دا موسلمانانه‌کان له‌ئهو پهری نه‌داری و هه‌ژایدا بوون.^۲

دوه‌م/ علی (ع) له‌ غه‌زای (بني قریظة) دا:

علی (ع) له‌م جه‌نگه‌دا هه‌لگری ئالای پیغه‌مبهری خوا بوو (ع) و له‌پیشه‌وه‌ی سوپاوه‌ بوو، تا کاتی سعه‌دی کوپی موعاذ (ع) حوکی شهرعی به‌سه‌ردا دان، و له‌سه‌ره‌تاوه‌ به‌و حوکه‌ پازی نه‌ده‌بوون و له‌ قه‌ل‌ا‌کانیان دانه‌ده‌به‌زین،

(ابن هشام) ده‌ل‌یت: علی کوپی نه‌بو طالب (ع) هاواری کرد که گه‌مارۆی قه‌ل‌ا‌کانی (بني قریظة) یان دابوو: ئه‌ی ده‌سته‌ی باوه‌ر - خۆی و زوهری کوپی عه‌وام چوونه‌ پیشه‌وه‌ ووتی: وه‌ل‌لا‌هی یان ده‌ب‌یت وه‌ک حه‌مه‌زه‌ شه‌ه‌ید ب‌بین یان ده‌چینه‌ ناو قه‌ل‌ا‌کانه‌وه‌، بۆیه‌ ترسان و له‌ترساندا هاواریان کرد: ئه‌ی موحه‌مه‌د - پازین به‌ حوکی سعه‌دی کوپی معا‌ژ.^۳ و کاتی هاتنه‌ ده‌ره‌وه‌ حوکی سعه‌د وابوو جه‌نگاوه‌ره‌کانیان بکوژرین و ژن و مندا‌لیشیان بک‌رینه‌ که‌نیزه‌ک و علی و زیر (ع) ده‌سیان کرد به‌کوشتنی پیاوه‌کانیان.^۴

سێ یه‌م/ علی (ع) له‌ (صلح الحديبيه) دا:

له‌غه‌زای حوده‌ب‌ییه‌دا و پیش پ‌ت‌یکه‌وتنامه‌ی حوده‌ب‌ییه‌، هه‌ندێ به‌نده‌ له‌ مه‌که‌که‌وه‌ به‌ره‌و مه‌دینه‌ هاتن و خاوه‌نه‌کانیان له‌ مه‌که‌که‌وه‌ جوابیان نارد بۆ پیغه‌مبهری خوا که بیانگه‌ر پ‌ن‌یت‌ته‌وه‌ و

^۱ السيرة النبوية لابن هشام (۳/ ۳۴۸).

^۲ معین السيرة للشامي، ۶ (۹۴).

^۳ البخاري ژ (۱۴۲۱).

^۴ امتاع الاسماع مقریزی (۱/ ۲۴۷).

پیغهمبهریش (ﷺ) ږه دی کرده وه که بیاندا ته وه و فدرمووی ((یا معشر قریش لتنتهنّ أو لیبعثنّ الله علیکم من یضرب رقابکم بالسیف علی الدین، قد امتحن الله قبه علی ایمان)) واته ((تهی کومه لانی قورپه یش وازدهینن باشه نه گینا خوی گوره که سیکتان بۆ دهنیری که به شمشیر له ملتان بذات له سمر نیسلام که خوی گوره دلی دامه زړاندوه له سمر باوه ږ.

هاوه لان به پوره شهوه لیان پرسی: نو که سه کی په تهی پیغهمبهری خوا؟ که هر هـ موویان ناواته خواز بوون نو که سه بن ونو شایه تی په مـ زنه یان بۆ بدریت له لایم پیغهمبهره وه (ﷺ) بویه له وه لاما فدرمووی ((هو خاصف النعل)) واته نو که سه نـ عمل دوره که په ـ که نهـ له کانی خوی دابو بهـ علی تا بیدوریته وه بۆ. ۱ و کاتی ږنکه و تننامـ که دهنوسرا له نیتوان پیغهمبهره قورپه یشی په کاندا، علی (ﷺ) بهـ کانی دهنوسی و نوسی من (حمد رسول الله) بی باوه پان وتیان مـ نوسه (حمد رسول الله) چونکه نه گـر و امان بگوتایه شه پمان له گـ نه دکردی، پیغهمبهر (ﷺ) فدرمووی ((أحمه)) واته: بیکوژینه وه، علی ووتی: نایکوژینه وه، پیغهمبهری خوا (ﷺ) خوی دهـ ستی بر دو کوژانده وه ...

و علی (ﷺ) بیرو باوه ږ و خۆشه ویستی بۆ پیغهمبهری خوا (ﷺ) نه بهیشت نو وشه مـ زنه (حمد رسول الله) بکوژینیته وه و پیغهمبهریش تا چـ ندی هاوه له کانی خۆش ویستوه و شتی به سـردا فـرز نه دـروون و یان سـرپیچی کار ناوی نه بر دوون به لکو خوی به دهـ ستی موپاره کی خوی کوژاندوویه تی یوه و مـ سه له که ی له ویدا کوتایی پی هیناوه.

چواړه م/ کی کچه که ی حمزه (ﷺ) ده گړته نه ستو؟
نیسلام بیرو هۆشه کانی گۆږی و کاریگـری خوی له سـر دلـه کان دانـار عـاده ت و نـریتـه کان که جـاران نهـنگی و عـبیه بو نه مـړ و له نیسلامدا جیگه ی شانازی په ...
کچان له پیش نیسلامدا زینده به چال ده کران و کهس پوی نه ده هات بلنی کچیکم بووه یان کچیکم هـیه، به لـام نه مـړ و موـسلماـنان شانازی ده کـن به کچه کانیانه وه و پیش برکی ده کـن له

¹ مـرویات غـزوة حـدیبه - حـافظ الحـکمی لا (۱۸۳)، و الـحدیث صـحیح بـمع طـرقه.

پهروهرده کردنیان و گرته نه ستزیان.^۱ کاتی پیغه ممبر (ﷺ) ویستی له مه که به چیتته دهره وه، کچه که یی حمزه بانگی لی کرد: مامه، ونه ویش دایه دهستی عدلی، و دهستی گرت و به فاطمه ی ووت: ناگات لهم کچه ی مامت بیت، به لثم عدلی و زهیدو جعفر ده میان تیگیرا، و عدلی ووتی: کچی مامو لای من ده بیت. و جعفر ووتی: کچی مامی منیشه و خیزانه کم پوریه تی، و زیدیش ووتی: برازاهه. پیغه ممبری خواش: دایه دهستی پوره که ی که خوشکی دایکی بسو فهرمووی: پور له جیگه ی دایکیدایه ((الحالة بمنزلة الأم)) و به عدلیشی فهرموو: ((مني أنت و أنا منك)) من له تزم و توش له منی و به جعفر ریشی فهرموو ((اشبهت خلقي وخلقي)) واته له شیوازو له ره وشتدا له من ده کهیت، و به زیدیشی فهرموو: ((أنت أخونا ومولانا)) واته تۆ براو گهره شمانیت. عدلیش (ﷺ) به پیغه ممبری ووت: نایا کچی حمزه ناخوازیت؟ و فهرمووی ((إنها أبنه أخي من الرضاعة)) نهو بازاهه له شهروه.

پیئجه م/ عدلی (ﷺ) و غه زای خمیبه ر:

(ابن اسحاق) ده لیت: له مانگی محرم ی سالی هموته می کزچیدا پروی دا له پاش گهرانه وه له غه زای حوده یبیه و (ابن حجریش) نه م میژوه به دروست ده زانیت.

له م غه زایه دا پالنه وایتی گهره ی باوه رداران عدلی (ﷺ) ده رکوت، پزگار کردنی نه م کومه لگه جوله که یی یه گرنگی یه کی سهریازی گهره ی هه بوو، چونکه جیگه یه کی ستراتیژی بسو ههروه ک خاوه نی کومه لی قه لای گهره و به رز بوون، دوا یین شوینی جوله که بوو له هه موو دورگی عهره بی دا، و هه موو کاتی بز موسلمانان له مه لاسدا بسوون و به رده وام له گه ل جوله که کانی مه دینه دا کۆده بوونه وهو باسیان له وه ده کرد له دهره تیگدا بدن به سهر شاری مه دینه دا. بزیه پیغه ممبری خوا (ﷺ) ویستی دلناسوده بیت لییان و له و لایه نه وه خوی بسی خدم بکات. که (۷۰) میل له باکوری پۆژه لاتی شاری مه دینه وه دوور بوو، و پیغه ممبر (ﷺ) سوپایه کی به ره و نه وی خسته پی که ژماره یان (۱۴۰۰) کهس بوو، هه رکه گه شتنه لای قه لاکان، قه ل قه ل ده ستیان کۆد به رزگار کردن، تا گه شتنه قه لای (غموص) که زۆر ناسته م بوو گرتنی، و عدلی (ﷺ) له و کاته دا

^۱ السيرة النبوية للنسابة، لا (۳۲).

چاوتیشده کی قورس لیتی دابوو. ^۱ پیغه مبهری خوا (ﷺ) فدرمووی: ((لأعطين هذه الراية عدلاً رجلاً يفتح الله على يديه، يحب الله ورسوله ويحبه الله ورسوله)) واتنه ((سبهینی ئالای ئیسلام ده ده مه دهستی که سیتک که خوا و پیغه مبهری خوش دهویتی و خواو پیغه مبهریش نهویان خوش دهویتی)) خه لکه که هه موویان که وتنه مقو مقو و لهیه کتریان ده پرسی: ئاخو سبهینی به کی ی ده دات؟.

له سبهینی دا هه موو هاتنه خزمهت پیغه مبهر (ﷺ) هه موو یه کیکیان ئاواته خوازیوو ئالاکه بهو بدات، فدرمووی ((أین علی بن أبی طالب؟)) واتنه ((عهلی کوپی نه بو طالب له کوپی یه؟)) ووتیان: نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) هاواری چاوی ده کات. ناردی به دوایداو هات و پیغه مبهری خوا (ﷺ) تفی مویاره کی خزی دا له چاوه کانی و دوعای شیفای بۆ کردو چاک بوویموه به جزیری که وه که بلیتی نیشی هه نه بوویتی و ئالاکه دایه دهستی، و نهویش ووتی: نهی پیغه مبهری خوا به ننگم له گه لیاندا تا وه که خۆمانیان لی دیت؟.

پیغه مبهر (ﷺ) فدرمووی ((أنفذ علی رسلک حتی تنزل بساحتهم، ثم أَدْعُهُم اِلَى الْإِسْلَامِ، وَأَخْبِرُهُمْ بِمَا یَحِبُّ عَلَيْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ فِیْهِ، فَوَاللَّهِ لَأَنْ یَهْدِیَ اللَّهُ بَکَ رَجُلًا وَاحِدًا خَیْرَ لَکَ مِنْ أَنْ یَکُونَ لَکَ حَمْرُ النَّعَمِ))^۲

واتنه ((له سهر خۆت برۆ ناوچه که یانه وه و پاشان بانگیان بکه بۆلای ئیسلام و پاشان چی پیویسته له سهریان که بۆخوا بیکنه باسی بکه بۆیان، چونکه وللاهی نه گهر خوی گه وه له سهر دهستی تۆدا یه که کس پێنمووی بکات باشتره بۆت له وهی ببیته خاوهنی سوره حوشتی زۆر)).

که وتنه پێ تا خه بیهریان به یه کجاری پرگار کرد له پالنه وانیتی یه کانی عهلی (ﷺ) نه وه بهو (مرحب) پادشایان هاته ده ره وه بۆ عهلی و نه م دپه شیعهی ده وته وه:

قد علمت خیر انی مرحب شاکي السلاح بطل مجرب

واتنه: هه موو خه بیهر ده زانن من مرحبم چه که به دهستی پالنه وانی به نه زمون.

عهلیش (ﷺ) به شیعه ریک وه لامی دایه وه و ووتی:

^۱ المرتضی للنوی، ۷ (۵۳).

^۲ مسلم ۳ (۳۶۰۶).

أنا الذي سمتني أمي حيدرة كليث غابات كرية المنطرة.

واته: من نمو كهسدم دايكم ناوی ليتنام حديدرو ورك شيرى پيشموا دايمدن پروو لهدهر

(كرية المنطرة: دهكريت بوتريت پيشهنگ له كاتى پروويه پروبونموهوا يا خود ترسناك - وهركيتي) و داي لهملى مرحب و سهرى پهړاند و پاشان لهسدردهستى نمووا بهديهكجارى خهيبهر پزگار كرا.^۱ چهند پهندو وانهديك لهغهزاي خهيبهر:

۱- چاكى و جيايى ناشكرای (أمير المؤمنين) على (عليه السلام):

نموهوا پيغهمبهري خوا (عليه السلام) شايهتى نمووى بو دا كه نمو خواى خوڅ دهويت و خوايش نمووى خوڅ دهويت و (ابن حجر) دهليت: بهمهوا دهردهكهويت واجبه لهسر موسلمان خواو پيغهمبهري خوڅ بويت تا نموانش نمويان خوڅ بويت، و نم شاهيديش لهلايهن پيغهمبهروه بو عدلى لهوهويه كه نمو بهتهواوى بوو بووه شوين كهوتهى پيغهمبهري (عليه السلام) و خوايش نمو كاته خوڅى ويستوه ورك خواى گهوره لهسوپهتى (آل عمران نايهتى ۳۱) دا دهفرمويت ((قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ)).

۲- فدرو بهر كهتى نزاكانى پيغهمبهري (عليه السلام):

بهجورى كه خواى گهوره دههات بهدهم دوعاكانى يوه و بوى گيرا دهكرده ورك عدلى (عليه السلام) دهليت: ((لمو كاتموه كه پيغهمبهري تفى خوى داوه لهچاوم چاوئيشم نهكرتوه))^۲

۳- فدرمودى خهيبهر - هيچ پهيوهندي بهخيلافتهوه نى يه:

(شيعهكان) كز مهلى بهلگه دهينندهوه لهسر نمووى كه واجبه عدلى بكرتته جينشينى پيغهمبهري كه هيچ كامتيكان نابنه بهلگه خيلافهت بهلكو بهلگن لهسر بهپرتى و گهوهيى نمو پساوه بهرزه (عليه السلام) وهندى شتى زيادهى نارهواشيان پتوه ناوه كه لهگه فدرموده كه دا يه كنگر نهوه. چونكه هدر بهوى خواو پيغهمبهري خوڅيان دهويت بهلگه نى يه لهسر نمووى بو خيلافهت شاiane چونكه خواى گهورهش دهر بارى نمو بهكر (عليه السلام) و باقى هاوهلان دهفرمويت ((يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ))^۳ يان دهر بارى نهولى بهدر دهفرمويت ((إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَانَتْهُمْ بَنِيَانْ

^۱ مسلم ژ (۱۸۰۷).

^۲ مسند احمد ژ (۵۸۹) إسناده حسن.

^۳ المائدة/ ۵۴.

مَرْصُوصٌ)) "الصف/٤". یان له پیغه مبهریان پرسى: کى خوشه ویست ترین کسه له لات؟
فهرمووى: عائیشه (رض). ووتیان نهى له پیاوان؟ فهرمووى: باوکى.^۱

شه شهم/ عدلى (رض) و پژگارکردنى مدککو غه زوى هدنن:

له سالى (٨)ى کۆچیدا قوپه يش په پمانى حوده بيبه شکاند و هاوکارى بهنى به کرى کرد له دژى
خوزاعه که هاوپه پمانى موسلمانان کان بوون و به چک و به وولاخ و به چه کدار هاوکارىان ده کردن و
پیغه مبهرى خوايش (رض) به عمرى کوپى سالم ی فهرموو ((نصرت يا عمر بن سالم ، لا نصرنى
الله إن لم أنصر بنى کعب))^۲.

واته نهى عمرى کوپى سالم پشتت ده گيريت ، و خوا سهرم نه خات نه گهر سمرت نه خهم.
قوپه يش به پله نه بو سوفيانيان نارد بۆ مه دينه تا رنکه و تن نامه که دريوکاته وه به لام پیغه مبهرى
خوا (رض) په دى کرده وه و به ناو ميډى به رهو مدککه گهرايه وه.

هندى هه لوتىستى عدلى (رض) له فهقى مدککه دا:

۱ - پوچه لکردنه وى هه لوتىكى سيخوپى بۆ قوپه يشيه کان:

له هه سهنى کوپى عمى کوپى عدلى کوپى عبدالله کوپى نه بو رافيع ده گيرنه وه که ووتويه تى:
له عدليم بيستوه که ووتويه تى: پیغه مبهرى خوا (رض) من و زويىرو ميقدادى نارد و پتى
فهرمووين: "إنطلقوا حتى تأتوا روضة خاخ ، فإن بها ضئينة معها كتاب فخذها منها " واته:
برۆن خيرآ تا ده گه نه - روچه خاخ - که نافرته تىكى لييه و نامه يه کى بۆ قوپه يش پتیه لى بسهنن،
و ئيمهش ده رچوين تا گه يشينه نمو جيگايه و نمو نافرته مان پى گه يشت ، پيمان ووت: نهو
نامه يه مان بۆ ده ريينه، ووتى: نامم پى نيه، و پيمان ووت: نامه که مان بهرى باشه نه گينا هه موو
گيانته گه پرين، ده لى نامه کهى له ناو په لکهى قويدا شارده بوويه وه و ده رى هينا و نامه که مان
هيناييه وه و هاتينه وه خزمهت پیغه مبهرى خوا (رض) و نامه کهى کرده وه که تيايدا نوسرابوو: له

^۱ البخاري، فتح الباري (٢٢/٧).

^۲ مسند احمد ٥ (٥٨٩) إسناده حسن .

(حاطب کوری به لتهعه) وه (ﷺ) بۆ کهسانیک له قورەیش و هەوالتی پێدا بون دەربارە ی هەندی
نیازو خواستی پێغه مەبەر بۆیان، و پێغه مەبەریش ڕووی کردە حاگب و فەرمووی "یا حاطب ما
هذا ؟" حاتەب ئەمە چیە کردووە ؟ حاتەبیش (ﷺ) ووتی : بڕیاری پەلەم لەسەر مەکە، من
کەسیک بووم هاتو مەتە ناو قورەیش و من خەلکی ناو خۆیان نەبووم و هەموو کۆچەریانی هاو پێت
کەس و کارو خزمیان هەبە. ماڵ و منداڵەکانیان بپاریزن ، و حەزم کرد هەروەک لە خزمایەتیان
بپەشم ئەم چاکەیان لە گەڵ بکەم تا چاوێکیان لە ماڵ و منداڵە کەم بیت و من لە بێباوە پەبە یان
پاشگەزبونەوه مەبە ئەو کارەم نەکردووە و هەرگیز پاش موسلمان بوونم دڵم بۆ کوفر لێ ی
نەداوە تەمە، پێغه مەبەری خوا (ﷺ) فەرمووی "إنه قد صدقکم" واتە راستی کرد لە گەڵتان ،
عمر (ﷺ) ووتی : لێم گەڕێ ئە ی پێغه مەبەری خوا با ب دەم لە ملی ئەم دوو ڕووە، پێغه مەبەریش
(ﷺ) فەرمووی ((أنه قد شهد بدراً ، وما يدرك لعل الله قد اطلع الى أهل بدر فقال : اعملوا ما
شئتم، فقد غفرت لكم)).^۱

واتە : عمر ، ئەو لە بەشدارانی جەنگی بەدرە، تۆ چۆزانی لەوانە یە خۆی گەورە بە ئەهلی بەدری
ووتبیت: چی دەکەن بیکەن من لێتان خۆش بووم "

۲ - " ئە ی پارێزێن ئەو ی تۆ دە ی پاریزیت ئە ی ئوم هانی "

(أُم هانی) ی کچی ئەبو طالب دە لیت : کاتی پێغه مەبەری خوا بەر زەکانی مەککە ی
گەمارۆدا و دوو پیاو ڕایان کرد کە لە خەزوا ئم بوون لە بەنی مەخزوم و پەنایان بۆ من هێنا، و
عەلی کۆری ئەبو طالب (ﷺ) ی برام هاتە ژوورە و ووتی: وەللا هێ هەردووکیان دەکوژم، و
منیش دەرگای مائە کەم لەسەر داخست و خۆم گەیان دە پێغه مەبەری خوا (ﷺ) کە لە کێو هەکانی
سەروی مەککە بوو، دەبینم لە تەشتیکدا خۆی دەشوات کە شوێنەواری هەویری پێو مابوو، و
فاطمە ی کچیشی بە قوماشیکێ گەورە شار دەبویە و، کاتی خۆی شۆرد جەلەکانی وەرگرت و خۆی
ووشک کردە وە و خۆی پۆشته کردە وە و پاشان هەشت ڕکات نوێژی چەشتەنگاوی کرد و پاشان لای
کردە وە بۆ لای من و فەرمووی "مەرحەبا ، چۆنی ئە ی ئوم هانی، خێرە چی تۆی هێناوە بۆ ئێرە
؟ و منیش هەوالتی دوو پیاو هەو عەلی برام پێدا و ئەمیش ووتی ((قد أجرتنا من أجرت، و أمنا

^۱ اسناد صحیح ، مستدام احمد (۶۰۰) .

من أُمُنت، فلا تقتلنها)).^۱ . واته پهنای دده دین نمو کدهسی تو پهنات داوه و نه مین بیت له لای نیمه ده نه وهی تو نه مانت پیداره، وعده لی نه بیان کوژیت .

۳- له پژگار کردنی مه که که دا پیغه مبهری خوا (ﷺ) فرمانی دهر کرد که کس نه کوژن مه گهر نه وانهی که پوو به پرووتان دهنه وه، به لاثم خوینی هندیکی هه لال کرد که ژماره یه کی کهم بوون و ناوی بردن و فرمووی: بیان کوژن نه گهر ده ستیشان گرتبوو به پهرده کانی که عبه وه، یه کی له وانه (حویرث) ی کوپی (تقید) بوو که کاتی خزی له مه که زۆر زۆر نازاری پیغه مبهری خوی دابوو، کاتی عباس (ﷺ) په شوی حوشره که ی فاطمه و أم کلثوم ی گرتبوو، نهم (حویرث) ه خویه کی له حوشره که کردو هردو کیان که وتنه خواره وه، و کاتی خوینی هه لال کرا، عده لی (ﷺ) خزی پی گه یاندو کوشتی.^۲

۴- عده لی (ﷺ) کاریکی چاک خوازی نه فهم ده دات:

دوای نه وهی خالیدی کوپی وه لید (ﷺ) هه لایه کی کردو کومه لی که سی له - هژی (جزیمه) کوشت - که نه مهش به هژی نه وه وه بوو کاتی بانگی کردن بوو موسلمان بوون نه وان به نه زانین له باتی نه وهی بلین (أسلمنا) واته موسلمان بووین ووتیان (صبا) واته: بووین به (صائبه) و هندیکی تری به دیل گرتن.

و کاتی نهم هه وانه گه شته پیغه مبهری خوا (ﷺ) زۆر نا په حهت بوو، بویه دهستی بهرز کرده وه بۆلای خواو فرمووی ((اللهم إني أبرأ إليك مما صنع)) خوايه من بهریم لهو گاره ی خالید کردی، و دوو جار دوو باره ی کرده وه. بویه خیرا عده لی کوپی نه بو طالب ی ناره ناویان و پاره یه کی باشیشی پیدا نارد تا خوینه کیان بدات و دلایان بهیئتسه وه، و عده لی (ﷺ) به جوانترین شیوه کاره که ی جیه جی کرد و خوینی شهیده کانی دان و ته نانهت کولانه ی سه گینگیش پوخا بیست بژاردی و له کوژتاییدا پیی ووتن: هیچتان ماوه تا مافی خزی پی بدهم؟ ووتیان نه خیر، نه ویش ووتی: دهی من هدرچی پارهم پی ماوه دابهشی ده که مه وه به سهرتانا نه وه شتیک ماییت و نه نیه له بیرتان بیت و نه پیغه مبهری خوا هه والی هه بیت لی ی، و کاتی گه پایه وه بۆلای پیغه مبهرو هه وانه که ی

^۱ صحیح السیره لا ۵۲۷.

^۲ فتح الباری (۱/۸).

بۆ باس کرد پی ی فەرموو: ((أصبت وأحسنت)) واتە: چاکت کردو باشت کرد، و سەرزنەشتی خالیدیشت ناکات چونکە نیجتیهادێکی هەلە ی کردبوو ...

(نا بەو چەشنە پیغەمبەرمان (ﷺ) گەرنگی بەزانستی دەروونناسی و پراگمەکردنی دڵان داوە و لەکاتیکیدا کە سەرکەوتوو و قۆرەیشی سەرکەز کرد، وە هەموو عەرەب نامادەبوون موسڵمان بن کەچی خەمی دلی هۆزی جوژەمەیدی و عدلی (ﷺ) دەنێرتە ناویان و دلیان خۆش دەکات و پازیان دەکات، ئەگەر دیل کارینجی ژبانی پیغەمبەری بھۆیندایە موسڵمان دەبوو، زانستی ئیسلامیشی دوکرده بنەمای زانستەکانی خۆی لەو بوارەدا).^۱ (ووتە ی وەرگیر بۆ سەرزمانی کوردی)

۵- عدلی و غەزای حونەین:

یەکی لە هەلۆستە پالەوانیتی یەکانی عدلی (ﷺ) لەجەنگی حەنیندا و لەسالی هەشتەمی کۆچیدا. لەکاتیکیدا سوپای ئیسلام کەوتە ناو بۆسە ی بۆ باوەرپانەو لەهۆزی ھوازن و موسڵمانەکان لەگەڵ ژمارە ی زۆریاندا پەرتەواژە بوون و ھەریەکە بەلایەکیا پای کرد، جگە لەژمارە یەکی کەم نەبێت لەکۆچەریان و پشتیوانان کە وەم چپای دامەزراو لەدەوروو پشستی پیغەمبەرە پالەوانەکیانەو وەستان و نەجولان و بەرگریان بەجەستە ی خۆیان لە پیغەمبەر (ﷺ) دەکرد و عدلیش یەکیک بوو لەو ژمارە کەمە. لەناو سوپای کافراندا پیایۆک ھەبوو بەسواری حوشتیکی سورەو بوو ئالاکەیان ی بەدەستەو گرتبوو، دەگەیشتە ھەر کەسێک پرمێکی دەکرد بەسکییدا و ئەگەر دەستیشی پی ی نەگەیشتایە ناماژە ی دەکرد بۆ ھارپێکانی و ئەوانیش دەچوون بۆی دەیان کوشت.

عدلی (ﷺ) بەسەلیقە ی سەریازی خۆی بۆی دەرکەوت کوشتنی ئەو پیایە ھۆیەکی زۆر گەرنگە بۆ وورە شکاندانی ھارپێکانی و پشت ساردبوونەویان لەشەر. بۆیە خۆی و ئەنصار یە کە چون بۆی و لە حوشتەکە ی خستیانە خوارەو و کوشتی و ھەرئەوئەو دە ی نەبرد ھەموو سوپاکەیان پاشەکشەیان کردو ھەمو ھەللاتن و موسڵمانان سەرکەوتن.^۲

^۱ ووتە ی وەرگیر بۆ زمان ی شەینی کوردی.

^۲ صحیح المسند لا (۱/۱۶۱) عدوی.

٦ - عدلی بتهکانی فەلس دەشکێنێ :

دوای پاک کردنهوهی کهعبه‌ی پێرۆز له ژهنگ و ژیاواری بت پەرستی، و پێتووستی ده‌کرد که هه‌موو دوورگه‌ی عه‌ره‌بی له بت پەرستی و ئاسه‌واری سه‌رده‌می نه‌فامی پاک بکه‌نده‌وه یه‌کێ له‌و سریانده‌ی بۆ نه‌م کاره ئاماده‌که‌رابوو، سهریه‌که‌ی عدلی کوپری نه‌بو طالب بوو کاری پاک کردنهوه‌ی ناوچه‌ی هه‌وژێ " طه‌ی " بوو که " حاتم الطائی " خه‌لکی نه‌م ناوچه‌یه‌ بوو، که‌تیبێکی گه‌وره‌یان هه‌بوویه ناوی " فەلس " ، عدلی (ع) به (١٥٠) جه‌نگاوه‌وه چوو بۆیان و له‌گه‌ڵ به‌ره‌به‌یاندا بته‌که‌ی تێک شکاندو ده‌ستیان گرت به‌سه‌ر مه‌رو مالآت و ئافره‌ته‌کانیاندا که یه‌کێ له‌و ئافره‌تانه کچی حاته‌می ته‌ی بوو، عه‌دی برایشی پای کرد بۆ شام.^١

حه‌وته‌م/ پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) له جیتی خۆی دایده‌نی له مه‌دینه:

له مانگی په‌جده‌بی سالتی نۆیه‌می کۆچیدا غه‌زای ته‌بوک پوویدا، و گرنگیه‌کی زۆر تابه‌ته‌ی هه‌بوو له‌لای موسلمانانه‌کان و کاریکی باشی کردبووه سه‌رده‌روونی عه‌ره‌به‌کان و ده‌وره‌به‌ره‌کانیشیان ، و پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) موسلمانانی به‌ره‌و ته‌بوک خسته‌ پێ و عدلی کوپری نه‌بوو طالب ی له شوێنی خۆی دانا له مه‌دینه، و دوو پوه‌کان نه‌مه‌یان به هه‌ل زانی و ده‌ستیان کرد به ده‌م درێژی به‌رامبه‌ر عدلی و له‌ناو خۆیاندا ده‌یانووت : بۆیه عه‌لی له‌گه‌ڵ خۆی نه‌برد چونکه چێره‌ی نه‌ده‌وێست و هه‌زی نه‌کردوه له‌گه‌ڵ خۆی جیهادی پێ بکات .

(عدلی) یش (ﷺ) له وه‌لامدا پیتی ووتن ((والذی خلق الحبّة ، ویراّ النسمة، انه لعهد النبی الامی (ﷺ) أن لا یحبّنی الا مؤمن ولا یبغضنی الا منافق))^٢. واته: سوێند به‌و که‌سه‌ی تۆو نه‌ته‌قیێ و پێغه‌مبه‌ری نه‌خوێنده‌وار (ﷺ) پای گه‌یانده‌وه که خۆشی ناوێم جگه له موسلمان و پقی لیم نیه جگه له دووپوو.

^١ تاریخ الإسلام للذهبی ٦ ٦٢٤.

^٢ مسلم (٧٨) .

بۆیە لەداخاندن وازی لە جێنشینی هێنا و خۆی گەیانده سوپاکە ی پێغه مبه‌ری خوا و پیتی ووت : " ئە ی پێغه مبه‌ری خوا من بە جی دێلی لەناو ژن و مندالاندا و خۆتان دەروێژ بۆ جیهاد ؟ ی پێغه مبه‌ریش فەرمووی ((الا ترضی ان تكون منی بمنزلة هارون من موسى ، غیر انه لا نبي من بعدی ؟)) .^۱ واتە : ئایا بۆه پازی ناییت کە لە پلە ی هاروندای پیت لەلام بۆ موسی ؟ هەرچەندە ئەو ی تێدایە کە دوا ی من پێغه مبه‌ریکی تر نایەت .

هەشتم / ئە ی عدلی تۆ ئەمیری یان مامۆر ؟

لە سالی ۹ ی کۆچیدا هەجی بته‌رستان جیا نەبوویدە بۆیە پێغه مبه‌ری خوا (ﷺ) لە وەرزی هەج کردندا خۆی پیتی خۆش نەبوو بچی بۆ هەج و ئەو هەموو ناشرعیدی سەردەمی نەفامی ببینی و نەشتوانی بته‌رگری لیبکات لەبەر ئەو هۆیە ئەبو بکری صدیقی ی کرد بە رابه‌ری حاجیان و پیتی فەرموو ((إنه يحضر البيت عراة مشرکون يطوفون بالبيت ، فلا أحب أن أحج)) واتە : بته‌رسته‌کان بە پروتی نامادە ی هەج دەبن و بە دەوری کعبەدا تەواف دەکەن ، و من پیم خۆش نیە هەج بکەم .

ئەبو بکریش (رضی اللہ عنہ) پێشەوا یەتی ژمارە یەکی زۆر لە هاوێلان کردو بە قوریانی یەکانیانەو بەرەو مەککە کەوتنە پێ .

دوا ی ئەو ی ئەوان پزێشتن نایەتی بەرانیات هاتە خوارەو کە دەبی ت پاش ئەم سال بۆ بت پەرس ت نەبی ت هەج بکات و بۆیە بۆیە بە پە لە پێغه مبه‌ر (ﷺ) عدلی بانگ کردو پیتی پاگەیاندا کە خیرا بگەرە قافلە ی حاجیان و پێژ لە گەلیان بۆ مەککە نایەتی - بەرانیات - بوێنەو و پەدیامی خوا بگەینن بە هەموو حاجیانی مالی خوا بە بت پەرس ت و موسلمانەو ، و بۆ متمانە ی زیاتریش حوشتە کە ی خۆی - عصباء - ی پێدا تا بپوات بۆ ئەو کارە پاگەیاندا یە گزنگە عدلی (رضی اللہ عنہ) خۆی گەیاندا ئەبو بکر لە ناوچە ی " ذی الحلیفە " . و کاتی ئەبو بەکریش (رضی اللہ عنہ) ببینی پیتی ووت : امیر ام مامۆر ؟ واتە : وە ئەمیر نێردراو ی ت یان وە کە سێکی ناسایی ؟ فەرمووی : کە سێکی ناسایی .

^۱ البخاری ژ (۲۰۲۴) .

که گه‌یشته حدج ، هه‌روه سهرده‌می نه‌فامی نیش و کاره‌کانی حدجی به موسلمانان نه‌فهام دا و هه‌موو نه‌رکه‌کانی حدجی یه‌ک یه‌ک پروون ده‌کرده‌وه و دوا به‌دوای نه‌ویش عه‌لی (ﷺ) سهره‌تای سوپه‌تی (التوبه) ی ده‌خوینده‌وه و ده‌یفرموو ((ناچیتته به‌هه‌شت هه‌ر که‌سی موسلمان نه‌بییت، و نابییت که‌س له‌مه‌ولا به‌پرووتی حدج بکات، و هه‌ر که‌سی په‌یمانی له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ردا هه‌یه به جیتی خوئی و له‌م ساڵ به‌دواوه موسلمان و بت په‌درست نابییت پیته‌کوه حدج بکه‌ن))^۱.

۹- عه‌لی (ﷺ) و وه‌فده‌که‌ی نه‌جران:

پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) نامه‌یه‌کی نووسی بۆ نه‌جران و تیایدا فهرمووی ((اما بعد ، فانی ادعوکم الی عبادة الله من عبادة العباد ، و ادعوکم الی ولاية الله من ولاية العباد ، فإن ابیتم فالجزية فان ابیتکم اذنتکم بحرب ، والسلام))^۲.

واته: پاشان ، بانگتان ده‌که‌م بۆ به‌ندایه‌تی خوا له‌باتی به‌ندایه‌تی به‌نده‌کانی ، و له‌ ژێر ده‌سته‌یی خه‌لکی یه‌وه بۆ ژێر سایه‌ی په‌روه‌ردگاری خه‌لکی، نه‌گه‌ر قبولی نه‌وه‌ش ناکه‌ن نه‌وا سهرانه‌ به‌ده‌ن به‌ نیسلا‌م و نه‌گه‌ر نه‌وه‌شتان نه‌کرد نه‌وه‌ جه‌نگتان له‌گه‌ل ده‌که‌مین، و السلام .

کاتی نامه‌که‌یان پێ گه‌یشت ، قه‌شه‌کانیان هه‌ستان به‌ کوژکردنه‌وه‌ی خه‌لکی و نامه‌که‌یان بۆ خوینده‌وه‌ و پاوێژیان پێکردن که‌ چی بکه‌ن، و دواتر به‌پاریاندا وه‌فدێک که‌ هه‌ندی ده‌لێن (۱۴) که‌سی ناوداریان بوون و هه‌ندی ده‌لێن (۶۰) سوار و سی که‌سیان گه‌وره‌ ده‌مپراسیان بوون.^۳ وه‌فده‌که‌یان گه‌یشته‌ شاری مه‌دینه‌ و جل و به‌رگی سه‌فه‌ریان داکه‌ندو جل و به‌رگی جوان و گه‌ران به‌هاو ده‌وله‌مه‌ندی یان له‌به‌رکرد و ئالتونیان کرده‌ په‌نه‌کانیان و به‌و شیوازه‌ وه‌ هاتنه‌ خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و سلاویان لێکرد پیغه‌مبه‌ریش وه‌لامی سلاوه‌که‌ی نه‌دانه‌وه‌ و هه‌رچی هه‌ولیاندا گفتوگۆی له‌گه‌ل بکه‌ن نه‌و هه‌ر پشته‌ی تێده‌کردن .

بۆیه‌ خوێان گه‌یانه‌ عثماني کورپی عه‌فان و عبدالرحمن کورپی عه‌وف (ﷺ) که‌ پێشته‌ ده‌یانناسین، و له‌سهرده‌می نه‌فامیدا بازرگانیان له‌ نێواندا هه‌بوو، له‌ناو کوژمه‌لێ له‌ پشتیواناندا دانیشتیبوون، و

^۱ مسند الامام احمد ۵ (۴۹۲) حديث صحيح .

^۲ البداية والنهاية (۴۸/۵) .

^۳ السيرة النبوية لابن شيه (۵۴۷/۲)

بانگیان کرد: ئەمى (عثمان)، ئەمى (عبدالرحمن)، پێغه مېهره كه تان نامەيه كى بۆ ناردوين و
 ئيمەش هاتووين به دەم نامەكهوه كه چى سلاومان لى كردووه وه لامان ناداتهوه و به دريژايى ئەمى
 ناماده نەبووه له كه تمان گفتوگۆ بكات، نایا پاي ئيوه چيه؟ نایا پيتان وايه بپرينهوه؟

عەلى كۆپى ئەبو طالب (ﷺ) له ناو خەلكه كەدا بوو هەردوو كيان لىيان پرسى: ئەمى (ابو حسن) تۆ
 چيان وه لام دەدهيتەوه؟ من وا به باش دەزانم ئەو جل و بەرگ و ئالتون و شتانهى بەرياندا بکەن
 و جل و بەرگى ئاسايى سەفەرە كەيان لەبەر بکەنەوه، وه وهفده كەش وایان کرد و گەپانەوه بۆ لای
 پێغه مېهر (ﷺ) و سلاويان لىکرد و ئەويش وه لامى سلاوه كەى دانەوه و دەستيان کرد به گفتوگۆ
 و له ناو قسه كانياندا ووتيان به پێغه مېهرى خوا (ﷺ) ئيمه له پيش ئيوه شهوه موسلمان بسوين،
 پێغه مېهرىش له وه لامدا پى ووتن ((يَمْنَعُكُمُ مِنَ الْإِسْلَامِ ثَلَاثٌ: عِبَادَتُكَمُ الصَّلِيْب، وَالْكَلِمِ
 الْخَنْزِيرِ، وَزَعْمُكُمْ أَنَّ لِلَّهِ وَلَدًا))¹. واتە: ئيوه سى شت پىگەرە له بەردەم موسلمان بونتاندا: خاچ
 پەرستىتان، بەراز خواردنتان، و گومانبردنتان بەوهى كه خودا كۆپى هەيه).

ديسان ووتيان: تۆ جنىو به پێغه مېهره كه مان - عيسى - دەدهيت كه پى دەلئيت - بەندهى خوايه
 ! ئەويش فەرموى ((أَجَلُ أَنَّهُ عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ الْعَذْرَاءِ الْبَتُولِ)) واتە:
 بەلئى بەندهو پێغه مېهرى خوايه و ووشەى پەروردگارە و به فرمانى خۆى خستويهتى ئيو سكى
 مەريەمى خواناس .

بەو ووتەيه زۆر توپە بوون و ووتيان: نایا هەرگيز كهست ديوه بەبى باوك له دايك بپيت؟ و ئەگەر
 راستە كه پى ئموهيه كمان بەرى؟ خۆى گەورەش له وه لامياندا نايهتى قورئانى دابەزاندا و فەرموى
 ((إِنْ مِثْلُ عِيسَى عِنْدَ اللَّهِ كَمِثْلِ آدَمَ خُلِقَ مِنْ تَرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ)) . واتە: وئەنى
 له دايك بوونى عيسى بەبى باوك وهك دروست بوونى ئادهمه - عليه سلام - بەبى باوك و دايك ،
 بەو وه لامه دەم كوتى كردن به يەكجارى و قسەيان بۆ نەهات .

پاش ئەوهى زانى گفتوگۆ بى سووده له كه تيان دا بانگى كردن بۆ (موباهله) واتە له عەنت
 بکەين له وه مان لەسەر ناهەقه و لام و جیم دەكات²، و عەلى و حەسەن و حوسەين و فاطمە ی

¹ زاد المعاد (۳ / ۶۳۳)

² المرأة النبوية لابی شبهة (۲ / ۵۴۷) .

بانگ کرد و فرموی همدو وعایه کم کرد همدو لایه ک بلیت - ثامین - و ثمانیش له نیوان خویاندا کهوتنه مقو مقو و چفه چف و ووتیان - ثامین - ناکمین ، چونکه دلتیابون که نهو پیغه مبهره، و بویه پییان ووت: خوت چوت پسی خوشه وامان لیبه که؟ پیغه مبهری خواش (ﷺ) له گه لیان پتک کهوت له سدر دوو ههزار خشل که مانگی په جعب ههزارو مانگی سه سدر ههزاره کهی تر بدهن.^۱

دهیم / عدلی (ﷺ) بانگ خواز و دادوهری یه مهن :

له پاش فقهی مه که که زوړتک له ههزه کانی عهده بی دورگه هاتن به دهم بانگه وازی نیسه لاهوه، و پیغه مبهری خواش (ﷺ) بانگ خوازانی ده ناره ناویان به تاییهت نهو ههزانهی که هیشتا موسلمان نه بوو بوون، له وانه عدلی کوپی نه بو طالیبی (ﷺ) نارد بۆ هه مه دان له یه مهن . با گوپیگرین بۆ بهرانی کوپی عازب (ﷺ) که له گه ل عدلیدا هاوړتی ثم گه شته بانگه وازی یه بوو ، و ده لیت: کاتی گه یشتینه سهره تای ماله کانی یه مهن، همواتی هاتنمان بلاویویه و هه مویان کویونه و و عدلی بهر نویژی کردین و نویژی بهیانیان نه هه ما، و کاتی لیویویه هه موو بهیه که ریز و ه ستاین و عدلی (ﷺ) له ریزه که هاته دهره و و سوپاس و ستایشی خوی کرد و پاشان نامه کهی پیغه مبهری خوی بۆ خویندنه و هه مه دان هه مویان موسلمان بوون لهو پرژه دا و نهو همواتی له نامه یه کدا ناره ووه بۆ پیغه مبهری خوا (ﷺ) پیغه مبهریش هه له ویدا سوژده یه کی برد بۆ خوی گه ووه و فرموی ((السلام علی همدان، السلام علی همدان))

و بهم کاره ثاواتی پیغه مبهری سهر کرده (ﷺ) هاته دی که هه زی ده کرد بهر کانی باشوری وولاتی نیسه لاهو مهن بیت و بهر ده وام کهسانی تریشی وهک - خالیسی کوپی وه لید و موعازی کوپی جه بهلی - بۆ ناردن (خوایان لی پازی بیت).^۲

و پیغه مبهریش (ﷺ) به عدلی فرموو: بیه به قازی ناویان و کیشه کانیان یه کلا بکه ره ووه، و عدلی (ﷺ) خوی بۆ مان ده گپیتته ووه و ده لیت ((پیغه مبهری خوا نارد می بۆ وولاتی یه مهن،

^۱ هه مان سهرچاوی پیتشو (۲ / ۵۴۷)

^۲ الفقه السياسي للرواق لا ۲۳۱ .

ومنیش پیتم ووت: ئەدی پیڤه مبهەری خوا (ﷺ) تۆ ئەم نیریت بۆ ناو ھۆزێک کە ھەموویان لەمن بە تەمەنتن و منیش لاوێکم دادوهری نازانم ((.

دەلیت: پیڤه مبهەر (ﷺ) دەستی ھێنا بەسەر سنگمدا و فەرمووی "اللهم ثبت لسانه وأهد قلبه، یا علی إذا جلس اليك الخصمان فلا تقضی بينهما حتى تسمع من الآخر ما سمعت من الأول، فأنت إذا فعلت ذلك تبين لك القضاء" واتە: ئەدی ئەلی ئەگەر دوو کەس بە کێشەکانیانەو لە بەردەمتدا دانیشتن ھوكم دەرمەبەرە تا گوێ لە دووھەمیش دەگریت وەك چۆن گویت لە یەكەم گرت، و ئەگەر وا بکەیت ھوكمەكەت بۆ ڕوون دەبیتهو، و ئەلی دەلیت: پاش ئەو ھیچ مەسەلە یەکی دادوهریم لە دەست دەرنەچوو و ھیچ مەسەلە یەکم لێ تێك نەچوو.^۱

— نمونە یەك لە دادوهریەکانی ئەلی (ﷺ) لەناو یەمەنی یەکاندا:

مەسەلە ((زبیه الاسد))، ھەنەش لە عەلیەو دەگیرێتەو و کە دەلیت ((پیڤه مبهەری خوا (ﷺ) ئاردمی بۆ یەمەن و گەشتینە ناو ھۆزێک، چالیان ھەلکەندبوو تا شیرێکی تی بکەوێت و ڕاوی بکەن و لەسەر چالەکە شان شانیانیان کردبوو یەکیکیان کەوتە خوارو و دەستی گرتبوو بە یەکی ترەو و ئەویشی خستە خوارو و ئەویش دەستی گرتبوو بە یەکی ترەو و تا چوار کەس کەوتنە ناو چالەکە و شیرەکش ھەموویانی بە سەختی بریندار کردبوو تالە ئاکامدا یەکیکیان بە خەفەرەکی شیرەکە دەکوژێت و بەلام لەتاو قۆلێ برینەکانیان ھەرچاریان دەمرن.

و کەس و کاری ھەریەکیان کردی بەچەکدا بۆ ئەوانی تر و عەلیش لەوکاتەدا حازر بوو بە سەریانەو و پێی گوتن: تایا ئیتو لەناویەکدا دەجەنگن ھێشتا پیڤه مبهەری خوا لەناوتاندا یەو زیندوو؟ نەکەن بەلکو من دادوهریەکتان بۆ دەکەم ئەگەر پێتان باش بوو جێ بەجێی بکەن و ئەگەر بە دلێشتان نەبوو ئەوا ئارام بن تا دەچنە خزمەت پیڤه مبهەری خوا (ﷺ) و ئەو دادوهری ئەواتان بۆ بکات ئیتەر پاش ئەو ھەرکەسی داوای خوێن بکات مافی ئەوێ نیە و ھیچی ناکەوێت.

لە ھەموو ھۆزی ئەوانی کەوتبۆنە ناو بێرەکەو (١/٤) و (١/٣) و (١/٢) و لەگەڵ دیەکی ئەوادا لێی کۆکردنەو و چارەکەکی دا بەیەكەم چونکە یەکی تریشی خستۆتە خوارو و

^۱ الفضائل الصحابة (٢/٨٧١) اسناد حسن ذ ١٩٩٥.

سیئه که کی دا به دووم و نیوه که کی دا به سیئه م و دیه ته واوه که شی دا به چوارهم، به لام هیچ لایه کیان به حوکه که کی عدلی پازی نه بوون. و خویان گه یانده مه دینه و مدسه له کیان بۆ پیغه مبهری خوا باس کرد و نهویش ویستی حوکیان بکات، یه کیتکیان ووتی: عدلی بهم جوړه حوکی نیوانمانی کرد و پیغه مبهریش به حوکه که کی پازی بوو.^۱

یانزده هم / عدلی (ﷺ) له حدجی مالئاوایدا:

له حدجی مالئاوایدا عدلی (ﷺ) خوی گه یانده پیغه مبهری خواو (ﷺ) و ده بینئ پیغه مبهر (ﷺ) به دهستی موباره کی خوی قوربانیه کانی سدرده بریت و به ژماره ی ته مهنی خوی که (۶۳) ساڼ ده کات وولاخی سدربری و پاشان دهستی هه لگرت و فدرمانی دا به عدلی (ﷺ) که قوریانی یه کانی تری بۆ سدربریت که (۱۰۰) دانه بوون.

و عدلی (ﷺ) شتوازی حدجکردنی پیغه مبهری نازیزمان بۆ ده کات له حدجی مالئاوایدا و له عدلی ده گیرنه وه که ده لیت " پیغه مبهر (ﷺ) له سدر کتوی عه رفه وه ستا بوو به ته نیشتی ئوسامه ی کوپی زه یده وه فدرمووی ((هوا الموقف و کل عرفه موقف)) واته: ئیره جیگای وه ستانه و هه موو عه رفه جیگای وه ستانه و پاشان چوه ناو خه لکه که و ده بینئ هه موو به چه پ و راستدا ئه م لاو ئه م لا ده کهن و نهویش لای کرد وه بۆ لایان و فدرمووی ((السکینه ، السکینه، ایها الناس)) واته: به هیمنی، به هیمنی، نه ی خه لکینه)) و تا گه یشته " موزده لیه " و دوو نوژی کۆکرده و له سدر بهرزیایی یه ک وه ستا به ته نیشتی (فضل ی کوپی عه باس) وه فدرمووی ((هذا الموقف و کل الموقف مزدلفة)) واته: ئه مه ش شوینی وه ستانه و هه موو موزده لیه فیش جیگای وه ستانه.

وله و کاته دا ئافره تیک هاته خزمهت سدرور (ﷺ) پیتی ووت: باوکم حدجی له سدر فدرزه به لام له توانایدا نه حدج بکات ئایا من ده توانم له جیاتی ئه و حدج بکه م بۆی ؟ و پیغه مبهریش (ﷺ) فدرمووی - نعم - واته به لئ ، له و کاته دا پرووی فضلی ده کرده پشتوه و تا ته ماشای ئه و ئافره ته نه کات .

^۱ هه مان سەرچاوه ی پێشرو (۱۲۳۹) اسناد ه صحیح.

و پاشان عەباسی مامی (ﷺ) لیتی پرسى: ئەى پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) مەن چاوم لێبوو پرۆوى برازاكەت بۆ دواوە وەرەگێت؟ ئەویش فەرمووى ((ئنى رايەت غلاماً شاباً، و جاريە شابة، فخشيت عليهما الشيطان)) واتە: مەن كۆرپىكى گەنجەم دى و كچىكى گەنجيش بۆيە ترسام شەيتان لە خشتەيان بەریت

دواژە هەم/ عەلى (ﷺ) شەرف مەند بوو بە شوژىنى جەستەى پێغه مەبەر (ﷺ) و ناشتنى :
 كاتى پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) وەفاتى كرد عەلى لە گەڤ فضل و ئوسامەدا شوژدىان.^۱
 و عەلى (ﷺ) دەلێت: كاتى پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) دەشۆرد، لەوێ ورد دەبومەوێ بزانم ههچى لەوێ زەمى مردوو دەكات، ههچى لە وەزەمى مردوو نەدەكرد و بەزى نەدووێ و بە مردووێ بۆنى خۆش بوو.^۲
 هەر عەلىش بوو (ﷺ) كە لە گەڤ فضل ی كۆپى عەباس و قشەم ی كۆپى عەباس و شەقرانى خزمەتكارى پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) چوونە ناو قەبرەكەو خۆش بەخت بوون بە ناشتنى جەستەى پەمژى پێغه مەبەر (ﷺ) .

سیازدە هەم/ بە سەرھاتى ئەو وەسیەتنامەى كە پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) بە نیاز بوو لە سەرە مەرگدا بۆ عەلى بنو سەیت :
 لە هەردوو صحیحى بوخارى و موسلم دا هاتووە كە (ابن عباس) (ﷺ) دەلێت: كاتى پێغه مەبەرى خوا (ﷺ) كاتى مردنى هات كۆمەلێ پیاو بە دەوریدا بوون، فەرمووى ((هلموا اكتب لكم كتاباً لا تضلوا بعده)) واتە نەرن باشتیكتان بۆ بنوسم تا دواى خۆم سەرتان لى نەشیوێت.
 لەو كاتەدا هەندىك ووتیان: ئازار زۆرى بۆ پێغه مەبەرمان هێناوە و ئى قورئانىشمان لەناو داوە و ئەو هەموو شتیكە بۆ ئێمە، هەندى لە خانەوادەى پێغه مەبەر (ﷺ) - لەوى بوون: ووتیان نزيك ببنەو

^۱ ابوداود (۲/ ۳) صحیحە الالبانى لا ۵۰ .

^۲ سنن ابن ماجه (۱ / ۳۶۲) و صحیحە الالبانى لا ۵۰ .

وهلّی تا شتیك بنوسیّت بۆمان تا پاش خۆی سهرمان لی نهشیویّت و کاتی دهستیان کرد به دهه‌قاله و گفتوگو پیغه‌مبهر (ﷺ) فرمووی: قوموا، واته هه‌لسن بپۆن. و عبدالله ده‌لێت: هۆکاری سهره‌کی نه‌وه‌ی هیه‌چی بۆ نه‌نوسین نه‌وه‌بوو که دهه‌قاله و ده‌نگه ده‌نگ دروست بوو.^۱

له‌م فرمووده‌یه‌شدا هیه‌ج شتیکی وای تی‌دا نیه که له‌که‌و نه‌نگی بی‌ت بۆ هاوه‌لانی به‌پێزی پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) و هه‌موو نه‌و بۆچوون و به‌لگانه‌ی شیعه‌کان ده‌یه‌یتننه‌وه ناپه‌وايه و به‌ناشکرا بۆ مانایه و زانایان له‌ کۆن و نوێدا وه‌لامی نه‌و قسه‌لۆکانه‌یان داوه‌ته‌وه له‌وانه:

۱ - ناکۆکی ناو هاوه‌لان له‌ مه‌سه‌له‌یه‌دا ناشکرایه، وه‌زکاره‌که‌شی پاده‌ی تیگه‌یشتنیان بوو هه‌ر که‌سه‌و به‌ جۆریك له‌ فرمووده‌که‌ی و نه‌ك سه‌رپێچی کردنی، و نه‌مه‌ش له‌به‌ر نه‌وه‌بوو که - ئیجتها‌د - و بۆ چوونی په‌وايان هه‌بوو له‌ مه‌سه‌له‌کاندا و هه‌موشيان پادا‌شتیان هه‌بوو له‌سه‌ر نه‌و بۆچوانه‌یان و هه‌موو (مجتهد) ی‌کیش یان ده‌یپێکی یان به‌رامبه‌ره‌که‌ی ده‌پێکی و هیه‌ج کامیان گونا‌ه بارنا‌بن و به‌لکو پادا‌شتیان هه‌یه.^۲

به‌به‌لگه‌ی نه‌وه‌ی که پیغه‌مبهر (ﷺ) سه‌رزه‌نشتی هیه‌ج لایه‌کی نه‌کرد و به‌په‌رویاندا هه‌لنه‌شا‌خا به‌لکو به‌س نه‌وه‌نده‌ی فرموو ((وازم لی به‌یتن نه‌مه‌ی منی تی‌دام باشه))^۳.

وێنه‌ی نه‌مه‌ش له‌ جه‌نگی خه‌نده‌قدا په‌ویدا که پیغه‌مبهر (ﷺ) فرمووی ((فلا یصلین احدا لعصر الاّنی بنی قریضة))^۴ واته که‌س نوێی عه‌سه‌ر نه‌کات تا ده‌گه‌ینه به‌نی قه‌ریچه به‌لام هه‌ندێ له‌هاوه‌لان ترسان نوێژه‌که‌یان به‌روات بۆیه نوێزیان کرد له‌ پێگه‌و هه‌ندێ تریش نه‌یانکرد تا نه‌وی و پیغه‌مبه‌ریش (ﷺ) له‌ هه‌ردو‌ولایان پازی بوو و هیه‌چی پێ نه‌ووتن.

۲ - شیعه‌کان ده‌لێن نه‌و جیا‌وازی و دهه‌قاله‌یه‌ی هاوه‌لان بووه هۆی نه‌وه‌ی که پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) شتیکی وای بۆ نه‌نوسین که له‌سه‌رگه‌ردانی و گو‌مپایی بی‌ناپه‌اری‌ت !!.

^۱ البخاری ژماره (۴۴۳۱).

^۲ الفهم لما أشكل - تخليص كتاب مسلم (۴ / ۵۵۹) .

^۳ " ادعوني ، فالذي انا فيه خير " البخاری ژ (۴۴۳۱) .

^۴ البخاری ۴۱۱۹ .

ئەم بەلگەش ناپەوايە بە ئاشکرا ، چونکە مانای ئەوە دەگەيەنیت کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) تەنها لەبەر دەمەقائەدەکی ناوخۆیی هاوێلان پەيامی خواي شاردبێتەو و پیتی نەوتبێ، و ئەگەر ئەمە وابێت - پەنا بەخوا- کەواتە پێغەمبەری خوا (ﷺ) هەندی پەيامی خواي شاردۆتەو و باسی نەکردووە و ئەمەش تانەدەکی

گەورەیه لە پێغەمبەرمان (ﷺ)نی دەدەن و خوايش دەربارەي دەفەرمویت ((يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ)).^۱ واتە: ئەي پێغەمبەر چي لەلایەن خوداوە بۆ دیت بێگەینە و ئەگەر وانەکەیت ئەوە بە ئەمرکی پێغەمبەرایەتی هەلنەساویت و خوايش لە خەلکی دەتپاریزیت.

۳ - یان ئەوەی کە دەلێن : گوايه پێغەمبەر (ﷺ) مەبەستی لە نوێنی ئەو شتە هەلبژاردنی عەلی بوو بە خەلیفەي مۆسڵمانان لە دواي خۆي ! و شیعەکان دەلێن لەمە بەولایە تەفسیری تر هەلناگریت و ئەم ووتەش پوچەل و ناپەوايه: وەك (ابن قییمە) دەلێت : هەركەسی وا گومان بەدیت کە ویستویەتی بەنامەي خۆي خیلافەتی عەلی بچەسپینیت ئەوە بەپای هەموو ئۆمەد بە شیعەو سوننەو کەسیکی گومرايه. چونکە ئەهلی سوننە لەسەر ئەوە یەکن کە ئەبوبەکر(ﷺ) لەپێشتەر بوو بۆ جێنشینی پێغەمبەر (ﷺ) و ئەوانەشی کە دەلێن عەلی(ﷺ) شایان بوو بکریته خەلیفە و دەلێن چەندان دەق هەیه ئەو مافەي دەدات، دەي کەواتە چ پێویست بەو دەکات کە لەسەرەمەرگدا شتیکی لەو بابەتە بنوسیت .

^۱ المائدة ۶۷.

بهشی دووهم

عدلی (ﷺ) له سدرده می خدلیفه پاشیدکاندا:

جیباسی یه کهم

عدلی (ﷺ) له سدرده می نه بویکری صدیق دا (ﷺ):

یه کهم/ بهیعت دانی به نه بویکری صدیق (ﷺ):

پریوایاتی زۆر هدییه له سدر نهووی بهیعت دانی عدلی (ﷺ) به نه بویکر دواکهوت ، وهك چۆن زویتری کورپی عدوامیش (ﷺ) دواکهوت .

زۆری لهو پریوایه تانه صحیح نین و له بهرامبه ریشدا پریوایاتی صحیح زۆره له سدر نهووی که نهو دوانهش له سدره تاوه بهیعتیان به نه بویکر داوه.

له نهبی سعید الخودری یهوه ده گێر نهوه (ﷺ) که ووتویهتی : کاتی پیغه مبهری خوا (ﷺ) وهفاتی کرد، و تار بیژه کانی پشتیوانان قسهی خویان کرد به درژی له "بیعة السقیفة دا"، و پاشان ده لایت "کاتی کهوتنه پێ نه بویکر" (ﷺ) چوه سدر مینه برو سدیری خه لکه کهی کرد و عدلی نه بیینی و ههوالی پرسی، هه ندی له پشتیوانان چوون به دوایداو هیئایان و نه بویکر (ﷺ) پیتی ووت : نهی نامۆزای پیغه مبهری خوا و نهی زاوای نهو ده تهویتی نیوان موسلمانان تیک به دیت؟ نهویش ووتی: تۆ هیچ شتیکت له سدر نهی نهی جینشین پیغه مبهری خوا ، و پاشان ههستاو بهیعتی پێدا و پاشان ده بیینی زویتریش لهوئ نهی، و ههوالی پرسی و چوون بۆیان هیئا ، و پیتی ووت: نهی پورزای پیغه مبهری خواو خۆشهویستی نهو ، نه تهوئ پیزی موسلمانان تیک به دیت؟ زویترش (ﷺ) ووتی : تۆ هیچت له سدر نهی نهی جینشین پیغه مبهری خوا و پاشان بهیعتی پێدا.¹

مسلم له کتیبه کهی که له گهڤ کتیبه کهی بوخاریدا ، صحیح ترین دوا قورئانی پیرۆز له پیناوه نهو فرموده یه دا ده چیت بۆ لای مامۆستا کهی (ابن خزیمه) که خاوهنی (صحیح ابن خزیمه) یه

¹ المستدرک (۳ / ۷۶) و السنن الکبری (۸ / ۱۴۳) باسنادین صحیحین.

دەربارەى فەرموودەكەى سەرەو لىتى پرسى و پىشى ووت: ئەم فەرموودەىە لەلام لە قوربانىەكى گەرە و قەلەو باشترە، و ابن خزىمەش ووتى: ئەك ئەوئەندەى و لاخىتىكى قەلەو بەلكو ئەوئەندەى كىسىنىكى پەر لە پارە، و (ابن كثر) یش لەسەر ئەم فەرموودەىە دەلالت " اسنادە صحيح محفوظ " و كەلكىنىكى گەرەى هەىە كە ئەوئەى تىدایە عەلى (ﷺ) بەىعەتى داو بە ئەبو بكرى صدیق (ﷺ) نىتر لە پۆزى يەكەم دا بووئىت يان دووم.^۱

دووم / عەلى (ﷺ) پشگىرى ئەبو بكر دەبىت لە جەنگى هەلگەپراوەكاندا :
عەلى (ﷺ) شلىفلىك نامۆزگارى بوو بۆ صدیق (ﷺ) و باشترىن بەلگەش لەسەر ئەوئەى كە دلسۆز بوو بۆ ئەبو بەكرو قسەى خىترى بۆ بەرژەوئەندى ئىسلام و موسلمانان و سوربوونى لەسەر پارىزگارى لە خىلافەت و كۆبونەوئەى موسلمانان لە چوار دەورى، لەو دا دەردەكەوئىت كە كاتى ئەبو بەكر- (ﷺ) سوارى وولاخەكەى بوو و وىستى پروات بۆ ناوچەى (ذى القضة) بۆ جەنگ لەگەل هەلگەپراوەكاندا، و عەلى كوپى ئەبو طالب چووە پىنگەى و پەشوى وولاخەكەى گرت و پىتى ووت: منىش هەمان شتت پى دەلتم كە پىغەمبەر (ﷺ) لە جەنگى نوحود فەرمووى ((لَمْ سِيفُكَ، وَلَا تَفْجَعْنَا بِنَفْسِكَ وَارْجِعْ إِلَى مَدِينَةِ فَوَاللَّهِ لَنْ نَفْجَعْنَا بِكَ لَا يَكُونُ لِلْإِسْلَامِ نَظَامٌ أَبَدًا)) و فرجع.^۲
واتە: شمشىرەكەت بخرەو نىو كىلان و كۆسمان مەخە بە كوشتنت و بگەرپۆە بۆ مەدىنە، و سوئند بە خوا ئەگەر تۆمان لە دەست دەرىچىت نىتر ئىسلام دەولەت و دەستورى نامىتنى هەرگىز، و ئەوئەى گەرپاىەو.

خۆ ئەگەر وەك دوژمنان و هەندى ئەزانانى ناوشىعەكان دەلتن ئەبو بكر پۆستى جى نشىنى لە عەلى داگىر كردوو خۆ دەبواىە حەزى كرداىە ئەبو بكر بچىتە ناو شەرو بكوژىت تا ئەو مافە زەوت كراوئەى بۆ بگەرپۆتەو يان كەسىك بنىرىت لە پىنگە تىزورى بكەن، كە عەلى (ﷺ) زۆ لەوئەو دەورە ، وەك چۆن سىياسەت مەدارانى ئەمەرى لەگەل ئەيارانىندا دەىكەن.^۳

^۱ البداية والنهاية (۵ / ۲۳۹)

^۲ هەمان سەرچاوە لا پەرە (۶ / ۳۱۴ ، ۳۱۵) .

^۳ المرتضى، الندوى لا ۹۷ .

له کاتی ناشویی هه‌لگه‌پانه‌وه‌دا نه‌بویکر ویستی بیه‌نگیت له‌گه‌لیاندا به‌لام پاوژی به‌عەلی کرد پیتی ووت: تۆ چی ده‌لێت نه‌ی باوکی هه‌سه‌ن؟ نه‌ویش له‌وه‌لامدا ووتی: نه‌گەر هەر شتیکیان له‌ سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ری خوادا (ﷺ) داوه به‌زه‌کات و ئیستا به‌تۆی نه‌ده‌ن و قسه‌ش نه‌که‌یت نه‌وا له‌ پیره‌وی پیغه‌مبه‌ر لات داوه ، نه‌ویش ووتی: که‌ ماسام وات ووت ده‌ی ده‌جه‌نگم له‌گه‌لیاندا ته‌نانه‌ت نه‌گەر پشویه‌کی ولاخیشم لی بگره‌وه.^۱

سێ یه‌م / نه‌بویکری له‌خۆی به‌گه‌وره‌تر زانیوه :

په‌یوایه‌تی زۆر هاتوه له‌سه‌ر ئه‌م پێزلیتانه‌ی عەلی له‌ نه‌بویکر (ﷺ) له‌وانه:

۱ - محمدی کوپی هه‌نه‌فی یه‌ ده‌لێت به‌باوکم گوت: کێ باشت‌ترین که‌سه‌ پاش پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) بو نه‌ویش ووتی : نه‌بویه‌کر، و‌تم: نه‌ی پاش نه‌و؟ ووتی: عه‌مر ، بۆیه‌ ترسام له‌سێیه‌مدا بلی عه‌ثمان خێرا و‌تم: پاشان تۆ؟ له‌وه‌لامدا ووتی : من ته‌نها یه‌کیکم له‌ موسلمانان.^۲

۲- له‌ عەلی‌وه‌ ده‌گیرنه‌وه که‌ ووتویه‌تی: ئایا پیتان بلیم کێ باشت‌ترین که‌سی ئه‌م ئومه‌تیه‌ له‌ پاش پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی گه‌بویکر، و پاشان ووتی : ته‌زانن دوا‌ی نه‌بویکریش کێ باشت‌رینه‌ عه‌مر.

له‌ به‌بی وائیل شه‌قیقی کوپی سه‌له‌مه‌وه‌ ده‌گیرنه‌وه که‌ ده‌لێت: به‌ عەلی کوپی نه‌بو طالبيان و‌ت ئایا که‌سێ دیاری ناکه‌یت دوا‌ی تۆ به‌چیتته‌ شوینه‌که‌ت؟ عەلیش (ﷺ) ووتی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) که‌سی دیاری نه‌کرد پاش خۆی تا منیش دیاری به‌کم بۆ خۆم ، به‌لام نه‌گەر خوا‌ی گه‌وره‌ نیازی چاکه‌ی به‌ خه‌لکی هه‌بیت دوا‌ی من چاک‌ترین که‌سیان ده‌کاته‌ گه‌وره‌یان وه‌ک چۆن دوا‌ی پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی خه‌لکی له‌سه‌ر باشت‌ترین که‌سیان کو‌کرده‌وه.^۳

۴ - عەلی (ﷺ) ده‌لێت ((لا یفضلنی احد علی ابی بکر و عه‌مر الا جلدته حد المفتی))^۴. واته‌: هه‌رکه‌سێ من به‌باشت‌ر بزانی‌ت له‌ نه‌بویه‌کرو عه‌مر نه‌وه دارکاری ده‌که‌م که‌ جه‌لده‌ی بوختان چیه‌.

^۱ الریاض النظرة لا ۶۷۰.

^۲ البغاری . مسند امام احمد (۱ / ۱۰۶ - ۱۱۰)

^۳ المستدرک (۳ / ۷۹) صحیح الاستاد.

^۴ فضائل الصحابة (۱ / ۸۳) فی سنده ضعف .

خۆشه‌ويستی و په‌يوه‌ندی نیتوان عدلی و نه‌بویه‌کر:

۱ - عدقه‌ی کوری حارپ ده‌لی: له‌گه‌ل نه‌بویه‌کری صدیقدا پینکه‌وه ده‌چوین بۆ نوێژی عه‌سرو عدلیش (ﷺ) به‌ته‌نیشتیوه‌وه بوو - نه‌مه‌ چهند پۆژێک پاش وه‌فاتی پینغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و هه‌سه‌نیش منداڵێکی بچکۆله‌ بوو به‌لایاندا پای کرد و نه‌بویه‌کر گرتی و خستیه‌ سه‌رقه‌لادو شانی خۆیی و ده‌یووت:

بابی شبيه بالنبی و ليس شبيهاً بعلي

کت و مت له‌ پینغه‌مبه‌ر ده‌کات وه‌یچی له‌ عدلی ناکات، و عدلیش له‌ولاه‌ پینده‌که‌نی.^۱
۲- (ابن قتيه) ده‌لێت: له‌ ده‌ماو ده‌میکی زۆره‌وه‌ له‌ گه‌وره‌ی باوه‌ردارانوه‌وه‌ عدلی کوری نه‌بو‌طالب (ﷺ) که‌وتویه‌تی "خير الامة بعد نبیها ابو بکر ثم عمر" چاکترینی نه‌م ئوممه‌ته‌ له‌پاش پینغه‌مبه‌ره‌که‌ی نه‌بویه‌کره‌ پاشان عمر.
دیسان له‌ (۸۰) پینگاهوه‌ پیاویه‌ت کراوه‌ که‌ ووتویه‌تی ((هه‌رکه‌سی من به‌باشتر بزانی‌ت له‌ نه‌بو به‌کرو عمر، نه‌وه‌ دارکاری ده‌که‌م به‌ ژماره‌ی جه‌لده‌ی بوختان چی)).^۲

چواره‌م / شوێن پیتی صدیق ی هه‌لگرتوه‌ له‌ نیش و کاریدا:

عدلی (ﷺ) زۆر پازی بوو به‌ جینشینایه‌تی نه‌بویه‌کرو هاویه‌شی بووه‌ له‌ نیش و کارو چاره‌سه‌ری کێشه‌کاندا، و خۆشی ویستوه‌ له‌ دوايه‌وه‌ نوێژی کردوه‌ و پ‌قیشی له‌و که‌سانه‌ بوو، که‌ رقیان لی ی بووه‌.^۳

^۱ مسند احمد (۱ / ۱۷۰) اسناده صحيح .

^۲ مناهج السنة (۳ / ۱۶۲)

^۳ الشيعة و اهل البيت - احسان الهي ظهير ۶۹ .

تهنانت كه سيك كه له نه ياري خليفه راشيده كانيش داني بهو پاستي يه داناوه و نهوه -
 يه عقوبى - شيعه ي توندرپوه له ميژوه كهيدا باسى سهرده مى خيلافه تي صديق ده كات و ده لئيت "
 نه بويه كر ويستی غه زاي وولاتي پۆم بكات پاويژي به كۆمه لئ له هاوه لاني پيغه مبهري خوا (ﷺ)
 كردو هدره كه يان شتيكيان ووت و پاويژيشي به عه لي كرد و نه ويش ناماژه ي پيدا كه هه ستيت
 بهو كار، نه بو به كريش ووتى: تۆ بليئي ئهم كار به كم سهر كه وتوم؟ عه لي (ﷺ) ووتى: موژده ي
 خوشت هه يه .

نه بو به كر ووتى: چ موژده يه ك؟ عه لي (ﷺ) ووتى: نه پيغه مبهري خوام بيستوه كه نهو موژده يه ي
 داوه، و نه بو به كريش (ﷺ) (ﷺ) پيئي ووت: نه ي باوكي هه سه ن دلت خوشت كردم بهو موژده يه ي
 پيغه مبهري خوا، خواي گه وره دلي توش خوشت بكات)).¹

و عه لي (ﷺ) هه ميشه دو عاي خيري كردوه بو نه بويه كر له سهر كاري مه زني كۆكرده وه ي قورئان
 و ووتيه تي " اعظم الناس أجراً في المصاحف ، ابوبكر الصديق ، هو اول من جمع بين اللوحين ".²
 واته: گه وره ترين پاداشتي قورئان بو نه بو به كرى صديق ه كه نهو يه كه مين كه س بوو قورئاني له
 دوو تويي كتيبيكدا كۆكرده وه .

پيئنجهم/ نيوان صديق و فاطمه (ﷺ):

عائيشه (ﷺ) ده لئيت: فاطمه و عه باس - خوايان لي پازي بي - هاتن بۆلای نه بو به كر (ﷺ) داواي
 به شي خويان كرد له مه راتي پيغه مبهري خوا (ﷺ) . داواي زهويه كه ي فه ده ك و به شه كه ي
 خه بيه ريان ده كرد .

نه بو به كريش (ﷺ) ووتى: له پيغه مبهري خوام بيستوه كه فه رموويه تي ((لا نورث ما تركنا،
 صدقه))³ واته ((ئيمه ي پيغه مبه ران مه راتمان ني يه له داوي خۆمان و هه رچيشمان لي به جي پيئي
 نهوه ده كريت خي)).

¹ تاريخ اليعقوبي (١٣٢ / ٢)

² مسند احمد (٤٧)

³ بخاري (١٧٢٦) .

و فاطمه یش (رضی الله عنها) وازی له داواکاریه‌کی هیئا، همرکه گوئی له فرموده‌که بوو، سهری بۆ ههق دانه‌واندو شه‌مه‌ش شه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت که فاطمه شه‌و فرموده‌یه‌ی نه‌بیستبوو، همرکه بۆی باسکرا یه‌کسهر وازی هیئا له داواکاریه‌کی^۱.

به‌لام هه‌ندی له شیعه‌کان به‌تایبه‌ت زیاده‌په‌وه‌کانیان (غلو) شه‌م به‌سه‌ره‌اتی داواکاری مه‌رات و په‌دکردنه‌وه‌ی شه‌بویه‌کریان کردۆته‌ ته‌ریکی ژه‌هراوی ده‌یگر نه‌ شه‌و پیاه‌وی نیسه‌لام و هه‌موو هاوه‌له به‌په‌ریزه‌کانی پیغه‌مه‌ری خوا (ﷺ) شه‌و هه‌موو فرمودده (صحیح) ه‌ په‌د ده‌که‌نه‌وه - په‌نا به‌خوا - هاوه‌لان له‌که‌دار ده‌که‌ن و به‌وه تاوانباریان ده‌که‌ن که زوئم و سه‌مه‌یان له (أهل البيت) کردوه‌و ده‌یشیکه‌نه به‌مه‌یه‌ک بۆ جیگه‌رکردنی نا‌کۆکی نیوان هاوه‌لان و ئالویه‌ت -

شه‌وه‌ی کتیبی شیعه‌کان به‌وینیتشه‌وه سه‌باره‌ت به‌ په‌د کردنه‌وه‌ی شه‌و فرمودده صحیحانه‌ی که باس له‌وه ده‌که‌ن پیغه‌مه‌هران مه‌راتیان دابه‌ش نا‌کری‌ت و پیغه‌مه‌هران (ﷺ) ده‌فه‌مویت ((نحن معاشر الأنبياء لا نورث، ما ترکناه صدقه))^۲ و گومانه‌کانیشیان بۆ شه‌م فرمودانه به‌م جوړه‌یه:

۱- وا گومان ده‌به‌ن که شه‌م فرموده‌یه - په‌نا به‌خوا - شه‌بو به‌کر (ﷺ) شه‌م فرموده‌یه‌ی هه‌لبه‌ستوه، و له‌م باره‌یه‌وه خوینده‌واره‌کانیان که بۆنمونه ناوی هه‌ندیک له‌وانه دینین تا موسلمان بۆی ده‌ریکه‌مویت که تا چ شه‌ندازه‌یه‌ک دژایه‌تی هاوه‌له گیان له‌سه‌ر ده‌سه‌که‌نی پیغه‌مه‌ریان کردوه:-

(الحلی) ده‌لێت: هه‌دیه‌سه‌کی که شه‌بو به‌کر هه‌لی به‌ست (ما ترکناه صدقه)! فاطمه هه‌ر باوه‌په‌شی پی نه‌کرد!! یان ده‌لێت: شه‌بو به‌کر بۆ په‌شتگیری کاره‌کی له‌ پی نه‌دانی مه‌رات به‌ فاطمه و عباس، کۆمه‌لی فرموده‌ی دروست کردوه که به‌س خۆی په‌یویه‌تی کردوون^۳.!!

و (مجلسی) یش پاش شه‌وه‌ی باسی شه‌وه ده‌کات که شه‌بو به‌کرو عمر (ﷺ) گوایه په‌نا به‌خوا زویه‌کی فه‌ده‌کیان برد بۆ خۆیان، ده‌لێت: له‌به‌ر شه‌و مه‌به‌سته شه‌و په‌یویه‌ته پیسه‌یان دروست کرد که ده‌لێت ((نحن معاشر الأنبياء لا نورث ، ما ترکناه صدقه))^۴.!!

^۱ تازیل مختلف الحديث، لا (۱/۱۹).

^۲ مسلم، (۱۷۵۸).

^۳ منهاج الکرامه مطبوع مع (منهاج السنه)، (۱۹۳/۴).

^۴ حق البیّن لا (۱۹۱) له کتیبی (العقیده فی اهل البيت) لا ۴۴۳ و مرگه‌اره.

(خومەینی) یش له کەشف الاسراردا دەلالت: ئەو فەرموودەیە کە دراوەتە پال پێغەمبەر -
 صحیح - نیە و ئەو فەرموودەیە یەشی لەبەر ئەوە دروستکراوە کە ئەوەکانی پێغەمبەر لە ناو
 بپریت.^۱

ئەم ووتانە سەرەویش هەموویان پەت کرانەو و بەدرۆخراوەتەو زۆر ناشکرایە کە ئەبو بەکر
 (ع) تەنها نیە لە گێڕانەوێ ئەم فەرموودەیەدا بەلکو فەرموودەی " لا نورث ما ترکناه صدقة "
 ئەبو بەکر و عمر و عثمان و عەلی و طلحە و زبیر و سعد و عبدالرحمن ی کوپی عەوف و عباس
 ی کوپی عبدالمطلب و خێزانەکانی پێغەمبەر (ع) ئەبوو هوریرە و حذیفە بن الیمان رێوایەتیان
 کردووە - خوا لە هەموویان پازی بیت.^۲

هەروەها سوننە و کۆدەنگی هاوەلان - اجماع - لەسەر راستی ئەو فەرموودەیەن:
 (ابن تیمیە) دەلالت ((ئەوێ کە کەس میرات لە پێغەمبەر (ع) نابات بەرپێگە سوننەو
 دوویات کراوەتەو و کۆدەنگی هاوەلانیشی لەسەرە و لەبەر ئەوەی ئەوێ کە کارەدا
 نەکردووە و بەلکو هەموویان وەریان گرتووە و قبوڵیان کردووە، لەبەر ئەوەشە کەبە خێزانی
 پێغەمبەر (ع) نابینی سوریوون لەسەر داواکاری میراتەکیان لێی، و مامە عەباسیشی
 (ع) سەر ئەبوو لەسەر داواکاریەکی و هەموویان لەبەر خاتری ئەو فەرموودەیە دەستیان لە
 داواکاریەکیان هەلگرت و ئەمەش بە درێژایی ماوەی حوکمرانی خەلیفەکان بەردەوام بوو تا
 گەشتە یەر حوکمرانی عەلی (ع) و فەدەک و هەموو زەویەکانی تر کەوتە ژێر دەستی و کەچی
 کاری بەو فەرموودە (صحیحە) کردو هێچی بە فاطمە و مندالەکانی ئەداو هێچیشی بە دایکانی
 باوەرداران ئەدا، و ئەگەر وابوایە ئایا عەلی (ع) نەیدەتوانی ئەو سەتەمە لەسەر (خانەوادە
 پێغەمبەر) هەلگریت بەو هەموو هێزو توانایەو کە جەنگی بەرامبەر معاویە دەکرد و سوپای
 مەزنی پێک دەخست بۆ ئەو مەبەستە نێر ئەو تۆزە ماله چی بوو بیدایەتەو پێیان کە ئەوە زۆر
 ئاسانتر بوو.^۳

^۱ کشف الاسرار- خەینی لا (۱۳- ۱۲۲) ل (العقيدة في اهل البيت) وەرگیراوە.

^۲ العقيدة في اهل البيت لا ۴۴۴.

^۳ منهاج السنة (۲۲۰/ ۴)، (۳۴۷/ ۶).

(ابن الجوزی) ده‌لٲٲٲ : جارٲك عه‌باسی سه‌فاح له‌سهر بٲلند گۆ ووتاری ده‌دا و پٲاویك هه‌ستایه سهر پٲی و ووتی: من له‌نه‌وه‌ی عه‌لیم و نه‌ی گه‌وره‌ی موسلمانان تۆلهم بۆ بكه‌ره‌وه، سه‌فاح پٲی ووت :كٲی سته‌می لٲكردوویت ؟ ووتی نه‌بو به‌كر سته‌می له‌ فاطمه‌ كرد كه‌ فده‌كی لٲی داگیركرد. پٲی ووت: به‌رده‌وام له‌سهر نه‌و سته‌مه‌بوو؟ ووتی: به‌لٲی. ووتی : نه‌ی پاش نه‌و؟ كابرأ ووتی: عمر چووه‌ سهر حوكم ، ووتی: نه‌ویش به‌رده‌وام بوو له‌سهر سته‌م لٲی كردنتان؟ ووتی: به‌لٲی ، ووتی: نه‌ی پاش نه‌و؟ ووتی: عثمان چووه‌ سهر حوكم ، ووتی: به‌رده‌وام بوو له‌سهر سته‌م لٲكردنه‌كه‌تان؟ ووتی: به‌لٲی، عه‌باسیش ووتی پٲی نه‌ی پاش نه‌و كٲی چووه‌ سهر حوكم؟ ده‌لٲٲٲ: كابرأسه‌یری نه‌م لا‌ولای كرد تا كونی بدۆزٲٲٲه‌وه و لٲه‌وه‌ی رابكات.^١

٤ - لٲبوره‌یی فاطمه‌ له‌گه‌ل نه‌بویه‌كردا:

به‌پاشكاوانه‌ جٲگربووه‌ كه‌ فاطمه‌ پاش نه‌و داواكاریه‌ له‌ نه‌بویه‌كر پازی بوو و به‌و شٲه‌یه‌ش وه‌فاتی كرد، و به‌یه‌ه‌قی به‌سه‌نده‌ی خۆی له‌ شه‌عه‌بی یه‌وه‌ ده‌گیرٲٲه‌وه‌ كه‌ وتویه‌تی ((كاتٲی فاطمه‌ نه‌خۆش كه‌وت، نه‌بو به‌كر هات بۆ سه‌ردانی دا‌وای هاتنه‌ ژووره‌وه‌ی كرد، و عه‌لش (ﷺ) ووتی: هه‌زه‌كه‌یت پوخسه‌تی بده‌م ؟ ووتی: به‌لٲی، و نه‌ویش فه‌رمووی لٲكرد و هاته‌ ژووره‌وه‌ تا گه‌رده‌نی نازاد بكات و پٲی ووت: سوٲٲند به‌خوا ته‌نها له‌به‌ر په‌زامه‌ندی خواو پٲٲه‌مه‌به‌ره‌كه‌ی و په‌زامه‌ندی ئٲه‌وه‌ی (أهل البيت) وازم له‌ مال و حال و خزم و كه‌س و هۆزی خۆم هٲٲاوه‌ و پاشان دا‌وای گه‌رده‌ن نازادی لٲكردو نه‌ویش گه‌رده‌نی نه‌بویه‌كری نازاد كرد. و ابن كئٲر ده‌لٲٲٲ (اسنادی نه‌م فه‌رموده‌یه‌ باشه‌ و به‌ هٲٲه‌ و دٲاره‌ شه‌عه‌بی له‌ عه‌لی بیسته‌وه‌ یان له‌ كه‌سه‌یكی بیسته‌وه‌ كه‌ نه‌ویش له‌ عه‌لی بیسته‌وه‌.^٢

شه‌شه‌م/ ژن و ژن خوازی نٲوان صدٲق و (آل البيت):

په‌یوه‌ندی نٲوان خه‌لیفه‌ی موسلمانان - نه‌بو به‌كری صدٲق - و خانه‌واده‌ی به‌رٲٲی پٲٲه‌مه‌به‌ری خوا (ﷺ) زۆر پته‌و به‌هٲٲزبووه‌ و زۆر خۆشه‌ویستی له‌ نٲوانیاندا جٲگه‌ر بووه‌ و نٲٲر نه‌و په‌رو پاگه‌نده‌و

^١ تلبیس ابلیس ١٣٥.

^٢ البدایة و النهایة (٥ / ٢٥٣)

چېړه که دهم هدلبهستانه دی که نهیارانی صدیق و (ال البيت) دروستان کردوون نه یان توانیوه قه لای نه وخو شه ویستی یه پړوختن.

و عائشه ی پاک داوین (ﷺ) که کچی نه بو به کربو و خیزانی سرداری مرؤفایه تی بووه و همدروها (نهمای کچی عومده یس) که خیزانی جدعفری برای عدلی بوو، له پاش مردنی جدعفر نه بو به کری صدیق خواستویه تی و کوپیکیشی لی بوه به ناوی (محمد) که عدلی (ﷺ) له سدرده می حوکمرانی خویدا کردوویه تی به والی میسرو کاتی نه بو به کریش وهفاتی کرد عدلی (ﷺ) خواستی و کوپیکیشی لی بوو ناوی نا (یدهیا).

و همدروها که چیتک له نهموه کانی نه بویکر (ﷺ) خیزانی (عبدالباقر) بوو که به نیمامی پینجهم داده نریت لای شیعہ کان که نه وهی عدلی بوو (ﷺ).

ماموستا "احسان إلهی ظہیر" ده لیت: قاسمی کوپی عمدی کوپی نه بویه کر له گهل عدلی کوپی حوسهین ی کوپی عدلی کوپی نه بو طالب دا، کوپی پوری یه کتری بوون که دایک همدروکیان کچی یزدجری کوپی شهریار کیسرای فارسی بوو که له عهده ی عمردا له غه نیمه کاندای بوون.^۱

همر (احسان) ده لیت: به لگه یه کی تری خو شه ویستی (اهل البيت) بو نه بو به کری صدیق (ﷺ) له وه دایه که زوریان ناوی مندا له کانیان به ناوی (نه بویه کره) وه ناوناهه شهوش له بهر خو شه ویستیان بو خواهنی نه و ناوه بوو، نهمه عدلی یه (ﷺ) کوپیکي ناوده نیت - نه بو به کر - و نهم کوپه شی له پاش دانای نه بو به کر (ﷺ) به جینشینی پیغه مبهری خوا (ﷺ) بهم ناوه وه وه بگره له پاش وهفاتیسی.

دهی نایا من به همدوو شیعہ کانی نه مپړ ده لیم نایا تاقه مندا لیکتان به ناوی نه بو به کر که وه ناوناهه؟ بیگومان نه خیر، که له کاتیکدا خویان به شوینکوه تی عدلی و خو شه ویستی عدلی ده زانن (ﷺ)!!!.

نک همر نه وه نده به لکو به لگه ی نه وهی که (اهل البيت) زور زور حورمه تی صدیقیان گرتوه و خو شیان ویستوه و ناوه که یان به پړوز زانیوه، نه وه تا همدوو کوپی عدلی (ﷺ) هسه ن و

^۱ الشیعة واهل البيت لا (۷۸-۸۳)

حوسدين، هديره کهيان کورپښکی خۆی ناواناو نه بو به کر، که (یه عقوبی) و (مه سعودی) که هدر دوکیان له گهوره میژوونوسانی شیعه نهم مه سه له یان گپاوه ته وه و یان نقل کردووه.^۱

نهمهش بهر دهوام بوو له ناو خانه واده ی به پښی پیغه مبهردا (ﷺ) له دواي شومانیش، بۆ نمونه عبدالله ی کورپی جمع غفر (ﷺ) به رازاکه ی عدلی کورپی نه بو طالب ، کورپه که ی خۆی ناواناو (نه بویه کر) و نهمهش نهو پهری مانای خۆشه ویستی و پیکه وه ژیان له ناو هاوه لانی به پښدا و به پیچمانه ی نه وه ی شیعه ده یلین که گوايه - په نا به خوا - رقه به رایه تی و دژایه تی و نه یاری و ستم کاریان له ناو دابووه به تاییه ت له گه ل (اهل البيت) دا.^۲

حه وتم / عدلی (ﷺ) له کاتی وه فاتی نه بویه کردا (ﷺ):

عدلی (ﷺ) یه کیک بوو له و که سانه ی که نه بو به کری صديق (ﷺ) له کاتی سه ره مه رگیدا ده ستینیشانی کردن بۆ خیل افه ت له پاش خۆی، به لام عدلی خۆی پای وابوو که عمری فاروق (ﷺ) شوینی صديق بگرتته وه ،^۳ و کاتی مردن نزيك بوویه وه و نه بو به کریش وه لامی دایه وه و دواين ووشه ی که له زاری ده رچوو نهو نایه ته پښده ی سوږه تی یوسف بوو که ده فهرمویت " توفنی مسلماً و الحقني بالصالحين " واته: به موسلماننه تی به رم و پاشان به گیه نه یته کاروانی صالحان .

و له و کاته خه فته نامیژدها مه دینه وه بلتی بومه له رزه لییداوه و له وساته وه ی پیغه مبهری خوا (ﷺ) کۆچی دوايی فهرمووه ، مه دینه خه فته و ناږه حه تی وای به خۆیه وه نه دیبوو، و گریان و صه دا نهو نیواړه یه ناسمانی نهو شاره ی پر کرد بوو، عدلیش (ﷺ) زۆر به خیرایی و به گریان و (إنا لله و إنا اليه راجعون) وه هات و له بهرده م نهو ژوردها وه ستا که نه بو به کر له وی گيانی سپارد بوو، پر به ده م هاواری کرد و ده یوت " په حه تی خوات لیبت نه ی نه بو به کر تۆ هاوړی و خۆشه ویست و مایه ی حه وانه وه ی پیغه مبهرو جیگه ی متمانه ی بویت، له هه مووان ده وله مه ندرت بویت له ناینه که ی خوا دا ، و له هه مووان زیاتر له پیغه مبهر (ﷺ) گه یشت بویت ، له هه مویان

^۱ تاریخ الیمقوسی (۲ / ۲۲۸) النتيجة والأشراط لا ۸۲.

^۲ الشيعة واهل البيت لا (۸۳) . رحماء بينهم - صالح درویش

^۳ الکامل لابن الاثير (۲ / ۷۹) .

کهوتنیکی دوور، کهسانی پاش خۆت بدو کاره جوانانهت ماندوو کرد، ماندوو بونیکی توند، له کاری چاکه دا سمرکهوتیت به سمرکهوتنیکی ناشکرا، دهی سا " انا لله وانا الیه راجعون" پازین به قهزای خواو به کاره کانی خوای تهعالا، و سمرنزمی دهبین، وه لاهی له دوا ی کۆستی پیغه مبهری خوا (ﷺ) موسلمانان همرگیز کۆسی وه تۆیان ناکه ویت، و تاین به تۆوه سمریه رزو پاریزراو بوو، دهی خوا بتگه یه نیت به حمد (ﷺ) ، له پاداشتیش بی به شمان نه کات و له دوا ی تۆ سمرگه مردانمان نه کات)) .

نا لهم کاته دا خه لکه که هه موو بیدهنگی ووته کانی عدلی بوون ، و هه ر که لی بوویموه بانگ و صدای گریانیا ن لیدا به یه ک دهنگ هاواریا ن کرد: راسته کهیت.^۱

له ریوایه تیکی تر دا هاتوه که ده چیتته ژوو ره وه و نه بو به کر ده بینێ کفن کراوه هاوار ده کات و ده لیت: هه ر که سیک گه پابیتته وه بۆ لای په رو مه ر دگار به نامه ی کرداره کانی نه وه نه دهی نه م پراکشاهه خۆشه ویست نیه له لام.^۲

^۱ البصرة لابن الجوزي (١ / ٤٧٧ - ٤٧٨)

^۲ التاريخ للذهبي عهد خلفاء الراشدين لا (١٢٠)

جی باسی دووهم

عہلی (ؑ) لہ سہر دہ می عومہری فاروقدا (ؑ):

یہ کمہ / عہلی لہ کاروباری دادوہریدا:

عہلی نہندامی کی گہرہو بہرچاوی نہنومہنی شورا بوو لہ دہلہتہ کی عمردا، بہلکو پاوڑو کاری پلہ یہک بوو، عمر (ؑ) چاکہ و لیہاتوی و تیگہیشتنی عہلی لہ بہرچاو دہگرت و پای زور باش بوو بہرامبہری و دہریارہی دہیوت "أقضانا علي" دادوہرتین کہسمان عہلی یہ.^۱
(ابن الجوزی) دہلّیت: نہبو بہکرو عمر پاوڑویان بہو دہکرد و عمر (ؑ) دہیوت ((اعوذ باللہ من معضلة ليس لها ابو الحسن))^۲. واتہ نہنادہ بہم بہخوا لہ مسہلہ یہ کی قورس و " ابو حسن" یش نہ بیٹ بڑ چارہ سہر کردنی.

مہسروق دہلّیت: خہلکی لہ شہش کہسہو زانستیان وەرگرتوہ (عمرو علي و عبدالله و ابی موسی و زید بن ثابت و ابی بن کعب) و دہلّیت: ہاوہ لائی پیغہ مہبری خوام بڑن کردوہ، و بڑم دہرکہوتوہ زانست لہ لای شہش کہسیان کڑبوہتہوہ (عمرو علي و عبدالله و ابی درداء و ابی بن کعب و زید بن ثابت) و نہوانیشم بڑن کرد دوو کہسیان لہ ہدموان زیاتر زانا برون : عہلی و عبدالله ی کوری مسعود.^۳

ہدروہا دہلّیت: زانست دہگہ پرایہوہ بڑ لای سی کہس ، زانای مہدینہی پر لہ نور عہلی کوری نہبو طالب بوو، زانای کوفہیش عبدالله ی کوری مسعود بوو، زانای شامیش ابو درداو بوو، نہگہر نہو سیانہ یہکیان بگرتایہ زانای عراق و شام لہ زانای مہدینہ یان دہپرسی بہلام نہو لدوانی نہدہپرسی.^۴

بہ دادوہری یہ ناوازہکانی دہولہتی نوتی نیسلامی پازاندبوویہوہ لہوانہ:

۱ - ثافرہ تیک جار بہ جار شیتی یہ کی لیڈہات:

^۱ الاستيعاب في معرفة الأصحاب لا ۱۱۲۰.

^۲ فضائل الصحابة لا (۱۱۰۰) اسنادہ ضعیف.

^۳ علل الحديث و معرفة الرجال علی بن المدینی لا (۴۲ - ۴۳).

^۴ المعرفة و التاريخ للقسري (۱ / ۴۴۴)

(ابی ضبیان الجنبی) ده‌لټت: نافرده‌تټکیان هټنا بۆ لای عمری کوپی خطاب (ﷺ) که زینای کردبوو، فرمانی ده‌رکرد که سزای په‌سمردا جی به جی بکمن، نه‌وانیش بردیان بۆ په‌جم کردن، له‌پټگا عدلیان پی گه‌یشت ووتی: نه‌وه چیه؟ ووتیان زینای کردووه و عمر فرمانی داوه په‌جمی بکمن، عدلیش (ﷺ) له ده‌ستی سه‌ندن و بردیه‌وه، و نه‌وانیش هاتنه‌وه بۆ لای عمرو نه‌ویش وتی: چی بوو هاتنه‌وه؟ و نه‌وانیش ووتیان: عدلی گه‌پرانډینه‌وه، و عمر یش ووتی: ده‌ی عدلی له‌بهر شتټک نه‌بیټ که نه‌و باشر ده‌یزانټ نه‌ی ده‌گه‌پرانده‌وه، و ناردی به‌دوای عدلیدا و عدلیش (ﷺ) هات و ناسه‌واری توپه‌بونی پیته دیاربوو، پیټی ووت: نه‌وه بۆچی نه‌و خه‌لکانه‌ت گه‌پرانده‌وه؟ عدلی (ﷺ) پیټی ووت: نه‌ی نه‌تبیستووه پیته‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فرمویه‌تی ((رفع القلم عن الثلاث، عن النائم حتی یستيقظ، وعن الصغیر حتی یکبر، وعن المبتلی حتی یعقل؟)) واته: قه‌له‌می گونا هه‌لگیراوه له سمر سی که‌س، خه‌وتوو تا خه‌بهر ده‌بیټه‌وه، و منداڵ تا گه‌وره ده‌بیټ، و شیټ تا چاک ده‌بیټه‌وه. عمر ووتی: به‌لټی. عدلی (ﷺ) ووتی: نه‌مه فلان ژنه و له فلان هۆزه و جار به‌جار عدلی له‌لای خوی نامټنی و کټی ده‌لټی له‌م کاته‌دا نه‌م شیټی یه‌ی لی نه‌هاتبی، عمر ووتی: نازانم.

و سزای به‌ردبارانکردنی له‌سمر هه‌لگرت، و عمر نه‌یزانیبوو که شیټ بوو.^۱

۲ - دوو قات کردنه‌وی سزای ناروق خۆر:

عمر (ﷺ) پراو بۆ چوونی عدلی قبول کرد، سهرباره‌ت به سزای (حه‌دی مه‌ی نو‌ش) نه‌مه‌ش له‌بهر نه‌وه‌بوو دیارده‌ی عمره‌ق خواردنه‌وه له‌ناو گه‌له‌ پزگاریوه‌کاندا بلا‌بووبویه‌وه و تازه موسلمان بوو بون، و عمر پراو‌ژی به عدلی کرد و نه‌ویش ووتی (۸۰) جه‌لده‌ باشه که نه‌وه‌ش خوارترین تو‌له‌ی هه‌ده‌کانی خوايه، و هۆیه‌که‌یشی بۆ نه‌وه گه‌پرانده‌وه که ههر کاتی سمر خۆش بسو بوختانیش ده‌کات و بوختانیشی کرد (۸۰) جه‌لده‌ی لی‌ده‌ردرټ.^۲

^۱ مسند احمد - ژماره - ۱۳۲۸ - (صحیح لغيره)

^۲ ارواء الغلیل للابانی (۸ / ۶۶ - ۶۷) اسناده ضعیف .

یان له جیبه کی تر دا عدلی (ﷺ) ده لیت: همرگیز سزای همدی که سی نادم و لهو کاته دا بریت، و گوئی بده می، مه گهر مدی خور که نه گهر مرد، خوینه که سی نه دم چونکه پیغه مبهری خوا نمیکردوه به سونته.^۱

وابن تیمیه یش نه م پایمی په سند کردوه و ووتویه تی: له کاتیکدا عه رق خوره کان که م بونه وه سزای چل داره که جیگړ ده کریته وه.

۳ - ده ست ناروات به سهر کورپه له ناو سکدا :

نافره تیکي سک پرپان هینا بۆ لای عمر و نه ویش پرسپاری لیکرد و نه ویش دانسی نا به داوین پیسی یه کهیدا، و عمریش فرمانی ده رکرد که په جم بکړیت، له دهره وه عدلی (ﷺ) نافره ته که ی بینی و ووتی: بۆ کوئی ده بن؟ ووتیان: (ته میر المؤمنین) فرمانی ده رکردوه، عه لیش (ﷺ) گهراندیه وه بۆ لای عمر و پتی ووت: تۆ فرمانت داوه به په جم کردنی؟ عمر ووتی: به لئ. له بده ده دانا دانسی به بده دپره وشتی یه کهیدا ناوه، عه لیش (ﷺ) پتی ووت: تۆ ده توانیت نه و نافره ته بکړیت به لام ناتوانیت سزای کورپه که ی ناو سکی بدهیت، و پیشی ووت: له وانه یه سزات دابیت یان ترساندیت؟ ووتی: به لئ واما ن لیکردوه، و عه لیش (ﷺ) پتی ووت: نه ی نه ت بیستوه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) فرمویه تی: سزا جی به جی ناکړیت به سهر که سی کدا به لیدان دان به تاواندا بنیت و همر که سینک بگړیت و کۆت و زهیر بکړیت و له ژیر همره شه دا دان به همرچیدا بنیت نه و شته ناچه سپیت به سهریداو کاری پیناکړیت، و عمریش (ﷺ) نه و ژنه ی بهرله لا کرد و پاشان ووتی ((عجزت النساء ان تلدن مثل علی بن ابی طالب، لولا علی لهلك عمر)).^۲ واته: نافره تان نه یان توانیوه وینه ی عدلی کورپ نه بو طالبان بیت، و نه گهر عدلی نه بویه، عمر له ناو ده چوو. (ابن تیمه) له سهر نه م پوداوه ده لیت ((نه گهر نه م پوداوه راست بیت نه وه مانای وایه عمر (ﷺ) نه یزانیوه که نه و ژنه سکی پره که عدلی ناگاداری کرد، به خۆشحالی یوه له بریاره که ی خوی دابه زی، و نه وشی که مه سه له یه که له عمر نا لوزیت هیچ نه نگی نیه بسوی که عدلی

^۱ فتح الباری (۱۲/۶۶)

^۲ المختصر من کتاب الموافقة لا (۱۳۱).

(ﷺ) وهك براهه كى بالڤاست بۆي پاست بكا توه و توهش به تهاوى ماناي توهيه كه خۆشهويستى نيوان عدلى و عمر زۆ له وه مهزنتره كه هه نديك به ناو موسلمان نيوانيان بشيوتين.¹

٤ - چي نازانن بيگيرنه وه بۆ سوننه تي پيغه مبه ر (ﷺ) :

ئافره تيكيان هينا بۆ لاي عمر (ﷺ) كه له كاتي عيده دا شوي كرده بو، و عمر يش جياي كرده وه له يهك و ماره يي يه كه شي خستنه (بيت المال) و وتي: ماره يي يهك ناده م به كه سيك شو كرده كه ي دروست نه ييت و وتيشي " هه رگيز بۆيه كتريش ناشين!" و تهم هه واله گه يشته عدلى (ﷺ) و وتي: تهمه حالي نه بونه له سوننه ت، چونكه هه ر به گويزانه وي بۆ لاي تهمه پياوه ماره يي ده كه وي ت و له يهك جيا ده كرينه وه و پاش تيپه ريووني (عده) تهمه پياوه هه موو داواكار تيك نه تواني ت داواي تهمه ژنه بكات، و عمر يش له وتاردا رپوي كرده خه لكى و وتي: شتيك لي تي تي ناگه ن بيگيرنه وه بۆ سوننه ت، و عمر يش گه رپاوه سه ر ووته كه ي عدلى.²

٥ - كه چي ك پياويك ده خاته داوي خۆي:

جه عفه ري كوپي عه د ده ليت: ئافره تيكيان هينا بۆ لاي عمر (ﷺ) كه حه زى له گه نه جيكي نه نصاري كرده بو به لام گه نه كه زۆر خۆي لي ده پاريزي ت و ناچي ت به ده م داواكاري يه حه رامه كاني يه وه، و ئافره ته كه ش ويستبوي تهمه گه نه پاك داوي نه ئا بروو به ريت، هاتبوو هيلكه يه كي هينا بوو زه ردينه كه ي فري داو سپينه كه ي دابو له شه روا ل و جله كاني خۆي و هاتبو بۆ لاي عمر و هاواري كرد: تهمه پياوه ي نه نصار هاتۆ ته لام و له ناو خزمه كا ندا ئا برووي بر دووم و تهمه ش ئاسه واري كاره پيسه كه يه تي كه له گه لم كرده ويه تي، و عمر يش له ئافره تاني پرسيبوو و نه وانيش ووتيان پاست ده كات ئاسه واري مه ني پياوي پتوه يه،

بۆيه نيازي كرد سزاي تهمه گه نه بدات، و لاهه كه ش لالا يه وه و وتي: تهي تهمه يي باوه رداران په له م لي مه كه، سويند به خوا نه به ده رپه وشتي م كرده وه و نه به ريشم لي كرده توه، به لام تهمه ژنه داواي شتيكي واي لي كردم و منيش به گويم نه كرد و خۆم لي پاراست.

¹ منهاج السنة (٦ / ٤٢)

² المعنى والشرح الكبير (١١ / ٦٦ - ٦٧)

و عمریش پوری کرده علی و پی ی ووت: نهی باوکی حهسهن تز چی ده لیتیت؟ و عدلیش (ﷺ) سهیری شوینهواری ناوه کهی سهر جله کانی ژنه کهی کردو داوای کرد ناوکی زور گهرم بهیتن بوی، و پرستی به سهر جله کانیدا و یه کسهر سپیایی یه که بهستی و پاشان بونی کرد و به زمانیشی لیتی چهشت و له نافرته که توپه بوو، نهویش دانی نا به کاره کهیدا،^۱ نا بهو جوره باوکی حهسهن ژیرانه توانی وهک وه زیریکی دلتسوزی دهولته کهی عمر نهو لاهه پاکداوینسهی پرزگار کرد و نهو نافرته حیلله بازهیشی به سزای خوی گهیاند.

دوهم/ علی (ﷺ) و کاروباری دارایی و نیداری دهولته کهی عمر (ﷺ):

أ - مووجهی خلیفه عمر (ﷺ): کاتی عمر بوو به نه مهری باوهرداران له دوای کۆچی دوایی نه بویه کر، و ماوهیه که قبولی وهرگرتنی مووجهی (بیت المال) نه بوو، تاوای لیتهات گوزهرانی زور ناخوش بوو، و نهو پارو پولهی له کاری بازرگانیدا پیدای دهر کرد بهشی خوی و مال و مندالی نه ده کرد، چونکه به بۆنهی نیش و کاری موسلمانانهوه نهیده پرژایه سهر نیش و کاری خوی. بۆیه هاوه لانی کۆکردهوه و لهو باره یهوه قسهی له گهلدا کردن و ووتی: چی بکه م باشه پینگه یه کم بۆ دابنیتن؟ عثمانی کوپی عفان (ﷺ) ووتی: بهشی خواردنی خۆتانی لی ههلگرن و پاشان پوری کرده علی پیتی ووت: نهی تز چی ده لیتیت له م باره وه؟ نهویش ووتی: نانی دوو وه ختته له سهر بیت المال بیت و عمریش به قسهی کرد و ووتی: من وهک سهر پهرشتیاری ههتیوو مامه له له گهل (بیت المال) ده که م و نه گهر وه زعم باش بیت نهو کاته نامه ویت و نه گهر پیروستیشم پیتی بیت به شیوه یه کی جوان لیتی ده خۆم.^۲

ب - رای علی (ﷺ) دهر باره ی زهوی عیراق :

کاتی زهوی عیراق به پیگای زور و جهنگ نازاد کرا عمر (ﷺ) پاوژی به هاوه لان کرد و ههندی له هاوه لان ووتیان با دابهشی بکهین به سهر موجهیده کاند، به لام له بهر فراوانی و به پیتی زهویه که عمر دورینی به کارهینا که نهوه کانی دوای نهوان بی زهوی ده بن، و حمزی نه کرد دابهشی بکات و

^۱ الطرق الحکیمه لابن القیم لا (۴۸)

^۲ الخلافة الراشدة - سنده صحیح لا ۲۷۰.

پرسی به عدلی کرد که لهولاه بیتدنگ بوو، نهویش ههمان پای عمری هه‌بوو، عمریش ووتی)) لولا آخر المسلمين ما فتحت قرية الا قسمتها بين اهلها كما قسم النبي (ﷺ) خيبر)).^۱ واته: نه‌گەر له‌بەر نه‌وه نه‌بوايه که موسلمانان موجهیده‌کاتم پشت گوی ده‌خرین، نه‌وا هه‌ر ناوچه‌یه‌کم نازاد بکردایه زه‌ویه‌کاتم ده‌دایه‌وه ده‌ستی خاوه‌نه‌کانی خۆی .

ج - عدلی خۆت دابه‌شی بکه :

له‌سه‌رده‌می عمردا مال و دارایی یه‌کی زۆ هات بۆ مه‌دینه‌و و عمر ده‌ستی کرد به‌دابه‌شکردنی و له‌دوایدا زیاده‌یه‌کی لیمایه‌وه و نیازی کرد هه‌لی بگرت بۆ پووداوه له‌ناکاوه‌کان - پۆژی په‌ش - به‌لام کاتی پاوژی به‌هاوه‌لان کرد له‌و باره‌یه‌وه و عدلی (ﷺ) پیتی ووت: کاتی سامانی به‌حرینیان هینایه‌وه بۆ لای پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و دابه‌شی کرد به‌سه‌ر موسلمانان کاندایه‌وه و له‌کۆتایی زیاده‌یه‌کی لیمایه‌وه و نه‌وه‌شی دابه‌ش کرده‌وه به‌سه‌ریاندا، و عمریش (ﷺ) به‌عدلی ووت : ده‌بیئت تۆ دابه‌شی بکه‌یت، و نهویش هه‌مووی دابه‌ش کرده‌وه.^۲

۲ - عدلی (ﷺ) و کارو باری نیداری :

کاتی عمر (ﷺ) ویستی میژویه‌کی تایبەت به‌ ده‌وله‌تی ئیسلامی دابنیت تا ئیش و کاره‌کانی له‌سه‌ر رێك بجات ، بۆیه خه‌لكی كۆكرده‌وه و له‌ویاره‌یه‌وه پرسیاری لێکردن: چ پۆژێك بکه‌ین به‌سه‌ره‌تای میژوو؟ و عدلیش (ﷺ) ووتی: له‌و پۆژه‌وه‌ی كه‌پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) وازی له‌زه‌وی بت په‌رستان هینا و كۆچی کرد بۆ شاری مه‌دینه، و عمریش : نه‌و میژووه‌ی جینگیر کرد.^۳

و عمر (ﷺ) به‌جۆری سه‌یری عدلی ده‌کرد كه‌باشترینی ناو موسلمانان كانه و باشترین كه‌سه‌ بۆ سه‌رۆكایه‌تی موسلمانان له‌ دوا‌ی خۆی، بۆیه کاتی نه‌و نه‌فهرت لێکراوه له‌ نوێژدا - لێیدا - به‌چه‌فه‌وه به‌ نه‌نصاریه‌کی ووت: دوا‌ی من هه‌زده‌که‌یت کێ جی نه‌شینم بیئت؟ نهویش : ناوی هه‌ندێ له‌ موجهیده‌کانی بر دو ناوی عدلی تیا نه‌بوو. و عمر فەرمو‌ی: نه‌ی عدلی چۆنه له‌لاتان؟ وه‌لاهی

^۱ الاموال ، القاسم بن سلام لا ۵۷ .

^۲ مسند احمد (۱ / ۹۴) إسناده ضعيف لا تقطاع فيه.

^۳ التاريخ الكبير للبخاري (۱ / ۹)

ئەگەر ھەللى بۆلۈن لەسەر ھەق و دادپەرۋەرى كارەكەتتەن بەرپەرۋە دەبات ئىتەر با خۇشتان پىتتان ناخۇش بىت.^۱

و بە (عبدالله)ى كۆپى خۇى ووت: (أن ولوها الأجلح لسلک بهم الطريق).^۲ واتە: ئەگەر ئىش و كارى جىئ نىشىنى بدەنە دەستى (ئەم سەر پروتاۋەيە) مەبەستى عەلى بوۋە - ئەۋا بەرپەرۋە پاستدا دەيانبات.

۳ - عمر چەند جارىك كروۋىيەتى بە جىنگرى خۇى لە شارى مەدینە :

۱ - عمر (ﷺ) كاتى لەگەل مۇجاھىدانى ئىسلامدا لە شارى مەدینە دەرچوۋ تا گەيشتە سەر ئاۋى (صواء) و لەۋى سەربازگەى داکوتا و عەلى (ﷺ) لە جىئى خۇى دانا بەسەر شارى مەدینەۋە و بىستى كە پۆمەكان سوپايەكى گەۋرەيان بەرپى خستوۋە بۆ مۇسلمانەكان و خەلگەكەى كۆكردوۋە پراۋىۋى پىنكردن و ھەموۋىيان ئامازەيان كەرد بەۋەى كە بېرۋىن بۆيان.^۳

ب - كاتى چوۋ بۆ پزگار كەردنى فەلەستىن:

كاتى عەمرى كۆپى عاص (ﷺ) گەيشتە ئەجنادىن ، و ئەرتمەبۇنى پۆم بۆى نوۋسى ووتى: ۋەللاھى لەدۋاى ئەجنادىن ھىچ كۆنى تر فەتەح ئاكەيت ، بۆيە مەغرور مەبە ۋىگەپرەۋە، چونكە ئەۋ كەسەى ئەم ئاۋچانە فەتەح دەكات ئاۋى لە سى پىت پىنك پىنكەتوۋە ، و عەمرىش ھالى بوۋ كە مەبەستى (عمر) ە و نامەى ئارد كە پزگار كەردنى ئەۋ ئاۋچانە بۆ عمر ھەلگەۋە و فرىاكەۋە ۋەرە، و خەلگىش ھاۋارىيان بۆ برد كەپۋات بۆ ئەۋى، ئەۋىش پۆيشت و عەلى كۆپى ئەۋو طالب ى كەرد بە جىنگرى خۇى.^۴

^۱ خلافة على بن ابي طالب، عبدالحميد لا ۷۶.

^۲ نهية الباحث من زوائد مسند الحارث (۳ / ۷۶) اسنادہ صحيح.

^۳ المنتظم (۴ / ۱۹۲).

^۴ ھەمان سەرچاۋەى پىتشوۋ.

ج - کاتی عمر حدج به دایکی باوه‌پداران ده‌کات:

دواين هه‌جێك بوو عمر (ع) له ساڵی (۲۳) ی كۆچیدا به موسلمانانی كردو دایکی باوه‌پداران و كهس و كاره‌كانیانی له‌گه‌ڵ خۆی برد و له‌و كاته‌دا عه‌لی كۆپی نه‌بو طالب ی له مه‌دینه له جێی خۆی دانا.^۱

سێ یه‌م / جێگای راویژی عومهر بووه له كارویاری (جیهاد) دا:

عه‌لی (ع) به‌دریژی ژبانی عمر - راویژكارێکی نه‌مینی ده‌وله‌تی ئیسلام بووه، و زۆر عمری خوشیستوه و غه‌می بۆ خواردوه و عمریش به‌و جۆره عه‌لی خوشیستوه متمانه‌ی ته‌واو له‌نیوانیاندا هه‌بووه، كه‌چی دوژمنان و ناحه‌زان نایانه‌ویت سه‌ردانی میژوو بکه‌ن و نه‌م پاستیانه به‌چارای خۆیان بیه‌نن به‌لگو به‌هه‌ندی پڕیایه‌تی لاوازو پڕ له‌مه‌به‌ستی بۆگه‌ن خه‌له‌فان و ویستویه‌نه سه‌رده‌می زێڕینی خه‌لیفه پاشیده‌کانی ئیسلام واپیشان به‌ن هه‌موویان پریان له‌یه‌که‌تر بووه له‌که‌میندا بوون بۆ یه‌که‌تری و له‌په‌شته‌وه پیلانیان له‌یه‌که‌تر گرتوه.^۲ و هه‌موو پاستی یه‌ میژویی یه‌کان نه‌وه ده‌سه‌لێنن كه عه‌لی راویژكارێکی چاك و ده‌سته‌پاکی هه‌ر سێ خه‌لیفه‌کی پێش خۆی بووه هه‌رکاتی عه‌لی (ع) پڕایه‌کی پێشکه‌ش به‌ عمر بکرا یه، پاسته‌وخۆ عمر - له‌هه‌موو دێتکی یه‌وه وه‌ری ده‌گرت و کاری پێ ده‌کرد.^۳ بۆ نه‌ونه فارسه‌کان پاش تێك شکاندنیان و راوانانی کيسرا، له‌شاری نه‌هاوه‌ند سه‌ر له‌نوێ کۆبوونه‌وه به‌سوپایه‌کی زه‌به‌لاحه‌وه ویستیان به‌ن به‌سه‌ر موسلماناندا، و عمریش خه‌لکی کۆکرده‌وه راویژی پێکردن و نیازی کرد به‌سوپایه‌کی گه‌وره‌وه بدات به‌سه‌ریانداو خه‌لکه‌که‌ش هه‌مان پرایان هه‌بوو به‌لام عه‌لی (ع) هه‌ستایه سه‌ر پێ ووتی:

((پاشان .. ئه‌ی ئه‌مه‌ری باوه‌پداران، ئه‌گه‌ر هه‌موو خه‌لکی شام هه‌لکه‌نیت و بیانه‌یت بۆ شه‌ری فارسه‌کان نه‌وه پۆمه‌کان چاو ده‌په‌رنه‌وه شام و ده‌یگر نه‌وه، و ئه‌گه‌ر خه‌لکی یه‌مه‌نیش به‌ریت نه‌وا هه‌به‌شی یه‌کان زێدی خۆیان ده‌گر نه‌وه، و ئه‌گه‌ر نه‌م ناوه‌ش مه‌به‌ستی - مه‌دینه‌یه - هه‌مووی

^۱ المنظم (۳۲۷) الفتح (۶ / ۸۷).

^۲ عه‌لی كۆپی نه‌بو طالب مستشار أمه‌ن للخلفاء الراشدين، لا (۹۹).

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه، لا (۱۳۸).

بهريت بۆ نهوشهده نهوا عهده به خيئه كي يه كانى چوادهور چاوى تى ده پنهوه و په لامارى دده نهوه و تا وات لى ديت كه بللى ي نهوى له دواوه به چيم هيشتوه زور گرنه گره لهوى بوى دپروم. به لكو هممو سويى گه له كان له جى ي خويان بهيئه وه، و سويى به سره بكه به سى به شهوه به شيكى بهرگري له شاره كهى خومان بكن و به شيك بهرگري له ناوچه ژرده سته كانيان و به شى سى يه ميان بپژن به دهم هاوكارى براكانيان له كوفه، و نهوه شى كه ده لئيت نهوان دين بومان، خوا له تو زياتر پى ي ناخوشه و له تو ش باشترو به تواناتره بويان. و نهوه شى كه ده لئيت نهوان زورن خو ئيمه ههركيز به ژماره شهرمان نه كرده وه به لكو به سهر كه وتنى خويى سهر كه وتويين و چونكه نهوان تو ببينن بهو ژماره زوره وه ده پريت بويان فارسه كان ده لئين عهده ب به نه ميره كه يانه وه هاتوون و نهو كاته خراپتر پشتى يه كتر ده گرن و له گه لت ده جهنگن)).

و عومده ريش (ع) ووتى: نه مديه نهو پايه جواندى كه ده بيت جيبه جى ي بكمه.¹ دهى ياران نايا كه سيك بزائيت كه كه سائيك كومه لى هاوه ل قسه ي پيغه مبهري خويان شكاندوه كه گوايه فهرمويتى - عهلى - جينشيني خوم ده بيت له دواى خوم و نهوان به زور نهو له عهلى (ع) زهوت كرديت! دهى توخوا نا بهو جوړه پشتيان ده گريت و ده بيت وه زيريكى زور دلسوزو پاوژكاريكى نه مين؟! دهى كه واته هممو هاوه لان تا سهرده مى هه چوار خه ليفه كه گرنه نه بووه له لايه ن كى ببيتته خه ليفه و كه س كوششى بۆ نه كرده وه يه ك دل و گيان و ههست بوون.² نه مدهش ماناى نهوه نى يه عمر - نه شاره زا بوويت به كاروبارى سهرى بازى و ئيدارى و عهلى ده ستگرى بووه له ژيانيدا به لكو نه مده ماناى نهويه كه عمر نه و په پى خوشويستنى هاوه لان و كار كردن به بنه ماي شوراو پاوژوى مدهست بووه وه گه رنا له زور كاتدا هاتو ته سهر پاي عمرو پاكهى خوى وه لا ناوه.

عائيشه (ع) ده لئيت ((عهلى (ع) له زور شتدا هه مان پاي عمرى هه بووه و يان وازى له پاي خوى هيئاوه بۆ پاي نهو، ته نانه ت عهلى (ع) ده لئيت: عمر پاوژوم پيئه كات له شتيكداو منيش

¹ فقه السيرة للبرطي، ٧ (٥٢٩).

² فقه السيرة للبرطي، ٧ (295).

پایه‌کی ترم هدیه لهو باره‌یه‌وه و جیا له‌پایه‌که‌ی نهو، و هدرچی ده‌پروانم ده‌بیسمن هدرده‌بیئت نهو
پایه‌ی نهو په‌سه‌ند بکه‌م)^۱.

چواره‌م:

په‌یه‌ه‌ندی عدلی و نه‌وه‌کانی به‌عومده‌وه - خویان لی پازی بیئت - :
عمر (ع) زۆر زۆر پتزی گرتوه له‌کەس و کاری پیغه‌مبه‌ری خواو نه‌وه‌کانیان و نه‌مه‌ش هه‌ندی‌که
له‌وه‌لۆستانه:

۱ - بۆ سەردانان ناکه‌یت (حوسه‌ین) ؟

حوسه‌ین ی کورپی عدلی ابو طالب (ع) ده‌گێڕێته‌وه و ده‌لیت " پۆژێکیان عمر پیسی ووتم: نه‌ی
کورپی خۆم نه‌وه بۆ سەردانان ناکه‌یت و به‌سەرمان که‌یت‌وه؟ منیش پۆژێک هاتم بۆ لای که‌ به‌ته‌نها
له‌گه‌ڵ مو‌عاویه‌دا دانیشتبوو، (عبدالله) ی کورپیشی له‌به‌رده‌رگا وه‌ستا بوو نه‌یانده‌ه‌یشت ب‌رواته
ژووره‌وه، و منیش یه‌ک‌سه‌ر گه‌پامه‌وه، پاش ماوه‌یه‌ک بینیمی ووتی: کورپی خۆم نه‌م بینمی
سه‌ردانان بکه‌یت؟ ووتم: هاتم تۆ له‌گه‌ڵ مو‌عاویه‌دا دانیشتنان هه‌بوو، (عبدالله) ی کورپی خۆم
بینمی گه‌پامه‌وه منیش گه‌پامه‌وه، و عمریش (ع) ووتی: تۆ له‌ عبدالله کورپی عمر شایه‌نت‌ری بییته
ژووره‌وه، چونکه‌ نه‌وه‌ی له‌ می‌شکماندا چه‌سپێنراوه نه‌وه‌یه که‌ خوامان خۆش بویت و پاشان ئیوه
نه‌ی (اهل البيت) . و ده‌ستیشی هێنا به‌سه‌ریدا.^۲

۲ - دلم خۆش نیه به‌ ئیوه‌م نه‌داوه :

(ابن سعد) له‌ محمد باقر له‌ باوکی یه‌وه عدلی کورپی حوسه‌ین ده‌گێڕێته‌وه: که‌ له‌ یه‌مه‌نه‌وه
کۆمه‌لێ جل و به‌رگی جوان هات بۆ مه‌دینه و نه‌ویش خه‌لکی پسی پۆشته‌ کردوه و به‌وه‌ جله
جوانانه‌وه ده‌گه‌پان و عمر له‌ نێوان قه‌به‌ری سه‌ردار (ع) و مینه‌به‌ردا دانیشتبوو، خه‌لکی ده‌هاتن
بۆ لای و سلاویان لێ ده‌کرد، و هه‌سه‌ن و حوسه‌ین له‌ ماتی فاطمه‌ ده‌رچوون به‌ناو خه‌لکه‌که‌دا

^۱ الإمامة والرد على الرافضة - اصفهاني، ص (۲۹۵).

^۲ المرتضى لا ۱۱۸، الامتابة (۱ / ۱۳۳).

هاتن و لهو جله جوانانهيان لهبمردانهبوو، هدرکه کهوتنه بهرچاوی عمر بهو شیویه ووتی: دلم خوش نیه که جل و بهرگی یه مهنیم به ئیوه ندهاوه.

تهوانیش ووتیان: نهی نه میری باوه پداران خه لکه کهت پښته کردهوه زور چاکت کرد. عمریش ووتی: له بهر نهو دوو لاوهی که به ناو خه لکه کهدا هاتن و لهو جله جوانانهيان له بهردانه بووه و داواشیان نه کردهوه، و پاشان نامه ی نووسی بۆ والی یه مهن که دست له بهرگه یه مهنیانه بنیتریت بۆ حه سن و حوسهین و تهویش ناردی و پیتی به خشین و له بهریان کرد.^۱

۳ - براو هاوړیکم پیتی داووم:

جاریکیان عدلی (ع) له مال چووه دهره وه عه بایه کی عه دهنی به سهر شانده بوو ووتی: نه م عه بایه هاوړی و براو دۆست و خوښه ویستم نه میری باوه پداران عمر پیتی به خشیووم.^۲ له ریوایه ټیټکی تردا له (ابی السفر) هوه ده گیزنه وه که ووتویه تی: عه بایه ک زور له بهری عدلیدا ده بینرا، بۆیه پییان ووت: نهی نه میری باوه پداران تۆ نه م عه بایه زور له بهر ده کهیت مه سه له چیه؟ ووتی: به لئی، نه مه هاوړی و خوښه ویستم عمری کوړی خطاب (ع) پیتی به خشیووم نهو که سه ی له بهر خوا هه میسه ناموژگاری کهر بوو، پاشان گریا.^۳

۴ - زهوی یه نبدع:

عومه ری کوړی خطاب (ع) زهوی (یه نبدع) ی به خشی به عدلی (ع) و عدلیش خوی لئی پازی بیټ زهوی تری به ده مده کړی و گه وری کرد و پاشان بیریکي تیدا لیدا هه که بیر که ته و او بوو ناو فیچقه ی کرده سهره وه وه که مده دهنی گایه که که سهری ده بریت خوینی لئی دیت.

به په له هاتن و موژدهیان دا به عدلی، و تهویش له خوښاندا کردی به خیر بۆ هه ژار و نه داره کان له پتی خودا تا بیټه تیشوویه که بۆ نهو پوژوی پووی هه ندی پش ده بیټ و پووی هه ندیکیش سپی ده بیټ تا خوی گه وری له ناگر بیپاریزیت، له وه سیه تنامه که شیدا نووسی که نه وه نه وه که

^۱ المرتضی ۱۱۸ - الامتابة (۱ / ۱۰۶) .

^۲ المختصر من کتاب الموافقة لا ۱۴۰ .

^۳ المصنف لابن ابی شیبہ (۲۹ / ۱۲) اسناد حسن .

میرات دابهش ده کریت و ندهده فرو شیریت و ندهده به خشریت و بهس له بهر خاتری خوی گهوره دهستم
لی هه لگرتوه تا لیم قبول بکات .^۱

پینجهم / (عدلی و عمر) زاوا و خه زووری یه کتر بوون :

عدلی (ع) (ام کلثوم) ی کچی خۆی به خشی به عمری کوپی خطاب (ع) کاتی که داوای کرد
لی و نهویش له بهر پێزو پیاو چاکی و سیرت پاکی یه که ی و بۆ زیاتر پته و کردنی دۆستایهتی و
خۆشهویستی نیتوانیان پازی بوو پیتی و نهم ههنگاوهش زیاتر دوژمنان و ناحهزانی نهم ئومده نا
ئومید دهکات که ده لێن کینه و پقایهتی و ناحهزی له نیتوانیاندا برویت.^۲

عمر (ع) زۆر فەرمووده ی بیستبوو له زاری پیغه مبهرد (ع) که نامۆژگاری ئومدهتی کردوو که
له گهڵ کەس و کاریدا باش پهفتار بکه ن دوا ی خۆی، و کاتی عدلی (ع) بهو خوازییته یه پازی
بوو، عمر له خۆشیاندا پۆشته ناو - نه نصار و مهاجرین - و هاواری کرد " رفتونی ... " واته
پیرۆزیایم لی بکه ن و دوعای خیرم بۆ بکه ن .

و پاشان پیتی و وتن هۆکاری نهم کاره م له بهر نه وه یه که تیکه لێ و خزمایه تیم تیکه ل به خزمایه تی
پیغه مبهردی خوا (ع) (بکه م چونکه له پیغه مبهردم بیستوو فەرموویه تی) (کل سبب و نسب
منقطع يوم القيامة الا ما كان من سببی و نسبی) واته : هه موو خزمایه تی و هۆکاره کان له
پۆزی قیامه تدا ده پچریت ته نها خزمایه تی و په یوه ندی یه کانی من نه بیت . و هه زم کرد نیتوان من
و پیغه مبهردی خوا خزمایه تی هه بیت .^۳

و پاستی و پرودانی نهم هاوسه رگه ریه پاستی یه کی میژوویی یه و هیه چ کهس له زانایانی سوننه و
شیعه یه ش په دی ناکه نه وه .

(استاذ ابو معاذ الاسماعیلی) له کتیه به کهیدا ده لیت : خواستنی (ام کلثوم) ی کچی عدلی کوپی
ئهبو طالب (ع) له لایه ن عمری کوپی خطاب هه پاستی یه که و هه لبه سترا و نه .

له بهر هه می ئه و هاوسه رگه ریه عمر (ع) ام کلثوم کچیکێ بو ناوی نا روقیه و کوپیکیشی بوو
ناوی لێنا زهید، و هاوپێکانی نهم زهیده ده گێرنه وه که شه وێکیان که نیتوان (بنی عدی کوری

^۱ الملی (۶ / ۱۸۰) فقه علی، تعلیمی ۲۲۶ .

^۲ الشيعة و اهل البيت ۱۰۵ .

^۳ اسناد حسن اخرجه الحاكم في المستدرک (۳ / ۱۷۳) .

کهعب) دا شهریک دروست بوو، زهید خیرا خوی گه یانده ئهوی و کهوته نیتوانیان تا ناشتیان بکاتهوه و لهو نیتواندها بهردیک بهری سهری زهید کهوت و ههمله ویدا شههید بوو، کاتی دایکیشی ههواله کهی بیست له خهفه تاندا له هوش خوی چوو، دوا به دواي ئهوهش به کاتۆمیر گیانی سپارد ، و عبدالله ی کوپی عمر (ع) نوژی له سهر کردو ههسه نیش که عبدالله ی کرده پیش نوژی خوی له دواوه له پیزه کهدا نوژی له سهر کرد .¹

شه شهه / عمر (ع) چۆن دهروانیته فاطمه (رضی الله عنها) و ناحه زانیش چی ده لێن : له (اسلم العدوی) یهوه ده گێر نهوه ده لێت ((کاتی بهیعت درا به " ابو بکر الصدیق " که ببیته خهلیفه ی پیغه مبهری خوا (ع) ، لهو کاته دا عدلی و زویری کوپی عموام هاتوچی فاطمه یان ده رکرد و پاوژیان پیده رکرد، و ههه که عمر بهو ههواله ی زانی ، چوو بۆ ماتی فاطمه و پتی ووت : ئه ی کچی پیغه مبهری خوا له ناو هه موو دروستکراوه کانی خوا دا که سهان ئه وهنده ی باوکت خوش ناویت و دواي باوکیشت که سهان ئه وهنده ی تۆ خوش ناویت ، و قسه ی له گه لدا کرد له بهاری بهیعت ته که وه و پاشان به عدلی و زویری ووت : ژیرانه برۆ نه وه ، و نهوانیش نه گه پرانه وه بهیعتیان نه دا .²

ئهو پریویه تهش تا ئیتره صحیحه و له گه ل - اسناد صحیح - یشدا له گه ل ئه ویده ره ناوازه پاکه ی که خوا له قورئاندا شایه تی پاکیان بۆ ده دات ، ئیتر شیعه کان کۆمه لێ پریویه تی بی بنه ماو نا پاست و دژ به هه موو پاکه ی و ناوازه یی ئه و به ره قورئانیه خاویته یان هێنا وه و به داخه وه - له ناو شوێنکه و توانیاندا بلاوی ده که نه وه که هه موو بوه تان و هه لبه ستر وه به ده م ئه و دووم پیاره ی مه زنه ی ئیسلامه وه و گوایه به فاطمه ی ووت وه : نه وانه چی ده که ن وا کۆیونه ته وه له ماله که تدا ئه م جاره بیان بینم لێره ماله که یان پیوه ده نو سینم وا دیاره ده یانه ویت موسلمانان په رته وازه بکه ن!!

¹ اسد الغابة (٧ / ٤٥) ، نساء اهل البيت مهتد عبدالکريم (١٨٥ - ١٨٦ ...) .

² اخرجه ابن ابی شبيه / المصنف (١٤ / ٥٦٧) اسناده صحيح .

گوایه پاشتر هاتونه توه و فاطمه یش (ع) به همدووکیانی ووتوه: مهینه توه ئیره عومدر همره شوی کردوو که ماله که به سدرماندا بسوتینی و به خوا سوینده که یشی ده باته سدر و نهوانیش نه هاتنه توه تا پاش بهیعت دان.^۱

ئو قهله مه ناپاکانه همر بهوشه و نه وه ستاون به لکو وه (الذهبی) له میزاندایسی ده کات که (الطبري الطبرسي) پیاوێکه به کۆی دهنگی هه مو و انایانی فرموده یه شیعه یه کی درۆزنه، و گوایه واداده نیتن که عمر له سدر ئو مه سه له یه له فاطمه ی داوه و ته نانه ت (کوپه که شی عمن) ی له باربردوو، و نه مو چه ندان درۆ و دم هه لبه ستی تر که هیچیان هیچ بنه مایه کی راستی تیدا نیه، به لکو ئو درۆ ده له سانه تۆمه تبارکردنی عه لی کوپی نه بی طالبعشی تیدا یه. که گوایه ئو پیاوه نازاو به غیره ته ی ئیسلام که به جهرگترین هاوه لی پیغه مبه ر داده نریت، بی دهنگ بویت و نه ی ویراییت له سدر ده سترژی کردنه سدر خیزانی و کچی پیغه مبه ری خوا بیتته وه لام و به رگریان لی بکات، که ئو سدرده مه زیرینه ی ئیسلامیش نازادی را ده رپرین له ئو په ری چله پۆیه دابوو!!

ئهم درۆ و دم هه لبه ستانه نه وه نه ده پوون و ناشکران پیویست به وه لام دانه وه نا که ن و ته نانه ت هه ندی له سدر چاوه کانی شیعه ش به درۆی ده خه نه وه،^۲ و ئی له پیاوایه تی (صحیح) یشدا سابت بووه که (عمن) همر له سدرده می پیغه مبه ردا (ع) له دایک بووه ئیتر نازام چۆن ئهم سیناریوانه دروست کراون و چۆن له خوا ترسان و نه مانه تی زانستی پێگهی پێدا بن که ویستویانه ئو جیله ناوازه یه که محمد المصطفی له ماوه ی (۲۳) سال پوره رده کردندا وای لی کردوون که رق له یه ک بوون و کورسی په رستی و هه لپه هه لپی پله و پایه ی له ناو دلیاندا ریشه که ن کردبوو.^۳

حه وتم / عمر (ع) عه لی ده ستیشان ده کات بۆ جێنشینی خۆی :

۱- ده ست نیشانکردنی - نه هلی شورا - کاتی عمر (ع) له نوێژدا لی دراو گومانی برد که نامینی، و موسلمانده کانی ش ده سه ده سه ده هاتنه لای و پێیان ده ووت: وه سیه ت بکه بۆ دوا ی

^۱ عقائد الثلاثة والسبعين فرقة . ابن عبد الیمنی (۱ / ۱۴۰).

^۲ مختصر التحفة الاثنی عشرية ۲۵۲.

^۳ روتنه ی وه رگێتر.

خۆت، ئەویش دەییوت: من هیچ کەسیگ نایینم شایانی ئەو کارە بیّت جگە لەو شەش کەسە ی کە پیغەمبەری خوا (ﷺ) کاتی وەفاتی کرد لییان پازی بوو - کە (علی) و (عثمان) و (زوییر) و (طلحە) و (سعد) و (عبدالرحمن)^۱.

پاشان کەسە تاییەتی یەکانی ناو ئەوانیشی بانگ کرد کە (علی و عثمان و عبدالرحمن) بسو، نامۆزگاری زۆری کردن.^۲ و ئەمە یە ئەو پەری دادپەروەری و ماف دان بە میللەت کە قۆزخی نەکرد لەیدە نەفەردا بەلکو ئیختیاری دایە دەستی گەلی موسلمان کە لەو شەشە خۆیان سەرشک بن و چاکترینیان بۆ ئەو کارە قورسە هەلبۆزین، و ئەمەش داھێنانێکی نوێ بوو کە ئەمەڕ لەچەرخێ بیستەم دا وولتانی دنیا چاوی لی دەکەن و بۆ بەرچارا پۆشنی گەل هەندێ کەس دەست نیشان دەکری.

۲- عەلی (ﷺ) چی بە عەر دەلێت لەپاش شەھیدبوونیدا:

لە (صحيح البخاری) دا هاتووہ لە (ابن عباس) ەوہ دەگێرئەوہ کە ووتویەتی: کاتی عەر گییانی سپارد لەسەر جیگاکی خۆی پایان کشاننبوو و خەلگی بەچواردەویدا وەستابوون و نوێژیان دەکرد، پیش ئەوہی بەرزێ بکەنەوہ بیبن، یەکی لە دواوہ لەناکاو ناوشانی گرتە لام کردەوہ دەبینم (عەلی کوپی ئەبو طالب) ە: داوای لیخۆشبوونی لەخودا بۆ عەر دەکردو ووتی: کەسی شک نابەم بەکردەوہ جوانەکانیەوہ بۆ لای خوا بگەرێتەوہ ئەوئەندە تۆ مەزن بیّت، سوێند بەخوا ەموو گومانم بۆ ئەوہ دەپوات کە خوای گەورە دەتگەییەنیتە خزمەت دوو ھاوێشکە ی پیش خۆت، و ئەوشت بەسە کە زۆرجار لە پیغەمبەرم دەبیست دەیفەرموو: ((من و ئەبو بەکرو عەر پۆشیتین)، و (من و ئەبو بەکرو عەر چوینە ژوورەوہ)، و (من و ئەبو بەکرو عەر دەرچوین بۆ)).^۳

۳- ووتە ی عەلی (ﷺ) دەربارە ی عەر (ﷺ):

عەر (ﷺ) زۆر ژیر بسو، و کارەکانیشی زۆر کارەجێ ی بسو ە... و عەلیش (ﷺ) لەدوای مەردنیشی نەییستووہ پیچەوانە ی کارەکانی عەر بکات، (عبداللہ) دەلێت: ((لەلای عەلی بسووم (ﷺ) کاتی ئەھلی نەجران هاتن بۆ لای و منیش ووتە: ئەگەر عەر کاریکی کردبێ ئەمەڕ ئێوہ

^۱ البداية والنهاية (۱/۷۴۲).

^۲ البخاری، ۳ (۳۷۰۰).

^۳ البخاری (۳/۳۸۵).

له کوپه کانی عدلی ناوی عمره و له هۆزی (التغلب) که کچیکی سر به نهو هۆزه بوو که خالید له (عین التمر) دای به سه ریاندا، و ته مه نی درێژبوو تا گه یشته (۸۵) ساڵ و نیوهی میراتی باوکی کهوت چونکه هه موو براکانی پێش خۆی شه هید بوون له گه لّ حوسه یندا (ﷺ) و نهو نه کوژراو نهو میراته زۆره ی کهوت.^۱

و پاشان هه سه ن (ﷺ) یه کێ له مناله کانی ناو نا (عمر) (ﷺ) و پاشان حوسه ینش (ﷺ) یه کێ له کوپه کانی ناو ناوه (عمر) و عدلی کوپی حوسه ینش - زین العابدین - یه کێ له مناله کانی ناوانوه (عمر)^۲ و یه کێ له گه وه زانایانی ئیسلام به ناوی موسی بن جعفر که ناسراوه به موسی کاظم یه کێ له کوپه کانی ناوی (عمر بووه).^۳ و ههروه ها به ناوی شه بو به کړو عثمان و عاتیشه و گلحه و هه موو هاوه لانی تره وه ناوی منداله کانیان ناوه و به پاسی خواناس و له ئیسلام تی گه یشتبوون بۆیه وا یه کتریان خۆش ویستوه و خۆزگه شیعه کانی نه م پۆژگاره ش نا به و دله سافه پر له باوه پره و بهریان به کردایه ته وه و ناوی منداله کانیان به ناوی خلیفه راشیده کان و دایکانی باوه دارانه وه ناو بنایه و تیکه لێی خۆین و گوشت له ناو موسلماناندا دروست به بویه ته وه و ئومیدی نه وه ش ده کهین - إنشاء الله -.^۴

۶- عمر نه بویه هه موو نه وه کانی حوسه ین (ﷺ) نه ده مان :

بێگومان نه وانه ی نه مپۆ خۆیان به نه وه ی حوسه ین (ﷺ) ده زانن و خۆشیان ده وین و سنگیان بۆ ده کوتن ده بی نه وه بزانه که نه گه ر عمری کوپی خطاب (ﷺ) له ده سه ته وه کانی فارسه کاندا کچی یه زده جهردی پاشای فارسه کانی پێنه به خشیایه که پاشتر عدلی کوپی حوسه ینی لی بوو که ناوی (زین العابدین) ی لێنرابوو حوسه ین به بی نه وه ده مایه وه و نه م شیعه انه ی نه مپۆش نه ده بوون.^۵

^۱ الفصول المهمة، لا (۱۴۳).

^۲ الشيعة وأهل البيت، لا (۱۳۳).

^۳ هه مان سه رچاره، لا (۱۳۴).

^۴ هه مان سه رچاره، لا (۱۳۵).

^۵ إذهبوا فانتم الرافضة، عبدالعزيز الزبيدي، لا (۲۳۰).

^۶ اذهبوا فانتم الرافضة لا ۲۳۲.

۷ - کورانی ههسه نیش (ﷺ) عمریان خۆش دهوئیت :

(حفص) ی کورپی (قیس) ده لئیت : دهرباره ی (مسح علی الخفین) پرسیارم له عبدالله ی کورپی حسن کرد و نهویش له وه لامدا ووتی: مهسحی بکه ، چونکه عمری کورپی خطاب (ﷺ) مهسحی کردوه ، ده لئیت: و وتم، من له توّم پرسپوه ئایا خۆت (مسح علی الخفین) ده کهیت ؟ له وه لامدا ووتی : ئەمه بۆ تۆ ناشیّت ، من ده لئیم عمر مهسحی کردوه تۆ ده لئیت ئەی تۆ ؟! ده ی عمر له منیش و تۆیش و هه موو سه رزه وی باشته ، منیش پیتم ووت: ئەی (ابا عمد) هه ندی خه لک وا گومان ده بن که ئەمه له توقیه وه بوو یّت له لایه ن ئیوه وه ، نهویش له وه لامدا پیسی و وتم : (که له نئوان قه بری پیغه مبه ر و مینه به کهیدا بو) ، ئەی خوای پهروه ردگارم من ئەمه قسه مه له نه یّنی و ناشکرادا که س داوای ئەم قسه یه م گوێ بۆ هیچ قسه یه کی تر نه گرێت ، و پاشان ووتی: ئەمانه کیّن وا ده زانن عه لی تر سنۆک بسو (ﷺ) گوايه پیغه مبه ری خوا (ﷺ) فرمانی پێداوه و که چی فرمانه که ی شکانده ، هه ر ئەوه نده به سه که عه لی سوک بکات که سێک که بلێت پیغه مبه ری خوا (ﷺ) عه لی داناوه به خه لیغه له دوا ی خۆی و عه لیش جیبه جیّی نه کردوه و قسه که ی شکانده .^۱

^۱ النهی عن سب الأصحاب و ما فيه من الأثم و العقاب .

جی باسی سییهم

عہلی (ﷺ) لہ سہرہ می عوسماندا (ﷺ):

یدہ کم / بدیعت دانی عہلی (ﷺ) به عوسمان (ﷺ):

ہر کہ موسلمانان لہ به خاک سپاردنی عمر (ﷺ) بونہو، خیرا کڑمہ لی نہ نومہنی بالائی دولہتی نیسلام کہ لہ نہہلی شوپادا خۆی دہینیہوہ خۆیان گہیانده مالی دایکی باوہرداران عانشہ (ﷺ) تا خیرا گہورہترین کیشہ چارہ بکن کہ ہدلبواردنی خلیفہ و سہر کردہی ٹومہتہ، و دواۓ تاوتوی کردنیکی زۆر و بہیارمہتی خوا گہیشتنہ ناکامیکی زۆر باش کہ ہدموو لایہک پیتی پازی بوون.^۱ به کۆی دہنگ ہاتنہ سہر نہوہی عبدالرحمنی کورپی عہوف ہدلبۆیرن (ﷺ) و خہریک بوو نہہلی شوپایش جیگیہی بکن بہلام وەك (الذهبى) دہلیت: گہورہترین چاکی و لیہاتووی عبدالرحمن لہوہدا بوو کہ پیش نہوہی نہہلی شورا قسہ بکن خۆی لہو کارہ (عزل) کرد و ہدلسایمہ و نہو بہرپرسیاریتی یہ گہورہیہی دابہسہری، عوسمانی کورپی عہفان دا.

جا نہگہر عبدالرحمن حەزی به پلہو پایہ بکردایہ و کورسی پەرست بوایہ نہوا نہو ہلہ زۆپینہی لہدہست خۆی دہرندہر کرد یان ہر ہیچ نہبوایہ دہیدا به کورپی مامہکەى خۆی سہعدی کورپی نہبی وەقاص (ﷺ) تا لہبنہمالہکەى دہرندہچوایہ.^۲

لہریوایہتی (بوخاری) دا ہاتوہدہلیت: لہپہش نوۆی بہیانی - نہو پیوانہ کۆبونہوہ، و ناردیان بہدواۓ ہدموو نہو نہنصارو موہاجیرانہی لہوکاتہدا لہواناوہ بوون، و ناردیشیان بہدواۓ سہر کردہکانی سوپاو فہرمانپہوای ناوچہکاندا کہ ہدموویان لہو سالتہدا عمر پیش شہیدکردنی بانگی کردبوونہوہ تا پیئکہوہ حەجیان پئی بکات، و کاتی کۆبونہوہ عبدالرحمن کورپی عہوف (ﷺ) بہدہنگی بہرز شاہقمانیکی ہیناو پاشان ووتی: نہی عہلی ہەرچی سہیری خەلکە کہ دہکم ہەر

^۱ عثمان بن عفان - صادق عرجون ۶۲ - ۶۳.

^۲ سیر اعلام النبلاء (۱ / ۸۶).

همموى عوسمانيان بدهله و تۆش له گهلمان به لهو كارهدا، بدهوسمانيشى ووت: بديعهتت پى ددهم له سهر سوننهتى خواو پيغه مبهرو همدروو جينشينه كهى دواى خۆى. و پاشان موهاجيران و نه نسا په كانيش بديعهتيان پيداو دواتر سهركرده كان و فدرمان په واكانيش.¹

و له پيوايهتى خاوهنى كتيبى (التمهيد والبيان) دا هاتوه كه عدلى كوپى نه بو طالب دووه مين كهس بوو له پاش عبدالرحمن ي كوپى عهوف بديعهتى خۆى دا بدهوسمان.²

دووه/ هه ندى پيواياتى پړوپوچ لهو باره يه وه:

له مه سه لهى هه لباردن عوسماندا، كۆمه لى پيوايهت دروست كراوه له ميژوودا كه هيج كام لهو پيوايه تانه (صحيح) نين، به لكو لهم دواييانه دا پۆژه له تناسه كينه له ده له كان هاتن گه وره يان كردن و باسيان كردن چونكه له گه ل هه واو مه زاجى دژايهتى كردنى ئيسلام و موسلماناندا ده گوته واو تۆوى ناكۆكى و جياوازى پى ده پوترا له ناو موسلمانانداو له وانه (أبو حنيفة) كتيبى تايهتى له سهر نووسى به ناوى (كتاب الشورى) و همدروه ها (ابن عقده) و (ابن بابويه).³ ئيمهش هه ندى لهو ده مه له بهسته نياز گلاويانه ده هينين و لييان ده كۆلينه وه:

١- گوايه، هاوه لان خزم خزمينه يان كردوه!:

ئه مه تۆمه تيكه بۆ همركه سيك شياو بيته هه له به سترىت به ده مى يه وه، بۆ هاوه لان همرگيز شياو نى يه، نه وانهى ئهم جۆره تۆمه تانه نه ده نه پاڵ هاوه له نازيزه كانى پيغه مبهرو (ﷺ) ئه وه به خۆيان بزائن يان نه ئه وه پيغه مبهرى نه كهرم تاوانبار ده كهن - په نامان به خوا - به وهى كه نه يتوانيوه به جۆرى پهره رده يان بكات هه ق به رۆن و مافى ماف داران نه فته وتين و خزمايهتى به كار نه هينين له بديعهت و ديارى كردنى خهليفه دا!..

¹ البخاري، كتاب الاحكام، ٥ (٧٢٠٧).

² التمهيد والبيان، ٦ (٢٦).

³ الفرقة الى تصانيف الشيعة (١٤/ ٢٤٦).

(الكلبي وأبى مخنف) له باوکی یدوه أحمد الجوهري ده لیت (عمر هستا بهوی یدکلای کردنه وکانی دایه دهستی عبدالرحمن و عدلیش له ویدا ههستی کرد خیلافهتی له دهست درچوه!! چونکه عبدالرحمن - عثمانی خزمی خوی هه لده بۆییت!!).^۱

(ابن تیمیه) زۆر جوان وهلامی ئەم ووتانه ده داتهوه و ده لیت : عبدالرحمن و عوسمان هیچ خزمایه تیه که له نیتوانیان نه بووه که نزیک بوویت نه برای بوو، نه نامۆزا، نه خالۆزا، به لکو هه له هۆزه کهشی نه بووه به لکو ئەم له (بنی زهره) یه و ئەم له (بنی امیه) و بنی زهره له (بنی هاشم) نزیک تر بون تا له (بنی امیه) ، چونکه بنی زهره خالۆنی پیغه مبهه ر بوون عبدالرحمن له وانه و سه عدی کوپی ئەبی وه قاصیش له وانه که پیغه مبهه ر (ﷺ) ده رباره ی فەرموویه تی (هذا خالی ، فلیرنی امرؤ خاله).^۲ واته : من ئەمه خالمه دهی کی خالی خۆیم نیشان ده دات .^۳

بۆ ده بیینی شیعه کان هه موو به لگه یه کیان له م مه سه له یه دا ئەو تۆمه ته یه که گوایه عبدالرحمن به پالنه ری خزمایه تی عوسمانی ده ست نیشان کردوه ئیتر نه وه یان له یاد چوو که خزمایه تی پشت له خزمایه تی ژن و ژن خوازی به هیژتره و ئەوه له لایه که و له لایه کی تریشه وه بهر کردنه وه تیپوانینی ئەو به ره ناوازه یی که له ژێر چاودێری خوا و پیغه مبهه ردا پهروه ده بوون و گه وه ره بوون ناگو ئییت و ناچیته عه قلی هیچ مرو ئیته که وه که بابه تیانه و دوور له په گه ز په رستی و مه زه هب گه ریتی بهر به کاته وه که به هیچ جوړتک خزم و خزمینه یان کردییت.

۲ - حیزبی ئەمه وی و حیزبی هاشمی :

له په یوایه تی (ئەبی مخنف) هاته وه که له کاتی به یعه دت دانه که دا خه لکه که بووون به دوو به شه وه ، و به شی بۆ به نو هاشم و به شی بنی امیه !! و ئەمه ش به هیچ شی وه یه که پاست و صحیح نیه و هیچ په یوایه تیکی صحیح و چه یف ی له سه ر نیه ،^۴ و ئەم په واده ش په یوستی به وه لام دانه وه نیه چونکه ئەو جیله ناوازه یه - ناچیته عه قله وه - ناکوکی عه شایه ریان به کاره یی ناییت که پیغه مبهه ری

^۱ أثر التشيع في الروايات التاريخية، لا (۳۲۲).

^۲ صحيح السنن الترمذی (۳ / ۲۲۰) ۵ ۴۰۱۸.

^۳ مناهج السنة النبویه (۶ / ۶۷۱ - ۶۷۲).

^۴ مرویات ابی مخنف فی تاریخ الطبری لا (۱۷۷ - ۱۷۸).

ئىسلام (۲۳) سال لى زىيانى پىغەمبەرلىكىنى تىوانى لەپىشەۋە دەرى بەيىنى و برايسەتى
موسلمانەتى لە جىگەيدا پروتىت .

۳ - درۆ و بوھتان بە دەم عدلىھوھ (ﷺ):

(ابن كثر) دەلىت : كۆمەللى لە مېۋونوسەكان لە نىۋانىندا - ابن جرير - و كەسانى تىرىش
پىۋايەتلىك دەگىرنەۋە لە پىۋاننىكەۋە كە كەس نايانناسىت كە عدلى بە عبدالرحمانى ووت: فىلت
لى كىردم، و لەبەر خىزمىيەتى ژن و ژن خۋازى نىۋانتان و ئەو و توۋوژەي پۇژانەي نىۋانتان عوسمانت
دەست نىشان كىرد ، و ئەۋىش ھەندى پىۋاننى ھىتايەۋە و پاشان و ووتى " ان الذين يبايعونك انما
يبايعون الله يد الله فوق ايدهم فمن نكث فانما ينكث على نفسه ومن اوفى بما عاهد عليه الله
فسيؤتيه اجرا عظيماً " .

چەندەن پىۋايەتى تىرىش كە پىچەۋانەي فەرمودە - صحيح - ەكانن و زۆرى لە شىعەكان و چىپۆك
نوسە گىلەكانىش بەبى ئەۋەي لە صحيح - ضعيف - ى بىكۆلنەۋە و نىقلىان كىردوۋە
لە كىتەبەكانىندا نوسىۋانەتەۋە.^۱

سىيەم / عدلى (ﷺ) سزا شەرىعيەكانى جى بەجى دەكات - الحدود - :

۱- عدلى سزا شەرىعيەكانى كە بە " الحدود " ناسراون جى بەجى دەر كىرد لە دەۋلەتەكەي عوسماندا،
لە (حصين كوپى مندر) ەۋە دەگىرنەۋە دەلىت : لەلەي عوسمان بىۋوم كاتى ولىدىيان ھىنا و
دووكەس شاھىتەيان لەسەردا كە عەدەقى خۋاردۆتەۋە و يەككىيان ووتى عەدەقى خۋاردوۋە و ئەۋى
تىرىشيان ووتى من نەم بىنى برشىتەۋە ، عوسمانىش ووتى : ئى نەپشاۋەتەۋە تا خۋاردىيىتەۋە .

عوسمانىش (ﷺ) ووتى : ئەي عدلى ھەستە داركارى بىكە ، و عەلىش (ﷺ) ووتى : ھەسەن
ھەستە تۆ داركارى بىكە، عوسمانىش ووتى : ((الحسن ولّ حارها من تولّى قارها)) واتە ھەسەن
بىزانم چۆن ئازارى دەدەيت ەك چۆن چىۋى لەمەي ەرگرتوۋە، ەك بلى تۆ ناتوانىت بۆيە ووتى:
ئەي عبدالله ى كوپى جەفەر تۆ ھەستە داركارى بىكە، و جەفەر دەستى كىرد بە لىدانى و عەلىش
بۆي دەۋمەرد و كە گەشىتە چل ، ووتى بەسە ، پاشان وتى: پىغەمبەرى خوا (ﷺ) چل دارى

¹ البداية والنهاية (۷ / ۱۵۲)

هەدی داوه له عەهەق خۆر و ئەبویە کریش چل و عمر کردویەتی بە (۸۰) و هەمویشی سوننەتە و ئەمەشم پێ خۆشه .^۱

وعەلی (ع) لەو بارەیهوه دەلێت: ئێوه لەسەر وەلید تانە له عوسمان دێدەن وەك ئەو وایە بڵێین دوستیک هاوکار و دۆستەكەى خۆى بكوژیت و تاوانى عوسمان چیه لەسەر كاری ناشەرعى خۆى لێیداوه پاشانیش لەسەر كار لای برد.^۲

۲ - پاوژوکاری عوسمان بە عەلى له پزگارکردنى ئەفریقیهەدا :

له (ریاض النفوس) داهااتوه كه عوسمانى كوپى عەفان (ع) له والى میسر " عبدالله ی كوپى سەعد " هوه نامەى بۆ هات تیایدا نوسیوی كه موسلمانەكان جار بە جار دەچنە ناوچهی دۆژمنان له كهنارى ئەفریقیه و هەندى زیانیان پێ دەگهیهنن و دەگهڕێنەوه چونكه زۆر نزیکن له سنورى موسلمانانەوه و عوسمانیش (ع) پاش ئەوه (میسوهرى كوپى مەخزەمه) ی بانگ كرد و پیتی ووت : هەزده كەم سوپا به پێ بھەم بۆ پزگار کردنى ئەفریقیه، و پیتی ووت : تۆ لەم بارەیهوه چى دەلێیت: ووتی غەزویان بکە .

پاشان ووتی: هەروەها ئەمە پێ گهوره هاو ئەلانی پێغه مبهرى خوا (ﷺ) كۆدەكەمەوه و لەو بارەیهوه پرس و پرایان پێدەكەم و ئەوان چیان پێ باش بێت وا دەكەم یان زۆرەیان چى پێ باش بێت وادەكەم، عەلى و طلحه و زوییر و عەباس ی بانگ كردو یەك یەك دانیشتنی پێ كردن له مزگەوتدا و پاشان (ابا الأعور)، سەعیدی كوپى زەیدی بانگ كرد و ووتی: بۆ هەز ناكەیت ئەى (ابا الأعور) سوپای ئیسلام بەرهو پزگار کردنى ئەفریقیه بە پێ بھەم ؟ ئەویش ووتی : له (عمر) م بیستوه كه دەبیوت: یەك موسلمان ناخەمە پێ بۆ جەنگی ئەفریقیه تا ئاوى تەر له چاوه كائەدا بێت ، و منیش نامەوێت تۆ سەرپێچی عمر بکەیت .

عوسمانیش پیتی ووت : وەللاهی من لێیان ناترسم ئەوان خوا خاویانە كەس غەزویان نەكات و له جیتی خۆیان بێننەوه و ئیتر هیچ كەس لاری نەبوو لەو مەسەلەیدا و ئەویش چوو سەر مینبەر و وتاریکی دا بۆ موسلمانان و هانی دان بۆ جیهاد و رزگارکردنى وڵاتى ئەفریقیه و هەندى له

¹ شرح النووى على صحيح المسلم كتاب الحدود (۱۱ / ۲۱۶)

² تاريخ الطبرى (۵ / ۲۷۸)

هاوۀ لائیش به شداری ئەو سوپایەیان کرد وەك " عبدالله ی كۆپی زوپی و ئەبو زەپی غەفاری (ع) ".^۱

۳ - پای عەلی (ع) سەبارەت بە یەك شتێواز خۆی نەوێ دەوی قورئان :

عوسمان (ع) موحامەدین و ئەنصاری كۆكردەو و سەبارەت بە كۆكردنەوێ موسڵمانان لەسەر یەك جۆر قورئان خۆی نەن پرس و پای پێكردن و لەناو گەورە هاوۀ لائەدا عەلی كۆپی ئەبو طالبیش نامادەبوو، و عوسمان ئەم كارە گەورە و ترسناكەیی خستە بەردەستی پوختەیی ئومەت و فەرماندە و سەر كرده هیدایەتخوازەكان ، و مەسەلەكەیان پێكەو تەوتوی كرد و گفتوگۆی تەواوی لەسەر كرا، تا ئەوان پای عوسمانیان زانی و عوسمانیش پراو بۆ چوونی ئەوانی بۆ دەر كەوت، و ئیتر هەموو ناوچە فراوانەكانی تری ئیسلام ئەم كۆ دەنگی یەیان پێ گەیش و یەك كەس ملە چڕی تێدا نەكرد.^۲

عوسمان (ع) لە خۆیەو و وەك بیدعە یەك ئەم كارەیی نەكرد بەلكو پێشتر (ابو بكر الصديق) (ع) كۆكردوێتی و عوسمانیش بە پرس و پراو پەزەماندی هەموو هاوۀ ئە بەرێژەكانی پێغەمبەری خوا (ﷺ) ئەم كارەیی كرد و زۆر جوان بوو لە لایان و پێیان ووت : ئەم بۆ چوونت زۆر جوانە - نەم ما رایت - .

(مصعب ی كۆپی سەعد) كە هاوۀ ئێكی پێغەمبەری خوا بوو (ﷺ) بینی كە عوسمان قورئانەكانی تر دەسوتێنێت و هەموو موسڵمانان ئەو كارەیان پێ جوان بوو،^۳ و عەلیش (ع) هەموو جارێ دەیوت : دەربارەیی عوسمان پۆمەچن و زۆر باسی مەكەن بە چاكە نەبێت، وەللاهی ئەوێ ئەو كردی لەم سوتاندنی قورئانەكان - لە خۆیەو نەيكرد و بەلكو بە پرس و پای هەموومان كردی ، وەللاهی منیش بەرپرسیارێتی - خێلافەت - وەرگرم ئەوێ ئەو كردی منیش دەيكەم.^۴

^۱ ریاض النفوس (۱ / ۸۹)

^۲ عثمان بن عفان - صادق عرجون لا ۷۷۵ .

^۳ التاريخ الصغير للبخاری (۱ / ۹۴) سنادە حسن لغره .

^۴ فتح الباری (۹ / ۱۸) سنادە صحیح .

چوارهم - هه‌لۆیستی عدلی (ﷺ) له کاتی شه‌هید کردنی عوسماندا :

کۆمه‌ڵی هۆکاری جۆراو جۆر و تیکه‌ڵ به‌یه‌ک، بوونه هۆی ئاژاوه‌ی شه‌هید کردنی عوسمان (ﷺ) یه‌کێ له‌وانه هۆکاری خۆش گوزهرانی کۆمه‌ڵکه‌ی ئیسلامی، و سروشتی گۆرانکاریانه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، و هاتنی عوسمان (ﷺ) به‌ دوا‌ی عمردا، و زۆری له‌ گه‌وره‌ هاوه‌لان شاری مه‌دینه‌یان چۆڵ کرد، و په‌گه‌ز په‌رستی سه‌رده‌می نه‌فامی به‌دی ده‌کرایه‌وه، و پیلانی ناحه‌ز و کینه‌ بازان، هه‌نگاونانی وردی دوژمنان بۆ دۆزینه‌وه‌ی بیانوو له‌ دژی عوسمان، و هه‌ستی خه‌لکی جۆلاندن، و کۆمه‌ڵی هۆکاری تر که به‌ درێژایی له‌ ژیا‌نی عوسماندا هه‌یناومه‌.

دوژمنانی ئیسلام لی‌زانانه هه‌ستی موسلمانانیان ده‌جولاند به‌ره‌و به‌ره‌نگاری‌بونه‌وه‌ی کاره‌کانی عوسمان، کۆمه‌ڵی په‌وپاگه‌نده‌ دروست کراو بلا‌وکرایه‌وه له‌ ناو موسلماناندا له‌ هه‌موو لاره‌ ده‌مه‌قالتی ده‌کراوه‌انی خه‌لکیان ده‌دا له‌ دژی عوسمان و خه‌لافه‌ت و موحاده‌له‌ کردن له‌ گه‌ڵیدا بۆ شکاندن له‌ به‌رده‌م جه‌ماوه‌رداو ته‌شه‌ریان له‌و والیا‌نه‌ ده‌دا که نه‌و دا‌یمه‌زرا‌ندبوون و کۆمه‌ڵی ته‌زویر و ساخته‌ کاری و ووته‌ی هه‌لبه‌ستراو به‌ناوی هاوه‌لانه‌وه (ﷺ) وه‌ک عانشه‌ و عدلی و زوییر و طلحه‌

و نه‌وه‌یان له‌ناو خه‌لکیدا بلا‌وده‌کرده‌وه که عدلی شایانه‌تره‌ ببه‌یته‌ خه‌لیفه‌ی موسلمانان و جی وه‌سیه‌تی پێغه‌مبه‌ری خوا بوو بۆ دوا‌ی خۆی و دامه‌زرا‌ندنی کۆر و کۆمه‌ڵ بۆ به‌ره‌و دان به‌و درۆ و ده‌له‌سه‌ و ئاژاوانه‌ له‌ شاره‌ گه‌وره‌کانی ئیسلام وه‌ک به‌سه‌ره‌ و کوفه‌ و میسه‌ر که نه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نی پێشتر نه‌خشه‌ی بۆ کێشرا‌ییت.

خه‌لکی شاره‌کانیان به‌وه‌ ده‌خه‌ڵه‌تاند که له‌سه‌ر بانگه‌شه‌ی هاوه‌لان ته‌م کاره‌ده‌که‌من و کاره‌که‌یان نه‌وه‌نده‌ زل کرد تا په‌نا به‌ خوا گه‌یا‌ندیا‌نه‌ هه‌دی "خوین په‌شت" ^١.

و نه‌و خوین په‌ژا‌نه‌ بۆ نه‌وه‌ی خه‌لکی به‌ پیاو چاک و دڵسۆزی ئیسلامیان بزانن به‌ (الله اکبر) وه‌ ده‌چوون بۆ شاره‌کان و نه‌یان ووت دژ به‌ زوڵم و سه‌تمه‌کاری ده‌وه‌سته‌ین و فه‌رمان به‌چاکه‌ و به‌رگری له‌ خراپه‌ ده‌که‌ین، و داوا‌ی گۆڕینی هه‌ندێ‌ والی و کار به‌ده‌سته‌یان ده‌رکرد، به‌لام وده‌ وده‌

^١ دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة ٤٠٦.

شته که یان گه وړه کړد و نیازی پیسیان دهرخست که لابرډنی عوسمانه و هدر به وده شوه د نوهستان دهستی رهشیان به خوینی نه و هاو له دلسوژ و گیان له سهرده سته ی پیغه مبهری نیسلام سور کړد.

هدر که زانیان له شاره کانه وده سوپا به پړی که ووتوه بو پاریزگاری له حورمه تی خلیفه و پایته ختی خیلافته، خیرا نه و نیازه گلاوه ی که پیشتر به ته ما بوون روژی خوژی جی به جیتی بکن خدریک بو له دهستیان دهرجیت و بزیان نه کړیت، بزیه به هلیان زانی که دهوری خلیفه عوسمان (ع) چوله و عوسمانیش حمز به خوین پړوی ناکات بزیه زوریان بو هیناو شهیدیان کړد.^۱

و نهم کاره پړیکخواهش به سهرکردایه تی " عبدالله ی کوری سبهء " ی جوله که به پړوه چوو، وه نهم کوشتنه شی هم موو جیهانی نیسلامی هدراند و کاریگری یه کی وای به جیهیتشت نه مړاش موسلمانان پیوه ی دهنالینن.

۱ - هه لویستی عدلی (ع) له سهره تای ناژاوه که وده :

عدلی (ع) وه که عاده تی خوژی گوئی پایه تی و ناموژگاری و پاو بوچونی پیویست و جوانی دهبه خشی به خلیفه ی سییه می نیسلام و نه وده تا خوژی دهری دهرپیت که تا چندی ناماده ی گوپړایه تی عوسمانه و پابه نده به هم موو فدرمانیکیه وده با تیر زو قورس و نارپه حه تیش بیت وه که ده لیت ((لو سیړنی عثمان الی صرار لسمعت واطعت))^۲.

واته: نه گهر عوسمان بلیت به پړو بوناو دهریایش دهرپډم وگوپړایه تی ده که م .

و کاتی ناژاوه گپړان گه یشتنه (ذی المروة) پیش مانگ و نیو تک له شهید کردنی عوسمان (ع)، عوسمان هه ستا به ناردنی عدلی (ع) و پیاوکی تر بو ناویان و عدلیش پړاشت بو لایان و پیی ووتن: پازین به حوکی قورنان و پازیش بکړیت له هم موو نه و شتانه ی گله ییتان لییان هدی، و نه وانیش له سهر نه وده پړیک که ووتن.

پاشان له سهر (۵) خال پړیک که ووتن:

^۱ مصنف ابن ابی شیبه (۲۲۵/۱۵) سند صحیح

^۲ تاریخ خلیفه ۱۶۹۷

أ: دور خراوه کان بگه پرتنه وه.

ب: بی به شه کان مافیان بدریته وه.

ج: مالتی - فه یء - بلاؤ بکریته وه و دادپهروه ری بکریته له دابهش کردندا.

د: (ابن عامر) بکریته وه به والی به سره .

هـ: نه بو موسی یش بپنیتنه وه به سهر کوفه وه.^۱

و پاشان عوسمان یهک یهک له گه لّ وه فده کاندانانیش و پرتکه موتنی له گه لّدا کردن و هه موویان به خۆشی یه وه گه پانه وه به ره و شارو ناوچه کانی خۆیان.^۲

پیلان گێرانی پشتی پهرده عبدالله ی کورپی سه به ئی جوله که و هاوکارانی زانیان وا خه ریکه نه خشه که یان پوچه لّ ده بیته وه و مه سه له که به هیمنی و له یهک گه یشتن کۆتایی پی هات، بزیه نهم جاره زۆر ئیبلیسانه تر ههنگاویان ناو ویستیان نه و ناشته وایی یه ی نێوان شاره کان و عوسمان تیک به دن.

کاروانی میسریه کان به ره و ولاتی خۆیان کهوتنه وه پی به لّام له رتگه سوارتیک هه ر نزیك ده بیه وه لییان و دوباره دوور ده کهوته وه وهک بلتی بگرن ، و نه وانیش گومانیان تی برد و چون بۆی تا بزنان نه مه چیه ؟ هه ر که لییان نزیك کهوته وه و گرتیان و پییان ووت: چیه نه مه ؟

نه ویش ووتی: من نه میری باوه رداران ناردومی بۆ میسر و نامه م پییه له عوسمانه وه بۆ والی میسر، و نه وانیش نامه که یان لیتسه ند، ده بیسن به ده می عوسمانه وه نوسراوه نه گه ر نه مانه گه یشتنه وه میسر یه کسه ر هه موویان بکه به دارا و بیانکوژه یان یه کی ده ست و قاچیکیان به ره !! نه وانیش نه مه یان خوینده وه یه کسه ر گه پانه وه بۆ مه دینه .^۳

و عوسمانیش ووتی نه مه به هیچ جزۆتیک نامه ی من نیه و من نه م نویسه و، و خا لّ له دوو شت به ده ر نیه : یه که م نیا ن نه وه ی دوو پیاری موسلمان شایه تی به دن یان سویند بۆن که من نویسه و، و منیش شتی وام نه نویسه و به که سیشم نه ووتوه که بینوسیته ، دووه م: یان نه م نامه یه

^۱ فتنة مقتل عثمان (۱ / ۱۲۹) .

^۲ هه مان سه رچاوه (۱ / ۳۲۹)

^۳ تاریخ الطبری (۵ / ۳۷۹)

ساخته‌یمویه ناوی من و مۆری منهوه نوسراوه، به‌لام ئەوان باوەریان پێنه‌کرد.^۱ که ئەو پیاوێکی پاک و راستگۆ بوو، به‌لام دیار بوو لەبەر شتیکی دەروونی ناو می‌شکیان باوەریان پێ نه‌کرد. نامه‌کش ساخته بوو لەبەر ئەم هۆیانهی خواره‌وه :

* عێراقیه‌کان چۆن زانیان به‌ مه‌سه‌له‌ی ئەم نامه‌یه خۆ ئەوان به‌ره‌و عێراق گه‌راپه‌ونه‌وه و ماوه‌یه‌کی زۆر له‌ میسریه‌کان دوور گه‌وتبونه‌وه که‌چی له‌یه‌ک کاتدا گه‌راپه‌نه‌وه، وه‌ک بلیتی له‌سهر مه‌وعید بوون !!!

که‌ ئەمه‌ش ناچێته‌عه‌قله‌وه، به‌لکو هه‌ر ئەوانه‌ی ئەو پیلانه‌ خوێناوه‌یان دا‌ر‌پ‌شت بۆ میسریه‌کان هه‌ر ئەوانیش سوارێکیان ئارد تا بگاته‌ عێراقیه‌کان و مه‌سه‌له‌ی نامه‌کی عوسمان و میسریه‌کانیان تی‌ بگه‌یه‌نێت و ئەمه‌ش ئەم ووتی عه‌لی کو‌ری ئەبو طالیب (ع) ده‌یسه‌لمێنێت که‌ پیتی ووتن: ئەی خه‌لکی کوفه‌ و ئەی خه‌لکی به‌سه‌ر ئایا چۆن به‌م مه‌سه‌له‌یه‌ی میسرتان زانی که‌ ئێوه‌ چه‌ندان قۆناغتان به‌ریبوو وا پێکه‌وه‌ گه‌یشته‌نه‌وه‌ لامان .^۲ به‌لکو عه‌لی (ع) راسته‌وخۆ ده‌لێت " ئەمه‌ کارێکه‌ سوێند به‌خوا هه‌ر له‌ناو شاردایا بوون نه‌خشه‌ی بۆ کێشراوه‌.

له‌گه‌ڵ ئەم نامه‌یه‌شدا به‌لکو به‌ده‌م دا‌ی‌کی ئیمانداران و هاوه‌له‌کانه‌ی تریشه‌وه‌ نامه‌یان ئاردبوو بۆ شاره‌کان و له‌وانه‌ به‌ناوی عائشه‌وه‌ (ع) نامه‌یان نووسیبوو بۆ شاره‌کان که‌ دژی عوسمان هه‌ستن ئه‌ویش ووتی: شتی وانیه‌ سوێند به‌و که‌سه‌ی باوه‌ر‌دا‌ران باوه‌ریان پێیه‌تی و کافرانیش بۆ باوه‌رن پیتی تا ئەم ساته‌ی لێره‌دا‌ دانیشتووم و په‌شاییم نه‌خستۆته‌ سه‌ر سپیایی - کاغه‌ز - ،^۳ و ئەو جا ووتیان به‌ عه‌لی (ع) تۆ نامه‌ت بۆ ئاردووین که‌ بگه‌رێنه‌وه‌ بۆ مه‌دینه‌ و ئه‌ویش ووتی: وه‌للا‌هی من شتی وام بۆ که‌س نه‌نوسیوه‌، هه‌ر به‌و شیوه‌یه‌ش به‌ده‌م ﷺ و زویته‌رو هاوه‌له‌انی تریشه‌وه‌ نویسیویان که‌ گوايه‌ وه‌رن بۆ مه‌دینه‌ چونکه‌ جیهاد له‌ مه‌دینه‌ خێتره‌ له‌ جیهاد له‌سه‌ر سنوره‌کانه‌ی ده‌وله‌تی ئیسلامی، به‌لام به‌ریوا‌یاتی - صحیح - ده‌رکه‌وت که‌ هیجیان پاست نه‌بوون به‌لکو به‌ ساخته‌ نوسراوه‌، با هه‌ندێ له‌ نوسه‌ره‌کانه‌ی ئەم سه‌رده‌مه‌ش له‌ خوا بترسن و نه‌وێرن ئەو میژوه‌ به‌و جۆره‌ نقل بکه‌ن که‌ پیلان چیان دا‌یان پ‌شت بۆ شه‌هیدکردنی عوسمانی کو‌ری عه‌فان

^۱ فتنه‌ مقتل عثمان (۱۳۲ / ۵) البدایه‌ والنه‌ایه‌ (۱۹۱ / ۷)

^۲ تاریخ الطبری (۳۵۹ / ۵)

^۳ تحقیق مراقف الصعابه‌ (۲۳۴ / ۱)

(ﷺ) بەلگەو با بە بابەتیا ئەو بەکۆلنەو لەمەسەلەکە ئەو جا قەلەم بھلێنن بە وەرەقەدا چونکە لەسەر ھەموو وووشەیکە کە دەی نو سین لێپرسینەو دەی قورس ھەدیە بۆیان لە پۆژی قیامەتدا.^۱

۲ - ھەلۆستی عەلی (ﷺ) لەکاتی گەمارۆدا :

گەمارۆیان لەسەر عوسمان توندکرد تا پادەیدە گەیشتە ئەو دەی بۆ نوێژەکانیش نەیانھێشت بێتە دەرەو، بەلام زۆر خۆگر و ئاسایی و بەئارام بوو لەسەر ئەم (بلوی) یدی پیغەمبەری خوا (ﷺ) ھەوائی پێدا بوو کە دیتە پێی، و لەگەڵ باوەری پتەویدا بە قەزاو قەدەر ھەر خەریکی ئەو بوو کە موسلمانان بە ھۆش خۆیان بێنەو بۆیە وتاری بۆ دەدان بە دەنگی بەرز و لەمالەکەیی خۆیەو و باسی گەورەیی و تاوانی خۆتێرشتنی موسلمانانی بۆ دەکردن و جارێکی تر باسی کارە چاک و جوانەکانی پێشتی خۆی بۆ دەکردن و باسی (۱۰) کەسەکەیی (عشرة المبشرة) ی بۆ دەرکردن تا بۆیان دەرکەوت کەسی ناوا دڵسۆزی پیغەمبەر و ئایینی خوا بێت چۆن بۆ تەماحی دنیایی قیامەت لە دەست خۆی دەدات ئایا کەسێک لە خزمەت پیغەمبەری خوا پەرەوێ دەبێت شایانە ناوا ھەلسو کەوتی لەگەڵ دا بکریت ؟!

تا وای لێتات تەواو دەستیان گرت بەسەر شاری مەدینەدا و ھەر ئەوانیش نوێژیان بۆ خەلگ دەکرد، و ئا لەو کاتەدا ھەموو ھاوێلە ئازیزەکان - خویان لێ رازی بێت - بۆیان دەرکەوت کارە کە لە دەست دەرچوو و زۆر لەو گەورەترە کە بیریان لێ دەکرەو.^۲

بۆیان دەرکەوت کە ئەمانە نیازیان گلاو و بەتەمای کوشتنی ئەمیری باوەردارانە بۆیە پێیان ووت: بەسەر و بەمال بەرگری لێ دەکەین و ئەم ھەرچی و پەرچیانە لە شاری مەدینە دەرە کەین، بەلام عوسمان (ﷺ) رازی نەبوو لەسەر ئەو خۆینی موسلمان بڕۆت.^۳

بەلام گەورە ھاوێلان بەبێ پرس بە عوسمان - کوپەکانیان نارد بۆ پارێزگاری لە جێنشینی سییەمی پیغەمبەری خوا (ﷺ)، لەوانە "حسن ی کوپی عەلی و عەبەللە ی کوپی زوپیتر" کە پێواوەتەکان باسیان لەو کردوو کە لەپۆژی شەھید کردنی عوسماندا ھەسەن بریندار بوو، ھەروەھا "عەبەللە ی کوپی زوپیتر و عەمەدی کوپی حاطب و مروان ی کوپی ھەکەم و حوسەین ی کوپی عەلی و

^۱ ھەمان سەرچاوە (۱ / ۳۳۵)

^۲ عثمان بن عفان - الخليفة الشاكر الصابر لا ۲۲۸ - ۲۲۹ .

^۳ نقتة مقتل عثمان (۱ / ۱۶۷)

عبدالله ی کوپی عمر "، و عدلی (ﷺ) له ههموان زیاتر بدرگری له عوسمان کردوه همدروک مەروانی کوپی حکم که لهو پڙوهدا نزیکترین کەس بوو له عوسمان شایهتی ئەمەدی بۆ دەدات. (ابن عساکر) له جابری کوپی عبدالله (ﷺ) ده‌گێڕێته‌وه که عدلی جوابی نارد بۆ عوسمان و پیتی و ت: (٥٠٠) چه‌کدارم له‌گه‌ڵدایه ، پێگه‌م بده تا نه‌هێلم پێن بۆت چونکه تۆ هیچ شتیکی وات نه‌کردوه که شایه‌نی کوشتن بیت) عوسمانیش پیتی ووت: خوا پاداشتی خیرت بداته‌وه، به‌لام من حمز ناکه‌م له‌سەر من خۆینی هیچ موسلمانیک برێژریت.^١

پریوایه‌تیش زۆرن که‌مانای نه‌وه ده‌گه‌یه‌نن عدلی (ﷺ) له پشته عوسمان بوو به ته‌واوی له پۆزی نا‌ژاوه‌که‌دا له‌وانه کاتی که‌شۆر‌ش‌گێره سەرکه‌شه‌کان گه‌مارۆی ته‌واویان خسته سەر عوسمان و ته‌نانه‌ت نه‌یان هێشت ناویشیان بۆ به‌روات و خه‌ریک بوو له تێنواندا مال و مندالی عوسمان ده‌مردن، عدلی (ﷺ) (٣) گۆزه ناوی بۆ ناردن و تاگه‌یشته ده‌ستیان (٣) کەس له پیاوانی به‌نی هاشم و بنی ئومه‌یه‌یه بریندار بوون.^٢

دواتر هه‌رچی و په‌رجه‌یه‌کان گه‌مارۆکه‌یان توندتر کرد و پاشتر چوونه ژوره‌وه بۆ عوسمان و نه‌ویش قورئانه‌که‌ی به ده‌سته‌وه بوو ده‌پاراپه‌وه که واژپێن و به‌رۆنه ده‌روه به‌لام نه‌و نه‌گه‌یه‌تانه خۆیان دو‌چاری نه‌و خۆینه گه‌وره‌یه کرد و شه‌هیدیان کرد و خۆینی ئالیان پشت به‌سەر قورئانه‌که‌یدا... و هه‌واڵه‌که‌ گه‌یشته هاوه‌لان و تیک چوون و شپزه بوون، تاوا‌ی لی‌هات عدلی (ﷺ) توپه‌ بوو یه‌ک زلله‌ی به‌توندی دا له هه‌سه‌نی کوپی و به‌هاو‌پێکانی تریشی ووت: نه‌ی ئیوه چیتان ده‌کرد له‌و کاته‌دا؟؟ و بۆ کزێکیشی دا به سنگی حوسه‌یندا و قسه‌ی زۆریشی به طللحه و ابن زوبیر ووت و به توپه‌یی یه‌وه پڙیشته‌وه بۆ مال و ده‌یووت: هه‌میشه له‌ناونا‌چن ، خوايه من بی‌تاوانی خۆمت بۆ ده‌رده‌به‌رم له‌سەر کوشتنی یان هاوکاری کردن له کوشتنیدا.^٣ به‌لام پیلانه‌که زۆر له‌وه گه‌وره‌تر بوو که چه‌ند هاوه‌لێک که عدلیش یه‌کیک بوو به‌توانن بدرگری له عوسمان بکه‌ن و عوسمانیش خۆی پێگه‌ی به هیچ موسلمانیک نه‌دا که له‌سەر نه‌و هه‌ل بدات و عوسمانیش به‌په‌له‌ی به‌رزی شه‌هیدی گه‌یشت (ﷺ).

^١ تاریخ دمشق ٤٠٣.

^٢ انساب الاشراف - بلا ذری (٦٧ / ٥)

^٣ مصنف ابن ابی شیبہ (٢٠٩ / ١٥) اسنادہ صحیح

۳- ژن و ژغوازی نیتوان خانه‌وادهی عوسمان و خانه‌وادهی عدلی :

هردوو بنه‌ماله‌ی (بنی آمیه) و (بنی هاشم) دۆستایه‌تی و خۆشه‌ویستی و تیکه‌لی و برایه‌تی وایان له‌ناودابوو، به‌جۆری که‌ئو میژوونوس و قه‌لم به‌ده‌ستانه‌ی که‌ ویستویانه‌ دۆژمنایه‌تی و ناحه‌زی له‌ نیتوان ئه‌و دوو بنه‌ماله‌یه‌دا دروست بکه‌ن شکستیان هیناوه‌ چونکه‌ هه‌ردوولا له‌یه‌ك باوکن و هاوڕێیه‌تی ئه‌بو سوفیان و عباس به‌ نمونه‌ هینرایه‌وه.^۱

ئه‌وه‌ش پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) هه‌ر سێ کچه‌ نازداره‌که‌ی داوه‌ به‌ چوار پیاو له‌بنه‌ماله‌ی (بنی آمیه‌) که‌ (ابی العاص بن الربیع و عثمان بن عفان) که‌کۆپی کچی پوری پێغه‌مبه‌ریش بووه‌ و هه‌روه‌ها ئه‌بانی کۆپی عثمان ام کلثوم ی کچی عبدالله ی کۆپی جده‌عفر (الطیار) و کچی حوسه‌ین (ﷺ) سه‌کینه‌ خێزانی زه‌یدی کۆپی عه‌مه‌پی کۆپی عوسمان بووه‌.

۴ - ئه‌مه‌ عوسمانی کۆپی عدلیه‌ :

ئه‌بی سه‌عید (الخُدَری) ده‌لێت : سه‌یری منداڵێکم کرد که‌ تازه‌ پێ ده‌گه‌یشت و قژو په‌لکه‌کانی به‌سه‌ر شانیدا هاتبونه‌ خواره‌وه‌ - خوا ده‌یزانیته‌ - گوماڤ هه‌بوو کۆپه‌ یان کچ ، و دامان به‌لایدا گه‌یشت به‌ منداڵێکی تر زۆر له‌و جوانتر بوو که‌ به‌ته‌نێشتی عدلی کۆپی ئه‌بی طالبه‌وه‌ دانێشتبوو، پێم ووت: خوا عه‌فوت کات ئه‌م کۆپه‌ گه‌هه‌ کێ یه‌ وا له‌لاتدا دانێشتوه‌؟ عدلی ووتی: ئه‌مه‌ عوسمانی کۆپمه‌ وله‌ خۆشه‌ویستی عوسمانی کۆپی عه‌فان ناوم ناوه‌ و یه‌کیکیشم به‌ناوی عمری کۆپی خطابه‌ وه‌ ناوناوه‌ و یه‌کیکیش به‌ناوی عباس وه‌ مامی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) یه‌کیکیشم به‌ناوی سه‌رداری بونه‌مه‌ران " محمد " وه‌ ناوناوه‌ .^۲

۵ - کافرکردنی هاوه‌لان سه‌ر بۆچی ده‌کیشتی ؟

پاو بۆ چونی ئیمامی یه‌کان که‌ - په‌نا به‌خوا - هاوه‌لانی پێغه‌مبه‌رمان (ﷺ) به‌بێ باوه‌رله‌ قه‌لم ده‌ده‌ن و ئه‌مه‌ش مانای وایه‌ که‌ عدلی کۆپی ئه‌بو طالبه‌یش (ﷺ) په‌نا به‌خوا - به‌ کافر بزانه‌ن

^۱ الشیعة و اهل البيت لا ۱۴۱.

^۲ مستند احمد (۲ / ۱۱۵) ژماره‌ ۷۶۹، إسناده صحیح.

چونکه هه‌لنه‌ستا به جی به‌جی‌کردنی فرمانی خوا، به‌تال کردنه‌وی یاسا و شه‌ریعه‌تی ئیسلام به‌وی که کۆمه‌لتی پاشگه‌ز بوو بۆیان نه‌قل کردوین و دواتریش په‌دکردنه‌وی قورشان ی پهرۆز چونکه له‌ پرگه‌ی نه‌بو به‌کرو عمر و عوسمان و باقی هاوه‌لانه‌وه پێمان گه‌یشتووه، و مه‌به‌سته سهره‌کیه‌که‌یان له‌م ووتیه هه‌ر نه‌و ئاماژه‌یه.

بۆیه (ابو زرعه) ده‌لێت : نه‌گه‌ر که‌سی‌ک به‌ینی له‌ پله‌و پایه‌ی هاوه‌لانی که‌م ده‌گرێتیه‌وه نه‌وه (زندیق) ه‌ واته - بێ باوه‌ره - چونکه قورشان پاسته و نه‌رمووده‌یش پاسته و ناتوانن توانجی تی‌بگرن به‌لام نه‌م دوو پاستی یه‌مان له‌ پرگه‌ی هاوه‌لانی پی‌غه‌مبه‌ره‌وه پێمان گه‌یشتووه و نه‌وان ده‌یانمویت تانه و توانج له‌ شایه‌ته‌کانمان به‌دن که‌ گه‌یه‌نه‌ری قورشان و سوننه‌ت بوون، نه‌و تانه و توانج و به‌تال کردنه‌وه‌یش چاکتر قورشان و سونه ده‌گرێتیه‌وه بۆیه نه‌وانه - زه‌نا دیقه‌ن.^۱

بۆیه کتێبه‌کانی شیعه‌دان به‌وه‌دا ده‌نێن که نه‌و ووتیه که ده‌لێت : عبدالله ی کوپی سه‌به‌نی یه‌هودی یه‌که‌مه‌ین که‌س بوو که نه‌و وته‌یه‌ی دروست کرد که ده‌لێت (یه‌که‌مه‌ین که‌س بوو - عبدالله - که تانه و توانجی گرت نه‌بویه‌کرو عمر و عوسمان و هاوه‌لان و خۆی به‌ری کردووه لێیان، وای بلاوه‌کرده‌وه که عه‌لی فرمانی پێداوه که هه‌ستی به‌و کاره.^۲

۶- به‌لگه‌ی روون و ناشکرا له‌سه‌ر خۆشه‌ویستی نێوان عه‌لی و جی نشینه‌ پاشیده‌کان :

به‌لگه‌ی روون و ناشکرا و واقعی هه‌یه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که عه‌لی (ع) په‌یوه‌ندی خۆشه‌ویستی و دۆستانه و برایه‌تی ته‌واوی هه‌بووه له‌گه‌ڵ براکانیدا له‌ خه‌لیفه‌کانی پێش خۆی و باقی هاوه‌لانی تر. وه‌ک پێشتر ئاماژه‌مان پێکرد که‌سێ که‌سی‌کی زۆر خۆش نه‌وێت و به‌ پاستی نه‌زانیت هه‌رگیز کچی خۆی پێنادات، که عه‌لی (ع) (ام کلثوم) ی کچی خۆی ماره‌کرد له‌ عمر (ع) و نه‌گه‌ر له‌لای هه‌ندێ له‌ شیعه‌کان، پێیان وابێت که عمر (ع) له‌ ئیبلیس بێ باوه‌رتر بوو - په‌نا به‌ خوا ... ده‌ی بۆ ناگه‌رێنه‌وه بۆلای عه‌قل و ژیری و سهره‌نجامی نه‌و تۆمه‌ت بارکردنه ترسناکه زۆر خه‌تیره، چونکه نه‌گه‌ر عمر به‌و جۆره کافر بووێت نه‌وه عه‌لیش (ع) و په‌نا به‌ خوا کافر بسوه، یان

^۱ الکفایه ۷، ۴۹.

^۲ المقالات والفرق للقمي ۷ (۲۰) له (اصول مذهب الشيعة) (۲ / ۹۳۳) وه‌رگه‌راوه.

تاوانبار بووه بهوهی که کچیکی خۆی ماره کردووه له عمر! و کچه که ی خۆی توشی زینا و بی شمردی کرد چونکه به گوتی ئهوان داویهتی به بی باوه - پهنا به خوا - ^۱ . و هیچ شیعهیه کیش له سهر بۆچونی خۆی نامینی و ده گهر پتهوه نه گهر ئاوا راستیهك بیستیت ، نه و تا کاتی ئهم راستیه باسکرا بۆ - معز الدوله - احمدی کورپی بابویه که شیعهیه کی توند پهویوه و بهردهوام جنیو و قسهی سوکی به هاوه لانی پیغه مبه و تووه، و پیتی ووت: که عهلی (ع) خه زوری عمر بووه و (ام کلثوم) ی کچی پیداه و ترساوه ووازی له دهم کوتان بۆ هاوه لانی هینا و ووتی: من بهم راستیه نه زانیوه و تهویه کرد و خپرو خیراتی زۆری ده کرد و بهنده کانی خۆی نازاد ده کرد و گهردهنی خۆی به خه لکی ستم لیکرا و نازاد ده کرد و به جۆری دهستی کرده گریان له هۆش خۆی چوو. ^۲

بهلام هه ندی له شاره زاکانی ناو شیعه و یستیان کاریگه ری ئهم به لگه یه هه لوه شیئنه وه بۆیه نه و ووته یان به ناوی ئیمامه کانیانه وه دروست کرد که ده یانوت : نه وه داوینیک بوو لیتمان زه ووت کرا! که ئهمه یان خراپه ره چونکه عهلی (ع) نه وه نده - سوک نه بوو - تا نه و زه لیلی و سهر شوپیه قبول بکات " پهنا به خوا " چونکه خوارترین که سی عه ره بی له پیناوی ناموسیدا خۆی داده نیست چجای پیاوکی هاشمی که له ساداتی عه ره به. ^۳

و هه ندیکی تریان ئهم بۆچونه ی به دل نه بوو، و ویستویه تی له م به لگه یه خۆی پرگار بکات به شتیکی زۆر غه رب و سهر سامکه ر تر و ده ئیت : ام کلثوم کچی عه لی نه بووه به لکو جنۆکه یه کی ئافره ت بووه و له شیوه ی نه و کچه دا بسوه! و هه ندی که سیس به و شته خورافاته پهر پوچه خه لته یتر. ^۴

^۱ اصول مذهب الشیعة (۲ / ۹۳۲)

^۲ المنتظم (۷ / ۳۸ - ۳۹) .

^۳ مؤقر النجف للسریدی ۸۶ .

^۴ الانوار النعمانیة (۱ / ۸۳ - ۸۴) نقلاً عن اصول مذهب الشیعة (۲ / ۹۳۸) .

پیتنجه‌م / وه‌سفی هاو‌ه‌لانی پیتغه‌مبهر (ﷺ) له‌ قورئانادا :

خوای گه‌وره ده‌فهرمویت ((مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكْعًا سَجْدًا يَتَكَفَّوْنَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَكْرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا)) .سوره فتح " ۲۹ " .

جینگای خۆیه‌تی و زۆر گونجاوه‌ نه‌م به‌شهی نه‌م کتیبه‌ به‌م نایه‌ته‌ پیرۆزه‌ کۆتایی پێ بیتنم چونکه‌ تیایدا پاش باسی به‌رزی پله‌ی پیتغه‌مبهر (ﷺ) دیته‌ سهر باسی هاو‌پێ و هاو‌ده‌مه‌کانی که‌ خه‌لیفه‌ راشیده‌کان و سه‌رجه‌م هاو‌ه‌له‌ به‌رپۆزه‌کانی یه‌تی - خوایان لی‌ پازی بیت - و به‌گشتی و به‌بێ جیاکردنه‌وه‌ دروست کردنی چینه‌یه‌تی وه‌سفی چاکه‌ی هه‌مویان ده‌کات و پیتیان ده‌فهرمویت " له‌ناو یه‌کدا دلنه‌رم و به‌ سۆزن بۆ یه‌کتری و به‌رامبهر بۆ باوه‌رانی‌ش توندوتیژن و ناساری سو‌جده‌و نو‌ژی زۆر به‌ ته‌وتلیانه‌وه‌ دیاره‌ نه‌و ناسه‌واره‌ش وه‌ک - مجاهد - ده‌فهرمویت ((ناسه‌واری خواناسی له‌ دنیا نه‌وه‌یه‌ ناوی به‌ چاکه‌ بلاو ده‌بیته‌وه‌ .

له‌ نایه‌تیکی تر‌دا خوای گه‌وره ده‌فهرمویت ((وَأَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ)) واته‌: نه‌و سۆز و به‌رایه‌تی و خۆشه‌ویستی یه‌ی خوای گه‌وره له‌ناو هاو‌ه‌لاندایا دروستی کردوه‌ به‌هۆی نه‌م ئیسلامه‌ عه‌زیزه‌وه‌ و که‌نه‌گه‌ر عه‌ره‌به‌کان یان هه‌موو مرۆفه‌کان هه‌مو خه‌یراتی سه‌ر زه‌وی به‌نه‌ کار بۆ نه‌وه‌ی نه‌و ئولفه‌ت و خۆشه‌ویستی و پێکه‌وه‌ ژیانه‌ ناهیتنه‌ کایه‌وه‌ که‌ خوای گه‌وره له‌ناو هاو‌ه‌لاندایا هه‌تایه‌ کایه‌وه‌ .

نه‌م نایه‌ته‌ پاڵ پشته‌ی نه‌و ڕیوایه‌ته‌ سه‌حیحانه‌ن که‌ نه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نن هاو‌ه‌لان زۆر یه‌کتریان خۆشه‌وستوه‌ و هه‌رگیز رقیان له‌ یه‌کتر نه‌بووه‌ و پشته‌یان له‌ یه‌کتر نه‌کردوه‌ و له‌ پشته‌ی په‌رده‌وه‌ نه‌خشه‌یان دژی یه‌کتر دانهرشته‌وه‌، دژایه‌تی یه‌کتریان به‌ هه‌یج شێوه‌یه‌ک نه‌کردوه‌ و مافی یه‌کتریان زه‌وت نه‌کردوه‌ و له‌پرتزی که‌س و کاری پیتغه‌مبهریان که‌م نه‌کردۆته‌وه‌ به‌لکو نه‌وان جینگای تایبه‌تیان هه‌بووه‌ له‌ناو دلی باقی هاو‌ه‌لاندایا هه‌ر که‌سی‌کیش بو بیت به‌ گه‌وره‌یان تووشی خۆشگۆزه‌رانی نه‌بووه‌ به‌لکو ژیا‌نی گۆپاوه‌ بۆ چه‌رمه‌ سه‌ری و به‌رپر‌سیاریتی گه‌وره‌ .

بهشی سى يەم

بهيعدت دان به عدلى (ﷺ) و پرهوشت و ژيانى ناو كۆمەلگەى

جى باسى يەكەم

بهيعدت دان به عدلى (ﷺ)

يەكەم / چۆن بهيعدتى پيترا ؟

لەپىگەى ھەلبۇاردنەو ھەلبۇاردنەو بهيعدت درا به عدلى (ﷺ) پراستەوخۇ پاش شەھيد كوردنى جېنشيني سىيەم عوسمانى كوپى عەفان (ﷺ) لەسەر دەستى كۆمەللى نامۆى لە ياسا دەرچووى كەلە ناوچەكانەو ھاتبوون و لە كۆمەللى ھۆزەو ھاتبون كە پېشېنەيەكى ناسراويان نەبوو و ناوئىكى خىريان لە فەرھەنگى ئىسلامدا نەبېنراو، و پاش ئەو بە شىوازيكى دوژمنكارانە و ستەمكارانە و بەبى تاوان ھەستان بە و كارە ترسناكو قىزەونە لە پۆزى ھەينى (۱۸) ى (ذى الحجۋ) ى سالى (۳۵) ى كۆچى .^۱

و ئەو ھاوھالەنى كەمابونەو لەشارى مەدينە كۆبونەو و خىرا بهيعدتى خىلافەتيان دا بە عدلى كوپى نەبو طالب (ﷺ)، چونكە يەكەم لەو باشت نەمابوو لەو سەردەمەدا و دووھم خۆيشى ھەزى لى نەدەكرد و داواى نەدەكرد و ھەوتى بۆ نەداو ، ھەر ھۆى ئەوھش بوو كەوھرى نەدەكرد مەگەر پاش زۆر لىكردن و كۆلنەدان لە پيدانى لەلايەن ھاوھالەنەو .

ئەو پياوھ مەزنە زۆر لەو ترساوھ كە ناحەزان قەسەيەكى بۆ دروست بكەن و بلېن دەستى ھەيە لە كوشتنى عوسماندا ئەگينا بۆ ئەوھندە زوو خۆى كرد بە خەلىفە لە پاش عوسمان ؟! بەلام ئەم زۆر دوور بوو لەو تاوانە نەگريسە و نەبو بەكرى خلال لە ھەمدى كوپى ھەنەفى يەوھ دەگىرپتەوھ و دەئيت : من لەگەل عەليدا بووم (ﷺ) كاتى عوسمان گەمارۆ درابوو، پياويك ھات و ووتى: ئەمىرى باوھپداران وەختە بكورزيت لەم كاتەدا ، و عەليش (ﷺ) خىرا ھەستاو منيش

^۱ الطبقات لابن سعد (۳ / ۳۱)

پشتوینه کم گرت و ندم هیشت بېروات - نه ترسام شتیکی به سمر بیهیتن - و نه ویش لای کرده وه ووتی : بېرم ده بڼ دایک " لا ام لك " ^۱.

خوی گه یانده مالی عوسمان به لām کار له کار ترازابوو، عوسمان (ع) شهید کرابوو، و نه ویش له داخاندا پږیشته وه بڼ مال و دهرگای هموشی له سمر خوی داخست ، و خه لکیش دهسته دهسته ده هاتن و له دهرگایان ددها و دهیان ووت: عوسمان شهید کراو پیویسته خه لکی نه میریکیان هبیت و که سیش له تږ زیاتر شک نابین شیاو بیت بڼ نهو کاره ، و عه لیش (ع) لهو دیوی دهرگاهوه هاواری دهرکرد: منتان نمویت چونکه من بڼ پالپشتی و وهزیری حاکم نهک بڼ نه میری و خیلافهت ! ، و خه لکه کهش هاواریان دهرکرد: وه لاهی کهس به شایانی نازانین جگه له تږ ، و نه ویش ووتی: نه گهر همر واز ناهیتن نهوا ده بیت بدیعت پیدانم به ناشکرا بیت و من دیم بڼ مزگهوت، و خه لکیش لهوی بدیعتی خویان پیدانم ^۲.

و عهباس (ع) ده لیت: له ترسی کرداری ناژاوه گپړان و تیگدانی باره که ترسام له عدلی و پیم ووت : مدیه بڼ مزگهوت پیویست ناکات به لām نهو قبولی نه کرد و نیمهش پازی بوین و هات بڼ مزگهوت و نه نصار و موجه دین بدیعتیان پیدانم.

هه ندی پند و وانه لدم به سمر هاته وه:

۱ - پشگیری کردن له عوسمانی کوپی عه فان - له پږی ناژاوه گپړاندا - و له هه موان زیاتر بهرگری لیکروده و ته نانت دواتر مهروانی کوپی حه کم نهو شایه تییه داوه ووتی : که سی له ناو موسلماناندا نه بوو لهو پږه دا که زیاتر له هاوپی کهی نیمه - واته عدلی - پالپشت و یارمه تی دهری هاوپی که تان بوییت واته عوسمان ^۲.

۲ - زوهد و دنیانه ویستی و خږ به دهرگر تنی عدلی (ع) له کورسی و پله و پایه وحز لینه کردنی خیلافهت به وهی که پږیشته ماله کهی خوی و دهرگای له سمر خوی داخست.

^۱ نهوه لهو کاته دا وهک روشی (هدیو) لای خزمان وایه .

^۲ کتاب السنة، ابی بکر الحلال ۶ (۴۵۱)

^۳ عهد الخلفاء الراشدين ۶ ۴۰۶ .

۳ - هاوۀ لائی پیئغه ممبر (ﷺ) که له و کاته دا به نه هلی شورا یان به نه هلی حد و عقد ناسرابوون پلاشتن و به زور عدلیان پازی کرد که بیته خلیفه ، نهک و نهک هندی ریوایه تی لاواز یان هه لبه ستر او ده لیت گوايه ناژاوه گپران چون بۆ لای عدلی و کردویانه به خلیفه .

۴ - عدلی شایانترین کهس بو بۆ جینشین چواره و پاشکاوانه هه موو نه و یان به دهم ده رپری .

۵ - گرنگی بوونی خلیفه بۆ موسلمانان و نه هیشتنه و یان به بی سهرگه و نه گهر بۆ ماوه یه کی که میش بیته هاوۀ لان (ﷺ) راسته و خو پاش شهید کردنی عوسمان خزیان گه یانده عدلی و نه ویش ووتی: نه گهر له وه نه تر سامایه نایینی خوا ده که ویتته مه ترسیه وه قبولم نه ده کرد.^۱

۶ - نه و گومانانمی دروست کراوه بۆ هه لباردنی عدلی (ﷺ) که گوايه نه و ناژاوه گپرانمی - خوارج که عوسمانیان شهید کرد هه ستاون به دانانی عدلی به خلیفه و گلحه و زویر به زور به یه تیان پیدرا بۆ عدلی ، نه و وشانه قسه میژوونوسه کانه هیچ بنه ماو سه نه دیکی صحیحیان نیه .

به لکو هندی له وه دا لیتی تیک چوه که هه لباردنی عدلی له لایهن هاوۀ لانه وه و نه وشتنی هاوۀ لان له گه لیدا بۆ به سره تیکه ده کهن ، به لام هه رگیز تیکه ن نابن و یه کهم کهس بۆ نه بوو لیتی دوا بکه ویت، و واجب بوو له سهریان ، به لام ده رچوون له گه ن عدلی بۆ به سره و بۆ پوه به پوه و نه و خوتناری له گه ن موسلمانان نه یاره کاندایه مه سه له یه کی - نیجه تهادی - بووه و پییان باش نه بووه به شداری بکه ن له گه لیدا.^۲

۷ - ده بیته خوتنهری موسلمان زور وریا بیته و ناگای له و ریوایه تانه بیته که میژوونوسه کان له خزیاننه وه یان له سهرچاوه ی لاوازه وه وهریان گرتوه که گوايه مه دینه بۆ ماوه ی (۵) پۆز بی نه میر مایه وه و غافه قی له و ماوه یه دا نه میر بووه و کهس نه هاتوه به ده میانمه وه و کهس نه کاره ی وهر نه گرتوه.^۳

^۱ فتح الباری (۷۵ / ۱۳) اسناد صحیح .

^۲ المدينة النبویه - عهد سراپ (۲ / ۳۱۱) .

^۳ تاریخ الطبری (۴ / ۴۳۲) .

۸ - ئەو پىروايەتە صحىحانەى كە بەلگەن لەسەر ئەوئى ھاوولان بەيەعتيان داوہ بە عدلى لەو پۆژەدا (۱۱) پىروايەتن و لەمەو لايش باسيان دەكەين.^۱

دووم / عدلى (ﷺ) شايانى خىلافەت بوو :

لەدوای شەھىدکردنى خەلىفە پاشىدەكەوئى ئىتر عدلى (ﷺ) شايانترين كەس بوو لەناو ھاوولاندا كە بىيەتە جى نشىنى چوارەمى پىئغەمبەرى خو (ﷺ) .

* فەرمودەى پىئغەمبەرى خوا (ﷺ) كە دەفەرموئى ((خلافة النبوة ثلاثون سنة ثم يؤتى الله الملك من يشاء))^۲.

و خىلافەتى عدلىش (ﷺ) لە دواین سالتەكانى سى سالتە كەبوو كە پىئغەمبەرى خوا (ﷺ) ھەوائى داوہ و فەرموئەتى خەلىفایەتى پىئغەمبەرانە - سى سالتە - و پاشان خوا مولكى خۆى دەبەخشى بە ھەر كەس خۆى مەبەستىتى.

(عبدالله ى كوپى احمد) دەلئىت : بە باوكم ووت ھەندى كەس عدلى بە خەلىفەى پىئغەمبەرى خوا نازان! ئەوئىش ووتى : قەسەكى قەلب و ھىچە، چونكە ھاوولانى پىئغەمبەرى خوا (ﷺ) پىيان ووتوہ - ئەمەرى باوہرداران - ئايا ئىمە ئەتوانن بەدرۆيان بەدینەوہ و ئى پاشان ھەجى كردوہ بە موسلمانان و دەستى دزى پرپوہ و داوئىنپىسانى بەرد باران كردوہ و ئەمەش خەلىفە نەبىت كى دەيكات.^۳

* احمد دەلئىت : ھەر كەس دان نەبىت بە خىلافەتى عدلى كوپى ئەبو طالب دا (ﷺ) ئەوہ لە گوئدرۆكەى مالمەوئى خۆيان گومپارە و نابى ژنى پى بدرى و ژنى لى ھوازئىت .

* عەكرىمە (ﷺ) بە عدلى كوپى و عبدالله ى كوپى عەباسى ووت : پەژن بۆ لای ئەبى سەعیدى خودرى و فەرمودەى لى ببىستن ، و ئىمەش چووین بۆ لای دەبىنن خەرىكى دیوارىكە پاستى دەكاتەوہ ، و عەباكەى خۆى كۆكردەوہ و ھاتە پىشوازيان و فەرمودەى زۆرى بۆ گىپراينەوہ تا ھاتە سەرباسى دروستكردنى مزگەوت و ووتى: ئىمە يەك يەك خىشتمان ھەلدەگرت بەلام عەمار (ﷺ) دوو دوو ھەلى دەگرت، كاتى پىئغەمبەرى خوا (ﷺ) ى بىنى دەھات بۆ لای و تۆزى لى

^۱ بیعة علی بن ابی طالب لا ۱۲۲ .

^۲ صحیح ابن صبان ۶۶۵۷ ، سلسلە الاحادیث الصحیحة للالبانی (۱ / ۷۴۲ - ۷۴۹) .

^۳ عقیدة اهل السنة و الجماعة (۲ / ۶۸۶)

تهه کاند و دهیفرموو (ویح عمار تقتله الفنة الباغية يدعوهم الى الجنة و يدعونه الى النار).^۱ واته: ویش بۆ عمار کۆمهلتیکی سدرکش دهیکوژن که نهو بۆ بههشت بانگیان دهکات و نهوانیش نهو بۆ دۆزهخ بانگ دهکن، و عماریش دهیگوت: پدنا دهگرم بهخوا له ئاژاوه و فیتنه .

" ابن تیمیه " لهپاش نهم فرمودهیه ووتویهتی: نهم فرمودهیه بهلگهیه لهسر پاستی و دروستی خیلافهتی عدلی (ﷺ) و پیویستی گوپراهلی کردنی رینگایه بهرو بههشت و سدرپیتی کردنیشی رینگایه بهرو دۆزهخ نیت با بیانووشی هدییت - تأویل - ."

جاریکیان (یحیی ی کوپی معین) پهخندی له شافعی گرت لهسر نهوی که له باسی شهپرکردن لهگهڵ سدرکشاند - بغاه - بهلگهیه به جهنگی عدلی لهگهڵ سدرکشاند هینایهوه و پیتی ووت: نایا " طلحه و زوییر " سرکش بوون بهپای تۆ؟!.

نیمام احمدیش وهلامی داوهتهوه و وتویهتی: بئی قهزا بی نهی بهلگهیه به کی بهینایهتهوه خو سێ خهلیفهکی پیش نهو شهپریان لهگهڵ - سدرکشاند - تووش نهبوه و ناچاره بۆچونهکانی خهلیفه راشیدی چوارهم کار پیبکات.

یان هندی دهلتین بهلتی عمار (ﷺ) لهریزی سوپای عدلی دابوه دهیخۆ کۆمهلتی هاوهلی بهپرتیش لهگهڵ موعاریهدا بون دهی چۆن دروسته پێیان بلتین خهلکی بۆ دۆزهخ بانگ دهکن، و نيمهش له وهلامیاند دهلتین نهو هاوهله بهپیزانه - خویان لی پازی بیت - گومانیان وابوو که نهو پتیه راسته و نهیانزانیهی بانگ کردنه بۆ ناگری دۆزهخ و گوپراهلی کردنی نهمیرو باوهپداران واته بانگ کردنه بۆ بههشت .

سییهم / مهرجی عدلی (ﷺ) له قبول کردنی خیلافهتدا:

له هندی له پریوايهتهکاندا هاتوه که: عدلی (ﷺ) له کاتی بهیعت دانی دا چهند مهرجیکی دانا بۆ قبولکردنی لهوانه: دهییت به ناشکراو لهناو خهلیکیدا نهو مهراسیمه شهنگام بدریت و نهیتی نهییت، و له مزگهوتیشدا بیت و بهپهزامهندی ههموو موسلمانان بیت و بهشیتویهکیش کاروباریان بهریتوبهبریت که بهخوی دهیهویت ولهسهری پهروهده بکات.

^۱ البخاری ژماره ۴۴۷.

هاوه لائيش بهوه پازى بوون و له پړژى داهاتووداو له پړژى گړنگ و يه كلاكډه وه دا كارى پړوسى بديعت دان به ناسايى نهغام درا،^۱

عدلى كورشى نهبوطالبېش (رحمته الله عليه) به جل و بدرگى جوان و پټك و پټكډه چوه ناو موسلمانانكان و وتارىكى بډ دان و پاش سوپاس و سډناى خواى گهوره ويستى شو هډولانه باس بكات كه بډ پازى كردنى درابوون و ووتى: (من پټم ناخوش بوو نهم كاره تان وهرىگرم، به لډام نټوه هدر ويستان من بكنم - به خليفه -، به لډام به بى نټوه هيچ كارىك ناكم و كليلى خدزندنى (بيت المال) به منه به لډام به بى پرسى نټوه دره مټكى لى خدج ناكم)^۲، پاشان ووتى: ندى خه لكينه، نهم كاره له دهستى كه سدا نى يه به لكو به دهست خوتانه، و دوتنن له سمر كارىك پټك كه وټن ته گمر ته مپړ نټوه پټتان باش نى يه نوا من دهرډمه دواوه پاشان به دهنكى بدرز هاوارى كرد: نايا پټم پازين؟ هدمو ووتيان پازين، نهو يش ووتى: (دهى خوايه تډ به شايهت به، و خه لكه كهش هدمو هاتن و دهستيان كرد به بديعت پټدانى)^۳، پاش تهواو بوونى پړوسه كه عدلى (رحمته الله عليه) پرووى كرده خه لكه كه ووتى: ندى خه لكينه نټوه بديعت پټكتان پټداوم كه هدر شو بديعت ته شتان داوه به هاوپټكانى پټش خڅم و پاش نهوى بديعتان پټدام نټير به ناره زوى خوتان نى يه به گوټم بكنم يان نا، و له سمر نه ميره كه شتانه واجبه راوه ستاو بيت له سمر به درنامه كهو له سمر ميلله تيشه گوى پايه لى بن، نه مدهش بديعتى گشتى بوو.^۴

كڅمه لى په ندلو وانه لهم به سمر هاته وه:

۱- ياساى راوژوكارى - الشورى - :

له گمل شو هدمو پوداوه ترسناك و گړنگاندى له پټش هه لټواردنى عدلى (رحمته الله عليه) دا پوويدا، به لډام هدر هه مان شټوازي شورايى پياده كرا كه له سى خه ليفة كهى تر دا پرووى دا و هيچ شټوازيكى ناياسايى نه هاته كايه وه و هه لټواردن له سمر به مای خټلايه تى يان به ماله يى يان نديديعاى وه سيدهت كردنى پټغه مبه ر (رحمته الله عليه) بډ كه سيك و شتى له مانده دا پرووى نه دا،

^۱ تاريخ الطبرى (۵ / ۴۴۸).

^۲ تاريخ الطبرى (۵ / ۴۴۹).

^۳ هه مان سمر جاوه، هه مان لاپره.

^۴ دراست في عهد النبوة.

و نه گەر له لایهن پیتغه مېر وه (ﷺ) هیچ وه سیه تینکی بۆ جی ټایه، نا بهو جوړه خیلافه تی ږه نده کړده وهو به لکو یه که مین کس ده بوو بهرگری لهو مافه ی خو ی بکات، و موسلمانان کانیش له بهر نه وه نه بوو که سوور بوون له سر ه لېژاردنی که وه سیه تیک هیه بوی یان له بهر نه وه ی شموزای پیتغه مېر ه یان له بهر نه وه ی قورپه ی شی یه به لکو له بهر نه وه بوو که له موسلمانان زور پېشنه کان بوو، و یه کیک بوو له ده که سه موژده پتدراوه کدی به هشت، له عبدالرحمن ی کور ی عه و فیان پرس ی (ﷺ) له پاش شهید کړدی عمر (ﷺ) تو جگه له عوسمان کیت به دلّه بۆ خیلافه ت؟ ووتی: عدلی (ﷺ).^۱

۲- نه هلی حدل و عدقلو (پیش سپیانی) سدرده می خیلافه تی عدلی (ﷺ):

له سدرده می خلیفه علیدا (ﷺ) نه نصارو موهاجره کانی ناوشاری مه دینه و نه وانه شی که و تېوونه ناو شاره کانی تر وه له وانه ی که به شدار ی به دریان کړد بوو، به لثم وه که له و تووژی نیوان عدلی و حه سنی کورپدا ږوی دا که وای ده گه یاند که پتی ده گوت بنکه که ی فراوان بکات و شاره کانی تریش بگریته وه، و پتی و تېو: زور شتم بۆ پېشنیار کړدیت به لثم تو به قسه ت نه کړدم و زور نه ترسم له جی یه کی چوژدا بی کس کوژت بکه ن و کس نه گاته فریات. عدلیش (ﷺ) له وه لاما پتی ووت: هیشتا هر نه نوژنی وه که چوژ، نا ده ی چیت پی و تم و من به قسم نه کړدیت؟ وتی: نه و ږو هی عسمان گه مارو درابو پی ووتی له مه دینه دا مه مینه کاتی عوسمان ده کوژن، و پاش کوژرانیشی پی ووتی قبولی خیلافه ت مه که تا وه فدی شارو هر یمه کان دین و هه موو ناوچه یه که به یعه تی خو یت پی بدات.

عدلیش (ﷺ) له وه لاما پتی ووت: بۆ نه وه ی که شاره کانیش به شدار بکه م له به یعه ته که مدا، حه زم نه کړد تم کاره له ناو مه دینه یی یه کان ده ریچیت و پی و ناخو ش بوو تم فخره یان له ده ست ده ریچیت.^۲

و لم گفتو گویه شه وه تم په ندانه ی لی و رده گرین:

۱- ریژگرتن له پای بهرام بهر له لایهن همدو ولاوه.

^۱ دراسات في عهد النبوة.

^۲ البداية والنهاية (۷/۲۴۵).

۲- نەرم و نیانی لە هەلس و کەوتی ئەمیری باوەرداران لەگەڵ کوپە کەیدا.

۳- قسە یی پەردەو ناشکرای نیتوان کوپو باوک و دەریپینی پای خۆیان بۆ یەکتەری.

۴- جوان گوێگرتن یۆ کەسی بەرامبەر وەك چۆن عەلی (ع) گوێ دەگرتیت بۆ حەسەنی کوپی لەگەڵ ئەو هەموو بەلگانەدا.

۳- سوربوون لەسەر ئەوەی نابێ موسلمانان بێ خەلیفە بن:

موهاجیرو ئەنصارەکان لە مەدینە هانایان بۆ عەلی برد تا بیکەنە خەلیفەو بەبێ ئەوەی خۆشی حەزی لێ بکات ئەمەش بۆ ئەوەی فیا بکەون و ئەمەت گەندەڵ و پەرتەوازه نەبێت و تا ئەم کارە گیرەشیۆنەکان تەشەنە نەکات و کار لەکار نەترازێت.

۴- یەكەم ووتاری عەلی (ع):

یەكەم ووتاری ئەمیری باوەرداران عەلی (ع) لەپاش وەرگرتنی خیلافەت ئەمە بوو: خۆی گەورە کتیبێکی پێنموونی کاری ناردوو، چاکو خراپە یی تیا دا دیاری کردوو، خێرەکانی کار پێبکەن و خراپەکانی وازی بهێنن، فەرزه‌کانی خوا بەجی بهێنن بەرەو بەهەشت دەتانیات، و خوا کۆمەڵی شتی بەناشکرا حەرام کردوو و خۆینی مرۆفی بەتەواوی حەرام کردوو، موسلمانانیشی بەدڵسۆزی و یەکتا پەرستی بهێژ کردوو، و موسلمانان پاراستووە لە دەست و زمانی موسلمانانی تر مەگەر بەهەقی خۆی و نازاردانی موسلمانان بەهیچ شیوەیەك دروست نی یە مەگەر بەپێی پێویست، و خەریکی بەپێوەبردنی کاری گشتی بن ... خەلکی ئیستا لەبەر دەستاندان و سەبێنیش قیامەتەو بەرامبەرتان دەوێستن و شتیان لەسەر سوک بکەن با شتیان لەسەرتان نەبێت، چونکە خەلکی چاوەڕوانی قیامەت دەکەن بۆتان لەخوا بترسن و ناگاتان لە وولات و خەلکەکە یی، ئێشە لەو پۆژەدا بەرپرسیارن تەنانت لەهەموو ناوچەکان و هەموو نازەتەکان، گوێپراپەڵی خوا بن و سەربێچی مەکەن، و ئەگەر چاکەتان بینی وەری بگرن و ئەگەر خراپەشتان بینی وازی لێ یێنن، ((وَأَذْكُرُوا إِذْ أَنتُمْ قَلِيلٌ مُّسْتَضْعِفُونَ فِي الْأَرْضِ))^۱ "الأنفال/۲۶"

^۱ تاریخ الطبری (۵/۴۵۸، ۴۵۹).

۵- کامیان راسته بلّین - رضي الله عنه - یان - علیه السلام - :

له‌پراستیدا به‌کاره‌یتانی ووشه‌ی - خوا لى ى پازى بیټ - پراستړه له به‌کاره‌یتانی - علیه السلام - یان (کرم الله وجهه) چونکه خواى گه‌وره له‌هه‌موویان پازى بسوه به‌نایه‌تی ((رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ)) "التوبة/۱۰۰" یان خواى گه‌وره له‌نایه‌تیکى ترډا ده‌فرمویت ((لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ)) "الفتح/۱۸" بږیه نه‌هلی سوننه به‌گشتی زاراوه‌ی - رضي الله عنهم - یان داناوه له‌کاتى ناویردنى یدکى له‌هاوه‌لانى پیغه‌مبردا (ﷺ) نه‌بیستراوه شتیکى تریان به‌کاره‌یتانیت پى بزائم - هه‌رچنده (سه‌لام) سلواى ناو موستانانه وه‌ک قورثان ده‌فرمویت ((فَإِذَا دَخَلْتُمْ بُيُوتًا فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ تَحِيَّةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُبَارَكَةٌ طَيِّبَةٌ)) "النور/۶۱". به‌لام خوا لى ى پازى بیټ له - سه‌لامى لى بیټ - باشته چونکه ((وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ)) التوبة/۷۲".

هه‌روه‌ها پیغه‌مبرمان (ﷺ) هه‌والى داوه که خواى - عز وجل - به‌خه‌لکى به‌هه‌شت ده‌فرمویت ((أَحَلَّ عَلَيْكُمْ رِضْوَانِي فَلَا أَسْخَطَ عَلَيْكُمْ أَبَدًا))^۱

و زانایانى ئیسلام ووشه‌ی سه‌لامیان تاییدت کردوه به پیغه‌مبرانوه (ﷺ) به به‌لگى نایه‌تی ((وَسَلَامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ)) "الصافات/۱۸۱". یان باسى عیسی ده‌کات ده‌فرمویت ((وَسَلَامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ)) "مریم/۱۵". به‌لام نه‌و لیټتیکچونه‌ی که هه‌ندى له شيعه‌کان ټیټی که‌وتوه به‌تاییدت پږچوه‌کانیان (غلاه) که‌ده‌لین على - علیه السلام - گوايه حسابى ناستى پیغه‌مبرتیکى بږ ده‌که‌ن چونکه پیغه‌مبر (ﷺ) کاتى فهرمووى ((أَنْتَ مَتَّى بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى))^۲ واته تږ بږمن وه‌ک هارون بږ موسى وایت، خو له‌پراستیدا گومانى تیدا نى په که‌ه‌لى (ﷺ) شایانى نه‌و دوو پاشگريه - علیه السلام، کرم الله وجهه - به‌لام نه‌و دوو وه‌سغه هه‌موو هاوه‌لانى تریش ده‌گرټه‌وه.^۳ و نه‌م دوو پرسته‌یه‌ش - که هه‌ندى له زانایانى سوننه‌ش به‌کاریان هیتاوه - و خو‌مانا‌که‌شى ته‌واوه‌ه‌لى (ﷺ) شایانیه‌تى به‌لام نابى به‌هیچ جوړتک له‌هاوه‌له به‌پږه‌کانى

^۱ مشکاة المصابیح، البغوي (۸۸/۳).

^۲ بخاری، ۳ (۲۴۰۴).

^۳ فتاوى في التوحيد، عبدالله بن جبرين، ۳۷.

پیغه مېمېری خوا جیابکریتته وه و جوانترو شایانتره به ویش بگوتريت - خوا لی ی پازی بیت - و
جیاوازی نه خریتته نیتوان هیچ کامیانه وه.^۱

^۱ الناهية عن طعن أمير المؤمنين، مراوية، لا ۲۶.

جیّ باسی دووہم

ہندیّ لہ چاکیہ کانی، گرنگترین رہوشتہ کانی، بنہمای حکومہ تہ کھی:

ثیمام احمد و اسماعیل القاضی و ابوعلی النسابوری دہلّین: ثہوہندی سہندی باش و پلہ ہمرز دہریارہی عدلی (ؒ) ہاتوہ بڑ ہیچ ہاوہلیکی تر نہ ہاتوہ ^۱.

(ابن عمر) ہۆکاری ثہمہ بڑ ثہوہ دہ گہریتہوہ کہ ثہو دواہن خہلیفہی راشیدین سوہ . و لہ سہردہمی ثہودا شتی جؤرا و جؤر روویدا و کؤمہلیّ کہس لہ دڑی ہہلستان و ثہمہش سوہ بہ ہؤی ثہوی ہہرکہسّی ہہرشتیکی دہریارہی بیستہی بڑ خہلکی پوون دہ کردہوہ تا پشتی ہہر نہدن و سہرکہوہیّت بہ سہر نہیارانیدا و ثہہلی سوننہ پتوہستیان بہوہ سوہ کہ کہ چاکی پیاوہتیہہ کانی بلاویکہ نہوہ و لہ ہہر ثہم ہؤیہ پاوی و گہراوہ کانی زؤر بوون، وہ ثہ گہر نا ہیچ کام لہ سّی خہلیفہ کھی پیش ثہو کہ مہر نہ بوون لہ چاکی و پیاوہ چاکیدا ثہ گہر بہ پتوہنہیکی دادہ پورہانہ بیانکیشتی ^۲.

(ابن کثیر) دہلّیت ((لہ چاکیہ کانی عدلی (ؒ) ثہوہیہ کہ نزکترینی ثہو دہ کہسہ سوہ لہ پیغہ مہبری خواوہ (ؒ) کہ موژدہی بہ ہہشتیان پتہرا بوو)) ^۳

* لہ ثہبی زہرہوہ (ؒ) دہ گہر نہوہ کہ وتوہیہ تی ((عدلی (ؒ) وتوہیہ تی: سوہند بہو کہسہی تزو دہ تہقیننی و (با ہلڈہ کات) پیغہ مہبری خوا (ؒ) ثہمہی پتوہم ((ان لا یحبني الا مؤمن و لا یبغضني الا منافق)) ^۴ واتہ: کہس خؤشی ناوہم جگہ لہ باوہردار و رقی لہم نیہ بیتجگہ لہ دوو پوو .

* ثہبی ثیسحاق دہ گہریتہوہ کہ پیاوہیک پرسیاری لہ بہراو (ؒ) کرد کہ ثایا عدلی (ؒ) بہ شداری جہنگی بہدري کرد؟ بہراو ووتی: بہلکو شمشیربازی و خؤ بردنہ پیشہوہیش ^۵.

^۱ فتح الباری (۲۱/۷) .

^۲ فتح الباری (۲۱/۷) .

^۳ البدایہ و النہایہ (۲۹/۱۱) .

^۴ الصحیح المسند فی الفضائل الصحابہ لا (۱۱۱) .

^۵ الصحیح المسند لا (۱۱۲) .

* (ام ساعه) دهلیت: له پیغه مبهری خوا (ﷺ) بیست که دهیفرموو ((من سب علیاً فقد سبني)) واته: نهوی قسه به علی بلیت قسهی به من وتووه .

نهمه هندیکی زۆر که من له چاکیه کانی، نه ما په وشته بهرزه کانی نهویه که پیاو چاکیک بسوه ربانی و بۆ خوا ژیاو بووه و له پیناو خوا و پیغه مبهر و قورئانه کهیدا چهندان قوریانی داوه له وانه: بیرویاوه پری دروست، زانستی شهرعی، متمانه به خوا، پیشه نگی، راستگۆی، شیاوی، خوگری، دهروون بهرزی و ئیراده به هیژی، دادپهروهی، توانای زانست به خشی و ناماده کردنی سهرکرده و کۆمهلتی په وشتی تر که له سهرده می ژیانی مه که نهو که له پیاوه دا به دی ده کریت و چ له سهرده می مه که و چ له سهرده می ژیانی مه دینه ی پر نووردا . له و په وشتانه:

یه کهم / زانست و شاره زای له ئاینیدا:

نهمیری باوه پداران عهلی (ﷺ) له گه وه زاناکانی ناو هاوه لآن بوو، به وه جیاوه کرایه وه که زۆر ههولتی فیریونی ده دا، و زۆر لیده کۆلپیه وه له وه رگرتنی زانستدا و پر سیاری زۆری ده کرد و هۆکاره کانی وه رگرتنی زانستی نهو سهرده می به کارده هیئا، و بهرده وام له خزمهت پیغه مبهر ده ژیا و، خۆی بۆمان ده گیریته وه ده لیت

((خهونه چۆته چاوم و نه نو قاره له سهرده می پیغه مبهر خوا (ﷺ) تا نهم زانیبی نهو پرۆه جویره نیل چ ئایه تیکی هیئا وه ته خواره وه، له حه لال و حه رام یان فه رمان به کردن یان نه کردن))^۱ زۆر ههولیدا وه فه رموده یکی له ده ست ده رنه چیت و نه گهر هاوه لیک فه رموده یکی بگپرایه ته وه سویندی ده دا پاشان لیتی وه رده گرت وه کو خۆی ده لیت: ((من که سیك بووم فه رموده یه کهم له پیغه مبهری خواوه (ﷺ) بیستایه سوودی باشم لی وه رده گرت، به لām نه گهر یه کی له هاوه لآن بۆیان بگپرامایه ته وه سویندم نه دا و سویندی بۆ به واردمایه باوه پرم پی ده کرد .

خۆی ده لیت: نه بویه کر (ﷺ) فه رموده یه کی بۆ گپرامه وه ووتی ((بیستم له پیغه مبهری خوا (ﷺ) که ده یفرموو:)) (ما من عبد یزن ذنباً فیحسن الطهور، ثم یقوم فیصلی رکعتین، ثم

^۱ هه مان سه رچاره لا ۱۲۶ .

^۲ مسند الامام زید لا (۳۴۳) .

يستغفر الله الا غفر له)) و ثم قرأ هذه الآية ((وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ)) "ال عمران: ١٣٥" ^١ واته)) همدیه ندهیه ک گونا هیکی کرد به دوایدا دهست نویژیکی گرت دوو رکاتی نویژیکرد و ووتی ((استغفرلله)) خوی گهوره لئی خویش ده بیئت)) عدلی (ﷺ) سویندیدا، نهویش سویندی بۆ خوارد .

نهمهش مانای نهمه نهویه عدلی (ﷺ) زۆر لیکنۆلینه تهمه له فرموده و نهو هاوه له راستگۆ و خاوهن متمانانهی سویندهدا نهوجا فرموده کهی لی وهرده گرتن .

عدلی (ﷺ) دل و میشکیکی زۆر چاکی هه بوو و هه میسهش دهم به پرسیار بووه، وهک خۆی ده لیت ((ان ربي وهب لي قلباً عقولاً ولساناً سؤلاً)) ^٢ واته: پهروه دگرم دلکی تیگه یشتوو و زمانیکی به پرسیار پی به خشیووم . عدلی (ﷺ) له پیناوی وهرگرتنی زانستدا نهی هیشتوه شهرم بییته بهر بهست و تهنانت خۆی رووی نه هات پرسیارکی شهرعی له پیغه مبه ر بکات.. پیاویکی پاسپارد وهک خۆی بۆمان ده گیریتهمه له سهر زاری عمد کوری حه نه فیه وه کو ووتیه تی: من که سیک بووم که زۆر زوو (مهزی) م ^٣ هه بوو، به میقدادی کوری نه سوهدم ووت پرسیارم بۆ بکات و نهویش لی پرسی بوو له وه لامدا پیغه مبه ر (ﷺ) فرموو بووی ((فيه الوضوء)) ^٤ واته: بهس دهست نویژ بگرتهمه .

له شوینیکی تردا ده لیت ((لا يستحي احدكم اذا لم يعلم ان يتعلم)) ^٥ واته: کهستان شهرم نه کهن له فیربوونی شتیک که نایزانن .

به نووسهره کهی خۆی ده گووت : لا پهره کت با جوان بیئت با نووکی قه له مه کت پان بیئت و دپیر به پهرینه و پیته کان له یهک نزیک بکه ره وه . ^٦

^١ صحيح سنن الترمذي (١٢٨/١) .

^٢ الطبقات (٣٢٨/٢) .

^٣ مذي: نهو ناویه له نه بهامی بیر کردنه وه یان بیینی نافرهت دپته دهره وه .

^٤ مسلم (٢٤٧/١) .

^٥ مصنف ابن ابي شيبة (٢٨٤/١٣) .

^٦ الجامع لاخلق الراوي (٢٦٢/١)

(ابن حزم) له پله ی سییمدا دایدەنیت له ناو زاناکانی ناو هەوەلاندە له بارە ی زۆر یفەتواکانیەو ه و هانی خەلکی دەدا بۆ لیکۆلینەو ی زانستی و دەیفەرموو ((تزاوړوا و تدارسو الحدیث، ولا ترکوه یدرس))^۱ واتە: سەردانی یەکتەری بکەن و فەرموودە تاوتۆی بکەن، و مەهیلن لەناو بجیت ((. یان دەلێت: ((لاتشیع من طول صجته، فانما هو کالنفلة تنتظر متى یسقط علیک منها شیء))^۲ واتە: تێرمەبە لە هاوڕیتی مامۆستا کەت، چونکە ئەو وەک دارخورما وایە و چاوەڕوان کە کە ی بەروبوومی بووەریت بە سەرتدا)) .

و بانگێشە ئەو ی کردووە کە سوود لە زانستە کەلک دارەکان وەر یگیریت و کات لە گەل زانستە بی سوودەکان بە فیۆ نەدریت وەک دەلێت: ((زانست زۆر لەو ه زۆترە کە بانهویت هەمووی فێربین، بەلام با زانستە جوان و بەکەلکەکان وەر یگیرین))^۳ .

عەلی کوری ئەبو طالب (ع) لە زانستدا گەیشتبوو ه ئاستیک کە بلێت چی دەپرسن لێم پێرسن، ئەم ئاستەش کەم کەس پێیدەگات . سەعیدی کوری موسەیب دەلێت: ((هیچ کەس نە ی ووتووە بە خەلک پرسیارم لێ بکەن، جگە لە عەلی (ع)))^۴ .

موعاویە (ع) هەر شتیکی لێ بگۆیە نامە ی دەنارد بۆ عەلی و: پرسیاری لێ دەکرد لەو بارە یەو، بەلام کاتی هەوالتی شەهید بوونی بیست ووتی: بە مردنی عەلی کوری ئەبو طالب زانست و فێقهیش مردن .

^۱ هەمان سەرچاوە (۲۳۶/۱)

^۲ تاریخ الیعقوبی (۵/۲) .

^۳ الاستیعاب لا ۱۱۰۳ .

^۴ هەمان سەرچاوە لا ۱۱۰۴ .

هندی له پښمايه كانی عدلی (ﷺ) بڼ قوتابيان

يه كه م :خوښندن له بهر ره زامه ندی خوا:

(حافظ ابو نعیم) له کومه یلی کوری زیاده وه ده گړتیه وه و ده لیت: عدلی کوری نه بو طالب دهستی گرم و بردمی بڼ بیابان، و کاتی گه یشتینه نه وی دانیش و هه ناسه یه کی هه لکیشا و پاشان ووتی: نه ی کومه یل، دلکان دهفرن و چاکترینیان نه و دلانه زیاتر زانستیان له خو گرتوه، نه وه ی پیت ده لیم جوان لیم وه ریکره، خه لکی سږ به شن: یه که م: زانایه کی خوا ویست-زښانی، دووه: فیترخوازیک له پیناو پزگاریدا، سییه م: هرچی و پرچی که شوین هه موو جیقه یه ک ده که ون.^۱

نم ناموژگاریده ش نم سوودانه ی له خو گرتوه:

أ - زانا خوا ویسته کان: مه به ست له زانای ره بانې نه وزانایانن که فیه و حکمت یه ک بهات له خویدا وه (ابن عباس) (ﷺ) له تفسیری ثایه تی ((ولکن کونوا ربانین)) دا ده لیت: ((حکماء فقهاء)) و فیه و حکمت ده خنه کار بڼ پیگه یانندن و ناماده کردنی نومته تی نیسلام و نارپسته کردنی،^۲ و فیترکردنی پښمايه نیسلامیه کان و پروه رده کردنیان له سر ته قوا و پوه شته بهرزه کان .

وه نه میری باوه پرداران پیناسه ی ره بانین ده کات و ده فرمویت: (نه و که سانه بهر ده وام به حکمت و لیژانی و ژیرانه خواردنی دهروونی خه لکی ده دن و پروه رده یان ده که ن.^۳

ب - خوازیارانی زانست نه وانه دلسوژانه و خوښان یه کلایکړدته وه بڼ وره گرتنی زانست: تابیتته هو ی پزگار بوونیان له بهر پرسیاریه تی بهر دم خوی گوره، و نه میری باوه پرداران ده رباری نم ده ستیه ده لیت ((فیترخوازیک له پیناو پزگاریدا، و نه مه ش ته نها نه وانه ناگړتیه وه که خوښان تهرخان کردوه بڼ زانیاری، به لکو هه موو نه و که سانه ده گړتیه وه که له ژیاندا ده یانه ویت نم دینه جی به جی بکه ن و مه به ستیانه له دوا روژدا پزگاریان بیت، و له باره یه شه وه بهر ده وام و

^۱ صفه الصفرة (۳۲۹/۱) .

^۲ التاريخ الاسلامي (۴۳۸/۱۲/۱۱) .

^۳ الفتاوى (۴۹/۱) .

فدتوا له زانا ره‌بانییه‌کان وهرده‌گرن، تا بهو جۆره خوا ناسین بکات که فرمانی پیتراوه و له‌سه‌ر به‌رنامه‌کی په‌روه‌ردگار مامه‌له له‌گه‌ل خه‌لکی بکات .

ج- نه‌وانه‌ی زانستی ثانیان به‌جی هیشته‌وه و په‌یوه‌ندیان به زانا ره‌بانییه‌کانه‌وه پچراوه، و نه‌میری باوه‌رداران عه‌لی (ع) به هه‌رچی و په‌رچی (همج رعاع) ناویان ده‌بات که له‌گه‌ل هه‌موو بایه‌کدا شه‌ن ده‌کهن و به نووری زانست د‌ل‌یان پرووناک نه‌بوته‌وه و ده‌یه‌وێت ئوممه‌تی ئیسلام له‌م جۆره که‌سانه‌ی تیدا جیگای نه‌بیته‌وه .

د- به‌راورد له نیوان زانست و سامان دا:

له‌ ئامۆژگاریه‌کانی نه‌میری باوه‌رداران (ع) بۆ کومه‌یلی کوری زیاد، ده‌ل‌یت((زانست له سامان زۆر چاک‌تره، و زانست پاسه‌وایی تۆ ده‌کات به‌لام سامان تۆ پاسه‌وانی ده‌که‌یت، و زانست به‌ کردار پی‌ کردن زیاد ده‌کات و به‌لام سامان به‌ خه‌رج کردن که‌م ده‌کات، زانست فرمان‌په‌وایه به‌لام سامان فرمانی پی‌ کراوه، پ‌یزداری سامان بی‌ پ‌یزده‌بیته‌ ته‌گه‌ر سامانه‌که‌یان نه‌ما، و به‌لام خۆشه‌ویستی زانا به‌ به‌شیک له‌ ثاین داری داده‌ن‌ریت، و زانست ده‌بیته‌ هۆی نه‌وه‌ی ده‌وره‌یه‌ر به‌گوێ ی ده‌کهن له‌ ژياندا و به‌ چاکه‌ش باسی ده‌کهن پاش مردنی، پاره‌هه‌لگران هه‌ر به‌ زیندوویی مردوون، زانیان ناویان ده‌میته‌یت تا ژیان بیته‌یت، و لاشه‌کانیان له‌ ناو خه‌لکیدا نه‌ماون به‌لام وینه‌یان له‌ناو د‌له‌کاندا ناماده‌یه ^۱.

هـ / ناوکرۆکی تینگه‌یشتن له ئیسلام:

زانای تینگه‌یشتوو نه‌وانه‌ی به‌ته‌واوی فه‌قیهن، هه‌رگیز خه‌لکی بی‌ هیوا ناکهن له‌ پ‌حه‌متی خوا و د‌ل‌نیاشیان ناکهن له‌ سزای سه‌ختی خوا و پ‌تگای گونا‌ه کردنیان بۆ ئاسان ناکهن، و پشت له‌ قورئان هه‌ل‌ناکهن بۆ هیه‌چ شتیکی تر، و خیر و چاکه‌ش له‌ به‌ندایه‌تی و خواناسییه‌کی بی‌ زانست دا

^۱ حلیه‌ الاولیاء (۷۵/۱) .

نییه، و خیر و چاکهش له زانستیڅا نییه که لى ی تی نه گهیت، و خیر و چاکهش له قورشان خوړندنیڅا نییه که لى وورد بوونهوی له گهڼا نهیته.^۱

و: چهند فیټنکه بؤ دل و دهر وون:

شععی له عدلی کوری نه بو طالب (علیه السلام) وه ده گیزیتموه که چوه ناو خه لکه که و پیسی ووتن: چهند فیټنک به خسه به دل و دهر وون، و پیتیانی ووت: چیه نهو شته؟ و نهویش له وه لاما ووتی: شتیڅ که نایزانی بلی خوا باشتی لى ده زانیته.^۲

ز/ فیترکردن:

نهمیری باوهر داران علی (علیه السلام) ده لیت ((خوی گه وړه پیوستی نه کردوه له سر خه لکانی عوام و نه خوړنده وار که فیترن، نه وندهی که پیوستی کردوه له سر زانایان که خه لکی فیتریکمن.^۳

ح: خیر له زور زانستدایه نه که له سامان و ملک و مال:

عدلی (علیه السلام) ده لیت: خیر له وه دانییه پاره پؤل و مندالت زور بیت، به لکو خیر له وه دایه که زانست زیاد بکات، و نهرم و نیانیت زیاتر بیت، و به سر خه لکییه وه به خواناسیه کانت شانازی بکهیت، و نه گهر چاکهت کرد سوپاسی خوا بکهیت و نه گهر خرپهت کرد داوای لى خوشبون بکهیت، خیر له دنیا دا نییه مه گهر له دوو پیادا نه بیت: یه که منیان پیاوځکه گونا هیتک ده کات خیرا فریای خوی ده که ویت و تهویه ده کات و دوو میان پیاوځکه پیشبرکی ده کات له کاری چاکه دا، و هیچ کرده ویدک به چوک نییه له گهڼ بوونی ته قوادا، کهی به چوک شتیڅ که وهر گهر او بیت.^۴

^۱ همدان سمرچاره ۷ (۱ / ۷۷) .

^۲ جامع بیان العلم و فضله (۲ / ۶۶)

^۳ فرائد الکلام ۷ ۳۶۱ .

^۴ حلیه الاولیاء ۷ (۷۵)

ط/ نیتوان زانین و نه زانین:

عەلی (ﷺ) دەلێت ((کفی بالعلم شرفاً ان يدعيه من لا يحسنه و يفرح به اذا نسب اليه، و كفى بالجهل ضغة أن يتبرأ منه من هو فيه و يغضب اذا نسب إليه))^١ واتە بەسە شانازی بۆ زانست و زانین کە زۆری لە خەلکی خۆی پێوە هەڵدەنێت و تیاشیا نا نییە ، و خۆشحال دەبێت کە ووشەی زانا بدرێتە پالتی، و بەسە بۆ نه زانین نهنگی و عەبیە کە ئەوەشی تیاپەتی خۆی لێ بە دوور دەگرێت و توپەش دەبێت ئەگەر ووشەی نه زان بدرێتە پالتی .

ی - بۆچی خەلکی نایانەوی بێنه زانا:

ئەمیری باوەرداران (ﷺ) دەلێت: ((خەلکی خۆیان نادەن لە پێبازی بە زانا بوون، لە بەر ئەوەی شە کە دەبینین ئەوانە زانستییان وەرگرتووە کەلکی لێ وەرناگرن))^٢ . کە ئەمەش ناگادارییە کە بۆ زانایانی خراپ کە بەهۆی زانستیانەوێ دژایەتی خوا دەکەن، و بانگی زانایان دەکات تا کار بە زایاریەکیان بکەن و خەلکی بۆ بانگ بکەن و لە پێناوی خوایشدا لەو پێگەیەشدا خۆگرو بەئارام بن)) .

ک- زانست باشترە:

ئەمیری باوەرداران دەلێت: ((العلم أفضل من الصائم القائم المجاهد، و اذا مات العالم تلم في الاسلام ثلثة لا يسدها الا خلف مثله)) . واتە: زانایان لە رۆژوگرێکی شەونۆزکەری موحەمەد باشترە، و ئەگەر زانایەکی بمیرێت کەلێنتیک دەکەوێتە ئیسلام کە هەرگیز پێ نایێتەوێ مەگەر کەسێکی وەکو خۆی هەلکەوێتەو .

ئەمەش لەبەر ئەوەیە نوێژ و پۆژو چرایە و تەنها بێر پێ خاوەنی روون دەکاتەوێ بەلام زانست و زانیاری کەلکی بۆ هەمووانە و گشت کەلەبەرێک رووناک دەکاتەوێ .

^١ فراند الکلام ٧ ٣٦٦ .

^٢ ادب الدين والدنيا ٧ ٨٢ - ٨٥ .

دوهم / دنیا نه ویستی ته میری باوه پدران (ﷺ):

نهمیری باوه پدران به هوی ژیاڼی بدرده و اسی له خدمت پیغه مېبری خودا (ﷻ) و پاشتریش له گهڼ هاوه لنډا له وه تیگه یشت که دنیا جیگای تاقیکردنه وه... چونکه له سمر پیره وی قورشان پوره ده بوو بوو و لهو نایه تانه جوان تیگه یشتبوو که دنیا به سوک ناو دېهن و به له ناو چوو و قیزه وهن ده یخه نه بهر چاوی باوه پدران یه کڼی لهو نایه تانه له سوره تی (کهف) دا خواي گه وړه ده فرمویت ((وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِيمًا تَذْرُوهُ الرِّيَّاحُ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا * الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ كَوَآبًا وَخَيْرٌ أَمَلًا))

له سمر دهستی نهو پیغه مېبره خوښه ویسته گوښه کړاوه که ده فرمویت ((لو كانت الدنيا تعادل عند الله جناح بعوضه ماسقی منها کافراً شربة ماء))^۱ واته : نه گمړ دنیا لای خودا نرخۍ باله میثول یکی هډبوا یه هډگیز نهی ده هیشت بی باوه پ قومه ناویکی لی بجواته وه .

یان ده فرمویت: ((الدنيا سجن المؤمن و جنة الكافر)) واته: ژیاڼی دنیا وهک زیندان وایه بو مرؤفی موسلمان و وهک به هه شتیش وایه بو مرؤفی خوا نه ناس و بی باوه پ .

۱- نهی زهره و سوور خه لکائی تر بجه لته ټینه:

عدلی کوړی ره بیعه (الوالبی) ده ټیت: (ابن النباح) - که بهر پرسی (بیت المال) بوو - له کوفه و هاته خدمت عدلی کوړی نه بوو طالیب (ﷺ) و پی ووت: نهی ته میری باوه پدران (بیت المال) پر بوو له زهره و سپی، نه ویش فرمووی: ((الله أكبر)) و پاشان دهستی خسته سمر شانی (ابن نباح) و هه ستا سهری و بهر و بیت المال پوښتن .

و پاشان ووتی: نهی (ابن النباح) خه لکی کوفه م بو بانگ بکه، نه ویش جاری دا و هه موو هاتن و چی پاره و نالتوونی و مالآتی تیدا بوو دای پییان و به ته واهوتی خالی بوویه وه . و عه لیش (ﷺ) هاواری کرد- یا صفراء یا بیضاء غری غری - هاها ((واته: نهی زهره و سپی واته نالتون و زیو تو ناتوانیت من ده ستخه رڼ بکه دیت خه لکی تر بجه لته ټینه - ها - ها .

تاوای لی هات یهك دینار و یهك درههم له خهزینهدا نهما و چووه ناوی گسکی داو پاشان دوو پکات نوژی تیدا کرد تا له قیامهتدا شایهتی بۆ بدات .

ئهمیری باوهپداران له سهرماندا دهلهرزیت:

له نمونه بهرز و بئی وینهکانی دنیا نهویستی عهلی (ع) هارونی کوری عهتسهر بۆمان دهگیریتوه له باوکییهوه که دهلیت: له خورنهق^۱ چوومه خزمدت عهلی کوری ئهبو طالیب (ع)، دهبینم له سهرماندا دهلهرزیت و لیغهیکێ کۆنی دابو به خویدا، ومنیش ووتم: ئهی ئهمیری باوهپداران خوای گهوره بهشی تۆ و کهس و کار - ال بیت - ی له بیت و مال دا دیاری کردوه، کهچی تۆ بۆ ئاوا دهکهیت بهخۆت! و ئهویش له وهلامدا ووتی: وهلاهی هیچم لهم (بیت المال) هی ئیوه دهست نهکهوتوه و ئهم لیغیهشم ههر ئهویه که له مهدينهوه له مالهکهی خۆمهوه هیناومه .^۲

با بیرسین: دهی ئایا چی وای کرد له ئهمیری باوهپداران که ئهو سهرمايه قبول بکات و بهوه پازی بئی که وهك ههزار بۆی، له کاتیدا دهیتوانی جوانترین و گهرمترین جل و بهرگی سهرزهوی بکڕیت؟ ئهمهش نمونهی دنیا نهویستی راستهقینهیه لهگهڵ ئهوهشدا که دهستیشی بیگاتی و بهراستی قوتابی قوتابخانهکهی پیغمهبر بوو (ﷺ) که تیایدا وانهی دنیا نهویستی - زهد - فێردهبیست لهپێناو خۆشیهکانی پۆژی دوایدا، که پیغمهبر (ﷺ) دهیتوانی خۆشترین ژیانی ههبیست کهچی ژیانی ههزارانهی ههلهبهوارد و پێخۆش بوو .^۳

۳- من خۆم رازمه پیتی:

له ئهبی تهری کوری عبدالله ی جوههینییهوه دهگیرنهوه وتویهتی: جارێکیان عهلیم بیینی (ع) دهم وچاوی ههلبهستبوو و جلیکی سادهی لهبهرکرد بوو، و دارێکی گرتبووه به دهستییهوه و خۆی بردهبووه شیوازی عهرهبیکی دهشتهکی و خۆی کرد به بازاری شاری کوفهدا و لهگهڵ یهکی له بازرگانهکاندا مامهلهی کالایهکی کرد بهسێ درههم، بهلام بازرگانهکه ناسیهوه ئهویش لێ ی

^۱ خورنهق: جێگهیکه نزیک شاری کوفهیه.

^۲ حلیه الاولیاء (۸۲/۱)

^۳ التاریخ الاسلامی (۲۸۲/۱۲)

نه کړی، و یه کی تری بینې به لّام نهویش ناسیهوه و نه میښ دیسان هیچی لى نه کړی، و پاشان مندالیکى تازه پینگه‌یشتو بینې کراسیکى به ده‌ستهو بوو عدلى لى کړی به سى درهم . و پاشان باوکى منداله که گه‌رأبویهوه و پرسى بوو دهر باره‌ی کراسه‌که و نهویش پتى ووت دام به سى درهم، باوکیشى ووتى: باى دوو درهم بوو، بویه به‌پله پاره‌که‌ی برده‌وه بى عدلى و پى ووت: نهو کراسه‌ی تى کړیت باى دوو درهم بوو، و نه‌میرى باوه‌ردارانش فدرمووى ((به‌ره‌زامه‌ندى خوم پتى فروشتم و به‌ره‌زامه‌ندى شو لیم کړی .^۱

نه‌مه‌یه نهو پهرى مانای زوهد و دنیا نه‌ویستی که نه‌میرى باوه‌ردارن بیت، که‌چى بى‌رواى کراسیکى هرزان باى بکړیت و به‌جلى ساده و ساکاره‌وه بگړیت و وه‌که‌ره‌بیکى ده‌شته‌کى بچیتته ناو خه‌لک‌یه‌وه و که‌چى مافى خوشى بوو له به‌رام‌بدر نهو نه‌رکه‌ قورسه‌که‌ی سدر شانى که خیلافه‌ت بوو، له (بیت المال) دا پاره دهر به‌یتیت و بی‌دات به‌جل و به‌رگیک که شایه‌نى گه‌وره‌ی وولات بیت .

و دهم و چاوى خوى هله‌ده‌پچیت له‌بهر نه‌وه‌ی نه‌یناسنه‌وه نه‌میرى باوه‌ردارانه و پاره‌ی لى وهر نه‌گرن یان خاترى زوری بگرن و پله و پایه‌که‌ی به‌کار به‌یتیت بى به‌ره‌وه‌ندى خوى و به‌هویه‌وه پزى تایبه‌تى بگرن .^۲

۴- پینه به جله‌کانى نه‌میرى باوه‌ردارانه‌وه:

عمرى کورى قه‌یس ده‌لّیت: له نه‌میرى باوه‌رداران عدلى کوپى نه‌بوطال‌یبیان پرسى: بوى جل و به‌رگه‌کانت پینه ده‌که‌یت؟ له وه‌لامدا ووتى: خوش ده‌خاته ناو دله‌وهو باوه‌ردارانش چاوى لى ده‌که‌ن .^۳

نهم نمونه‌یه له‌گه‌ل نه‌وه‌ی که زهد و دنیا نه‌ویستی عدلى (ﷺ) ده‌ده‌خات، مانای نه‌وه‌شى لى وهر ده‌گړیت که نهو پیاوه مه‌زنانه به‌هه‌لّس و که‌وتى خزیان وستوویانه کومه‌لگا په‌روه‌ده بکه‌ن

^۱ الزهد لا (۱۳۰)

^۲ التاريخ الاسلامي (۱۲ / ۴۲۹) حميدى .

^۳ التاريخ الاسلامي عهد خلفاء الراشدين لا (۶۴۷) ذهبي .

لهسەر ژيانی ساده و دوور بکهونهوه له پېشپړکی کردن له کړینې جل و بهرگ و مؤدیلی نویدا و دنیا نهویسته کانیښ پزگاریان بېټ له لومه کردن لهسەر نهو شتوازه زاهیدیهیان .

۵- ده بې بزائم چی ده پواته گه ده مه وه:

نهمیری باوهرداران علی (ع) هه موو جارئ له پاش به کارهیتانی نارد، جوان سمری کهنه کوی دهنایه وه و دهیوت: هه ز ناکه م شتیک بچیته ناو سکمه وه که سهرچاوه کوی، نه زام و سوفیان ده ټیت: عدلی (ع) تا ژیا خشتیکی نه خسته سهر خشتی و له مه دینه شهوه له ناو گۆزه دا گه م و جوی بۆ ده ریشت .^۱

۶- زاهیدترین کهس:

هه سه نی کوری صالحی کوری هه ی ده ټیت: باسی زاهیده کانیان ده کرد له خزمهت عمری کوری عبدالعزیز، نهویش ووتی: زاهیدترین کهس له دنیا دا عدلی کوی نه بو طالیب بووه .^۲
(الذهبي) ده گيريتيه وه ده لی عدلی کوی نه بو طالیب (ع) سواری گویدریژک بوو، به جۆریک هه ردوو قاچی کردوو بووه لایه ک و دهیوت: من نهو نهو که سه م دنیا م بی نرخ کرد (که مانای وایه گرنگیم پی نه داو خه فته م بۆ نه خوارد و هه موو مه به ستیکم رووی کرده نهو دنیا که رۆزی قیامه ته .^۳

نهمیری باوهرداران (ع) له گه ل ژيانی زیر و زاهیدیه کهیدا، پروگرژ و دهم وچاو تال و پهق نه بوو، به لکو بهوه وه سفی ده کهن که: ((حسن الوجه، ضحوک السن - خفیف المشی علی الارض)) واته: دهم و چاو کراوه و جوان بووه و دهم به پیکه نین بووه و لهسەر خۆش بووه له ریشتندا .^۴

^۱ الکامل فی التاریخ (۴۴۳/۲) .

^۲ تاریخ الاسلام عهد خلف الراشدین لا ۶۴۵ .

^۳ تاریخ الاسلام (الذهبي) لا ۶۴۵ .

^۴ علی ابن طالب - محمد رشید رضا لا ۳۰۴ .

نیام عدلی (ﷺ) پیتاسهی زوهدمان بۆ دهکات و دهلیت: ((ایها الناس الزهاده قصر الاول والشکر عند النعم والتورع عن المحارم)) . واته: نهی خه لکینه، هیوا کورتی و سوپاسگوزاری له سهر به خششه کان و خو دوور گرتن له حرامه کان .^۱

سی یه / تهوازع و خو به کهم زانین و بی فیزی عدلی (ﷺ):

۱- منم نهو که سهی دنیام بی نرخ کرد:

صالحی کوپی نهی اسود له وانه ده گیریتته ده که عدلیان دیوه سواری گویدریژ بووه و قاچهکانی کردوته یه کلا و وتوویه تی: ((منم نهو که سهی که دنیام بی نرخ کردوه .^۲ جینگای خویه تی عدلی (ﷺ) ناوا دلخوش بیته بهو سهرکه وتنه ی به سهر دنیا و به دیمه نی که سیکی زۆر ساده ی ناو موسلمانان خوی پیشان بدات له کاتی کدا خه لیه ی موسلمانان بووه، که به پیچه وانه ده زۆر که س خویان به کهم زانیوه و به لām هدرکه به پرسیاره تیان پیدراوه له خویان گوزاون و فیزیان زل بسوه و وه لāmی که سیان نه داوه ته وه و که سیش ههر نه یه توانیوه بیان بینیت:....

به لām دۆستانی خوا و هه لگری پسته قینه ی پتیاژه بهرز و پیدژه که ی نیسلام تا پله یان بهرزتر بییتته وه و خویان به به چوک ده زانن و شانازی ده کهن به وه وه ی که خویان به یه کی له خه لکه ساده که بزائن و لوتی گه وره یی و خو به زل زانی خویان بشکینن .

۲- خاوهن مال ده بیته خوی شتی هه ل بگریته:

ده گیرنه وه له عدلیه وه (ﷺ) که هه ندی خورمای کپیو و خستبوویه گونییه که وه و ویستی هه لی بگریته و بۆ ماله وه ی بهریتته وه، خه لکیش ووتیان: نیتمه بۆت هه لده گرین نه ی نه مه ی باوه رداران، نه ویش نه یه یشت و ووتی: نه خیر خاوهن مال ده بیته خوی شتی هه ل بگریته .^۳

(الله الکبر) له م بهر قورئانی یه ناوازه یه!... چهند پیوستیمان به سهرکردایه تیه کی نا له و جۆره یه . شهرم نه کات و نه لیته من بهریرسیکی با لām چۆن خۆم شتی خۆم ده کپم و چۆن

^۱ رجال الفكر والدعوة . (۱ / ۱۰۵) .

^۲ تاریخ الاسلام للحمیدی (۶۳ / ۱۷) .

^۳ الزهد للامام احمد لا (۱۳) .

هه‌لیده‌گرم! ئەو خزمەت کارم بۆچییه؟ ئەو ئەو هەموو ئەندامەم بۆچییه گەر ئیشم بۆ نەکەن و خزمەتم نەکەن؟!

۳- هەلس و کەوتی لەگەڵ مامە عەباسیدا (ﷺ):

(صهيب) خزمەتکارێکی عەباس بوو دەگێژیتەوه وه دەلێت: عەلیم بینی دەست و قاچی عەباسی ماچ دەکرد و پێی دەووت: ئەو مامە، لێم پازیبە ^۱.

سەرکردە ی پاستەقینە ئاوايه لەگەڵ خزم و کەس و کاریدا و لەبەردەمیاندا دەبیست خۆی بەکەم بزانیست و پۆز لێ ئەدات بەسەریاندا و سەردانیان بکات و ئەملاولایان ماچ بکات و لەسەر بەرکەشیان دابنیشیت و نەترسیت لەوێ جەلەکانی تۆزای بێ یان ئوتووێکی تێک بجیت! .

و (صدر الطائي) وەسفی عەلی (ﷺ) دەکات وه دەلێت: ((هەزێ کردووه جل و بەرگی کورت بیست و چیش و خواردنی سادە بیست، و لەناوماندا بوو وه کویەکیک بوو له ئێمە، پرسیارمان لێ بکردایە وەلامی دەداینەوه و هەواڵیکمان لێ پرسایە ناگاداری دەکردین لێ بەلام وەللامی لەگەڵ ئەوێ که چەند تێکەڵ و نزیک بوو لیمانەوه نەماندەوێرا بیدۆینین و هەبیبەمان لێ دەکرد ^۲.

هەموو سەرکردەکانی لای خۆمان وا دەزانن ئەگەر تێکەڵی خەلکی نەکەن و نەچن بۆ بازار و لەناو پێزی دواوێ پرسە و بۆنەکاندا دانەنیشن ئەوا هەبیبەت پەیدا دەکەن و کەسایەتیان گەوره دەبیست، بەلام پێشەوایانی یەکەمی ئومەتەکەمان بەو خالانە چوونەتە دلی خەلکییەوه گەوره بوون لەبەر چاویان بۆیه ئەمیری باوەرداران (ﷺ) فورموویەتی: ((تواضع المرء یکرمه)) واتە: خۆ بەکەم زانینی مرۆڤ بەرز و بەرپێزی دەکات .

(یان زانا و خۆیندەوار و خاوەن بروانامەکانی ئەمڕۆ زۆر بە بەرزێ سەیری خۆیان دەکەن و زۆر بە نزمی سەیری خەلکی تر دەکەن من خۆم کەسێک دەناسم تا وهك خۆم بروانامە ی بەکالۆریۆسی هەبوو له بازردا دوه‌ستا به دەمەوه و بەگەرمی مەرحەبای و هەواڵ پرسى لێ دەکردم بەلام هەرکە

¹ صاحب الحمل (۲۲۴/۱) السيرة للذهبي (۹۴/۲) اسناد صحیح .

² الاستيعاب (۱۱۰۸/۳)

بوو به خاوه‌نی ماسته‌را له دووره‌وه ده‌ستیکم بۆ به‌رز ده‌کاته‌وه!! نه‌وه له‌گه‌ڵ من وایه‌! نه‌ی ده‌بی له‌گه‌ڵ خه‌لکی نه‌خوینده‌وار چۆن بیته‌ هه‌ی یاران () (وه‌رگێڕ)
 ده‌ی به‌ پێچه‌وانه‌وه‌ نه‌مه‌یری باوه‌ر‌داران (ﷺ) پ‌روو ده‌کاته‌ خوینده‌وار و به‌روانا مه‌داره‌کان و ده‌لیته‌:
 نه‌گه‌ر بووی به‌ زانا سه‌یری نه‌خوینده‌واره‌کانی خوار خۆت مه‌که‌ - تا خۆت لی نه‌گ‌زێ - به‌لکو سه‌یری زانایانی سه‌رووی خۆت بکه‌ .^۱

چواره‌/ به‌خشنده‌یی و ده‌رمال داریه‌کانی:

به‌خشنده‌یی و ده‌ست کراوه‌یی په‌وه‌شتیکی مه‌زنی قورئانییه‌ و پێغه‌مبه‌ری سه‌روه‌رمان (ﷺ) هاوه‌لانی له‌سه‌ر گۆشه‌ کردوه‌ و خۆشی به‌کرده‌وه‌ نیشانی داوه‌ که ده‌بیته‌ مرۆڤ پاره‌و سامانی به‌س بۆ خۆی نه‌بیته‌ و ده‌ستگ‌زێی نه‌داران و هه‌ژاران و داماوانی پێ بکات ..
 پیاویک هات بۆ لای عه‌لی کوپی نه‌بو طالیب (ﷺ) پێی ووت: نه‌ی نه‌مه‌یری باوه‌ر‌داران، من پێویسته‌ که‌م تێت که‌وتوه‌ و داوام له‌ خ‌وای گه‌وره‌ کردوه‌ پێش نه‌وه‌ی له‌ تۆی دوا بکه‌م، نه‌گه‌ر بۆم بکه‌یت نه‌وا هه‌مدی و سه‌نای خودا و سه‌واسی تۆش ده‌که‌م، به‌لام نه‌گه‌ر بۆشیم نه‌که‌یت نه‌وا هه‌ر سه‌واسی خودا ده‌که‌م و بیانووش بۆ تۆ ده‌هێنمه‌وه‌، وه‌ عه‌لی (ﷺ) پێی ووت: پێویسته‌ که‌م به‌ده‌م مه‌یلی به‌لکو له‌سه‌ر زه‌ویه‌که‌ بینوسه‌ چونکه‌ پێم ناخۆشه‌ له‌ناو چاوتا ووشه‌ی سوأل کردن به‌دی بکه‌م، پیاوه‌ که‌ش له‌سه‌ر زه‌ویه‌که‌ نووسی، من بێ پاره‌م، عه‌لیش (ﷺ) داوای ده‌ستی جل و به‌رگی جوانی کرد، و بزێان هێنا و دای به‌و پیاوه‌ و له‌به‌ری کرد و له‌ خۆشیاندا به‌ده‌م خۆیه‌وه‌ شعری ده‌ووت:

کسوتنی حله‌ تبلی عاسنه‌ا فسوف اکسوک من حسن الشاحللا
 ان الشنا می ذکر صاحبه کالغیث میی نداء السهل والجبلأ

عه‌لیش (ﷺ) فهرمووی: پاره‌کانم بۆ به‌یئنن، و (۱۰۰) دیناریان بۆ هێنا و نه‌ویش دای به‌و پیاوه‌..
 (الضیغ) یش ووتی به‌ عه‌لی (ﷺ): نه‌ی نه‌مه‌یری باوه‌ر‌داران نه‌و جل و به‌رگه‌ و (۱۰۰) دیناریش!!

^۱ هدایه‌ الراشدین لا (۱۰۵) - علي محضوط .

عەلى (ﷺ) فەرمووی: بەئێ، من لەپێنەمبەر بیستوو (ﷺ) کە فەرموویەتی ((أنزلوا الناس منازلهم)) دەی ئەمەش پلە و پایەى ئەم پیاوێهە لە لام^۱.

لە ئیمام عەلیان پرسی: سەخاوەت چییە؟ ئەویش فەرمووی: ((مالٌ بیه خشیت پیش ئەوێ داوات لێ بکەن، چونکە دواى داواکردن بێدەیتى ئەو لە شەرم و بەخشندەییەوێه))^۲.

ئىمام (ﷺ) زۆرحەزی کردوو مێوان پروی تى بکات و زۆر شادومان بسوو بەبێنینی هاویری و براکانى لە مالى خۆیدا و ئەگەر هەفتە تێپەریایە و مێوانى نەهاتبايە غەم دايدەگرت و دەیفەرموو (حەوت رۆژ تێپەریوو مێوانم نە هاتوو زۆر دەترسم خواى گەورە بێ بايەخى کردم)^۳.
خێر و خێراتى ئەوقافەکانى کە لەژيانى خۆیدا لە پێى خوادا وقى کردبوو دەگەيشتە (٤٠٠٠) دینار کەچی لە برساندا نازارى دەچەشت وەك خۆى دەئێت: ((چەند جار دەتبینم کە لەبرساندا بەردەم دەبەست بەسکەموە لە کاتیگدا کە خێر و صدەقەى ئەوقافە کاتم (٤٠٠٠) دینار بوو))^۴.
هەموو جارێک هانى موسلمانانى دەدا کە پێز و حورمەتى شایستەى بێەخشن بە هۆزەکانى خۆیان و دەبیوت: ((پێزى هۆزەکت بگرە، چونکە ئەوان دوو بآلى تۆن لە کاتى فرینتدا، بەهۆى ئەوانەو دەیت و دەچیت و بەهۆى ئەوانیشە بآلت درێژ دەکەیت، ئەوان تیشوون بۆ تۆ لە کاتى ناپەرەختیدا، بۆیە پێزى پیاو چاک و ناودارەکنیان بگرە و سەر لە نەخۆشەکانیان بدە و لەکارەکانت دا بەشداریان بکە و کارى هەژارەکانیان ئاسان بکە^۵.

پێنجەم/ شەرمکردن لە خواى تەعالا:

شەرم کردن یەکیکە لە پەرەشە بەرزەکانى ئیسلام و بەلگەىە لەسەر خاوینى دل و دەروون و وێژدانى زیندوبى و بوونى دیندارى و چاودێرى خواى - عز و جل - بەسەر مەرۆقەو، خو ئەگەلا شەرم نەبوايە، پێزى مێوان نەدەگرا و هیچ بەئێنى نەدەبرا سەر و پاسپاردە نەدەپاریزا بۆیە - شەرم - کراوە بەیەکی لە بەشەکانى باوەر .

^۱ البداية والنهاية (٩/٨) .

^۲ تاريخ الخلفاء للسيوطي ٧ ٢٠٤ .

^۳ معرفة المؤمنين (٢ / ٢٥٢) .

^۴ اسد الغابة (٧/٤) .

^۵ فرائد الکلام لا ٣٤٨ .

عەلی کۆری ئەبوظالەیب (ﷺ) پەرەردەیی بەردەستی پێغەمبەری خودا بوو (ﷺ) هەموو
 ڕەوشتەکانی ئەوەی هەلگرتبوو یەکنێ لەو ڕەوشتانە - شەرم کردنی بوو، کە پێغەمبەر (ﷺ) لە
 کچێک شەرمەن تر بوو لە شەوی گۆژانەویدا^۱. دەی نێتر چۆن ئەم شەرمکردنە جوانە لە
 کەسێتی عەلیدا ڕەنگ نەداوەتەو، و عەلی (ﷺ) خۆی سەبارت بەم ڕەوشەیی بۆمان دەگێڕێتەو و
 دەلێت:

((پەنا دەگرم بەخوا لە تاوانی هیچ کەسێک لە لێبوردنم گەورەتر بێت، یان نەفامیەک لە لەسەر
 خۆیم مەزن تر بێت، یان بینینی عەورەتێک نەتوانم بپێۆشم، و یان پێداویستی کەسێک کە
 بەخشندەبێم جێ بە جێی نەکات))^۲
 دەبینین هەموو ڕەوشتەکانی خۆی بەستەو بەشەرم کردن لە خۆی توغالا .

شەشەم/ بەندایەتی و ئارامی و دڵسۆزی عەلی (ﷺ) بۆ خودای - عز و جل - :

عەلی (ﷺ) لە ژیایدا بەشیوازیکی گشتی زاراوی بەندایەتی جێ بە جێ کردبوو، بەشەو نوێژدا
 دیار بوو، بوو بە یەکنێ لەو کەسانەی کە زۆر نوێژ و (تەجد) ی دەکرد کە خۆی گەورە دەرباریان
 دەفەرموویت: ((تتجافى جنوبهم عن المضاجع يدعون ربهم خوفاً و طمعاً)) واتە: خەو لە
 چاوەکانیان تۆراوە و لەناو جێگەدا هەر خەویان لێ ناکەوێت و لە بەر ترسی و لەبەر پاداشت
 هاواری ئەی پەرەردەگاریان دەکەن .

ضراری کۆری ضەرەمی کەنانی لە بەردەم موغایەیی کۆری ئەبو سەفیاندا (ﷺ) وەسفی نێمامی
 عەلی دەکات و دەلێت: لە دنیا و پازاوەیی یەکانی تۆقیبوس، و دڵی زۆر خۆش بوو بە شەو
 تاریکایی یەکەیی، بۆ خوا شایەتی دەدەم کە لە هەندێ ئالەتدا دیوومەن، تاریکای شەو بۆ
 کێشا بوو ... ئەستێرەکان زێڕەیان دەهات، و لەناو میحرابەکەدا شانەکانی دەلەپاندەو و بە
 هەردو دەستی ریشی خۆی گرتبوو، بەم لاوлада لارە لاری دەکرد وەک مار گەستوو، و دەگریا

^۱ مسلم ۲۳۲۰ .

^۲ تاریخ دمشق (۵۲۷/۴۲) .

گریانی خه مگین، گویم لئ بۆ ئه لیتی ئهم ساتیه دهیوت: ئه ی پهره ردگارمان .. ئه ی پهره ردگارمان .. لئ ی دهپاراپه وه - و پاشان به دنیای دهووت: ئایا دوته ویت به خه له تینیت یان خۆشت دهویم؟ نایبینی .. نایبینی .. خه لکی تر مه غرور بکه، من سی به سی ته لاقم داویت، ته مه نت کورته ... و دانیشه کانت بئ نرخن ... و پله و پایه ت کورت خایه نه ...

ئای له که می تویشوومان ... دوور و دریزی سه فهره که ... ترسناکی ڕینگایه که فرمیسک له چاری موعاویه هاته خواره وه به سهر ڕیشیدا و بۆ نه ده وه ستایه وه و به ده سه تکهانی دهیسه ڕی و خه لکه که ش ده ستیان کرد به گریان، موعاویه ش ووتی (ئه بو الحسن) ههر وابووه (ﷺ) ئه ی تۆ چیت له سه ری هه یه ئه ی چرار؟

ئهویش ووتی: من له دوری ئه و وه که سه م که ڕۆله که ی له باوه شی فریتراره و سه ڕه راره، و فرمیسکی ووشک ناکات و خه فته تی دانا مرکیته وه .. پاشان هه ستاو ڕوویش ت.^۱

(ئهم به سهر هاته ش ئه وه ده رده خات که ئه و ناکوکییه ی که وته نیوان عدلی و موعاویه - خوا له ههر دووکیان رازی بیته - رقه به رایه تی شه خسی نه بووه و له بهر هوا و ئاره زوو نه بووه، به لکو له بهر به رژه وه ندی ئیسلام و موسلمانان بووه هه ریه که له نه زه ریکی خۆیه وه، نه گینا موعاویه چۆن ڕینگای ده دا له کۆر و دانیشه کانه خۆیدا باسی خواناسی و چاکی عدلی بکریته! ... یان چۆن گریانێ ده هات یان چۆن شاهیدی چاکی و خواناسی بۆ (ابو الحسن) ده دا؟!^۲

(ئوشته ری نه خه می) شه ویکیان ده چیته بۆ لای عدلی (ﷺ) ده بینێ خه ریکی شه و نوژه، و پیی ده لیت: ئه ی ئه مه ری باوه رداران به رۆژدا رۆژو، به شه ویشدا نه خه وتن و خۆماندیکردنیش له و نیوانه دا؟! کاتێ عدلی (ﷺ) له نوژه که ی بوویه وه پیی ووت: شاخه رت رینگایکی زۆر دوور و درێژه، بۆ به رینی پییست به شه وه یی ده کات.^۳

له شوینیکی تر دا ده لیت: ئه ی خه لکینه ئهم چه ند وشه یه م لیوه ریگرن، نه گهر سواری وولاخ بن و بۆی ڕۆن تا ئه سه په که تان له ڕۆیشتن ده که ویت شتی واتان ده ست نا که ویت: هه یج به نه ده یه ک ئومیدی به که س نه بیته جگه له خوا، و ته نها له گونا هه که نتان به رسن، و شه رم مه که ن که نازانن فیترین و

^۱ حلیه الاولیاء (۸۴/۱ - ۸۵) الرقه البکاء ۱۹۸ ی .

^۲ وه رکیته بۆ سه ر زمانێ کوردی .

^۳ آدب الدنيا والدين ۱۲۳ ی .

شەرم مەكەن - كە نازانن بۆلۈن نازانن، و بزائن ئارامى و خۆگرتن لەناو (بىر و باوەردا) وەك سەر وايە بۆ لەش و لەشيش چ سوودىكى ھەيە ئەگەر سەرى نەبىت.^۱

لەم نامۆزگارىيەدا دەربارى يەكتاپەرستى و پاشان پۈنمۇنى زانستى دەدویت، دەربارى تېپوانىنى پەلەي (ترس و ئومىد) - الخوف والرجاء - ، باوەردار دەدویت ھەر بە تەمەي خودا بىت چونكە ھەموو بەخشەكانى ھەر لەو ھە دەبىت و ئەو خەلگەي كە بەخششت پى دەدەن - ئەوانە ئەوانە ھۆكارىكن لە نۆوان خوا و بەندەدا و خوا لەرىگای ئەوانەنەو پۆزى بەندەكان دەدات .

يان نامۆزگارى ھەلگەرنى زانست و زانىارى دەكات و ھانىيان دەدات تا شەرم پۈنگايان لى نەگريت لە فېرېوون و ئەگەر بوون بە زاناش شەرم پۈنگايان لى نەگريت بۆلۈن نازانن لەو شتەنەي كە نايزانن و پاشان دەلېت:

((ئاي ھەلگەرنى مەشخەلى زانست، كار بە زانستەكانتان بکەن، چونكە زانا كاتىك زانايە كەكار بە زانستەكەي بكات، و كردهو و زانستى يەك بگرنەو، و كەسانى دىن لەمەولا مەشخەلى زانست و زانىارى ھەلدەكەن بەلام لە گەردەنيان تى ناپەرىت، ھەلس و كەوتى نەپەنيان پېچەوانەي ئاشكەرايانە، و كردهوكانيان پېچەوانەي زانستەكانيانە، و دادەنیشن و ھەلقە دەبەستق، يەلام ھەندىكيان خۆيان بەسەر ھەندىكى تريان ھەلدەنن، و تەنەت ھەندى لەوانە توپورە دەبەن لە قوتابيانيان ئەگەر بەشدارى ھەلقەيكى تر بكات و گوئى بۆ زانايەكى تر بگريت، و ئەوانە كردهوكانيان لەو دانىشتەنەياندا زياتر بەرز نابىتەو بۆ لای خوداي - عز و جل - .^۲

(الله اكبر) بى كەم و زياد ئەو نامۆزگارىيەي ەلى (ﷺ) نەلېي بۆ بانگەوزانى ئىسلامى و زانستى شەرى ئەمپۆ و تراوہ ... چەند كرنكە ئەگەر سەرچاوەكان يەك بھرىنەو و سوود لە ھەموويان وەرېگريت و سانسور نەخريتە سەر ھېچ زانا و ھېچ قوتابھانەيەكى زانستى و كەس ئەو ھى خۆي بە نىگا نەزانىت و دان بەوانى تردا نەبىت .^۳

^۱ حلیہ الاولیاء (۷۵/۱)

^۲ الجامع لاخلاص الراوي (۹۰/۱) .

^۳ ووتەي وەرگير

و جاريك به پياوړيكي همدداني فهدموو: ((بدهردوامي نيعمدت و بهخشش پهيوسته به سوياس گوزاريدهو و سوياس گوزاريدش بهنده به بدهردوامي بهخششهو، و نهو دووانه پيگهوه، و بدهردوامي و زيادكردني نيعمدت له بهنده نابريټ لهلايهن خواوه تا واز له شوكر و سوياس نههيني،^۱ بڼ نمونه سوياس گوزاري لهسهر نازايي و ليهاټووي نهويه بمرامبده دڅراوهكسټ ببهخشيت كاتي دهستت چوو بهسهريدا و له بارهيوه دهليټ: نهگمر دهست چوو بهسهر نهيارهكهټدا نهو ليټبوردي لهگهل بهكاريهينه وهك سوياسي خوا لهسهر نهو توانا و دهسهلاتهټ))^۲.

هدهشتم/ پارانهوه له خوا:

دووعا دهركايتكي زڅر كهورهيه نهگمر لهسهر بهنده والابيتټ نهو دهركاي خير و چاكهي بهسهردا والادهبيتټ...

بڼيه، نهميري باوهرداران عهلي كورپي نهبو طاليب (ﷺ) بدهردوام له خزمهټ پيغهمبهدا ژياوه و لهسهر دهستي نهو كهوره بووه بيگومان بينيويهټي كه چڼ پيغهمبهرمان (ﷺ) هانا دهباټه لاي خوا و داواي سهركهوتن و كډمهكي لي دهكات ... نيماميش (ﷺ) هدر بهو چهشنه كاري ټي كرابوو، زڅر سوور بوو لهسهر نهو بهندايهټيه كهوره و گرنگه، و پړوا و پړ همولي ددها همر نهو شيوازه دوعا پارانهانه دووباره بكاتهوه كه پيغهمبهر خوا (ﷺ) له ژيانيدا دووبارهي كردونهټهوه و هدرگيز لاي نهداوه بڼ دوعا كهليكي تر كه ووشهكاني پازاوه و ماناكاي كهوره بسوون بهلام پيغهمبهر (ﷺ) نهي فهرموويون.

كډمهټي دوعاي زڅ و زهبندي به درزيان بي ناگاي دراوته پاڼ نيمامي عهلي (ﷺ) و له پاستيدا نهو ليتي بهريه، چونكه نهو زڅر پابهټد بووه به سونهټ و فهرموودهي صحيحهوه له كرده و گوټاريدا، و له ژياندا خاوهني گهرابووني دوعا بووه، جاريك له جاران پياوړك - وهك (نهبي عمر پازان) دهگيرټهټهوه كه فهرموودهټيكي بڼ عهلي باس دهكرد، و عهليش (ﷺ) پيټي ووت: هدرچي وورد دههوه درډم لهگهل دهكهيت، و پياوهكه ووتي: درډ ناكهم، و نهويش پيټي ووت: نهگمر درډ

^۱ الشكر - ابن ابي دنيا (٤٨١/٥) .

^۲ الاعجاز والاهار - العالبي - ٣٠)

بكهيت دوعات لى دهكهم، ووتى دوعام لى بكه، و دوعاى لى كرد و شهوش نهوندهى پى نهچوو
كويز بوو.^۱

و هركاتى به چاكه باسيان بكردبايه دهفهرموو: ((اللهم اغفرلي ما لا يعلمون ولا تواخذني بما
يقولون، و اجعلني خيراً مما يظنون))^۲ واته: خوايه لهو شتانهى نهوان نايزانن ليم خوش ببه و لهو
شتانهشى كه دهيلين ليم نهگريت و چاكرشم بكهيت لهوى نهوان گوماني پيډهبن.

و شهيري باوهرداران (ﷺ) كۆمهلى ئاداب و پهوشتي سهفر كردن روون دهكاتهوه و له پيغه مبهري
خواوه (ﷺ) دهگيرتتهوه كه پيغه مبهري خوا (ﷺ) همر كاتى ويستبيتي بچيت بۆ سهفريك
فهرموويهتي: ((اللهم بك اصول، وبك اجول وبك اسير)) واته: شهى پهروهردگارم بهناوى تۆوه
دهگهريم و جهوله دهكهم و ديم و دهچم.

و له شويينيكي تر دا ئاداييكي تری سهفر روون دهكاتهوه و هركاتى ويستبيتي پروات بۆ سهفهر
دهيوست سواری ولاخهكهی بييت دهيووت ((بسم الله)) و كاتى تهواو دهچوه سهفر ولاخهكهی
دهيووت: ((الحمد لله)) و پاشان دهيووت: ((سبحان الذي سخر لنا هذا و ما كنا له مقرنين، و انا
الى رينا المنقلبون)) و پاشان (۳) جار (الحمد لله) و (۳) جار (الله اكبر) دهكرد و پاشان
دهيووت: ((اللهم لا اله الا انت ظلمت نفسي فاغفرلي، انه لا يغفر الذنوب الا انت)) پاشان پى
دهكهنى، و لييان پرسى هۆى چييه پى دهكهنى شهى شهيري باوهرداران؟

و شهوش له وهلامدا دهيووت: پيغه مبهري خوام ديوه (ﷺ) بهم چهشنهى كردووه و به شيويهى
منى ووتوه و پاشان بيكهنيوه، و لييان پرسى هۆى چى بوو پيكهنييت پيغه مبهري خوا (ﷺ) ؟
شهوش فهرمووى: ((خواى (عز وجل) دهفهرموى: عجبتي للعبد، اذا قال لا اله الا انت، ظلمت
نفسى فاغفرلي انه لا يغفر الذنوب الا انت، يعلم انه لا يغفر الذنوب الا هو))^۳ واته سهرم
سوردهمينى له بهنده كاتى دهلييت: هيچ خوايهك نيه جگه له تۆ، ستم له خۆم كردووه ليم خوش
ببه كى هديه ليم خوش بييت جگه له تۆ، دهزانييت كهس نيه جگه له شه لى خوش بييت.

^۱ البداية و النهاية (۶ / ۸)

^۲ مرعطة المؤمنين (۲ / ۲۲۸)

^۳ مسند احمد (۱۸۳ / ۲) اسناد صحيح - قاله احمد شاكِر .

و هدردهم پښمونى موسلمانانى كړدوه تا بهو جوړه سونته دوعا بكن به تايپه تى له كاتى نيش و كار و سفدر و خواردن و خهوتن... هتدا دا ... و (ابن اعبد) ده لئيت: عدلى كوپى نه بو طاليب پټى و وتم: نهى كوپى نه عبده، نه زانى هدى نان خواردن چيپه؟ و تم: هده كهى چيپه نهى كوپى نه بو طاليب؟ فدرمووى: ((ده لئيت: (بسم الله، اللهم بارك لنا فيما رزقتنا، وتى: نهى ده زانيت شوكر كړنه كهى چيپه؟ نه گدر ليبيوته وه؟ و تم: چيپه شوكره كهى؟ فدرموو: ((الحمد لله الذي اظعمنا و سقانا))¹

و هدر كاتى مانگى بديايه ده يووت: ((اللهم اني اسالك خير هذا الشهر و فتحه و نصره و بركته و رزقه و نوره و ظهوره و هواه، و اعوذ بك من شر، و شر ما فيه و شر ما بعده))²

نؤيه م / سدرچاوهى بالآى ده ولت له سدرده مى عدليدا (ﷺ)

عدلى كوپى نه بى طاليب (ﷺ) سدرچاوهى هدمو دادوهرى و حوكم و فقهيپه كى ده ولته كهى قورثانى پيرؤز و سونته تى پيغه مدر (ﷺ) و شوين پى هه لگرتنى دوو پياوه مدزنه كهى پيش خوى بووه .

۱- سدرچاوهى يه كه م: ((قورثانى پيرؤز)) :

قورثان هدمو لايه نه كانى ژيانى گرتوته وه و هدمو نهو شتانهى پروون كړدوته كه ده بيته هوى ناسوده كړدى ژيان و خوش گوزهرانى خه لكى و هدر وها نهو پايانهى جيگړ كړدوه كه به هؤيه وه موسلمانان ده ولته تى له سدر بنيات بنين و حوكمرانى گهلى پى بكن، كه نه مدهش په ديكه بؤ نهو كه سانهى كه دوورن له حهقيقه تى قورثان و شاره زانين له مانا و مدهسته بدرزه كانى و نايشيانموى لئى تى بكن ده لئى نيسلام و حوكمرانى دوو شتى جيان و نيسلام له مزگهوت ده بيت و حوكميش بؤ خه لكانى تر كه نه مده پيچه واندهى پاستيپه و نيسلام بؤ نهو هاتوه كه حوكمى ولات و ميللهت بكات .³

¹ مسند احمد (۳۲۹/۲) اسناد حسن .

² صحيح ابن ماجه - الابيانى (۳۰۳ / ۲) .

³ روتنه دى و مرگير

عەلی (ﷺ) دەئیت: ((الزاموا دينكم، واهدوا بهدي نبیکم، واتبعوا سنته، واعرضوا عما اشکل علیکم علی القرآن، فإن عرفه القرآن فالزموه، و ما أنکره فردوه)) واتە: دەست بگرن بە ناینەکەتانەوه و شوین رینموونی پیغەمبەرەکەتان بکەن، و سونەتەکانی جی بە جی بکەن، هەرشتیکتان لی تیک چو بگەرێنەوه بۆ لای قورئان، ئەگەر قورئان بە جوانی زانی دەستی پێوەبگرن و ئەگەر پیتی باش نەبوو پەدی بکەنەوه .

۲- سەرچاوەی دووهم / سوننەتی خاوین:

کردار و گرفتاری پیغەمبەری خوا (ﷺ) بە سەرچاوەی دووهم دادەنرێت لە دارشتنی دەستووری ئیسلامیدا و لە ڕێگای ئەوهوه شیوازی جی بە جی کاری حوکمەکانی قورئانی کەریممان بۆ دەرەکەویت^۱. و ئەمیری باوەڕداران عەلی (ﷺ) دەئیت: ((رینموونیەکان پیغەمبەرەکەتان جی بە جی بکەن، چونکە بیگومان باشتەین رینموونی کەرە و سوننەتەکانی جی بە جی بکەن چونکە چونکە بیگومان باشتەین سوننەت و ڕۆژێرهوه^۲ .

۳- شوین پێ هەلگرتنی خەلیفەکانی پیش خۆی:

پیغەمبەری خوا (ﷺ) دەفەرموویت: ((اقتدوا بالذین من بعدی: أبی بکر و عمر)) واتە ((شوین پێ ئەو دوو پیاوه هەلگرن کە دواى خۆم دین: ئەبوبکر و عمر)) و پایشی سەبارەت بە عثمان (رضی اللہ عنہ) زۆر جوان بوو، و هەمیشە دەم کووتی ئەوانەى کردووه کە جوورەتیان کردووه بەرامبەری و بێ جوورەتیان نواندووه، و بەو کەسانەى دەووت: ئەى خەلکینە لەمەسەلەى عوسماندا بەهەلەدا نەچن، و بە چاکە نەبیت باسى مەکەن، و سویند بە خوا ئەو کارەى کردى - لە سووتاندنی نوسخەکانی تری قورئان - بە بەرچاو و بەرپەزەمانەندى هەموومانەوه کردى، و سویند

^۱ فقه التمكن في القرآن الكريم - الصلابي لا ٤٣٢ .

^۲ البداية والنهاية (٣١٩/٧) .

^۳ صحيح سنن الترمذي (٢٠٠/٣)

به‌خوا نه‌گەر منیش ببومايه به خليفه هەر وام ده‌کرد،^١ و هه‌رده‌م ده‌بیوت: ((ما کنت لاهل عقدة شهما عمر))^٢ واته: گری ناکه‌مه‌وه که عمر توندی کرد بیټ .

ده‌یه‌م/ مافی گهل له چاودیری کردنی ده‌سه‌لاتداراندا:

گهل بۆیه هه‌یه چاودیری هه‌نگاه‌کانی به‌ر پرس و ده‌سه‌لاتدارانی وولات بکه‌ن و له ژێر روشنایی نه‌و نایه‌تدا که ده‌فه‌رووت ((وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ))^٣ واته: ده‌بیټ له‌ناو ئیوه که‌سانێک هه‌بن خه‌لکی به‌ره‌و چاکه بانگ بکه‌ن و فه‌رمان به‌ چاکه و به‌رگری له خراپه بکه‌ن و نه‌وانه‌ش سه‌رفرازانی پۆژی قیامه‌تن . یه‌که‌م وشه‌یه‌ک ته‌مه‌ری باوه‌رداران - له وتاره‌که‌یدا دای کاتی هه‌لبێژرا به‌ خه‌لیفه ووتی: ته‌م مه‌سه‌له‌یه مافیکی په‌وای خۆیاتانه و که‌س بۆی نیه بیټ به‌ خه‌لیفه به‌ فه‌رمانی و په‌زامه‌ندی ئیوه نه‌بیټ، و من هه‌یج قه‌سه‌یه‌که‌م نییه به‌بی په‌زامه‌ندی ئیوه .^٤

ته‌به‌یه‌ کریش (ع) کاتی خۆی هه‌مان ووته‌یدا به‌ گوتی جه‌ماوه‌ری باوه‌رداردا و پیتی ووتن: ته‌گه‌ر باشم کرد هاوکارم بن و ته‌گه‌ر خراپه‌م کرد پاستم بکه‌نه‌وه .^٥

و عه‌مه‌ش (ع) ووتویه‌تی: ((احب الناس الى من رفع الي عیوی))^٦

و عه‌مه‌ش (ع) ووتویه‌تی: ((ان و جدتم في كتاب الله ان تضوا رجلي في القيد فضعوا رجلي في القيد))^٧ واته: ته‌گه‌ر مه‌سه‌له‌یه‌کیان له قورئاندا به‌دی کرد هه‌ردوو قاچی من بکه‌نه کۆتیه‌وه و بکه‌نه کۆته‌وه، واته به‌ زۆر وام لێبکه‌ن پابه‌ندم به‌ قورئانه‌وه .

و عه‌لیش (ع) له‌سه‌رده‌می خه‌یلافه‌تی خۆیدا ته‌مه‌ی زۆرجار دووپاتی کردۆته‌وه و له‌ ووتاردا ووتویه‌تی: نه‌ی خه‌لکینه نه‌وانه‌ی پێش ئێمه به‌وه له ناوچه‌ی که ده‌ستیان کرد به‌ گونا‌ه کردن و

^١ فتح الباري (٨/٩) إسناده صحيح .

^٢ ابن أبي شيبة المصنف ١٢٠ .

^٣ ال عمران ١٠٤ .

^٤ تاريخ الطبري (٤٤٩/٢) .

^٥ البداية والنهاية (٣٠٥/٦) .

^٦ اشيعان ابوبكر و عمر ٢٣١ .

^٧ مسند احمد ٥٢٤ .

کچی نه جبار و قه شه کانیان بهر گریان لی نه کردوون، و سزاش هه موویانی گرتموه، بۆیه فرمان به چاکه بکه‌ن و بهرگری له خراپه بکه‌ن و پیش نه‌وه‌ی نه‌وه‌ی به‌سهر شه‌وان هات به‌سهر ئیوه‌ش بیت، بیشیزانن فرمان به چاکه و بهرگری له خراپه نه ده‌بیتته هۆی به‌پینی پۆژی و نزیک کردنه‌وه‌ی نه‌جه‌لتان.^۱

یانزیه‌م: ((شوری))

له بنه‌ما سه‌ره‌کیه‌کانی ده‌وله‌تی ئیسلامی نه‌وه زاراوه‌یه‌که پیتی ده‌لتین - شوری - پاوژکردن - واته سه‌رکرده و پیش سپیانی ولات پیکه‌وه پاوژ ده‌که‌ن، و نه‌مه‌ش شتیکی سه‌ره‌ستانه نییه که نه‌میر به ئاره‌زووی خۆی که‌ی حزیکات پاوژیان پی بکات، به‌لکو فه‌رمانی خواجه و واجبه له‌سه‌ری وه‌ک خواجه گه‌وره به پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی ده‌فه‌رمویت ((و شاورهم فی الامر)) ال عمران، واته: له هه‌نگاوه‌کانتا پاوژ به موسلمانان بکه، و به‌و شیوه ده‌رده‌که‌ویت که حوکمی شوری له ئیسلامدا وه‌ک حوکمی نوژ و پۆژو واجبه.^۲

نه‌میری باوه‌رداران عه‌لی (علیه‌السلام) وه‌ک سی خه‌لیفه‌که‌ی پیش خۆی ئهم فه‌رمانه‌ی خواجه گه‌وره‌ی جی به‌جی ده‌کرد و پاوژی به موسلمانان ده‌کرد و نمونه‌ش بۆ نه‌وه کاتیك مه‌عه‌له‌ی کوپی قه‌یس (الریاح) که نه‌رکی جه‌نگی خسته‌بووه سه‌ری دژی (خه‌ریبی کوپی راشیدی خاریمی) و نه‌ویش نامه‌ی بۆ عه‌لی نارد که چی بکه‌م و نه‌ویش هه‌موو هاوپی‌کانی ده‌وره‌یه‌ری کۆکرده‌وه و نامه‌که‌ی بۆ خویندنه‌وه و داوای پاوژی لی کردن که‌پای خۆیان له‌و باره‌یه‌وه بنووسن، و پای گشتی یان هاته سه‌ر نه‌وه‌ی که: بنووسه بۆ مه‌عه‌له‌ی کوپی قه‌یس که شوین نه‌و فاسقی له سنوور ده‌رچووه بکه‌ویت و بیدۆزیتته‌وه و بیکوژیت یان دووری به‌هاته‌وه، چونکه ئیتمه‌ دلنیا‌نین لیتی که خه‌لکیت لی هه‌لنه‌گیریتته‌وه.^۳

^۱ تفسیر ابن کثیر (۶۰۳/۲).

^۲ النظام السياسي في الاسلام لابی فارس لا (۹).

^۳ تاریخ الطبری (۳۹/۶).

و دهرباره‌ی پاوژکردنیش ده‌لټت: (الاستشارة عين الهداية وقد خاطر من استغني عنه)^۱ واته: پاوژکردن چاوی پټنموونییه، و همرکس نډیکات ټوهه خوی ددهات به قه‌لټه یه‌کدا .
 یه‌کی له ناموژگاریه‌کانی بۆ (مالک کوپی حارث (الاشتر)) کاتی ناردی بۆ میسر، هاندانی بوو له‌سهر پاوژکردن و پاوژکاری، و پټی ووت: هدرگیز به‌خیل و پیسکه مه‌خمره ناو پاوژکاره‌کانت چونکه ناهیلټت خیر و چاکه بکه‌یت و له هه‌ژاری ته‌رسټیټ، و ترسنوکیش دامه‌نی چونکه لاوازت ده‌کات له هه‌نگاونان، و دنیا په‌رستیش دامه‌نی چونکه فټری هه‌لټه هه‌لپی نارپه‌وات ټه‌کات، و بزانه که - ټهو سی پوهشته - پیسکه‌یی و ترسنوکی و دنیا ویستی - له یه‌ک په‌وشتدا یه‌ک ده‌گرټوهه ټه‌ویش گومانی خراپ برنده به خودا .^۲

دیسان ناموژگاری مالیک به‌وه ده‌کات - کاتی کردی به سهرداری میسر - جوان په‌روانه بۆ کاری ټهو که‌سانه‌ی به کاریان ده‌هټیټ و ده‌یان که‌یت به‌رپرس، با هه‌لټواردنت به ټاره‌زووی خویان بیټ و له‌بهر خۆشه‌ویستی و جیاوازی کردن نه‌بیټ - چونکه خود کاری واته - چه‌وساندنه‌ویه به‌بی پاوژکردن - هه‌لټواردنی به‌رپرس له‌بهر دۆستایه‌تی بیټ ټهو سهرچاوه‌ی سته‌م و خیانه‌ته له خوی که‌وره، و زیان که‌یاندنه به خه‌لکی، و کاری مه‌لله‌ت و کاری والیه‌کان دروست نایټ، گهر به جوان هه‌لټواردنی ټه‌وانه‌ی دایان ده‌نیټ بۆ به‌رپرسیاره‌تی کاره‌کانی ده‌ولت، ټهو که‌سانه هه‌لټویره بۆ به‌رپه‌رینه‌ی کاره‌کان که ټه‌له‌ی خۆ له گونا‌ه پاریژن، الورع - خاوه‌نی - عفه - و زانیاری و سیاست بن و په‌نا بیه به‌ر ژیر و دنیا دیده و شهرمنه‌کانی خټزانه صالحه‌کان و دیندار و خۆ پارټوهر له گونا‌هان، چونکه ټه‌وان زۆر پوهشت به‌رزن و زۆر مه‌به‌ستیانه سپه‌ت پاک و پیاو چاک و دوور بن له زیاده ره‌ووی له ته‌ماحکاریدا، و له خه‌لکانی تر زیاتر به‌ر له ته‌فه‌امی کاره‌کان ده‌که‌نه‌وه، و ده‌ی با ټه‌وانه هاوکار و کارمه‌ندت بن.^۳

^۱ الاداره العسكرية (۲۷۹/۱)

^۲ هه‌مان سهرچاوه (۲۷۹/۱)

^۳ الشرر بین الاصالح و المعاصره ۱۰۲۶ .

دوانزه يه م / داد و يه کسانى:

له ناماښه کاني حکومته ئيسلامى سوور بوونه له سمر بهرپا کړنى شو بڼه مايانه دى نيزامى
 ئيسلامى بؤ بهرپا کړنى کؤمه لگه دى موسلمان و له گړنگتړينى شو بڼه مايانه دى (داد و يه کسانى ،
 و نه مېرى باوه پداران دادپه وېرى له ناو خه لگدا بهرپا کړد . و هر له بهر هاتنه دى هه موو شو
 په وشتانه دى که له سمر کړده و قاچى موسلماندا هديه له نه مېرى باوه پداراندا ، وای لى کرد بوو که
 پيغه مېرى خوا (ﷺ) هه لېږدارد و ناردى بؤ يه من و کردى به قازى شوئ ، و نه م دوعايه
 مه زنه شى بؤ کرد و پيى فرمموو: ((اللهم ثبت لسانه واهد قلبه))^۱ واته: ((نهى په وروډگارم
 زمان پارا و دل ورياي کهيت)) . بؤ يه ناساييه که عدلى دادپه وروډ بېت ، و نهى خو ئيسلام
 نه بوونى باشتره له کؤمه لگه دى موسلماندا بېت و ستم تايينه قاقا هاتبېت .
 هه لوتسته دادپه وروډيه کاني دل که مه ندکيش ده کهن بؤ لای ئيسلام و ژيرمه نده کان سدرسام
 ده کات .

له (شوره يچ) هوه ده گيړنه وه که کاتى نه مېرى باوه پداران عدلى خواى لى پازى بى که وته پى بؤ
 ته مى کړدى سوپاکه دى موعاويه (ﷺ) و له پيگا قه لغانه که دى لى وون بسو ، و کاتى جهنگ
 کؤتابى هات و گه رايه وه بؤ کوفه ، ده بېنى قه لغانه که دى به ده ست جوله که يه کهويه دى و دهيه وېت
 بيفروښيت ، وپى ووت: نهى کاکى جوله که نه مه قه لغانه که دى منه و نه فروښتوومه نه به
 خشيوومه ، جوله که ش ووتى: قه لغانى خؤمه وه له ده ستى خؤمدايه ، عدلى (ﷺ) ووتى: با برؤين
 بؤ لای قازى ، همدروکيان چوون بؤ لای شوره يچ ، و نهو له پال شوره يچدا دانيشت و جوله که ش
 له بهر ده ميډا ، شوره يچ پړوى کړده عدلى و ووتى: نهى نه مېرى باوه پداران قسه دى خؤت بکه ؟ و
 عدلى (ﷺ) ووتى: نه م قه لغانه دى لای نه م جوله که يديه هى منه نه فروښتوومه نه به خشيوومه ، و
 شوره حيش - رضى الله عنه - ووتى پيى شايه ت هديه ، ووتى: به لى: قه مېر و حه من و حوسپن
 شايه تى ده دن نه م قه لغانه هى منه ، شوره يچ ووتى: شايه تى کوپ بؤ باوک نابيت ، و عدلى (ﷺ)

^۱ نظام الحكم في العصر الراشدي - ١٤١ .

ووتی: پیاویک له نه هلی به ههشت به شایهت ناگیریت؟! که له پیغه مبری خوام بیستوه (ﷺ) که فەرموویەتی ((الحسن والحسين سيدا شباب أهل الجنة))^۱.

جوله که کەش ووتی: ئەمیری باوەرداران ئەمبات بۆ لای قازی خۆی و قازیە کەشی حوکم بۆ من دەدات؟ شایهتی دەدەم ئەم بەرنامەیه راسته ((اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان عمداً رسول الله)) و ئەو قەلغانەش قەلغانەکی خۆتە و ئەو شەوه لێت کەوت که چوویت بۆ (صفین) و من هەلەم گرتەوه . عەلی (ﷺ) فەرمووی: کە مادەم موسلمان بوویت ئەو قەلغانە و ئەسپە کەشم دیاری بیت بۆ تۆ، دەلی: بینم له نه هره وان دژی شهرخوازه کان ده جەنگا له خزمەت عەلیدا (ﷺ)^۲.
فونەتیکێ تر له دادپەروری عەلی (ﷺ)... ناحیه القرشی - له باوکییهوه ده گیریتەوه که ئێمه کۆمهڵێک بووین له بەر دەرگای قەسری خیلەفت راوێستا بووین و له ناکاو عەلی (ﷺ) هاتە دەرەوه و کاتێ چاومان پیتی کەوت لەبەر هەبیهتی بلۆه مان لێ کرد و کاتێ دای به لاماندا شوێنی کەوتین و له پێگا پیاویک به دهنگی بهرز هاواری کرد، بۆ خاتری خوا فریام کەون .
بینی وا دوو کەس پێکەوه شەڕ دەکەن و دای بەسینگێ هەردووکیاندا و لەیهکی دوورخستنهوه و پاشان پیتی ووتن: بڕۆنه دواوه .

یه کێکیان ووتی ئەم ئەمیری باوەرداران ئەم پیاوه مەپێکی له من کەپوه و مەرجم لەسەری ئەوه بووه که پارە ی عەبیدار و - تزویر - م پێ ئەدات، کەچی لەو پارە یه ی بۆ هێناوم و کاتێ بۆم هێناوه تهوه زلەیهکی لێ داوم... و بەوی تری ووت ئەم تۆ چی دەلیت؟ ووتی: راست ئەکات ئەم ئەمیری باوەرداران . عەلی (ﷺ) ووتی: دەمێرێ پێدەرەوه و پاشان پیتی ووت: دانیشه، به پیاوه زلله لێدراوه کەمێ ووت: تۆله ی خۆتێ لێبکەرەوه... ئەویش ووتی: ئەم ئەگەر لێ ی ببوورم ئەم ئەمیری باوەرداران، و عەلی (ﷺ) فەرمووی: ئارەزووی خۆتە، ووتی: کاتێ پیاوه کە وێستی بڕوات فەرمانی دەرکرد بیگرن و ببەن و ئەوانیش گرتیان به کۆلیانهوه وەك چۆن منداڵه کانی حوجره هەڵدەگریت و فەرمانی دەرکرد (۱۵) داری لێ بەن و فەرمووی: ئەمە تۆله ی ئەو کەسه یه که حورمهتی یه کێ تر ده شکینیت و له پیاویهتیکێ تر دا ووتویهتی ئەمەش مافی ده ولته .

¹ مصنف ابن شيبه ۱۲۲۵، له زۆر رووه (صحيح) . .

² تاريخ الطبري (۷۲/۷۲/۶) .

ئەمدىيە بەرپىرى دىلسۆز و دادپەرور و راستەقىنە، و تىكەل بە مىللەت و لە بازاردا و لە ناو كۆلانەكاندا حوكمى نىوان ئاكوڭىيەكان دەكات و مافى ماف خوراو دەگىرتتەو .

يەككى تر لە ھەلۆستە پەر لە دادپەرورەيىيەكانى عەلى (ﷺ) ئەويە كە (عاصم) كوپى كولەيب لە باوكىيەو بۆمان دەگىرتتەو و دەلتىت: لە ئەسفەھانەو پارە و سامانىكى زۆر ھات بۆ عەلى كوپى ئەبوطالەيب (ﷺ) ئەويش كرى بە ھەوت بەشەو و لە ئاكامدا يەك نان بە تەك ماىەو و ئەو نانەش كرى بە ھەوت پارچەو ھەر پارچەيىكى خستە سەر بەشەك و پاشان قورەي كرى بۆ ئەوي كى يەكەم كەس يەكەم بەش دەبات .^۱

(ئەبو رافع) بەرپىرى (بەيت المال) بوو لە سەردەمى عەلىدا (ﷺ) دەلتىت: پۆڭتەك عەلى (ﷺ) ھات بە ژورا و دەبينى زەينەبى كچى پازانراوئەو بە خەشلىكى جوان كە وورد بوويەو ناسىيەو كە لە ئالتونەكانى - بەيت المال - و پىرسىارى كرى: ئاى ئەمدى لە كوئى بوو؟ لەبەر خاترى خوا لەسەرم پىويستە دەستى بېرم، و دەلتىت: كاتى بىنىم وا خەريكە بەراستىيەتى و سۆندەكەى دەباتە سەر، وۆم: سۆند بە خوا ئەى ئەمىرى باوەرداران - مەن لە (بەيت المال) بۆم ھىنا و برازاكەم پى پازاندەو، دەى ئەو چۆن دەتوانىت ئەو كارە بكات - دى بكات - ئەگەر مەن پىم ئەدايە .^۲

رۆڭتەك پارەى لە (بەيت المال) بەيەكسانى دا بەش دەكرد لەنەن مۇسلماناندا، دوو ئى يەكەمىيان عەرەبى بوو، دوو مەيان عەجەمى بوو، عەرەبىيەكە پەخەى كرت - و ووتى: وەللاھى مەن ئىتىكى عەرەبىم! و ئەمە عەجەمىيە!! . عەلى (ﷺ) لە وەلامدا پىتى ووت: وەللاھى وا نازانم ھىچ جىاوازيەك ھەبىت لە نىوان ئەوي ئىسماعىل (ﷺ) و ئەوي ئىسحاق (ﷺ) .

يان جارىتىكان عەمرى كورى سەلەمە كە عەلى (ﷺ) كرى بووى بە بەرپىر لەوى - ھاتەو بۆ كوفە بە كۆمەلئى شت و مەكەو كە تىايدا چەند گۆزەيەك ھەنگووين و پۆن ھەبوو، (ام كلثوم) كچى ئەمىرى باوەرداران جواپى ئارد بۆ عەمر كە ھەندئى لەو ھەنگووينانەى بۆ بىئىرت و ئەويش بۆى ئارد، و لە بەيانى پۆڭى داھاتوودا عەلى (ﷺ) وىستى دا بەشى بكات بەسەر مۇسلماناندا دەبينى دوو گۆزەى كەم كرىو، پىرسىارى كرى بەلام عەمر شاردييەو و پىتى نەوت ووتى خۆم

^۱ الكامل في التاريخ (۴۴۲/۲) .

^۲ تاريخ الطبري (۷۲/۶) .

دهيان هينمهوه، و عدلی وازی نههینا و عهمر ناچار بوو پیتی ووت، و عدلیش (ﷺ) ناردی به دوی دوو گۆزه کدا له مالی کچه کهی و هینایانهوه. دهبینی لیتیان کهم بووه، ناردی بو بازار دهبینی بای (۳) درهه می کهم کردووه، و پاش شهوی پری کردنهوه دهستی کرد به دابهش کردیان.^۱

سیانزیه م / سهریه سستییه کان

سهریه سستی یه کیك بوو لهو بنه ما سهرکییانهی که حوکمهتی ئیسلامی له سهرده می خهلیفه راشیدییه کاندایه سهری وهستا بوو، و به پیتی ئه م بنه مایه دهولت سهریه سستی تهواو زامن دهکات بو یه که یه کهی ئه ندامانی کۆمه لگا، وه له سهروی هه موویانه وه شهویه که هیچ که سیک یان هۆز و نه ژادیك به زۆر موسلمان ناکریت و خۆی سهریه ست ده کریت له هه لپاردنی ئایندا .

ئیسلام لهو کاتهی که هات شتیکی نو ئی ی هینا و هیچ کهسی شهو سهرده مه زاراوهی سهریه سستی بوونی نه بیستبوو بو نمونه پۆم و فارسه کان دوو پژی می چهو سیتهری نه یاره کانیان بوون ئیتر له بواری باوه ردا یان له بواری سیاسه تدا به بی جیاوازی و که مایه تییه ئاینییه کانی ژیر ده ستیان به رده وام ده یان نالاند به ده ستیانه وه .

و شه میری باوه رداران عدلی (ﷺ) زۆر ووتهی هیه له سهر شهو سهریه سستییه که مافیتیکی سهره تای هه موو مرؤقیکه و کهس بۆی نییه پیشیلی بکات، لهو ووتانهی: ((بش الزاد علی المعاد، العدوان علی العباد)) واته: چ تیشوویه کی خراپه له قیامه تدا، ده ست درژی کردنه سهر به نده کانی خودا))^۲ و دیسان لییه وه ده گیرنه وه که ووتویه تی: ((لیس من العدل القضاء علی الثقة بالظن))^۳ واته: راست نییه متمانه به گومان له ناو به ریت .

پروگرامی سهریه سستی زۆر به جوانی و پرونی له سهرده می حوکمپانی شه میری باوه رداران عه لیدا ده رده که ویت، له گه ل بوونی - ناشوب - پیلان - جهنگ - دا که جیگای خۆی بوو یاسایه ک پیاده

^۱ الکامل فی التاریخ (۴/۲) .

^۲ نظام الحکم فی عهد الخلفاء الراشدين ۷ ۱۶۵ .

^۳ هه مان سهرچاوه .

بکات که هات و چۆ و چالاکى هەندى خەلکى سنووردار بکات که ئەمرۆ پى دەلێن ڤاگەيانەندى
بارى ئاسايى - الطواري - .

بەلام عەلى (ع) سەرەستى کەسى سنووردار نەکرد و ياسای بارى ئااسای ڤانەگەيانە، نيتەر بالە
تاقى موعاويە بوايە يان لە تاقى خۆى، و زۆرى لە کەس نەکردووە کە بىتێتەووە يان بپروات لە
ژێر سنوورى دەسلەتیدا، و تەنەنات زۆرى لە کەسێش نەکردووە کە لەگەڵیدا بۆ جەنگ، و
بەرگرى لە هېچ يەکتک لەوانەش نەکردووە کە ويستويانە خۆيان بگەيننە موعاويە (ع).^۱
و هەرەک سەرەستى هارپکەنى عبداللە کورپى مەسعود (ع) عبيدە السەلمانى و الربيع بن خيشم،
ى نەگرتەووە لەوێ کە بەزۆر بيانبات لەگەڵ سوپاکەيدا بۆ جەنگ کە خۆيان ڤەديان دەکردەووە
جەنگ لەگەڵ موسلمانانى شامدا بکەن، بەلکو ڤتگەشى پێدان بۆ خالەکانى سەر سنوور و
لەوێ ژيان بەرنەسەر وەک خۆيان پێيان خۆشە.^۲

و کاتێک (خەوارج) هەکان لە دژى هەستان و سەر کەشيان ڤاگەيانە لە دواى جەنگى (صفين)
بەهۆى ئەوێ کە ياسای (تەحکيم) ى قبوڵ کرد، و ئەوان وازيان لى هینا و بەپێچەوانەووە دژى
وەستان، بەلام عەلى (ع) هەرگیز زۆرى لى نەکردن لە مائەوە بێننەووە (الإقامة الجبرية) بەلکو
بۆيان هەبوو بۆ هەر جێک کە خۆيان پێيان خۆش بێت، نەک هەر ئەو بەلکو بە والى و
بەرپرەکانى خۆى دەووت کە هەستان دەست نەدەنە ڤتگەيان مەگەر وەختێک گەندەلێ لەسەر زەوى
بەرپايت يان دەست درێژى بکەنە سەر خەلکى.^۳

و هەردەم بەو خەوارپەمانەى دەووت: لەلایەن ئێمەووە سى شتان بۆ هەيە، بەرگریتان لى ناکەين لە
نۆژۆ لە مزگەوتدا، بى بەشتان ناکەين لە فەينو دەستکەوت مادەم لەگەڵماندا بوون لە کاتى دەست
کەوتنیدا، و جەنگیشتان لەگەڵ ناکەين تا ئێو جەنگمان لەگەڵ نەکەن.^۴

^۱ هەمان سەرچاوە لا ۱۵۹ .

^۲ هەمان سەرچاوە لا ۱۵۹ .

^۳ نظام الحكم في العهد الراشدي لا ۱۶۰ .

^۴ تاريخ الطرى (۶۸۸/۵) .

جیّ باسی سییه م

ژیان له ناو کۆمه لگا و فه رمان به چاکه و بهرگری له خراپه :-

یه کهم/ بانگه وازی یه کتاپه رستی و دژایه تی بته رستی:

ژیانی ئه مه ری باوه رداران علی (علیه السلام) پریه تی له بانگه واز بۆ خوا به دیک ناسین و ناساندی ماناکانی باوه ر به خه لکی، و پشت به ستن به خوا و ترسان له پهروه ردار، و پێناسه کردنی ئه و خودایه له پێگای ناوه جوانه کانی و سیفاته بهرزه کانییه وه، دژایه تی بته رستی کرد به هه موو جۆره کانیه وه:

۱- عدلی (علیه السلام) ده لیت: ((لا یرجون عبد الا ربه و لا یحافن الا ذنبه)) واته: هیچ بهنده یکه به ته مای کهس نه ییت جگه له پهروه ردار و له هیچیش نه ترسیت جگه له تاوانه کانی، ئه مه ش جوانترین و ته که به ته ما بوون - الرجاو - بۆ کاری خێر و ترسیش بۆ کاری خراپه یه . و شه تانیش ده لیت: من خه لکم به گونا ه کردن له ناو برده به لām نه وانیش به (لا اله الا الله) و تهویه کردن منیان له ناو برده وه .^۱

له و و ته به نرخه ی عدلیدا (علیه السلام) ئه وه مان بۆ ده رده کهو یت که گونا ه کردن سه رچاوه ی هه موو نه هه مه تی و نه گبه تی و به لایه که، نه گهر مرۆڤ بیهو یت له هه رشتیکی خراپ یان که سیکی زۆر دار پزگاری ببیت با واز له گونا ه بینیت و تهویه بکات .

وهک له ته سه ردا هه تووه: خوی گه وه ده فهرمو یت ((من - الله - م، گه وه ی هه موو ده سه لاتدار و پادشا گام دلی پاشاکان له ناو ده ستی مندا یه، هه رکه سیك گوێرایه لم بیت دلیان پر ده کهم له په حم و بهزه یی بهرام بهری ، و هه رکه سیك سه ریچی کارم بیت ئه وه دلیان پر ده کهم له خه شم و قین بهرام بهریان، و خۆتان خه ریک مه کهن به قسه ووتن به پادشا و فه رمان په وایان به لکو گوێرایه لی من بکهن دلیان پر ده کهم له سۆز و بهزه یی بهرام بهرتان .

^۱ مسند ابی یعلی (۱۲۳/۱) الفتاوی (۱۰۱/۸) .

۲- ناساندنی ناوه جوانه‌کانی خودا - به خه‌لکی:

خوای گه‌وره ده‌فرموویت: ((فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ)) "محمد: ۱۹" واته: بزانه که هیچ‌خوایه‌ک نییه جگه له خوا (الله) و داوای لی خو‌شبون بکه بۆ گونا‌ه‌کانت، و هدرکه‌سی‌ک زیاتر خوا بناسیت، زیاتر لیتی ده‌ترسیت ((انما یخشی الله من عبادة العلماء)) و له فرموده‌ی - صحیح - دا هاتوه که پی‌غه‌م‌بر (ﷺ) فرموویه‌تی: ((ان الله تسعة و تسعين إسمًا من احصاها دخل الجنة))^۱ واته: خوای گه‌وره (۹۹) ناوی هدی‌ه هدرکه‌سی‌ک له به‌ریان بکات و کاریان پی بکات ده‌رواته به‌ه‌شته‌وه .

له‌به‌ر گرنگی نهم زانسته بوو نه‌مه‌ری باوه‌رداران (عليه السلام) ووتویه‌تی: ((يا طالب العلم، ان للعلم ثلاث علامات: العلم بالله وما يجب الله، و بما يكره الله)) واته: نه‌ی خو‌ئندکاران، زانا سۆ نیشان‌ه‌ی هدی‌ه: یه‌که‌م: خوا بناسیت، دوو‌ه: بزانی‌ت نه‌و خوایه چی پی خو‌شه، سی‌یه‌م: و بزانی‌ت چی پی‌نا‌خو‌شه .

و له وه‌سف کردنی خوای - عز و جل - دا کاتی جووله‌که‌یه‌ک لیتی پرسیبوو - خوای - عز و جل - که‌ی بووه؟ نه‌ویش ره‌نگی سوور هه‌ل‌ده‌که‌ری‌ت و ده‌لی‌ت ((لم یکن فکان، هو کان و لا کنیونه، کان بلا کیف، کان لیس قبل، ولاغایه، انقطعت الغایات دونه فهو غایه کل غایه)) فاسلم الیهودی^۲

واته نه‌بووه و دوا‌یی بی‌ت، نه‌و هدر بووه به‌بی بوون، به‌بی چۆنی‌ه‌تی بوونه‌که‌ی، پی‌ش نه‌و هیچ نه‌بووه و له‌به‌ر هیچ مه‌به‌ستی نه‌بووه، و هه‌موو مه‌به‌سته‌کان جگه له‌و پچ‌راون، و نه‌و له‌سه‌درووی هه‌موو مه‌به‌سته‌کانه‌ویه ((و جووله‌که‌ش موسلمان بوو .

^۱ البخاري كتاب الدعوات ٦٤١٠ .

^۲ تاريخ اليعقوبي (٢٠٧/٢) .

^۳ تاريخ الخلفاء للسيوطي لا ٢٠٦ .

۳- نهمیری باوہرداران بہ خششہ کان دہ خاتہوہ یادی خہلکی:

نہمیری باوہرداران - عدلی - باسی خوی - عز و جل - و بہ خششہ کانی دہ کات بہ سہر بہندہ کانییہوہ و دہلئت: ((نہی بہندہ کانی خوا و ہسیہ تان پی دہ کم لہو خواہہ بترسن کہ ہہموو شتیکی بۆ روون کردوونہ تہوہ بہ نمونہ و نہمسال ...، و بۆ دیاری کردوون کاتی نہجہل، گوئی پیداون بۆ بیستنی راستیہ کان و چاوی پیداون بۆ بینینیان، و دلی پیداون بۆ تیگہیشتنیان، و خوی - عز و جل - ہی ہۆ دوستی نہ کردوون و بۆ گالتہ دہستور یاسای بۆ نہناردوون، بہ لکو دای پۆشیوون بہ جوہا بہ خشش، و گوزہرانی کردوون بہ خوشتین گوزہران و ہہمووتانی گرتوتہوہ و ژمادوونی، و پاراستنی کاتی خوشی و ناخوشی بۆ ہہلگرتوون، دہی لہ خوا بترسن نہی بہندہ کانی خوا و بہدوای نانی حہلالدا بگہرتین، و زوو بکھن کردہوہی چاک بکھن پیش نہوہی خوشی ہر و چیژ لہ ناوہر - مردن - پیتان پی بگرت .

یان دہلئت: ((نہگہر رہغبہت و خوا پەرستیتان تیدا دروست بوو سوپاسی خوا بکھن و ہمول بدن لہ خوا ترسانیشی - رہبہ - شی تیکہل بکھن، وہ نہگہر لہ خوا ترسان و رہبہتتان تیدا دروست بوو سوپاسی خوی لہ سہر بکھن و رہغبہت و خوشتہوہستی خوی تیکہل بکھن))

۴- نهمیری باوہرداران و نہہیشتنی پاشماوہی نہقامی :

عدلی کوپی نہبو طالیب (علیہ السلام) دہلئت: پیغہمبہری خوا (صلی علیہ وسلم) خہریکی بہ خاک سپاردنی مردوویہک بوو، فہرمووی: ((ایکم ینطلق الی المدینۃ فلا یدع و ثناً الا کسرہ ولا قبرا الا سواہ، ولا صورۃ الا لطحھا ؟)) واتہ: کامتان دہرواتہوہ بۆ مہدینہ ہدیرتیکی تیدایہ بیشکیئیت و ہر قہبرتیکی تیدایہ تہختی بکات و ہر وینہیکی تیدایہ بیشکیئیت؟ عدلی (علیہ السلام) ووتی: من دہرؤم نہی پیغہمبہری خوا (صلی علیہ وسلم) ، فہرمووی: دہی ہر، و پڑیشت و پاشان گہرایہوہ و ووتی نہی پیغہمبہری خوا یہک بتم نہہیشت و قہبرہکام تہخت کرد و وینہکام شیواند، و پیغہمبہریش (صلی علیہ وسلم) فہرمووی: ((من عاد لصنۃ شیء من هذا فقد کفر بما انزل علی محمد)) واتہ: ہمر کەسی بگہرپتتہوہ سہر یہکی لہم شتانہ، نہوہ ہی باوہر دہبیٹ بہوہی دابہزیوہ بۆ سہر محمد)) .

^۱ مسند احمد (۸۷/۲) ۶۵۷ .

(کاتی عدلی (ﷺ) بوو به نه مېری باوهرداران (ابو الهیاج الاسدی) نارد و پي ووت: نه ونیرم بو کاریک که پیغه مېبری خوا (ﷺ) منی نارد بوئی نه ویش نهویه هیچ بتيك مه هیله و بیشکینه، و هدر گزړتيکی بهرزت بیښی ته ختی بکه)^۱.

زور جار نه مېری باوهرداران سهردانی گزړستانی ده کرد و ناموژکاری باشی لیوه فیتر ده بسو، و ده چوه لای گزړه کان و پي ده وتن: نهی خه لکی گزړستان هه والی خوتانمان بو باس بکه نه؟ به لام هه والی دواي خوتان پي ده لیم که ژنه کانتان ماره کراون و پاره کانتان دبهش کراون، خانوه کانتان نیستا خه لکانی تری تیدا ده ژی، و پاشان ده یوت: وه لاهی نه گمر بیان توانیا به قسه بکه نه ده یان ووت: هیچ شتيك سوودی بزمان نه بوون جگه ته قوا و له خوا ترسان))^۲.

عدلی (ﷺ) زور سور بوو له سهر نه وهی که هژکاره کانی بته درستی بنه پر بکات و خه لکی له وه ناگادار ده کرده وه که گزړی هیچ که سیك مه که نه به مزگوت، چونکه مرؤ بهر و مردو و پهرستی ده بات ده لیت: ((شرار الناس من يتخذ القبور مساجد)) واته: ((خراپترین کهس نه و که سانه نه که گزړه کان ده که نه به مزگوت))^۳.

سهردانی گزړستان له نیسلامدا دروسته به مه بهستی سوود که یانلن به مردو وه که وه دک دوعا کردن بوئی و داوای لی خوشبوون و دهره جعی عالی کردن و سوود وهرگرتنیش له بیرکردنه وه له مردن به لام به مه بهستی سوود وهرگرتن له مردو و یان داوای شتی لی بکات - په نا به خوا - نه وه حدرامه و بیده به^۴.

نه وه هه لویتستی علیه (ﷺ) دهر باره ی نه وانه ی که قهبری پیاو چاک و صالحین ده که نه به مزگوت و به مه بهستی پیوژی و سوود لی وهرگرتن ده چنه دیاری، نهی نه گمر بیزانیا به پاشان گزړی خزی و کوپ و نه وه کانی ده که نه به مزگوت!! و سهردانی ملیونی ده کریت چی ده گووت؟

^۱ مسلم کتابي الجنائز (۶۶۶/۲).

^۲ الاستذکار (۲۳۴/۱).

^۳ کنز العمال (۲۲۵۲۲).

^۴ الفتح الباری (۶۵/۳).

أ- سەردانی (دروستی) گۆرستانەکان: (الزیارة الشرعية للقبور) .

سەردانی گۆرستان سوونەتێکی گەورە و پڕ سوودە بەلام لەم پۆزانەدا فەرامۆش کراوە، یان سەردانەکان هەموو تێکەڵ بە بیدعە و ناشرعی بووە و هەندێ کاتیش پەنا بە خوا - سەر بۆ شریک و هاوێڵ بۆ خودا پەیدا کردن دەکوتێت .

سەردانی گۆرستان زۆر پێویستە هەر بەینە نابەینی مرۆڤ بپروات بۆ ناو خوشک و براکانی و بپڕ لە شوێنی خۆشی بکاتەو و لەم گۆرستانەدا رۆژی دێت و ئەم دنیا رووناک و جوانە بەجێ دەهێڵێت و دەپواتە ناو ئەو گۆرە تەنگ و تاریکەو و بێ مال و حال بە تەنھا خۆی کردووەکانی دەمیشتەو، و شێوە شەریعیە کەشی ئەوێە سلاویان لێ بکەیت و دوای خێریان بۆ بکەیت و خۆشت دابنێتی بۆ ئەو سەفەرە پڕ لە وەحشەت و ترسناکە .

(و دەبێت تۆ دوای خێر بۆ مردوووەکان بکەیت ئەک - پەنا بەخوا - تۆ داوای خێر و چاکە لەوان بکەیت کە لە دەستی نە ئەوان و نە کەسێ تردا نییە جگە لە خوای گەورە، جارتیکیان من پۆیشتم بۆ کەرەلا بۆ سەردانی گۆری - حوسەینی کوری عدلی (ﷺ) و پاشان گەڕامەووە بۆ بەغداد کە لەوێ لە کۆلیژی شەریعە دەخوێند پیاویکی شیعە مەزھەب کە هاوێتم بوو زۆر خوش حال بوو کە زانی سووننی مەزھەب سەردانی ئیمامێکی ئەوان دەکات ووتی: ها چیت داوا لێ کرد!!! منیش زۆر ناپەرەحت بووم و موم گەرژ بسو پێم ووت: پۆیشتم وەک پێغەمبەری خوا چۆن سەردانی گۆرستانێ کردوو - دوای خێر و مەقامی بەرزەم بۆ کرد و کابراش چاوی ئەبلەق بسو چونکە شتی وای بۆ باس نە کرابوو پێش تر بۆیە بە سەر سوپمانەووە دەیووت: تۆ دوای بۆ ئیمام حسین کرد!!! و ئیمام حوسەین دوای تۆی بۆچی یە؟! ..

ب- ئاھەنگ و سالانە سەردانی مەرقەدەکان لە کەییەو دەستی پێ کردوو؟ :

دەگێرەنەو یە کەمین جار ئەم سەردان و پێکوتانە سالانەیی کە ئیستادا ھاتوو لە ناو جەماوەری شیعەکاندا (فاطمە) یەکان لە سەدەیی چوارەمی کۆچیدا دایان ھێنا لە میسر، وەک (المقریزی) احمد کوری عدلی دەلێت: شەش بۆنەی لە دایک بوونیان داھێنا، لە دایک بوونی پێغەمبەر (ﷺ)،

^۱ ووتە وەرگێ بۆ سەر زمانی کوردی .

عەلى، حەسەن ، حەسین، فاطمە ، خویان لى رازىبى ، و لە داىك بىوونى خەلىفە، و لەپاڤ قەبرەكەى حەسین دا حوشتر و مەر و بزىيان سەردەبرى .^۱

و لە سى سەدەى پىشتەردا خەلكى بە هىچ شىوهدەك گومەزى و مەزارگەيان دروست نەدەكرد و ئاھەنگيان بۆ نەدەگىرآن و گەورەترین بەلگەش لەسەر ئەوە مردنى ئەو ھەموو ھاوئە بەپرتزانەى پىتغەمبەرى خوايە (ﷺ) كە ھەريەكەيان لە شوينى وەفاتيان كردووە لە نىوان و لاتانى وەك شام و عىراق و مىسردا، و كەچى بە تەواوى گۆرەكانيان نازانريت لە كوئدايە و ميژوو نووسان جياوازيان ھەديە لە شوينى مردنەكانياندا وەى ئەگەر گومەزى و مەزارگە و ئاھەنگ و سەردانيان بكرايە چۆن گۆرەكانيان بە نەزانراوى دەمايەو؟

و كارى دواى ئەو بمرە قورئانييە پاكە، نابيتە بەلگە و نا شەرعينريت، چونكە پىتغەمبەرى خوا (ﷺ) بمرگري كردووە لەوەى كە دواى خۆى گۆرەكەى بكن بە جەژنگە .^۲ و ھەركەسى ئەو كارە بكانناشەرعى و پىتغەوانەى پىتغەمبەرى خواى (ﷺ) كردووە ((لا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ)) "الحجرات: ۱" .

ج- گرنگى دان بە مەزارگەكان لە دواى نەمانى نەفامى و دواكەوتوييەو ھات:

ئەو ھەموو گومەزى و كۆشك و تەلارەنى بە سەر گۆرى ئەو پىيار چاكانەو دروست كراوە پىتغەوانەى فەرمانى پىتغەمبەرى خوايە (ﷺ) كە فەرمانى بە عەلى دا (ﷺ) كە پىرواى ئەو بۆ مەدينە و گۆرە بەرزەكان تەخت بكانن كەچى پاش خۆى گۆرەكەى بەرز دەكرىتەو! .

ئەك ھەر ئەوئەندە بەلكو ملوئىنەھا دىنار سەرف دەكرىت كە لە پىناو ئەو قەبرانە و گومەزى و دەرگای ساجى گران و بە بەھا و چەندان كەس كاسىبىيەكانيان لە پاسەوانى و سەرىرشتى و ئەو مەزارانە داىە و قاسەى پۆلايان تىادا دەنن بۆ كۆكردنەوې پارە ئەو خەلكە بەستەزمانەى كە بە مەبەستى سەردان و زيارەت دەچن بۆ ئەوئ و ئەو كەسانە چەندان كەرامەتيان بۆ خواوېنى ئەو گۆرانە دروست كردووە كە تىادا ھەپشەى گەورە لەو كەسانە دەكات كە گومانى ھەييت لەوې پىروودەدات و كردوويانە بۆ ئەو گۆرانە .

¹ الغلطي الدين الغرياني ۱۰۳ .

² الغلطي الدين، الغرياني (۱۰۵) .

نهمهش دواى شكستى و دواكهوتووى موسلمانان داهات كه موسلمانان له بلاوكردنهوى بانگهوازي و نوورى مدهمهدي وهستان و نيتړ شو پهيامه گهوره جيهانييهيان بچوك كردهوه له دوو تويي سستى و بى كاري و ژيان لهناو خديالاتدا .

دهى نايا پرسيارتيك لهو كهسانه نهكهين كه نايا له ههموو سهر زهويدا له گزري پيغهمبهر مبارك تر و گهورهتر هديه ؟ دهى هاوهلان نهوهيان بو كړد و قهبروكهيان كړد به مزارگه ؟ بيتگومان نهخير، كهواته نهوهى نه مړې ده كړيت هيچي پهيوهندييهكي به ديندارييهوه نيه و هيچ مانايهكي عيبادت و خوا پهرستى تيتدانيه . بهلكو نموندهيهكي شيوازي دواكهوتووى و نهقامى و بى ناراستهوى و دوركووتنهويه له پيتمونييهكاني پيغهمبهرخوا و ههموو هاوهله بهريزهكان له سهرويانهوه عهلى كوري نهبر طاليب (عليه السلام).

د- ههولتي داگير كهران و دروست كړدني مزارگه:

ههولتي داگيركمره پوژناوايهكان لهم بوارهدا هانداني موسلمانان بوو بو گرنگي دان به شيخ و پياو چاك و هاوهلاني پيغهمبهر بدن، تا بهم كار له جهوههر و كرزي نايين دووريكهونهوه. پوژنامهي (تاينز) ي نينگليني ووتهي يهكيك له پياواني داگيركمره بهريتاني هيناهه كه هاني خهلكي دهوات بو بلاوكردنهوى كاري بيدعه و داهيتراو و خورافيات لهناو موسلماناندا دهليت: ((چونكه نهوه زامني نهويه كه له نيسلام دووريان بهاتمهوه .

شيخ احمد باقوري دهليت: يهكي له گهوره پوژههلات ناسهكان بو باس كړدم دهريارهى ههندي له شيوازهكاني داگيركهران له ناوچهكاني ناسيا، كه زور گرنگ بوو، نهوهش دههاتن شو ههموو قافله و كارواني يه گهورانهى له هيندستانهوه بهرو بهغداد دههاتن، بهجوړي له ههموو شو ناوچه دوورانوه پروگهيان بگورن بو نارستهيكي تر كه له خويانهوه نزيك بيت، نهمهش مهبهستيان ههبوه تيايدا .

بو شو كار ههچ هوكاريكمان نه دوزييهوه تا له ناكامدا پامان هاته سهر نهوهى كه كزمهلي نهزهركه و مزارگه دروست بكهين و گومزي گهورهيان بو بكهين له نزيك يهكترييهوه، و پاشان ههر نهوهندهت زاني خهلكي باسي گهورهيي و خاوهن كرامهتي شو نهولييايهان بلاودهكردهوه كه

لهناو نهو مەزارگانه دان!! و گوايه كهرامه تي زۆريان لیبينراوه، و تا وای لی هات نهو پښگایانه
قهره بالغ بوون و خەلکی دهسته دهسته پووین تی ده کردن.^۱

و همدروها له میسریش حکومه تی بهریتانی گرنگی بهو حالته تاینیه ده دا که دهیزانی
شیوعیه ت له بلایونه وه دایه، و له وه دلتیا بوو که میسریه کان تایندارن و نابن به شیوعی،
نزیکه ی (۳) ملیۆن موسلمان له ماوه ی (یهک) سالدا سەردانی مه زاری (احمد البدوی) یان کرد له
(طنطا) . و یه کێ لهو زانا تاینیه ی که وه زاره تی نه و قاف نارد بوونی له گه لیان بۆ وه عزو
نامۆژگاری ده لیت: شتی وام لهو موسلمانانه ده دی که شایه نی نه وه بوو دارکاری بکرتن نه ک
نامۆژگار و قسه ی ده م، که له کاتیکدا نه گهر بانگ بکرانایه بۆ به جێ هینانی نه رکێکی دروستی
تاینه که یان تا بهو شتویه نه ده هاتن به پیر بانگ کردنه که وه، و به سه نه وه نده یان ده رباره بزانیست
که نه وان هاتبونه سەر نهو شه خسه به مه بهستی قوربانی سه پرپین و دوعا کردن و هاوار تی
کردنی.^۲

ه- تایا نهو مەزارگه و نه زه رگانه داهینراون له تایندا:

پێغه مبه ری خوا (ﷺ) وه فاتی کرد، که به پرتزترین و له خواترس ترین و ته قوادارترین کهس بووه له
سەر زه ویدا، و هاوه لانیش خویان تی پازیبیت - شاره وه نیه لای هیه چ که سی له هه موو کهس زیاتر
خۆشیان ویستوه و خۆشه ویسیان بۆی بی سنوور بووه، و کێ گۆری پوژیشی له ماله که ی خۆیدایه
و هه موو کهس شوینه که ی ده زانیست و قه بره که شی باشتین گۆپی دنیا یه، که چی هیه چ گومه زی و
بینایه کی گه وریان به سه ره وه نه کرد و خه لیفه راشیده کانی پێغه مبه ر (ﷺ) به ده وریدا سالانه
کۆنه ده بوونه وه نه گۆپی نهو و نه پاشتریش گۆپی خه لیفه راشیده کان نه کرانه مه زارگه و نه زه رگه و
له پال نه واندا دوعا و پارانه وه و خوا به رستی و نوێژ کردن نه ده کرا.

به لکو چۆن خوی گه وره نه مری پی کردن هه ر کاتی بیاندا یه به لای گۆپه کهیدا سلاواتیان له سه ر
ده دا، و گوێ پایه لی هه موو فه رمانه کانی بوون و جێ به جێ کاری هه موو سوننه ته کانی بسوون و
پێنموونیه کانی نه ویان به پێنموونی کاری خۆیان ده زانی چ له کاتی ژياندا و چ له کاتی مر دنیدا،

^۱ لیس من الاسلام، عهد غزالي - ۲۲۶۷ .

^۲ الغزالي الدين لا ۱۰۵ .

چونکه خوای گه‌وره پیّ فەرموو بوون: ((وما اتاكم الرسول فخذوه و مانهاكم عنه فانتهوا))
 واتە: هەرچی پێغه‌مبەر فەرمانتان پیّ دەدات جێ به‌ جێی بکەن هەرچیشان لیّ قەدەغە دەکات
 قەدەغە‌ی بکەن لەسەر خۆتان .

هەروەك پێغه‌مبەر (ﷺ) لە ژياندا زۆر لەوه دەترسا كه پاش خۆی قەبرە‌كه‌ی بکەن به‌ نەزەرگە و
 جەژن و قەبرە‌بالتفی لە پالدا بکەن، بۆیه هەرچی فەرموو دەستێوە کانییه‌تی لەو باره‌یه‌ باسی
 قەبری خۆی دەکات و هەرگیز باسی قەبری تری نەکردوه‌و لەبەر دوو هۆ یە‌که‌م:

١- هەستی دە‌کرد هاو‌ه‌ه‌لان خوایان لی‌ پازیبی زۆریان خۆش دە‌ویست، بۆیه دە‌ترسا ئەو
 خۆشە‌ویستیە‌یان لە پاش مردنی بە‌ره‌و نە‌فامی و گو‌م‌پ‌رای بیانیات و قەبرە‌كه‌ی پ‌را‌زێ‌نه‌وه و
 خۆ‌لە‌كه‌ی ما‌ج بکەن و داوا‌کاری گه‌وره‌ی لیّ بکەن و بی‌ب‌نه‌ رێ‌ز پ‌ه‌روه‌رد‌گاره‌وه - پ‌ه‌نا به‌ خوا -

٢- ئەوه‌ی به‌ باش زانیوه‌ لە گۆ‌ر‌پ‌ی خۆیه‌وه دە‌ست پیّ بکات و قەدە‌غە‌ی بکات بی‌کەن به‌‌م‌زارگە
 و مە‌رق‌ه‌د و سالانه و پ‌ۆ‌ژانه سە‌ردانی بکەن به‌‌م‌به‌ستی جو‌را و جو‌ری نا‌پ‌ه‌وا - وه‌ك شی‌فای
 نە‌خۆش و مندال پێ‌دان و شتی تر . و نە‌گ‌ه‌ر گۆ‌ر‌پ‌ی ئەو دروست نە‌بی‌ت بک‌ری‌ته‌ مە‌زارگە ئەوه
 مو‌س‌لمانان بۆ‌یان دە‌رده‌‌که‌وی‌ت كه قەبری كه‌سی تر لە قەبری ئەو بە‌ر‌پ‌ز‌تر نی‌یه .

٣- خە‌یالی بۆ‌ئەوه نە‌چ‌وه كه مو‌س‌لمانان بگه‌ر‌پ‌ێ‌نه‌وه سە‌رده‌می نە‌فامی و تە‌ع‌زیم و گه‌وره‌ی ب‌دە‌ن
 به‌ مە‌لا و شی‌خ و پیاو چا‌كه‌كانیان و مە‌زارگە‌یان بۆ دروست بکەن و به‌‌ه‌زاران كه‌س وه‌ك چۆ‌ن بۆ
 مالی خوا - كه‌عبه - دە‌چ‌ن ناوا بۆ ئە‌و‌یش ب‌ه‌و‌ن و بگه‌ر زیات‌ریش، ئە‌گ‌ینا ئە‌گ‌ه‌ر ئەو گو‌مانە‌ی
 ب‌ه‌ردایه به‌ مو‌س‌لمانان ئە‌وا دە‌یفە‌رموو (نە‌گۆ‌ری من و نە‌گۆ‌ری ه‌ی‌چ كه سی‌ی‌کی تر مە‌كە‌ن به‌
 جە‌ژنگه) به‌‌لام ئەو به‌ خۆی فە‌رموو (ولا ت‌ج‌علوا ق‌بري عیداً)^١.

ئە‌مه‌ش ئەو پ‌ه‌ری بی‌دعه و دا‌ه‌ی‌ن‌راوی‌کی تر‌سنا‌كه و لە پاش ((خیر القرون)) دا‌ه‌ی‌ن‌راوه، تیمام
 مالی‌کی‌ش - (ﷺ) - دە‌ئ‌ی‌ت: هەر كه‌سی شتی‌کی تازه به‌ی‌ن‌ی‌ته‌ ناو ئەو ئای‌نه‌وه كه پ‌ی‌ش‌تر نە‌بو‌ی‌ت،
 ئە‌وه وا دەر دە‌خات كه پێغه‌مبە‌ری خوا (ﷺ) خیانه‌ت و نا‌پا‌کی به‌م ئای‌نه‌ کرد‌وه - حاشا لله -
 چون‌كه خوای گه‌وره دە‌ف‌رمو‌ی‌ت ((الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ

^١ رۆ‌ندی وەر‌گ‌ێ‌ر .

الإِسْلَامَ دِيناً))^۱ واته: ((ئەمۆ ئیتەر ئاینە کەتان بە تەواوی (کامل) بوو، بەخششی خۆم بەسەردا تەواکردن و پازی بووم ئاینی ئیسلام بکەنە ئاینی خۆتان)) . و ئەوەی دووینۆ بەشی نەبوو لە ئاین ئەمپۆ بەشیک لە ئاین^۲.

و: عەلی (ﷺ) باوەڕ بە بورجەکان پووچەڵ دەکاتەو:

کاتیک ئەمیری باوەڕداران ویستی سەفەر بکات بۆ جەنگ لە گەڵ خەوارجەکاندا، یەکی لە ئەستێرە ناسەکان پیتی ووت: ئەمیری باوەڕداران سەفەرمەکە چونکە مانگ لە سوورجی دوو پشکدا یە و ئەگەر لەم کاتەدا سەفەر بکەیت لەو جەنگەدا دەشکیت، و عەلیش (ﷺ) پیتی ووت: بەلکو ئەم سەفەرە دەکەم پشت بەخوا و متمانە بە پەروردگار و بەدرۆخستنەوێش بێت بۆ تۆ، سەفەرەکی کرد و سەركەوتن و پیروزی بە دەست هێنا و زۆری لە (خەوارجەکان) ی لەناو برد^۳.

لە رێوایەتیکدا ھاتوو کە کاتی بەسەركەوتوویی لەجەنگی نەھرەوان بوو، سوپاسی خودای کرد و پاشان ووتی (ئەگەر لەو کاتەدا ھێرشەکەمان بکردایە کە ئەستێرەناسەکە ووتی و سەركەوتنایە، ئەوا نەقام و سادەکان دەیان ووت: لەبەر ئەوە سەركەوت کە لەو کاتەدا رویشت کە بۆی دیاری کرد)^۴.

ئەو ھەتا ئەمیری باوەڕداران زۆر خەمی ئەوەی بوو کە بێرەوایەری موسلمانان ھەک سەرچاوە ساف و زۆلەلەکی بێنیتەو و خورافاتێ تیکەڵ نەبێت و کەس نەکرێتە ھاوبەشی خودا لە ئیش و کارەکانیدا..

(بەلام ئەمۆ موسلمانان بە جۆریک لە بێر و باوەڕی ئیسلام دورکەوتوونەتەو - پەنا بە خوا - بە ناشکرا لە تەلەفزیون و کەنالە ئاسمانیەکانەو بورجی خەلکی دەخوێننەو و ناھێلن خەلکی خۆیان بەدەنە دەستی پەروردگاریان و ئیش و کاریان پەک نەخەن)^۵.

^۱ المائدة (۳) .

^۲ الاعتصام للشاطي (۲/۲۳) .

^۳ مجمع الفتاوي (۱۷۹/۳۵) .

^۴ البداية والنهاية (۲۸۸/۷) .

^۵ ووتەى وەرگێت .

ز- هندیك عدلی کوری نه بو طالبیان به خوا ده زانی!! :

عبدالله کوری شدریک (العامری) له باوکییه وه ده گیریتته وه و ده لیت: به عدلی ووترا: کۆمه لئ کس له بهر درگای مزگه وتدا وه ستاون وا داده نین تۆ خوا بیت! و نه ویش بانگی کردن و پیتی ووتن ها چی ده لیتن؟ ووتیان: تۆ خوا مانیت و دروست کهر و پۆزی دهرمانیت! و عدلیش ووتی: دهک له ناوین من ههر وهک ئیوه بهنده یه کم، وهک ئیوه خواردن دهخۆم و خواردنه وه دهخۆم، و نه گهر به قسه ی خوا بکه م پاداشتی خیرم ده داته وه (انشاء الله) و نه گهر به قسه ی نه که م نه ترسم سزای سه ختم بدات، ده ی له خوا بترسن و په شیمان ببنه وه، به لام نه وان ههر سوور بوون له سه ر بیر و پای خۆیان، عدلیش (ﷺ) دوا ی خست بۆ پۆزی داهاتوو .

له پۆزی داهاتوو (قه نبر) هات بۆ لای عدلی و پیتی ووت: ههر سوورن له سه ر قسه که ی دوینیان . و عدلیش (ﷺ) ووتی: بانگیان بکه ره ژوره وه و که چی هه مان قسه یان دووباره کرده وو، و له پۆزی سییه مدا بانگی کردن و پیتی ووتن: نه گهر هه مان قسه بکه ن به پیستری شتوه نه تانکوژم، به لام نه وان ههر سوور بوون له سه ر بۆ چوونی لاری خۆیان، و عدلیش (ﷺ) له نیوان کۆشکی خه لیفه و مزگه وتدا ناگریکی گهره ی کرده وه و پیتی ووتن: نه گهر نه گهر پیتسه وه له و قسه یه تنان نه تان خه مه ناو نه و ناگره وه، و نه وان ههر سوور بوون نه ویش هه موویانی خسته ناوییه وه سوتاندنی،^۱ و ووتی:

إني اذا رأيت الامر امراً منكراً اوقدت ناري و دعوت قنبراً .

هه موو هاوه لان پازی بوون به و کاره به لام (ابن عباس) (ﷺ) پازی بوو بو کوشتنیان به لام له گه ل سوتاندنیاندا نه بوو بۆیه ههر که هه واله که ی بیست ووتی: نه گهر من بوومایه ده مکوشتن و نه مده سوتاندن چونکه پیغه مبه ری خوا - (ﷺ) فهرموویه تی: ((لا تعذبوا بعذاب الله)) واته: به سزای خوا سزای کس مه دن .^۲

^۱ فتح الباري (۲۷۰/۱۲) سنه حسن .

^۲ البخاري كتاب المرتدين (۲۷۹/۴) .

(ابن تیمه) - (رحمہ) - دہلیت: ئەوە ئاشکرایە کە زۆری لە ئیمامی بەکانی سوتاند چونکە باوەریان وابوو کە عەلی خودایە.^۱

ح- باوەر پەنگی دل چی لی دەکات؟ عەلی چۆن پێناسەی تەقوا دەکات؟

ئەمیری باوەرداران (رحمہ) دہلیت: ئیمان لەسەر تەوہ وە نۆختەیکە سپی وایە لەسەر دل، و هەتا باوەری بەهێزتر و زیاتر بیت ئەو سپییایە زیاد دەکات و بەلام بەندە هەمکاتی دوو پرووی زیادی کرد بێتیدا دلی پەش هەڵدەگەریت و هەم کاتی بەتەواوی بوو بە دوو پروو، دلی بە تەواوی پەش دەبێتەو، و سۆیند دەخۆم بەخوا ئەگەر دلی موسلمان شەقق بەکەیت، دەبینیت سپییە و ئەگەر دلی دوو پروو لەت بەکەیت دەبینیت پەشە.^۲

دەربارە تەقوا دہلیت: ((ترك الاصرار على المعصية، وترك الاغترار بالطاعة))^۳ واتە: بەردەوام نەبون لەسەر گوناھ و خەڕۆ نەبوونیش بە گۆی پرایەلی.

یان دہلیت: ((التقوى هي الخوف من الجليل والعمل بالتنزيل، والقناعة بالقليل والاستعداد ليوم الرحيل))^۴ واتە: تەقوا واتە ترسان لە خوای جەلیل و کارکردن بە قورئانی تەنزیل و پازی بسوون بەکەم و قەلیل و خۆ نامادەکردن بۆ پۆژی مردن و رەحیل.

ط: قەزا و قەدەر لە لای ئەمیری باوەرداران:

ئەمیری باوەرداران عەلی (رحمہ) دہلیت: هیچ شتێک لەسەر زەوی پرونادات تا لە ئاسمان ئەفهام نەدرابێت، و هیچ کەسێک نییە کە دوو فریشتە لەگەڵیدا نەبێت بۆ پارێزگاری لێی، تا قەدەری دیت، ئەو کاتە ئەو دوانە وازی لی دەهێنن، و من لە لاین خواوە قەلغان و پارێزەری بە توانام هەیە بەلام کاتی ئەجەلەم هات وازم لی دەهێنن، و هەرگیز تام و چیژی باوەر نا چێژیوت ئەو کەسە

^۱ الفتاوى، (۴۷۴/۲۷).

^۲ هەمان سەرچاوە لا (۱۹۱/۷).

^۳ تغیر الرازی (۲/۲۱).

^۴ فرائد الکلام لا ۳۳۴.

وانه زانیت که شهوی به سهری هاتوو به نارهوا و ههله نمبووه و شهوی به سهری نه هاتوو شه نهدی
پیتکاوه.^۱

ی- چۆن خوا شه هه موو خه لکه لیپرسیینه وه ده کات؟
به نه میری باوه پدارانیان ووت: چۆن خوای - عز و جل - لیپرسیینه وه له گه ل شه هه موو خه لکه
ده کات له گه ل زۆریاندا؟ شه ویش له وه لامدا ووتی: ((کما یرزقهم علی کثرة عددهم))^۲ واته: وه ک
چۆن پۆزیان ده دات له گه ل زۆری ژماره یاندا.

^۱ حیاة الصحابة کاند هلری (ب۳) لا ۳۰۵ .

^۲ ادب الدنيا و الدين لا ۲۶ .

دووه‌م/عه‌لی ئه‌بو طالیب و هه‌ندی له شیعره‌کانی:

۱- ده‌ریاره‌ی ئارامی و خۆگرتن:

الا فاصبر على الحدث الجليل	وداو جواک بالصبر الجلیل
ولا تجزع فان اعسرت يوماً	فقد ايرت في الدهر الطویل
ولا تظنن بربك ظن سوء	فان الله اولی بالجميل
فان العسر يتبعه يسار	و قول الله اصدق كل قيل
فلو أن العقول تجر رزقاً	لکان الرزق عند ذوي العقول
فكم من مؤمن قد جاع يوماً	سهوی من رحيق السلسبیل ^۱

۲- ده‌ریاره‌ی هاوڕێه‌تی:

فلا تصاحب أبا الجهل	فایاک وایا
فكم من جاهل اردی	حلیماً حین اخاه
يقاس المرء بالمرء	اذا ما هو ماشاه
وللشيء من الشيء	مقایس واشباه
قياس النمل بالنمل	اذا ما هو حاذاه
وللقلب على القلب	دلیل حین یلقاه ^۲

۳- ده‌ریاره‌ی خۆ به‌که‌م زانی و قه‌ناعه‌ت کردن:

حقيق بالتواضع من يموت	ویکفی المرء من دنیاه قوت
فما للمرء يصبح ذا هموم	و حرص ليس تدرکه النعوت
صنيع مليکنا حسن جميل	وما أرزقه عنا تفوت

^۱ البداية و النهاية (۱۱/۸) .

^۲ هه‌مان سه‌رچاره .

فان لكل نصيح نصيحاً
لايتكون اديماً صحيحاً^٢

- ۱۰- ((اخفاء الشدائد من المروءة)) واته: شارينهوهی نارپه‌ه‌تیه‌کان نیشانه‌ی پیاوه‌تیه .
- ۱۱- ((احسن الى المسيء تسده)) واته: چاک به له‌گه‌ل خراپه‌کار چاکی ده‌که‌یتوهه .
- ۱۲- ((من عذب لسانه کثر اخوانه)) واته:ته‌وهی زمانی شهرین بیت هاورپۆ ژۆر ده‌بیت .
- ۱۳- ((صاحب الاختيار تأمن الاشرار)) واته: هاورپۆتیه‌تی پیاو چاکان بکه، دلتیا ده‌بیت له‌پیاو خراپ .
- ۱۴- ((جلیس الخیر غنیمه)) واته: دانشتنی خیر ده‌ستگموت و غه‌نیمه .
- ۱۵- ((لا تنظر الى من قال وانظر الى ما قال)) واته: مه‌پرسه کی ده‌لێت، بپرسه چی ده‌لێت .
- ۱۶- ((قیمه کل امری ما یحسنه)) واته: نرخ مرۆڤ به‌پێ ته‌و شتانه‌یه ده‌یزانیته .
- ۱۷- ((احذر صولة الکرم اذا جاع و صولة اللثیم اذا شبع)) واته: خۆت بپارێزه له‌ کاردانه‌وهی مرۆڤی چاک نه‌گهر برسی بوو، و کاردانه‌وهی مرۆڤی بێ نرخ نه‌گهر تیر بوو .
- ۱۸- ((الناس نیام اذا ماتوا انتبهوا)) واته: خه‌لکی نووستوون کاتی مردن به‌خه‌بهر دین .
- ۱۹- ((الناس اعداء ما جهلوا)) واته: خه‌لکی ڕقیان له‌و شتانه‌یه که نایزان .
- ۲۰- ((الفقر یغرس الفطن عن حفته - والمقل غریب فی بلده)) واته: هه‌ژاری ژیرمه‌ند لال ده‌کات له‌ به‌رگری له‌خۆی و که‌م ده‌ست غه‌ریبه له‌ ولاتی خۆیدا .
- ۲۱- ((بشاشة الوجه عطیه ثانیه)) واته: ڕوو‌خۆشی به‌هریه‌کی تره .
- ۲۲- ((العفو عند المقدرة شکر للمقدرة)) واته: لی‌ب‌و‌رده‌یی له‌کاتی ده‌ست ڕۆشتندا ته‌وه سوپاسی ته‌وه به‌ خه‌شده‌یه .
- ۲۳- ((اعاده الاعتذار تذکیر للذنب)) واته: دووباره داوای لی‌ب‌و‌ردن کردن، به‌رخه‌ستنه‌وهی تاوانه .

چوارهم/ ئەمیری باوەرداران له چەند شتیك دەدوێت:

۱- پەوشتەکانی چاکترین بەندەکان:

له ئەمیری باوەردارانیان پرسی دەربارەی پەوشتی چاکترین بەندەکانی خوا، ئەویش له وەلامدا ووتی:

((ئەوانەى هەر کاتى چاکە بکەن خۆشحال دەبن، و خراپە بکەن تەوێ و پەشیمانی دەردەبەرن، و هەر کاتى بەلایەکیان بەسەردا بیت ئارام دەگرن، و هەر کاتى تووێ بێن لێبۆردە دەبن))^۱.
یان دەلێن: خۆای - عز و جل - کۆمەلێ بەندەى وای هەبە، ئەلێ بە چاوی خۆیان بەهەشتیەکان دەبینن نەمرن لەناو بەهەشتدا و دۆزەخێهەکانیش دەبینن لەناو سزادان، خەلک له خراپەیان بێ خەمە، دلێان پێ له غەمە، دەروونیان خاوەنە، پێداویستیان کەمە، پۆژانێکی کەم خۆگرن بۆ پۆژانێکی درێژ خایەن، له شەودا بیاڵبێنیت قاچەکانیان پێک وەستاوه و فرمێسکەکانیان کۆلەمیاندا دیتە خوارەوه و داوا له خوا دەکەن گەردنیان له ناگر بپارێزێت، و له پۆژیشدا پیاو چاکن، نەرم و نیا، له خوا ترسن وەك پەرداخ ساف و جوان، کەبەکی سەیریان دەکات دەلێ نەخۆشن و بەلام نەخۆشیش نین، تێکەلێ ی خەلکی دەکەن، و شتیکی هەرزانیشتێکەل بە خەلکی دەبێت^۲.
یان دەلێت: پێویستە لەسەر موسلمان - سەیرکردنی پەند بیت و بێدەنگییەکەى بێکردنەوه بیت و

قسەکانی ژیرانە بیت))^۳.

۲- عدلی (ﷺ) وەسفی هاوێلانی پیغمبەر (ﷺ) دەکات:

کاتى عدلی کوپی ئەبو طالیب (ﷺ) هەستی کرد هاوێلکانی کەمى سستی و تەمەلیان پێوەدیاره و بى ناگایی خەریکە زال دەبێت بەسەر خوا پەرستی و گوێ پرایەلیدا، بۆیە هەستا بە یاد خستەوهی هاوێلە بەرێزەکانی پیغمبەر (ﷺ) که (أبو أراکه) دەلێت:

^۱ مروج الذهب (۴۳۱/۲).

^۲ البداية و النهاية (۶/۸).

^۳ مروج الذهب (۴۳۴/۲).

نوڙڙي بهيانيم ڪرد له گهلّ عهڻيدا (ﷺ) و پاش سهلامدانوه، سهيرڙيڪي لاي پراستي خڙي ڪرد و بيّ تاقهتي پٽوه دياربويو، مايهوه مايهوه تا خڙر داي له بن ميڇي ديوارى مزگموت و ههستا دوو رڪات ڪرد و دهسته ڪاني دابهيه ڪدا و ووتى:

((سوڻند به خوا هاوه لاني پڙغه مبهري خوام به جڙيڪ بينيه ڪه بهياني زوو به قڙي بڙ و پرهنگي زهردهوه وه ڪه سيڪ له سه فمر گمراپي تهوه، و شهوه ڪميان به ڪپنوش و شهونوڙ به سهردهبردو قورنانه ڪي پهرورد گاريان ده خڙندهوه، و يان قاچه ڪانيان له سهر زهوي بو يان ناوچه وانيان، و هه ڪه بانگي بهياني ده دا خڙيان ده ڪردهوه خڙيان بهم ديوديودا لار ده ڪردهوه له سهر شيويه دره ختيڪ بوون ڪه پرههبا دهيهيني و دهيبا، چاوه ڪانيان نه وهنده فرمي سڪي پيدا ده هاته خوارهوه تا جل و بدرگه ڪمياني ته رده ڪرد، به لام وه لاهي وا نه زام نه م خه لکه نه م شويان به بيّ ناگايي و له ناو غه فله تدا به سهر بردوه، پاشان ههستا و پڙي و دوي نه وه ڪهس نه بينيه پيڙه ڪه نيٽ تا نه و دوڙمني خوايه (ابن ملجم) شهه يدي ڪرد^۱.

۳- سهرداني نه خوش و بيماران:

(ثويري ڪوپي ابي فاخته) له باوڪيه وه ده گيڙي ته وه ده لئيت: عدلي دهستي گرم ووتى: بابڙين سهرڙيڪ له هه سهن بدهين - نه خوش بووه - ڪاتي پڙيشتن ده بينين (ابو موسي) له ويه، نه ميري باوه پداران لي پرسی: نه ي (تهبا موسي) سهرداني به ناساي هاتوي يان بڙ لاي نه خوش؟ ووتى: به لکو بڙ لاي نه خوش هاتوم، و عه ليش (ﷺ) ووتى: له پڙغه مبهري خوام بيستوه ڪهوا فدرمويه تي: ((مامن مسلم يعود مسلماً عذوة الأصلی عليه سبعون الف ملك، حتى يمسي، وان عاده عشية صلى عليه سبعون الف ملك حتى يصبح))^۲ واته: هه ڪه سي بهيانيه ڪ سهرداني نه خوشيڪ بڪات (۷۰) هه زار فريشته تا ئتواره سلاواتي له سهر ده دن و نه گهر شهو سهرداني بڪات نهوا (۷۰) فريشته تا بهياني سه لواتي له سهر ده دن .

^۱ حلية الاولياء (۷۶/۱) .

^۲ صحيح سنن الترمذي للالباني (۲۸۶/۱) .

۴- عدلی (ﷺ) هانی حەسەن دەدات لەسەر ووتاردان:

پۆژێك عدلی (ﷺ) بە حەسەنی كۆپی دەئێت: كۆپی خۆم ووتاریك بەدە با گویت لێبگرم، حەسەنیش ووتی: مەن شەرم دەكەم تۆم لەلابییت ووتار بھوینم، عدلیش (ﷺ) بە جۆری دووركەوتەوه كە حەسەن نەیدەبینی، و پاشان حەسەن (ﷺ) لەناو خەلكەكەدا هەستایە سەر پێ و ووتاریكیدا زۆر جوان و بەهێز و پەوان بێژیوو و كاتی لێبوویەوه و پۆیشت، عدلی بە دەم خۆیەوه دەییوت ((زریة بعضها من بعض والله سمیع علیم))^۱ واتە: وەچەیهكەن هەموویان لە یەك دەكەن، (واتە وەك خۆم ووتار دەدات، چەند شایانە باوكان ئابەو جۆرە كۆپەكانیان پابھێتن و ئامادەیان بکەن بۆ پۆژانی داھاتوو جێگەی خۆیەتی بە جواترین شێوە بگرنەوه ئای كە چەند زانامان بینی مردن - بە بەھەشت شاد بن - بەلام نەیانتوانی بە مندالتی وەچەكانیان لەسەر پڕۆگرامی پڕۆژی خۆیان پەرەردەبکەن و گەورەیان بکەن و ئیستا بە پلە (۱۸۰) پێچەوانەی مەنھەج و پڕۆگرامی باوکیانن^۲ - پەنا بە خوا - .

۵- ناپەرەت ترین كار:

نەمیری باوەرداران عدلی كۆپی طالیب (ﷺ) دەئێت: ((أشد الاعمال ثلاثا، إعطاء الحق من نفسك، و ذكر الله على كل حال، و مواصلة الأخ في المال))^۳ واتە: سێ كردهوه بە قورسترین كار دەژمێردرێن: لە مافی خۆت بپەریت، و یادی خوا بکەین بە بەردەوامی، دڵخۆش کردنی بڕایانت بە پارە پێدانیان .

^۱ البداية والنهاية (۷۳/۸) .

^۲ ووتە وەرگێز .

^۳ حلیۃ الاولیاء (۸۵/۱) .

پینجهم / له ههندی نه خوشی ترسناک ئاگادارمان ده کاته وه:

۱- پاداشتی گونا ه:

نهمی باوهرداران عهلی (عليه السلام) ده لیت: پاداشتی گونا ه کردن، مرؤ سست ده کات له خوا ناسی، و ژبان سده و ناخوش ده کات، و چیریش نابینی، ووتیان: یانی چیژ نابینیت؟ ووتی: هدر خه لایکی ده ست که ویت شتیکی بۆ پهیدا ده بیت لی تیک بدات.^۱

وههروه ها هانی خه لکی ده دات بۆ چاکه و ده لیت: ((هدر که سیک بهی خزم و کهس سهر بهری بویت و نهوی زوری بهی مندال و ده وه مهندي بهی پاره، دهی با له سدر شوری گونا ه کردن بگویتیموه بۆ سهر بهری چاکه کردن.^۲

۲- هیوا درژی و ئاره زوو پهرستی:

بۆ لیک نهمی باوهرداران له سهر مین بهر له کوفه ووتاری ده دا و پاش سوپاس و ستایشی پهره ردگار ووتی: نهی خه لکینه نهوی زور لیتی ده ترسم دوو شته: هیوا درژی - طول الامل - ئاره زوو پهرستی، هیوا درژی قیامهت له بهر ده باتمه و ئاره زوو پهرستیش له هق و راستی لات ده دات، کوره دنیا پۆی پشتی هه لکرد، وا قیامهت به ره پوومان دیت، هدر لایه ک کوپی خۆی ههیه، دهی کوپی قیامهت بن و کوپی دنیا مهن، وا نه مرؤ کرده وه کردنه و لیپرسینه وه نیه و سه بیتی لیپرسینه وه و کرده وه کردن نامیتیت.^۳

۳- پوو پامایی و پیاکاری:

نهمی باوهرداران عهلی (عليه السلام) ده لیت ((لا تعمل شیئاً من الخیر ریاء ولا ترکه حیاء))^۴ واته: هیچ کرده ویه که مه که له بهر پیا و پوو پامایی و وازیش له چاکه مه هینه له بهر شهر مکردن.

^۱ تاریخ الخلفاء سید طی لا ۲۰۴.

^۲ تاریخ الیعقوبی (۲/۲۰۰۶).

^۳ منهج علی ل الدعوه الی الله لا ۳۰۷.

^۴ ادب الدین و دنیا لا ۱۱۰.

يان ده‌لټيت: ((بزړيا كار كړمه‌لې نيشانه هديه: يه‌كې لمو نيشانانه نه‌وه‌يه هه‌ركاتې له‌ناو خه‌لكيدا بوو گورج و گول و نيش كهره و به‌لام هه‌ركاتې همر خوي بوو ته‌مه‌ل و ته‌وه‌زه له و زياتر نيش ده‌كات كه باسې چاكه‌ي بكه‌يت و واز له‌نيش دټيټ كاتې سهرزه‌نشتي بكه‌يت ^۱.

۴- له خوي‌اي بوون (العجب):

نه‌مه‌ري باوه‌رداران عه‌لي (عليه‌السلام) ده‌لټيت: (الاعجاب آفة الالباب) ^۲ واته: له خوي‌اي بوون له‌ناو به‌ري ژيرمه‌نده‌كانه . و عبدالله كورې موباره‌ك ده‌لټيت: ((له خوي‌اي بوون نه‌وه‌ي كه شتې له خوتدا بييني و له خه‌لكي تر دا نه‌بييني ^۳.

شه‌شه‌م/گرنگيداني عه‌لي (عليه‌السلام) به ري‌كخستني بازاره‌كان:

نه‌مه‌ري باوه‌رداران زور به په‌روشه‌وه بووه گرنكي بدات به بازارې و ري‌كخستني نرخه‌كان و هانداني بازركان و فروشياريه‌كان بز له خوا ترسان و گزي نه‌كردن له فروشياري بي‌ ناگا .
(الحري) ي كورې (حرموز المراوي) له باوكييه‌وه ده‌گيرټته‌وه و ده‌لټيت: عه‌ليم بييني (عليه‌السلام) له كوشكي خيلافه‌ت هاته دهره‌وه و به‌رهو بازارې ده‌كه‌وته پي كه بورده‌يه‌كي له به‌ردابه‌و كورت ببوو له سه‌رووي په‌قه‌له‌ي قاچييه‌وه بوو، دارټكي به‌ده‌سته‌وه بوو له بازاردا ده‌گه‌را و فهرماني به دوكان دار و ده‌ست گيره‌كان ده‌كرد به له خوا ترسان و جوان شت فروشتن و ده‌يووت: ((اوفوا الكيل والميزان و لا تنفتحوا اللحم)) ^۴ واته: كي‌شان و ته‌رازووتان با لا قورس بيت و گوشت پرووت مه‌كه‌نه‌وه له ني‌سقان .

(أبي مطر) ده‌لټيت: له مزگه‌وت چوومه دهره‌وه، ده‌بينم پياوټك له دواوه بانگم ده‌كات، و ده‌لټيت: جل و به‌رگت له خواره‌وه كورت كه‌ره‌وه چونكه خاوټن تر ده‌بيت و خوايش پي خوزه و سمرت

^۱ الكبانر (ذهبي) ۱۴۵ ۶ .

^۲ جامع بين العلم و فضلة (۵۷۱/۱) .

^۳ سير اعلام النبلاء (۴۰۷/۸) .

^۴ فضائل الصحابة (۶۸۸/۲) اسناد صحيح .

که من کورت که ره وه نه گمر موسلمانیت، و منیش له دوایه وه که و قه پئی عه بایکی له بیدر کرد بوو دهم و چاری هه لیبه ست بوو، خۆی خستبووه شیوهی عهره بی ده شته کی و وتم: نه مه کییه؟ پیاوێک له تهنیشتمه وه ووتی نه لئی غه ری بی له م شاره، و وتم: به لئی، خه لکی شاری به سهرم ۰ و ووتی: نه مه عه لی کوری نه بو طالیه و نه میری باوه پدارانه.

به درده وام پۆشیت تا گه یشته لای مالی (ابن معیط) و پیتی ووت: شت بفرۆشن به لام سویندی تیدا مه خۆن، چونکه سویند شت و مه ک سهرف دکات به لام به ره کت نله یلێت، و پاشان دای به لای خورما فرۆشه کاندا، و ده بی نی که نیه کیێک ده گری، لیتی پری: بۆچی ده گری؟ نه ویش ووتی: نه م پیاوه بایی یه ک درهم خورمای پئی فرۆشتم به لام که ورم له ماله وه به دلی نه بوو پیتی نارد مه ته وه و نه ویش وه ری ناگریته وه، عه لیش (ﷺ) به دوکانداره که ی ووت: خورما که ی لئی وه رگروه و درهمه که ی پئی به دره وه چونکه نه م داماو هه یچی به ده ست نیه، و نه ویش لیتی وه رگروه و لیم پرسی: نه م پیاوه ده ناسیت؟ ووتی: نه خێر، و وتم: نه مه نه میری باوه پدارانه عه لی کوری نه بو طالیه (ﷺ) ... کابراش شهرم گرتی و ووتی: هه زده که م لیم پازیبیت نه ی نه میری باوه پداران، و عه لیش (ﷺ) پیتی ووت: په زامه ندی منت بۆ چییه نه گمر به جوانی مامه له له گه ل کپاره کاندا به که یت .

پاشان دای به لای خورما فرۆشاندا و پئی ووتن: به شی برسی و نه دارانی لئی به ده ن به ره کت ده که ویتته ناو کاسیه کانتان .

پاشان دای به لای ماسی فرۆشاندا و پیتی ووتن: له م بازاره ی ئیمه دا نابئ ماسی سهر ناو که ووتوو بفرۆشیت.^۱

زازان ده لێت: عه لی (ﷺ) به تهنه ها خۆی ده گاینده بازار و پێگه ی به نه شاره زایان پیشان ده دا و یارمه تی لاوازه کانی ده دا و ده یدا به لای سه وزه و میوه فرۆشاندا و نه م نایه ته ی ده خوینده وه به سه ریاندا: ((تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا)) واته:

^۱ البداية و النهاية (۳۹/۸ - ۳۹) .

بهدهشتی خوا له قیامه تدا بۆ ئهو کهسانه یه که نایانه ویت له سهر زه ویدا بهرز رابگیریت و خراپه
بلاو بکه نه وه .^۱

((ابو الحساء)) ده لیت: عه لی کوپی نه بو طالیبم بینی (ﷺ) له ناو بازاردا ده گه را و له نرخ ی کالā
و شت و مه که کانی ده پرس ی .

هه ندی ئامۆژگاری و بهرگری له گونا ه و خراپه کان :

۱- ناپازی بو وه ئافرت به چیت ه بازاری قه ره بائغ و شان به شانی ن کردن:

بزیه زۆر سه رزنشتی ئهو پیاوانه ی ده کرد که بهرگری ناکه ن له ژن و که چه کانیان که نه پۆن بۆ
بازاره کان به تایه ت بازاری پ پ له نا شه رع ی یان کافران و ده یووت: پیم گه یشتو وه که ئافره تانتان
ده ره چه ن و له بازاره کاندā شان شانی ن ده کهن له گه ل علوجه کان .^۲

۲- بازرگانه کان ده ترسی نی له نه شاره زایی له شه رعدا:

ئه مه ی باوه رداران عه لی کوپی نه بو طالیب (ﷺ) ده لیت: ئهو که سه ی له ئسلام و نه حکامه کانی
نه گه یشتبیت نی نه گه ر ببیت ه بازرگان، ئهو ده که ویت ه ناو سوو خوارد نه وه، ده که ویت ه ناو سوو
خوارد نه وه، و ده که ویت ه ناو سوو خوارد نه وه،^۳ وه به داره که ی ده ستیشی ده یه یدا له و فرۆشیاران ه ی
که نا شاره زا سوون له نه حکامی شه رعیدا و ده یووت: خۆتان فێرکه ن پاشان وه رنه ئه م
بازاره مانه وه .^۴

(ئه مرۆ هو که مه تی ئسلامی ده توانیت مه رج دا بنیت له کاتی مۆله ت پێدان یان و پرس یاری
جوړا و جوړیان له سه ر به شه کانی کړین و فرۆشتن و سوو خواردن وو شته په یوه نداره کانی تریش یان
لی بکات و چه ندان خولی زانستیان له و بواره دا بۆ بکاته وه و تیا یاندا بنه ما کانی دل نهمی و

^۱ الدر المنثور ، سیوطی (۶/ ۴۴۴) .

^۲ مسند احمد (۲/ ۲۵۴-۲۵۵) صحیح الاسناد .

^۳ بهستان الاعارفین ۷ (۳۵۰) .

^۴ نظام الحکومه الإسلامیة - الکفانی (۱۷/۲) .

به‌زه‌یی هاتنه‌وه به‌کپیری هه‌زار و نه‌داردا و سویند نه‌خواردن و قازانجی زۆر ناشیا و دانه‌نان له‌سه‌ر که‌ل و په‌ل و راستگزی له‌مامه‌له‌دا و هتد (...)^۱.

۳- له‌سه‌رده‌می عه‌لیدا (ﷺ) که‌س بۆی نه‌بوو له‌بازاردا شوین داگیربکات و بلیت هه‌موو پۆژی ئه‌م شوینه‌هی خۆمه‌ و کاتی ده‌نگه‌ ده‌نگیک له‌شاری کوفه‌ دروست بوو له‌سه‌ر نه‌وه، عه‌لی کوپی نه‌بو طالیب (ﷺ) هه‌ستا و چوو بۆ ناو بازاردا و پیتی ووتن: که‌س بۆی نه‌هه‌ر و بکات چونکه‌ بازارێ موسلمانان وه‌ک پێزه‌کانی نوێژی مزکه‌وت وایه‌ و هه‌ر که‌سی ئه‌وه‌نده‌ مافی هه‌یه‌ تیایدا که‌ له‌وئ بپینیته‌وه‌ و هه‌ر کاتی به‌جیتی هیششت مافی به‌سه‌ریه‌وه‌ نامینیت .

به‌لام پاشان له‌سه‌رده‌می (موعیده‌ی کوپی شوعبه‌) دا (ﷺ) هه‌رکه‌سه‌ شوینیکی خۆی پێ درا^۲ وه‌ک ئه‌مرۆ حوکه‌مه‌ته‌کان چاو له‌فیکری ئیسلامی ده‌که‌ن و گه‌ره‌کی بازرگانی دروست ده‌که‌ن و خاوه‌ن پیشه‌کانی بۆ ده‌رده‌که‌ن له‌شاره‌کاندا ...

ئهم‌کاره‌ مه‌زنه‌ی ئهم‌ عه‌لی کردی (ﷺ) ئه‌مرۆش به‌رده‌م دوکانه‌کان ده‌گریته‌وه‌ بۆ ده‌ستگیره‌کان و هه‌یج دوکاندارێک ناتوانیت به‌رده‌می دوکانه‌کی بکات به‌هی خۆی و بیدات به‌کری^۳.

۴- لادی یه‌کی سوتاند:

ئهمیری باورداران عه‌لی کوپی نه‌بو طالیب (ﷺ) زۆر ناڕه‌حه‌ت و نیگه‌ران ده‌بوو له‌یه‌کیک که‌ ئاره‌قی بفرۆشتایه‌، و فره‌مانی سوتاندنی ئه‌و ناوچه‌ی ده‌رده‌کرد .

(الإمام ابو عبیده القاسم کوپی سلام) ده‌گریته‌وه‌ که‌ رۆژێکیان عه‌لی کوپی نه‌بو طالیب (ﷺ) سه‌یری گه‌ره‌کیکی شاری کوفه‌ی کردو پرسیا‌ری کرد: ئه‌م دێیه‌ کوئیه‌؟ وتیان: زاره‌ی پێ ده‌لێن و خه‌لکی رووی تی ده‌که‌ن و ئاره‌قی تیدا ده‌فرۆشیت، و ئه‌ویش که‌وته‌ پێ تا گه‌یشه‌ ئه‌وئ ووتی: ئاگرم بۆ بکه‌نه‌وه‌، و ئاگریان تی به‌رده‌ن، چونکه‌ باپه‌سه‌کان یه‌کتری بۆن، و (راوی) ده‌لێت تا ئه‌و په‌ری سوتا و ئاگره‌که‌ گه‌یشه‌ باغه‌که‌ی خواستای کوپی جه‌برونا^۴.

^۱ ووتی وهرگیز .

^۲ الاموال لابي عبید لا ۱۲۳ .

^۳ ووتی وهرگیز

^۴ الاموال لا ۹۸، ۹۷ .

۵- خراپه کارانی زیندانی ده کرد:

قازی یوسف کوپی عبدالمالکی کوپی عومیر ده لیت: ((علی کوپی نه بو طالب (ع)) هر کات بیینیایه له ناو گهره کیتک یان هۆزیک دا خراپه کاریک یان بهد ره وشتیکی تیدایه، یه کسه فرمانی گرتنی دهرده کرد و نه گهر دهوله مهند بوایه له پاره ی خوی مهسره فی زیندانه که ی پیده کیشا و نه گهر هه ژاریش بوایه له (بیت المال) مهسرونی بۆ ده کرد و هه میشه دهیفرموو: له شه پ و خراپه ی بیوه ی دهن و له بهرامبهردا له (بیت المال) ده که ی خویان خواردنی پیده دریت.^۱

۶- رقی له به خيله کان بووه:

نهمیری باوهرداران علی (ع) ده لیت: ((موده بدن به پاره و سامانی به خیل که یان له رووداودا خهرجی ده کات یان بۆ وهرسه که ی))^۲.

و دیسان ده لیت: ((البخيل مستعجل الفقر ، يعيش في الدنيا عيش الفقراء و يحاسب في العقي حساب الاغنياء)) . واته: به خیل په له ی هه ژاریه تی، له دنیا ژیا نی هه ژاری به سهرده بات که چی

له قیامه تدا حیسابی دهوله مند ی بۆ ده کریت - په نا به خوا - .

۷- هاواری ده کرد خه لکینه نویره کانتان:

نهمیری باوهرداران زۆر گرنگی ده دا به نویره و کات ی ده چوو بۆ مزگهوت: بهریره به دهنگی بهرز دهیووت: نویره، نویره، و بهو کاره ی خولکی به خه بهر دههیتنا بۆ نویره ی بهیانی.^۳

۸- گرنگی دان به شارهوانی:

نهمیری باوهرداران علی کوپی نه بو طالب (ع) فهرکانی ده دا به پاکیشانی ناو و دامه زرانندی ناوهرۆ له جاده گشتیه کاند .

^۱ الحراج لایبی یوسف لا ۱۵۰ .

^۲ نشر اللایه ۱۸۳ .

^۳ منهج علی فی الدعوه

حهوتم/ له سهردهمی عهلی (ﷺ) پۆلیس دهست به کار بووه:

زۆر له سهرچاوهكان ناماژه به رۆرتی گرنگی - شورت - پۆلیس - دهكهن له سهردهمی خهلیفه
عهلیدا (ﷺ)

(أصبغ كوبری نباته) دهلتیت: گههتیک هات و سکاڵای خۆی بهرز کردهوه بۆ لای عهلی (ﷺ) ووتی:
باوكم له گههت كۆمهتیک كهسدا چوه بۆ سهرمهتیک، كهچی ههموویان هاتوونهتوه باوكم نهیت،
كاتی لیم پرسین ووتیان: مردوه و وتم نهی پارهكانی؟ ووتیان هیچی پێ نهبوو، و شكاتم برد بۆ لای
شورهیح و سوتندی دان و برهلائی كردن .

و عهلیش پۆلیس بانگ كرد و ههیهك تاوانبار و دووپۆلیسی بۆ دانا، و پیتی ووتن با له یهكتر
نزیک نهبنهوه و جیا یان كه نهوه لهیهك، و تیشی كهس قسهیان له گههت نهكات .

كاتبهكهی خۆی بانگ كرد و له گههت یهكێك له تاوانبارهكان و پێ ووت: باسی باوکی ئهو لاوهم بۆ
بكه، چ پۆرتیک له گههتانداندا كهوته پێ؟ له كوێ لاتان دا؟ چۆن دهویشته؟ به چ دهردێك ئهو پیاوه
مرد؟ و ئهی مالهكهی چی بهسهر هات؟ و تهنانهت پرسیاریش لێ كرد دهبرارهی ئهوهی كێ
شۆردی؟ و كێ نوێژی له سهر كرد؟ و له كوێ نێژا؟ نووسهر كهش ههموو وهلامهكانی دهنووسی
خهلكهكهش (الله اكبر) یان دهكرد، و تاوانبارهكانی تر نهیان دهزانی كه ئیفا دهدهمی هاوڕێكهیان
وهرگیراوه و پاشان یهكێکی تری به تنهها بانگ دهكرد و ههمان پرسیارهكانی پێشوو لێ
كردهوه و ئا بهو جۆره له ههموویان پرسى و له ئاكامدا ههیهكهو بهجۆرتیک وهلامی پرسیارهكانی
دایهوه كه پێچهوانه یهكتری بوون، و پاشان یهكهمی بانگ كرد و پێ ووت: ئهی دوژمنی خوا،
درۆ و دهلهسهكانتمان بۆ دهركهوت و هیچ شتێك له سزا دهربازت ناكات جگه له راست گۆیی و
پاشان كریهوه زیندان، تاوانبارهكانی تر گومانى ئهوهیان نهبرد كه هاوڕێكهیان دانی به راستیدا
ناوه، بۆیه دوهم كهسانی بانگ كرد و ههیهشهی لێ كرد و ئهوهیش ووتی: ئهی ئهمیری باوهرداران
من ههه له سهرهتاوه پێم ناخۆش بوو ئهو كاره ی كردیان و ئهوانی تریش بانگ كرد و بهو شیوهیه
دانیان به راستی دانا، پاشان یهكهم كهسی له زیندان دهرهینا و پێ ووت: هاوڕێكانت دانیان به

هه‌موو شتێك داناوه و تۆش جگه له پاستی گووتن هه‌یج شتێك فریات ناكه‌وێت، و نه‌ویش دانای به‌ تاوانه‌كه‌دا دانا و هه‌موو پاره‌كانی پیاوه‌كه‌ی پێ‌ بژاردن و تۆله‌شی له‌ بكوژه‌كه‌ی كرده‌وه .^١

^١ الطرق الحكمية ٤٩٧ .

بهشی چوارهم

دهزگای دارایی و دادوهری له سهردهمی عدلی کورپی نهبو طالب و

له گهل هندی له بۆچونه فیهی یه کانیدا :

جی باسی یه کهم

دهزگای دارایی :

له سهردهمی نه میری باوه پداراندا بهو شیوهیه گۆپان به سهر ئهم دهزگایه دا نه هات ، به لام نه بو نه میری باوه پداران عدلی (ﷺ) گه پایه وه سهریاسا کانی سهردهمی خه لیفه نه بو به کر الصدیق (ﷺ) که موچه و به خشینه کانی یه کسان کرده وه له نیوان هه مواندا به بی جیاوازی له نیوان به نده و گه وه کاند^۱.

له هندی له ویلایه ته کاندای به ریره سه کان خۆیان سهریشک بوون له خه رج کردنی داها ته کاندای ، و ههروه ک چۆن کاتیک " الاشتر النخعی " نارد بۆ میسر به ناو نیشانی والی نه وی ، پیسی راگه یاند که له گهل به ریره سیاریتی گشتی یه کهیدا ده بیته به ریره سیاریتی دهزگای دارایی به گریته نه ستۆ و بهو شیوهیه ی به رژه وه ندی گشتی تیدایه خه رج بکات.

نه میری باوه پداران (ﷺ) مه سه له ی داها تی به سهرچاوه یه کی بنه په تی داده ناو زۆر به وردی چاودیری ده خسته سهر نه و لایه نه و که سی تاییه تی به نه ینی دا ده نا بۆ نه وی چاودیری کارمه ند و والی یه کانی بکات و بزانیته چۆن و به چ شیوازیته داها ت و سامانی ولاته خه رج ده که ن^۲.

به لام به هۆی نه و جیاوازی و به ریره ی کانی یه ناو خۆی یه له سهردهمی عدلی کورپی نه بو طالبیدا رویدا به تاییه تی کاریگه ری خراپی هه بو له سهر هه ردو دهزگای دارایی و سهریازی وه و پاشتریش بوو به هۆی کۆتایی هێنان به زیرین ترین سهردهم که سهردهمی خیلافه تی راشیدین بوو که له مه و دوا - انشاء الله - به درێژی لیوه ی ده دویتین

^۱ الاستیعاب (۱۱/۳).

^۲ الرلایة علی البلدان (۲ / ۹۸).

جی باسی دووہم دہزگای دادوہری :

سہرہمی ھەلبژاردنی عەلی (ﷺ) بۆ خیلەفەتی ئیسلامی ھاوکات بوو لەگەڵ پروداوی ترسناکی شەھید کردنی خەلیفە ی سێھەمی ئیسلام عثمان (ﷺ) و دوا بەدوا ی ئەویشدا کۆمەڵی پشیتی و ناژاوە گێڕی پرویدا کە پیزی موسلمانەکانی پەرتەواژە کرد و یەکیبونی لەناو بردن. ئەمیری باوەردارانیش (ﷺ) لەگەڵ ئەو ھەموو سەرقالێھیدا لایەنی دادوہری و ھۆکمرانی دروستی پشت گوێ نەدەخست .

ئەو ھەتا کاتێک (مالیک الاشتر) والی میسر دەبیّت ، عەلی (ﷺ) نامە یەکی بۆ دەنیرێت کە جێگای خۆیەتی ھەموو دادوہریکی موسلمان و پارێزەرەکان لەبەر یان بیّت، ئەمەش دەقی نامەکیە :

" ئەو کەسانە ھەلبژێرە بۆ دادوہری کە لەکاتی پروداوەکاندا ، دنیای لی نایەتە یەک و دوژمن و نە یاری کار لە بریارەکانی ناکات، و بەردەوام نابێت لەسەر چەوتی، و خێرا بۆلای ھەق دیتەو ھەر کە بۆی پۆیشن بویەو ، و تەماح و ستەمی نابێت ، بە ھالی بوونی کەم پازی نابێت ، بەلکو ئەو پەری تی گەشتنی دەوێت ، لە ھەموان زیاتر خۆی لە کارە - شەبە - دارەکان دەپارێزێت ، لە ھەموان زیاتر شەیدای بەلگە یە ، و لە ھەموان کەمتر بی تاقت بیّت بە شکات کردنەکان ، لە ھەموان زیاتر بە نارام بیّت لە روون کردنەو ی مەسەلەکاندا ، و لە ھەموان زیاتر سور بیّت لەسەر روون کردنەو ی ھۆکەمە کە ، لەو کەسانە ی کە نەلەبوون و خۆشگوزەرانی دا لە ھەق لادەدەن و نەکەشیش دەتوانیّت دەمیان چەور بکات ، و ئەو کەسانەش زۆر کەمن .

ئەگەر ئەو کەسانەت دۆزیو ھە پتووستی یەکانیان جی بەجی بکە ، تەواو بوا ی بدە و خەرجی تەواوی بدە با نەبوونی پیو ھە دیار نەبیّت و موحتاجی پارە ی کەس نەبیّت، تۆ ئەو ھەندە لە خۆتی نزیک بکەرەو ھە و پلە ی بدەری تا ئەو ھە وەزیر و دەست و پیو ھەندە کانت بەرەو خۆیان بیبەن ، و بەو کارەشت پیوان لەو ھە دُنیا دەبن کە تۆ لەناویان نابەیت و دوریان ناخەیتەو ھ^۱ .

¹ شرح نهج البلاغة له (نظام الحكم) ی قاسمی وەرگەراو ھ (۳۷۹/۱).

له نامه‌یه‌کی تریدا ده‌لێت " به ویژدان و دادپەرۆر به له‌بەر خاتری خوا و له‌ناو خەڵکدا دادپەرۆر به ئەگەر زیانی بۆ خۆیشت یان کەسیکی نزیکت هەبوو، له‌گەڵ ئەوانەشدا دادپەرۆر به کە ناکوژیت هەیه له‌گەڵیاندا، و ئەگەر وانە‌که‌یت زوڵم و ستم ده‌که‌یت ، و ئەو کە‌سه‌یش ستم له‌ به‌نده‌کانی خودا بکات ، ئەوه‌ خۆی - عز وجل - له‌ جیاتی ئەوان شکات کە‌ری ده‌بی‌ت ، و ئەو کە‌سه‌یش خودا شکات کاری بی‌ت به‌لگه‌ی پێنایه‌ت و به‌رده‌وام له‌گەڵ ئەودا له‌ جه‌نگدایه‌ تا واز ده‌هێنێت یان ته‌ویه‌ ده‌کات ،

و هیچ شتی‌کیش ئەوه‌نده‌ کاریگەر نیه‌ بۆ نه‌هێشتنی به‌ خەش و نیعمه‌ته‌کانی، وه‌ک به‌رپا کردنی زوڵم و ستم ، و خۆایش بی‌سه‌ری هاواری ستم لێ‌کراوانه‌ ، و بۆ ستم کارانیش هه‌رده‌م له‌ که‌میندایه "١.

یه‌که‌م/ شیوازی دادوه‌ری عه‌لی (عليه‌السلام) :

١ - ده‌ستی نه‌برد بۆ گۆڕینی شیوازی دادوه‌ری :

عه‌لی کۆری ئەبو طالیب (عليه‌السلام) ویستی شیوازی دادوه‌ری بگۆڕێت به‌ شیوازی‌ک له‌گەڵ ئەو پێشکه‌وتن و گۆرانکاریانه‌ی به‌سه‌ر کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی داهاتبوو بگۆنجی‌ت ، به‌لام ئەو کاره‌ی دواخست و وازی لێهێنا بۆ ئەو کاته‌ی ئارامی و هێوری ڕوو ده‌کاته‌وه‌ کۆمه‌لگه‌ ، و لێوه‌ی ده‌گێڕنه‌وه‌ که‌ وتویه‌تی " دادوه‌ری به‌رپۆه‌به‌رن هه‌روه‌ک جاران ده‌بی‌ت تا ئەو کاته‌ی یه‌که‌بون ده‌بی‌ت و کۆده‌بینه‌وه‌ ، چونکه‌ من زۆر ده‌ترسم له‌ جیاوازی و په‌رته‌ وازه‌یی "٢.

٢ - دادوه‌ری یه‌کی‌که‌ له‌و به‌رپر‌سیاریانه‌ی که‌ ئیش و کاری خه‌لکی ڕاده‌په‌ڕێتن و ده‌بی‌ت مه‌رجه‌کانی مو‌سلمانه‌تی و ژیری و پێگه‌یشته‌ویی تێدا بی‌ت و هه‌روه‌ها ده‌بی‌ت هیچ له‌ خه‌لکی وه‌رنه‌گرێت وه‌ک به‌رتیل و دیاری و هتد...، و زۆر نه‌رم و نیا‌ن بی‌ت و به‌ره‌ق ته‌رین قسه‌ی خه‌لک تی‌ک نه‌چێت و تۆره‌ نه‌بی‌ت ، و زانا بی‌ت به‌ شه‌ریعه‌ت به‌ هه‌موو ورده‌کاریه‌کانیه‌وه‌ .

^١ هه‌مان سه‌رچاوه (٢ / ٥٥٩).

^٢ مصنف عبدالرزاق (١١ / ٣٢٩).

جاریتکیان به دادوهریکی ووت " نایا - ناسخ و مهنسوخ - ده زانیت ؟ ووتی : نهء ، و نهویش پیی ووت: خزیشت و خه لکیشت له ناو بردووه ، و ههروهك ده بیئت ناگای له حوکم و دادوهریه کانی قازیه کانی پیش خوی بیئت تا ههه که سهو به جوړی حوکم دهر نه کات ، و ده بیئت زور خو به کم زان بیئت و پیی عهیب نه بیئت پرسیار له زاناو داناو ژیرمه نده کان بکات و نهو کاته زور کم ده که ویتته هه له وه ، و ده بیئت حوکمی راستی بدات و بویر بیئت و نه ترسیئت له ده سه لات داران. نم شیوازان له ووته یه کی عه لیدا (ﷺ) به جوانی کوکراوه ته وه که ده لیئت " دادوهر به دادوهر دانانریئت تا (۵) شتی تییدا نه یه ته دی: عه فیف بیئت (واته هیچ شتیک له کهس وهر نه گریئت) ، نهرم و نیان و له سه رخو بیئت ، زانا بیئت به دادوهره کانی پیش خوی، و راویژ بکات به ژیرمه ندان و له بهر خاتری خوا له لومهی لومه کاران نه ترسیئت)^۱.

۳ - ده بیئت دادوهر بی بهرام بهر کار بکات :

به وهی که بهر پاکردنی دادوهری نهرکی سه ره کی ده ولته تی نیسلامیه و فیهی نیسلامیش لهم بواره دا زور مه به سستیته کی که حقه که روشن بیته وه و ستهم لیکراو مافی خوی وهر بگریته وه ، بویه هیچ یه کیک له شکات که ره کان نابیت پاره بدن به دادوهر که بو نه وهی نمک گیر نه بیئت ، به لکو حکومه تی نیسلامی موچه ی ته واری پی ده دات و عه لیش (ﷺ) موچه ی به (شوره یح) ده دا له بهرام بهر کاره دادوهریه که یدا له کوفه و مانگانه (۵۰۰) دره می بو پریبویه وه^۲.

۴ - سه ره تای کاری پاریزه ری :

سه ره تای کاری پاریزه ری (غامات) ده گریته وه بو سه ره می عه لی کوپی نه بوو طالیب (ﷺ) که عه قیلی برای دانا بوو بو ئاسان کاری کاره نا کوکیه کان - الخصومات - ، و کات عقیل به سالتا چوو عبدالله ی کوپی جه عفه ری له جیاتی نه ودا داناو هه رده م ده یوت " ما قضی لوکیلی فلی ، و ما قضی علی وکیلی فعلی " واته : چ ما فیک بدریئت به وه کیله کم نه وه بو منه و چ ما فیکیش له وه کیله کم به سه نریئت نه وه له سه ر منه^۳.

^۱ الفنی (۹ / ۴۳).

^۲ موسوعة فقه علي بن ابي طالب ۷ : ۵۶ .

^۳ اصول المحاکمات الشرعیة ۷۰ .

دووه / نهو کارانهی لهسهر دادوهر پټویسته :

۱- لیکۆلینهوه به وردی له کیشهکان : ناییت به پهله حوکم دهريکات پيش وردبوونهوه و لیکۆلینهوه و دلتیا بوون له حوکمهکه بۆیه قازی شورهیج دهلیت " لسانك عبدك مالم تتکلم ، فإذا تکلمت فإنت عبده ، فانظر ما تقضى ، و فیم تقضى ؟ و کیف تقضى ؟ " واته : زمانت بهندهی تۆیه تا قسه نهکهیت و نهگهر قسهت کرد تۆی دهبیته بهندهی نهو، جا بهوردی پروانه چ حوکمی دهدهیت ؟ له چیدا حوکم دهدهیت؟ و چۆن حوکم دهدهیت؟

۲- یه کسانى له نیتوان دوولای ناکۆکدا :

جاریکیان عهلی (ﷺ) میوانیکی هات و چهند رۆژنیک له لای مایهوه و پاشان لهسکالایه کدا هاته بهردهم عهلی، و نهویش پیتی ووت : تۆ لایه نیتیکی ناکۆکیت - الخصم ؟ ووتی : بهلێ ، ووتی پیتی : برۆ نه ماله بهجی بهیلله چونکه نيمه بهرگریان لیکراوه که لایه نیتیکی ناکۆک به تهنها میوانداری بکهین مهگهر له گهڵ لایه نهکهی تریدا^۱.

۳- دهنگ بهرز کردنهوه بهسهر دوو لای ناکۆکدا:

عهلی کورپی نهبو طالیب (ﷺ) - ابو الاسود الدؤلی - کرد به والی شاری بهسره بهلام پاش ماوهیهک لای برد،

و نهویش پیتی ووت : نهوه بۆچی لات بردم خۆ من نه ناپاکیم نواندووه و نه تاوانبارم؟ ووتی : نا بهلکو لهسهر نهوهی که خۆم به چاوی خۆم تۆم بینى هاوار و قیرهت دهکرد بهسهر دوولای ناکۆکدا^۲.

۴- بوار نهدان به نهفس که کاری لیبکات :

نیت نهو کاریگهریه خزمایهتی یه، ئارهیهکی زۆره، ئان رق و ناکۆکی پيشتر، جعهدهی کورپی هه بیره هات بۆ لای عهلی (ﷺ) و پیتی ووت : نهگهر دوو کەس هاتنه لات بۆ شکات و

^۱ کنز العمال ژماره ۱۴۴۲۹.

^۲ المغنی (۹ / ۱۰۴).

یہ کہ میان تو خوشہویست ترین کسی بیت و دووہ میان بوی بکریّت سہرت بپریت سہرت دہپریت،
 نایا ھق دہدہیت بہ لایہنی یہ کہم و دووہم بیّ بہش دہکہیت ؟
 عدلیش (ؑ) بہ خیتسہ کہیہوہ سہیری کرد و پیتی ووت: نہ گہر دادوہریم بۆ خۆم بکردایہ بہلّی،
 بہلام بۆ خواہیہ^۱.

۵ - راویژ کردن :

لہسہر قازی پیتیستہ راویژ بکات بہ زانا و خاوہن بۆ چوونہ جوانہکان تا ھقی لہ دہست
 دہ رنہچیت ، و عدلی خۆی یہ کیتک بووہ لہو کہسانہی خہلیفہکانی پیش خۆی راویژیان پیکردووہ لہ
 کاتی پروداو و کیشہکاندا، (خصاف) لہ (ادب القاضی) دا دہلّیت : ھمر کاتیک عثمانی کوپی
 عدفان (ؑ) دوو کہسی سکالاکہر بہاتنایہ بۆ لای یہ کسہر دہیووت : عدلیم بۆ بانگ بکہن،
 بہیہکیّ تریشی دہووت: طلحہ و زوییر و کہسانیکہ تریشم لہ ھاوہلائی پیغہمبہر بۆ بانگ بکہن ،
 و کاتی دہھاتن بہو دوو کہسہی دہووت: ئادہی قسہی خۆتان بکہن ، و کاتی قسہیان تہواو
 دہکرد، پرووی دہکردہ بانگ کراوان و پیتی دہوتن لہم بارہیہوہ چی دہلّین؟ نہ گہر راکانیان لہ
 رایہ کہی خۆیہوہ نزیک بوایہ حوکمی دہدان و نہ گہر راکیہیان جیاواز بوایہ لہ گہلّ رایہ کہی خۆی
 نہوا دواۓ دہخستن بۆ کاتیکۃ تر^۲.

^۱ فقہ علی بن ابی طالب - قلعہ جی - ۵۰۸ھ.

^۲ شرح ادب القاضی المصنف (۱/ ۳۰۵).

جی بای سییهم

فیقهی نه میری باوه‌داران عدلی کوری نه بو طالیب (ﷺ) :

یه کهم / عیبادات و پەرسته‌کان :

زۆر نارەحەت نەبوو لە سەر ئەمیری باوه‌داران هەستان بە روون کردنەوه‌ی مەسەله فیقهی یەکان
بۆ خەڵکی چونکە خاوەنی زانیایەکی لەسنور بەدەر بوو، ئەگەر بمانەوێت بینوسینەوه لە چەندان
بەرگدا جێگای نابێتەوه، ئێمە لێره‌دا ناماژە بۆ هەندیکێ دەکەین :

۱- عبدالرزاق بە سەندەدی خۆی لە (مصنف) دا دە‌لێت عدلی (ﷺ) ابن مسعود (ﷺ) و
شەعبەبی دەربارەی ئەو کەسە بە دانێشتنەوه خەوی لێکەوێت نایا دەست نۆژە‌کە‌ی دەشکێت؟
ئەو سیانە دە‌لێن : دەست‌نۆژ هەل‌گرتنەوه‌ی لەسەر نیە^۱.

۲- قورئان خوێندن بە‌بێ دەست نۆژ واتە لەبەر:

عدلی کوری نه بو طالیب (ﷺ) دە‌لێت : پێغه‌مبەری خوا (ﷺ) لەهەموو حالە‌تێکدا قورئانی بۆ
دە‌خوێندینەوه جگە لە کاتی لەش قورسی^۲.

عامیری شەعبەبی دە‌لێت : لە (ئەبی غەریفی هەمە‌دانیم) بیستوو دە‌یسوت :
عدلی کوری نه بو طالیب (ﷺ) چوو سەر ئاو کاتی هاتە دەرەوه ووتی : هەموو کاتی‌ک قورئان
ب‌خوینن مە‌گەر کاتی ئە‌بێ لە شتان قورس بێت - جنب - ئە‌گەر وابوون یە‌ک پیتیش مە‌خوینن^۳.

^۱ المصنف (۱/ ۱۳۱).

^۲ مسند احمد (۵۱/۲) اسنادہ صحیح .

^۳ مصنف عبدالرزاق (۱/ ۳۳۹).

۳- چونه لای خیزان له کاتی سوړې مانگانه یدا:

عمری کورې خطاب (ﷺ) له عدلی پرسې دهرباره ی که سیټک پرواته لای خیزانه که ی له کاتی
حه یزدا؟ و نه ویش له وه لآمدا ووتی: هیچ که فاره تیکی له سدر نیه ته نه ا شه وه نه بیټ که ده بیټ
تهویه بکات^۱.

أ - دهرباره ی نویژ:

۱- له کرښ و سوجه دا قورثان ناخویندریت:

له عدلی کورې نه بو طالبیه وه (ﷺ) ده گپړنه وه که ووتویه تی: پیغه مبهری خوا (ﷺ) بهرگری
لیکرم که له کاتی (رکوع و سجود) دا قورثان بخوینم^۲.

۲- نویژ نه کمر کافرو بیباوړه :

له نهمیری باوه پدارانیان پرسې دهرباره ی ثافره تیټک نویژ ناکات؟ له وه لآمدا ووتی: هر که سیټک
نویژ نه کات کافره^۳.

و عبدالله ی کورې شفیق ده لیت: هاوه لانی پیغه مبهر (ﷺ) هیچ کره وه یه کیان نه ده بیټی که
خاوه نه که ی بئ باوړ و کافر بکاته وه جگه له نویژ نه کردن^۴.

نهمه بؤ که سیټکه باوهړی پیټی نه بیټ ، به لآم شو موسلمانده ی له بهر ته مبه لئ و ته وه زه لی وازی لئ
دینئ تیمامی شافعی و مالیک ده لیتن: (کافر) نابیت به لکو (فاسق) ده بیټ و ده بیټ داوای
تهویه ی لئ بکریټ و نه گهر هر نه یکرد نهوا به شمشر ده کوژریټ وه که حده کانی تر.

به لآم تیمامی (المزنی) که له گه وړه زانایانی شافعی مذهبه به ده لیت: ناکوژریټ و کافریش
نابیت به لکو زیندانی ده کریټ و لیډانی ده کریټ - تعزیر^۵.

^۱ مصنف ابن ابی شیبه (۵۹ / ۱).

^۲ مسلم (۳۴۹ / ۱) .

^۳ مصنف ابن ابی شیبه (۴۷ / ۱۱).

^۴ المغنی (۴۴ / ۲).

^۵ شرح صحیح مسلم (۷۰ / ۲).

۳- دووباره کردنهوهی نوژی له وهختی خۆیدا:

عەلی کۆری ئەبو طالیب (ع) دەربارەیی ئەو کەسەیی کە نوژی کردووه و بەلام دەبینی و موسلمانان بە کۆمەڵ نوژی دەکەن ووتی: بە لەگەڵیاندا نوژی دا بەستیت چونکە دووه میانی بە سوننەت بۆ دەنوسریت و یەکە میان بە فرز^۱.

هۆی ئەم فەتوایش لەو فەرموودهیهوه هاتووه کە ئەبو زەر (ع) دەلیت: پیغمبەری خوا (ﷺ) پیتی فەرمووم "کیف انت إذا کانت علیک امراء یمیتون الصلاة او یؤخرون الصلاة عن وقتها، فإن ادرکتها معهم وفصل فإنها لک نافلة"^۲.

۴- نوژی تەراویح بە جەماعەت:

لە (ابی عبدالرحمن السملی) دەلیت: عەلی (ع) لە پەمەزاندان نوژی تەراویحی بۆ دەرکردن^۳.

نێسماعیلی کۆری زیادیش دەلیت: عەلی (ع) دای بەلای هەندی لە مزگەوتدا - لە پاش نوژی عیسا واتە لە کاتی تەراویح دا - دەبینی چاراکانی داگیرسان و پوناکن وتی: خوای گەوره گۆرەکەیی عومەر پڕ بکات لە نور و مزگەوتهکانی پوناک کردینهوه^۴.

۵- نوژی جەژن لە مزگەوتهکاندا:

نوژی جەژن دەبیست لە دەشتدا بکریت، بەلام لە سەردەمی عەلیدا (ع) لە شاری کوفە خەڵکەکە زۆر زۆر بوون و تیا یاندا هەبوو نەخۆش و ناتوانا و پێو پەکەوتە بوو نەیان دەتوانی بپۆلن بۆ دەرەوهی شار بۆ نوژی، عەلی (ع) پیاویکی دانا کە لە مزگەوتدا نوژی بۆ ئەو کەسانە بکات و ئەمەش بوو بە سوننەت چونکە پیغمبەرمان (ﷺ) دەفرمویت "علیکم بسنتی و سنة الخلفاء الراشیدین من بعدی"^۵.

^۱ مصنف ابن ابی شیبہ (۲/۲۷۶).

^۲ مسلم کتاب المساجد ۳: ۲۴۰.

^۳ المفنی (۲/۱۶۹).

^۴ المفنی (۲/۱۶۹).

^۵ سنن ترمذی حسن الصحیح ۲: ۲۶۶.

۵ - شۆرىنى شەھىد :

له‌لای عه‌لی (ﷺ) شه‌هید به‌هیچ جزۆړیك نابیت بشۆړیت ، و ده‌گیرنه‌وه که‌هیچ کام‌له‌وه که‌سانه‌ی که‌له‌گه‌لیدا شه‌هید ده‌بوون به‌ده‌ستی خه‌وارج یان نه‌یاره‌کانی و کفنی‌شی نه‌ده‌کردن وه‌ک چۆن عه‌ماری ناشت (ﷺ).

ب - دہریارہی زہکات:

۱۔ نئو شتاندی زہ کاتیان دہ کہوئیت:

لهلای نه میری باوہ پداران علی (علیہ السلام) لہم شتانہ دا زہ کات واجبہ : گہنم و جو و خورماو میوژ و ابن حزمیش لہ سہر نہ مہیہ^۱.

۲- سه‌وزه و میوه و هه‌نگوین : نه‌میری باوه‌رداران (ﷺ) ده‌لێت "سه‌وزه‌وات زه‌کاتی تی‌دا نیه" ۲. له‌ ری‌وایه‌تیکی تردا ده‌لێت "سه‌وزه و پا‌قله‌وات زه‌کاتی نییه" ۳. نه‌مه‌ پای جه‌هوری زانایانه و به‌لگه‌شیان نه‌وه‌یه که نه‌م شتانه کاتین و نامی‌ننه‌وه، و هه‌روه‌ها عدلی (ﷺ) ده‌ریاره‌ی زه‌کاتی هه‌نگوین ده‌لێت "هه‌نگوین زه‌کاتی نا‌که‌وه‌یت" ۴.

۳- زه کات به کي بدریت ؟ دروسته زه کاته که هه مووی بهیه کهس جۆر کهس بدریت له ههشت جۆره کهی هه ژاران ، یان دروستی بهیه کهس بدریت و دهوله مهندي بکات له لای عهلی (ﷺ) و دهلیت : ههچی تیدا نیه نه گهر زه کات بهیه کهس جۆر (له ههشت جۆره که) بدریت یان جارێکیان زه کاتی بۆ هات وهه مووی نارد بۆ یه که خهزان^۵.

^۱ فقه الامام علی (۱ / ۳۴۶).

² مصنف عبدالرزاق (٧١٨٨) .

^۱ فقه الامام علی (۱/۳۴۷).

همان سدرچاوه (۱ / ۳۴۵).

⁵ فقه الامام علي (١ / ٣٥٢).

۴ - زەكات دان بە باوك ودايك يان كوپو كچ :

نەمیری باوەرداران (ﷺ) دەلیت: نەكوپ نەباوك زەكاتیان بۆیهك ناشیت و ئەگەر هەركەسیك باوكی هەبێ یان كوپى هەبیّت و دەستگروویی نەكات ئەو لە خراپەكاران دادەنریت لەگەڵیاندا (العقوب)^۱.

(چونكه نابیت كوپ بهیلى باوك و دایكى ئەوەندە هەزار بکەون كە زەكاتیان پێ بشیت و یان باوك بهیلى كوپەكەى زەكاتی پێ بشیت).^۲

ج - دەربارەى پۆژوو:

۱ - پۆژووی لەش قورس - لەش پیس - :

دروستە مەژۆ بە پۆژوو بیّت لە کاتی کدا کە لەشی قورس بیّت و بەو شیوەیەشەو پۆژوو بکاتەو لە پاشان خۆی بشوات و نوێژەكەى بکات و پۆژووەكەى دروستە لەلای عەلى (ﷺ).
۲- پیر نابیت بە پۆژوو بیّت:

نەمیری باوەرداران (ﷺ) لە تەفسیری ئایەتى (۱۸۴) ی سوپەتى البقرە دا (وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ) دا دەلیت: ئەو پیرانەى ناتوانن بە پۆژوویان با نەگیرن و لەباتى هەر پۆژۆك نانى هەزارێك بدات^۳.

د - دەربارەى ئیعتیکاف:

(ئیعتیکاف) سوننەتیكى مۆنەكەدە و موسلمان بۆ شەحن كردنەوێ باوەر و بەندایەتە یەكانی، لە مزگەوتدا دەمینیتهو بەلام لەو ماوەیدا نابیت (ئیعتكاف) بشکینێ و بپواتە دەرەو مەگەر لەبەر کاریكى زۆر پێوست بەلام لەلای نەمیری باوەرداران دەتوانیت بپوات بۆ نوێژی جومعهو

^۱ فقه الامام علي (۱ / ۳۵۲).

^۲ روئى و مرگیت.

^۳ تفسیر الطبری (۱ / ۱۱۲).

سەردانی نەخۆش و شوێن جەنازه کەوتن و سەردانی کردنی مائەوە و دەرکردنی پێداویستیەکانی بەلام نایبێت دابنیشیێت و دەبیێت بە پێوە بیێت^۱.

* دەربارەوی سەرو پێشی سپی:

دروسته مرۆڤ کە چوو بەسالد و سەر و پێشی سپی کرد ، دەستی بۆ نەبات بە هیچ پەنگیک پەنگی نەکات هەرچەندە بەخەنە دروستە بەلام وەک شەعەبی دەلیت: عەلیم بینی بە شیوەیەک سەرو پێشی سپی بوو هاتبوون بەسەر شانەکانیدا^۲.

ابن اسحاق دەلیت : عەلیم بینی سەری پوتابوێوە - اصلع - و سەرو پێشی سپی کردبوو^۳.

* یاری کردن بە تاولە:

لەلای عەلی (ع) تاولە هەپامە و لە بارەییوە دەلیت: سەکلی سور بگرم بە دەستمەو پێم خۆشترە لەوەی کە زاری تاولە بگرم بە دەستمەو^۴. و هەرگیز سەلامی لەو کەسانە نەکردوو کە خەریکی تاولە بوون^۵. و بەلکو پەوی تێ کردوون و پێی ووتون "وێڵاھی ئێوە بۆ ئەمە دروست نەکراون و وێڵاھی ئەگەر لەوە نەترسامایە کە دەبیێت سوننەت لەدوای خۆم ئەوە بەو تاولەییە دەهاتم پێداندا و دەم و چاوم دەشکاندن^۶.

* سیغە کردن یان ژن هێنان بۆ لەزەت:

ئەمیری باوەرداران عەلی (ع) دەلیت : پەمەزان هەموو پۆژوێکی تری لابرد ، و زەواجی مۆتەعیش تەلاقی و عیدە و میرات هەڵدەوێننەو، بەلگەیشی ئەوە بوو کە پێغەمبەری خوا (ﷺ) بەرگری کردوو لە ژنەپێنانی لەزەت (سیغە) و خواردنی گۆی درێژی مالتی کاتی لە خەیبەر بوو^۷.

^۱ مصنف ابن أبي شيبة (۸۷/۳).

^۲ فقه الامام علي (۱ / ۴۹۵).

^۳ مصنف ابن أبي شيبة (۹/۴۲۷).

^۴ هەمان سەرچاوە (۸/۷۳۸).

^۵ اعلاء السنن للتهانبي (۱۷/۴۶۴).

^۶ سنن البيهقي، فقه الامام علي (۱/۵۰۲).

^۷ مسلم، كتاب النكاح (۲/۱۰۲۷).

* چوونه لای خیزان له دواوه:

له لای نه میری باوه پدران عهلی (ﷺ) چوونه لای ژن به شیوهی نادرست و له دواوه واته - لواطه - حه پامه،
(ابن قدامه) نه مهی نه قلّ کردووه له (ابی المعتمر) و ده گپړنه وه که عهلی (ﷺ) له سهر مینبه ره که یوه هاواری کرد: پر سیارم لیبکه، و پیاوړیکیش ووتی: نایا دروسته پیاو له دواوه بجیته لای خیزانی خوی؟ عهلیش (ﷺ) پتی ووت: هه ی نه زانی خوا نه زان کردوو، نه ی نایه تی په روه ردگارت نه خوړیندو ته وه که ده فرمویت ((انکم لتأتون الفاحشه ما سبقکم بها من احد من العالمین)) العنکبوت ۲۸. واته: ئیوه گونا هیک ده کهن که هیچ کهس پیش ئیوه شتی وای نه کردووه؟.

* ده سته کوتی کافران نافرۆشیته وه به خویان:

له (ام موسی) و ده لیت: له ناو نه و غه نیمانه دا که بۆ عهلیان هینا قاپیکی له ئالتون دروستکراوی تیدا بوو که په رمزی فارسه کانی پیوه بوو، ویستی پارچه پارچه ی بکات و دابه شی بکات به سهر موسلماناندا و هندی کهس له (ده هقانه کان) که له وان غه نیمه کرابوو، ووتیان: نه گهر نه م ده فره بشکی نی به ها که ی ده شکیت و به ساغی پاره ی زۆر ده کات و به و شیوه یه پیمان بده روه و چند قات پاره ی ده دهین، عهلی (ﷺ) له وه لامدا ووتی: نه خیر مالیک خوی گه وره له ئیوه ی سهندوه بۆ ئیمه، من هه رگیز پیتان ناده مه وه، و له ت و په تی کرد و دابه شی کرد به سهر موسلماناندا^۱.

* حوکی زینای ناچاری:

نه گهر که سیك ناچار بوو بۆ نه وه ی خوی له مردن پرزگار بکات - زینا - بکات، نه وه ش سزای هدی له سهر نیه له لای عهلی (ﷺ)^۲.

^۱ فقه الامام علي بن ابي طالب (۷۵۲/۲).

^۲ هه مان سهر چاره (۷۸۸/۲).

ده گيرپنهوه ئافرهتيك هات بۆلای عمر(ﷺ) ووتی : من زینام کردووه و به لکو بهرد بارانم - رجم - بکهیت، و عمریش وتی : بپۆ تا چوار شایهتی نه دهیت لیت قبول ناکهین ، و نه ویش چوار جار شایهتی دا و عمریش فرمانی ده رکرد په جم بکریت.

عەلی(ﷺ) ووتی: ئەمێ ئەمیری باوەرداران ، بیگه پێنهوه و پرسپاری لیبکه هۆی چی بووه وا زینای کردووه به لکو له وانهیه بیانویهکی - عذر- هه بێت؟

عمریش بانگی کردهوه و پیتی ووت : بۆچی زینات کرد؟ و ئافره ته کهش ووتی : کۆمه لێ وووشرمان هه بوو چووم بیانیه ته وه و شه ریکیکی شمان هه بوو نه ویش به دوا یاندا هات و من ئاوی زۆرم پێ نه بوو، ووشره کانشم شیریان تیدا نه بوو، به لام ووشره کانی نه و شیردار بوون ، و له و بیابانه من ئاوم لێرا و تینووم بوو، داوای ئاوم لێکرد و نه ویش نه یدامی و ووتی: تا خۆت نه دهیت به دهسته وه و منیش خۆم نه دا به دهسته وه ، به لام دواتر خه ریک بوو له تینویدا گیانم ده رده چوو، بۆیه خۆم دا به دهسته وه .

لێره دا عەلی(ﷺ) هاواری کرد: (الله اکبر) " فمن اظطر غير باغ ولا عادٍ فلا اثم عليه ، أرى لها عذراً ^١ .

واته: هه ر که سێک ناچار بکریت بۆ گونا هێک و دهستی خۆی تیا نه بێت نه وه تاوانبار نابێت، نه م ئافره تانه ش بیانووی خۆی پێ یه .

* عه ره ق خواردن له په مه زاندا:

(عطاء) له باوکیه وه ده گيرپێته وه که عەلی(ﷺ) (٨٠) داری هه دی دا له شاعیرێک به ناوی النجاشی الحارث و زیندانیشی کرد و (٢٠) داریشی له پۆژی دا هاتودت لێدا . و پیتی ووت: (٨٠) دار بۆ عه ره ق خواردنه که ت و (٢٠) که یش بۆ نه وه ی که بویری به رامبه ر خوا و له په مه زاندا عه ره ق ت خواره وه ^٢ .

^١ المفني (١٨٧/٨).

^٢ كنز العمال ١٣٦٨٧.

* دهستی دز برین و هه‌لّواسینی به به‌رۆکیدا

سوننه‌ته به داو و درمان به زوترین کات شوین برینه‌که‌ی دهستی دزه‌که خوش بکریته‌وه و پاشان دهسته قرتاوه‌که بکریت به ملی و خه‌لکی بییین و عه‌لی (ﷺ) ده‌چوو بۆلای دزه‌کان له زیندان و پیتی ده‌ووتن: ده‌ستتان به‌رز بکه‌نه‌وه بۆ لای خوای گه‌وره و نه‌وانیش به‌رزیان ده‌کرده‌وه و نه‌ویش پیتی ده‌ووتن : کئی ده‌ستی بریونه‌ته‌وه؟

نه‌وانیش ده‌یانوت: عه‌لی ، و نه‌ویش ده‌ی پرسى لییان : له‌سه‌ر چى؟ و نه‌وانیش ده‌یان ووت: دزیمان کردووه و عه‌لش ده‌بیوت " اللهم اشهد اللهم اشهد " خواجه تۆ به‌شایه‌ت به وفه‌رمانی ده‌رکرد خیرا چاره‌سه‌ری برینه‌که‌یان بکه‌ن با پیسی نه‌کات لئی .

* که‌سى به خزمه‌تکاره‌که‌ی ده‌لّیت : فلان که‌سم بۆ بکوژه :

له‌لای عه‌لی (ﷺ) هه‌ر که‌سیک فەرمان ده‌ریکات بۆ خزمه‌تکار و به‌نده‌کانی که فلان پیاوی بۆ بکوژن و نه‌وانیش کوشتیان ، پیاوه‌که ده‌کوژریته‌وه و به‌نده‌که‌ش زیندانی ده‌کریت. خه‌لاس له عه‌لیه‌وه ده‌گپریته‌وه ده‌ریاره‌ی که‌سیک فەرمان بدات به خزمه‌تکاره‌که‌ی که که‌سیکی بۆ بکوژی و وتویه‌تی: ده‌بیّت گه‌وره‌که‌ی بکوژیّت چونکه نه‌و به‌نده‌یه وه کامچی یان شمشیری نه‌و کابرایه وایه و نه‌و به‌نده‌یه‌ی ته‌نها زیندانی ده‌کریّت^۱.

* که‌سیک له قه‌ره‌باله‌غیدا بپلیشیته‌وه:

نه‌گه‌ر که‌سیک له‌کاتی قه‌ره‌باله‌غی و کیشمه کیشمدا بوو به‌ژیروه و مرد، خوینه‌که‌ی له‌سه‌ر(بیت المال) ی موسلمانانه له‌لای عه‌لی ، یه‌زیدی کوپی مه‌زکوپی هه‌مه‌دانى ده‌لّیت : پیاویک له‌ پۆژی جومعه‌دا و له‌کاتی قه‌ره‌باله‌غی چوونه ده‌روه دا بووبه‌ژیروه و خنکا ، و عه‌لی (ﷺ) له (بیت المال) خوینه‌که‌ی دا^۲.

^۱ فقه الامام علي بن ابي طالب (۸۳۶/۲).

^۲ الخلافة الراشدة، لا ۵۰۲.

* ئەسپ سوار يان ئۆتۆمبىل خەلكى بىكەن بە ژۆرەو:

عەلى (ﷺ) لە رىپوايەتلىكدا دەربارەى ئەو شوفىرە يان ئەو سوارەى كە كەسىك دەكات بە ژۆرەو دەلىت: ئەگەر جادە كە تەسك بوو ئەو تەوانبارە دەبىت خويىنەكەى بدات ، بەلام ئەگەر جادە كە فراوان بوو - واتە شۆستەى ھەبوو- يان شۆستەيشى نەبىت بەلام زۆر پان بىت ئەو - كە مەترخەمى پىادەكەى و شوفىر ھىچى لەسەر نىيە ، چونكە لەم ھالەتەدا كەسە لىتراوہ كە تەوانبارەو كە مەترخەمى كەردوہ^۱.

* ھوكمى كەسىك كە بلى فلام كوشتوہ و نەشى كوشتبى :

لەسەردەمى عەلىدا (ﷺ) پۆلىس - عەسەس - پىاويكىان ھىنا بۆ لای نەمىرى باوہرداران كە قەمەيەكى بەدەستەوہبوو ، جەلەكانىشى ھەر خويىن بوو لەگەل پىاويكى كوزراوى لەخويىن گەوزاودا ، و لى پەرسى و ئەويش ووتى : من كوشتومە ، عەلىش (ﷺ) ھەرمانى دەرکرد كە بىكوزنەوہ ، و كاتى برديان پىاويك بەپەلە ھات و ووتى ئەى گەورەى باوہرداران من كوشتومە و ئەو پىاوہ بىتەوانە بانگ كەنەوہ ، عەلىش بە پىاوى يەكەمى ووت : چى واى لىكردى بلىت من كوشتومە و نەبىت كوشتوہ ؟ ووتى : ئەى نەمىرى باوہرداران دەى چ چارەيەكى تەرم ھەبوو ، پۆلىسەكانت لەپال پىاويكدا گەرميان كە لەخويىندا گەوزاوہ و منىش بە چەقۆيەكى خويىناويەوہ بەپاسەريەوہ وەستام و لەناو كەلاوہ كەدا بسوم و ترسام كەس باوہرەم پىنەكات ، بۆيە دانم نا بەو كارەداو داواى پاداشتەكەيم لە خواى خۆم كەرد . عەلىش (ﷺ) ووتى : كارىكى خراپت كەرد ، تىم گەيەنە چۆن چويت بۆ ئەوى ؟ ئەويش ووتى : من پىاويكى قەسام و بەيانى زوو ھاتم بۆ دوكانەكەم و مانگايەكم سەرپرې و گورىم لەو كاتەدا ، مىز زۆرى بۆ ھىنام و ھەر بەقەمەكەى دەستەوہ چووم بۆ كەلاوہكەى نزىك دوكانەكەم بۆسەر ئاوكاتى وىستم بگەپتەوہ دەبىنم پىاويك كوزراوہ و لەخويىنى خويىدا گەوزىنراوہ و منىش ھەپەسام و سەيرم دەكەرد ، لەناكاو پۆلىس ھاتن و منيان بەو ھالەوہ بىنى ووتيان تۆ بكوژىت و گەرميان و منىش لەو دلتيا بووم كە تۆ باوہر بەوان دەكەيت و باوہر بەمن ناكەيت .

^۱ فقہ الإمام علي (۸۴۲/۲).

و پاشان عدلی (ﷺ) پرووی کرده پیای دووهم و پیتی ووت: نهی تۆ بۆچی نهی پیاوته
 کوشت؟ کابرایش ووتی: راستی یه کهی له بهر ته ماحی پاره و پوله کانی بردمه نهی که لایه یه و
 کوشتم که گویم له چرپه ی پیتی نهی کابرایه بوو خیرا به دزیه وه پام کرد، به لام زانییم خه ریکه نهی
 کابرایه به بی تاوان ده کوژن ، و وتم خوینیکم پرشتوو به دوو خوین نهیه ته سه رم .
 عدلی (ﷺ) ووتی به سه نهی کوپی : نهی تۆ چی ده لیت لهم باره یه وه ؟ ووتی: نهی نه میری
 باوه رداران ، نه گهر که سینی کوشتی و نه که سینی تریشی له مردن پرگار کردو خوایش
 ده فرمویت ((وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا)) المائده ۳۲. و عدلیش (ﷺ) له
 ههردوکیان خۆش بوو ، له (بیت المال) یش خوینه کهی دا^۱.

^۱ القضاء في الإسلام، ۱۵۷۶.

بهشی پینجه‌م

دامه‌زrandنی ویلایه‌ته‌کان له سهرده‌می عه‌لی دا (ﷺ) :

جی باسی یه‌که‌م

هه‌ریمه‌کانی ده‌وله‌تی ئیسلامی

یه‌که‌م/ شاری مه‌که‌کی پیروژ:

کاتی عثمان ی کورپی عه‌فان (ﷺ) شهید کرا ، خالیدی کورپی سه‌عیدی کورپی عاص والی شاری مه‌که‌کی بوو، به‌لام کاتی عه‌لی (ﷺ) بوو به‌خه‌لیفه‌ی چواره‌م یه‌کی له‌بریاره‌کانی لابرندی خالید بوو، و (نه‌با قه‌تاده‌ی نه‌نصاری) له‌جیگه‌ی داناو ویلایه‌تی نه‌با قه‌تاده‌یش له‌دوو مانگ زیاتر نه‌بو، نه‌وه‌بوو که‌ عه‌لی (ﷺ) ویستی پروات بۆ عیراق هه‌زی کرد و قشم ی کورپی عه‌باسی بخاته‌ شوینی نه‌و، و سه‌رچاوه‌کان باس له‌وه‌ده‌که‌ن که‌ (قشم) حوکمی مه‌که‌کی و طانیف و شوینه‌کانی چواره‌وری کردوه‌ له‌یه‌ک کاتدا. و مه‌که‌کیش له‌و سه‌رده‌مه‌دا باس و رۆژیککی وای نه‌بوو جگه‌ له‌ وه‌زی (حج) نه‌بیّت ، هه‌رچه‌نده‌ نه‌میری باوه‌رداران عه‌لی (ﷺ) به‌بۆنه‌ی نه‌و هه‌مووه‌ شه‌رو ناژاوه‌ و ناشوبانه‌ی دووچاری خه‌لیفه‌ بـوون نه‌یه‌ره‌ژایه‌ سه‌ر مه‌که‌کی و ته‌نانه‌ت هه‌جیشی پی نه‌ده‌کرا و نه‌رکی سه‌رۆکایه‌تی کردنی هه‌جیشی دابوو به‌سه‌ر قشم ی کورپی عه‌باسدا، ئیتر پاش ماوه‌یه‌ک شاری مه‌که‌کی له‌نیوان هه‌ردوو سه‌رگه‌وره‌دا (عه‌لی و موعاویه (ﷺ)) له‌ کیشمه‌کیشمه‌دا بوو هه‌ر ماوه‌یه‌ک یه‌کیکیان حوکمیان ده‌کرد و، موعاویه‌ش سوپایه‌کی گه‌وره‌ی به‌سه‌رکردایه‌تی (بسر کورپی ارطاة) نارد بۆ شاری مه‌که‌کی به‌یه‌کجاری شاری مه‌که‌کی له‌ ژێر ده‌سته‌لانی نه‌میری باوه‌رداراندا نه‌ماو (قشم) ناچار بوو هه‌لبیّت و عه‌لیش (ﷺ) تاوتویتی رزگارکردنه‌وه‌ی شاری مه‌که‌کی کردبوو له‌لای هاوڕێکانی به‌لام شه‌هید بوونی بوو به‌هۆی سه‌رنه‌گرتنی نه‌کاره¹.

¹ الولاية على البلدان (٤/٢).

دووه م / شاره کهي پتغه مبهري (ﷺ) :

شاري مهدينه به دريژاوي سهرده مي پتغه مبهري خوا (ﷺ) و همر سى خليفه راشيده کهي دواي خوځي پايتهختي دهولته تي نيسلامى بووه ، و خليفه خوځي لهوځي نيشتهجي بووه و لهوځي وه حوکمي هدمو ناوچه کاني تري کردووه و مهگهر له بهر سه فريک بڼ حه ج يان بڼ جيهاد له دهدينه دهرچووين و جينگريکيان له شويني خوځيان داناييت.

بهلام له سهرده مي خليفه ي چواره مدا بارو زروفه که گډړا و له پاش شه هيدبووني عثمان (ﷺ) ناچار بوو شاري مهدينه ي پايتهخت بهجي بهيلايت و بهره و عيراق بهري بکه ویت به تاييهت له پاش دهرچووني طلحه و زوير و عائشه (ﷺ) بڼ عيراق له پيش دهست پيگردني جهنگي جهمل^۱.

و سه هلي کور ي حنيف ي کرد به والي شاري مهدينه له باتي خوځي داينا، وماوه ي حوکمه کهي به سهر مهدينه له ساليک زياتر بووه، و له پاش لابردني نهو (تمام ي کور ي عهباسي) کرد به والي نهوځي، و له پاش نهوځي نه بو نهيوبي نه نصاري (ﷺ) کرد به والي و بهرده وام بوو تا سالي ۴۰ ي کوځي. پاش نهوځي که (موعاويه) سوپايه کي گه وړي له شاموه بهري کرد و شاري مهدينه ي خسته ژير کوڼټرولي خوځيه وه و نه بو نهيوبيش ناچار بوو بهره و شاري کوفه بڼي دهرچوو خوځي گهيانده نه ميري باوه رداران عدلي (ﷺ) .

نيتر مهدينه ي پر له نور لهو ماويه دا که موعاويه دهستي گرتبوو به سهريدا باسيکي واي نه ما لهنا و پروداوه همنوکهي و گرنگه کاندا^۲.

سييم م / به حرهين و عومان :

به حرهين له کاتيکدا - عثمان - شهيد بوو به شيک بوو له ويلايه تي به سپره، و (ابن عامر) به پررسي بڼ داده نا، و له سهرده مي عليدا (ﷺ) کڼمه لي نه ميري به سهريده داناوه و ناسراوترينيان (عمر کور ي ابی سلمه)^۳. و له گهل عليدا رڼيشت بڼ عيراق و پاشان کردي به والي

^۱ تاريخ خليفة بن خياط، ۱۸۱.

^۲ الولاية على البلدان (۳۵۷/۲).

^۳ تهذيب التهذيب (۴۵۶/۷).

به‌حره‌ين و پاش ماوه‌يه‌ك هينايه‌وه بۆ هاوپريه‌تى خۆى . و (عومانيش) هه‌ندى شۆپش و ناژاوه‌ى تى كه‌وت و عدليش دوو كه‌سى نارد به‌ سوپايه‌كه‌وه بۆ شه‌وه‌ى يه‌كه‌ميان وه‌ك والى و دووه‌ميان وه‌ك سه‌ركرده‌ى سوپاكه‌ و له‌ويشه‌وه (يه‌مامه) به‌شيك بوو له‌ نيداره‌ى به‌حره‌ين.

چواره‌م / يه‌مه‌ن :

كاتى عثمان (ع) به‌ غه‌در شه‌هيد كراو به‌يعه‌ت درا به‌عه‌لى (ع) و بوو به‌ خه‌ليفه‌ى نوێى موسلمانان ، و عبیدالله ی كورپى عه‌باس (ع) ى دانا به‌والى يه‌مه‌ن ، چونكه‌ له‌پاش شه‌هيد كردنى عثمان ، والى يه‌كانى نه‌و ناوچه‌يه‌يان به‌جى هيتشت و خۆيان گه‌يانده سوپاى (جمل) له‌ گه‌ل (طلحه و زبيير و عائشه) و رۆليكي گه‌وره‌يان هه‌بوو له‌ ناماده‌سازى سوپاى جه‌مه‌لدا^١.

و كوژراني عثمان زۆر كاريگه‌رى كردبووه سه‌ر ده‌روونى يه‌مه‌نيه‌كان و رق و كينه‌يان ده‌خواردوه بۆ بكوژانى و هه‌ندى له‌ يه‌مه‌نيه‌كان هه‌ر به‌يعه‌تيشيان به‌عه‌لى نه‌دابوو و هه‌زيان ده‌كرد پيشتر تۆله‌ى عثمان بكرتته‌وه شه‌وجا خه‌ليفه‌ ديارى بكرتت، و به‌لام هه‌ركه‌ شه‌م مه‌سه‌له‌يه‌ دواكه‌وت نامه‌يان نارد بۆ موعاويه له‌ پاش (ته‌حكيم)، و شه‌يش به‌هاوكارى نه‌وان سوپاكه‌ى (بسر) ى نارد بۆ يه‌مه‌ن و ده‌ستيان گرت به‌سه‌ر ولاتى يه‌مه‌ندا و به‌لام پاش ماوه‌يه‌كى كه‌م عه‌لى (ع) توانى بيگيرتته‌وه ژيتر ده‌سته‌لاتى خۆى و(عبیدالله ی كورپى عه‌باسى) كرده‌وه به‌والى و به‌رده‌وام بوو له‌سه‌ر كاره‌كه‌ى تا شه‌هيدكردنى شه‌ميرى باوه‌رداران (ع)^٢.

پينجه‌م / ويلايه‌تى شام :

موعاويه (ع) له‌سه‌رده‌مى عمر و عثمان دا (ع) والى ويلايه‌تى شام بوو، و كاتى عه‌لى (ع) بوو به‌خه‌ليفه‌ ويستى عه‌زلى بكات و له‌ جيگايڤا (عبدالله ى كورپى عمر) بڤاته شوينى، و به‌لام شه‌و داواى لييبوردنى كرد و باسى شه‌وه‌ى كرد كه‌ خه‌ميه‌تى و ژن و ژنخوازى هه‌يه له‌ نيوانياندا^٣.

^١ مروج الذهب للمصمدي (٢/٣٥٧).

^٢ تاريخ الطبري (٦/٨٠-٨١).

^٣ الاتصار للمصنف والال، لا (٥٠٧).

له پاش نهو هی که (ابن عمر) (رضی الله عنه) داوای لیبوردنی کرد له وهرگرتنی شه م کاره و قبول کردنی ویلایه تی شام، نه میری باوه پداران له باتی نهو (سه هلی کورپی حنیف) ی هه لپوارد و ناردی، به لام هه رکه له شام نزیک بوویه وه سواره کانی موعاویه گرتیان و پییان ووت : نه گهر عثمان ناردوویتی یا خوا به خیر بییت و نه گهر یه کیکی تر ناردوویتی به زووترین کات بگه پیره وه^۱. لهو کاته دا ولاتی شام خوین ده خواره وه بو تۆله له بکوژانی عثمان به تایبته کراسه خویناویه که ی له گه ل په نجه کانی (نائه) ی خیزانی که بو بهرگری له هاوسهره که ی ژیان به کاری هینان و نهو دور له خویانه به قرتاندیان به شمشیر!، و ههروهک هه والی ده ست گرتنی ناژاوه گیره کان به سهر شاری مه دینه دا و هه له اتنی بهی نومه یه لپی به رهو شاری مه ککه، و نه مهو چهندان هوکاری تر بوونه هو ی کاریگهری له سهر شامی یه کان و له سه رویانه وه موعاویه (رضی الله عنه) وه هه بوو که خو ی به تۆله سیینی شهرعی عثمان ده زانی و نهو خاوه نی خوینه که ی بوو. له بهر نه وه موعاویه هه ستا به کوژدنه وه ی خه لکی و ووتاری بو دان ده رباره ی کوشتنی عوسمان به بی تاوان به ده ستی کوژه لی دووپی ناژاوه گیر، که حورمه تی خوینی موسلمانیان نه گرت، له مانگی حه رامدا خوینیان پشت وله کو ی؟ له (بیت الحرام) ی شیدا!! خه لکه که هه لچوون و هاواریان لی بهرز بوویه وه که ژماره یه ک له هاوه لانی پیغه مبهریان له ناو دابوو (رضی الله عنه) که یه کیکیان (مره بن کعب) بسو ووتی : نه گهر له زاری پیغه مبهروه نه مبیستایه هه ر باسیشم نه ده کرد، باسی فیتنه و ناژاوه ی کرد که نزیک بوته وه، و پیاو ی که ده م و چاو ی هه لبه ستبوو له و ی وه تیپه ری و پیغه مبه ر (رضی الله عنه) فهرمووی (هذا يومئذ علی الهدی) واته: لهو پۆژدها شه پیاه له سهر هیدایه ت و پتبازی خواجه، و منیش هه ستام و چووم بۆلای ده بینم عثمانی کورپی عه فانه، و ده م و چاویم لاداو پیتم ووت نهو پیاهویه، فهرمووی به لی^۲.

فهرمووده یه کی تریش جگه له مه ی باسمان کرد، کاریگهری گه وه ی هه بوو له سهر سووریون له سهر بهرنامه ی عثمان و خو سازدان بو تۆله سه ندنه وه له بکوژانی که نوعمانی کورپی به شیر (رضی الله عنه) له عاتشه وه ده گیر پته وه که وتویه تی: پیغه مبه ری خوا (رضی الله عنه) ناردی به دوای عثمان ی کورپی عه فاندا و

^۱ صحیح سنن ابن ماجه (۲۴/۱).

^۲ مسند احمد ۷ (۲۴۰۴۵) حدیث صحیح.

ئەویش خێرا ھات بۆلای پێغەمبەریش (ﷺ) چوو بەرەو پرووی و دەستی دا بە ھەردوو شانیدا
 فەرمووی " یا عثمان ان الله عسی ان یلبسک قمیصاً فان ارادک المنافقون علی خلعه فلا تخلعه
 حتی تلقانی " سێ جار دووبارەیی کردووە، واتە: ئەو عوسمان لەوانەیە خوای گەرە کراسێک بکاتە
 بەرت، ئەگەر دووپرەکان بیانەوێت لەبەرت دایبکەن تۆ ھەردای ئەکەنیت تا دەگەیتە من، و
 منیش پێم ووت ئەو دایکی باوەرداران تۆ ئەم فەرمودەیەت لەلایە؟ عائشەش (رضی اللہ عنہا) ووتی: بێرەم
 چۆتەو وەللاھی نایەتەو بێرەم، و دەتێ بۆ موعاویەم باس کرد بەلام بەوێش پازی نەبوو، تا
 نامەی نووسی بۆ دایکی باوەرداران کە ئەو بەنوسین بۆم بنیویست و ئەویش بۆی نووسی^۱.

سوربوون لەسەر جێ بەجێکردنی حوکمی قورئان بەسەر بکوژانی عثماندا ھۆی سەرەکی
 بوو بۆ قبوڵ نەکردنی خەڵکی شام بە بەیعت دان بە علی (رضی اللہ عنہ)، و لەبەر ئەوە نەبوو، کە
 موعاویە ھەز بە کورسی دەستەلات بکات و لەو پێناویدا خۆینی موسلمانان بپێیست، و ھەرگیز
 خۆی بەشیایوی ئەو مەقامە نەزانووە و لەو دۆنیابوو کە علی (رضی اللہ عنہ) یەکیکە لە (۶) کەسە
 کە ئەھلی شورا بوون بە درێژایی حوکمی ئیسلام لە سەردەمی پێغەمبەرەو تا خەلیفەکە ی پێش
 خۆی^۲.

ئەبێ مسلم الخولانی ووتی بە موعاویە: تۆ کیبەرکی لەگەڵ عەلیدا دەکەیت، یان تۆ خۆت
 بەئاستی ئەو دەزانیت؟ ووتی: نەبەخوا، من چاک دەزانم ئەو لەمن باشترە، و لەمن شایان ترە،
 بەلام ئایا نازانن عثمان بەستەم کوژرا، و منیش نامۆزایم و خاوەنی خۆینەکەیم، و پۆنە لای و
 پێی بلێن: با بکوژانی عوسمان بەداتە دەست و منیش خۆم دەدەمە دەستی ئەو، و قسەیان لەگەڵ
 عەلیدا کرد و قبوڵی نەبوو، وتی: جاری بەیعت بەدەن و مەحکەمەیان لەسەر منە و
 موعاویەش بەمە پازی نەبوو^۳.

بەلام جێگەی داخە کە ھەندێ لە نوسەرەکان بە ھەواڵتە دەمیان لەم مەسەلە ترسناکە کوتاوە
 و موعاویەیان بەو تاوانبار کردووە کە کێ برکیی ھاشمی یەکانی کردووە و نەریتی سەردەمی

^۱ فتح الباری (۹۲/۱۳).

^۲ خلافة علي بن ابي طالب لا ۱۱۲.

^۳ دولة مصر للکندي، ص ۴۲-۴۳.

نه‌فامی زیندوو کردۆته‌وه و ئوممه‌وی و هاشمی زیندوو کردۆته‌وه وه‌ك عباس محمود عقاد له (عبقریه‌ علی) دا و نوسه‌رانی تریش باسیان کردوه^۱.

شده شہم / ویلا یہ تی جہ زیرہ:

دورگه‌ی عمره‌بی به درزیایی خیل‌افته‌ی عثمان به‌شیک بووه له ویلایه‌تی شام و له‌پاش شه‌هید کردنی عثمان (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) و شام له ژیر ده‌ستی موعاویه‌دا بووه و عیراقیش به‌ده‌ستی عدلیه‌وه بووه، نیمچه دورگه‌یش له و نیوانه‌دا پی گیرابوو هه‌ر جاره ولایه‌کیان ده‌ستیان ده‌گرت به‌سه‌ریدا و له و کاته‌ی عدلی (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) ده‌ستی به‌سه‌ریدا رویش (الاشتر) ی کرد به‌والی به‌سه‌ریه‌وه.

ئه‌و ناوچه‌یه‌بوو بو به جیگای ئه‌و هاوه‌لانه‌ی خو‌یان دوور ده‌گرت له جهنگی براکوژی و له‌وی گۆشه‌گیر بوون.

حدوتہم / ویلا یہ تی میسر:

کاتی عثمانی کوپی عفان (ﷺ) شهید کرا، والی میسر " محمدی کوپی ابی حوزیفه " بوو که به زوری خوی سپاندبوو به سهر نوو ناوچه دیاو عثمان رازی نه بوو پیټی، و له پاش مردنی عثمان، عدلی بوو به خلیفه و تاماوه یه کی کورت لهو پوښته دا هیشتیه وه، موعاویه سوپایه کی به ره و میسر برد و توانیان محمدی کوپی ابی حذیفه بگرن و بیکه نه زیندانه وه و پاشتریش کوژرا^۲. عدلی (ﷺ) نوو محمدی دانه نابوو به والی به لام له بهر هره هویه ک بوو هیشتی یوه تا ماویه ک، به لام پاش له ناو چوونی به دهستی سوپای موعاویه، عدلی (ﷺ) ههستا به دیاری کردنی والی نوئ بو ولایه تی میسر (قهیسی کوپی سه عدی نه نصاری) نارد بو نه وی و پیټی ووت:

برپړ بۆ میسر، من تۆم کرد به والی نهوی، و برپړ خۆت بڅه پږی و متمنات به کږی هدیە له گهڼ
خۆت بیبه بۆ نهوی، و له گهڼ سەربازەکاندا، چونکه ئەمە زۆر گرنگە بۆ ترساندنی دوژمنان و

¹ الكامل في التاريخ (٢ / ٣٥٤).

² ولاية مصر، ص ٤٤.

دلخۆش کردنی دۆستان، نه گهر - انشاء الله - به بې وې گه شتته نه وې له گهډ چا که کاراندا چاک بهو توندیش به له گهډ گومان لیکراواندا و نه رم به له گهډ میلله ته که دا، چونکه نه رمی به ره که ته^۱.
سه عدیش به شتیه کی لیزانانه و حکیمانه چوه ناو میسره وه له بهر ده رگای شاردا هاتنه
رینگای پپیان ووت: تو کیت و چۆن هاتویت؟ ووتی: سه عدی کورې قه یسم و یه کینکم له
هه له اتوانی عثمانی غه در لیکراو! شتر نه وانیش به خیر هاتنیان کردو کردیانه ژوره وه. پاش
نه وې گه شته میسر و له (فسطاط) چوه سهر مین بهر و ووتاریکی بو دان وتیاسدا نامه ی
نه میری باوه ردارانی بو خویندنه وه و ناردنی خوی وه والی پی راگه یانندن و خه لکه کهش بوون به
دوویه شه وه نیوه یان قبولیان کرد و به یه تیان دا به عه لی و نیوه شیان هه ر داوای خوینی عثمانیان
ده کرد و چونه مالی خویان. و قه یس زور حه کیمانه جولایه وه له گهډ نه یاره کانیدا و زوری لی
نه کردن بو به یعت دان به عه لی و نه که هه ر نه وه نده به لکو یارمه تی و سالانه کی بو ده ناردنه
ماله کانی خویان و هه ندی که سیشی ترخان کردبو که ریزیان بگریت و چاک بیت له گه لیاندا^۲.
نه وه لسو که و ته جوان و نه رم و نیانه ی قه یس بوو به هوی نه وې که له میسردا نه یاری نه ماو
نارامی و خۆشی پروی کرده ولاتی میسر، و پیوانی ئیداری دانا و پولیسی تاعین کرد و
ده سته لاتی به هیژو گه و ره بوو تاوای لیها ت مو عاویه هه بیه تی ده کرد له هیژو سه ربازی قه یس ی
کورې سه عد و نامه گورپنه وه له نیوانیاندا هه بوو، تا وای لیها ت بوو له گهډ مو عاویه و ئیداره که ییدا
دۆستانی عه لی گومانی نه وه یان لیده کرد که گورپایت و بویت به لایه نگری نه وان، و داوایان له
نه میری باوه رداران ده کرد که لایبات و بیگورپیت و نه ویش ده یووت: بی قهزا بن شتی وای
نه کردووه و ازم لیبتین، هه ر وازیان لی نه هیئا تا به قسه ی کردن و نامه ی بو ناردو بو نووسی: من
پیویستیم پیته لای خۆم و که سیک دابنی له شوینی خۆت و خویش خیرا و هه وه بو لای خۆم^۳.
(مالیک الاشتر) ی له جیاتیدا داناو به لام نه و پیاره گه شته ده ربای سور و له وې گیانی سپارد و
داخ له دلان نه و مردنه پاکه یان داو ته پال مو عاویه (ع) که گوایه نه و ده سته هه بووه له ده مان
خوارد کردنیدا!

^۱ هه مان سه رچاره.

^۲ ولایه مصر ۶ (۴۵ - ۴۶) رجاله ثقات.

^۳ ولایه مصر ۶ ۵۰.

بهلام ابن كثير و ابن خلدون و كهسانى تریش نهم ههواله زۆر به دوور دهزانن كه موعاويه كه هاهلتيكى دلسوزى پيغه مبهري خوا بووه (ﷺ) . پاشتر عهلى (ﷺ) عمده كورى نهبو به كرى صديق ديارى دهكات وهك والى ميسر وكاتى دهپوات بۆ نهوى قهيس لهوى بوو، بۆيه عمده دانار كۆمهلى نامۆزگارى دۆستانه و برايانه كرد دهريارهى چۆنيهتى ههلس و كهوتى دروست لهگهلى گهلى ميسردا.

و پتي ووت: ههر چهنده من لابرارم بۆ تۆ، بهلام نهمه پيم ليتناگريت كۆمهلى نامۆزگارى برايانهت بكهم ، يهكيك لهوانه واز لهو كهسانه بينه كه داواى خوينى عثمان دهكهن و بهيعهت به عهلى نادهن و لهگهليان باش به نهگهر هاتنه لات پريزيان بگهرو نهگهر نهشهاتن مهنيتره بهدواياندا، و نهگهر پيت كرا لهگهلى مردووى موسلماناندا برۆ بۆسهر قهبران و سهردانى نهخۆش بكه، چونكه تۆ بهمه ليت كه ناييتهوه¹. نهوه بوو تا ماوهيهك بهو جۆرهى دهكرد و ژيان له ميسردا ناسايى بوو بهلام ورده ورده نامۆزگاريهكانى قهيسى پشت گوى خست، و دهستى كرد به نارعهت كردنى نهو كهسانهى كه بهيعهتيان به علي نهدابوو، داواى بهيعهتى ليهدهكردن و كۆمهلى چهكداريشى نارد و مالهكانى سوتاننن و ههنديكيانى زيندانى كرد و نهوانيش دهستييان دايه دژايعهتى كردنى².

پاشتر ههل بۆ موعاويه ههلكهوت و پهيوهندي خۆى توند كرد لهگهلى نهو كهسانهدا كه نهيارى عهده بوون، و به سوپايلهكى گهورهوه دايا بهسهر ميسردا بهسهركردايهتى - عهمرى كورى عاص (ﷺ) - و پاش كۆمهلى جهنگى گهوره و خويناوى توانيان دهست بگرن بهسهر ميسردا و (عهده) بگرن و شههيدى بكهن و بهو جۆره ميسريش له دهستى نيمام عهلى (ﷺ) دهرجوو ويوو به ويلايهتيكى سهر به حوكمى شام و موعاويه سهريهرشتى دهكرد نهمه له سالى (٣٨)ى كۆچيدا بوو.

¹ الكامل في التاريخ (/) .

² خلافة علي بن ابي طالب، ص ١٠٧.

هه‌هه‌هه‌هه / وێلایه‌تی به‌سه‌ره‌:

ئه‌میری باوه‌رداران عه‌لی (ع) عه‌ثماني کۆری هه‌نیف الانصاری دیاری کرد بۆ والی به‌سه‌ره‌ پاشا ئه‌وه‌ی که والیه‌که‌ی پێش ئه‌و (عبدالله ی کۆری عاصیر) ده‌ستی له‌ کار که‌شانه‌وه‌ و گه‌راپه‌وه‌ شاری مه‌که‌که‌ی پیروژ، ئه‌م عه‌ثمانه‌ پیاویکی زۆر شاره‌زا بوو له‌ نیش و کار و ورده‌کاری ی ئه‌و ناوچه‌یه‌ چونکه‌ پێشتر عمر (ع) داینا بوو به‌سه‌ره‌ (خه‌راج) و دیاری کردنی پوه‌ری عێراق، و عه‌ثمان به‌ شیوه‌یه‌کی جوان پۆشته‌ ناو به‌سه‌ره‌وه‌، به‌لام خه‌لکی به‌سه‌ره‌ بوون به‌ سێ به‌شه‌وه‌، به‌شیکیان به‌یعه‌تیان دا به‌ عه‌لی و هاته‌نه‌ ناو کۆمه‌له‌وه‌ و کۆمه‌لێکیش دووره‌په‌ریز بوون و سه‌ر به‌هیچ لایه‌ک نه‌بوون، و کۆمه‌لێکی تر به‌یعه‌تیان نه‌دا.^١

ماوه‌یه‌کی که‌م له‌وێ والی بوو، نیتێر طلحه‌ و زوبێر و عاتشه‌ به‌ره‌و به‌سه‌ره‌ هاته‌ن له‌ پێش پودانی جه‌نگی جه‌مه‌ل و داوای تۆله‌ی عه‌ثمانیان ده‌کرد (ع) و کاره‌که‌ له‌ده‌ست ده‌رچوو گه‌یشته‌ شه‌رو کوشتار، و ماوه‌یه‌کی که‌م پێش ده‌ست پێکردنی جه‌نگی (جه‌مه‌ل) عه‌ثماني کۆری هه‌نیف به‌سه‌ره‌ی به‌جێ هێشت و به‌ره‌و کوفه‌ که‌وته‌ پێ و له‌ریگادا گه‌یشته‌ عه‌لی (ع).

له‌ پاشا جه‌نگی جه‌مه‌ل و سه‌ره‌که‌وتنی ئه‌میری باوه‌رداران، و مانه‌وه‌ی له‌ناو شاری به‌سه‌ره‌دا بۆ ماوه‌یه‌ک و له‌پاشا ئه‌وه‌ عبدالله ی کۆری عه‌باسی کرد به‌والی ئه‌وه‌ی و (زیادی کۆری ابیه‌) یشی کرد به‌ به‌رپرسی خه‌راج (دارایی).

و پاشان به‌ (ابن عباس) ی ووت: سوود له‌ شاره‌زایی و عه‌قل و سیاسه‌تی ووردی زیاد وه‌ریگه‌.^٢ و هه‌ندێ نامۆزگاری پێشکه‌ش کردو پێی ووت:

"أوصيك بتقوى الله - عز وجل - والعدل مع ولاك الله امره ، اتسع للناس بوجهك وعلمك وحكمك وإياك والإحسان فإنها تقيم القلب والحق، واعلم انما قريك من الله بعدك من النار، وما قريك من النار بعدك من الله، وأذكر الله ولا تكن من الغافلين".^٣

^١ تاریخ الطبری (٥٨٠/٥).

^٢ وقفة الصنف للنفدي، ١٠٥.

^٣ سيرة اعلام النبلاء (٣/٣٥١).

واته: نامۆزگاریت ده کهم له خوای - عز وجل - بترسه و دادپهروهه به له گهڵ شهوکهسانهی خوا کردوونی به ژێر دهسته، ده خیلته بێ پقاوی و کینه له دڵ مه به چونکه دڵ و حهق ده مرینیت، و بزانه شهوی له خوا نزیکت بکاتهوه له ناگر دورته ده خاتهوه و شهوی له ناگر نزیکت بکاتهوه له خوا دورته ده خاتهوه، و یادی خوا زۆر بکهو له غافل و بێ ناگیان مه به.

هندی له نوسهره به ناو موسلمانان ده (طه حسین) له (علی و نبوه) دا هندی ناما قوڵی ده باره ی هه لویستی (ابن عباس) باس ده کات سه باره به عه لی، که پیاویکی دۆراو ناتوانیت پیاویکی مه زنی ده (ابن عباس) بپیت که (اعمش) ده گپرتته وه ده لیت سالیکیان (ابن عباس) نه میری هه ج بوو و وتاریکی وای بو داین که خۆم پینه گیرا و تم تا ئیستا ووتاری وام نه بیستوه و نه گهر فارس و پۆم و تورکه کان بیان بیستایه موسلمان ده بوون.

نۆیه م / ویلایه تی کوفه:

ویلایه تی کوفه له سه رده می عثماندا (ع) (ابو موسی الاشعری) (ع) والی بووه به سه ریوه که هاوه لیکه ی به ریزی پیغه مبه ری خوا بووه و پاوی زۆریک له فه رموده کانی بووه، و له پاش شه هید کردنی عثمان (ع) عه لی کوپی نه بو طالیب له هه مان پله و مه قامدا هیشه وه و شه ویش به یعه تی له خه لکه که وه رگرت بو عه لی و له و باره یوه نامه یه کی بو نووسی و تیایدا پیتی پاگه یاند که زۆریه ی خه لکی کوفه قبوڵی به یعه تدانیان کردوه بۆ.

کاتی نه میری باوه رداران (ع) له مه دینه به ره و عیراق ده رچوو ده ریاره ی شه بو موسی پرسیا ری کرد و له رێگا پیاویکی پی گه یشت و عه لی (ع) هه مان پرسیا ری لیکرد و شه ویش وتی: نه گهر بو ناشته وایی و صو ل هاتویت، شه وه شه بو موسا شه هلی صو ل و ناشتی یه، و به لام نه گهر به نیاز ی شه پرو کوشتار هاتویت شه وه شه له گه ل شه پرکردندا نیه، و عه لیش فه رموی " وه للاهی جگه له صو ل و ناشته وایی هه یج مه به ستیکم نیه تا وه لا ئمان ده داته وه.

¹ تاریخ الطبری (۵ / ۶۷).

² هه مان سه رچاوه (۵ / ۵۱۱).

³ هه مان سه رچاوه (۵ / ۵۱۲ - ۵۱۹).

بەلام كاتى ئىمامى عدلى (ﷺ) عمارى كوپى ياسرو محمدى كوپى ئەبو بەكر و جەسەنى كوپى خۆى نارد بۆ كوفە تا لەگەلئاندا بن لە جەنگيان دژى بەيەت نەدەران لە (جەمەل) دا، و خەلكى كوفەيش لە ئەبو موسايان پەرسى و ئەويش ووتى: خۆتان دەزانن، بەلام ئەگەر قىامەتى خۆتان دەوئەت مەپۆن بۆ شەپ، و ئەگەر دنياشتان دەوئەت پۆن ئيتەر خۆتان سەپشك بن .

بەلام پاش ماوەيك زۆرئەك لە خەلكى كوفە پازى بوون لەگەل (حسن) دا بن و بىەنگن لەگەل نەيارانى خىلافەتدا، و نزيكى (٩) ھەزار چەكداريان خستە پۆ لەگەليانداو ئيتەر لەو كاتە بەدوا ئەبو موسا والى كوفە نەبوو بەلكو پۆشتەو بۆ شارى مەدينە و لەو ئاژاوەيە بەدوور بوو.

دەيەم / ويلايەتەكانى پۆژەلەت:

١- فارس:

سەرچاوەكان ئاماژە بۆ ئەو دەكەن كە ئەميرى باوەرداران (ﷺ) سەھلى كوپى جەنفي ئەنصارى (ﷺ) كرد بەوالى ئەو ناوچەيە، و پاشان لە سالى ٣٧ ك فارسەكان ھەليان تۆراند و دەستيەن دايە ئاژاوە و عەليش (ﷺ) پەيوەندى كرد بە (ابن عباس) ھەو كە لەو كاتەدا والى بەسەرە بوو پيتى ووت: چارەسەرى كيشەي فارس بكە و ئەويش پاش تاوتوى كردن و ليكۆلئەو ھەستا بە ناردنى يارمەتى دەرەكەي خۆى (زيادى كوپى ابىە) نارد بۆ ناويان بە (٤) ھەزار موحاھيدەو و ئەو ئاژاوە و ھەلتۆراندەي دامركاندەو و ھەزەكەي ئاسايى كردەو و تا كۆتايى حوكمى عدلى (ﷺ) بەوالى فارس مايەو^١.

٢- خوراسان :

خوراسان ويلايەتتەكى زۆر فراوان بوو، و راستەوخۆ پەيوەندى لەگەل ويلايەتى بەسەرەدا ھەبوو بە دريژايى سەردەمى خەليفە راشيدەكان، و يەكەم والى كە عدلى (ﷺ) پاش بەيەت پيتداني داينا بەسەريەو (عبدالرحمن ي كوپى ئەجىز).

^١ الولاية على البلدان (١٢/٢).

سجستانیش له خوراسانهوه نزيك بوو، پهيوهندی بهوالی بهسرهوه هه‌بوو، له‌پاش پوداووی نه‌خو‌ازراوی (جه‌مهل) لات و لوت (صلوک) ه‌کانی عده‌ب شو‌پشيان نايه‌وهو خراپه‌کارانيان له‌و ناوه‌دا به‌رپاکرد، تا عه‌لی (عليه‌السلام) جوابی نارد بۆ (ابن عباس) که نه‌ميرتک بنيتت به سوپايه‌که‌وه و چاره‌سهری نه‌و نا‌ژاوه‌يه بکات و نه‌ویش (ره‌بعی کو‌پی که‌نسی عه‌نمهری) نارد بۆ نه‌وی و سه‌علوکه‌کانی عده‌به‌ی لا‌برد و نارامی و ناسایشی بۆ نه‌و ولا‌ته گيترايه‌وه^۱.

تا به‌م شي‌وه‌يه‌ی پيش‌وو بۆ‌مان ده‌رده‌که‌ويت که نه‌ميری باوه‌رداران چهند هه‌ولتی له‌ راده‌به‌ده‌ر و ناره‌حتی و سه‌رئيشی تووش بووه تا نه‌و هه‌موو کيشانه‌ی ناو نه‌و هه‌رئيمانه‌ی چاره‌سهر کردووه و هه‌رئيم به‌ هه‌رئيم چاره‌سهری ناکۆکی و نا‌ژاوه ناوخۆیی يه‌کانی کردووه.

نه‌مه‌ش سه‌ره‌پای نه‌وه‌ی که مو‌عاويه‌ی برای له‌شام‌دا گه‌وره‌ترین کيشه‌ی بۆ دروست کرد‌بوو و هه‌روه‌ک زۆری له‌ هاوه‌له‌کانی پي‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) گۆشه‌گير بوون و پشتی خه‌ليفه‌ی چواره‌ميان به‌ردابوو کرد‌بوويان به‌ پاروويه‌کی نه‌رم و ناسان بۆ نه‌ياره‌کانی.

هه‌روه‌ک دروست بوونی خه‌واريجه‌کان له‌ دواساته‌کانی ژيانيدا نه‌رک و ناگاو خه‌ريک بوونيتکی زياتری بۆ دروست بوو، که به‌جۆره‌ها شي‌وه دژايه‌تيان ده‌کرد و شه‌ريان ده‌کرد.

به‌لام لي‌ره‌دا جي‌گه‌ی خۆيه‌تی ناما‌ژه بۆ نه‌وه بکه‌م که مو‌عاويه (عليه‌السلام) به‌دري‌ژایی سه‌رده‌می خيلافه‌تی عه‌لی (عليه‌السلام) داوای خيلافه‌تی نه‌کردووه و داوای به‌يعه‌تی له‌موسلمانانی شام نه‌کردووه، به‌لکو هه‌ر پتي ووتراوه (أمير) و به‌ عه‌ليش ووتراوه (أمير المؤمنين) و له‌پاش شه‌هيدکردنی عه‌لی (عليه‌السلام) له‌ سالی (۴۰) ی کۆچيدا نيت مو‌عاويه به‌رامبه‌ری نه‌ماو کيشه‌که بۆ نه‌و يه‌کلا‌بوويه‌وه^۲.

^۱ الأخبار الطوال، ص (۱۵۳).

^۲ وندی وەرگێت.

جیباسی دووهم

دیاری کردنی (والی) یه کان له سهرده می عه لیدا (ﷺ):

عهلی (ﷺ) له کاتی کدا هه لێژدرا به خه لیفه، ولاتی گه وهی نیسلامی پرپوو بوو له پشتیوی و ئاژاوه گیرپی و کەس به کەسه وه نه بوو و ته نانهت شه م ئاژاوه گیرپه پایته ختی نیسلامیشی گرتوه که مه دینه بوو، بۆیه دلسۆزان هه ستیان به ترسناکی شه و بارودۆخه کرد و هه ریه که و به جۆری نامۆزگارییان پێشکەش به خه لیفه ی نوی ده کرد (ﷺ) به تایبەت له لایه نی دانان و لابرندی (والی) هه ریمه کان^۱.

یه که م/ هه لویستی خودی عه لی له والیه کانی عثمان:

۱- هه لویستی عه لی (ﷺ) له والیه کانی عوسمان.

ئه میری باوه رداران (ﷺ) باش هه ستی به وه ده کرد که هۆی سهره کی ئاژاوه کان، نه وه بوو که کۆمه لێ له خه لکی له والیه کانی عوسمان (ﷺ) پازی نه بوون، و شه وهش به هانه یه کی باش بوو به ده ستی ئاژاوه گیرانه وه بۆ دژایه تی کردنی عثمان. (ابن عباس) (ﷺ) ده لیت: عثمان پێش نه وهی شه هید بپیت منی کرد به ئه میری هه ج و کاتی گه پامه وه خۆی شه هید کرابوو، به یعه تیش به عه لی درابوو، چووم بۆلای بۆ ماله که ی خۆی و ده بینم (موغیره ی کورپی شوعبه) ی به ته نها له لایه و منیان له ده ره وه دانا تا شه هاته ده ره وه، پاشان چووم بۆلای عه لی و پیم ووت: نه مه ی پۆشته ده ره وه چی پی وتیت؟ پێش شه م جاره پیی و وتم: جواب بنیره بۆ عبده لله ی کورپی عامیر و موعاویه و باقی والیه کانی عثمان، که هه مویان له پله و مه قامی خۆیان پیننه وه و شه وانیش به یعه تت له خه لکی بۆ وه رده گرن و ولات نارام و سه قامگیر ده کهن،

منیش سه رم بادا و و تم: وه للاهی نه گه ر یه ک سه عاتیش خه لیفه بم هه ول ده دم پای خۆم جی به جی بکه م و شه که سانه له ده سته لات دوور بجه مه وه. شه جاره به جی هیشتم و خۆیشی

^۱ الولاية على البلدان (۲/۲۷).

دهيزای که له سدر هه له یه، وا ئیستا گه پاره ته وه لام و پیم ده لیت: من نهو جار شتی کم پی و تیت به لام به قسدت نه کردم، و من دوا ی نهو پاره کی ترم بۆ هاتوه، وه ده لیم هه و ابکه که خۆت پیت خۆشه و هه موویان لابی وه کۆمه لێ والی خاوهن متمانه دابنی، چونکه خوا بی وه ی کردین و نهوانهش له ده ره پێنانی در کێک ناسان ترم.

(ابن عباس) ده لیت: منیش پیم ووت: یه که م جار نامۆزگاری که رت بوو، به لام دوو م جار غه شی لی کردیت عه لی (ﷺ) ووتی: نامۆزگاری چی کردووم؟ (ابن عباس) ووتی: تو چاک ده زانیت مو عاو یه که می هه زی دنیا یی تیدا یه نه گه ر له شوینی خۆی دات بنایه ته وه گزنگ نه بوو له لای کێ نه میری با وه پداران ده پیت، به لام هه رکه لات برد ووتی: عه لی نه م خیا له ته ی به بی پاری وێ هه موو موسلمانان وه رگرتوه و به به رچاوی وه ها و پێکه مان کو ژرا وه، و خه لکت لی هان ده دات^۱.

نه م پیاوی ته ی سه ره وه زۆر لا وازه و پرو دا وه می ژووی هه کان به درۆی ده خه نه وه چونکه ها وه لانی نازدا ری پێغه مبه ر (ﷺ) وه ک مو عاو یه به دنیاوی ست و مو غیره ش به غه شکه ر دا ده نیت!! که حاشا له و پیاوانه ی خودا، ئی پاشان پیاوانی وه ک مو عاو یه نه گه ر شایسته ی نه میری نه بوا یه، نه یده توانی (۲۰) سا ل والی پیت و ئی عبدا لله ی کو پی عامیر له فتوحاته کانی ئیسلام دا ده ستی کی بالا ی هه بوو توانی ئیسلام بگه یه نیت ته چیا کانی کابل له نه فغان ستان! به لام تانه دان له والیه کانی عثمان (ﷺ) کا ری نا ژا وه گێ ره کان بوو، عه لیش (ﷺ) ویستی به دلی نه وان بکا ت تا واز له گێ ره شی وێنی به یێن و نا را می و سه قا مگی ری بۆ ده ول ته ی ئیسلام بگێ رنه وه^۲.

۲- هه لویستی عه لی (ﷺ) له دا نا نی عثمان (ﷺ) هه ندی له خزه کانی به والی هه ریمه کان: هه ندی له نو سه ره کان نا ما ژه بۆ مه سه له ی دیاری کردن و دا نا نی والی هه ریمه کان ده که ن که گوایه عثمان و عه لی (ﷺ) خزه کانی خۆیا نیان دا نا وه که هه رچه نده وردیش بی نه وه ده بی نی، له (۱۸) والی عثمان (ﷺ) ته نها (۵) که سیان خزمی خۆی بوو که نه مانه بوون: مو عاو یه و

^۱ تاریخ الطبری (۵/ ۶۱۱-۶۱۳).

^۲ ووتی و مرگیز.

عبدالله بن سعد و عبدالله ی کورپی عامیر وکه پیش نهوهی شهیدیش بکریت دوانیانی عهزل کرد که وهلیدی کورپی عهقهبه و سهعیدی کورپی عاص و له کوفهیش عدزلی کردن که عادهتیان وابوو لههیچ والیهک پازی نهبوون و ههموویان به بیانر بوون^۱.

و ههموو نهو خزمانهشی که داینابوون لهبهر لیتهاتووی و لیوهشاهویی خزیان بوو نهک لهبهر نهوهی که تهنهها خزمی خوی بوون ، که توانیان عدل و دادپهروهی و نارامیش سهقامگیر بکهن له ههریمهکانیاندا، نهمیری باوهپدارانیش عهلی (ع) لهسهر پرۆگرام و بهرنامهی عثمان بهردهوام بوو، ههستا به دانانی کهسانی لیتهاتوو، خواناس لهناو خزمهکانیدا و کردنی بهوالی ههریمهکان که پشتی بهست به نامۆزاکانی که کورپانی عهباسی کورپی عبدالمطلب بوون، و ههموو لیکنۆلینهوهکان نهوه دهسهلمینن که ههریهکه له عثمان و عهلی (ع) لهبهر لیتهاتووی و بهتوانایی نهفهریان ههلبژاردوو بهرپرسیاریتی نیتر نهو کهسه خزم بوییت یان بیگانه بهلایانهوه گرنگ نهبووه، بهلکو گرنگ نهوه بووه که دلسۆز بن بۆ ئیسلام و بهوهفا بووین بۆ خلیفهی موسلمانان و لهناو ههریمهکانیشدا دادپهروه و چاک بووین .

ههر چهنده ئیمامی عهلی (ع) (۳۶) والی ههبووه که (۱۱) کهسیان له نهنصارهکان بوون و (۷) حوتیان له قورهبیش و چواریان لهنهوهکانی عهباس بوون^۲.

دووهم / چاودیری کردن و ئاراسته کردنی بهرپرسهکان لهلایهن نهمیری باوهپدارانهوه :
 نهمیری باوهپداران واخوی پیوه گرتبوو بهردهوام چاودیری والی و کاربهدهستهکانی دهکرد و لهبارهیاننهوه پرسیاری دهکرد و بۆ نهو کارهیش کۆمهلی هۆکاری بهکاردههیتا ، لهوانه :
 پشکنهر و چاودیری دهنارد و پرسیاریان له خهڵکه ژیر دهستهکهیان دهکرد و ههندی کاتیش لهکاربهدهستیک ههوالی کاربهدهستهکانی تری دهپرسی، و نامه ی نارد بۆ کهعبی کورپی مالیک :
 کهکهسیک لهجینگهی خزی دابنی و چند کهسیک لهگهڵ خۆتدا بهرو تا دهگهیه ناو زهوی - کوره

^۱ حقیة من التاريخ لا ۷۵.

^۲ عصر الخلافة الراشدة لا ۱۲۹.

- و لهوئ ده‌رباره‌ی کاربه‌ده‌ستانم پرسیار له خه‌لکی ناوچه‌که بکه و هه‌والی هه‌ئس و کهوت و ره‌وشتیان بپرسه بۆم^۱.

هه‌ندئ کات چاودیره‌کانی حکومه‌تی ئیسلامی به‌په‌سمی دای ده‌نان و ناسراو بوون و هه‌ندئ کاتیش وا پتویستی ده‌کرد که کهسانی نه‌ناسراو بن و چینگه‌ی گومان نه‌بن و والی و کاربه‌ده‌سته‌کان نه‌یان ناسن و نه‌شزانن بۆچی هاتوون^۲.

جاری وا ده‌بوون خه‌لکی هه‌مان ویلايه‌ت بوون، جاری وایش هه‌بوو ده‌چوون بۆ چاودیره‌ی ویلايه‌ته‌کانی تر بۆ راپه‌پاندنی کاری چاودیره‌ی کردنه‌که.

و هه‌ندئ کاتیش راشکاوانه ده‌رگای ده‌خسته سهر پشت بۆیه‌که به‌یه‌که‌ی دانیشتوانی نه‌و هه‌ریمه‌که‌چی په‌خنه و گله‌یی و گازنده‌یه‌کیان هه‌یه یان به‌ناشکرا بیگه‌یه‌نن به‌ خه‌لیفه یان نه‌گه‌ر نایشوێرن باوه‌ک راپۆرتیکی نه‌یئنی بینووسن و بیگه‌یه‌ننه نه‌میری باوه‌پداران .

و هه‌ر کاتئ له‌و سکالایانه‌دا سته‌م و ناعه‌داله‌تی نه‌و والیانه‌ی تێدا ده‌رخرایت عه‌لی (ع)^۳ فەرموویه‌تی

" اللهم انی لم آمرهم ان یظلموا خلقک او یترکوا حقک " واته : نه‌ی خوای په‌روه‌ردگارم من فەرمام پی نه‌داون که زوێم و سته‌م له‌ دروستکراوه‌کانی تۆ بکه‌ن یان مافیکی تۆ پشت گوی بجن. و هه‌ندئ کاتیش له‌سهر نه‌و راپۆرتانه کاری جدی ده‌کرد و نه‌و والیانه‌ی زیندانی ده‌کرد و به‌داریش دارکاری ده‌کردن نه‌گه‌ر تۆمه‌ته‌که به‌سه‌ریاندا به‌سه‌پایه . یان به‌رده‌وام خه‌ریکی نامۆژگاری کردنی والی و کاربه‌ده‌سته‌کانی بووه و هه‌موو کاتیک پتپه‌وی راستی له‌ پینگه‌ی نامۆژگاریه‌وه بۆ پروون ده‌کردنه‌وه و ناراسته‌ی ده‌کردن بۆ کاری جوان و گه‌ل پازی کردن.

جاریکیان هه‌ندئ له‌ ده‌هقانه - فارسه‌کان - سکالای کاربه‌ده‌سته‌یکیان کردله‌لای عه‌لی (ع) و نه‌ویش بۆی نووسی " پاشان... نه‌وا ده‌هقانه‌کانی ولاهه‌که‌ت سکالای توندپه‌وی و شیوازی په‌ه‌قت لێده‌که‌ن و تۆش که‌وای نه‌رم و نیانی له‌به‌ر که له‌گه‌ل هه‌ندئ له‌توندی و په‌ه‌قیدا، به‌زه‌یی و توپه‌یی پیکه‌وه گری بده، جار به‌جار نزیکیان بکه‌ره‌وه و جار به‌جاریش دووریان بجه‌ره‌وه (انشاء الله)^۳.

^۱ الرأية على البلدان (۲ / ۳۴).

^۲ نهج البلاغه (۲ / ۱۵۵).

^۳ تاریخ بن خياط ۶ ۲۰۰.

سۆيەم / سنورى دەستەلاىى واليه كانى عەلى (ﷺ) :

ئەمىرى باۋەرداران ھەرگىز پىڭگى بەۋە نەداۋە كە ھەرھەموو ئىش و كارەكان لە دەستى يەك كەسدا كۆيىپتەۋە بەلكو كارەكانى دابەش كىردۈۋە و دەستەلاىى لەت كىردۈۋە لە نىۋان دوو تا سۆي كەسدا ۋەك لەبەسرە ئەنجامى دا، بەجۆرىك (ابن عباس) پادەسپىرى بۆ ئەۋەى كارى (والى) ئەنجام بدات - بەزاراۋەى ئەمپۇ سەرۆكى ھەرىمە كە - و لەھەمان كاتدا (زىاد بن أبىه) دەكاتە بەرپرسى داراىى و كۆكردنەۋەى خەراج، و داۋاش لە (ابن عباس) دەكات كە گۆي بگىرىت بۆ پارو بۆچۈنى زىاد لە چوارچىۋەى كارەكەيدا و بەھەمان شىۋەيەش زىاد گۆي لە مشتى والى ولات بىت ، و بەلام كارى ياساىى و دادۋەرى تايىبەت كىرد بە (ابو الاسود الدؤلى).

* والى ئەم كاراندى خوارۋە ئەنجام دەدات:

۱- دانانى ۋەزىر:

دانانى ۋەزىر لە دەستەلاىى والى دايە و بۆكەس نىه جگە لە خەلىفەى موسلمانان ۋەزىرى بەسەردا بسەپىنى چۈنكە ۋەزىر دانراۋە بۆ ھاۋكارى والى و دەبىت خۆى ھاۋكارى چاك و دلتسۆز دەست نىشان بكات.

و دەبىت كارى بۆ ديارى بكات و لەسنورى خۆى زياتر پى پانەكىشىت، و دەبىت پىشتەر ۋەزىر نەبوۋىت لە حكومەتى واليه كدا كە گەندەل و ستم كار بوىت، و لەو بارەيەۋە ئامۇژگارى مالىك ى كوپى الاشتر دەكات و دەلىت : خراپترىن ۋەزىرت ئەو ۋەزىرانەن كە پىشتەر ۋەزىرى والى يەكى خراپ بوون، و ئەوانەى لە گوناھدا بەشداريان بوون با نەبنە ھاۋكارى تۆ، و تۆ لەخەلكانى تر جگە لەوانە پياۋى دلتسۆز خزمەتگوزار دەۋزىتەۋە كە ھەرگىز پىشگىرى زالمىيان نەكردۈۋە، و ئەوانە بۆتۆ چاكن و زياتر بەسۆزن و كەمتر دەبنە سۆزدارى كەسانى تر.

و ژمارەى ۋەزىرەكانىش پىداۋىستى ولات دروستى دەكات و والى خۆى دەزانىت چەند ۋەزىر و ھاۋكارى پىۋىستە بۆيە عەلى (ﷺ) ژمارەكەى ديارى نەكردن بۆ مالىك .

۲- دامه‌زاندنی نه‌فهمه‌نی پراوژکاری :

نه‌مه‌ش به پشت به‌ستن به زاناو دانا و ژیرمه‌ندان و نه‌هلی حەل و عەقد و پسپۆر و شارەزایان و نه‌مانه‌ش لەم نامۆژگاریانه‌ی نه‌میری باوه‌رداراندا به‌پروونی ده‌رده‌که‌وێت که ده‌لێت: له‌گه‌ڵ زاناکاندا تاوتوێی زانسته‌کان بکه و له‌گه‌ڵ ئاقل و ژیرمه‌نده‌کاندا گفتوگۆ و لیکۆلینه‌وه بکه ، له‌هموو نه‌و مه‌سه‌لانه‌دا که له‌ چاکسازی ولاته‌که‌تا به‌سوودن ، و به‌رده‌وامی ده‌به‌خشن به‌و کارانه‌ی که حکومه‌ته‌کانی پێش تۆ هیناویانه‌ته‌ کایه‌وه^۱ .

چۆن سوود له‌و هه‌موو که‌سه جیا جیاکان ببینی نه‌گه‌ر له‌ژێر قوبه‌یه‌که‌دا کۆیان نه‌کاته‌وه و پێکه‌وه راگۆڕینه‌وه نه‌که‌ن؟.

۳- دامه‌زاندنی سوپا و پێداویستی یه‌کانی :

نه‌میری باوه‌رداران به‌ مالیک ی (الاشتر النخعی) ده‌لێت: به‌رزترین پله‌و مه‌قام و پێزبه‌خشه به‌سه‌ربازه‌کانت، و به‌ئه‌وه‌شی کۆمه‌کیان پێشکه‌ش ده‌کات، و نه‌وه‌نده یارمه‌تیان بده که پێداویستی خۆشیان و مال و مندالیان ده‌ربکات ، تا هه‌موو خه‌فه‌تییکیان جه‌هاد و کوشتاری دوژمنان بێت، و به‌سۆز و به‌زه‌یی بیت له‌گه‌لیاندا نه‌وانیش سۆز و به‌زه‌یی خۆیان پێ ده‌به‌خشن^۲ .

لەم ووتە بەنرخە یەو (ﷺ) ئەم خالانە ی لێ وەر دەگیرێت:

۱- ده‌بیته‌ هیژیکێ سه‌ربازی هه‌بیته‌ به‌رگری له‌هه‌رێمه‌که‌ بکات و سه‌نده‌ی سوپای بیته‌ له‌ فتوحاتی ولاته‌کاندا.

۲- دروست کردنی ئەم ده‌زگایه‌ نه‌رکی سه‌ر شانی (والی)یه و ده‌بیته‌ له‌ (بیت المال) یش خه‌رجی سوپاکه‌ و موچه‌ی سه‌ربازه‌کانی دا بین بکریته‌.

۳- هه‌لبژاردنی سه‌رکرده‌ بۆ سوپاکانی هه‌رێمه‌که‌ له‌ ده‌سته‌لاتی (والی)یه و ده‌بیته‌ گرنگی تایبه‌تی به‌ خۆیان و مال و مندالیان بدات که‌وایان لێ بکات جگه‌ له‌ جه‌هاد و گیانبازی له‌ پیناوی خواو پاراستنی ولات هیچ خه‌میکی تریان نه‌بیته‌.

¹ نهج البلاغه شرح محمد عبده ۶ ۱۱۰.

² نهج البلاغه شرح محمد عبده ۶ ۱۱۳.

٤- دیاری کردنی سیاسهتی دهرهوه له جهنگ و ناشتی :

نهمیری باوه‌پداران له نامۆزگاریه‌کانی بۆ (مالیک الاشتر) ووتی: صولح و ناشتی په‌دمه‌که‌ره‌وه نه‌گهر دۆژمنه‌که‌ت خستی یه به‌رده‌ستت و په‌زامه‌ندی خوای تێدابوو، چونکه ناشتی حه‌وانه‌وه‌یه بۆ سه‌ربازه‌کانت و خه‌م و خه‌فته‌ت ناهیلێ و ئاسایش بۆ ولاته‌که‌ت ده‌سته‌به‌ر ده‌کات، و به‌لام به‌ته‌واوی وریابه له دۆژمنه‌که‌ت له‌دوای صولح چونکه له‌وانه‌یه خزی نزیك کردۆته‌وه تا له‌ناکاودا په‌نیکت پێدا‌ده‌ات، و زۆر توندو تۆلبه، و له‌و کاره‌شدا گومانی چاکه‌ش به خراپ بزانه، و نه‌گهر له‌گه‌ڵ دۆژمنه‌کانتدا په‌یمان و پێکه‌وتنت ئیمزا کرد، نه‌و په‌ری به‌وه‌فابه و په‌یمانی خۆت به‌پاکی به‌ره‌سهر، و له‌و پێناوه‌شدا گیانی خۆیشت داناوه گوی مه‌ده‌ری بۆ نه‌وه‌ی به‌لێنه‌که‌ت به‌ریته سهر، و خه‌لکی هیچ فه‌رزێک له‌وه گه‌وره‌تر سه‌یر نا‌که‌ن نه‌وه‌نده‌ی پارێزگاری له‌وه‌عد و په‌یمان ده‌که‌ن، و ته‌نانه‌ت کافرو بۆ باوه‌رانیش عه‌هد و په‌یمان ده‌به‌نه سهر چونکه له‌ناو چوونی خۆیان له غه‌درو ناپاکی‌دا ده‌بینیه‌وه، و ناپاکی نه‌که‌یت له به‌لێنه‌کانتدا و فیل و فې نه‌که‌یت له پێکه‌وته‌کانتدا^١.

٥- پارێزگاری له ئاسایشی ناوخۆ:

نهمه‌ش به‌گرتنه‌وه‌ی سیاسه‌تی ناشتی خوازان له‌گه‌ڵ میللته‌که‌ی خۆیدا، وه‌ک نهمیری باوه‌پداران نامه‌ی نارد بۆ هه‌ندی له‌ کاربه‌ده‌سته‌کانی و پیتی ووتبوو: "هه‌ندی له ده‌هقانه‌کانی ولاته‌که‌ت سه‌کالای نه‌وه‌ت ده‌که‌ن که تۆ له‌گه‌ڵیاندا توندوتیژ و په‌قیت و وشکیت و به‌سوکی‌ش سه‌یریان ده‌که‌یت، ... ده‌ی که‌وای نه‌رم و نیانی بکه‌ره به‌ریان له‌گه‌ڵ که‌می توندو تیژی، له‌نیوان هه‌لسوکه‌وتی په‌ق و نه‌رمدا بژی له‌گه‌ڵیان، و نزیك بوونه‌وه و نزیك کردنه‌ویان تێکه‌ڵ بکه له‌گه‌ڵ دوورکه‌وته‌وه و دور خسته‌نه‌ویان"^٢.

نه‌و سیاسه‌ته‌ش به‌وه دیت هه‌ر کاتی ئاسایشی ناوخۆ که‌وته له‌رزو که‌سانێکی ناوخۆ ده‌ستیان دایه سه‌رپێچی و ئاژاوه‌نانه‌وه ده‌بی‌ت به‌شیوه‌یه‌کی ناشتیانه به‌ره‌و پووی کێشه‌که بپوات و به‌نه‌رمی چاره‌سه‌ری نه‌و ئاژاوه‌یه بکات و هێزی به‌کارنه‌هێنێت و زه‌هرو زه‌نگ نه‌نوێنێت به‌رامبه‌ر

^١ نهج البلاغه شرح محمد عبده ١٢٧٦.

^٢ الرأية على البلدان (٢/ ٣٧)

میلله ته که ی ، وبه (مالك الاشتر) ده لیت: هیژو دهسته لاتی خۆت به هیژ مه که به کوشتن و برین و خوینی حه پام ، چونکه نه وه لاوازی ده کات و له ناوی ده بات و نایه یت^۱.

۶- دامه زرانندی ده زگای دادوهی له هه یمه کاند:

نه میری باوه پداران عه لی (ﷺ) ده لیت: "پاشان که سانی که هه لبره بۆ حوکمرانی و دادوهی که له لای خۆت باشتین که سی میلله ته که ت بن، له و که سانه ی که گه وه یی مه سه له کان نایانترسی نیت و رقه به رایه تی که س وای لی ناکات که له سه ر پای خۆی سوور بیت، و له ناو هه له دا به رده وام نابیت، و خاوه خا و ناکات له گه پانه وه بۆلای حق کاتی بۆی ده رکه ویت، بۆ ته ماح و ده سته که وتی دنیا نه پروانیت، به نه و په ری چاره سه ر پای بیت نه که به که م، و له هه موویان زیاتر له کاره گومانایه کان خۆی به دوور بگریت (الشبهات) ، و له هه موو که س زیاتر دوا ی به لگه بکه ویت، که متر نیگه ران بیت له زۆری شکات که ران، له هه موویان زیاتر به نارام بیت له پیناو پروونکردنه وه ی مه سه له کاند، و له هه مووان زیاتر سو رییت له سه ر ده رپرینی حوکمی کۆتایی، وله و که سانه بیت که ناترسیت له مه دحی مه دح که ران و هیچ ده سته که وتیکی دنیایی له ده رپرینی حوکمی راست و دروست لای نه دات، و نه وه نه ده پاره و هاوکاری به ده ری که پتویستی به خه لکی نه بیت، تا به و کاره دلنیای بکه یت له وه ی له لای تۆ پیا و له ناو ناچیت، و به قولی بۆ نه و مه سه له یه پروانه"^۲.

له مه ده قه ی به نرخه ی نه میری باوه پدارانه نه م خالانه مان بۆ ده رده که ویت:

۱- دیاری کردنی قازی و دادوه له کارو نه رکی (والی) ولاته.

۲- له سه ر والی پتویسته مه رچی توندو تۆلی هه بیت له هه لبراردنی قازیه کانیدا.

۳- له سه ر والی پتویسته نه وه نه ده چاودیری و کۆمه کی قازیه کان بکات تاوایان لیبکات پتویستیان به یارمه تی و پاره و پولی خه لک نه بیت^۳.

^۱ نهج البلاغه شرح محمد عبده ۹۲۷۷.

^۲ شرح نهج البلاغه لا ۹۱۵.

^۳ الادارة و النظام الاداری لا ۲۵۸.

۷- خەرج کردنی پارەو سامان:

سەرچاوە دارایی یەکانی ویلاتەکانی ولاتی ئیسلام : زەکات ، خێرو خێرات، دەستکەوتی غەنیمەکان، ئەو سامانەکانی بەبێ شەڕ دەست دەکەوێت (الفیئ) و دەستکەوتی زەوی و زارەکان و شتی تر، کە دەخرێتە (بیت المال)ی موسڵمانان کە بەرزترین خەزینەییە و دارایی ولاتی تێدا هەڵدەگرێت، فرمانبەری هەیه کە هەر سامانیکی بۆ پروات خێرا تۆماری دەکات و هەرچیش ی لێ دەربجێت تۆماری دەکات. و (بیت المال) کاریکی زۆر گرنگی هەیه لە هەریمە فیدرالییەکاندا - اللامرکزیه - و ئەو پارەو سامانەکانی کە لە سەرچاوە جیا جیا کاندە دێتە خەزینەیی موسڵمانان لەو هەریمەکاندا هەمووی خەرج دەکێتەو لە نیش و کارو پێداویستی یەکانی هەریمە کەو مۆجەیی فرمانبەر و دادوەر و سەربازەکانی لێ دەدرێت و ئەو هەیه لەو پێداویستی یانە زیاترە دەکێت بە چاکسازی و بیناسازی و پردو نەخۆشخانەکان ، و ئەگەر لەو هەیه زیاتر بوو پەوانەیی پایتەخت دەکێت و دەنێردرێت بۆ خەلیفەیی موسڵمانان.

لەو بارەیهوه عەلی (ع) ده‌لێت "الناس کلهم عیال علی الخراج و اهله" واتە خەلکی هەموو بەتەمەیی دەستکەوتەکانی زەوی و خەلکەکانی یەتی . و هەروەها هانی موسڵمانان دەدات کە بەتەنیا پشت بە (خراج) نەبەستن و بەلکو خەراجیان بۆ ئاوەدان کردنەوی ولات بویت و جوابی نارد بۆ (قرضه ی کۆری کەعبی أنصاری) و پیتی ووت: هەندێ لە ئەهلی - ذمّة - باسی ئەو هیان کردوو کە کانیەکی گەوره هەبوو لەو ناوچهیه‌دا و بەلام پاشتر پڕبۆتەوه و داپۆشراوه، دەی من دەمه‌وێت مه‌سروف له پاککردنەوه و دەر خستنه‌وه‌یدا بکه‌یت چونکه خوا ئاگاداره ئاوه‌دان کردنه‌وه و پیشخستنی ولاتم پێخۆشتره له‌وه‌ی پارەو سامانی خەراجم بۆییتەوه والسلام^۱.

۸- دانانی فرمانبەر و بەرپر سەکان لەلایەن (والی) یەکانەوه:

ئەمیری باوەڕداران عەلی (ع) زۆر جار (والی) یەکانی خۆی ئاگادار کردۆتەوه کە بەرپر و فرمانبەرەکانیان لەسەر بنەمای خۆشیستن و خزمایەتی و نزیکیی هەڵنەبژێرن بەلکو شیای و بەتوانایی لەپاش تاقیکردنەوه‌ی ورد.

^۱ الولاية علی البلدان (۲/ ۳۷).

و ده‌لټ " زور به‌وردی سه‌یری هه‌لسوکه‌وتی فرمانبهره‌کانت بکه‌و تاقیان بکه‌ره‌وه، ونه‌که‌ی له‌به‌ر خۆشه‌ویستی و نزیک‌ی نه‌و کاره بکه‌یت چونکه نه‌وه سه‌رتۆپه‌ی سته‌مکاری و ناپاک‌ی یه، نه‌وانه‌یان هه‌لبژیره که خاوه‌ن شه‌زموونن و به‌شه‌رم‌ن، و له‌بنه‌ماله‌ی پیاوچا‌کانه‌ن و می‌ژوو‌یان هه‌بیته له‌موسلمان‌ه‌تیدا، و نه‌وانه په‌وشتیان به‌رزتر و مه‌به‌ستیان پاک‌تره و خۆیان زور به‌رزده‌گرت له‌پاره‌ خواردن و ته‌ماح‌کاری، و زیاتر له‌پاشه‌پۆژی کاره‌کانیان ده‌ترسن، و پاشان پزق و پاره‌ی چاکیان ب‌خه‌ره ده‌ست بۆ نه‌وه‌ی پیداو‌یستی خۆیان‌ی به‌باش‌ی پێ ته‌واو بکه‌ن له‌لایه‌ک، و له‌لایه‌کی تریشه‌وه هه‌رگیز بیر له‌وه ناکه‌نه‌وه ده‌ست به‌رن بۆ نه‌و پارانه‌ی له‌به‌رده‌ستیاندایه، و قسه‌و به‌لگه‌یان پێ نایه‌لټ کاتی بیانه‌و‌یت ناپاک‌یت له‌گه‌ل بکه‌ن و پاره‌بدزن.

پاشان ئیش و کاریان به‌سه‌ر بکه‌ره‌وه و چاودێریان به‌سه‌ره‌وه دابنێ - به‌ نه‌پینی - له‌و که‌سانه‌ی که راستگۆن و به‌وه‌فان.

و پاشان سزایش دیاری ده‌کات بۆ نه‌وانه‌ی ناپاک‌ی ده‌که‌ن له‌گه‌ل شه‌وه‌موه‌ گرنگ‌ی دان و موچه‌ی باش و پزێ ته‌واو دا دزی و ناپاک‌یان کرد لی‌یان قبول نه‌که‌یت به‌لکو وه‌ک پێیان ده‌لټ:

" نه‌گه‌ر یه‌که‌یک له‌و فرمان‌به‌رانه‌ت ده‌ستی درێژ کرد بۆ دزی و ناپاک‌ی و چاودێره‌ راستگۆکانیشت راپۆرتیان له‌سه‌ر به‌رزکردنه‌وه بۆت و ته‌واو راستی مه‌سه‌له‌که‌ت بۆ ده‌رکه‌وت، لی‌دان و سزای گیانی دابه‌زینه‌ بۆی و نه‌و به‌رپر‌سیار‌یتی یه‌ی که‌پیت داوه و لی‌ی به‌سه‌نه‌ره‌وه و پاشان له‌پله‌و مه‌قام‌ییکی زور سوک و سه‌لیم دا دای بنی تا حه‌یای ب‌چیت".^۱

وله‌ شوێن‌ییکی تردا روده‌کاته‌ والیه‌کانی و پێیان ده‌لټ: با‌چاکه‌ کارو ده‌سته‌پاکه‌کان له‌گه‌ل خراپه‌کار و ناپاکه‌کان وه‌ک یه‌ک و به‌یه‌ک چاو سه‌یریان مه‌که، چونکه نه‌و کاره ده‌بیته‌ هۆی نه‌وه‌ی ئیتر نه‌هلی چاکه‌ له‌ چاکه‌کردن سارد ب‌بنه‌وه‌و شه‌هلی خراپه‌ش به‌رده‌وام بن له‌سه‌ر خراپه‌کاری خۆیان و هه‌ریه‌که‌یان چی شایسته‌یه له‌گه‌لیدا بیکه‌.

^۱ شرح نهج البلاغه ۶/ ۹۱۶.

هه‌ردوو جه‌نگی (جه‌مه‌ل) و (صفین) و مه‌سه‌له‌ی ته‌حکیم:

خوای گه‌وره ده‌فرمویت ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ)) سورة الحجرات ۹- ۱۰.

واته: هه‌رکاتێ دوو کۆمه‌ڵ له‌ باوه‌رداران بوو به‌شه‌ریان، ئێوه صولحیان بکه‌ن، نه‌گه‌ر لایه‌کیان زولمێ له‌لاکه‌ی ترکرد، ئێوه‌ش شه‌ڕ له‌گه‌ڵ نه‌و لایه‌دا بکه‌ن که‌ زولم ده‌کات تا ده‌یانگه‌رینه‌وه بۆلای پێبازی خوا، و نه‌گه‌ر گه‌رایه‌وه ئێوه‌ش دادپه‌روه‌رانه صولحیان بکه‌ن چونکه‌ خوای گه‌وره ناشتی خوازانی خۆش ده‌وێت.

هۆی هاتنه‌ خواره‌وه‌ی ئەم ئایه‌ته‌ نه‌وه‌یه‌ که‌ (أنس ی کورپی مالک) ده‌گێڕێته‌وه‌ که‌ به‌ پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ووترا: چۆنه‌ سه‌ردانیکی عبدالله ی کورپی ئویه‌ی بکه‌یت؟ فه‌رمووی: بابڕۆین بۆلای، موسلمانه‌کانیش له‌گه‌ڵیدا پڕۆیشتن و دایان به‌لای زه‌ویه‌کی کپڕین و وشکه‌لاندن و پیغه‌مبه‌رمان (ﷺ) به‌سواری گوێدریژیکه‌وه‌، کاتێ گه‌یشته‌ لای ووتی: که‌مێ لێم دووربکه‌ره‌وه‌ بۆنی گوێدریژه‌که‌ت نازاری دام و نا‌په‌ه‌تی کردم!

پیاویکی نه‌نصاریش زۆری پێ ناخۆش بوو پیتی ووت: وه‌للا‌هی بۆنی گوێدریژی پیغه‌مبه‌ری خوا له‌ بۆنی جه‌نابتان خۆشته‌، و پیاویکی خزمی (عبدالله)یش نه‌و قسه‌یه‌ی پێ ناخۆش بوو، چه‌ند پیاویکی خزمی نه‌نصاریه‌که‌ش پێیان ناخۆش بوو هاتنه‌ وه‌لام و ده‌ستیان کرد به‌شه‌ڕو پێکدادان و به‌نه‌عل و بۆکز و پاله‌دارخورما هاتن به‌یه‌کدا، و وامان بۆ باس کراوه‌ که‌ نه‌و ئایه‌ته‌ی سه‌ره‌وه‌ له‌سه‌ر ئەم تێک ئالان و شه‌ڕه‌ هاته‌ خواره‌وه‌^۱.

ئایه‌تی ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا)) واته‌: هه‌ر کاتێ دوو کۆمه‌ڵ که‌ موسلمانان بوو به‌ جه‌نگ و هه‌ریان پێویسته‌ له‌سه‌ر ده‌سته‌لات داران به‌هێژ بچنه‌ نیوانیان و

^۱ البخاری (۲۶۹۱)، مسلم (۱۷۹۹).

نه هیلن یه کتری قات و قپکهن، و هدرهک له سهر پیاو ماقول و پیاوچاکان و نه هلی عیلم و دهستهی ناموژگار و بانگهوازکارانی رینگهی خوا، له رینگهی ناموژگاری کردن و قسهی خیر و پوهانهوی گومانهکان و یهک خستنهوی پراو بۆچونهکانهوه ناشتیان بکهنده... .

هەرلهم نایه ته شدا ناماژهی کی ناراسته و خۆی تیدایه که له وانیه جهنگ و ههرا بکهوێته ناو موسلمانانهوه به لām نه گهر پرووی دا نهوه ده گمهنه و کهمه و نهسل نهویه که موسلمانان برابیهتی و خۆشهویستی دهچرن بۆیه کتری و فهرموودهکان ناماژهی نهوه ده کهن که موسلمانان ده بیته بۆ یه کتری وهک یهک لاشه و ابن و به نازاری یه کهوه نازار بهچهژن.

و له (صحيح)ی (البخاری) دا هاتوه له (ابی بکره) وه (رضی الله عنه) ده لیت: پیغه مبهری خوا (رضی الله عنه) ووتاری بۆ ده داین و له و کاته دا حهسه نی کورپی عهلی (رضی الله عنه) له که لیدا بووه، و جارێ سهیری نهوی ده کرد و جارێکی تری سهیری خه لکه که ی ده کرد و ده یه فرموو ((ان ابني هذا سيد، ولعل الله تعالى أن يصلح به بين فيئتين عظيمتين من المسلمين))¹.

واته: نه کورپه مبهید و گه ورهیه، و له وانیه خوای گه وره بیکاته هۆی ناشت بونهوی دوو کۆمه لێ گه وره ی ناو موسلمانان، و (سبحان الله) ههروایش بوو که پیغه مبهری خوا (رضی الله عنه) ههوالی دا و حهسه ن (رضی الله عنه) بوو به هۆی ناشت بوونهوی نه هلی شام به سه رۆکایه تی مو عاو یه و نه هلی عیراق به سه رۆکایه تی خه لیفه موسلمانان، دوا ی نه و جهنگه خۆ ئی ناویانه ی که وته نیتوانیان، و گرنگ نهویه خوای تهعالا صیفه تی باوه ری له هیچ لایه کیان نه کردۆته وه و هه ردولا به باوه ردار ناو ده بات و نه مه ش پیچه وانیه ی پای خه واری چه کانه که خه لکی به گونا هه گه وره کان کافر ده کهن و له میلله تی موسلمان ده یان که نه ده ره وه.

نه میری باوه رداران عهلی (رضی الله عنه) ناو کۆرۆکی نه م نایه ته ی جی به جی کرد له که ل گه وره ها وه لانی وهک - طلحه و زوبیر (رضی الله عنه) هاتن به ده م هه نگا وه پر له ناشتی یه که ی عهلی، به لām - نه فسوس - تاقه که ی (عبدالله ی کورپی سه به) ناگری شه ره که یان خۆش کرد له نیتوان هه ردوولا دا و له شوینی خۆیدا به وردی باسی ده که ی (انشاء الله).

¹ البخاری ژ ٧١٠.

و عهلی (علیه السلام) زور به پهره‌شده بوو که نهو جهنگه نه‌خواز او له‌نیوان نهو و خه‌لکی شامدا پرونده‌دات، و بو نهو مده‌سته‌یش شمشیره‌کی له‌خوی کرده‌وه و تا ده‌ستی بگات فری‌ی دا، تا کار بکاته سهر دلّی موعاویه (علیه السلام) بیته‌وه ژیر گوپرایه‌لی و پیگه‌ی ناشتی هه‌لبزیریت و یه‌کریزی خیلافه‌تی نیسلامی بیاریزیت... به‌لام داخه‌که‌م - موعاویه - له‌ئیجتهاده‌که‌یدا نه‌پییکاو به‌هه‌له‌دا چوو به‌وه‌ی به‌رده‌وام داوای بکوژانی عثمانی کوپی عه‌فانی ده‌کرد (علیه السلام) و هه‌قیش له‌لای نه‌میری باوه‌رداران بوو، بۆیه جهنگ له‌نیوانیاندا ده‌ستی پیکرد.

وه‌ئایه‌تی (إنا المؤمنون أخوة) واته‌ته‌نها موسلمانان برای راسته‌قینه‌ی یه‌کترن و نه‌م‌ئایه‌ته - بناغه‌ی پیه‌ونده‌کانه - به‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (علیه السلام) سیفه‌تی (باغی) واته‌ستم کاری دایه‌پالی نه‌وانه‌ی که عه‌ماری کوپی یاسر (علیه السلام) شه‌هید ده‌که‌ن وه‌که‌ فهرموویه‌تی "تقتل عماراً الفتنه‌الباغية" و جه‌نگیش دژی هه‌لگه‌پاوه - باغی - فهرزی کیفایه‌یه و نه‌گهر که‌سانیک پی‌ی هه‌ستان له‌سهر که‌سانی تر ده‌که‌ویت و له‌سهر نه‌و بنه‌مایه‌ بوو که هه‌ندئ له‌گه‌وره‌هاوه‌لان وه‌که - ابن‌عمر و سه‌عدی کوپی نه‌بی وه‌قاس و محمدی کوپی مه‌سله‌مه - (علیه السلام) خۆیان به‌دوور گرت له‌و جه‌نگه‌و به‌شداری هه‌چ لایه‌کیان نه‌کردو پاشتریش هه‌ریه‌که‌یان بیانویه‌کیان بو عه‌لی هه‌نایه‌وه و نه‌ویش قبوئی کرد لییان.

له‌ناکامی‌شدا جه‌نگه‌که‌کۆمه‌لی نه‌حکامی شه‌رعی نوئی ی‌لینکه‌وته‌وه وه‌که (ته‌حکیم‌و) جه‌نگ دژی موسلمانان باغی یه‌کان) و پاشانیش له‌سهرکردنی تاجی ناشت بوونه‌وه که له‌سهرده‌ستی حه‌سه‌نی کوپی عه‌لی کوپی نه‌بو طالیب (علیه السلام) هاته‌کایه‌وه.

جی باسی یه کهم پرووداوه کانی پیښ جهنگی "جه مهل"

ناژاوهی کوشتنی عوسمان (ﷺ) بوو به هوی هیئانی کۆمه لّی ناژاوهی تر به دواوی خۆیدا، و بالّی کیشا بوو به سهر پرووداوه کانی دواترداو زۆر هۆکار بوونه فاکتهری شه هیدکردنی عوسمانی کورپی عه فان (ﷺ) له وانه: نهو خۆش گوزهرانی یه ی پرووی کردبووه کۆمه لگهی نیسلامی، و گۆپانکاری یه کۆمه لایه تی یه کانی نهو سهرده مه و هاتنی عثمان - به دواوی عومهری کورپی خطاب - دا، و به جی هیشتنی شاری مه دینه له لایهن گه و ره هاوه لانه وه، و ده مارگیری سهرده می نه فامی، و وه ستانی بزوتنه وه پزگار یخوازه کان - الفتوحات - و ته ماحی ته ماح بازان، و پیلانی کینه بازان، و دارپژوانی نه خشی ورد بۆ تاوانبارکردنی عثمان (ﷺ) و به کاره یئانی هۆکاری بزوتنه ی دلی خه لکی، و پۆلی (عبدالله ی کورپی سه به ء) له و ناژاوه یه دا،

خه لکی زۆر زۆر عوسمانیان خۆش ده ویست، له بهر سیاسه ته جوانه کانی و پله و مه قامی له دلی پیغه مبه ری خوادا (ﷺ) فهرمووده ی زۆر له سهر چاکی یه کانی و پیدانی دوو کچی خۆی پی ی و که به و بۆنه وه ناوی نرا - ذی النورین - و یه کینکه له و گه و ره هاوه لانه ی که موژده ی به هه شتیان پی درا له ماوه ی ژبانی خۆیدا و له سهرده می خیلافه تیدا زۆر زو لّم و ناهه قی پی کراوه له لایهن هه ندی له گیره شیوتنه وه، و خۆ له تواناشیدا هه بوو هه موویان له ناو به ریت به لّام دهستی بۆ نه بردن چونکه زۆر له وه ده ترسا که یه کهم کهس بیّت بییته هۆی رشتنی خوینی پۆله کانی ئومه تی محمد المصطفی (ﷺ) و سیاسه ت و هه لّس و که وتی عثمان (ﷺ) له به رامبه ر گیره شیوتنه و ناژاوه که دا بریتی بووه له نهرم و نیانی و دادپه روه ری و له سه رخۆیی، و به رگریشی له هاوه لّان ده کرد که دژی ناژاوه گیران بجه نگن، و هه زی کردوه خۆی بکاته قوربانی هه موو مو سلمانان، و بۆیه شه هیدکردنیشی بوو به هوی هیئانی کۆمه لّی فیتنه و ناژاوه به دواوی خۆیدا،

به پراستی شه هیدکردنی عثمان (ﷺ) زۆر گه و ره و گران بوو له سهر دلی مو سلمانان و کۆمه لگهی نیسلامی به گشتی هه ژانده، و خه لکه که ی کرد به دوو به شه وه، و گه و ره ترین به لگه له سهر بی

تاوانی و بهرائه تی عثمان هه لۆیستی هه موو هاوه لێان له سهر بێ تاوانی و بێ گوناھی یه که یه تی و هه موو له سهر نه وهن به لām هه ریه کهو به جۆریک ...

به کورتی تیشک ده خهینه سهر پۆلی (عبدالله ی کورپی سبأ) له هه لگهرساندنێ ناژاوه که به گشتی:

یه کهم/ ناسهواری سه به ئی له هه لگهرساندنێ ناژاوه کاندأ:

۱- سه به ئی یه کان پاستین یان خه یالێن؟ پاستی عبدالله ی کورپی سه به ء؟

هه مو زاناو نووسهرانی کۆن له سهر نه وهن و بێگومانن له بوونی ئەم پیاوه جوله که یه که ناوی (عبدالله ی کورپی سه به ء) بوو که تۆوی فیتنه و ناژاوه ی له نار موسلماناندا چاند له لایه که وه و له لایه کی تره وه ویستی بدات له که سایه تی هاوه لانی به پرسی پیغه مبه رمان (ﷺ) که نمونه ی پاکی و په وشت به رزی و به وه فای و غیره ت بوون - و به وه تاوانباریان بکات که نه وان بوون هۆکاری ناژاوه کهو به وه ش له پله و مه قام و پاکی و وینه ی پرشنگذاری یان کهم بکاته وه. هه موو کتیه بره وایه که کانی لای نه هلی سونه و نه هلی شیه ناوی ئەم پیاوه خراپه کاره بره وه، و هه ندی که سی وه زانی به ناوبانگ (الشعبی) ده ربه ری (عبدالله) ده لیت: عبدالله ی کورپی سه به ء که سیکی درۆزه.

(ابن تیمیه) ده لیت: به نه مای (رافزه) پیاویکی زه ندیق - بێ باوه ر - ی وه عبدالله ی کورپی سه به ء دروست کرد. ^۱ (ابن حجر) یش ده لیت: (عبدالله ی کورپی سه به ء) له زیاده ره وه کانی (زناقه) یه ... شوین که وه تیشی هه بووه پیان ووتوون (سه به ئی یه کان) و په نا به خوا - دیعایه ی خوایه تی عه لی کورپی نه بو طالیه یان کردوه ... و عه لی له سه رده می خۆیدا به ناگر سووتاندوونی. ^۲

(مقریزی) که له سالی ۸۴۵ کۆچیدا ژیاوه ده لیت (عبدالله ی کورپی سه به ء) له سه رده می عه لیدا سی شتی ده دا به گوئی شوین که وتوانیدا که نه و سیانه ش: پیغه مبه ر وه سیه تی بۆ عه لی کردوه بیه تی جی نشینی، گه رانه وه ی رۆح بۆ دنیا، ته ناسوخ! ^۳

^۱ مجموع الفتاوى (۴۸۳/۲۸).

^۲ لسان المیزان، ابن حجر (۳۶۰/۳).

^۳ المراءط والاعتبار، مقریزی (۲۵۶-۲۵۷/۹).

نه گهر چاويکيش بگيترين به سهرچاوه باوه پيټکراوه کانی شيعه دا باسی (ابن سبأ) زور کراوه له وانه: (الکشي) له محمدی مهوله ويهوه ده لیت: سهدی کوری عبدالله پی ی ووت: یعقوب ی کوره یزید و محمدی کوری عیسی و علي کوری مهزیار له فضاهلی کوری نه یوی نه زدی یهوه، نه ویش له (أنان) ی کوری (عثمان) هوه ده لیت: ((گویم لی بو (أبا عبدالله) ده یوت: له عنه تی خوا له عبدالله ی کوری سه بهء بیت، نهو بوو بانگه شهی خویه تی نه میری باوه پردارانی ده کرد، و نه میری باوه پردارانش بهنده یه کی گوی پایله بووه، وهیل و له ناوچوون بو نهو که سهی درو مان به ده مهوه هه لده به ستیت، و هندی کهس هندی شتمان ده دهنه پال که نیمه نایده یه پالی خو مان و به خوا نیمه به ریئو دوورین لهو شتانه وه))^۱

و نه م ریوایه ته له لای شيعه کان له لایهن سه نه ده وه (صحیح) ه.^۲ و خاوه نی کتیبی (الحضال) دا (القمی) هه مان هه والی سهره وهی هی ناوه به لام به سه نه دی خو یه وه، و خاوه نی (روضات الجنات) له سهر زمانی (الصادق المصدق) باسی (ابن سبأ) ی کردوه و وتویه تی: خوا له عنه تی له (ابن سبأ) کردوه له سهر نه وهی که درو ساخته (تزویر) و ناشکرا کردنی نه یی یه کان و ته نویلاتی کردوه.^۳

و یه که مین کهس که گومانی دروست کرد له بوونی (عبدالله ی کوری سبأ) دا پوژه له تاناسه داخ له ده لکان بوون و هندی کی که میان هه ستان به بلاء و کردنه وهی باسی نه بوونی عبدالله و تیر لهو پوژه به دوا شيعه کانی هاوچه رخیش باوه پریان پی کردن و ده ستیان دایه گومان بلاء و کردنه وه ده رباره ی بوونی (عبدالله) و له نا کا ما ده نديکیان چوونه سهر نهو بوچوونه، به لام نه وانه هیچ به لگه یه کی راست و دروستی میژوو ییان له بهر ده ستانی یه وه مهو به لگه کانیان له سهر بنه مای گومان دروست کردوه.^۴

^۱ رجال الکشي (۳۲۴/۱).

^۲ عبدالله بن سبأ الحقیقة المجهولة/ للشیعی محمد بن علی المعلم، لا ۳۰.

^۳ عبدالله بن سبأ، سلیمان العمدة، لا ۶۲.

^۴ تحقیق مواقف الصحابة (۳۱۲/۱).

۲- پۆلى عبدالله ى كوپى سەبەء لى جولاندنى ئاۋاۋەكەدا:

لەكۆتايى سالەكانى سەردەمى ھەكمپانى عوسمانى كوپى عەفاندا (ﷺ) ھەندى تىكچوون و پشيوى پووى كرده كۆمەلگەى ئىسلامى لەبەر ئەو ھۆكارانەى كە پىشتەر باسى ھەندىكىمان كرد، و لەم كەش و ھەوا - لىلەدا - جولەكەكان ويستيان جولەيەك بىكەن و جۆرە دەرەكەوتنىكى ژىر بەژىريان ھەبىت، بۆيە ئەو ئاۋاۋەيەيان بەھەل زانى كە پوى كوردبىوۋە پايتەختى ئىسلام بەروالەت موستەمان بووبوون و بۆ پاراستنى گيانيان، يەككى لەو كەسانە (عبدالله ى كوپى سەبەء) بوو كە پىيان دەووت (ابن السوداء).

ئەم پىاۋە لەپاستىدا نايىت زۆر گەورە بىكرىت و ۋەك دىۋە زەمە سەيرى بىكرىت ۋەك ھەندى زيادەپەو - غالى - گەورەى دەكەن و باسى دەكەن، ھەروەھا ناشىپىت بىچوك بىكرىتەو و ھەولى ئەو بەدىت كە گومان دروست بىكرىت لە بوونىدا يان ئەو پۆلە قىزەنەى ئەو پىتى ھەستا بىچوك بىكرىتەو، بەلكو ئەو پۆلەى ئەو بىنى ترسانك ترين و زىانىەخش ترينيان بوو.

ئەم پىاۋە زۆر فېلبازو لىزان بوو لە لادانى ماناكانى قورنان لە مانا راستەكانى يەوە بۆ تەئىلاتى نادروست كە قورنان لىيان بەرى يە، بۆ غوونە دەلىت: زۆر سەرسام دەم لەو كەسانەى كە دان بەگەپانەوۋە عىسا دادەننن جارىكى تر بۆ سەر زەوى كەچى باۋەپيان بەگەپانەوۋە پىغەمبەر محمد (ﷺ) نى يە جارىكى تر بۆ سەر زەوى! كەچى خۋاى گەورە دەفەرموۋىت ((إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ قَدْ خَلَوْا عَلَى النَّاسِ وَأَكْبَرُوا عَلَيْهِمْ)) "القصص/۸۵" و كەواتە محمد (ﷺ) لە عىسا شايانترە كە بىگەپىتەو^۱.

ھەروەھا پىگايەكى ترى فېلبازانەى گرتەبەر تا ئەوە بختە دلى خەلكى سادە و ساكارەوە كە عدلى - ۋەسى پىغەمبەرى خوا بوو!! و بۆ سەلماندى ئەو درۆيەى خۆى دەلىت: ھەموو پىغەمبەرىك خۆشەويستىكى ھەبوو، و ھەموو پىغەمبەرىكىش جىنشين و ۋەسى يەكى بۆ دۋاى مردنى ديارى كردوۋە، و عدلىش (ﷺ) ۋەسى پىغەمبەرى خوا بوو، و كەواتە: محمد خاتەمى پىغەمبەرانەو عدلىش خاتەمى ۋەسى يەكانە^۲.

^۱ تاريخ الطبري (۳۴۷/۵).

^۲ ھەمان سەرچاۋە.

کاتی ئەو شتانهی ناخنی یه میشکی شوینکه وتوانی، نیت چوو بۆ قۆناغی دووهم لهو نه خشهیدی که کیشابووی، که نهویش یاخی بوونی خه لکی بوو له دژی عثمان (ﷺ) و نه وهش یه کی ده گرتوه له گهڵ ههزو ئاره زووی هه ندی که سدا و پیتی ووتن: کێ لهوه سته مکارتره که وه سیه تی پیغه مبه ر جی به جی نه کات و عدلی که وه صی پیغه مبه ر بووه لای داوه و خۆی چۆته شوینی خه لیه ؟... وپاشان پیتی ووتن: عثمان به ناهه ق خه لافه تی بۆ خۆی به چریوه و نه مه ش عدلی (ﷺ) که وه صی پیغه مبه ری خوایه و هه ستن به جۆلینن .. و به تانه و ته شه ر له نه مبه ر کانتانه وه ده ست پی بکه ن و له شیوازی فه رمان به چاکه و به رگری له خراپه دا په شانی خه لکی به دن و دلی خه لکی بۆ نه م کاره رابکیشن و بانگیان بکه ن بۆ نه م کاره .

بۆ نه م مه به سته نه فه ره کانی خۆی بلآو کرده وه به ناو شاره کاندای نامهی ده نارد بۆ نه و که سانه ی له سه ر نه و بۆ چوونه بوون و نه وانیش نامه یان بۆ نارد وه وه فه رمان به چاکه و به رگری له خراپه یان ده رده خست له رواله تدا، و پاشان نامه ی ده نووسی بۆ یان و تیایدا ناته واوی و سته مکاری و ناشیاوی والی و نه مبه ر کانی خۆیانی بۆ رۆن ده کردنه وه و نه وانیش له وپوه نامه یان به هه مان جۆر ده نارد وه بۆ هاوڕێکانی تریان^۱.

ئا به و جۆره خه لکی هه ر شاره و نامه یان ده نارد بۆ شاره کانی ته و تیایدا هه موویان دژی شاری مه دینه ده جۆلانه وه وه هه موو سه رزه وی یان په رکرد له و قسانه و له رواله تدا به نیازیکه وه وه له ژیریشه وه نیازیکێ ته ر، و خه لکی شاره کان ده یان ووت: ئیمه زۆر باشته رین له وه ی شاره کانی ته ر پیوه ی ده نالینن^۲.

له م ده قانه ی سه ره وه دا شیوازی عبدا لله ی کوپی سه به ء به جوانی پروون و ناشکرایه، که ده یو یست دوو هاوه لێ مه زنی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) به به رچاوی خه لکه وه بدات به گزی یه کدا، به شیویه ک یه که میانی کرد به ماف خورا و سته م لیکرا و که عدلی بوو، دووه میشیان کردبوو به سته مکارو پیتیلکه ری ماف که عثمان بوو!

^۱ هه مان سه رچاوه (۳/۴۸).

^۲ ته قیق موافق الصحا به (۱/۳۲۷).

پاشان ههولیدا خه‌لکه که له شه‌میره‌کانیان هه‌لگه‌پێنێته‌وه و له‌ژێر په‌رده‌ی فه‌رمان به‌چاکه‌و به‌رگری له‌خراپه‌دا به‌رامبه‌ری بوه‌ستن، به‌تایبه‌تی له‌شاری که‌فه‌دا - تا وایان لی هاتبوو له‌به‌ر به‌چو‌کت‌ترین کێشه ده‌ستیان ده‌دا به‌ شو‌رپ و یاخی بوون له‌گه‌ڵ والی یه‌کانیان،

سه‌ره‌تا له‌لایه‌ن دوو چینی کۆمه‌ڵه‌وه ژه‌هری خۆی کرده ناو له‌شی وولتاتی گه‌وره‌ی ئیسلام، یه‌که‌میان: چینی عه‌ره‌به ده‌شته‌کی یه‌کان که زۆر ساده‌و سینه‌ ساف بوون و خو‌ش به‌پرا بوون و ماده‌یه‌کی خا‌و بوون بۆ جی به‌جی کردنی پیلانه‌کی.

دووه‌میان: قورئان خو‌ینه‌کان - القراء - نه‌وانه‌شی به‌وه هه‌لخه‌له‌تاند که گوايه نهم کارانه‌ی نهم پێیان ده‌لێت به‌شیکه له فه‌رمان به‌چاکه‌و به‌رگری له خراپه، و خه‌لکانی تریش له‌ که‌سانه‌ی ویست و ئا‌وات و مه‌به‌ستی تایبه‌تی خو‌یان هه‌بوو، و د‌ل و می‌شکی پرکردن له‌ پر‌وپاگه‌نده‌ی درۆ به‌ده‌م خه‌لیفه‌ی سی یه‌مه‌وه (ع)، بۆ نمونه گوايه عثمان (ع) پاره‌و سامانی پشت‌وه به‌سه‌ر خزمه‌کانی خویدا له (بیت المال) ی موسلمانان و گوايه قه‌ده‌غه‌و شتی بۆ خۆی ته‌رخان کردووه و نهمه‌و چه‌ندان تانه‌ی تر که د‌ل و ده‌روونی گیره‌شی‌پێنانی پرکرد دژی عثمان (ع) ی به‌ری و بی تاوان، و پاشان دا‌وای ده‌کرد له‌خه‌لکی هه‌ر هه‌ریمێک که به‌نامه‌و نوسراو کۆمه‌ڵی هه‌وال و پرودا‌وی ناخو‌ش و د‌لته‌زین بنێرن بۆ هه‌ریمه‌کانی تر، تا وای لی‌هات نه‌هلی هه‌ر هه‌ریمێک وای ده‌زانی حاله‌که نه‌مه‌نه خراپ بووه که ئیتر له‌وه خراپ‌تر نابێت،

سودمه‌ندی سه‌ره‌کی له‌و بارو زروفه‌ ته‌نها سه‌به‌نی یه‌کان بووه، چونکه به‌و قسه هه‌له‌ق و به‌له‌قانه‌وه له‌لایه‌ن خه‌لکه گشتی یه‌که‌وه سودی باش ده‌گه‌یه‌نیت به زیاتر گه‌رم کردنی بازا‌ری گیره‌شی‌پێنان و تیک دانی کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی^۱.

عثمان ی کورپی عه‌فان (ع) هه‌ستی کردبوو که دا‌وو ته‌له‌که نانه‌وه له‌ناو هه‌ریمه‌کاندا سه‌ری هه‌لدا‌وه و ئومم‌ت له‌به‌رده‌م نیازێکی خراپدا‌یه، ده‌یووت: ((وه‌للّاه‌ی ناشی ئا‌وا‌وه گیران له‌کاردا‌یه، ده‌ی خو‌شبه‌ختی بۆ خو‌مان نه‌گه‌ر که‌سێک به‌ریت پێش نه‌وه‌ی بی‌جو‌لینیت))^۲.

^۱ تاریخ الطبری (۲۵۰/ه).

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه (۳۴۸/ه).

ئەو شۆيئەنى كە زەۋىيەكى لەبار بوو بۆ كارەكەى (عبداللہ ى كورپى سەبەء) مىسرى ھەلبژاردبوو،
 ۋە لەوتۆھ ھەولەكانى خستە گەپ دژى خەلىفە عثمان ۋە ھانى خەلكى دەدا كە بېرۆن بەرەو شارى
 مەدینە ۋە ئاژاۋە ھەلگىرسىنن بە بيانوى ئەۋەى كە عثمان بە ئارەۋا ۋە بەناھەق خىلافەتى بۆخۆى
 زەۋت كەردوۋە، ۋە عدلى (ﷺ) جى گەى ۋەسىيەتى پىغەمبەرى خوا بوۋە ۋە ئەو شايانترە^۱،

ھەندى قسەو ووتەى بەناۋى ھەندى لە گەۋرە ھاۋەلانىۋە نووسى ۋە بەناۋ غەرەبە دەشتەكى يەكاندا
 بىلاۋى كەردەۋە ۋە كاتى ھاتن بۆ مەدینە ۋە لەگەل ئەو ھاۋەلانىۋە دانىشتن دەبىنن شتى وايان
 نەۋوتوۋە ۋە بەلكو خۆيشيان لەو ووتانە بەرى دەكرد^۲.

ۋە بىننىشيان ۋا عثمان ھەموو مافەكانى داۋەو دىيارى كەردوۋە بۆ ھاۋەلانى، ۋە بەلكو
 لەگەلئان دانىشت ۋە گفتوگۆى كەردو درۆۋ بوختانى ئەو ووتانەى ئەۋانى بۆ پرون كەردنەۋە ھەموو
 كارەكانى خۆى بۆ باس كەردن كە لەبەر چ ھىكمەتتەك كەردوۋىيەتى.

تەننەت يەكى لە سەر كەردەكانيان - مالك الأشتر - ووتى: دەى لەۋانەيە ئەمە فىل ۋە فېرە ۋە لە
 خەلىفەو لە ئىۋەش كرايىت.

ھەموو مېژوۋونووسان ۋە زانايان ۋە فەرمودەناسان لەسەر ئەۋەن كە پىاۋىك بەناۋى (ابن سبأ) ۋە
 دەر كەۋتوۋە كۆمەللى بۆچوون ۋە بىرو باۋەرى چەۋتى ھىناۋە لەناۋ مۇسلماناندا بىلاۋى كەردۆتەۋە، تا
 ئاكۆكى ۋە جىاۋازى بىخاتە نىۋان مۇسلمانان ۋە فەرمانپەرۋا سەر كەردەكانيان ۋە لە ئاينەكەشيان دوريان
 بىخاتەۋە ۋە كۆمەللى فېتنەچى ۋە گىرەشىۋىنى دۆزىۋە ۋە پىكەۋە كۆمەلەى (سەبەئى) يەكانى لى
 پىك ھىنان ۋە بوۋنە يەكى لە ھۆكارە سەرەكى يەكانى شەھىد كەردنى عثمان (ﷺ).

دوۋە/ جىاۋازى ھاۋەلانى لە شىۋازى داۋا كەردنى تۆلەى عثمان (ﷺ):

ئەو ئاكۆكىانەى كەۋتە نىۋان عدلى ۋە طلحە ۋە زىبىر ۋە عائشە ۋە نىۋان عدلى ۋە موعاۋىيە
 ھۆكارەكەى ئەۋە نەبوۋ كە عدلى شايسىتەى خىلافەت نى يەۋ يان ھەقى خۆى نەبوۋە يان گىلەبىيان

¹ ھەمان سەرچاۋە (۶).

² أحداث وأحاديث الفتنة المجرى، ۱۵۸۶.

هه‌بیت له به‌پ‌ت‌وه‌بردنی کاره‌کانیدا، به‌ل‌کو ئه‌مه له‌لایه‌ن هه‌موو لایه‌که‌وه سه‌لم‌ت‌ن‌رابوو که که‌سی له‌و با‌ش‌تر له‌ناو ها‌وه‌ل‌اندا نه‌ما‌بوون د‌وا‌ی سی خه‌لی‌فه را‌شیده‌که‌ی پ‌یش خ‌وی.

به‌ل‌کو جیا‌وا‌زیان له‌ش‌ی‌وا‌زی ت‌ۆ‌له‌سه‌ندنه‌وه له‌ ب‌کو‌ژانی ع‌ش‌مان (ع) و عه‌لیش (ع) وه‌ک ئه‌وان سور بوو له‌سه‌ر ت‌ۆ‌له‌سه‌ندن له‌ ئه‌و گ‌ی‌ره‌ش‌ی‌وانه‌ی هه‌ستان به‌تا‌وانی شه‌هید‌کردنی ع‌ش‌مان و بلا‌و‌کردنه‌وه‌ی ئا‌ژا‌وه له‌ناو هه‌ری‌مه‌کاندا..

به‌ل‌کو عه‌لی (ع) ئه‌وه‌نده جیا‌وا‌زی هه‌موو له‌ن‌ی‌وان ئه‌و و ئه‌واندا ئه‌وه‌بوو که ئه‌وان ده‌یان ووت ده‌ب‌یت به‌زو‌وترین کات و یه‌که‌مین ئ‌یش‌یش ب‌یت له‌ ئ‌یشه‌کانی خه‌لی‌فه‌ی چ‌واره‌م که هه‌س‌ت‌یت به‌ت‌ۆ‌له‌ سه‌ندنه‌وه له‌و که‌سانه‌ی ع‌ش‌مانیان به‌نا‌په‌وا به‌سه‌ر ق‌ور‌ئانه‌که‌یدا شه‌هید کرد،

به‌لام عه‌لی (ع) ده‌یفه‌رم‌وو: په‌له مه‌که‌ن با بارو زرو‌فه‌که ئاسایی ب‌که‌ینه‌وه و ناشتی و ئارامی ب‌گ‌ی‌ر‌ینه‌وه ب‌ۆ هه‌ری‌مه‌کان و پاش ئه‌و کارانه یه‌ک یه‌ک داد‌گایان ده‌که‌ین و ت‌ۆ‌له‌یان ل‌ی ده‌سته‌نینه‌وه.

سی یه‌م/ زو‌ی‌رو طلحه و عائشه (ع) به‌ره‌و به‌سه‌ر ده‌ر‌ۆ‌ن:

طلحه و زبیر (ع) چ‌وون ب‌ۆ مه‌که‌و له‌گه‌ل دایکی با‌وه‌ر‌داران عائشه‌دا (رضی الله عنها) ک‌ۆ‌بو‌ونه‌وه، ئه‌م ک‌ۆ‌بو‌ونه‌وه‌یه‌ش پاش چ‌وار مانگ له‌ شه‌هید‌کردنی ع‌ش‌مان (ع) ک‌را، واته له‌ سالی ۳۶ ی ک‌ۆ‌چی، و له‌گه‌ل عائشه‌دا ر‌ێ‌ک که‌وتن که ده‌ر‌چن، چ‌ونکه پاله‌په‌سه‌ت‌ۆ‌یه‌کی ده‌روونی ز‌ۆ‌ر نا‌په‌حه‌ت کاریگه‌ری ز‌ۆ‌ری ک‌رد‌بو‌وه سه‌ر ئه‌وانه‌ی که به‌به‌ر چ‌اویانه‌وه خه‌لی‌فه‌ی موس‌لمانان به‌ شته‌م‌کارترین ش‌ی‌وه شه‌هید ک‌را له‌ ماله‌که‌ی خ‌ۆ‌یدا، و هه‌ستیان به‌وه ده‌کرد که تا‌وان‌ی‌کی گه‌وره‌یان ک‌رد‌وه خ‌ۆ‌ش‌بو‌ونی‌شان نی یه‌ به‌وه نه‌ب‌یت که هه‌موو هه‌ول‌یان ب‌خه‌نه کار ب‌ۆ ت‌ۆ‌له‌ سه‌ندنه‌وه‌ی له‌ ب‌کو‌ژانی.

هه‌رچه‌نده ئه‌وان له‌به‌ر قسه نه‌ش‌کاندنی ع‌ش‌مان به‌ر‌گریان ل‌ی نه‌کرد که خ‌وی دا به‌کوشت له‌پ‌یناو ئه‌وه‌ی که‌س خ‌و‌ینی خ‌وی له‌سه‌ر نه‌ر‌ژ‌ی‌ن‌یت به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش‌دا عائشه ده‌ی‌ووت: ع‌ش‌مان به‌سته‌م و نا‌په‌وا ک‌و‌ژرا‌وه وه‌ل‌لا‌هی دا‌وا‌ی خ‌و‌ینه‌که‌ی ده‌که‌م^۱.

^۱ تاریخ الطبری (۴۸۵/۵).

طلحەش دەیووت: ((من بەرامبەر عثمان قەرزار بارم و تەویەو پەشیمانیم بەو دەبیّت لەپیتاوە سەندنەوی خوینی عثمان دا خوینی خۆم برژێنم))^۱

و زبیریش ووتی: (با خەلکی راپەرێنین بۆ سەندنەوی ئەم خوینە تا نەفەوتیّت و بەفەوتانی ئەو خوینە دەستەلاتی خوا لەناوماندا بێ نرخ دەبیّت، و ئەگەر خەلکی وێنە ئەو کەسانە دەرس دانەدەن پێشەوایەك نامینێت کە کوشتن نەبێگرێتەو)^۲.

بەڵێ لەمکال دەرجوون و نەیانەزانی چ ئاکامیکی نادیار چاوەڕوانیان دەکات، و هەریەکەیان لەمال دەرجوو نەیدەزانی نایا دەگەرێتەو یان نا؟ و خێزان و منداڵەکانیان بەگریان و شیوەنەو مائاوازیان لێ کردن و شاری مەککە هیچ پڕۆژیکێ و گریانای بەسەردا نەهاتبوو کە خەلکی هەموو بۆ نیسلام و ئەو پڕۆزە هاتۆتە پیش بۆی.

بۆچی لەمەککەو دەستیان کرد بەدەرچوون؟

کۆمەڵەی هۆکار وای لێکردن کە لە مەککەو بێر لەهۆکاری هاتنەدی ئەو داواکاری یەیان بکەنەو، لەوانە: (بنی أمية) لە مەدینەو هەلەتەن و لە مەککە گیرسانەو، و لەوانە: عبدالله ی کورپی عامر کە ئەمیری عثمان بوو بەسەر بەسەرەو لەپاش گرتنی بەسەر لەلایەن سوپای موعاویەو هەلەتە بۆ مەککەو هانی خەلکی دەدا بۆ سەندنی تۆڵەی عثمان و نامادەیی خۆیشی پیشان دەدا بەهەموو هاوکاریەکی مادی و مەعنەوی.

لەوانە (یعلی) ی کورپی (أمینە) پیش شەهیدبوونی عثمان لە یەمەنەو بەسوپاکەییەو هات بۆ هاوکاری خەلیفە، بەلام کاتی گەیشتە مەککە بیستبووی کە گێرەشیوتنان عثمانیان شەهید کردوو و ئەو شێر لەوێ مایەو کە چەک و وڵاخ و پێداویستی چاکی پێبوو،

پاش ئەم هۆکارانە هەموو لایەك نامادە بوو بۆ دەرچوون بەلام بەرەو کوێ دەرچن؟ ئەو پرسیاریك بوو هەریەکەیان بەجۆریك وەلامی دایەو، و عائشە (رضي الله عنها) ووتی: دەبیّت لەشاری مەدینەو دەست پێ بکەین، و بۆچونیکی تر دەیووت: نا، با بەرەو شام بڕۆین و لەگەڵ سوپاکەیی موعاویەدا یەکبەگرینەو و پێکەو بکوژانی عثمان بگرین و بیانکوژینەو، و بەلام پاش

^۱ سم اعلام النبلاء (۳/۱).

^۲ تاریخ الطبرانی (۵/۴۸۷).

مشت و مړتکی زور پايان هاته سمر شاری به سره، چونکه به سره شاریکی زور گه ورهیه و نه وانه ش کهمن و پییان ناویرن و ههروهه شام مسوگر بوو له بهر بوونی مو عاویه، و پاشان به سره دهسته لاتی خلیفه ی به سره وه لاوازیو له چاو شاره کانی تر دا و ده توانن له وی ناواته کانیان بهینه دی^۱.

مه به ستیشیان له م ده رچونه پروون و ناشکرا بوو، که نه ویش تۆله سه ندنه وه له بکوژانی عثمان (ﷺ) و چاکسازی و ده رختنی ناله باری نه و کاره ی گیره شیوینان کردیان به عوسمان و خیل افهت، و ههروهه ها فرمان به چاکه و بهرگری له خراپه بوو^۲،

و نه مه ش داوا کردنی جی به جی کردنی هه دیک بوو له حدوده کانی خوا چونکه نه گهر نه وانه نه کوژینه وه نیت هه ر که سینک دوا ی نه وانه خیل افهتی به دل نه بیت دینه سمر پای ته خت و خلیفه ده کوژن.

ناما غیشیان له دوا ی به سره چوونه ناو کوفه بوو که له و کاته دا پای ته ختی خیل افهت بوو، له وی به ناسانی بکوژان که له ناو سوپای عه لیدا (ﷺ) خویان هه شار دابوو بگیری ن و بکوژینه وه به که مترین قوریانی^۳.

ده رچوون به ره و به سره، ناماده کردنی شاری به سره بو به ره نگاری و تۆله سه ندن و نه و توپه بوونه جه ماوه ری یه ی که ها وه له بهر پزه کانی پیغه مبه ری جولاند بو تۆله سه ندن له بکوژانی عثمان (ﷺ). شتیکی وا ناسان نه بوو، وه بلی ی که سینکی ناسایی کوژراییت، به لکو سوپای بی شو مار که وته ری بو تۆله سه ندن و جی به جی کردنی هه دیک له حدوده کانی خوا که کوشتنه وه ی بکوژه، نی عثمان (ﷺ) خاوه نی پله و مه قامیکی گه وره بوو له دلی موسلماناندا، یه کیک بوو له ها وه له گیان له سمر دهسته کانی پیغه مبه ری خۆشه ویستمان (ﷺ) کوشتنی نا به و جوژه و به دهستی هه ندی هه رچی و په رچی (أویاش) و گیره شیوین - غوغاء - شتیکی ناسایی نه بوو.

^۱ دراسات في عهد النبوة، ۴ (۱۸).

^۲ هه مان سمرچاوه، ۴ (۱۹).

^۳ مقدمة ابن خلدون، ۴ (۱۹).

نئی تیرۆزکردنی (عثمان) مانایه‌کی زۆر گه‌وره‌ی هه‌بو که نه‌ویش تیرۆزکردنی خه‌لافه‌تی ئه‌سه‌لامی بوو که له‌ ئه‌سه‌لامدا خاوه‌نی شه‌رعی خوايه له‌ پارێزگاری له‌ناو و کاروباری وولات^۱.

زویه‌رو طلحه‌و عاتشه‌ (رضی الله عنهما) بۆ شه‌ر ده‌رنه‌چوون، به‌لکه‌و بۆ نه‌وه ده‌رچوون که پرایه‌کی گشتی شه‌قامی ئه‌سه‌لامی کۆیکه‌نه‌وه بۆ به‌رنه‌نگاریبونه‌وه له‌گه‌ڵ تاقمه‌که‌ی سه‌به‌نی یه‌کان که به‌هێز بوو بوون و گاته‌یه‌یان پێ نه‌ده‌کرا، نه‌مه‌ش به‌ پوونکردنه‌وه‌و به‌اس کردنی نه‌و کاره نامرۆفانه‌ی که گێره‌شیوتنه‌یان کردیان،

نێتر لای هاوه‌ڵان پوون و ناشکرابوو که نه‌و که‌سانه‌ هه‌ستان به‌و کاره ناشایسته‌یه له‌ناو سوپاکه‌ی عه‌لیدا و له‌ پله‌و مه‌قامی به‌رزدا خۆیان هه‌شارداوه و عه‌لیش (رضی الله عنه) که له‌وان زیاتر هه‌زده‌کات تۆله‌ بۆ عثمان به‌سه‌نیت و هه‌ودای خوا جی به‌جی به‌کریت به‌لام ده‌یزانی ناتوانیت هه‌لسیت به‌وکاره له‌گه‌ڵ نه‌و که‌سانه‌داو نێ پاشان زۆر ده‌ترسا له‌وه‌ی بده‌نه‌وه به‌سه‌ر مه‌دینه‌دا و قات و قری به‌که‌ن، ده‌یان ویست ته‌نانه‌ت سوپاکه‌ی عه‌لی (رضی الله عنه) جگه له‌گێره‌شیوتنه‌کانی ناوی - هه‌موو بێنه سه‌ر نه‌و قه‌ناعه‌ته‌ی که نه‌مان بۆ مه‌به‌ستێکی پێرۆز و جی به‌جی کردنی هه‌ودای خوا - هاتوون و مه‌به‌ستیان شه‌ر نی یه و نیازیان به‌ دژایه‌تی کردنی عه‌لی نیه (رضی الله عنه)^۲.

کاتی عاتشه (رضی الله عنها) گه‌شته شاری به‌سه‌ره، والی به‌سه‌ره لی ی پرسی له‌هۆی هاتنی بۆ نه‌م شاره و له‌وه‌لامدا عاتشه (رضی الله عنها) ووتی: وه‌لله‌اهی که‌سیکی وه‌ک من به‌نیه‌تێکی شاره‌وه نایه‌ت، و نیازو هه‌والی خۆی له‌کۆره‌کانی ناشاریته‌وه، گێره‌شیوتنه‌یان له‌هه‌رمه‌که‌نه‌وه و له‌هه‌رچی و په‌رچی له‌هه‌زه‌که‌نه‌وه هاتن و دایان به‌سه‌ر هه‌ره‌می پێغه‌مبه‌ری خوا و نه‌وه‌ی کردیان کردیان و نه‌فره‌تی خویان به‌سه‌رخۆیاندا هێنا به‌کوشته‌نی پێشه‌وا‌ی موسلمانان به‌بێ به‌لگه‌و به‌بێ به‌هانه، و خۆینی هه‌رامیان هه‌ڵاڵ کرد، و ده‌ی نێمه بۆ نه‌م مه‌به‌سته بانگه‌ستان ده‌که‌ین که له‌سه‌ر نێرو می و گه‌وره‌و به‌جووکی ئه‌سه‌لام پێویسته فەرمان به‌چاکه‌و به‌رگری له‌خراپه به‌که‌ن^۳.

^۱ دور المرأة السياسي، ۶، ۳۹۴.

^۲ تاريخ الطبري (۴۸۹/۵).

^۳ الثقات لابن حبان (۲/۲۸۲).

و عائشه (رضي الله عنها) نامەى نارد بۆۋالى كوفە كە - أبو موسى الأشعري - بوو، لەوكاتەدا و عەلى (ؓ) داينابوو، بۆى نوسى: دەربارەى كوشتنى عثمان - بەناپەوا - زانىارىت پىڤ گەيشتوو، و منيش لەبەر بەرژەوئەندى خەلكى لەمال دەرچوم، و تۆيش فەرمان بەدە ھەموو سەربازانت بچنە مالەكانى خۆيان و بى وەبى ھەلبژێرن تا ئەوكاتەى ھەوالى خۆشى چاك كەردنەوہى كاروبارى موسلمانانيان پىڤ دەگات.^۱

چەند مەسەلەىەكى گەنگ لەدەرچوونەكەى عائشەدا (رضي الله عنها):

۱- ئايا لەم دەرچوونەيدا كەس زۆرى لىڤ كەردوو؟

يەعقوبى كە خاوەنى كتيبى (تأريخ اليعقوبي) يە وا گومان دەبات كە زويپىرى كوپى عەوام (ؓ) زۆرى كەردوو لە عائشە كە ھەستيت بەم سەفەرە، و (الذهبي) يش ئاماژەىەكى واى ھەيە گوايە عبدالله ى كوپى زويپىر زۆرى لىڤ كەرديت، بەلام ئەگەر بەوردى بەدواى پاستيدا بگەپيت، بۆت پروون دەبيتەوہ ئەم قسانە ھيچ كاميان پاست نين، چونكە ئەمان دواى (۴) مانگ دىن بۆ مەككەو مەسەلەكە دەخەنە بەردەستى عائشە (رضي الله عنها) بەلام عائشە ھەر لەيەكەم ساتى كارەساتەكەوہ داواى خوينى عثمانى كەردوو و دەگيپنەوہ يەكسەر لەگەل پرووداوہكەدا مەدينەى بەجى ھيشتوو و چووہ بۆ مەككە، و لەوى يەكسەر عبدالله ى كوپى عامير حەزمى پيگەيشتوو و پىڤ ى ووتوو: چى تۆى ھيئاوہتەوہ (بۆ مەككە) ئەى دايكى باوہپداران؟ ئەوئيش لەوہلامدا ووتى: بۆيە گەپامەوہ چونكە عثمان بە ستم لىڤكراوى كوژراوہ و ھەرگيز وەزە ناسايى نابيتەوہ تا ئەم گيترەشيوئەنە مابن، بۆيە ئيسلام سەريەرز بكنە بە سەندنى تۆلە لە بكوژى عثمان، و عبدالله يەكەمين كەس بوو كە ھات بەدەم داواكارىەكەيەوہ.^۲

كەواتە طلحە و زويپىر لە مەدينە دەرئەچوون مەگەر دواى چوار مانگ لە تپپەپروونى كارەساتەكە.^۳

^۱ تاريخ الطبعي، ۶ (۴۷۵).

^۲ دور المرأة السياسي، ۶ ۳۸۴.

^۳ ھەمان سەرچاوە، ۶ ۳۸۴.

۲- نایا عائشه - کي ٿي له گه ٿاڊا بوو؟

نهوانهي له گه ٿي ده رچوون کومه ٿيڻک له هاوه ٿان بوون^۱، و عائشه لهو ٿا فره تانه نه بووه که به زور و به روگيري خه لکي بداته بهر و بيانيات بؤ به سره و هه موو ريوايه ته کان له سره نه وهن که سر جهه دايکاني باوه پداران پشتگيري بوون لهه هه نگاهه ويدا و هه موو که سيڻک به کامي سهر به ستي خوږه وه له هه وټه چاکسازيه که ويدا له گه ٿي بوون و ټهه ژماره يه ش که نه بوون و وهک طلحه و زويير ده ٿين: پياو چاک و نه جيب زادکاني خه لکي به سره دواي عائشه که وټن^۲.

ته نانه ته گهر که ساني بهر ټيز و موسلمان و پياو چاک نه بوونايه، ټه ميري باوه پداران عه لي (ﷺ) له دواي جهنگي جه مهمل له سره شه هیده کانين نه ده وه ستاو دوعاي ليڅو شوبوونيان بؤ بکات و به چاکه ناويان بهر ټي^۳،

۳- نایا دايکاني باوه پداراني له گه ٿاڊا بووه لهه کاره ويدا؟

لهو ساله دا که ټهو کاره ساته ډلته زينه پړوي دا دايکاني باوه پداران له حه ج بوون، و هه رکه خه بهر که بيان بيست له وي مانوه و نه گه پانه وه، و چاوه پوانيان ده کرد بزانن خه لکي چي ده کن و مه سه له که بهر وه کوي ده ورات

پاش ټه وي به يعه ته درا به ټه ميري باوه پداران له مه دينه، ده نگه دهنگي گيره شيو ټني له هه ريحه کانه وه له سره هه ٿاڊا بوو، ژماره يه کي زور له هاوه ٿان شاري مه دينه منوه ريان به جي هيت و بهر وه مه که گه پانه وه، که واته مه که کومه ٿيڻکي زور له هاوه ٿاني پيغه مبهه و دايکاني باوه پداراني لي بوو^۴.

سهر جهه دايکاني باوه پداران پازي بوون له گه ٿي عائشه دا بگه ريڼه وه بؤ مه دينه پي نووه به ٿام هه رکه پاي عائشه و هاوه ٿاني له مه دينه وه گور درا بؤ به سره، سهر جهه دايکان ووتيان: ټيمه جگه له مه دينه بؤ هيچ کوي نارو ټين^۵.

^۱ تاريخ الطبري، در المرأة السياسي، ۶ ۳۸۵.

^۲ هه مان سهر چاوه.

^۳ البداية والنهاية (۲۴۱/۷).

^۴ هه مان سهر چاوه.

^۵ تاريخ الطبري (۴۸۷/۵).

کهواته پازی بوون به کاره که ی و دهستخویشیان لی دکرده به لّام لهوهدا جیاواز بوون که نهوان
 حزیان ده کرد له مه دینه وه نهو کاره بکریّت و نه پۆن بۆ عیّراق. ته نانهت: دایکی باوه پداران
 (حفصه ی کچی عمر) ووتی من له گه لّت دیم به لّام عبدالله ی برای سویندی لی خوارد که ناییت
 برۆیت و نهویش داوای لیبوردهی کرد له عائشه که عبدالله ی برام ناهیتلّیت بیم له گه لّتدا^۱.

۴- پای زانایان ده رباره ی عائشه (رضی الله عنها):

هموو زانایانی نیسلام له سه رنه وهن که عائشه له ناو دایکانی باوه پداراندا زانترینیان
 بووه له پرووی تهفسیر و شهرع و ریوایه تی فرموده وه^۲.

عوره ی کوپی زویتر ده لّیت: عائشه وای لی هاتبوو که که سم نه دیوه وه نهو زانا بیّت له
 قورئانداو له فره زه کان و له سونه تدا و له شیعردا و له پروداوه کانی عه ره ب، و نه ژادناسی
 دادپهروهی و پزیشکی دا^۳

(شه عه بی) به سه رسوپمانه وه باسی زانست و فیهی عائشه ی کردوه و پاشان ووتویه تی: گومانی
 چی ده بن به پهروه ده کراوی دهستی پیغه مبه ر؟!

و (عطاء) ده بیوت: عائشه فیه زانترین که س بووه و له پروداوه گشتی یه کانیشدا
 جوانترین پای هه بووه^۴.

نه حنه فی کوپی قهیس که یه کیکه له په وانبیّه کانی عه ره ب ده لّیت: (گویم گرتوه له ووتاری نه بو
 به کر و عمر و عثمان و علی و خه لیه کانی تریش، به لّام نه مدیوه که س وه عائشه ووتار بدات و
 ووته ده برپیت)^۵

^۱ سه اعلام النبلاء (۱۸۳/۲).

^۲ هه مان سه رچاره.

^۳ سه اعلام النبلاء (۱۸۵/۲).

^۴ هه مان سه رچاره (۱۸۳/۲).

^۵ مسند احمد (۹۷/۶).

۵- تیپه‌پرونی عائشه (رضی الله عنها) به لای ناوی (حهوئهب) دا:

له ریوایه‌تی صحیح دا هاتوو که عائشه (رضی الله عنها) داویه‌تی به لای ناوی (الحواب) دا، قه‌یسی کوپی حازم ده‌لئیت: پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌خیزانه‌کانی فهرموو: ((کیف باحداکن تنبج علیها کلاب الحواب))^۱

له‌پښگه‌ی (شوعبه) وه نه‌ویش له (أصیل) وه که ووشه‌کان هی شوعبه‌ن ده‌لئیت: (عائشه کاتیک تیپه‌پری به لای ناوی (حهوئهب) دا گوئ ی له وه‌په‌ی سه‌گ بوو، ووتی: وا نه‌زانم بگه‌پښمه‌وه باشه، چونکه پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) پی ی فهرمووین: ((ایتنکن تنبج علیها کلاب الحواب)) واته: کامتانن که سه‌گی هه‌وئهب لی ی ده‌وه‌پښت؟، زوپیښ پی ی ووت: ئایا ده‌گه‌پښته‌وه؟ نا به‌لکو خوی گه‌وره به‌بۆنه‌ی تۆوه ناشتی بخته‌ نیوان موسلمانان)^۲.

۶- نه‌و کارانه چی بوون له به‌سره کردیان؟

هه‌رکه نه‌و سی که‌سه که - زوپیښ و طلحه و عائشه - (ﷺ) گه‌یشتنه به‌سره له‌ناوچه‌ی (خربیه) نیشته‌جی بوون، و له‌ویوه جوابیان نارد بۆ پیاو ماقول و ناودارو سه‌روک هۆزه‌کان و داوی هاوکاریان لی ده‌کردن له مه‌سه‌له‌ی سه‌ندنه‌وه‌ی تۆله له بکوژانی عثمان (رضی الله عنه)، و زۆریک له‌خه‌لکی به‌سره و شاره‌کانی تښ حه‌زیان ده‌کرد له‌وه‌ی تۆله بۆ خه‌لیفه‌ی موسلمانان بکریته‌وه، به‌لام هه‌ندی له‌وانه وایان به‌چاک ده‌زانی نه‌و کاره بدریته ده‌ستی خه‌لیفه و نه‌و به‌و کاره گرانه هه‌ستی، و سه‌ربه‌خۆ هه‌ستان به‌ ناوا کاریکی ترسناک به‌بی په‌زامه‌ندی خه‌لیفه به‌سه‌رپیچی داده‌نریت،

به‌لام له‌لایه‌کی تروه خه‌لکه‌که ده‌یانینی که کۆمه‌لئی هاوه‌لی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) داوی نه‌و کاره ده‌کن که موژده‌ی به‌هه‌شتیان پی دراوه و نه‌ندامانی شوران و دایکی باورداران خاتوو عائشه‌یان له‌گه‌له - خۆشه‌ویسته‌که‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)، و تیگه‌یشتوو و زاناترین

^۱ خلافة علی بن ابی طالب، ۶، ۱۳۳.

^۲ طبقات ابن سعد (۴۵۶/۵).

ئافرهتى ھاوئلان، و لەلايهكى تریشهوه داواکاریه که یان شتیکی جوان و پۆشنهوه یهك كهس له ھاوئلان لارییان لی ی نی یه.

و زوبیر (ﷺ) نامهی نارد بۆ (أحنف) ی کورپی (قیس) التمیمی که سەرۆک هۆزی تهمیم بوو، هه موویان له قسهی ده رنه چوون و داوای لی کرد پشتیان بگریت له داواکردنی خوینی عثمان و تۆله سهندنهوه له بکوژانی، و نه خهف خۆی باسی نهو کاته ناخۆشه مان بۆ ده کات و ده لیت: ترسناکترین داواکاری بوو تا نهو ساته وهخته له من کراییت، : پشت هه لکردن لهو که سانهی که دایکی باوه رداران عانشه و خۆشه ویسته که ی پیغه مبه رمان (ﷺ) یان له گه لدايه زۆر ناره حهت و نه سته مه^۱،

به لām له به رنه وه ی جو رته تی نه کرد خوینی موسلمان به ده سستی موسلمان برژینیت، بۆیه وای به باش زانی نه چیتته سهر هیچ لایهك و خۆی و (۶) ههزار له هۆزه که ی دووره په ریز بوون لهو جهنگه، به لām کۆمه له که سانیکی زۆر له هۆزه که ی به گو ییان نه کرد و پۆیشتنه ناو سوپا که ی عانشه وه^۲.

تا وای لی هات وهك زوهه ری ده لیت: (زۆرینه ی خه لکی به سره چون به ده م داواکاریه کانیانه وه)

۷- کوژانی (حه کیم ی کورپی جه به له) و گیره شیوینانی هاوپی ی:

دوای نه وه ی عانشه (رضي الله عنها) و تاریکی دا بۆ خه لکی به سره، حه کیم ی کورپی جه به له ده سستی دایه شمشیرو ده سستی کرد به شه ر له گه ل هاوپی کانی طلحه و زوبیر و عانشه (ﷺ) و نه وانیش ده ستیان دایه رمه کانیان به لām نه یان ده وه شانده،

به لām حه کیم و تاقمه که ی هه ر وازیان نه هینا و به رده وام نه سپه کانیان تا و ده دا و شه ریان پی ده فروشتن و طلحه و عانشه ییش ده ستیان نه ده چوو شه رکردن مه گه ر زۆر ناچار بوون و به رگریان له گیانی خۆیان کرد^۳،

^۱ مصنف عبدالرزاق (۴۵۶/۵).

^۲ تاریخ الطبری (۴۹۴/۵).

^۳ هه مان سه رچاره (۴۹۵/۵).

و حکیم ی - نه گبت - هر ورزنگی ددها له نه سپه کدی و بهره و پیش هیرشی دهرد
 بویان، و له گهل نه وه شدا عائشه له جی ی خوی وه ستابو - خهلکی هاندها له سر شهړنه کردن و
 دهست نه کردنه وه، و داوای له هاوړیکانی ده کرد که دوور که ونه وه لییان و مه چنه ړیگه یان و نا
 بهم شتویه مانه وه تا شه و داهات و له یه که دوور که ونه وه.

له به یانی ړوژی داهاتو دایسان حکیم هاتوه و ړمیکی درژی به دهسته وه سو به دهم خویه وه
 قسه ی به عائشه دهوت و بهره و عائشه دهویش و هره کسه ی، هر ژنیک یان پیاریک پی ی
 بگو تابه قسه به عائشه مه لی، هله ده گه ړایه وه بوی و ده یکوشت^۱.

نیر له ویدا خویان بوی پینه گیرا و ووتیان به حکیم: نری توییت؟ دوینی نه وه ی کردت کردت و
 کس وه لای نه دایته وه، که چی نه مړو خراپتر له دوینی هاتو ویته وه، دهی وه لاهی وازت لی
 ناهینین تا خوا تولدت لی ده کاته وه. به لای گه ړانه وه وازیان لی هیناو دهستیان نه چوه خوینی.
 بویه حکیم له گهل تا قمه گیره شویته کهیدا که کاتی خوی دایان به سر مه دینه دار عثمانیان
 به ناړه و زولم شهید کرد سو کو بونه وه و بویان ده رکوت که که شف سوون و مانه وه یان
 له به سرده نه ماره و بوی ده چوون له ړیگا کهیشت به هاوړیکانی عائشه، و شهړیکی قورسیان
 پیکه وه کرد^۲.

بانگه واز کهری عائشه ییش بانگی لیوه ده کردن و دهیوت: دهست هه لگرن له جهنگ به لای نه و گیره
 شویتنانه گوئیان نه ددها به بانگه که و بهرده وام بوون.

تا بهاتابه زیاتر شهړه کیان گهرم ده کرد و عائشه (رضی الله عنها) هاواری کرد: شهړنه کن
 له گهل کس تا شهړتان له گهلدا نه کریت...

به لای طلحه و زبیر (رضی الله عنهما) بویان ده رکوت که نه م تا قمه بی شه رمانه شمشیر له برای موسلمان
 خویان هله ده کیشتن و خویان له کس لانه و خوینی موسلمان پشت له لایان حورمه تی نییه!.. و
 ناماغبیان هه لگیرساندنن جهنگه و بهس.

^۱ تاریخ الطبری (۵/ ۴۹۹).

^۲ تاریخ الطبری (۵/ ۴۹۹).

بۆیە هەردووکیان بەیەكدهنگ ووتیان: سوپاس بۆ ئەو خواپەیی گەیانندی بە بکوژانی عثمانيان کە خەلکی بەسەرە و خواپە گیان دنکیان بە زیندوویی دەرنەکەوت، و ئەمەڕۆ تۆڵەیی عثمانيان لێ بکەیتەوه، دەستیان کرد بەجەنگ لەگەڵیان و ئەو نەگبەتانه زۆر بەراستیان بوو، پیس دەجەنگان! بۆیە بانگیان کردن : ئەوەی لە بکوژانی عثمانيان نی یە باواز لە شەڕ بەیتنی لەگەڵمان، چونکە ئێمە تەنها مەبەستمان ئەو کەسانەن خۆیتنی عثمانيان بەناهەق ڕشت، و ئێمە لەگەڵ کەستان دەست پێشخەری ناکەین، بەلام ئەوان زۆر ترساناکانە دەجەنگان لەگەڵیان!^۱

ولەناکامدا هەمویان کوژران و تەنها یەك کەسیان نەبێت کە هەڵهات و بەو شێوەیە بەسەرە پاک کرایەوه لە گیرە شێوێنان و بکوژانی خەلیفەیی سێ یەمی پێغەمبەری خوا (ﷺ).

طلحە و زوبێر پێکەوه هاواریان کرد: کۆی تەرتان لە هۆزەکان لەناو ئەو تاقمەدا بوون کە هاتن و دایان بەسەر شارەکەیی پێغەمبەری خوا (ﷺ) با بێتە پێشەوه^۲. ئەو گیرە شێوێن و نەفامانەیی - وەك عائشە وەسفیان دەکات - کە هیچ چارێکیان نەمابوو جگە لە تۆڵە لێ سەندنەویان بەیانپەکی زوو ویستیان بەدەن بەسەر چادەرەکەیی عائشەدا و تیۆری بکەن بەلام خواي گەوره بەکۆمەڵی لە موسلمانان کە بەچوار دەوریدا پارێزگاریان دەکرد پاراستی، هەرچەندە ئەوەندە نزیک بوونەوه تا گەیشتنە بەردەرگای چادەرەکەیی و شەڕ دەستی پێکرد و هەمویان کوژران و تاقیان دەرنەچوون.^۳

لەناکامدا سوپاکەیی عائشە (رضی الله عنها) خواردن و پێداویستی یان لێرا - چونکە لەمیوانداری کەسدا نەبوون - بۆیە هێرشیان برد بۆ خانووی حوكم کەوالی لەوێ (ولاتهوانی) دەکرد و دەستیان گرت بەسەریدا و والیان گرت و دەستیشان گرت بەسەر (بیت المال) داو بەتەواوەتی بەسەریان بۆیە کلایی بویهوه و نزیکەیی (۷۰) کەس لەوانەیان کوشت کە دابیوان بەسەر مەدینەدا و بەناپەرەوا عثمانيان شەهید کرد بوو بەسەرۆکایەتی سەرگەوره کەیان (حەکیم ی کۆری جەبەله) و

^۱ هەمان سەرچاوه (۵/ ۵۰۱).

^۲ هەمان سەرچاوه (۵/ ۵۰۱).

^۳ انساب الاشراف (۲/ ۹۳) پسند حسن .

هممو خه لکی به یعتیان دا به زویتر که بیته نهمیر و سهر کرده ی سوپاو کاری جهنگ بهریت بهرپوه^۱.

۸- نامی عائشه (رضی الله عنها) بۆ هممو هدریمه کان:

بۆنه وهی کهس به دهله تینه گات و رای گشتی دروست نه بیته دژی عائشه و نهم جهنگه ی بهسره، دهستی کرد به ناردنی نامه بۆ شام و کوفه و یه مامه و مه دینه و تیایدا مهسه له که ی بۆ رۆشن ده کردنه وه که به چ شیوه یه که شهر دروست بووه و که خواستی نه وانی له سهر نه بووه: بۆ شامی یه کانی نووسی "ئیمه له مالّ ده رچووین تا شهر بنه بریکهین قورثانه که ی خوی - عزو جل - نیش پی بکهین نه و فرمانه ی خوا - قصاص - جی به جی بکریته به سهر همماندا گه و ره و به چوک و زۆر که م و نرم و بهرز، تا خوی گه و ره خۆی حوکیان بکات،

بۆ نه و مهسه له له هممو پیاو چاک و نه جیب زاده کانی بهسره به یعتیان پی داین، که چی پیاو خراپ و تاوان به ره کانی ناو شار به رام بهرمان وهستان و شمشیریان لی هه لکیشاین، و ده یان ووت: دایکی باوه پداران ده گرین و ده یکهینه بارمه نه گهر هه ول بدات هه ق رۆشن بیته وه!، و خوی گه و ره یش بواری پیدان و موسلمانان جار له دوی جار هه ر خۆیان لی لاده دان، تا هه ر کۆلیان نه دا و هه ر به زۆر هینایینه شه ر له ناکامدا بکوژانی عثمان له خه لکی بهسره همویان کوژران جگه له (حورقوس) نه بیته که خوی (عزوجل) تۆله یش له و ده کاته وه^۲.

چواره م/ نه میری باوه پداران پایته خت ده گویتیه وه بۆ کوفه:

مه دینه ی پر نور جۆره هه یبه تیکی خۆی هه بو له دلی باوه پداراندا و هممو هدریمه کانی تر، به چاو یکی قورسه وه ده یانروانی یه نه و شاره له بهر نه وهی که دروست بوونی یه که مین ده ولته تی نیسلامی و بوونی قه بری پیغه مبه ری خوا (ﷺ) له وی.

^۱ تاریخ الطبری (۵ / ۵۰۱).

^۲ الثقات لابن حبان (۲ / ۲۸۳).

بەلام ئەمیری باوەرداران (ﷺ) گوی بە نامۆزگاری و لالانەوی هاوێلانی پیغەمبەری خوا ئەدا کە رجا یان لێکرد مەدینە بەجی نەهێلێت و نەروات بۆ جی یەکی تر، بەلام ئەو بەپێویستی زانی لەبەر هەندێ هۆکار لەوانە، تا لەنزیکەوه موعاویە (ﷺ) ببینی و بزانی و دەوێت و دەیهوێت چی بکات.^۱

هەر وەک وای دەبینی کەچی تر مەدینە پائێخت ئەو جوێرە توانایە نەماوە کە هەندێ لە هەریەکەکان هەیانە لەوانە بوونی سامانیکی زۆر و جەنگاوەریکی بێ شومار لە عێراقدا هەبوون.^۲ هەرچەندە عەلی کۆپی ئەبو طالیب (ﷺ) کەسیکی کەللە رەق نەبوو کە قسە هەر قسە ی خۆی بی و گوی بۆ نامۆزگاری دۆستانە کەس نەبی، ئەو ((ئەبو ئەیوبی ئەنصاری یە (ﷺ))) نامۆزگاری عەلی دەکات کە لە مەدینە دەر نەچێت و چونکە مەدینە کۆچگای پیغەمبەری خوا یە و قەبرە کە یەو مادە ی خاوی ئیسلام عەلی یە، و خۆت لێرە بە و باوای و بەرپر سەکانت هەریەکەکان بەر ن بەر پێو، و ئەو کاتە هەر کەسێک دژایەت بکات بەو هەریکە جەنگی لە گەڵ دەکەیت و ئەگەر ناچار ی دەرچونیش بوو ئەو بیانوت هەیه و کەس لێت دوانا کەوێت، و خەلیفە ی باوەردارانیش (ﷺ) ماوێهە بە قسە ی ئەم هاوێلە بەر پێزە ی پیغەمبەری خوا ی کرد.^۳

بەلام دواتر هەندێ پروداوی نوێ هاتنە ئاراوە وایان لە عەلی کرد خۆی کۆیکاتەوه و بەرەو عێراق بکەوێتە پێ و بریاری دا بەرەو کوفە بچێت تا لە شامەوه نزیک بی و داوا ی کرد لە خەلکی مەدینە کە هەموویان لە گەڵی بچن بەلام ئەوان خۆیان دواخست و سستیان نواند و ووتیان نەخێر، وەللاهی هیشتا رۆشن نی یە دەبی و چی بکەین و دەبی و خۆمان بگرین چونکە ئاژاوە هەریەردەوامە و ماوەتەوه.

زۆری لە هاوێلان (ﷺ) چوونە مالهەکانی خۆیان و دەرگایان داخست کە زۆر سەیان بە شدارانی جەنگی بەدر بوون لە مال نەهاتنە دەرەوه مەگەر بۆ گۆرە کەیان.^۴

^۱ الانصار في العصر الراشدی لا (۱۶۱).

^۲ هەمان سەرچاوە لا ۱۶۱.

^۳ البداية والنهاية لا (۱۶۴).

^۴ تاريخ الاسلام في عهد الخلفاء الراشدين.

بەردا دەيەك خەمبار بوون كە ئەبو حەمىدى (الساعدى) ئەنصارى كە يەككە لە بەشدارانى بەدر لەدواى شەھىد كردنى عثمان (ؓ) ووتى: "پەروەردگارم مەرج بىت پىكەنن لەخۆم حەرام بكەم تا دەگەمەو لەت"^۱،

و ئەو ھاو لە بەرپزەنە زۆر ئەترسان لەوێ ئەگەر لەگەڵ عەلىدا دەرىچن بۆ عىراق ماناى واى بەدەستى خويان بەرەو زۆنگاوى (فیتنە) و ناژاوە كە دەپۆن و پەنجى چەند سالا جىهادىيان لە خزمەت پىغەمبەرى خوادا بەبادا دەچىت و بەجوانى نامىننەتەو بۆ قىامەتيا^۲. هەندىكى زۆر كەمىيان بەشداريان كرد لەسوپاكەى عەلىدا (ؓ) و تەنانت شەعەبى دەلەيت: تەنھا چوار كەس لە ھاو لەنى بەشدارى جەنگى جەمەلىيان كرد كە - عەلى و عمار و طلحە و زوبەير - بوون و هەر كەسى پىنجەم بەينى ئەو ماناى واى مەن درۆزەم^۳.

لەو ژمارە زۆرى ھاو لەن كە لە (۱۰) ھەزار كەس زياتر بوون، چەند كەسىكى كەمىيان لەگەڵ عەلىدا بەرپى كەوتن بۆ عىراق و بەلكو زۆرى ئەوكەسانەى بەشدارى جەنگى جەمەلىيان كرد كوفەى و بەسەپى بوون و ئەگەر ھاو لەنى تىدا بویت سەرچاوەكان ناماژەيان بۆ شەھىد و برىندار و ووتە و نامۆزگارىەكانى ناو چەنگيان دەكرد و رىنموونى جەنگاوەرانىيان دەكرد و وەك عەدەتى خويان^۴.

• عبدالله ى كورپى سەلام (ؓ) نامۆزگارى ئەمىرى باوەرداران دەكات:

• عبدالله ى كورپى سەلام (ؓ) يەكك بوو لە ھاو لە بەرپزەكانى پىغەمبەرى خوا (ؓ) داواى كرد لە عەلى (ؓ) كە لەشارى مەدينە دەرنەچىت و نەروات بۆ عىراق و پى ووت: ئەترسم مېشى شمشىر تىت بدات و ئەگەر ئەم مەنبەرى پىغەمبەرى خوا بەجى بەيلىت جارىكى تر نەگەپىتەو بۆلاى.

عەلى (ؓ) ئەم شتانەى دەزانى بۆيە ووتى: وەللاھى پىغەمبەرى خوا ئەم شتانەى بۆ باس كەدووم، بەلام ئەوانەى لەگەڵ عەلىدا بوون لە كوفى و بەسەپەكان زۆر لە ئىسلام حالى نەبوون

^۱ الانصارى فى العصر الراشدى لا ۱۶۶.

^۲ تاريخ ابن خياط لا ۱۶.

^۳ الامتنان فى ما وقع من تاريخ العصر الراشدى من الحلال لا ۳۸۸.

^۴ مسند ابى يعلى (۳۸۱/۱).

و خوینی موسلمان له لایان شتیکی ناسایی بووه، دیار بوو هاوه لانی پیغه مبهریان له گه لډانه بوو نه گینا چۆن دهیان ووت به (ابو الحسن): ړینگامان بده با بیکوژین!! نه میری باوه ډارانیش دهیوت: شتی وانه کهن عبدالله ی کورپی سه لام پیاویتی زور صالح و چاکه.

* ناموژگاری حه سمن (ﷺ) بۆ باوکی:

حسمن (ﷺ) ړوښت بۆ (الریضة) که سوپاکه ی باوکی له وی بوون و له وی سهریازگه یان دروست کردبوو، و له گه ل نزیکی (۲۰۰) کهس له موسلمانان چوون بۆ لایان، و له وی حه سمن (ﷺ) چوو بۆ لای باوکی و به چاوی پر به گریان و فرمیسه که وه پتی ووت: هه رچیم پی ووتیت گویت بۆ نه گرتم، سبهینی له جی یه کی وادا بی کهس کوژده کریت و کهسی نییه به چواره ورتدا و بهرگریت لی بکات.

عه لی یش (ﷺ) پیی ووت: هیشتا هه ر وه مندال ده گریت، تۆ چیت پی ووتوم و من به قسم نه کردیت؟ حه سمن ووتی: پیم وتیت له و ړوژه ی عثمانی تیدا کوژرا تۆ له مه دینه مبه به با کاتی عثمان ده کوژریت تۆ له وی نه بیت و پاش کوشنیشی ووتم: بهیعه ته دوا بجه تا نوینه ری هه ریمه کان دین و بهیعه ته پی ده دن و پاشان ووتم: تۆ خۆت مه گلینه به و کاره ی (طلحه و زبیر) ده یکه ن و له مال دانیشه و بهرامبهریان مه وهسته، با خراپه کاری و ناژاوه له خه لکی تره وه سهره لډات، و له هه مو نه وانه دا گویت بۆ نه گرتم.

نه میری باوه ډارانیش (ﷺ) له وه لامدا ووتی: نی ی کورپی خۆم، نه وه ی که ده یلیت (خوژگه له کاتی شه هید کردنی عثماندا تۆش له مه دینه نه مایتایه)، ده ی وه للاه ی نه و چۆن نابلوکه درابوو، نیمه ش هه ربه و شپوه نابلوکه درابوین، و نه وه شی ده لیت با چاره پروانت بکر دایه تا هه ریمه کان (الامصار) ده هاتن و بهیعه تیان پی بدایتایه، من نه وه م نه کرد چونکه نه م کاره له دهستی مه دینه دا بووه و هه زم نه کردوه له دهستی نه وان ده ریچیت بۆ ناوچه کانی تر.

بۆ مەسەلەى (طلحه و زويیر) یش، چۆن شتى وا دەبیّت کەمن خەلیفەم و وەللاھى لەو کاتەوہى ئەو دوانە جەوژۆلیان ھەيە من نەمتوانیوہ ئیشەکانم وەک پیتویست ئەنجام بەدەم و تەویتی بۆخۆم دانیشم لە مالا کەمدا؟^۱ دەى وازم لیبەیتنە کورپى خۆم^۱.

عەلى(ﷺ) وا دیار بوو ئەم جارە زۆر سوور بوو لەسەر پۆشیشتن بۆیە لە پەبەزەوہ - عەمدى کورپى ئەبویە کورم محمد کورپى جەعفەرى نارد بۆ کوفە تا داوا لە خەلکە کەى بکات کە شوین عەلى بکەون و بەشداری نارام کردنەوہ و سەقامگیر کردنەوہى وولاتى ئیسلام بکەون لەگەڵیدا، بەلام نەیان توانى سەرکەوتن بە دەست بەیتن چونکە (ئەبو موسی الاشعری) (ﷺ) والى کوفە بوو ساردی کردنەوہ و پیتی پاگەیاندن کە ئەمە (ناشوییکە) و دەبیّت موسلمان خۆى بەدوور بگریّت لە خوین پشتنى موسلمان و پاشان دواى چەند پۆژیک عەلى (ﷺ) بە سوپایە کەوہ کە (۹۰۰) جەنگاوەر بوو گەیشتە شارى (ذى قار) و لەوێ وە ھەولێ دا کوفەى یەکان قەناعەت پیتی بکات و لەو کارەشیدا سەرەتا (والى کوفە) (ابو موسی الاشعری) (ﷺ) عەزل کردو (قرضە ی کورپى کەعب) ی کرد بەوالى و پاشان عەماد و حەسەنى کورپى ناردە ناویان و بەدوایاندا عەبدالله ی کورپى عەباس ی نارد، بەلام سوودیکی وای نەبوو.

بەلام (قەعقاع) پۆلیکی گرنکی ھەبوو لە قەناعەت پیتی کردنیان ووتى پیتیان ولاتى ئیسلام پیتویستی بەریکخستەنەوہ و چاککردنەوہ ھەيە و دەبیّت نەمیرە کەى بەتوانا و بەھیز بیّت تا ئەو کارە ئەنجام بدات و ئیوہش دەبیّت پشتنى بگرن چونکە نیازی پاکەو بۆ نەھیشتنى سەتەم و چاکسازی ھاتووہ و دەى ئیوہش خۆتان بنوینن^۲.

وحەسەنیش(ﷺ) وتاریکی بۆ دان و پیتی ووتن: ئەى خەلکینە ، وەرن بەدەم بانگەوازە نەمیرە کەتانەوہ و خۆتان بگەینەننە ریزی براکانتان، خۆ خەلک ھەيە - ئەو کارە ئەنجام بدات لەگەڵ عەلیدا - بەلام وەللاھى ئاقل و ژیرمەندو پیاوچاکى لەگەڵدا بیّت باشە چ بۆ دنیاو چ بۆ قیامەتیش دەى وەرن بە دەمانەوہ و لەم مەنەتەدا کە ئیمەش و ئیوہیش تێوہ گلاوین^۳.

^۱ تاریخ الطبری (۵/ ۴۸۲).

^۲ تاریخ الطبری (۵/ ۵۱۶).

^۳ ھەمان سەرچاوە (۵/ ۵۱۶).

و خەلکی کوفە قەناعەتیان کردو نزیکی (٦ تا ٧) هەزار جەنگاوەریان نامادە کرد بۆ خەلیفە موسلمانان و پاشان (٢) هەزاری تریش لە خەلکی بەسەر لە هۆی عبدالقیس چوووە ریزیان و پاشان لە هۆزەکانی دەورووبە ریشەوێ ژمارەیهکی تریان بۆ هات و بەکۆی گشتی سوپاکەیی عەلی (ع) گەیشته نزیکی (١٢) هەزار کەس^١.

کاتی سوپاکەیی کوفەیی یەکان گەیشته لای عەلی (ع) لە (ذی قار) پێی ووتن: ئەو خەلکی کوفە ئێوە هیزی فارسە کانتان شکاند و پاشاکەیتان لەناو برد و کۆمەڵیان تان بـلاو پێکرد تاواي لیهات هەموو سامانیان بوو بە میراتی ئێوە، و خەلکی بەسەر دوژمنانیاندا زال بوون، من ئێوەم بانگ کردووە تا بەرەو براکافان بڕۆین لەبەسەر ئەگەر بەبێ وە ی گەرانهوێ ئەوە ئێمەش هەر ئەوەمان دەوێت، و ئەگەر نەگەرانهوێ ئەوا بەنەرمی چارەسەری کێشهکە دەکەین، نزیکیان نابینەوێ مەگەر ئەوان دەستمان لێ بوه شیئن بەستم، هیچ کاریک وازلینا هیئن ئەگەر بزائین بەرژوێ وەندی و چاکە موسلمانانی تێدایە و خراپە و ئازاوێ هەڵدەگرێت - إن شاء الله - ولا قوة الا بالله^٢.

* جیاوازی بیروپراکار لە خۆشه‌ویستی و براهیەتی ناکات :

ئەم ووتەیه بەکردهوێ ئەم شەرپە نەخوازراوێ بەدی کرا، کە لەگەڵ جیاوازی بۆچوون و بیروپرا، کەمترین رق و کینه نەچووێ دلی هیچ لایەکیان بەرامبەر براکەیی، دەسەیری ئەم پوداوێ بکە لە کوفە پویداوێ:

بوخاری لە ئەبی وائیلەوێ دەگێرێتەوێ و دەلێت: (ابو موسی الاشعری) و (ابو مسعود) و (عقبەیی کوری عەمری ئەنصاری) (ع) هاتن بۆلای عەماری کوری یاسر (ع) کە نوێنەری عەلی بوو بۆلای کوفەیی یەکان کە دەیویست هانیان بدات لەگەڵ عەلیدا بڕۆن.

ووتیان: لەوێ موسلمان بووێت نەماندیوێ ئاوا بەو خێرای یە هەستی بەکاریک کە ئێمە پێمان ناخۆش بێت ئەوەندە ئەم کارەیی ئیستات.

عماریش (ع) ووتی: منیش تا ئیستا کاریکی وام لێنەدیوون ئەوەندە ئەم سستیەتان بەرامبەر ئەمیری باوەرداران پێم ناخۆش بێت لەوێ موسلمان بوون.

^١ مصنف عبدالرزاق (٤٥٦/٥ - ٤٥٧) بسند صحیح الی الزهد.

^٢ تاریخ الطبری (٥/ ٥٩٩).

رېوايه ته ګان ده لټن - ابو مسعود - ده وله مهند بووه به خزمه تکاره کې ده لټت: جوانترین
جل و بهرګ بټنن و بیکه نه بهری عمار و ابو موسی الاشعری با نویژی جومعه به جل و بهرګی
توزاوی و سدفه روه نه کهن^۱.

نابینی نه بو مسعود و عمار پای جیاوازیان هدی و یه کتری به هله ده زانن که چی له ولایشه وه
ده بینی یه کتریان خوش ده ویت و حزن اکهن یه کتری به دیمه نی ناشیرین و جلی کونه وه ببینن و
ناهیلې خه لکی به سوك سهری برا موسلماننه که یان بکهن.

جا که سی ناوا بن بویه کتری نیتړ چوڼ حهز ده کهن شم شیر له یه کتر هه لېږن و خوینی یه کتری
برېژن؟ هدر چنده هدر دوولا له سدر حق بوون و له نیجته هاد دا جیا بونه ته وه و هدر یه که و به لګه
خوی به ده سته وه بوو، یارانې عه لی (ﷺ) نه و نایه ته یان جی به جی ده کرد که نه گهر هدر دوولا بوو
به شه پریان ده بی موسلمان لایه نی ستم لیکراو بگریت وه خوای گه وړه ده فهرمویت ((فقاتلوا
الذی تبغی حتی الی امر الله)).

لایه نی دووه میس نه و فهرموودانه یان جی به جی ده کرد که موسلمان ده ترسیتن له فیتنه و ناواوه
ناوخو و چه کیان به پرووی براکانیاندا بهرز ده کرده وه ، به لام هدر دوولا به نا به دلې و به جه نګی کی
قیزه ونی نه خوازاویان ده زانی^۲.

* کوژراوی هدر دوولا شه هیدن و به هه شتین :

نه بو سه لامه ی ده لانی پرسیاری کرد له شه میری باوه پداران عه لی (ﷺ) : نایا نه و
کومه له ی که داوای خوینی عثمان ده کهن نه گهر به پاکی مه به ستیان په زامه ندی خوا بیت لییان
وړده گیریت؟ ووتی: به لئى .

ووتی: نه ی هوکاري دواکه وتنی تو له داواکردنی خوینه کې عثمان قبول کراوه؟ ووتی: به لئى،
شتیک نه توانی پی ی بګه یت نه توانیت چی سوودی موسلمانانې تیدایه نه وه بکه یت.

^۱ البخاری کتاب الفتن.

^۲ المدينة النبویه.

پرسیاریکی تری کرد: نه گهر تووشی جهنگ بووین پیکه وه - خوا نه کرده - ناکامی کوژراوی هردوولامان کوئی یه؟ ووتی: من رجام وایه هرکه سینک شه مړو به دلټیکی پر له باوه پری خاوتنه وه له نیمه یان له نهوان بکوژریت خوی گه وره ده یخاته به هه شته وه^۱.

پینځهم / هوله کانی صولج و ناشتبونوه:

عده (ﷺ) پیش نه وهی سوپاکه ی بهرو شاری به سره به پری بجات، ماوه یه که له (ذی قار) مایه وه، و مبه سستیسی هر نه وه بوو که به شپوه یه کی ناشتیانه و دوور له خوین رشتن و کوشتاری براکوژی هم نه زمه دی نارواوه کوتایی پی بهینریت، و موسلمانان لهو شهره پاریزیت که هیچ سوودی تیدا نیه جگه له لاواز بوونی موسلمانان و لهو پیناوه دا هه موو هیژ و دهسته لاتیکسی خسته کار.

هروه ها (طلحه و زبیریش) (ﷺ) به هه مان شپوه حه زیان ده کرد مه سه له که ناشتیانه پری رهوی خوی بگریت و نامانجه کانیان بیتده دی به بی نه وهی خوینی موسلمانانی بی تاوان برژیت و بوته مبه سته گه وره هاوه لانی پیغه مبه ر (ﷺ) که وتنه نیوانیان نه وانه ی که بی لایه نیان هله پاردبوو واته (اعتزال) یان کردبوو له شهر له گه له هیچ کام له دوولایه نی شهر.

* (که عب ی کوپی سور) یه کی که له گه وره پیاوانی تابعین، و هه موو هه ولیکی خوی خسته کار، له توانای خوی زیاتر وزه ی خسته کار، به جوړی رولتی خوی بینی که له توانای کم پیاودا هیه بهو جوړه بکات له پیناو هه لته گیرسانی شهر له نیوان نهو دوو بهر یه گه وره یه موسلمانان، و به لام نه وهی لیتی ده ترسا هاته دی و لهو پیناوه شدا بوو به قوریانی و چوو بووه نیوان هه ردوو سوپاکه وه و بانگی هه ردوولای ده کرد که بوختری خوا شهر مه کن و وهر نه وه بولای قورنانه که ی په روه ردگار و چه که کانتان فری بدن^۲.

* قه عقاعی کوپی عمه مری ته میمی: نه میری باوه پداران هه ستا به ناردنی قه عقاع بولای طلحه و زبیر به مبه سستی ریکه وتن و صولح و ناشته وایی، و پی ی ووت: نهو دوو پیاوه بیینه و

^۱ البداية والنهاية (۷/ ۲۵۰).

^۲ الطبقات لابن سعد (۹۲/۷).

بانگیان بکه بۆ پینکوه ژیان و ناوکۆمهڵ و مهسهلهی جیاوازی و ناکۆکیان له لا ترسناک و گهوره بکه.

(قەعقاع) ههستاو چوو بۆ بهسره ، یه کهم جار چوو بۆ لای عائشه (رضی الله عنها) و پسی ی ووت: دایه گیان تۆچی هیناویتی بۆ بهسره؟ عائشهیش ووتی: کۆری خۆم له پیناوی چاکسازی و ناشتهوایی ناو خه لکی داهاتووم، و قهعقاعیش داوای لیکرد که با طلحه و زوییر نامادهی گفتوگۆی نینوانیان بن و با بێن و گوێیان لی بیت.

* گفتوگۆی نینوان قهعقاع و طلحه و زوییر:

کاتی هاتن قهعقاع ده ربارهی ئەم هاتنهیان بۆ بهسره پرسایاری لیکردن و نهوانیش وتیان بۆ چاکسازی و ناشتهوایی نینوان خه لکی هاتووین .

قهعقاعیش پی ی ووتن: ئەم ناشتهوایی و چاکسازییه چۆنه ئیوه باسی ده کهن ؟ وه لاهی ئیمهش نه گهر به چاکی بزاین له گه لتان پێک ده کهوین و نه گهر به چاکی نه زاین پێک ناکهوین، ههردووکیان ووتیان: بکوژانی عثمان (رضی الله عنه) ده بیت بکوژیت و نه گهر نه کوژیت هه واته وازهینان له حوکمه کانی قورنان، له کار خستنی فه رمانه کانی، و به لām نه گهر بکوژیت هه نه وه زیندوو راگرتنی قورنان و نه حکامه کانی شه رعه .

قهعقاعیش ووتی: خۆ له بهسره دا (٦٠٠) کهس له بکوژانی عثمان هه بوون، و هه موویانتان کوشت جگه له یه کهس که هه ر قوصی کۆری زوهیری سه عدی یه وله دهستان هه لّهات و خۆی خزانه ناو هۆزه کهی و (٦٠٠) کهسی هۆزه کهی به رامبه رتان وه ستا و بوویه دوژمنتان و به یه کهس دهنگ به رامبه رتان وه ستان، دهی نه گهر واز له هه ر قوص بهینن وه وه داواکاریهش که بانگه شهی بۆ ده کهن وازی لی بهینن بۆ عه لی باشت نی یه ؟ چونکه نه گهر شه ر له گه ل به نی سه عد دابکهن و نه وان سه ر یکه ون به سه رتاندا شه وه تووشی شه وه ده بن که لی ی ده ترسان و به داواکردنی (هه ر قوص) هه ردوو هۆزی (ریعه وه مضر) ده کهن به دوژمنی خۆتان چونکه پشتی نه وان ده گرن و دژی ئیوه ده وه ستن و عه لیش پێک و پێک نه مهی به سه ر هات له گه ل بکوژانی عثمان (رضی الله عنه) که له ناو سوپا کهیدا هه بوون.

* كمواته چارهسەر ئىمەيە ئارام گرتن و پاشان تۆلە سەندن:

عائشەو ئەوانەى لەوى بون، قسەكانى قەعقاع كاری تىّ كردن و بەلگەى قسەكانى قەعقاعیان زۆر پىّ قبول بوو، بۆيە خاتوو عائشە پىّ ى ووت:

ئەى تۆ پات چۆنە ئەى قەعقاع ؟ ئەویش ووتى: ئەمە كاریكە دەرمانەكەى پەلە نەكردن و ئارام گرتنە و پىیوستە لەمەسەلەى تۆلە سەندنەودا بۆ عثمان لەسەر خۆو ئارام بین ، و ناكۆكى و جیاوازیەكان نەمان و ھەموو ئومەتى ئىسلام لەسەر خىلافەتى عدلى یدك بگرن و ئەویش خۆى یەكلا دەكاتەو بۆ تۆلە لىسەندنەویان، ئەگەر ئیو بەتەواوەتى بەیعت بە عدلى بدەن و بیئە ژیر پکیفی و لەگەلیدا پێك بكەون، ئەمە نیشانەى خێرو مژدەى پەحمەتى خوايە و توانایە بەسەر بكوژانى عشاندا...

بەلام ئەگەر وانەكەن و ھەر لەسەر قسەى خۆتان بن و بەنیازی شەپرو كوشتار بن ئەو نیشانەى خراپەییەو نەمانى ئەم دەستەلاتە ئىسلامى یە یەو ھەولێ بیوھیی بدەن دەستان دەكەوێت، دەى كلیلى چاكەبن ھەر وەك جارن وابون، و تووشى بەلاو نەھامەتیمان مەكەن، و بەرەو پروى مەچن، و ئەو كاتە خوایش ئیمەش و ئیوھش لەناو دەبات .

بەخوا من ئەم قسانەتان بۆ دەكەم و بانگتان دەكەم بۆى و لەھەمان كاتیشدا زۆر دەترسم ئەم ئیشە سەرنەگریت و خوایش بەلگەمان لەسەر بگریت، ئەم ئومەتەى كەچەك و تفاقى لە كەمیدایە و ئەم ھەموو بەلاو نەھامەتیانەى تووش بوو، ئەمەى توش بوو زۆر ترسناك و گەورەییە، خۆ ئەمە كوشتنى كەسێك نى یە و شەپرى نێوان دوو ھۆز نى یە .

ھەموویان قەناعەتیان كرد بەم قسە جوانانەى قەعقاع كە دلیكى پاك و دلسۆز و پاستگۆزە دەردەچیت، و پازى بون لەسەر ناشتەوايى لەگەلّ عدلیدا(ﷺ) و پێیان ووت: زۆر چاكت كرد و زۆر جوانت ووت، بپۆرەو ، ئەگەر عدلیش لەسەر ھەمان پای تۆ بوو ئەم ئیشە چاك دەبیئتەو . - انشاء الله - .

قەعقاع گەپرایەو بۆ (ذی قار) بەسەرکەوتوویى لە كارەكەیدا، و بەدریژی بۆ عدلى گپرایەو چى پرویدا بوو لە نێوان ئەو و ئەواندا، و عدلیش زۆر بەو پازى و دلخۆش بوو، خەریك بوو

بەدەكجاری صولح بكن، ئىتر كى پى ي ناخۆشە با ھەر پى ي ناخۆش بىت و كىيش پى ي خۆشە با ھەر پى ي خۆش بىت^۱.

* مژدەى رېككەوتن:

كاتى قەققاق گەپايەو و ھەوالەكەى دابەئەلى، و ئىمام عەلىش(ﷺ) دوو پياوى نارد بۆ زياتر متمانە بەو ھەوالە خۆشەى كە قەققاق لەگەل خۆى ھىنايەو لەلايەن سوپاكەى طلحە و زويپەرەو، دوو پياو كە گەرانەو بە ئىماميان ووت: لەسەر ھەمان پان و فريا بکەو بۆ بۆلايان... و ئەویش پۆشت بۆ ئەوئ چوو لەلايان و ھەر ھۆزەو لەلاى ھۆزەكەى خۆيدا بەزى - مضر بۆ مضر و رىبە بۆ رىبە و يەمەن بۆ يەمەن.

كەس ناپازى نەبوو لە پىكھاتن و صولح، و ھەندىك بوون بە مياوئى ھەندىك و ھەندىك دەچوون بۆلاى ھەندىكى تر، و باس و نيازىان ھىچ نەبوو جگە لە باسى صولح و ناشتەوايسى^۲.
لە ئاكامدا ئەمىرى باوەرداران پىرپارە ترسانكەكەى كۆتايى داو ووتى: ئەوا من سبەينى بەرەو بەسەر دەكەومە پى و ھا ئەو كەسانە لەگەل ئەم نەيەن بۆئەوئ كەلە كوشتنى عثماندا دەستيان ھەبوو^۳.

شەشەم/ ھەلگىرسانى جەنگ:

لەناو سوپاكەى ئەمىرى باوەرداراندا (ﷺ) كەسانىك ھەبوون لە كوشتنى عثماندا دەستيان ھەبوو بەلام خەلك پى نەزانىبوون و نەيدەناسىن يان خەلكى دەيناسىن بەلام ھۆزەكەى لە پشتى بوو كە نەيدەتوانى دەستيان بۆ بەرىت، و ھەندىكى تر بەلگە نەبوو لەسەرى كە بەژدارى كوشتنەكەى كردوو، و يان ھەندىكى تردلى دووپرووى - نفاق - ي تىدابوو بەلام ناشكرای نەكردبوو.^۴

^۱ البداية والنهاية (۷/ ۷۳۹).

^۲ تاريخ الطبری (۵/ ۵۳۹).

^۳ ھەمان سەرچاوە (۵/ ۵۲۵).

^۴ ھەمان سەرچاوە (۵/ ۵۲۶).

شوینکه وتوانی (ابن سبنا) ههولیان ده‌دا ناگری جهنگه که هه‌لبگیرسینن، تا به‌م کاره‌یان له کوشتن و تۆله سه‌ندنه‌وه لێیان ده‌ریاز بن^۱.

نێتر پاش نه‌وه‌ی خه‌لکه که هه‌موو به‌ دلّ نارامیه‌وه چوونه‌وه ناو چادره‌کانیان، و عه‌لی (ع) ده‌رچوو، هه‌روه‌ها طلحه و زوبیریش ده‌رچوو به‌ره‌و سه‌ریازگه‌کی خۆیان، و چ عه‌لی و - طلحه و زوبیر - (ع) جوابیان نارد بۆ فه‌رمانده و سه‌رکرده‌کانی سوپا‌کانیان جگه له‌و که‌سانه‌ی که گه‌مارۆی مالتی عثمانیان دابوو کاتی خۆی، و خه‌لکی زۆر به‌دلتی ناسوده و خۆش‌حالتی یه‌وه نه‌و شه‌وه خه‌ویان لێ نه‌ده‌که‌وت و له‌ خۆشی صولح و پێک هاتن له‌ نێوان پیزه‌کانی شوین که‌وتوانی قورناندا....

(نای که هه‌ستی موسلمانه‌تی زۆر ناسکه، زوو هه‌لده‌وه‌رئ، نه‌گه‌ر نه‌شاره‌زایانه ده‌ستی بۆ به‌رین، یان ورپا نه‌بین و له‌تاریکایی شه‌ودا نه‌خشه‌ی هه‌لکێشانی له‌لایه‌ن هه‌سودان و دلّ گه‌نیواندا ده‌دریت به‌لام خۆزگه گومانی چاکه‌مان به‌رامبه‌ر به‌ براکامان به‌ردایه و به‌نازانیایه له‌ ناومان هه‌رگیز به‌ده‌ستی یه‌کتر لێل نابیت به‌لکو ده‌ستیکی په‌شی له‌ پشته‌وه‌یه و نێمه زۆر جار هه‌ستی پێ ناکه‌ین)^۲.

نه‌وه‌تا له‌م شه‌وه‌دا که موسلمانانی ناو هه‌ردوو سوپا و موسلمانانی دوره‌ په‌رێزیش دلّ‌خۆشن به‌م ناشته‌وایی و پێک هاتنه، به‌لام نه‌ی هه‌لگیرسینه‌رانی نا‌زاوه (فتنه) ده‌بی نه‌م شه‌و چهند خه‌فه‌تبار بن و چهند دلته‌نگ بن به‌و ناشتی و نارامی و سه‌قام گیری پیزه‌کانی موسلمانان. بۆیه بکوژانی عثمان له‌ شوین که‌وتوانی (ابن سبنا) نه‌و شه‌وه‌یان به‌ نا‌په‌حه‌ت ترین و ناخۆشترین ساته‌کانی ژیانیان لێ ده‌پۆشت... چونکه له‌ناو چوونی خۆیانیان تێدا ده‌بینی یه‌وه، بۆیه نه‌و شه‌وه خه‌و نه‌چووه چاویان و به‌دزیه‌وه کۆبونه‌وه‌یه‌کیان کرد و له‌ناو خۆیاندا باسیان له‌وه ده‌کرد که سه‌به‌ینێ چی بکه‌ین.

یه‌کیکیان ووتی: (طلحه و زوبیر) دوو که‌سن باش ده‌یان ناسین، به‌لام تا نه‌مپۆیش هیشتا نازانین عه‌لی به‌نیازه چی بکات، چونکه داوای له‌ خه‌لکی کرد هه‌موویان بکه‌ونه‌ پێ له‌گه‌لیدا جگه

^۱ تحقیق مواقف الصحابة (۲/ ۱۲۰).

^۲ ووتی ودرگیز.

لهو کهسانه ی به شیوه یهك له شیوهكان به شداری کوشتنی عثمانیان کردووه، رای خه لکیش وه للاحی یهك شته دهریاری ئیمه، که نهو هس پیکه وتنیانه له گهژ عهلی له سهر خوینی ئیمه^۱.

(عبدالله بن سبا) یش - که پاویژکاریان بوو- دهستی کرد به قسه کردن و وتی: نه ی خه لکینه، سهریاری ئیوه له وه دایه، که خه لکی بێن به یه کدا ده ی وایان لی بکه ن، و سبهینی نه گهر خه لکه که گهیشتن به یهك و شهرو ههرا بنینه وه و بواریان بۆ مه هیلنه وه پیکه وه دابنیشن و پیک کهوتن مۆر بکه ن.

له ههر کهسه وه نزیکن ههول به ن ناگری شه ره ک ی پی رابگه یه نن و نه و کاته خوا عه لی و طلحه و زوبیر وا خه ریک ده کات به شه ره وه نه یان په پڕۆیته سهر ناشتی و صلح به لام مه هیلن یهك کهس ههست به م جموجۆله ی ئیوه بکات^۲.

هه موویان له سهر نه وه پیکه کهوتن که به نهینی جهنگه که دروست بکه ن و له تاریکایی کۆتایی شه ودا که کهس کهس نانا سیتته وه و ههستان یه مه نیان ناره سهر چادری یه مه نیه کان و په بیعه بۆ په بیعه و مضر بۆ مضر و شمشیریان لی هه لکیشان.

خه لکی به سه ریش ناگریان تی به ربوو، هه لچوون و ههر هۆزه په لاماری نه و هۆزه ی خۆی ده دا که شه و هاتبوونه سه ریان و طلحه و زوبیر (رضی الله عنه) خیرا ناگاداری به رپرسیانی لای راستی سوپا که (عبدالرحمن ی کوپی حارث) سه رو کایه تی ده رکردو لای چه پیش که (عبدالرحمن ی کوپی عیتاب ی کوپی اسید) ی کرد که له حاله تی ناماده باشیدا بن.

و نه وانیش پرسیان چی پرویداهه؟ ووتیان: نه م شه و کوفه یی یه کان داویانه به سه رماندا، و نه وانیش ووتیان: هه رگیز گوماغان نه بر دووه عه لی (رضی الله عنه) شتی وا بکات و نه ته ی خۆی بگۆریت بۆ خوین پشتن و به لام خۆ کرا، بۆیه سوپا که یان گه رانده دواوه بۆ نزیک ی به سه ره و ده ستیشیان کرد به قه سف کردنی هیرش به ره کان و فراندنیانه وه بۆ سه ربازگه ک ی خۆیان^۳.

عه لی (رضی الله عنه) و کوفه یی یه کان گوئیان له ده نگه که بوو، (عبدالله ی کوپی سه به نی) بۆ سه رگرتنی نه خشه ژاهراوی یه ک ی - که پیاوێکی له نزیک ی عه لی دانابوو تا هه له ک ی به

^۱ تاریخ الطبری (۵/ ۲۶هـ).

^۲ هه مان سه رچاره (۵/ ۲۷هـ).

^۳ هه مان سه رچاره (۵/ ۵۴هـ).

پيچەوانەوہ بۆ باس بکات، کاتىٰ عدلى (ﷺ) ووتى: ئەمە چى بوو؟ پىاوه - نەگبەتەكەش وەك نەخشەى بۆ كيتشرا بوو- ووتى: جگە لەوان كىٰ ھەيە لەناخۆفدا بدات بەسەرماندا و بەلام باش بوو لىيان ھاتىنە دەست و رايان کردەوہ، ئەو ھەموو موسلمانىك لىٰ دەترسا ھاتە دى، و ناچار عدلى (ﷺ) ناگادارى بەرپرسانى لای راست و لای چەپى سوپاي کردەوہ كە نامادەبن، و لەم كاتەدا سەبەئى يەكان بەردەوام ناگرى جەنگەكەيان خۆش دەکرد^۱.

لەگەڵ ئەو جەنگە سەرتايى يەى بەو بەياني زووہ پرووى دا، بەلام ھەردوولا بەئارام و لەسەرخۆيى يەوہ لەوہزەكەيان پروانى بزانن مەسەلەكە چى بوو؟ و عدلى (ﷺ) و سوپاكەى لەسەر ئەوہ رىك كەوتن كە دەست پيشخەرى نەكەن لەم جەنگە - نەخوازوہدا - تا راستى پوداوہكەيان بۆ روون دەبيتەوہ و بەلگەيان دەكەويتە مەشت، بەلام لەگەڵ ئەوہشدا برينداريان نەدەكۆشت و شويىن ھەلھاتوو نەدەكەوتن، بەلام سەبەئى يەكان بەردەوام ناگرى جەنگەكەيان خۆش دەکرد^۲.

لەلایەن سوپاكەى طلحە و زويپريشەوہ - طلحە - بەسەر وەلاخەكەيەوہ بوو چواردەوريان دابوو بەجەنگاوہر و ئەويش ھاواری دەکرد: گويتان لىمە؟ گويم بۆ دەگرن؟ بەلام جەنگاوہرەكانى گوپيان لىٰ نەبوو ھەر دەھاتن و دەچوون بەيەكدا، و ئەويش ووتى: ئۆف - ئۆف لە پەپولەكانى دەورى ناگر و قەلەپرەشەكانى دەورى لاک^۳. ئاى لە ئاژاوہ چى يە سەبەئى يەكان كە دەرگايان داخست لەدواين تروسكايى ناشتەوايى و پىنكھاتن .

و لەمەوہ بۆمان دەرەكەويت كە سەبەئى يەكان و ھاوکارانيان ناگرى شەپريان ھەلگيرساند - و گومانى تىدانىيە كە ھاوہلان (ﷺ) - مەبەستيان چاكسازى و پىنكھاتن و ناشتەوايى و برايەتى بوو، و ئەمەيە كە شتىكى راست و بەلگە نەويستە و دلتارامى تىدایە^۴. واھەندى دەقى ميژوويى دەكەينە نمونە لەسەر ئەوہدەستە ئاژاوہگيرەى كەكەوتە نيوان ئەو دوو سوپا موسلمانە و توشى شەپرىكى قىزەونى نەخوازراوى كردن لەوانە:

^۱ ھەمان سەرچاوە.

^۲ تاريخ خليفة بن خياط لا ۱۸۲.

^۳ فتح الباری (۱۳/۵۶).

^۴ شرح العقيدة الطحاوية لا ۵۴۶.

۱- له کتیبی (أخبار البصرة) ی (عمری کوپی شیبہ) داهاتووہ کہ ئەو کەسانە ی کە بەبکوژانی عثمان تاوانبارکراوون لەوێ ترسان کە هەردوو سوپا پێک یێن و بریاری کوشتنی ئەمان بەدەن، بۆیە شەرە کەیان هەلگیرساند و ئەوێ پروویدا پروویدا..

۲- (الامام الطحاوی) دەلیت: ناژاوێ (جەمەل) لەلایەن خراپەکارانەوێ تەقیەوێ بەبێ ویست و حەزی عەلی و بەبێ ویست و حەزی طلحە^۱.

۳- قازی (عبدالجبار) ووتی زاناکان نقل دەکات کە عەلی و طلحە و زوبیر و عائشە (رضی اللہ عنہا) لەسەر صوڵح و ناشتەوایی پێک هاتن و شەپنەکردن و ووردبوونەوێ لە پاستی مەسەلەکان، بەلام لەناو سەربازگەدا دوژمنانی عثمان هەبوون کە ئەو صوڵحەیان پێ ناخۆش بوو، ولەوێ ترسابوون کە نێتر هەردوولا یەک بگرن و بیانپەرژێتە سەر ئەمانەوێ ئەو کارەیان دروست کرد کە کردیان و بۆشیاکان چووێ سەر^۲.

۴- (ابوبکر العربی) دەلیت: عەلی بەرەو بەسەر پرۆشت و لەیەک نزیک بوونەوێ تا لەیەکتر حاڵی بن بەلام ئارەزوو پەرستان وازیان نەهێنا و دەست پێشخەریان کرد لە خوێن پرشتندا و وەزە کەیان تێکدا بەسەریە کدا تا مەسەلە کە پرۆشن نەبیتهوێ و بکوژانی عثمان گوم بن، و یەک کەس دەتوانیێ سوپایەک تێک بدات، جاوەرە هەزار کەس بن^۳.

۵- (ابن حزم) دەلیت: وێلگەیش لەسەر ئەوێ کە یەکیان گرتوو و شەپو پێکدادانیان نەکرد، ولەشەوێ کەیدا بکوژانی عثمان بۆیان دەرکەوت ئەم صوڵح و ناشتەوایی یە زیانی بۆ ئەوان تێدایە، و بەوشەوێدا دایان بەسەر سەربازگە ی طلحە و زوبیردا و شمشیریان لێ خستە کار، و ئەوانیش بەرگریان لەخۆیان کرد و هەموو شەپانی یەکانیان فراندەوێ ناو سەربازگە ی عەلی و ئەوانیش لەوێ بەرگریان لەخۆیان کرد و ئا بەم جۆرە هەردوولا کردیان بەجەنگ و هەلایەک وای دەزانی لایە کە ی تر هێرشێ بۆ کردوێ.

^۱ تثبیت دلایل النبوة/ ممدانی ۲۹۹.

^۲ العواصم من القواصم لا (۱۵۶-۱۵۷).

^۳ الفصل في الملك والنحل (۱۵۷-۱۵۸).

فاسق و یاخی یه کان له بکوژانی عثمان شه‌په‌که‌یان تا بیت گهرم تر ده‌کرد، و به‌لام ه‌ردوولا لایه‌نی طلحه و عدلی - تنه‌ها به‌رگریان له‌خۆیان ده‌کرد و خاوه‌نی نیه‌تیکی پاک و مه‌به‌ستیکی خاوین بوون.

و زویتر له‌داخاندان و نه‌و دیمه‌نی به‌دل نه‌بوو که موسلمان برای موسلمانان خۆی بکوژیت، بۆیه مه‌یدانی جه‌نگه‌که‌ی به‌جی ه‌یشت و (طلحه) یش تیریکی ویل له‌دوو‌ره‌هات و دای قاجی و پراو پر نه‌و جی‌گایه‌ی پینکا که کاتی خۆی له‌ جه‌نگی (نوحود) دا برینداریو بوو و نیستا کولایه‌وه و پشتی ه‌ل‌کرد له‌ جه‌نگه‌که‌ و گیانی سپارد (ﷺ).

و زویتریش پاش نه‌وه‌ی له‌مه‌یدانی جه‌نگه‌که‌ پاشه‌کشی کرده‌وه بۆ دووری پۆژیک له‌به‌سه‌ره‌وه وله‌وی له‌ (وادی السباع) شه‌هیدیان کرد^۱.

هـ- (الذهبی) ده‌لایت: جه‌نگی جه‌مه‌ل بی می‌شکه‌کانی ه‌ردوولا ه‌ل‌یان گیرساند^۲.

جه‌وله‌ی یه‌که‌می جه‌نگی نه‌خوازارای جه‌مه‌ل:

سه‌به‌نی یه‌کان له‌ زیاده‌بووندا بوون له‌ ریزه‌کانی ه‌ردوو سوپادا، تا بیت ناگری شه‌په‌که‌یان خۆشر ده‌کرد، و ه‌یرشیان ده‌برده‌ سه‌ر لایه‌نه‌که‌ی تر، وه‌انی ه‌ردوولایان ده‌دا بۆ په‌لاماری لایه‌نه‌که‌ی تر، و به‌و جۆره‌ جه‌نگه‌که‌ زۆر گهرم و ترسناک بوو، ناوی لی‌نرا جه‌نگی جه‌مه‌ل چونکه‌ دایکی باوه‌پداران عائشه (رضی الله عنها) له‌جه‌وله‌ی دووه‌می شه‌په‌که‌دا له‌ناو جه‌رگه‌ی جه‌نگه‌که‌دا به‌سواری خوشتره‌که‌یه‌وه بوو...

نه‌و جه‌نگه‌یش له‌ پۆژی ه‌ینی ۱۶ ی جمادی دووه‌می سالی ۳۶ ی کۆچی پوویدا، له‌ناوچه‌ی (زابوقه‌) ی نزیک شاری به‌سه‌ره‌، و عدلی زۆر خه‌فه‌تباری نه‌و پوداوه‌ نه‌خوازاراوه‌ بوو بانگی خه‌لکی ده‌کرد و ده‌یووت: وازه‌یتن له‌ جه‌نگ و کوشتار، به‌لام کس گوئی بۆنه‌ده‌گرت و ه‌مه‌وی خه‌ریکی شه‌ر بوو له‌گه‌ل به‌رامبه‌ره‌که‌یدا^۳.

^۱ العبر (۳۷/۱).

^۲ تاریخ الطبری (۵۱۶/۵).

^۳ الطبقات (۱۰۸/۳) صحیح الاسناد.

ئەم جەنگە بەدوو جەولە نەنجام درا و جەولەى يەكەم (طلحه و زويير) فەرماندەبى سوبى بەسەريان دەکرد، لە بەرەبەيانەوه تاكەمى پيش نيوەرۆ بەردەوام بوو، عەلى (ﷺ) لەلایەكەوه هاوارى دەکرد بەسەر سوپاكەى خۆيدا و (طلحه و زويير) يەكەم شىو بە جەنگاوەره كانى خۆيانيان دەووت: بريندار نەكوژن، ئەوهى هەلدئ شوينى مەكەون، و ئەوهى مەيدانى جەنگ بەجئ دئلى وازى لئ بهينن.

زويير(ﷺ) لەو كاتەدا بە عبدالله ى كورپى ووت: ئەمپۆ هەر كەسيك دەكوژيئت يان سەمكارە يان سەم لئكراو، ومن وادەزام بەسەم لئكراوى دەكوژيئم، و گەورەترين خەفەتم قەرزەكانە (و داواى لئ كرد داواى خۆى بۆى بوييريت).

تەنانت شەركردنيشيان لەگەل يەكتريدا پريەتى لەپەند و نامۆژگارى بۆ موسلمانانى داواى خۆيان و ئەوه زويير(ﷺ) پيناويك ديت بۆلاى و پيشنيارى بۆ دەكات كە ئەگەر پيئت خۆش پيئت من ئەچمە ناسوپاكەى عەلى و خۆمى لئ نزيك ئەكەمەوه و ئەو كاتە بە ئاسانى دەيكوژم بۆت، و زويير زۆر تۆرە بوو لئ ى، و پئى ى ووت: نا، موسلمان پەلامارى موسلمان نادات و باوەردار بەرگرى لئ كراوه لە كوشتنى باوەردار.^۱

(كەواتە زويير بۆ كوشتنى براى موسلمانانى خۆى لەمال دەرنەچووه، چونكە پەرەردەى دەستى محمد المصطفى يەو تەنهامەبەستى تۆلە سەندنەوهىە لەو كەسانەى كەبەناپەوا، بەسەم - گەورەى باوەردارنيان لە پايتەختى ئيسلامدا و لەناو شارەكەى پيئەمبەرى خودادا و لەمالەكەى خۆيدا شەهيد كرد و وەك باسكى بانانيش و بەپۆزى پۆشنا و بەبئ ترس گەپانەوه شارەكانى خۆيان و زويير و هاوييرانى بۆماوهى چوار مانگ خۆيان گرت تابزانن ئەميرى باوەرداران عەلى (ﷺ) تۆلەيان لئ دەسەنيئت بەلام هيچ دەنگى نەبوو عەلى (ﷺ) مەشغولى كارى زۆر لەوه گەورەتر بوو كە يەكخستەنەوهى مالى دەولەتى ئيسلامى بوو كە هەموو هەريميك بۆخۆى ببوووە ولاييكى سەريەخۆ و وجودى بۆخەليغەى موسلمانان دا نەدەنا).^۲

¹ مسند احمد (۱۹/۲) احمد شاکر دقّيت: (اسنادە صحیح).

² البداية والنهاية (۵۲۱/۷).

³ ووتەى وەرگير.

به لām زویتر کاتی بینی وه زعه که له دهست ده رچوو و شهر پرویدا و کوشتنی موسلمان به دهستی موسلمان هکی ناسایی بوو، ئیتیر بینی له باتی تۆله له بکوژانی عثمان، وا نه مړه سهدان و ههزاران موسلمان ده کوژریت و وازی له جهنگه که هیئاو به ره کانی جهنگی به جی هیشت، به تایبته له بهر نه وهی که عه ماری کوپی یاسری بینی (ﷺ) له ریزه کانی سوپای عه لیدا جهنگ ده کات ئیتیر پشتی به ته وای سارد بوویه و وزانی له کاره یاندا له سهر هق نه بوون و نهم جهنگه نار هویه له گهل خه لیفه دا نه بجامی ده دن و فرموده که پیغه مبهری خودای بیر که و ته وه که فرمودیه تی "تقتل عمار الفتنه الباغيه" واته کۆمه لئیکی یاخی وله سنور ده رچوو عمار ده کوژن. و ههروه ها (ابن عباس) یش (ﷺ) کاریگه ری هه بووه له سهر زویتر که واز له جهنگ به ئیتی و چونکه خزمایه تی له گهل عه لیدا بیر خسته وه و پی ی ووت: دهی کوا وه فات بو (صفیه ی کچی عبدالمطلب) که شهر له گهل عه لی کوپی نه بو طالیدا ده کهیت؟..

له بهرام بهری نهو تیک شکانده هات به سهر سوپای به سه ره یی یه کاندا که زویتر وازی له جهنگه که هیئا و طلحه به تیریکی ویل شه هید بوو، کۆمه لئیکی زۆر کوژرا و برینداریان لی کهوت، عه لی (ﷺ) هیچ دلخۆش نه بوو به سه رکه و تنیشی نه ده زانی، و به گریان هه باوه شی کرد به سه نه نی کوپیدا و فرمیسک له چاوه کانی ده هاته خواره وه، و سه سه نیش (ﷺ) ده یووت: باوکه گیان ئانه مه بوو من بهر گریم لی ده کردیت، و باوکیشی ووتی: من چوزانم کار ده گاته نهم پاده یه، توخوا ژیان تامی چی یه دوا ی نهم پرووداوه؟ و به ته مای چ خیریک بین ئیتیر؟¹

جهوله ی دووه می جهنگه که:

هه وائی جهنگه که گه یشته دایکی باوه داران عانشه (رضی الله عنها) و شه ویش سواری حوشره که ی بوو و به چواره وریدا پیوانی هۆزی نه زدی یه کان ده وریان دابوو، و (که عب ی کوپی سور) ی له گهلدا بوو، عانشه قورئانیکی دابوو به دهستی یه وه تا بانگی خه لکی بکات بو وازه ئینان له خوین رشتن.

¹ البداية والنهاية (٥٢١/٧).

و دایکی باوه‌داران خزی کرد به‌ناو جه‌نگه‌که‌دا - که‌زۆر - متمانه‌ی ته‌واوی هه‌بوو به‌وه‌ی که‌گوئی ی بۆ ده‌گیریت و به‌قسه‌ی ده‌که‌ن له‌بهر نه‌و شوینه‌واره مه‌زنه‌ی هه‌یه‌تی له‌دائی موسلماناندا و ده‌توانیت ناگری نه‌و نا‌زاوه گیرێ یه‌ بکوژیتته‌وه.^۱

که‌عب قورئانه‌که‌ی به‌رز کرده‌وه و چووه‌ پێشی سوپاکه‌ی به‌سره و بانگی سوپاکه‌ی عه‌لی کردو ووتی: نه‌ی خه‌لکینه، من که‌عبی کوپی سورم و قازی و دادوه‌ری به‌سره‌م و تکاتان لی ده‌که‌م بۆ خاتری قورئانه‌که‌ی په‌روه‌ردگار کار به‌م قورئانه‌ بکه‌ن و له‌سه‌ر صوڵح و ناشتی بنیات بنین. به‌لام گیره‌شپۆینه‌کان و سه‌به‌نی یه‌کان ترسی نه‌وه‌یان لی نیشته که‌ نه‌م هه‌ولێ که‌عب سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست به‌یتن، بۆیه به‌یه‌ک جار دایانه‌ به‌رتیر و شه‌هیدیان کرد و به‌ جۆری کوژرا که‌ قورئانه‌که‌ی به‌ده‌ستی یه‌وه بوو تا گیانی ده‌رچوو.^۲

وه به‌وه‌شده‌وه نه‌وه‌ستان به‌لکو تیربارانی که‌ژاوه‌ی عانشه‌یشیان کرد و نه‌ویش هه‌ر هاواری ده‌کرد و ده‌بیوت: ئای، کوپه‌کانم، خودا... خودا... خودا و پۆژی قیامه‌ت بجه‌نه‌وه بیری خۆتان و واز له‌شه‌ر بیتن، به‌لام سه‌به‌نی یه‌کان نه‌یان ده‌هیشته خه‌لکه‌ پاکه‌که‌ به‌چن به‌ده‌م داواکه‌ی دایکی باوه‌دارانه‌وه تا بیت توند تر له‌سوپای به‌سره‌یی یه‌کانیان ده‌دا،

عه‌لیش(علیه‌السلام) له‌دوا‌ی جه‌نگه‌که‌وه هاواری ده‌کرد بۆ وازه‌یتان له‌شه‌ر به‌لام سه‌به‌نی یه‌کان که‌له پێشی شه‌ره‌که‌وه بوون تا بیت جه‌نگه‌که‌یان دژوارتر ده‌کرد و گوئیان بۆ عه‌لی نه‌ده‌گرت.

و کاتی عانشه (رضی الله عنها) بینێ وا که‌س گوئی پابه‌لی ناکات، و هه‌روه‌ها که‌عبیشیان به‌ قورئانه‌ی باوه‌شی یه‌وه کوشت، هاواری کرد: نه‌ی خه‌لکینه نه‌فهرت بکه‌ن له‌بکوژانی عثمان و شوین که‌وتوانیان، و هه‌موو سوپاکه‌ی به‌سره ده‌ستیان کرد به‌ نه‌عه‌لت کردن له‌ بکوژانی عثمان، تاوا‌ی لیها‌ت عه‌لی(علیه‌السلام) پرسێ: نه‌م ده‌نگ و هاواره چی یه‌؟ وتیان: عانشه‌یه له‌گه‌ڵ به‌سره‌ی یه‌کاندا نه‌فهرت له‌ بکوژانی عثمان ده‌کات، و نه‌ویش فرموی: ئاده‌ی هه‌موو له‌گه‌ڵدا بانه‌فهرت له‌ بکوژانی عثمان و هه‌موو سوپاکه‌ی عه‌لی به‌یه‌ک ده‌نگ هاواریان ده‌کرد نه‌فهرت له‌ بکوژانی عثمان.^۳

^۱ مصنف عبدالرزاق (۴۵۶/۵) مسند صبیح الی الزه‌ری.

^۲ البداية والنهاية (۲۵۳/۷).

^۳ البداية والنهاية (۲۵۳/۷).

شهره که گهرم بسو شمشیره کان شکان و سوپاکان تیکه‌ئی یه کتر بسون، و لهم کاته‌دا
 گيره‌شیوینه کان ویستیان خویان بگه‌یننه عائشه و حوشتره‌که‌ی سهر بپرن و خویشی بکوزن، به‌لام
 به‌سره‌یی یه کان به‌رگری سهر و مالیان لی کرد و هرکه‌سی ده‌ستی بگه‌یشتایه تهره‌شوی حوشتره‌که
 خیرا ده‌یانکوست.

به‌راستی هوزه‌کانی ناو به‌سره هر له نه‌زدیه‌کان و به‌نی صنبه و گه‌نجانی قوریش به‌ره‌نگاریه‌کی
 بی وینه‌یان کرد له دایکی باوه‌رداران و تا ده‌هات شهره‌که گهرم تر ده‌بوو.

محمدی کوری طلحه (السجاد) رشوی حوشتره‌که‌ی گرت و پی ی ووت: دایه گیان، چی ده‌فرمویت
 تا بیکه‌م؟

عائشه‌یش پی ی ووت: وه ک کوره چاکه‌که‌ی ناده‌م بکه (هابیل) واته ده‌ست له‌شهر هه‌لبگره، و
 نه‌ویش شمشیره‌که‌ی کرده‌وه کیلان به‌لام - به‌داخه‌وه - به‌بی شمشیر له‌دواوه شه‌هیدیان کرد -
 ره‌حه‌تی خوی لی بیت -^۱

نه‌میری باوه‌رداران علی (علیه‌السلام) ده‌ستی کرد که نه‌م کاره زور ترسناکه و هه‌موو هوزه‌کانی
 به‌سره وازناهیئن و به‌سهر و گیان به‌رگری له‌دایکی باوه‌رداران ده‌که‌ن بویه به‌زیره‌کی خوی و
 لی‌هاتوویی سهریازی یه بی وینه‌که‌ی بوی ده‌رکه‌وت مانه‌وه‌ی نه‌و حوشتره له‌ناو جهرگه‌ی جه‌نگه‌دا
 هوی به‌رده‌وامی جه‌نگه‌که‌یه و له‌ناو چوونی هه‌موو خه‌لکی به‌سره‌یی یه‌کان نه‌واز له‌شهر ده‌هیئن
 و نه‌شکستیش دیت به‌سهریاندا ماده‌م عائشه به‌ حوشتره‌که‌یه‌وه له‌ناو جهرگه‌ی به‌ره‌کانی جه‌نگدا
 بیت.

و هه‌روه‌ها مانه‌وه‌شی مه‌ترسی یه‌کی گه‌وره‌یه له‌سهر ژیانی خوی چونکه که‌ژاوه‌ی کون کون
 بوو بوو به‌هوی نه‌و هه‌مووه‌ تیر و یم و شتانه‌ی تر که به‌ری که‌وتبوو.^۲

بویه فرمانی ده‌رکرد بۆ محمدی کوری نه‌بویه‌کر (علیه‌السلام) که‌برای عائشه بوو له‌گه‌ل چهند که‌سی‌کدا
 بپۆن و حوشتره‌که‌ دانه‌ویئن و عائشه دابگرن له‌که‌ژاوه‌که‌ی نه‌وانیش وایان کرد و حوشتره‌که‌یان

^۱ انساب الاشراف - بلازی (۴۳/۲) باسناد متصل.

^۲ مصنف ابن ابی شیبه (۲۸۶/۱۵) بسند جید.

سەرپرێ و عاتشەشیان هێنایە خۆمەت ئەمیری باوەرداران، و ئەویش فەرمانی دا بردیان بۆ مائی
عبداللە ی کۆری بەدیل.

و هەروا دەرچوو کە ئەمیری باوەرداران زەینی بۆی پۆشت و پیری لی کردەوه و هەر ئەوەندەت
وانی هەموو سەربازەکانی سوپای بەسەرە بلۆهیان لی کرد و هەریەک بەلایە کدا رایان کردو
عەلیش(ع) هاواری دەرکرد: بریندار نەکوژن و شوێن هەڵتاتوو نەکەون و مالا و سامانیان بە
غەنیمە نەگرن جگە لەوێ لەناو جەنگە کەدایە وەک چەک و تفاق و تەقەمەنی، جگە لەوێ هێچی
تریان بۆ ئێوە پەوا نیە، و نە ی هێشت کەسیان بچنە ناو مالا کەنەوه.

نەک هەر ئەوەندە بەلکو بە خەلکی بەسەرەیشی ووت: نەگەر کەل و پەلێکی خۆتان برابوووە لەلای
سەربازەکانی من دۆزیتانەوه بێبەنەوه، بۆیە پیاویک هات بۆلای کۆمەڵی سەربازی سوپاکە ی عەلی
دەبینی لە مەغەلێکی گەورەدا، گۆشت دەکوڵێنن و ئەویش مەغەلە کە ی خۆیانی ناسی یەوه و
گۆشتە کە ی بۆدا کردن و مەغەلە کە ی لەداخندا بردهوه^۱.

* نایا چەند کەس بە سوپای هەردوولا شەهید بوون لەو جەنگەدا:

ئەم جەنگە نەگریسە نەخوازەوه ی کە موسڵمان تیایدا بۆ بەرگری لە گیانی خۆی، جەنگی
لەگەڵ برا موسڵمانە کەیدا دەکرد و یەکتریان دەکوشت، بەلام ژمارە ی کوژراوانی هەردوولا پوون نی
یە، هەرچەندە راوی نووسەرەکان هەرکەسەو بەنارەزو و مەزاجی خۆی پێژە ی بۆ داناون.
بۆ نمونە قەتادە دەلیت (۲۰) هەزار کەس کوژا^۲. و یەعقوبیش دەلیت: (۲۳) هەزار کەس
کوژا بوون، و ئەم ژمارانە ئەبو (مخنف) ی رافزی وادەزانیت چاکی کردووه کە بلیت بەس لە سوپای
بەسری یەکان (۲۰) هەزار کوژا، و ئەمانە و چەندان بۆچوونی تر کە هەموویان لەپراستی یەوه
دوورن و زیادە پۆسیان بەناشکرا پێوه دیارە، چونکە بە هەردوولاوە ئەوەندە نەدەبوون!

¹ مروج الذهب (۳۶۷/۲).

² مصنف ابن ابی شیبە (۵/۶/۷) و فتح الباری (۶۲/۱۳).

ئەم زىيادە پۇيى يەش كۆمەللى ھۆكارى ھەبوو لەوانە:

* ناحەزانى ھاوەلاڭنى پىغەمبەر (ﷺ) ۋەك سەبەئى يەكان و شوئىنكەوتەكانيان، دەيان ويست بازىنى ناكۆكى يەكەى نىوان ھاوەلاڭ گەورەتر بىكەن كە خۆشەويستى و چاوكردن لە پىغەمبەرەكەيان و دواى خۆى كۆى كردبويەو كارىان تى نەكات.

* شاعىرە ناحالى يەكانى ھۆزەكانى ھەردوولا مەسەلەكەيان گەورە دەكرد و پىژەى كوژراوى بەرامبەرەكانيان زۆر دەكرد تا شىعەرەكەيان بەھىژ بىت و ھۆزەكەشيان لىھاتوو سەرىمىزىت ئەو، جگە لە حىكايت خوانە خوانەناسەكانىش كە ئەوانىش پۆلئان ھەبوو تىايدا لە پىناوى گەرم كردنى شەوچەرەكانياندا.

بەلام خۆشەختانە لە راستىدا پىژەى كوژراوى ھەردوولا لە جەنگى جەمەلدا زۆر كەم بوو لەبەر ئەم ھۆيانەى خوارەو:

* ماوەى جەنگەكە زۆر كورت بوو كە (ابن ابى شىبە) بە (اسناد صحيح)^۱ ۋە ھىناويەتى كە جەنگەكە دواى نيوەرۆ بەرباكر و پىش خۆر ئاوابوون كەس بەدەورى حوشترەكەدا نەما كە بەرگرى لى بىكەن.

* شىوازى جەنگەكە كە ھەموو بەرگرى لەخۆى دەكرد و مەبەستى كوشتنى رىژەيەكى زۆرتر نەبوو.

* ھەموو جەنگاوەرىك ھەول داوە تووشى پىاو كوژى و قەتل نەبىت لەبەر گەورەيى گوناھەكەى لە شەردا .

* ئەگەر قىياسى بىكەينە سەر جەنگى يەرموك - كە (۳) ھەزار كەس كوژران و قادىيە (۸) ھەزارى تىدا كوژراوە چونكە جەنگەكە چەند پۆژىتىكى زۆرى خاياند و بەلام (جەمەل) ماوەيەكى زۆر كەم بوو، پاشان جەنگىكى بىروباوەرپى و سەر مالى نەبوو ۋەك ئەو جەنگانەى سەرەو.

^۱ مصنف ابن ابى شيبه (۵۴۶/۷) و فتح الباری (۶۲/۱۳).

* (خەلیفەى كۆرى خياط) ناوى كۆزراوانى جەنگى جەمەل دەھىنەت، كە (۱۰۰) كەس تىنپەرەت^۱، باواش دابىتەن دوو قاتى ئەو ژمارەيە بوون كە (۲۰۰) كەس دەكات و دكتور خالد محمد غيث لە نامەى دكتوراكەيدا (استشهاد عثمان و وقعة جمل في مروبىات سيف بن عمر، في التاريخ الطبرى، دراسة نقدية) دا ئەمەى بەراست زانىو و ھەلبژاردوو.

* ئەمىرى باوەرداران عەلى لەدواى جەنگەكە:

جەنگ لەتەواو بوون دابوو، بانگەواز كارى عەلى (ﷺ) ھاواری كرد: پەلامارى برىندار نادريت، شوین شكاو و ھەلاتوو مەكەون و خۆتان مەكەن بەمالاندا، ھەر كەسى چەكەكەى دانا ئەو ەبى دەبەت، و ئەو كەسەى چوو مالى خۆى و دەرگای داخست بى دەبەت، و مال و سامانىان غەنیمە ناكريت جگە لەو ەى لەگەل خۆيان ھانىويانە بۆجەنگ ەك چەك و پىداويستى جەنگ و ھىچى تریان بۆ كەس ھەلال نى يە.

و داوايشى لەخەلكى بەسەرەكرد كە ھەر كەسى ھەر شتىكى بردوون لى بىسەننەو^۲، و لەناو سوپاكەى عەليدا بلازبويەو گوايە ئەو ئافرەتانەى گىراون عەلى دابەشيان دەكات بەسەر جەنگاوەرەكاندا ەك كەنیزەك، بەلام عەلى (ﷺ) لەناكاودا فەرمانى دەرکرد و ووتى: بۆ كەس نى يە بەتەماى ئافرەتان بىت و ھەر ئافرەتێكىش مێردەكەى شەھید بوو با چوار مانگ و دە پۆژى خۆى تەواو بكات، و خەلكەكەش ھاواریان لى ھەستاو بەلگەيەكى لاوازيان گرت بەدەستیانەو و ووتیان: خۆننەيان ھەلال بىت بۆمان كەچى ژن و مالىان ھەلال نى يە بۆمان؟!.

لەو لەمدا عەلى (ﷺ) پى ى ووتن: ئەمە ئەخلاقی موسلمانە لەگەل ئەھلى قىبلەدا و پاشان پى ووتن: دەى باشە و ەرن قورعەى بۆ بكەن بزەنن عائشە (رضى الله عنها) بەرى كى دەكەوت چۆنكە ئەو سەر كەريانە، و ھەموويان بەيەك دەنگ ووتیان: "اسفغر الله" و بۆيان دەر كەوت لەسەر ھەلەيەكى گەورەبوون، بەلام لەباتى ئەو ەدا لە (بيت المال) سەرى (۵۰۰) درھەمى پێدان^۳.

^۱ تاريخ خليفة لا ۶۸۷-۶۹۰.

^۲ خلافة على بن ابي طالب - عبد الحميد لا ۱۸۶.

^۳ مصنف ابن ابي شيبة (۵۸۶/۱۵) بسند صحيحة ابن حجر (۵۷/۱۳).

* عدلی (ﷺ) سردانی شه‌هیده‌کانیان ده‌کات و دووعای لیخۆش بوون و به‌زه‌بیان بۆ ده‌کات:

له‌پاش ته‌واو بوونی جه‌نگه‌که‌ عدلی (ﷺ) له‌گه‌ڵ کۆمه‌ڵی له‌ یارانیدا چوون بۆ شوینی جه‌نگه‌که‌ و سه‌ردانی کوژراو و بریندارانی کرد و له‌وی له‌ناو شه‌هیده‌کاندا چاوی که‌وت به‌ عه‌دی کوپری طلحه‌ (السجاد) و ووتی: "إنا لله وإنا اليه راجعون" وه‌للاهی نه‌مه‌ لاویکی زۆر صالح و بۆخوا ژیاو بوو، پاشان له‌به‌رده‌می ته‌رمه‌که‌یدا به‌چۆکدا هات و بۆ تاقه‌ت و خه‌فه‌تبار بوو، و داوای لی خۆشبوونی کرد بۆ شه‌هیده‌کانیان و باسی چاکه‌ و پیاوه‌تی ژماره‌یه‌کیان ده‌کرد¹.

کاتی گه‌راپه‌وه‌ بۆماله‌ ده‌بینی خێزانه‌که‌ وه‌ه‌ردوو که‌چه‌که‌ی بۆ (عثمان و طلحه و زوییر) و خزمه‌کانی تریان له‌ هۆزی قوهره‌یش ده‌گریان، و نه‌ویش پی‌ی ووتن: تکام وایه‌ ئیمه‌ و نه‌وان له‌ به‌هه‌شتدا کۆ بکاته‌وه‌ و نه‌و ئایه‌ته‌ به‌انگه‌رتته‌وه‌ که‌ ده‌فه‌رمویت "و نزعنا ما فی قلوبهم من غل، اخوانا علی سرر متقابلین" واته‌: رق و کینه‌مان له‌ناو دله‌کانیاندا پیشه‌که‌ن کردووه‌ و به‌رامبه‌ری یه‌کتری له‌به‌هه‌شتدا به‌ خۆشی و شادی یه‌وه‌ دانیشتون، پاشان ووتی: ده‌ی نه‌وانه‌ کێن نه‌گه‌ر ئیمه‌ نه‌بین؟ ده‌ی نه‌وانه‌ کێن نه‌گه‌ر ئیمه‌ نه‌بین؟...

* به‌یعه‌ت دانی خه‌ڵکی به‌سه‌ره‌:

نه‌میری باوه‌رداران عدلی (ﷺ) زۆر خه‌می نه‌وه‌ی بوو که‌ یه‌ک پیزی موسلمانان پاریزیت، و پیزی دانیشتوانی ناو ده‌وله‌تی نیسلاَم بگه‌یت، و به‌شێوه‌یه‌کی جوان هه‌ڵس و که‌وتیان له‌گه‌ڵدا بکات، و نه‌م هه‌ڵوس و که‌وته‌ جوانه‌شی وای له‌ خه‌ڵکی به‌سه‌ره‌ کرد که‌ به‌یعه‌تی خۆیان پی‌ی بده‌ن...²

نه‌میری باوه‌رداران، ئیواره‌ی پۆژی (جه‌مه‌ل) دیله‌کانی برده‌ شوینیکی چاک و تایبه‌ته‌وه‌ و له‌پاشا نوێژی مه‌غریب داوای کرد موسای کوپری طلحه‌ ی کوپری عبیدالله‌ ی بۆ به‌یتن و هینایان و نه‌ویش له‌به‌ری هه‌ستاو به‌خێرهاتنی جوانی کرد و له‌ته‌نیشته‌ خۆیه‌وه‌ دای نیشاندا، و هه‌والی خۆی و براکانی تری لی ده‌پرسی و پاشان پی‌ی ووت: ئیمه‌ نه‌م زه‌ویه‌مان له‌ئێوه‌ نه‌سه‌ندوه‌ و هه‌رچه‌نده‌

¹ هه‌مان سه‌رچاوه‌ (١٥ / ٢٦١). المستدرک (١٠٣-١٠٤، ٣٧٥) اسناده‌ حسن له‌فه‌ره‌.

² الطبقات (٢٢٤/٣) بسند حسن.

ده‌شمانه‌وێت بێگرین بەلام گرتمان لەترسی ئەوەی خەڵکی بەتالان نەیبەن و هەمووی پێدایەوه و پێی ووت: برازای خۆم هەر پێویستی یەکت بوو سەرمان لێ بدە تا بۆت جێ بەجێ بکەین، و هەربەو شیوەیەشی کرد لەگەڵ عێمرانی برایشی داو ئەوانیش هەردووکیان بەیعه‌تیان پێدا، و سەرچەم دیلەکانی تریش کە ئەو هەلوێستە جوانەیان لە عەلی بینی هەموو بەیعه‌تیان خۆیانیان پێدا و ئەویش بەیعه‌تی لێ وەرده‌گرتن، هەموویان هۆز بەهۆز دەهاتن بەیعه‌تیان پێشکەش دەکرد^۱.

و پاشان هەوالتی مەروانی کۆری حەکەمی پرسی و ووتی: کوانی لەکۆی یەمن خۆشەویستی یەکی تایبەتی و خۆمایەتیم هەیە لەگەڵیدا و هەروەها گەورەیه‌که لەناو گەنجەکانی قورپەیش دا، و مەروانیش (حسن و حسین و ابن عباس) ی پاسپارد کە قسە لەگەڵ عەلیدا بکەن بۆی و کاتێ پێیان ووت: ووتی: ئەو سەربەستە و بۆکۆی دەروات با پروات و مەروانیش بەرامبەر ئەم چاکەیه‌ی عەلی (ﷺ) نەرۆیشت هەتا بەیعه‌تی خۆی پێ نەدا^۲.

پاشان مەروان - پێش ئەوەی پروات - دەربارە ی عەلی (ﷺ) بە حەسەنی کۆری ووت: تا ئێستا ئەم دیوێ باشترین کەسی سەرکەوتووی وەك باوکت، چونکە کاتێ لەشەری جەمەلدا شکاين و پامان کرد، هاواری کرد، برینداریان مەکوژن، شوێن هەڵهاتوویان نەکەون^۳.

پاش ئەوەی خەڵکی بەسەر بەژن و پیاوێ بەیعه‌تیان دا بە ئەمیری باوەرداران، (عبدالله ی کۆری عباس) ی ئامۆزای کرد بەوالیان و (زیادی کۆری ابیه)یشی کردە بەرپرسی خەراج و دارایی ویستی ماوێه‌کی زۆر لەناویاندا بێنیتەوه بەلام هەركەزانی مالیک (الاشتر) لەو زویر بوو کەنەیکرد بەوالی بەسەر و بەخۆی و هۆزە کەیه‌وه بەسەریان بەجێ هیشت و عەلیش (ﷺ) لەترسی ئەوەی ئەو کە فیتنە و ئاژاوەیه‌ك هەلگیرسی نیت زوو کەوتە پێ و خۆی پێ گەیاند و لەوێ پێ ی ووت: ئەم دەرحوونە چی بوو بەبێ پرسی کەس؟ ئەویش ووتی: ئەمزانێووه تۆ پازای نیت^۴.

^۱ سنن سید بن منصور (۴۴۷/۲) پسند حسن.

^۲ کتاب اهل النبی - للماوردی ۱۱۷، وفتح الباری (۶۲/۱۳).

^۳ فتح الباری (۵۷/۱۳).

^۴ پۆلی پێنج شەممە گەبشتە بەک و پۆلی هەینی چەنگە کە هەلگەرسا.

* شه‌ری جه‌م‌ل ک‌ی بو‌ه؟

پای زور ه‌یه له‌س‌ر روزه‌ک‌ی به‌لام ه‌موو له‌س‌ر نه‌و‌ن که روزه‌ی پ‌ن‌ج شه‌م‌دی سالی
۳۶ی ک‌و‌چی بو‌، به‌لام له‌مان‌گه‌ک‌دا ج‌یا‌وا‌زیان ه‌یه و پای به‌ه‌یز‌یش نه‌و‌یه که خ‌ل‌یف‌ه‌ی ک‌و‌ری
خ‌یا‌ط له‌ ر‌ی‌گ‌ه‌ی ق‌ه‌ت‌اد‌ه‌و‌ه ه‌ی‌نا‌و‌یه‌ت‌ی و له‌م بار‌ه‌یه‌ش‌ه‌و‌ه پ‌است ت‌ر‌ین (اس‌ناد)ه.^۱

* ن‌اف‌ره‌تان سه‌ر‌یه‌ست بو‌ون له‌ ده‌ر‌پ‌ر‌ین‌دا:

نه‌م‌یری با‌وه‌ر‌داران ع‌لی (ع‌) چ‌وو بۆ سه‌ردانی نه‌و مال‌ه‌ی که عائ‌شه‌ی لیّ دان‌راب‌وو، و
دا‌وای پ‌وخ‌سه‌ت‌ی کرد و نه‌و‌یش پ‌یش‌وا‌زی لی‌کرد و له‌وی ک‌ۆمه‌ل‌یک ژنی لیّ بو‌و بۆ شه‌ه‌یده‌کان‌یان
ده‌گریان که عب‌دالله و عثمان‌ی ک‌و‌ری خ‌ه‌له‌فیان ت‌ی‌د‌اب‌وو، که عب‌دالله له‌گ‌ه‌لّ عائ‌شه‌دا بو‌و شه‌ه‌ید
ک‌را‌و عثمان‌یش له‌گ‌ه‌لّ ع‌لی‌دا بو‌و شه‌ه‌ید ک‌را و خ‌یزانه‌ک‌ی عب‌دالله که نا‌ری (صف‌یه) بو‌و پ‌و‌وی
کرده نه‌م‌یری با‌وه‌ر‌داران و پی‌ی ووت:

خ‌وای گ‌ه‌وره مندالله کانت ه‌ه‌تیو ب‌کات وا مندالله کانی منت ه‌ه‌تیو ک‌را، و ع‌ل‌یش ه‌ی‌ج وه‌لام‌ی
نه‌دا‌یه‌وه و ت‌یک نه‌چ‌وو، و ه‌ه‌ل‌یش نه‌چ‌وو، و له‌کاتی ه‌ه‌ل‌سان‌یدا دو‌وباره ق‌سه‌ک‌ی پی‌ی ووت‌ه‌وه و نه‌و
ه‌ه‌رس‌ری دا‌خ‌ست‌بو‌و بی‌ ده‌نگ بو‌و.

بۆیه پ‌یا‌وی‌ک له‌گ‌ه‌لّ ع‌ل‌یدا بو‌و ووتی: نه‌ی نه‌م‌یری با‌وه‌ر‌داران بۆ نه‌م ن‌اف‌ره‌ته بی‌ ده‌نگ ناک‌ه‌یت؟
گو‌یت لیّ نی یه چی ده‌ل‌یت؟ و نه‌و‌یش له‌وه‌لام‌دا ووتی: بی‌ ق‌ه‌زا بی‌ت ئ‌یم‌ه ف‌ه‌رمان‌ان پ‌ی‌د‌را‌وه
ده‌ست به‌ر‌زنه‌ک‌ه‌ینه‌وه له‌ ژنان‌ی بی‌ با‌وه‌رو ب‌ت په‌رست، نه‌ی چ‌جای ن‌اف‌ره‌تان‌ی مو‌س‌لمان؟!^۲

* ه‌ه‌ل‌و‌یت‌ستی ع‌لی (ع‌) ده‌رباره‌ی ق‌سه‌ی سو‌وک ووتن به‌ عائ‌شه (رضی الله عن‌ها):

پ‌یا‌وی‌ک ووتی: نه‌ی نه‌م‌یری با‌وه‌ر‌داران دو‌و ک‌ه‌س له‌به‌رده‌رگان و ق‌سه به‌ عائ‌شه ده‌ل‌ین، و
ع‌ل‌یش (ع‌) ف‌ه‌رمان‌ی دا به‌ (ق‌ه‌ع‌ق‌اع) ک‌ه‌یه‌کی (۱۰۰) جه‌ل‌ده‌یان لیّ ب‌دات و ج‌له‌کان‌یش‌یان له‌به‌ر
دا‌ب‌که‌ن‌یت، و ق‌ه‌ع‌ق‌اع‌یش ف‌ه‌رمان‌ه‌ک‌ی ج‌ی به‌ج‌ی کرد.

^۱ البداية والنهاية (۳۵۷/۷).

^۲ س‌ه‌لام النب‌لاء (۱/ ۱۷۹).

* عمارى كورې ياسر (ﷺ) بهرگرى له داىكى باوهرداران دهكات:

محمدى كورې عديب دهگيرپتهوه و دهليت: پياوړى له پال عهليدا به خراپه باسى عائشه دى ده كرد و عمارى كورې ياسر ش هاته ژوره وه و ووتى پى ي: نه م پياوه كى يه وا بى نه ده بى دهنوئى بهرام بهر خيزانى پتغه مبه رمان (ﷺ) ؟ وكا براكه ش... تهريق بوويه وه و به شهرمه زارى يه وه بى دهنگ بو^۱.

* نايا داىكى باوهرداران خوئنى موسلمانانى حلال كړدوه؟

پيشتر باسان كرد كه بچ مبه ستىكى گوره و گران له مال دهرچوو، نهك بو شهر و كوشتار، نهوه زوه دى يه له عائشه وه دهگيرپتهوه كه دواى جى جى جه ممل ووتويه تى: من به م دهرچوئنه م ويستم بچه نيوان خه لكى و نه هيلم زولم له يه كترى بكه، و حسابى نهو م نه كړدبو كه موسلمانان پيكه وه شهر ده كهن، نه گهر ده مزانى شتى وا پروده دات هه رگيز نهو هه لويستهم وهر نه ده گرت^۲.

و نه مده ش راست ترين شته له م بابدها هاتبيت و نيت عائشه دى خيزانى (خير البشر) چون خوئنى خوشك ويرا موسلمانان كانى حلال دهكات و نهو دى لهو باره يه وه به نارپه و ده مى كوتاهه له دوو كهس به دهرنى يه، يان رافزيه و ويستويه تى ميژوى جوانى نيسلام له كه دار بكات و جى جى نيوان (على و عائشه) به شهرى ناوخو ناوزه ند بكات!

يان قه لاهم به دهسته نه خوئنده واره كانى هاوچهرخى كه له سدرچاوه باوهر پينه كراوه كانه وه شت وهر ده گرن و وهك تووتى دهليته وه وهك سدرچاوه كانى: (الامامه والسياسه - الاغانى - مروج الذهب - تاريخ اليعقوبى) و بهلكو (تاريخ التمد الاسلامى) جورجى زيدان.

^۱ المعازى للزهري لا ١٥٤.

^۲ دراسة و تحليل للمعهد النبوى الاصيل محمد جميل.

* شمیری باوهرداران عدلی (ﷺ) بهر پیرهوه عائشه بهر وه مه ککه بهر ی ده خاته وه:

عدلی کوری نه بو طالیب (ﷺ) ههستا بهر ی کردنی دایکی باوهرداران عائشه (رضی الله عنها) خواردن و پاره وهموو پیدایستی یه کی پښگای بو ناماده کرد و نهوانه شی که مابوون و کاتی خوی له گه لیدا هاتبوون، مه گهر که سیکیان خوی پی ی خوش بیت له به سره بی نیته وه۔ و (۴۰) ژنی خه لکی به سره ی خسته ته کی و به محمدی ووت: تو له گه لیدا پرؤ تاده گه یه نیته شوینی خوی.

کاتی پوژی بهر ی که وتنی قافله که ی عائشه هات (رضی الله عنها) و عدلی هات بۆلای و تاله گه ل خه لکه که دا خوا حافیزی لی بکات، و به عدلی ووت: کوری خۆم هه ندیکمان گله یان له هه ندیکی ترمان هه یه، و هه ندی ده لئین تو له وکاره دا که مته ر خه میت نواند و نیوه ش ده لئین: نیته به زیاده وه مه سه له که مان جولانده، وله مه ولا له سه ر نه وه مه سه له یه که س ده ست در یژی نه کاته سه ر که س، که س که س زویر نه کات.

وه لاهی پیشت و له کونیشدا له نیوان من و عدلیدا هیچ دوژمانیه تی یه که نه بووه و نیوانان خزمایه تی زیاتر نه بیت هیچی تر نه بووه، و نه وه له گه ل په خنه ی زۆرم دا لی ی له لای من له پیاوچا کانه

عدلیش (ﷺ) ووتی: نه ی خه لکینه، وه لاهی راسته کات، و یاش ده لئیت، نیوان من و نه وه جگه له خزمایه تی و موسلمانیه تی هیچی تر نه بووه و وه نه ویش خیزانی پیغه مبه ره که تانه له دونیا له قیامه تدا.

له پوژی شه ممی مانگی په جبهی سالی ۳۶ ی کۆچیدا به جوانترین هه لئس و کهوت و کردار عائشه ی ره وانه کرد و چونکه کاتی خوی پیغه مبه ری خوا (ﷺ) هه والی دابوو پی ی که توو عائشه نا کۆکیه که ده که ویتته نیوانتان و نه گهر روویدا به شتوازو هه لئس و کهوتی جوان له گه لی بچولیره وه و به پیره وه بیگی پیره وه بو شوینی خوی، وه که پیغه مبه ر (ﷺ) به عدلی ده فهرمویت "انه سی کون بینک و بین عائشه أمر" قال "انا یا رسول الله؟ قال: نعم: فقال انا؟ قال: نعم، فقلت فانا اشقاهم یا رسول الله، قال: لا، ولكن إذا كان ذلك فارددها الی مأمنها".¹

¹ مسند احمد (۳۹۲/۶) اسناده حسن.

* ھەموویان لەو کارەیان پەشیمان بوون:

(ابن تیمیە) دەلالت:..... و ھەروەھا ھەموو ئەوانەى پېشبین، پەشیمان بوونەووە لەو جەنگەى کە کردیان، و ھیچ لایەکیان مەبەستیان شەپۆ پێکدادان نەبوو، بەلام بەبى حەزو ویستی خۆیان جەنگ دروست بوو^۱.

و ئەمیری باوەرداران عەلى(عليه السلام) لەدوای ڕووداوی جەمەل دەبیوت: خۆزگە (۲۰) ساڵ لەمەویدەرد بەردمايە، و عائشەیش (رضی الله عنها) ھەر جارێ بگەیشتاہ ئەو نایەتەى کە دەفەرموێت ((وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ)) واتە: لەمالەکانى خۆتاندا ئۆقرە بگرن و مەچنە دەرەو، ئیتر ئەوەندە دەگریا تا سەریۆشەکەى خۆى تەر دەکرد^۲.

ئەوسى کەسەى سەروۆکایەتى بەسەرەبى یەکانیان دەکرد لە جەمەلدا:

۱- دایکى باوەرداران عائشە(رضی الله عنها):

عائشە کچی ئەبوبەکرى صدیق و دایکیشى أم رمان الکنانیە بە چوارساڵ دواى ھاتنى ئیسلام لەدایک بوو و پێغەمبەرى خوا(ﷺ) لەتەمەنى لە تەمەنى (۹) ساڵیدا خواستى.

* عائشە ئەو تاکە ئافرەتەى لە خۆى گەورە لە سەرووی حەوت ئاسمانەووە پاکی و ڕەوشت بەرزى ئاشکرا کرد بە نایەتى قورئانى پیرۆز، و تاکە ژنى پێغەمبەرە(ﷺ) کە بەکچی خواستووێتى، و خۆشەویست ترین ھاوسەرى پێغەمبەرى خوا بوو لە دلى پێغەمبەردا و لەناو ھەموو خێزانەکانى تریدا،

بوخارى لە (عەمرى کوپی عاص)ووە دەگێژتەووە و دەلى پێغەمبەرى خوا(ﷺ) لەگەڵ سوپاکەى (ذات السلاسل)دا ناردى و منیش چووم بۆلاى و لیم پرسى: چ کەسیکت لە ھەموو کەس خۆشتر دەوێت؟ فەرموى "عائشە" وتم ئەى لە پیاوان؟ فەرموى "ابوھا" واتە باوکى^۳.

^۱ المنقلى من منابع الاعتدال في نقض كلام اهل الرفض والاعتزال - عى الدين الخطيب ۶ ۲۲۲.

^۲ سواعلام النبلاء (۲/ ۱۷۷).

^۳ البخارى - فضائل الصحابة ۷۳۶.

"حافظ الذهبی" ده‌لّیت: نهم فەرمووده‌یه صحیحه و شتیکی وایه لای ههموان هاتووّه ئیتر با "رافزه" له‌داخا بته‌قن.

* عائشه (رضی الله عنها) تاکه ئافره‌تی‌که که جویره‌ئیل به پیغه‌مبه‌ردا سه‌لامی بۆناردووّه و بخاری به ئیسنادی عائشه خۆیه‌وه ده‌گێڕێته‌وه که ووتویه‌تی: پیغه‌مبه‌ری خوا رۆژێک ووتی: "یا عائشه هذا جبریل یقرنک السلام" واته: "ئه‌مه جویره‌ئیل‌ه سه‌لامت لی ده‌کات" ئه‌میش له‌وه‌لامدا ووتی: "وعلیه السلام ورحمة الله وبرکاته، به‌پاستی ئه‌وه‌ی تو ده‌یبنی من نایبینم".

* عائشه (رضی الله عنها) یه‌کی‌که له‌ خێزانه‌کانی پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌ به‌هه‌شتدا، حاکم له‌ عائشه‌وه گێڕاویه‌ته‌وه که ده‌لّیت: به‌ پیغه‌مبه‌ری خوا ووت: کێ خێزانت له‌ به‌هه‌شتدا؟ فەرمووی: "اما إنک منهن" واته: تو یه‌کی‌کت له‌وان.

* ئه‌مه و سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی که به‌پاستی زانا بوو له‌ ته‌فسیر و ئه‌حکامی شه‌رعدا و زۆری له‌ فەرمووده‌کانی پیغه‌مبه‌ری خوا ی گێڕاوه‌ته‌وه بۆمان، و یه‌کی‌که له‌و سی ئافره‌ته‌ی که باشترین ئافره‌تی ئومه‌تی ئیسلامن که خدیجه و عائشه و فاطمه یه (رضی الله عنهن).

۲- زویتری کوری عه‌وام (رضی الله عنه):

زویتری کوری عه‌وام ی کوری خویلد و کوری پوری پیغه‌مبه‌ری خوا یه (ﷺ) که دایکی صفیه‌ی کچی عبدا‌لمطلب ه و یه‌کی‌که له‌و ده‌ که سه‌ی مژده‌ی به‌هه‌شتیان پی دراوه و یه‌کی‌که به‌وه له‌ نه‌ندامانی شورا له‌سه‌رده‌می هه‌ر چوار خه‌لیفه‌که‌دا، له‌ته‌مه‌نی (۱۶) سالی‌دا موسلمان به‌وه و له‌هیچ جه‌نگێکی ئیسلام و کافران دوانه‌که‌وتووّه.^۱

^۱ سه‌ السلف (۲۲۶/۱).

^۲ الطبرانی فی الکبیر (۱/۱۲۲).

* وله دواى موسلمان بوونى دووچارى سزاي سهخت بووه له لايهن مامى يهوه و ده يخته ناو حهسپريك و له ژيرهوه دوكله لى دهدا و پى ي دهوت: بگه پريه وه بوئاو كوفر و شهو يش دهيووت: همرگيز ناگه پريه وه ناو كوفر¹.

* يه كهه كهس بوو له پيناوى خوادا شمشيري ههلبكي شيت له سهرده مى مهككى دا، سه عيدي كوپى موسهيب (عليه السلام) ده لئت جاريكيان كه وته بهر گوئى زبيري كوپى عهوام كه پيغه مبهري خوا (عليه السلام) كوژراوه، و شهو يش شمشيري ههلبكي شاو بهره وه دره وه پاى كرد... و له پيگا له گه ل پيغه مبهردا پرويه پرويه بونه وه و پى ي فهرموو ((ما شأنك يا زبير؟ واته : چى پرويه داوه زويپر؟ ووتى: بيستم وتيان تۆ كوژراويت، پيغه مبهريش (عليه السلام) فهرمووى " فما كنت صانعاً؟ دهى چيت ده كرد؟ زويپريش ووتى: وه للاهى پيشانى قوره يشم دهدا چى ده كهه، پيغه مبهريش دوعاى خيى بۆ كرد، و سه عيد ده لئت: پر جام وايه نهه دوعايه پيغه مبهري له لاي خوا نهفه و تيت².

* يه كيكه له وه هاوه لانهى كه كوچى كرد بۆحه به شه، ولهوى پريزكى زوريان لى گيرا به لام پاش ماوه يه كه نه جاشى توشى شه پريك هات له گه ل دوژمنه كانيدا و خۆى و سوپاكه ي چوونه شه بهرى نيل بۆ شه پرى سهرو مالى.

تاماوه يه كه هيچ هه واليك نه بوو، هاوه لان زۆر نيگه رانى نه جاشى بوون و له ناو خوياندا ووتيان يه كيكيان بپوات هه واليكيان بۆ بزانيهت و زويپري به غيرهت كه هيشتا منداليش بوو ووتى: من ده پۆم و گۆزه يه كي به ست به سنگيه وه و داي له پويارى نيل و پريشته شه بهره وه و پاش چه ند پۆژيك زويپر هاته وه و ووتى: مژده بيت نه جاشى سهركه وت به سهرو دوژمنانيدا...³

* حهوارى و خۆشه ويستى تايبهت ي پيغه مبهري خوا (عليه السلام) بوو، له جهنگى خندهق دا پيغه مبهري خوا (عليه السلام) فهرمووى : كى هه واليكي (بني قريظة) مان بۆ ديني ته وه؟ زويرووتى: من، به سوارى نه سپي كه وه پريشت هه والى بۆه ينياره وه، بۆجاري دووه فهرمووى كى هه والمان بۆ دينى؟ زويپر ووتى: من و بۆه ينياره وه و بۆجاري سى يه ميهش به هه مان شيوه تا پيغه مبهري خوا (عليه السلام)

¹ فضائل الصحابة (٢/٩١٤).

² السيرة النبوية لابن هشام (١/٢٧٩).

³ مسلم ٢٤١٤.

فەرمووی " لکل نیی حواری ، وحواری زبیر " واتە: ھەموو پیغەمبەریک ھەواری و دۆستی نزیکیان ھەبوو، و دۆست و ھەواری منیش زویبێر^۱.

* زۆر ھەزی کردوو ھەبێت چاکەکانی شارو ھەبێت و کەس پێی نەزانیت و خالصا بۆ خوا ی عزوجل بێت، ھانی موسلمانانیش دەدات تا کردو ھەبێت کانیان بەدزیو ھەبێت و کەس پێی نەزانیت و لەو بارەو ھەبێت ((ایکم استطاع ان یکون له خبیثه من عمل صالح فلیعمل))^۲.

* زویبێر ترسنۆکانه کوشتوویانە:

کاتی لەناو جەنگی جەمەلدا بوو بینێ موسلمان خوینی موسلمان دەپژیت بەبێ تاوان بۆیە - اسغفر الله - ی کرد و پاش ئەو ی کەس بەقسە نەدەکرد وازیان لە شەرە کە نەدەھێنا ناچار خۆی بە و لاخە کە ی گۆرە پانی جەنگە کە ی بەجێ ھێشت و لەپێگا عەمری کوپی جەرموزی پێ گەیش و عەمر پێ ی ووت: تۆزیک ئیشم پێت ھەبێ، زویبێر ووتی: دە ی وەرە نزیک بێرەو ھە ، خزمەتکارە کە ی زویبێر بە زویبێر ووت: ناگاداریە چەکی پێ یە. زویبێر بەغیرەت ووتی: دە ی با چەکی پێ بێت، و پیاو کەش ھاتە پێشەو و قسە ی لەگەڵ زویبێر دا کرد تا کاتی نوێژ، زویبێر پێ ی ووت: با نوێژە کاغان بکەین، ووتی : زۆر چاکە با بیکەین، زویبێر لە پێشەو بەر نوێژی دە کرد و جەرموز لەدواو ھەبێ بەر خەنجەر و شەھیدی کرد.

ھەندیکێ تریش دەلێن: جەرموز ھاتبوو بۆ دۆلی (وادی السباع) و لەو ی دەبینی زویبێر لە بنی درەختیکدا خەوتوو و بەخەنجەر دای دەگریتەو و شەھیدی دەکات.

و کاتی عەلی (ع) ھەوالە کە ی بیست فەرمووی " مژدە بدەن بەبکوژی کوپی صفیە کە دەخریتە ناو ناگری جەھەنم"^۳.

۳- طلحە ی کوپی عبیدالله (ع):

ناوی ئەبو محمد (طلحە) ی کوپی (عبیدالله) و لە (مرە ی کوپی کەعب) دا لەگەڵ پیغەمبەردا یە ک دەگریتەو، دایکیشی ناوی (صعبە ی کچی حەزرمی یەمەنی) یە و خوشکی

^۱ الزھر ابن مبارک، ص ۳۹۲.

^۲ الطبقات (۱۰/۳) اسنادە حسن.

^۳ الاصابە (۲۲/۲).

(علاء الحضرمی) یه^۱. و هاوه‌ئیکێ د‌ئ‌سۆزی پ‌یغه‌مبه‌ری خوا بووه و شه‌ر‌ه‌ف مه‌ند بووه به‌ کۆچ کردن بۆ مه‌دینه‌ی پ‌ر له‌نوور و یه‌کیکه‌ له‌و ده‌که‌سانه‌ی پ‌یغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) له‌ ژياندا مژده‌ی به‌هه‌شتی پ‌یداوان و یه‌کیکه‌ له‌و هه‌شت که‌سه‌ی که‌ ته‌نها نه‌وان موس‌لمان بوو بوون له‌ مه‌که‌دا و یه‌کیکه‌ له‌و (۵) که‌سه‌ی له‌سه‌ر ده‌ستی نه‌بویه‌ک‌ری صد‌یق موس‌لمان بوون و یه‌کیکه‌ له‌ نه‌ندامانی شورا.

* موس‌لمان بوونی:

طلحه (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) ده‌ئ‌یت: له‌بازاری (بصری) بسوم، راهیب‌یک له‌شوینی به‌ندایه‌تی خۆیه‌وه ده‌یووت: پرسیارم بۆ بکه‌ن له‌ حاجیانی ئه‌م سال‌ یا خه‌لکی شاری مه‌که‌که‌ یان له‌گه‌ل‌دایه‌؟ (طلحه) ووتی: به‌ئ‌ی، منم، ووتی: ئایا ه‌یشتا احمد په‌یدانه‌بووه له‌ناوتاندا؟ ووتم: نه‌حمد ک‌ی یه‌؟ ووتی: کو‌ری (عبدالله‌)ی کو‌ری (عبدالطلب) ئه‌م مانگه‌ ئه‌و مانگه‌یه‌ که‌ تیاتیدا ده‌رده‌که‌و‌یت و نه‌ویش کۆتا پ‌یغه‌مبه‌ره‌ له‌که‌عه‌دا ده‌رده‌که‌و‌یت و کۆچ ده‌کات بۆ شاری خورما، ده‌خیلت بم باکه‌س پ‌یشت نه‌که‌و‌یت بۆلای.

(طلحه) ده‌ئ‌یت: قسه‌کانی کاریان ت‌ی کردم و خ‌یرا به‌ره‌و مه‌که‌که‌ هاته‌وه ووتم: شتی تازه روو داوه‌؟ ووتیان: به‌ئ‌ی: (محمد‌الامین) ده‌ئ‌ی بوم به‌ پ‌یغه‌مبه‌ر و ابن ابی قحافه‌یش باوه‌ری پ‌س‌ کردوه، طلحه ده‌ئ‌یت: خۆم گه‌یاند‌ه‌ نه‌بویه‌ک‌رو پ‌یتم ووت: تۆ شوینی که‌وتویت؟ ووتی: به‌ئ‌ی، باب‌ر‌وین ببۆلای و شوینی بکه‌وه، چونکه‌ خه‌لکی بۆ پ‌نگای راست و خ‌یر و چاکه‌ بانگ ده‌کات، و (طلحه)یش نه‌بویه‌ک‌ری ئاگادارک‌ر له‌ ووته‌کانی (راهیبه‌) که‌، و نه‌بو به‌ک‌ر (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) طلحه‌ی له‌گه‌ل‌ خۆی برد بۆلای پ‌یغه‌مبه‌ری خوا و له‌و‌ی موس‌لمان بوو، و نه‌ویش هه‌واله‌که‌ی راهیبه‌که‌ی بۆ گ‌یرایه‌وه و پ‌یغه‌مبه‌ریش (ﷺ) زۆر د‌ل‌خۆش بوو. پاشتر نوف‌ل‌ی کو‌ری خو‌یل‌د - که‌ پ‌ی‌یان ده‌وت ش‌یری قو‌ره‌یش - هه‌ردووکیانی به‌یه‌که‌ پ‌ه‌ت به‌شته‌وه به‌یه‌که‌وه و هۆزه‌که‌شیان (بنو تمیم) ه‌ی‌چیان نه‌ووت، بۆیه‌ دواتر به‌ طلحه و أبو بکر ده‌ئ‌ین - دوانه‌که‌^۲.

^۱ البداية والنهاية (۲۵۸/۷).

^۲ الحاكم في المستدرک (۳/۳۶۹).

و له‌رېنگای شام و له بازرگانی گه‌رپایه‌وه له‌نیوان مه‌کوه مه‌دینه‌دا گه‌یشت به پیغه‌مبه‌ری خواو نه‌بو به‌کر - کۆچیان ده‌کرد یۆ مه‌دینه‌و جل و به‌رگ و خواردنی پیدان و گه‌رپایه‌وه مه‌کوه پاش ته‌واو‌کردنی نیش و کاره‌کانی له مه‌ککه، خانه‌واده‌ی نه‌بو به‌کری له‌گه‌ل خۆی برد و کۆچیان کرد بۆ مه‌دینه.

* به‌شداری جه‌نگی به‌دری نه‌کردوه چونکه پیش جه‌نگه‌که - پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) طلحه و سه‌عیدی کوری زه‌یدی نارد بۆ زانینی پټ‌په‌وی قافله بازرگانی یه‌که‌ی قور‌ه‌یش و نه‌وانیش چوونه که‌ناری ده‌ریاو له‌وێ مانه‌وه هه‌ر زانیان پټ‌په‌وی گۆڤی خێرا چوونه‌وه بۆ مه‌دینه تا هه‌واله‌که به‌رنه‌وه، به‌لام پیغه‌مبه‌ری خوا به‌شی خۆیانی له غه‌نیمه دیاری کرد وه‌ك جه‌نگاوه‌رێك^۱.

* له جه‌نگی نوحود دا - رۆژێکی پال‌ه‌وانانه‌ی بینسی، و نه‌بو داود (الطیالیسی) له عان‌شه‌وه ده‌گێر‌په‌ته‌وه که ووتویه‌تی نه‌گه‌ر باسی جه‌نگی نوحود له‌لای نه‌بو به‌کر‌دا به‌کرایه ده‌یووت: نه‌و رۆژه هه‌مووی رۆژی طلحه بو^۲.

* و له‌و جه‌نگه‌دا (۳۶ - تا - ۳۹) جار بریندار بوو، دوو په‌نج‌ه‌یشی شه‌له‌ل لێیداو وه‌ستان^۳،
* هه‌ر له‌دنیا پیغه‌مبه‌رمان (ﷺ) مژده‌ی شه‌هیدی پێداوه، پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ده‌ریاره‌ی طلحه ده‌فه‌رمو‌یت: ((من أحب أن ينظر الی شهید یشی علی وجه الأرض فلینظر الی طلحه بن عبیدالله))

* هاوه‌لانی پیغه‌مبه‌ری زۆر خۆش ویستوه و پازی نه‌بووه که‌س باسیان به‌کات به‌جۆرێک، جارێکیان پیاویک دیت بۆلای طلحه و پێی ده‌لێت: نه‌م پیاویه‌مانی یه - أبو هریره - له‌نیوه زاناره له‌فه‌رموده‌ی پیغه‌مبه‌ردا (ﷺ)? چونکه هه‌ندی فه‌رموده‌مان بۆ باس ده‌کات که ئیوه بۆتان باس نه‌کردووین، طلحه یش زۆر به‌هێمنانه‌ووتی: ((نه‌و شتانیکی زۆری له پیغه‌مبه‌ره‌وه (ﷺ) بیستوه که ئیمه نه‌مان بیستوه، چونکه ئیمه مال و حالمان هه‌بوو ده‌چووینه‌وه بۆ مالی خۆمان و ته‌نها به‌یانیان و ئیواران ده‌گه‌یشتینه خزمه‌ت پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) به‌لام - نه‌و پیاوه - مال و حالی نه‌بوو، هه‌زار بوو، هه‌میشه له‌به‌ر ده‌رگای پیغه‌مبه‌ردا

^۱ فتح الباری (۳۶۱/۷).

^۲ البخاری (۳۶۱/۷).

^۳ رواه الترمذی والحاکم وصححه‌ الکلبانی فی صحیح الجامع (۵۹۶۲).

داده‌نیش تا زیاتر بگاته خزمه‌تی و گومانی تیدانی یه که له ئیمه زیاتر فرموده‌ی له زاری پیغه‌مبه‌روه بیستوه، نایا که سیک هه‌یه که خیرو چاکه‌ی تیدابیئت و قسه هه‌لبه‌ستیت به‌ده‌می پیغه‌مبه‌ری خواوه که نه‌یفه‌رموویئت^۱

* پیاویتی زۆر به‌خشنده بوو و له‌ری ی خوادا به‌لیت‌شاو مالتی به‌خشیوه و هه‌رگیز پازی نه‌بووه پاره له‌مالتیدا بجه‌ویئت و خیر دابه‌شی کردوه به‌سه‌ر هاوه‌له هه‌زاره‌کاندا، هه‌سه‌نی به‌سری (ﷺ) ده‌لیت: طلحه (ﷺ) زه‌ویه‌کی هه‌موو فرۆششت به (۷۰۰) هه‌زارو شه‌وه خه‌وی لی نه‌که‌وت تا به‌یانی له‌ترسی شه‌و پاره‌یه، و هه‌رکه پۆژ بوویه‌وه دابه‌شی کرد^۲.

* شه‌هیدبوونی (طلحه) (ﷺ) له‌ جه‌نگی (جه‌مه‌ل) دا بوو، کاتێ شه‌په‌که ده‌ستی پی کردبوو عه‌لی و طلحه به‌رامبه‌ری یه‌که‌تری وه‌ستان و عه‌لی (ﷺ) نامۆزگاری کردو شه‌ویش گه‌راپه‌وه پیزه‌کانی دواوه به‌لام تیریکی ویل هات و دای له‌ پانی طلحه و ده‌لین له‌ پانی یه‌وه چه‌قی بووه و پرگی شه‌په‌که‌یشی و پیکه‌وه نووسان و طلحه هاواری کرد: به‌نده‌کانی خوا فریام که‌ون و خزمه‌تکاره‌که‌ی چوه سه‌ر شه‌په‌که‌ی و له‌ دواپه‌وه سوار بوو تا نه‌که‌ویئت و برديه ناو به‌سه‌ره کردی به‌مالتیکدا و له‌و ماله‌دا گیانی پاکی سپارد،

هه‌ندیکیش ده‌لین کاتێ تیره‌که لی دا هه‌ر له‌ گۆره‌پانی جه‌نگه‌کانی تر دا گیانی سپارد و عه‌لی (ﷺ) گه‌را به‌ناو شه‌هیده‌کاندا و له‌ نایاندا - طلحه - ی بینی بوویه‌وه و خۆلی له‌ ده‌م و چاوی سه‌پوه و پاشان ووتویه‌تی: نه‌ی باوکی محمد، زۆر نیگه‌رانم و پیم ناخۆشه‌ ناوا به‌کوژراوی له‌م دۆله‌دا ده‌تبینم، و پاشان ووتی: هه‌موو خه‌فه‌ت و سه‌کالای ناخه‌م ده‌به‌مه‌ لای خوای په‌روه‌ردگار. و پاشان ووتی: خۆزگه‌ بیست ساڵ پیش ئیستا به‌ردبایه^۳.

^۱ سه‌ر اعلام النبلاء (۷/۱) إسناده حسن.

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه (۳۲/۱).

^۳ تاریخ الإسلام - عهد الخلفاء الراشدين (۵۲۸)

*** خَوای (عز وجل) جه‌سته‌ی طلحه به پارِیزراوی ده‌هیلتیه‌وه:**

له پاش شه هیدبونی له به سره دهنیورت و پاش زیاتر له (۳۰) سال گوره کوی ده گویزنه وه بز شویتیکی تر، و جهسته کوی - سبحان الله - وه خوی مابویه وه هیچی لی تیک نه چوویو مه گهر چهند ته لیک له لایه کی ریشی یوه وه ریپوو،

(مثنی) ی کورپی سه عید ده گپرتته وه ده لیت: بیاویک هات بۆلای عائشهی کچی طلحه و پی ی ووت: طلحه م له خه ودا بینیه پی ی ووتم بلای به عائشهی کچم با گۆره کهم بگۆزنه وه بۆ جینگایه کی تر چونکه ناوو ته رای نی ناره هتیا ن کردووم و کاتی گۆزایانه وه ده بینن لاشهی پیوژی وهك خۆی ماوه ته وه مه گهر چهند ته لیتک له ریشی وه ریو، که سی و شتیك سال له وه بهر شه هید کرابوو، دهی خوی گه وه له ویش و له هه موو هاوه لانی پیغه مبه ره که ی خوش بیته.

* سەعدى كورپى نەبى ۋە قاص (ﷺ) دوعا لى پياۋىك دەكات:

سەعیدی کۆری موسەیب (ﷺ) دەلێت: پیاویك بێ شەرمی دەنواند و قسەى سوکی بە
طلحە و زبیر و عثمان و علی (ﷺ) دەووت و سەعدی کۆری ئەبى وه قاص یش (ﷺ) بەرگری لى
دەکرد و پى دەووت: قسە بە براکاتم مەلئ، ئەو هەر وازی نەدەهینا،
سەعد هەستا دوو پکات نوێژی کردو پاشان دەستی بەرز کردەوه بۆلای پەرورەگار ووتی:
ئەى خۆای بەدەستەلات ئەگەر قسەکانى ئەم پیاووت پى ناخۆشە دەى ئەمڕۆ شتیکی وای بەسەر
بەینە بۆم تا بیکەیتە بەلگەو بیکەیتە بەند،

پیاوه که له ماڼۍ دەرچوو یه کسەر له سەر کۆلانه کدا هه لته قی به ده زگای کا براه کدا که ناوی پی ددا به خه لکی و نهم که و ته ناو سنگی ده زگا که و تا فریای که و تن شه نجر شه نجر کردو کوشتی، و خه لکیش هاتن بۆلای سه عد پییان ده ووت: پیروژت بیت نهی (باوکی نیسحاق) دوعا که ت گپرا بوو.^۲

¹ أصحاب الرسول (١/٢٧٠).

² البداية والنهاية (٢٥٩/٧).

جیباسی دووهم

جهنگی صفین

یه کهم: زنجیره رووداوہ کانی پیش جہنگہ کہ:

۱ - کراسہ خویناویہ کہی عوسمان:

کاتی عوسمانی ستم لیکراو شہید کرا (ﷺ)، دایکی باوہ‌داران (ام حبیبہ) ی کچی (اُبرو سفیان) کراسہ خویناویہ کہی به نوعمانی کوری به شیردا ناردی بۆ شام، که چند ته‌لیک له ریشی خوئی تیدا بوو که له کاتی کوشتنی وه‌ری بوون، و نوعان که‌وته پئی به خوئی و کراسه که و نامه‌یه که‌وه، و له گه‌ل چهند په‌نجه‌یکی نالله‌ی خیزانیدا که نه‌و گیره‌شیوینانه به شمشیر قرتاندبوویان کاتی خۆی دابوو به سهریدا و به‌رگری له خه‌لیفه‌ی هاوسه‌ری کردبوو^۱.

موعاویه (رضی الله عنه) که نه‌و کاته نه‌میری شام بوو، نه‌و دیمه‌نی زۆر کاری تی کرد و نه‌ویش له رۆژی هه‌ینی دا و له کاتی ووتاردا کراسه که‌س به‌رزکرده‌وه و که له خویندا سوور بوو، پیشانی خه‌لکه که‌ی دا و که په‌نجه کانی نائیله به‌سترا بوو به سهر قۆله کانییه‌وه ..

خه‌لکی ههر که نه‌وه‌یان بینی دایانه پرمه‌ی گریان و له‌و تاواندا باوه‌شیان ده‌کرد به‌یه‌کدا و هانی یه‌کتریان ده‌دا تۆله سه‌ندنه‌وه له بکوژانی^۲.

شه‌رحیلی کندی هات بۆ لای موعایه و پیتی ووت: عوسمان خه‌لیفه‌مان بووه نه‌گهر ده‌توانیت تۆله بسیه‌نیت نه‌وه باشه، نه‌گهر ناتوانیت نه‌میرمان مه‌که^۳.

و کۆمه‌لی له پیاوانی شامیش سویندیان خوارد که له خیزانه کانیان نزیک نه‌بنه‌وه خه‌ویش نه‌چیتته چاویان تا بکوژانی عوسمان نه‌کوژنه‌وه یان گیانیان له‌و پیتاوه‌دا دانه‌نین^۴.

و موعاویه‌ش ههر نه‌مه‌ی ده‌ویست، هینای نه‌و کراسه به‌وشیوه ترسناکه و کوشتنی خه‌لیفه و فه‌رمانده‌یی و به‌رپرسیاریتی وا له ده‌ست گیره‌شیوینه‌کاندا، و (البیت المال) تالان کراوه،

^۱ البداية و النهاية (۲۵۹/۷) تبیینی: به‌دوور ده‌زاریت که په‌له‌ی خیزانه که‌ی عوسمان نه‌نیزارایت چونکه نه‌وه دژی ده‌قه‌کانی شه‌ریعته ((ورگیتر)).

^۲ البداية و النهاية (۵۳۹/۷) سندها ضعیف.

^۳ الانساب (۶۱۸/۶).

^۴ تاریخ الطبری (۶۰۰/۵).

و خیزانی خهلیفه په‌نجه‌کانی دهستی قرتاوه، نه‌مانه هست و نه‌ست و مه‌شاعیری خه‌لکیان جولاند و کاریکرده سهر دله‌کان و چاوه‌کانی پرکرد له ناو، نیت‌ر شتیکی غه‌ریب نیه که موعاویه و هه‌موو موسلمانانی شام داوای تۆله بکه‌ن بۆ عوسمان، و به‌یعدت به‌ علی نه‌ده‌ن تا نه‌و که‌سانه به‌ سزای خو‌یان نه‌گه‌یه‌نیت .

و نایا ده‌چیته عه‌قلی که‌سه‌وه نه‌میری باوه‌رداران و سهرکرده‌ی ولاتانی ئیسلام له‌لایه‌ن کۆمه‌لتی گێره‌شپۆین و کینه له‌ دل و پیلان گێره‌وه‌ بکوژریت و که‌چی جیهانی ئیسلام له‌و پهر بۆ نه‌و پهری مه‌وج نه‌دات و داوای تۆله نه‌کات له‌و که‌سانه‌ی به‌م تاوانه نا مرۆفانه‌یه هه‌ستان؟!¹

۲- هۆکاره‌کانی بیعدت نه‌دانی موعاویه:

موعاویه (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) والی شام بوو له‌ سه‌رده‌می عمر و عوسماندا (رضی‌الله‌تعالی‌عنہما) و کاتی عه‌لی خیلافه‌تی گرته ده‌ست وستی لای ببات و (ابن عمر) ب‌خاته شوینی و (ابن عمر)یش داوای لی‌ بووردنی کرد و نه‌ویش زۆری لی‌ نه‌کرد و له‌باتی شه‌ودا (سه‌هل کوپی حنیف)ی نارد ههر که‌ گه‌یشه‌ لی‌توار شام چه‌کداره‌کانی موعاویه به‌ سه‌رۆکایه‌تی (حبیب کوپی مسلم‌ه‌ المهری) هاته‌ پێنگه‌ی و پی‌ ووت: نه‌گهر نیت‌رداوی عوسمانی شه‌وه نه‌تخه‌ینه سه‌رچاوان و نه‌گهر که‌سی تر ناردویتی شه‌وه له‌ کۆیوه هاتوویت بگه‌رپه‌ره‌وه بۆ شه‌وی².

ده‌یان ووت: ئیمه به‌یعدت به‌ که‌سیک ناده‌یه‌ن که‌ بکوژانی عوسمان دا‌لده‌داوه و هه‌تا (عه‌لی) (رضی‌الله‌تعالی‌عنہ) هه‌لنه‌ستیت به‌سه‌ندنه‌وه‌ی تۆله له‌و که‌سانه‌ی عوسمانیان شه‌هیدکرد هه‌رگیز به‌یعه‌تی پێناده‌یه‌ن، و ده‌ترسان له‌ بکوژه‌کانی عوسمان که‌ هه‌موو ده‌سته‌لاتدار و له‌ ناستی به‌رپرسیاره‌تیدا بوون و ده‌یان ووت: به‌یعدت له‌سه‌رمان واجب نیه وه نه‌گهرله پێناویشیدا کوژراین سته‌م لی‌کراو ده‌بین .

¹ معاوية بن ابرهه سفیان-غضبان ص(۱۷۸-۱۸۳) .

² التاريخ الطبری (۴۶۶/۵) .

دهيان ووت: عوسمان به ستم كوزراوه و نهمه پاي ههموو موسلمانانه و نه گهر بيعت بدهين به
 عدلى نهو نيمهش له خومان دهرسين له ممولو چونكه بكوراني عدلى زياتر دهستلايمان به سردا
 پيدا دهكن و نا بهو جوړه خوينى عدلى وون دهبيت .

موعاويه واى دهبينى كه توله سندنهوه له بكوراني عوسمان نهركى سهرشاني نهوه به پلهى يهك
 چونكه نهو ناموزايهتى و وهلى خوينه كه يهتى و خواى گهرهش دهرمويت ((وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا
 فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا)) "الاسراء" (۳۳) .

بويه موعاويه خولكه كهى كوكردوه و وتاريكى بو دان و باسى كوشتنى عوسمانى بو كردن له سر
 دهستى كومهلى بى ميشكى دووړو كه خويان له پرشتنى خوينى حرام لانه دا، كه له مانگى
 حرامدا و له شارى حرامدا، و خهلكى هاوريان لى بهرزيويهوه بو توله سندنهوه، و
 ژماره يه كيان كه هاوه لاني پيغه مبهري خوا بوون (ﷺ) نهم بيستايه هرگيز قسم نه ده كرد و
 باسى ناژاوهى بو كردين كه نزيك بوتهوه و لهو كاته پياويك له ويوه تيپهري دهم و چاوى
 ههلبستبو، و فهرمووى: نا نهو پياوه لهو كاته دا له سر هيدايت و پينموونيه، و چووم بو لاي
 نهو پياوه دهبينم عوسمانه، و پروم كرده پيغه مبهري و ووم: نه مديه؟ فهرمووى: بدلى^۱.

نهمه بوو هوى سهره كى بيعت نه داني موعاويه و خهلكى شام به شميرى باوه پداران
 عدلى (ﷺ) و نهوان بوچونيان وا بوو كه توله سندنهوه كه پيش به بيعت دانه كه بيت، و شير
 هرگيز له بهو نهوه نه بووه كه هاوه لى بهريزي پيغه مبهري خوا (موعاويهى كورى نه بو سفيان)
 هزى له كورسى حوكم و سهرؤكايهتى شام بوويت، يان داواى شتيك بكات ههقى نهو نه بيت
 چونكه نهو باش لهوه دلنيا بوو كه كارى - خلافت - دهبيت له نه داماني شورا دهرنه چيت كه
 عدلى يه كييك بوو له وانه، و له ویش بهريزتر و باشر و شايانتر بوو .

و له شارى مهدينه به كوى دهنگ هاوه لان كردويانه به شميرى باوه پداران و بو چوونى
 موعاويه پيچه وانهى راستى بوو .

^۱ صحيح سنن ابن ماجه (۱/۲۴۰) .

۳- موعاویه وهلامی نه مہری باوہر داران دہداتہوہ:

عدلی (ؑ) نامہی زۆری نارد بۆ موعاویہ لہ شام بہ لّام نہو وه لامی نہدہدایہوہ، تا بہر دہوام بۆ ماوہی سی مانگ نامہ لہ دوا نامہی بۆ دہنارد، و پاشان موعاویہ نامہیہ کی نووسی بۆ عدلی بہ پیاوہ کدکدا بۆی نارد، و پیاوہ کدکد ہاتہ خزمہتی عدلی (ؑ) و لیتی پرسی: چیتان دہویت؟ پیاوہ کدکد ووتی: لہ لای گہ لیکہوہ ہاتووم بۆ لات کہ بہ ہیچ رازی نابن لہ تۆلہ سہندنوہ لہ بکوژانی عوسمان و ہہموویان دہمہغیان کو لاوہ بۆ تۆلہ سہندنوہ .

(۶۰) ہزار کہسم دیوہ لہ ژیر کراسہ خویناویہ کدی عوسماندا گریاون و موعاویہش لہ سہر مینبہر بہ گریانہوہ پیشانی داوان لہ دیمہشق، و عدلیش (ؑ) ووتی: نہی پەرور دگارم من دوورم لہ خوینی عوسمان، و پیاوہ کدکد ہستا و گہ راپیہوہ بہ لّام خوار بچہکانی دہورویہری ویستیان نہویش بیکوژن بہ لّام بہ ہزار حال رزگاری بوو لہ دہستیان و پڑیشتہوہ^۱.

۴- عدلی بہ نیازہ شام بگریٹہوہ و حہسہن نارازیہ:

پاش نہوہی عدلی (ؑ) وه لامی موعاویہی بیست (ؑ)، خلیفہ نیازی کرد جہنگ لہ گہل خہلکی شامدا بکات، و نامہی نارد بۆ قہیسی کوپی سہعد کہ والی میسر بوو، کہ خہلکی نامادہ بکات بۆ نہو جہنگہ، ہرورہا جوابیشتی نارد بۆ نہبو موسا الاشعری لہ کوفہ و بۆ عوسمانی کوپی حونہیف بۆ ہہمان مہبہست .

و خۆشی دہستی کرد بہ ووتاردان و ہہندانی خہلکی بۆ نہم مہبہستہ و خۆی سازدا بۆ ہیرش بردن و لہ شاری مہدینہ پڑیشتہ دہرہوہ (قثم کوپی عہباس) لہ جیگہی خۆی دانا لہوئی، و حہسہنی کوپی ہات بۆ لای و ووتی: واز لہم کارہ بیہینہ نہمہ خوین رشتنی موسلمانانہ و کہوتنہوہی دوویہرہ کی یہ، بہ لّام گویتی بہ ووتہکانی کوپی ژیری خۆی نہدا زیاتر سوور بوو لہ سہر جہنگ، و دہستی کرد بہ ریک خستنی سوپا، و لیوای دایہ دہستی عہمدی کوپی حنیفہ و عبدللہی کوپی عہباسیش (ؑ) دہستہ راست و عہمری کوپی نہبی سہلہمی بہر پرسی لای

^۱ البداية والنهاية (۷/۲۴۰).

چەپ، و بە تەواوی خۆی خستە پێ بۆ گرتەوهی شام، بەلام هاتنی عایشە و زویبەر و طلحە بۆ بەسرە و دواتر جەنگی جەمەل- ئەو نیازە پێ دواخست^۱.

۵- ئەمیری باوەرداران نوێنەری دەنێرت بۆ لای موعاویە:

لە پۆژی دووشەممە ۱۲ی رەجەبی سالی (۳۶)ی کۆچی، گەشتە کوفە، و پێیان ووت: فەرموو دابەزە بۆ ناو قەسری سپی، عەلی (ع) ووتی: نەخێر، عمری کۆری خطاب (ع) پێی ناخۆش ناخۆش بوو تێدا بەوێتەوه، و منیش وەك ئەو پێم ناخۆشە، و بۆیە لە (جامع الاعظم) دابەزی و دوو پکات نوێژی کرد، و پاشان ووتاریکی بۆدان و تیایداهانی دان بۆ خێر و چاکە، و بەرگری لێ دەکردن لە خراپە، و لە ووتارەکیدە وەسفیکی کوفە کرد.

وپاشان جوابی نارد بۆ جەریری کۆری عبدالله کە والی ھەمەزان بوو، و بۆ - اشعشی کۆری قەیس - کە والی نازربایجان بوو، و پێی ووتن بەیعتی لە خەلک وەرێگرن و نامادەیان بکەن بۆ مەبەستی کۆنترۆل کردنی شام و ئەوانیش بەو جۆرە ئەو ووتی هاتنەوه بۆ لای عەلی (ع). ھەرکە عەلی (ع) نیازی کرد کە سێک بنێرت بۆ لای موعاویە و بانگی بکات بۆ بەیعت دان، جەریری کۆری عبدالله ی بەجەلی ووتی: ئەو ئەمیری موسلمانان من نامادەم بۆم بۆ لای، چونکە نێوان من و ئەو دۆستایەتی یەك ھەیە، و بەیعتی لێ وەرەگرم بۆت.

(الاشتر) ووتی: ئەو ئەمیری باوەرداران مەنێرەوه، ئەترسم دلی لەگەڵ ئەودا بیت. و عەلیش ووتی: وازی لێ بیتنە، و بەنامەییەکەوه ناردی بۆ لای موعاویە و تیایدا باسی ئەوێ بۆ کردبوو کە موھاجرین و ئەنصار ھەموو بەیعتیان پێداوم و لەجەنگی جەمەلیش دا ئەوێ پروویدا پروویدا و بانگت دەکەم بۆ ئەوێ تۆش وەك ئەو خەلکە تر وەرە ژێر بەیعتەوه.

کاتی جەریر نامەکی دایە دەستی موعاویە، ئەویش عەمری کۆری عاص و سەرانی شامی کۆکردەوه و پراوی پێکردن، و ھەموو پازی نەبوون بەیعت بدیئت مەگەر پاش تۆلە لە بکوژانی عثمان بکاتەوه یان بیداتە دەستی ئەوان.

^۱ ھەمان سەرچاوە (۷/۲۴۰-۲۴۱).

كاتى عبدالله گهرايه وه و ههواله كهى به نه ميري باوهرداران دا (الاشتر) ووتى: نه م ووت نهو مه نيره؟ نه گهر خومت بناردايه، نه مزانى چون وه لاميان ده ده مه وه و ده ميان داده خه م، جري ر ووتى: جا نه گهر تو بجويتايه هه ره له وى له تو لهى عثمان ده يانكوشيت داماو، (الاشتر) يش ووتى پى: ناي نه ميري باوهرداران به قسه مى بكردايه تو و نهى تو سجن بكردايه تا كاره كانى نه نجام ده دا.

و جهريريش به تورهبى يه وه هه ستاو پوشته وه بو (قه رفساء) كه خوى والى نه وى بوو نا بهو جو ره (الاشتر) ها وه لى كى دلسوزى عه لى دوورخسته وه كه يه كى كه له ها وه له به ريزه كانى پيغه مبه رى خوا (ﷺ)، خوى ده لى ت: هه ركاتى پيغه مبه رى خوا (ﷺ) منى بدىايه به ده مه وه پي ده كه نى ده يفه رموو: ((يطلع عليكم من هذا الباب رجل من خير ذي يمن، على وجهه مصحة ملك))¹

٦- عه لى (ﷺ) به ره و شام به رى ده كه وى ت:

عه لى (ﷺ) ته واو ناماده باشى كرد بو گر تنى شام، سوپايه كى گه وهى خسته رى كه رپوايه ته كان هه ريه كه و ژماره يه كيان ووتوه به لام زو ربه يان لاوازن و پشتيان پى نابه سترى ت². و نه وهى كه ته نها رپوايه تى كى راست و ئيسناد باش بى ت نه وه يه كه ده لى ت (٥٠) هه زار جه نگا وه ره بو وه³.

و نه ميري باوهرداران له (نه خيله) سه رى ازگه مى خست كه نزيك بوو له كوفه وه و به رامبه رى شام بوو، و له ويره هوزه كان يه كه يه كه به جه نگا وه ره كانىانه وه هاتن بوو پالپشتى، و زيادى كو رى نضر الحارثى نارد به (٨) هه زار چه كداره وه، و پاشان به ره و مه دائين - به غدادى ئيستا - رو يشت و له و يشه وه (٣) هه زار چه كدارى نارد بوو ناوچه مى موصل ..

له و كاته دا هه والى بوو هات كه مو عاويه به سوپايه كى گه وروه هاتوه بوو (صفين) بوو به ره نكا رى كردنى سوپا كهى عه لى (ﷺ)، و نه و يش به سوپا كه يه وه كه و ته رى به ره و (ره قه) كه

¹ مسلم، ذ (٢٤٧٥).

² (البداية والنهاية) ده لى ت (١٥٠) هه زار / خليفه بن خياط (٩٠) هه زار / المعرفه والتاريخ (١٢٠) هه زار كس بو وه.

³ تاريخ خليفه لا (١٩٣) بسند حسن.

شاریکی سوریا به نیستا - و لهویشهوه به بهلهم و کهشتی چووئه وهری فورات و له (صفین) گیرسایهوه^۱.

۷- دهرچوونی موعاویه بو (صفین):

موعاویه (رضی الله عنه) زور بهراستی بوو له تۆله سندن له بکوژانی عثمان (رضی الله عنه) بۆیه که مینی دانا بو کۆمهله میسری که بهشداربوون له کاره ساتی شهید کردنی عثماندا، و له کاتی گهرانه و یاندا گرتنی و هموویانی کوشت، که یه کینکیان نه بو عه مری کوپی به دیل (الخزاعی) بوو^۲.

و ههروه ها توانی نهو سه رانه ی که دهستیان هه بوو لهو تاوانه دا له میسری یه کان وهك عبدالرحمن کوپی عدیسی، که نانه ی کوپی بشیر و محمدی کوپی حوزه یفه، بگریست و بیانکاته گرتوخانه وه له فهلهستین - له مانگی ذی الحجة ی سالی (۳۶) ی کۆچیدا هه موویانی کوشت^۳. و لهو کاته دا هه وائی بو هات که عه لی (رضی الله عنه) خه لکی عیراق و ناوچه کانی تری خستۆته پری بو گرتنی شام و بۆیه ووتاریکی بو خه لکی شام داو ووتی: وا عه لی هه موو خه لکی عیراقی لی هان داوون. (ذو الکلالع الحمیری) ووتی: ده ی سا تو نه مرکه و ئیمه ش جی به جی ی ده که ی^۴.

و خه لکی شام هه موو هه ستان و به یعه تیان دا به موعاویه له سه ر سندن خوینی عثمان و جهنگ لهو پیناوه دا، و عه مری کوپی عاص (رضی الله عنه) دهستی کرد به ئاماده کردنی سوپا و سازدانی لیواکان، و ژماره ی سوپاکه ی نهوانیش دیسان جیاواز له ناو راویه کان و میژوو نووسه کاندایه نیوان (۱۲۰ هه زار) و (۱۰۰ هه زار) و (۷۰ هه زار) به لām هه موویان لاوازن و جیگه ی ئارامی دل نین، به لām دوا ی لیکوئینه وه نه وه ده رده که ویت که (۶۰ هه زار جهنگاوه ر بوون) چونکه پاوی یه که ی صفوان کوپی عه مری سه کسی یه و خه لکی (حصص) له شام و خۆی زۆری لهو که سانه ی بینیه وه که بهشدار ی جهنگی صفین یان کردبوو^۵.

^۱ تاریخ الطبری (۶۰۴/۵).

^۲ المحن لأبي العرب التميمي، ۱۲۴.

^۳ خلافة علي، عبد الحميد، ۱۹۱.

^۴ الاصابة (۴۸۰/۱).

^۵ خلافة علي بن أبي طالب، ۱۹۴.

۸- جەنگ لەسەر ئاۋ:

سوپا كەي عەلى (ﷺ) گەيشتە (صفين) كە سوپا كەي موعاويە لەوئ سەربازگەيان خستبو، دەبينئ شوئيتكى فراوان نى يە تا سوپا كەي تئدا دابەزئيت و ناچار بە شوئيتكى لئوگايى يەوہ گيرسايدوہ كە ھەمووى تەلەزمە بەردى گەورە بو،^۱

لەم كاتەدا سوپاى عىراق نەبەلق بوون لەوہى كە سوپا كەي موعاويە ناھيئە دەستيان بگاتە ئاۋ، خئرا ھاتن بۆ لای ئەميرى باوہرداران و پئيان ووت چى بگەين؟ تيا دەچين؟!

عەلى (ﷺ) ھەستا بەناردنى (أشعث ى كورپى قەيس) بە دوو ھەزار جەنگاۋەرەوہ تا رئگە بگەندوہ بۆ گەيشتن بەئاۋ، و ئەوانئش جەولەيەكى سەرەتايى جەنگيان كرد و تيايدا سەرگەوتن و رئگيان كردوہ.^۲

بەئام رىۋايەتئكى تريش ھەيە كە پئچەوانەى ئەم رىۋايەتەى پئشەوہيە كە دەئيت: (أشعث ى كورپى قەيس) دەچئت بۆ لای موعاويەو پئى دەئيت: بۆ خاترى خوا، موعاويە - ئاگات لە ئومەتى محمد بئت، ئەوا ئەھلى عئراقتان ھەمووى كوشت ئەى كئ بئئى بۆ ماڵ و مندالەكانيان؟ خواى گەورە دەفەرموئت: ((وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا)) و موعاويەش ووتى: ئئستا تۆ بۆچى ھاتووت؟ ووتى: وازمان لئ بئئن با دەستمان بگاتە ئاۋى خواردنەوہ، و ئەوئش بە (ابى الاعور) ى ووت: واز لە براكانمان بئئن با ئاۋ بەكاربئئن.^۳

ئيتەر لەپاش ئەو رووداوہ بۆ ماوہى يەك مانگ رۆژى كەتئبەيەكى بچووك لە ھەردوولا دەرەدەچوون و جەنگيان دەكرد و پاشان دەگەرانەوہو جارى واش ھەبوو رۆژى دوو جار، و ئەمەش لەبەرئەوہ بوو ھيچ لايەكان پئيان خۆش نەبوو خوئيتكى زۆرى موسلمانانى ھەردوو لا برژئت و بەو ھىۋايەوہ ئەم جەنگە بچوكانەيان ئەنجام دەدا بەلكو صولح و ئاشتەوايى جئگاي شمشئر بگريئتەوہ ...

^۱ ھەمان سەرچاوہ، لا ۱۹۶.

^۲ مصحف ابن ابى شيبە (۲۹۵/۱۵) بئند ھسن.

^۳ سەر اعلام النبلاء (۴۱/۲) و مرويات ابى عئف، لا ۲۹۶.

دووهم دهستپيژندنې جەنگ

وه زعه كه گه پايه وه بۆ سهرده مي پيش (ذي الحجة) و جەنگ دهستی پي كرده وه وهك جار ان به مه فزه، مه فزه وه سريه سريه و شمشير يازی تاكه كه سي دهستی پي كرده وه، و نه مهش له ترسي نه وهی جەنگی گه وه وه گرانه كه نه كريت، و له وه ماوه يه دا نه وه جەنگه لا وه كيانه گه يشته (٧٠) تا (٩٠) جەنگ.

به لأم دوو سوپای زه به لاه به رامبهري يه كتری وه ستابن ناكاميان هه تيك رژان و شورې مال كاول كمر ده بيت، بۆيه عهلي (عليه السلام) به سوپاكه ي خۆی ووت: سبه يني چوار شه مه جەنگی يه كلا كه وه يان له گه لدا ده كه ين، و مو عاويه يشی له و نيازهی ناگادار كرد^١ و هه مووان خۆيان چهك و تفاقيان بۆ سبه يني ريك ده خست و دلّه پاوكه ي نه وه شيان بوو كه به رامبه ره كه يان براو مو سلمانه كه يانه و بيكوژن هه وه ی نه يكوژن هه وه ی.

١- رۆژی يه كه مه:

له رۆژی چوار شه مه دا، هه ردوو لا خۆيان ناماده كرد و ريزه كانيان ريك خست، و سوپاكه ي نه مي ري باوه رداران به و شيويه سوپاكه يان ريك خست، عهلي خۆی له ناو جه رگه دا بيت، و عبدالله ي كور ي عباس له لای چه پ و عمار ي كور ي ياسر يش سهر كرده ي نه سپ سواره كان، و محمدي كور ي حه نه في يه يش ليوای به ده سته وه بوو.

و سوپای شاميش خۆی له سهر گرده كه هه موو جه نگا وه رانی ناو جه رگه ي به ده سته وه بوو، و عه مري كور ي عاص سهر كرده ي نه سپ سواره كانی شام و (ذي الكللاع الحميري) به رپرسی لای پاست ..

^١ البداية والنهاية (٢٧٣/٧).

و بوؤجۆره هەردوو سوپا تێکەڵی یەکتای بوو، دۆل و دەشتەکیان پڕ کرد، و لەویدا علی (ﷺ) ووتاری دەدا بۆ جەناگاوەران و تیایدا داوای لێ دەکردن خۆگرو بەئارام بن و زیکرو یادی خوایان لەبیر نەچیت، لەبەیانێ زوووە جەنگ بە ناپەرەت ترین شیوە دەستی پێکردو بەردەوام هەر گەرم دەبوو مەگەر بۆ کاتی نوێژەکان شەپەکه بوەستایە، و هەرلایەك - و لە سەربازگەیی خۆیدا بەکۆمەڵ نوێژیان دەکرد و جەستەیی شەهیدانی هەردوو لا لەیەکی جیاوە کردنەو. یەکنێ لە جەناگاوەرەکانی سوپای علی (ﷺ) لەعەلی پرسى: ئەى ئەمیری باوەرداران ئاکامی کۆژراوی ئێمەو ئەوان کۆی یە؟ و عەلی (ﷺ) ووتى: هەرکەسێ لەئێمەو هەرکەسیکیش لەوان نیەتى پاک بێت و لەبەر خاتری پەزاسەندى خواو پۆژی دواىى بچەنگیت و بکۆژیت دەپرواتە بەهەشتەو^۱.

و بەردەوام ئەو پۆژە جەنگ بوو بەلام هیچ لایەك سەرکەوتنى بەدەست نەهێنا، و لەنێواری ئەو پۆژەدا عەلی (ﷺ) سەیریکی سەربازگەیی شامی یەکانی کرد و ووتى: خواپە لە منیش و لەوانیش خوش ببیت^۲.

۲- پۆژی دووهم:

بۆ پۆژی داهااتوو کە پۆژی پێنج شەممە بوو، عەلی (ﷺ) بەپەلە نوێژی بەیانى بە موسلمانان کرد و دای بەسەر سوپای شامی یەکاندا، و پێش ئەو هەندێ گۆرانکاری لە سوپاکەیدا کرد وەك گۆڕینی مەمەنە کە (أشعث) ی گۆڕی بە عبدالله ی کۆری بەدیل الخزاعى و ئەویشی خستە لای چەپ. و هەردوو لا بەرەو یەکتای کسان و شەپێکی گەرم و خۆیناوی دەستی پێ کرد و سوپای عێراقی یەکان بەرەوپێش چوونێکی بەرچاویان پێوە دیار بوو، و عبدالله ی کۆری بەدیل توانی لای چەپی سوپای موعاویە بشکێنێت و بەرەو کەتیبەکەى موعاویە کەوتە پێ و جەنگێکی دژوار و بێ وێنەى دەکرد، و لەم سەرکەوتنە لاوەکی بەی عێراقی یەکاندا هەموو سوپا تەکانیک پۆشته پێشەو تا وای لێ هات موعاویە خەریک بوو گۆرەپان بەجێ بهێڵێت و هەلێت، بەلام خۆی گرت و پووی نەهات ئەو کارە نەنگە بکات و بەپێچەوانەو هانی کەتیبەى (السهباء) ی دا کە

^۱ سنن سعید بن منصور (۳/۳۴۴-۳۴۵) بسند ضعیف.

^۲ مصنف ابن ابی شیبە (۲۹۷/۱۵) بسند ضعیف.

خۆی سەرپەرشتی دەکردن بۆ گیان فیدایی و بە گوڕو تینەوه بەرپەرچی سوپای عەلیان دایەوه و عبدالله ی کوڕی بەدیل شەهید بوو، و یەكسەر (الاشتر) یان خستە جێگە،
و سوپای شام ئارامیان گرت و خۆیان گرت و پەیمانی مردنیان دا بەیەكتری و سەرلەنوێ
هێرشیان بردهوهو كۆمەڵێكیان لێ شەهید بوو لەوانە (عبدالله ی كوڕی خطاب و حەوشەب و ذو
الكللاع) (ﷺ) و ئەم جاره سوپای شام هێرشیان هێناو زۆریان هێنا بۆ سوپای ئەمیری باوەرداران
تا وای لێ هات عەلی (ﷺ) دەستی كرد بەگەرم كردنەوه و بەرزكردنەوهی وری سوپاكە ی و
هەموو پەیمانی جەنگ تا مردنیان دا بەیەكتری.^۱

و(عماری کویری یاسر) (ﷺ) لەتەمەنی (۹۴) سالییدا بوو کاتی بەشداری ئەم جەنگە ی
کرد، و بەگوڕو تینەوه دەجەنگاوهانی خەلكەكە ی دەدا و وری بەرزكردنەوه بەلام سۆزو
خۆشەویستی هەر هەبوو بۆ براکانی لەسوپای شام، ئەوهبوو جەنگاوهریکی تەنیشتی ووتی: خەلكی
شام بێ باوەرن، و عمار زۆری پێ ناخۆش بوو بەرگری لێ كرد شتی وا بلیت و پێ ی ووت: بەلكو
لێمان یاخی بوون و نێمە لەسەر ئەو یاخی بوون و سەرکەشی یەیان (البغی) جەنگیان لەگەڵ
دەكەین ئەگینا خوامان یەكەو پیغەمبەرمان یەكەو قیبلەشمان یەكە.^۲

ئەو گوڕو تینە ی لە عمارێکی پیردا كە لەتەمەنی (۹۴) سالییدا بەو گوڕو تینەوه دەجەنگا ئەوه
پۆلێنکی گەورە ی هەبوو لە بەرزكردنەوهی وری لێپرانی جەنگاوهرهكاندا و توانیان پێ رەوی
جەنگەكە بە بەرژووهندی خۆیان بگۆڕن و عماریش زیاتر هانی دەدان و دەیووت: بۆ پیغەمبەر هاشم،
بەهەشت لەژێر سیبەری شمشێردایە،

لە خۆرئاواو بوونی ئەو پۆژەدا عمار (ﷺ) داوای قاپێ شیر ی کرد و پاشان ووتی:
پیغەمبەری خوا (ﷺ) پێ ی فەرمووم ئە ی عمار ناخر خواردنەو یەك لە دنیا دا بیخۆیتەوه قاپێك
شیرە.^۳ و داوای ئەو قاپە شیرە، خۆی و هاشمی کوڕی عوتبە ی کوڕی أبی وقاص پۆشتنە ناو
جەنگەكەوه و بەگوڕو تینەوه شەریان دەکرد و هەردووکیان شەهیدبوون و نەگەرانەوه (ﷺ).^۴

^۱ الاصابة (۱/۴۵۴).

^۲ مصنف ابن أبي شيبة (۲۹۰/۱۵) إسناده حسن لغه.

^۳ مصنف ابن أبي شيبة (۳۰۲/۱۵).

^۴ تاريخ الطبري (۶۵۲/۵).

۳- شەوی ھەریر:

شەوی ھەینی جەنگە کە تا بێت گەرمتر دەبوو کە پۆژانی پێشوو شتی وای بەخۆوە نەدیوو، و ھێرش و پەلاماری عێراقی یەکان زۆر بەھێزتر بوو تا وایان کرد لە شامی یەکان لە شوێنەکانی خۆیان بترازن، و عەلی (ؑ) شەپکی نازیانەو نەبەردی کرد و پەیمان مردنی دەبەست^۱. نێمام شافعی دەلێت: لە عەلی یەو دەگیرنەو کە شەوی ھەریر نوێژی ترسی (صلاة الخوف) کردوو لە مەغریبدا^۲.

یەکی لە بەشاربووانی ئەو جەنگە دەگیرێتەو و دەلێت: سێ شەو و سێ پۆژ بەردەوام جەنگمان دەکرد تا پمەکانی دەستمان شکا، تیرمان پێ نەما، و ناچاربووین دەستمان کرد بە شمشیریازی و تا نیوەی شەو بەو جۆرە بووین، تا وامان لی ھات باوەشمان کرد بەیەکدا، و کاتی شمشیرەکانیش کۆل بوون - وەك ناسن ئەمان کیشا بەیەکتیدا و دواتر ھەر دەسکەکی مابوو بەدەستمانەو و ئەمان دا لەیەکتەری و تەنھا گوێمان لە مەرەو ھەمی یەکتەری بوو، و پاشان دەستمان کرد بە شەپە بەرد و پاش ئەوێش دەستمان کرد بە شەپە قوڕ و خۆل و پاشان دەستمان کرد بە گازگرتن لەیەکتەری بەدانەکاغان.

تا پۆژی ھەینی بەردەوام بوو، و خۆر بەرز بوویەو و یەك ئالا بە ھەلکراوی نەدەبینرا و لەناو تۆزو غوباردا ھیچ کۆی دیارنەبوو و جەنگ ھەردوو لای ماندوو کەردبوو و دەستەکانی شەکەت کەردبوو، و گەروەکانی ووشک کەردبوو^۳.

(ابن کثیر) وەسفیککی ئەو پۆژەمان بۆ دەکات و دەلێت: شەوی ھەینی بوو - شەوی ھەریر - جەنگاوەرەکان گازیان لەیەکتەری دەگرت تا ھیلاک دەبوون ئیتر ھەردووکیان دادەنیشن و کەمی دەحوانەو و بەدانیشنەو مەریان دەدایە سەر یەکتەری و پەلاماری یەکتەریان دەدا و پاشان ھەلەسانەو و وەك لەسەرەتاو دەستیان دەکەردەو بەجەنگ - إنا لله وإنا اليه راجعون - و خەلکی

^۱ المستدرک (۱۰۲/۳) الذھبی: ضعیف.

^۲ تلخیص المسمر (۷۸/۲).

^۳ رقعة صفح، ۶، ۳۶۹.

ئا بەم جۆره بوون تا پوژ بوويه و هه موو موسلمانەكان بەناماژەي چاو نويزي بەيانيان شەنجام دا و جەنگ بەردەوام بوو تا كاتي چيشتهنگاو، و لەوكاتەوه ورده ورده سەرکەوتن بەلای سوپاي نەميري باوەرداراندا دەشكايەوه^۱.

۴- بانگەشەي - تەحكيم :-

حالي هەردوو سوپاكە شپزە بوو، و گەيشته ئاستيێك كە نيتر تواناي جەنگيان نەما، و (أشعث ي كورې قەيس) كە سەرۆكي هوزي كنده بوو لەشەوي هەريدا ووتاريكي بو هاورپيكانی دار ووتی: (بەچاوي خۆتان ئەي موسلمانان - لەدویني وه دەبينن چۆن عەرەب قري تیکەت، وەللاهي گەشتووومدە ئەم تەمەنەم شتي وام نەديوه، دەي ئەوهي ليريه با ناديارەكان ناگادار بکاتەوه و ئەگەر سەبيني دەست هەلگرين لە جەنگ عەرەب هەموو لەناو دەچيێت، و ئاپرەكان دەتکيێن، خۆ بەخوا لەترسي جەنگ من ئەم قسەيه ناکەم، بەلام من پياويكي بەتەمەنم و خەمي سەبيني ي ژن و مندالەکاغانە کاتي ئيمە هەموو لەناو بچين، ئەي خواي گەوره من بۆچووني خۆم پيشکەشي هۆزەكەم و هاودينه کانم کردو کەمتەرخەم نەبووم)^۲.

ئەم قسانەي (أشعث) موعاويه (رضي الله عنه) ووتی: (بە رەبي كەعبە راستەكان، ئەگەر بەيانيش ئەم شەپە بەردەوامبکەين - پياو ناميني - پۆمەکانيش زۆر بەناساني پەلاماري ژن و مندالە جيماوەکاغان دەدەن، و فارسەکانيش پەلاماري عيراقيان دەدايهوه و ژن و مندالەکانيان زەوت دەکرد، بەخوا ناقل و ژيرمەندان هەست بەمە دەکەن، و پاشان بەهاورپيکاني ووت: قورشان هەلواسن بەنووكي شمشيرەکانتانەوه)^۳.

نيتر ئەمە راستي يەكەو هەردوو لايەني شەپکەر هەستييان پيکەر و گەيشتنە ئەو قەناعەتە و ئەمەش حەقيقەتيێکە و دەباويه پيش جەنگەكە هەستييان پي بکردايە بەلام شەيتان ناهيتلي ئەوه کاني ئادەم بەردەوام دەست لە ملي يەکتەر بن و کەرنەفالي خۆشەويستی بۆ يەکتري بچن. و ئەمە فيل ئەبوو لەلاين هاوەليكي بەريزي پيغەمبەري خواو (ﷺ) کە (عەمري كورې عاص) بانگەشەي بۆ بکريت و سەبەئي يەکان زۆر پي ي قاس بوون چونکە ئەوان لەناوي ليل دا

^۱ البداية والنهاية (۲۸۳/۷).

^۲ وقعة صفين، لا ۴۷۹.

^۳ ههسان سەرچاوه، لا (۸۸۱، ۸۸۴).

هزيان له مهله بوو، ده يان زانی موسلمانان تا مه شغولې شهړو جهنگ بن نايانپه رږښته سهر شهوان
كه بكوراني عثمانی كورې عفان (ﷺ) ي بې تاوان و غدر لي كرايوون.

و سبه بنی يه كان كه خهريك بوو خوريان بهره و ناوايوون بچيت به ناشته وايي موسلمانان
له ناو خوياندا شهوان ناچار يوون هم موو شتيك كه بشي و نه شيت، بيده نه پال هم موو موسلمانيتك و
به دم علي يهوه ده يان درو پتك بخن، و له وانه: شهو قورثانان يان بهرز نه كړدو تهوه مه گهر فيل و
ساخته يه كي به دواوه يه^۱.

شهو رپوايه تهی (أبي مخنف) كه گريمانی شهوه ده كات كه گوايه علي (ﷺ) بهو
بانگه شه يه كي كه خهلكي شام پيشنياريان كړدبوو كه - ته حكيم ي قورثانه - پازي نه بوو به لام
له ژير فشاري قورثان خوينه كان - خه واريچ - دا ناچار يوو قبولي بكات)^۲. شهو رپوايه ته واهي يه
به هيچ جورتيك قبول ناكريت چونكه (أبي مخنف) نيمامي يه كي داخ له دلته.

له بهرام بهردا رپوايه تهی وا هه يه له رپويه كاني بهوه تو مه تبار نه كرون كه ثاره زووي خويان چيروك و
ووته هه لېه ستن و بيده نه پال شهو دوو هاوه له بهر ته ي پتغه مبهري خوا (ﷺ) كه علي و موعاويه
بوون، له وانه شهو رپوايه تهی پيشهوا (أحمدی كورې هنبه ل) له (حبيب) ي كورې (أبي ثالث) وه
ده گير پتته وه و ده لیت: نيمه له (صفين) بووين، كاتي جهنگه كه له سهر خهلكي شام گهرم بسو
عه مري كورې عاص ووتي به موعاويه: قورثانيك بنيره بو لای و بانگي بكه بو لای كتيبه كي
خواو دلتيابه شهو نه خير ناكات، و به پياوړي كدا قورثاني ناردو ووتي به علي (ﷺ): له نيوان نيمه و
نيوه دا با قورثان هكه ممان بيت، ((أَلَمْ تَرَى إِلَى الَّذِينَ أَوْتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ
اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِنْهُمْ وَهُمْ مُعْرِضُونَ)) "آل عمران/۲۳".

علي ووتي: به لي باشه، من شايان ترم قبولي بكه م، و قورثان خوينه كان كه به ده وري عه ليديا بوون
شميره كانيان خسته سهر شانيان وووتيان: شهي شه ميري باوه رداران بو بهرده وام نه روين بو يان تا
خواي گه وره نيوانان ده خات به لايه كدا؟.

^۱ الكامل (۳۸۶/۲).

^۲ تاريخ الطبري (۶۶۲/۵).

و لهوکاته دا - سهیل ی کورپی حنفیف الانصاری - (ﷺ) ووتی: نهی خه لکینه خوټان تاوانباریکهن، نیمه له پوژی خودیبیه له گه ل پیغه مبهری خوادا بووین، زوریه مان شه پمان پی باش بوو به لām پیغه مبهری خوا ریکه وتنی کرد له گه ل بی باوه پاندا و تهنانهت (عمر) (ﷺ) نارازی بوو بهو سولحدو سوره تی فتح هاته خواره وه بۆ سهر پیغه مبهری خوا (ﷺ)، و عدلیش (ﷺ) ووتی: به پاستی نه مدهش فدهتو مه سه له که داده خات و گه پایه وه و خه لکه کهش له گه لیدا گه پانه وه^۱.

پازی بوون هه ردوو لا به وهی قورناتن حه که می هه ردوو لا بیټ و صولح بکه ن له سه ری، به بی نه وهی مه رامی هیچ کام له لایه نی شه پکه ر بیته دی، نه شامی یه کان بکوژانی عثمانیان له بیرما، و نه عدلی (ﷺ) داوای به یعدت دانه کی له بیرما، نه مدهش له بهر بهرژه وهندی گشتی و نه فدهوتانی نومتهی عمه (ﷺ) له شه ری نه خوازرای لابه لاییدا که ده بیټ نهو خوینانه له جهنگه پرزگار بخوازه کاندا برژیټ له پیناو بانگه وازی نیسلام و گه یاندنی ثابینی نوئ به سه راپای دانیشوتانی سه ره زوی، و نه مری واقع نه مه ی به سه ر موسلمانانی هه ردوو لادا فهرز کرد و نه م هه نگاههش ده ری خست که موسلمانان هیشتا له ناستی بهر پر سیاریتی و هیژو ده سه لات و باوه پ به خو کردندان^۲.

نه میری باوه پداران علی (ﷺ) دلئ زۆر خوش بوو به وه ستانی جهنگی (صفین) و پازی بوو به (ته حکیم). و به سه رکه وتن هه ژماری ده کرد و گه پایه وه بۆ کوفه^۳. و نومیدی خواست ته حکیم خالی ناشت بوونه وهی نومته بیټ و یه کریزی بگه پینیتته وه و ده ولت به هیژیکاته وه و بزوتنه وه پرزگار بخوازه کانی وولاتان بخه نه وه گه پ.

کۆمه لیک هۆکار بوونه هۆی نه وهی هه ردوو لا ته حکیم قبوول بکه ن له وانه:

* کۆتا چاره سه ر بوو بۆ وه ستانه وهی ده ریای خوین رشتن له هه ردوو لایه نی موسلمانان و هه ولتیکه هه مه لایه نه و گومانی سه رکه وتن زۆر بوو به پیچه وانه ی هه وله تاکه که سی یه کانی جهنگی جه مه ل که شکستیان ده هیټنا.

^۱ الانصاف، لا ۵۳۰.

^۲ دراسة في تاريخ الخلفاء الامويين، لا ۳۸.

^۳ دراسة في تاريخ الخلفاء، لا ۳۸.

* کوژراویکی زۆر و پشتهنی خوینیکی لهپادهبهدهر له ههردوو لا و ترسان له لهناوچوونی ههموو پیاوانی نیسلام و ههول دان بۆ ناگرهست نارهزوی ههردوو لا بوو.

* نهو وهرسی و بیتاقهتی یه پووی کرده خهلکی بهبۆنهی درێژی جهنگهکه، وهك بلی ی ههموو لایهك چارهپروانی ناوا پێشنیاریك بوون كه هاواری وهستانی لافاوی خوین بکات و خهلکی بپۆن بهدهمی یهوه و جهنگاوهرهكان هاواریان دهکردو دهیان ووت: جهنگ سهری خواردین و مانهوهمان له ناگرهست و شهروهستاندایه^۱.

و بهرزکردنهوهی قورئان شتیکی تازه نهبوو، بهلکو پێشتر لهجهنگی جهمهل دا (کهعب ی نوری سور) ی لهسهه شههید کرا کاتی هاواری دهکرد وهرن بهدهم ئهم قورئانهوه و شهرمیکی لی بکهن و جهنگ بوهستین بهلام ئهم جاره له (صفین) دا بهرزکردنهوهی قورئان ههولێ تاکهکهسی نهبوو بهلکو ههولێ سههکردایهتی بوو بۆیه ئومیدی سههکهوتنی زیاتریبوو.

* نیمان و بیروباوهڕ لهدهلهکاندا جێگیر بوو بۆیه هاتن بهدهم بانگهوازی دهنگی ناشتی یهوه وهك خوای گهوره دهفرمویت ((فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ)) "النساء/ ۵۹"، واته: لهههershتیکیدا ناکۆکی کهوته نیوانتان بگهڕێنهوه بۆلای خواو پێغهمبهه بۆتان چارهسهه دهکات.

۵- شههیدکردنی عهمار ی کوری یاسر (رضی الله عنه):

نهو فهرموودهیه (صحیحه) و لهزانستی فهرمووده دا وههگیراوه كه پێغهمبهه ی خوا به عمار ی کوری یاسری فهرموو: ((تقتلك الفئة الباغية))^۲ واته عهمار کۆمهلیکی یاخی بوو شههیدت دهکهن، بۆیه شههیدبوونی زۆر کاریگهه بوو لهسهه جهنگهکه و ههموو هاوهلان (رضی الله عنه) بهدوای عهمارهوه بوون و نهو لهههموو لایهك بوایه، نهوانیش دهچونه نهو سههنگهه و (خزیمه) ی کوری (ثابت) (رضی الله عنه) دهستی نهدههچوه جهنگ لهگهڵ برا شامی یهکانیدا بهلام هههکه عهمار ی بینی شهه دهکات نهویش دهستی دایهوه شمشیرهکهی و چونکه نهو فهرموودهیهی سهههوهی بیستبوو^۳.

^۱ الصفین، ۲ (۲۸۲-۲۸۴).

^۲ مسلم، ۲ (۲۹۱۶).

^۳ مسلم، ۲ (۲۹۱۶).

له‌پړوايه‌ټيكي - صحيح - دا هاتووه كه دوو كهس له‌لای عبدالله ى كوپى عه‌مرى كوپى عاص دا ده‌مه‌قاله‌يان بوو له‌سهر نه‌وې نه‌و ده‌بیوت من كوشتوومه و نه‌وى تریش ده‌بیوت من كوشتوومه و عبدالله یش توپه‌بوو ووتى: يه‌كيكتان خوى لى‌ پزگار بكات و نه‌و خوینه بخاته سهر براده‌كه‌ى چونكه من له‌پيغه‌مبه‌رى خوا بيستوه كه فهرموويه‌تى ((تقتله الفئنة الباغية)) واته كۆمه‌لتيكى سهركه‌ش و ياخى له‌موسلمانان ده‌يكوژن، موعاويه به عبدالله ى ووت: ده‌ى كه‌واته تو چى ده‌كه‌يت له‌گه‌لماندا؟ نه‌ویش ووتى: باوكم سكالاي منى كرد له‌لای پيغه‌مبه‌ر (ﷺ) كه گوټپرايه‌لى ناكم و پيغه‌مبه‌ریش پى ى فهرمووم: ((اطع أباك مادام حياً ولا تعصه)) واته: ((به‌گوئى باوكت بكه تا له‌زياندايه و سهرپيچى مه‌كه)) و منيش له‌گه‌لى ده‌م و به‌شداری جه‌نگيش ناكم^۱.

و (بخارى) له‌ نه‌بى سه‌عيد خوده‌ريه‌وه ده‌گيږيټه‌وه كه ده‌ليټ: نيمه - له‌كاتى دروست كردنى مزگه‌وته‌كه‌ى پيغه‌مبه‌ردا (ﷺ) يه‌ك يه‌ك خشتمان هه‌لده‌گرت به‌لام عمار دوو دوو خشتى هه‌لده‌گرت و پيغه‌مبه‌رى خوا (ﷺ) به‌و جزره چاوى پى ى كه‌وت بانگى كرد و توژه‌كه‌ى لى‌ ده‌كرده‌وه و پى ى ده‌فهرموو: ((ويح عمار تقتله الفئنة الباغية يدعوه‌م الى الجنة ويدعونه الى النار))^۲ واته بى‌ قه‌زابى عمار كۆمه‌لتيكى سهركه‌ش و ياخى ده‌يكوژن و نه‌و بۆ به‌هشتيان بانگ ده‌كات و نه‌وان بۆ ناو ناگرى بانگ ده‌كهن و عه‌مايش ووتى: په‌نا نه‌گرم به‌خوا له‌ فيتنه‌و نا‌زاوه‌گيږي.

و پيغه‌مبه‌رى خوا (ﷺ) ده‌فهرمويت: ((قاتل عمار وسالبه في النار)) واته بكوژى عه‌مارو نه‌و كه‌سه‌يشى شته‌كانى لى‌ ده‌كاتوه بۆخوى له‌ناگرى دۆزه‌خ دان.

۶- هه‌لس و كه‌وتى جوان له‌كاتى جه‌نگ و پرويه‌پرويوونه‌كه‌دا:

له‌جه‌نگى - صفين - دا شتى وا سه‌ير پروى داوه كه تاكانه‌يه‌و له‌هيچ جه‌نگيكي دونيادا شتى وا نه‌بينراوه، و نه‌گهر هه‌زاران كه‌سى ناو گۆره‌پانه‌كه به‌چاوى خزيان نه‌يانبينيايه كه‌س باوه‌رى پى نه‌ده‌كردن و به‌لكو خويشيان باوه‌ريان پى نه‌ده‌كرد، چونكه گۆره‌پانى جه‌نگ كه‌شيكي

^۱ البخارى، ژماره (٤٤٧).

^۲ السلسلة الصحيحة (١٨/٥-١٩).

تایبه ته .. سۆزو بهزهیی .. خزمایه تی .. نوێژو ئاینداری .. وه فاو به لێن بردنه سهر و فیل نه کردن و به شداری کردن بهی شه پر کردن! و نه مانه و چه ندان شتی تر که په وشتی بهرزی موسلمانان ده سه لمینیت تنانه ت له کاتی شه پر و پیکادانیشدا له وانه:

* له گهرمه ی شه پر دا گوێیان له بانگ بوایه جهنگه که یان ده وه ستان و ده ستیان ده کرد به نوێژ جگه له شهوی ههریر که هه مووان به ئاماژه ی چاو نوێژه کانیان کرد به خێرای پاشان ده ستیان کرده وه به جهنگ^۱.

* نه و رۆژه ی عه ماری کوپی یاسر (ع) - شه هید کرا - شه پر که وه ستاو هه ردوو لا نوێژیان له سهر کرد له ته نیشتی یه کتریدا^۲.

* عه مری کوپی عاص (ع) جوابی نارد بۆ سه ربازگه ی عه لی (ع) که با جهنگه که به شیوه یه کی کاتی بووه ستین تا جهسته ی کوژراوه کان به خاک ده سپێرین و نه وانیش پێیان باش بوو هاتن به ده م داواکاریه که یانه وه و راوی یه که ده لیت وه که په نجه کانی ده ست هه ردوو ده چوون به ناو یه کدا.

* هاوه لانی عه لی (ع) شه هیدیکه ی خۆیان به لای عه مری کوپی عاص دا برده وه - عه مر ده ستی کرد به گریان بۆ و ووتی: نه وه پری ئیجتیهادی خۆی کرد و نه مه ی بۆ خوا به باش زانی^۳.

* کاتی شه پر ده وه ستا - وه که سه ربازیکه ی به شداربوی صفین ده گیرێته وه - هه موو سه ردانی یه کتریان ده کرد و ده چوین بۆ لای یه که و قسه مان ده کرد له گه ل یه کتریدا^۴.

هه موو ده چوون بۆ ئاوه ینان و له وی وه که برا بوون و کهس جهنگی له گه ل که سدا نه ده کرد و پال پالینیان بوو له سهر ئاو خواردنه وه و هیچ کهس نازاری کهسی تری نه ده دا^۵.

^۱ تاریخ دمشق (۲۳۳۹/۱۸).

^۲ انساب الاشراف (۵۶/۶) بسند حسن الى عتبة.

^۳ هه مان سه رچاوه هه مان لایمه.

^۴ سه اعلام النبلاء (۴۱/۲).

^۵ تاریخ الطبری (۶۱۰/۵).

* دووکەس دەستیان دەکرد بەشەر بە بۆکزو گاز لەیەکتر گرتن و هەرکە ماندوو دەبوون هەردووکیان دادەنیشتن و دەستیان دەکرد بگفتووگۆز را گۆڕینهوه و قەناعەت بەیەکتری کردن و لەپاش ئەوێ حەوانەوه دیسان هەڵدەستانەوه بۆ یەکتری و پەلاماری یەکتیان دەدا.

* گەنجی یەك هۆز بوو بوون بەدوو بەشەوه هەرلایەك و قەناعەتی وابوو لەلایەك شەڕیکەن و لەوێتێناوەدا گیانیان دادەنا و لەکاتی شەڕوەستاندا هەموو هۆزەکە دەچوونەوه بۆ سەردانی یەکتی.^۱

* کۆر دەبینی بەس لەبەرئەوێ دلی باوکی لی نەرەنجی و لی ی زویر نەبیت لەگەڵیدا پۆیشتوو ه بۆ جەنگ بەلام لەوێ نامادە نی یە خوینی برایەکی موسلمانێ خۆی برژێنیت وەك عبدالله ی کۆری عەمری کۆری عاص.

* لەناو ئەم جەنگەدا کۆمەڵی لە قوتاییانی عبدالله ی کۆری مەسعود (ﷺ) بەشداری جەنگەکیان کرد بەنامادەبوون و بۆ بەرگری لەخراپە و زۆلم و ناپەوایی لەهەر لایەکیانەوه پڕووبدات، و بەعەلیان ووت: ئێمە لەگەڵ هیچ لایەکتاندا نابین بەلام حەزدەکەین لەنزیکیەوه چاودێری جەنگەکە بکەین و ئەگەر شتیکی ناپەوا لەهەر جەنگاوەرێکیەوه پڕویدا ئێمە دەپۆین بۆی و بەرگری ئەو کارە لی دەکەین،

و عەلی (ﷺ) زۆر خوشحەل بوو بەم هەلۆیستەیان و ووتی: زۆرباشە یاخو بەخێریین، ئەمەیه تیگیشتنی راستقینە لە ئیسلام و زانیاری فەرموودەکان و ئەوێ بەم کارە ئێو پازی نەبیت ئەو زالم و ناپاکە.^۲

۷- هەلس و کەوتی جوان لەگەڵ دیلەکاندا:

لەجەنگی صفین دا بەروونی هەلس و کەوتی جوان و شایستە دەبینین لەلایەن عەلی یەوه (ﷺ) بەرامبەر بەو کەسانە ی کە بەدیل گیرابوون، ئەمەش شتیکی سەیر نی یە چونکە ئیسلام و پۆلەکانی پەرورەدە دەکات لەگەڵ ئەسیری بی باوەرانیشتادەبیت بەرپۆز حورمەتەوه هەلس و

^۱ البداية والنهاية (۷/ ۲۷۰).

^۲ خلافة علی بن ابی طالب، عبدالمعید، ۴ (۲۴۳).

کهوتیان له‌گه‌لدا بکریټ و نابیټ نان و خواردن‌یان لی بگیریټه‌وه و نابیټ ببه‌ستریټه‌وه و نابیټ سهرما یان گهرمایان بیټ و نابیټ نه‌توانن په‌یوه‌ندی به‌که‌س و کاریانه‌وه بکه‌ن و هتد.

به‌لام له‌به‌رنه‌وه‌ی نه‌سیره‌کان هیټو پالېشتی لایه‌نه‌که‌یه‌تی نابیټ نازاد بکریټ له‌ناو جه‌نگه‌که‌داو ده‌بیټ رابگیریټ تا جه‌نگه‌که ده‌که‌ویټ به‌لایه‌که‌دا، چونکه ده‌رواته‌وه ناو سوپاکه‌ی و به‌هیټیان ده‌کاته‌وه، له‌به‌رنه‌وه‌ علی (عليه السلام) دیله‌کانی چه‌پس ده‌کرد و داوای به‌یعه‌تی لی ده‌کردن و نه‌گهر همرکه‌سیټکیان به‌راستی به‌یعه‌تی بدایه نه‌وه به‌ره‌لای ده‌کردن، و نه‌گهر گیربوایه‌و به‌یعه‌تی نه‌دایه، نه‌وه چه‌ک و ولّاخ و شته‌کانی لی ده‌سهند و ده‌یدا به‌و جه‌نگاوه‌ره‌ی که دیلی کردووه، و پاشان قورنانی ده‌هیټناو سویندی ده‌دان که به‌شداری شه‌ره‌که نه‌که‌نه‌وه و پاشان نازادی ده‌کردن و له‌ریوایه‌تی‌کی‌شدا یه‌کی (٤) دره‌میشی پی ده‌دان^١.

نه‌سیریټکی تریان هیټنا بولای نه‌میری باوه‌رداران و هاواری کرد: به‌نه‌شکه‌نجه مه‌مکوژن، علی (عليه السلام) پی ی ووت: به‌هیچ شیوه‌یه‌ک ناتکوژین من له‌خوای هه‌موو جیهانیان ده‌ترسم و پاشان نازادی کرد و ووتی: نه‌گهر خیټرداریټ به‌یعه‌ت ده‌ده‌یت؟

٨- چهند که‌س کوژرا له‌و جه‌نگه‌دا؟

هه‌روه‌ک جه‌نگی جه‌مه‌ل - که میټروونوس و پرایه‌کان جیاوازیان هه‌بوو - هه‌ریه‌که‌و ژماره‌یه‌کی خه‌یالی نووسیوه، هه‌یه جه‌زده‌کات ژماره کوژراوی خویان که‌م بکاته‌وه و ژماره‌ی به‌رامبه‌ر زیاد بکات تا نازایه‌تی خویان ده‌ربخات، و هه‌ش بووه ژماره‌ی به‌رامبه‌ری که‌م کردوټه‌وه و کوژراوی خویانی زیاد کردووه نه‌مه‌ش له‌به‌رنه‌وه‌ی سۆزو به‌زه‌یی خه‌لکی بولای خویان رابکیټشیټ به‌لام نزیکه‌ی (٢٨ تا ٣٠) کاتومیټر شه‌ر کراوه^٢.

هه‌رچه‌نده جه‌نگه‌که‌ خه‌ست و دژوار بوویټ، دژواری و ناهه‌مواریه‌که‌ی نه‌ده‌گه‌یسته راده‌ی شه‌هیدو کوژراوانی جه‌نگی مه‌زنی قادسیه که موسلماننه‌کان (٨٠٠٠) شه‌هید و فارسه‌کانیش (١٢) هه‌زار کوژراویان هه‌بوو، نیټر نازام نه‌م ریټه زۆرانه‌یان له‌کوی هیټناو چۆن چووه

^١ الدولة الاموية (٣٦٠-٣٦٢).

^٢ الصواعق المرسلة (٣٣٧/١) بدون سند.

عهقلیانوه که پیاویکی وهك (ابن ابی خیشمة) کوژراوانی ههردوولا به (٧٥) ههزار کهس مهزهنده دهکات و ابن قهیمیش - بهزیاتر له (٧٠) ههزار کهس مهزهنده دهکات!

٩- نه میری باوه پداران عهلی (ﷺ) سهردانی کوژراو و برینداره کان دهکات:

نه میری باوه پداران (ﷺ) له دوای هه موو جهوله یه کی جهنگه کان، سهردانیکی مهیدانی گۆره پانی جهنگه کانی ده کرد و سه میری کوژراو و برینداره کانی ده کرد و دوای لیخۆش بوونی بۆ ده کردن، یه کۆ لهو که سانه ی لهو ی بوو ده لیت: عه لیم بینسی به سواری نه سپه که ی پیغه مبهری خواوه بوو (ﷺ) که ناوی (الشهباء) بوو به ناو کوژراوه کاندای ده گه پراو له کاتی گه پانیدا (الاشتر) یشی له گه لدا بوو،

دایان به لای یه کۆ له شه هیده کانی شام دا (الاشتر) ناسی یه وه ووتی: وه للاهی به پیاویکی موسلمان و چاک ده هاته بهرچاوم، عه لیش (ﷺ) فهرمووی: ئیستایش موسلمانیکی پیاوچاکه، نهو پیاوه ناوی حابس ی کورپی سعه دی طانی بوو، یه کۆک بوو له خواناس و قازی یه ناوداره کانی شام، و نه م قازی هاته لای عمری کورپی خطاب (ﷺ) و پۆ ی ووت: خهویکم دیوه زۆر ترساوم لی ی!، عمر فهرمووی: چی یه؟ ووتی: خۆرو مانگم له خه ومدا بینسی کردیان به شهرو نه سته ره کانش بوون به دوو به شه وه، عمر (ﷺ) ووتی: تۆ له گه ل کامیاندا بوویت؟ ووتی: له گه ل مانگدا بووم و عمریش نایه تیکی قورنانی خوتند که نه مه بوو ((وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً)) "الاسراء/ ١٢" واته: شهوو پۆژمان وهك دوو به لگه ی خۆمان دروستمان کردوون و شه ومان به تاریکی سپیوه ته وه و پۆژمان به پووناکی هیشته ته وه، ده ی وه للاهی هیچ نه رك و بهرپر سیاریتی یه کت ناخه مه نه ستۆ و هه رگیز ناتکه م به بهرپرس، و پراویه که ده لیت بیستوومه له جهنگی (صفین) دا له گه ل موعاویه دا بوو شه هید کرا^١.

و دای به لای کوژراوه کانی خۆیانداو کوژراوه کانی موعاویه داو ووتی: خوا لیتان خۆش بیت، خوا لیتان خۆش بیت، به ههردوو لای دهووت^٢.

^١ مصنف ابن ابی شیبه (٧٩/١١) بسند منقطع.

^٢ خلافة علی بن ابی طالب، عبدالحمید، لا (٢٥٠).

یەزیدی کۆری (أصم) دەئیت: دای بەلای کۆژراوانی خۆیاندا ووتی: ئەمانە بەهەشتین و دای بەلای کۆژراوانی شامدا ووتی: ئەمانەش بەهەشتین^۱، و پێی دەووتن ئەمانە لە باوەرداران^۲.

۱۰- هەلۆستیکێ مەردانە موعاویە (ﷺ):

پاشای ڕۆمەکان ئەم جەنگە نێوان موعاویە و عەلی کۆری ئەبو طالیب (ﷺ) ی بەهەل زانی تا هەندێ لە زەویە لە دەست چووێکانی لە موسڵمانان بسەنیتەوه،

(ابن کثیر) دەئیت: پادشای ڕۆمەکان تەماحی کردە موعاویە. دواى ئەوەی کە سەرشۆپو ترسە زاوری دەستی موعاویە و سوپای ئیسلام بوو، ئەم شەپەى نێوان موعاویە و عەلی (ﷺ) بەهەل زانی و بەسوپایەکی گەوهەوێکی سنوورەکانی دەوتەتی ئیسلام بووێهە و بەنیازبوو بیانگریتەوه، موعاویەیش (ﷺ) نامەیهکی بۆ نووسی و تیایدا ووتی: وەللاهی ئەگەر وازنەهێنی و نەگەریتەوه شوێنی خۆت - ئەى نەفەرەت لیکراو - هەر ئیستا لەگەڵ ئامۆزاکەمدا یەك دەگرینەوه پێکەوه هیژشت بۆ دەهێنین و لەهەموو خاکەکانی خۆیشت دەرت دەکەین وە کونە مشکت لی دەکەین بە قەیسەری.

پادشای ڕۆم لەگەڵ خۆتندنەوهی نامەکەدا هەموو گیانی هاتە لەرزە و سوپاکەى پاشەکشە پێ کردەوه و داواى تازەکردنەوهی هوندەیشی کرد لە موعاویە^۳. (ئەمەش بەلگەیه لەسەر نەفس بەرزى و پیاوچاکى و بەرگری کردنى لە ئیسلام و خاکی ئیسلام، ئەگینا سەرکردەیهکی دونیایی خۆفروش و هەلپەرست و کورسی دۆست بووايه - جوابی دەنارد بۆ پادشای ڕۆم دەیووت (۱۰۰) هەزار جەنگاوەرم بۆ بنێره با سوپاکەى عەلی تیکبشکیتین و دواتر چەهەندى زەویت دەوێت لەخزمەتتدايه)^۴

۱۱- ئەمیری باوەرداران دەدات بەلای گۆرستانیکدا:

^۱ مصنف ابن ابی شیبە (۳۰۳/۱۵).

^۲ تاریخ دمشق (۳۲۹/۱-۳۳۱).

^۳ البداية والنهاية (۱۲۲/۸).

^۴ ووتەى وەرگێت.

کاتى نه میرى باوه‌رداران عدلى کورې نه‌بو طالیب (ﷺ) له‌جہ‌نگى - صفین - گه‌رایه‌وه، دای به‌لای گۆرستانیکداو ووتى:

((السلام علیکم أهل الدیار الموحشة، والغال المقفزة، من المؤمنین والمؤمنات، والمسلمین والمسلمات، أنتم لنا سلف فارط، ونحن لكم تبع، وبکم عما قليل لاحقون، اللهم اغفر لنا ولهم، وتجاوز بعفوک عنا وعنهم، الحمد لله الذى جعل الأرض کفاتا، أحياء وأمواتاً، الحمد لله الذى خلقکم وعليها یحشرکم، ومنها یبعثکم، وطوبى لمن ذکر الميعاد وأعدّ للحساب، وقنع بالکفاء))^۱.

۱۲- بکوژانى عثمان (ﷺ) حه‌زده‌که‌ن جه‌نگ به‌رده‌وام بیټ!

ناژاوه‌گیږه‌کان نه‌وانه‌ی دایان به‌سهر مه‌دینه‌ی منه‌وره‌داو خه‌لیفه‌ی سى‌یه‌مى پیغه‌مبه‌رى خوايان شه‌هیدکرد و نه‌و شاره‌ پیروژه‌یان تالان و برۆکرد، وا نه‌مړۆ نه‌وه‌تان له‌ناو سوپاکه‌ی عدلیدا و وه‌ک گورگ پیستی مه‌ریان له‌به‌ر کردووه و خۆیان به‌دلسۆزى عدلى ده‌زانى، بۆیه له‌ناشتى و صولحدا زه‌ره‌ریان بوو، و هه‌روه‌ها بۆنه‌وه‌ی هه‌ردوو لایان بى‌هیزو لاوازیښ و دواتر نه‌توانن تۆله‌ی عثمان بکه‌نه‌وه و سزای که‌س به‌دن، هه‌ر تیڅکچوون کاتى بینیان وا خه‌لکى شام قورښان هه‌لده‌بړن، و عدلى (ﷺ) ده‌پرات به‌ده‌میانه‌وه و فەرمانى وه‌ستانى شه‌ر ده‌دات، زۆر هه‌ولیاندا عدلى له‌و بیره‌ لا‌بده‌ن، به‌لام له‌ده‌ستیان ده‌رچوو، جه‌نگ وه‌ستا، و هیهچ چاره‌یه‌کیان نه‌ما جگه‌ له‌وه نه‌بیټ که نه‌و ناژاوه‌گیږانه له‌ عدلیش جیابونه‌وه، و قسه‌یه‌کیان داهیتناو ووتیان (الحکم لله) و له‌هه‌ردوو لا خۆیان به‌دوور گرت.

نه‌وه‌ی سه‌یرو نامۆیه له‌م قۆناغه‌دا میژوونوسان باسى نه‌و پیلان و کارانه‌ ناکه‌ن که نه‌و جیا خوازانه - خواریج - پى‌ی هه‌ستان، و له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا که زۆریکیان له‌ناو سوپاکه‌ی عدلیدا بوون، و باسى نه‌ینى سه‌رنه‌که‌وتنى نه‌و ناگره‌سته‌ی نیتوان نه‌و دوو لایه‌نه‌یان نه‌کردووه که ماوه‌ی چه‌ند مانگی‌کى خایاند و نایا پۆلى نه‌وانه‌ چی بووه له‌ سه‌رنه‌که‌وتنیدا، و هه‌ره‌س پته‌یتنانى گشت دانیشتن و ږیکه‌وتنه‌کان، چونکه بى‌که‌م و زیاد هه‌روه‌ک له‌جه‌نگى جه‌مه‌لدا ده‌ترسان شه‌ر بوه‌ستى

^۱ احداث واحاديث فتنة المرح، ۲ (۱۴۷).

و تۆله لهوان بيه نريت خو له جهنگى (صفين) يشدا هه مان ترسيان هه بوو، چۆن هه ولى
سه رنه كهوتنى پي كهاتنه كانيان نه دا بيت؟!^۱.

۱۳- عهلى (عليه السلام) رازى ناييت قسه به موعاويه بووتريت:

ده گيرنه وه دوو كهس له هاوه لاني عهلى (عليه السلام) جنيوو قسه ي سوكيان به موعاويه دهووت
و نوفره تيشيان له خهلكى شام ده كرد، عهلىش (عليه السلام) جوابى بو ناردن و پي ي ووتن: واز لهو قسانه
بيتن كه بيستومه ليتان.

ئهوانيش هاتن بو لاي و ووتيان: ئه ي نه ميري باوه رداران تايا ئيمه ههق نين و ئهوان له سهر
ناههق - باطل - ووتى: با، به ره بي كه عبه وايه ... ووتيان: ئه ي ئيتر بو چى ناهيتلى جنيوو
نه فريتان لي بكهين؟ ووتى: ههزم نه كرد ئيوه له نه فريته كه ران بن، به لام و اباشه بلين: خوايه
خوين رشتن هه لگره له نيوتيمه و ئه واندا و ناشتى بخه ره نيوان ئيمه و ئه وان، و له گومرايى بيانپاريزه
تا هه قيان بو رۆشن بييتيه وه و له ناو هه لدا به رده وام نه بن.^۲

ئهو درۆو ده له سانه ي به ده مى (عهلى و موعاويه و حه سن و حسين و ابن عباس) وه هه لبه ستراره
هه مووى ده چيته خانه ي ئهو هه ولانده كه نه خشه ي ووردى بو داريزاره - بو ناشيرين كردنى
ميژووى ئيسلامى زيرين و ژيانى ئهو پياوه مه زنانه ي كه پيشه واره ماموستاي ئيمه ن و له هه موو
ره وشتيكى به رزدا سه رمه شقن بو مرؤفايه تى له دواي خويان، كه گوايه له سهر مينبه ر له عنه تيان
له يه كتر كردوه !!

ئهوانه ي ئه مانه يان گه رده كردوه و هه ليان به ستروه وايان زانيوه ئيتر موسلمانان ميژووى
پاكى خويانيان لي ده شيوت و به چاوى سوكه وه ده روانه پيشه واره سه ركرده ئيسلامى يه كانى

^۱ ووتى و مرگير.

^۲ الاخبار الطوال، ۴ (۱۶۵).

دیرینیان و دواتریش ده‌لَین قورئانیتک و پیتغه‌مبه‌ریک مرؤشی ئاویان په‌روه‌رده کردوه که له‌پاستیدا بۆ دزایه‌تی کردنی خودی ئیسلامه‌که‌یه نه‌ک که‌سایه‌تی یه‌کان.

نه‌گینا هه‌له‌ی نه‌وان چی یه؟ نه‌وانیش مرؤه‌ بوون و مرؤفیش هه‌له‌ ده‌کات و شتی له‌بیر ده‌چیت و بۆچوون و ئیجتیهادی نه‌پیککی ده‌بیئت و به‌وه‌ش له‌بازنه‌ی موسلمانیتتی ده‌ناچیتته ده‌روه.

پیتغه‌مبه‌ری ئیسلام محمد (ﷺ) هاوه‌لانی واگۆش کردبوو که به‌هیچ جوریک نه‌فرت له‌که‌س نه‌که‌ن و قسه‌ی ناشرینیش به‌که‌س نه‌لَین و ده‌فه‌رمویت ((ليس المؤمن بطعان ولا اللعان))¹ واته: موسلمان جنیوفرۆش و نه‌فرت که‌ر نی یه.

و عه‌لی (ﷺ) له‌عنه‌ت کردن و به‌کافرکردنی نه‌یاره‌کانی خۆی به‌دوورگرتوه و له‌په‌وه‌شتی به‌رزی نامۆزاو زاوای پیتغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) و خه‌لیفه‌ی چواره‌می ئومه‌تی ئیسلام نه‌وه‌شاوه‌ته‌وه و نه‌مه‌ش له‌کتیبه‌ صحیحه‌ باوه‌پیکراوه‌کانی شیعه‌دا به‌پروونی به‌دی ده‌کریت².

¹ السلسلة الصحيحة للاباني، ز ۳۲۰.

² أصول مذهب الشيعة، ۹۳۲.

جیباسی سی یم

(التحکیم)

له‌دوای جهنگی (صفین) هەردوولا رێک کهوتن له‌سەر (ته‌حکیم)، ته‌حکیم واته‌ هەردوولا یه‌کی حه‌که‌می‌ک ده‌ست‌نیشان بکه‌ن و شه‌و دوو حه‌که‌مه‌ چیان بریاردا و به‌رژه‌وه‌ندی هه‌موو مو‌سلمانانی تێدابوو، کاری له‌سەر بکری‌ت و هەردوولا پێ‌ی پازی بن.

له‌لایه‌ن مو‌عایه‌وه‌ عه‌مری کو‌پی عاص و له‌لایه‌ن عه‌لیشه‌وه‌ (أبا موسی‌ الأشع‌ری) ده‌ست‌نیشان کرا، و به‌و بۆنه‌یه‌وه‌ هەردوولا په‌یمان‌نامه‌یه‌کیان نووسی، و (دومه‌ الجندل) دیاری کرا بۆ شوێنی کۆبوونه‌وی هەردوو حه‌که‌م له‌مانگی په‌مه‌زانی سا‌لی ۳۷ ی کۆچی.

نا لی‌ره‌وه‌ کیشه‌ سه‌ری هه‌لداو کۆمه‌ڵێک له‌سو‌پاکه‌ی عه‌لی (ع) نی‌گه‌ران بوون به‌و رێکه‌وتنه‌و ووتیان شه‌و گونا‌هی‌که‌ و خاوه‌نه‌که‌ی پێ‌ کافر ده‌بی‌ت، و پێ‌ی‌سته‌ له‌سه‌ری ته‌ویه‌و په‌شیمانی ده‌ربرێ‌ت له‌لای خواو نی‌تر له‌لای عه‌لی ده‌رچوون و ناویان نرا - خواربج - و نه‌ویش - ابن عباس - ی نارد بۆ ناویان و گفتوگۆ ده‌مه‌قاله‌ی له‌گه‌ڵدا کردن و پاشان عه‌لی (ع) خۆی له‌گه‌ڵیان دانیش‌ت مه‌سه‌له‌که‌ی له‌گه‌ڵیان تاوتوێ کرد، و کۆمه‌ڵێکیان گه‌رانه‌وه‌ به‌لام کۆمه‌ڵێکی تریان ملیان نه‌دا له‌سەر رای خۆیان سووربوون.

نی‌تر عه‌لی (ع) ترووشی کۆمه‌ڵێ جه‌نگ هات له‌گه‌ڵیاندا که به‌ته‌واوی سو‌پاکه‌ی ماندوو بوو و شه‌که‌ت بوون و هی‌زیان لی‌ پراو شه‌و کاره‌ هەر به‌رده‌وام بوو تا کار گه‌یشه‌ شه‌هیدی بکه‌ن که له‌مه‌ولا به‌دریژی با‌سی لی‌وه‌ ده‌که‌ین - إن‌شاء الله -.

مه‌سه‌له‌ی ته‌حکیم ترسناک‌ترین باب‌ته‌ له‌می‌ژووی خه‌لیفه‌ راشیده‌کاندا، زۆرک‌س تیا‌یدا به‌هه‌ل‌ده‌دا چووه‌ له‌نو‌سه‌ران و به‌پشت به‌ستن به‌سه‌رچاوه‌ لاوازه‌کان یان هه‌لبه‌سه‌راوه‌کان، که تیا‌یدا هاوه‌له‌ به‌رپێ‌زه‌کانی پێ‌غه‌مبه‌ری خوا نا‌شیرین کراوه‌ به‌تایبه‌تی (أبو موسی‌ الأشع‌ری) (ع) که به‌مرۆ‌قی‌کی فه‌قیر حا‌لی، گێ‌لۆکه‌ داویانه‌ته‌ قه‌ڵه‌م ووتیان له‌به‌ر ساده‌یی خۆی عه‌مری کو‌پی عاص (ع) فی‌لی لی‌ کردوو له‌مه‌سه‌له‌ی (ته‌حکیم) دا.

ئەم جۆرە ناۋاتۆرانەى كە دراۋنەتە پال ئەم دوو ھاۋەلە مەزنەى پېغەمبەرى خوا - يەكەمىيان بەگىلۆكەم دوو مەيان بەفېلباز - بەرېتە قەلەم - پەنا بەخوا -.

ئەم دوو پىاۋە زۆر گەۋرەو لېتھاتوو بوون و توانيان پېكەۋە دابنىشەن و گەۋرەترىن شەپرو پېكادان بكوژىننەۋە و ئومەتى عەمەد (ﷺ) لەقەتل و امېكى حەقى پزگارېكەن و لەسەر چەند خالىك كە ھەردوولا پى ي پازى بېن.

* زۆر پىۋىستە لىرەدا كورتيەك لەژيانى ئەم دوو ھاۋەلە مەزنەى پېغەمبەرىمان بھەينە بەردەستى خويئەر تا بۆى دەرېكەۋىت كە ھەرچى ووتراۋە و ھەرچى نووسراۋە لەلايەن ناھەزانيانەۋە درۆن و شايستەى ئەم دوو پىاۋە نېن:

يەكەم/ ژيانى (ئەبو موساى ئەشعەرى):

ناۋى عەبداللهى كورپى قەيس ە، زاناي گەۋرە ھاۋەلى پېغەمبەرى خوا (ﷺ) و نازناۋى (أبو موسى الأشعري) لى نراۋە كە فىقەزان و قورشان خويئىكى بلىند مەقام بوۋە، و لەشارى مەككە مۇسلمان بوۋە، ابن سەعد دەلىت: ھاتوۋەتە مەككە بوۋە ھاۋەلىمانى سەئىدى كورپى عاص و ھەرلەۋى مۇسلمان دەبىت و يەكېكە لە كۆچەۋيانى حەبەشە^۱.

و ھەندى لەرپىۋايەتەكان دەلىن لەحەبەشە گەپراۋەتەۋە بۆ مۇسلمان كوردنى ھۆزەكەى. پاش ئەۋەى پېغەمبەرى خوا كۆچ دەكات بۆ مەدېنە و لەۋى سەقامگىر دەبىت، و لەۋى خۆى و مۇسلمان بوۋەكانى ھۆزەكەى كۆچ دەكەن بۆ شارى مەدېنە^۲،

۱- لەسەرۋەرىەكانى (أبو موسى الأشعري) (ﷺ):

۱/ دووجار كۆچەريان: كاتى كۆچەريانى حەبەشە گەپرانەۋە، مۇسلمانان خەرىكى پزگار كوردنى خەبەر بوون، و پېغەمبەرى خوا (ﷺ) پروى تىكرەن و فەرموۋى: ((لکم الهجرة مرتين: هاجرتم الى النجاشى، وهاجرتم إلي))^۲ واتە: دووجار پاداۋىتى كۆچتان ھەيە: كۆچتان بۆلاى نەجاشى و كۆچتان بۆلاى من.

^۱ الطبقات (۱۰۷/۶).

^۲ فتح البارى (۱۸۹/۷).

^۳ مسلم، ۳ (۲۵۰۲).

نه‌نس ده‌گپرتته‌وه که پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فەرمووی: ((يقدم عليكم عدداً قوم هم أرق قلوباً للإسلام منكم)) واتە: ھۆزێک بە‌پێوەیە بۆ لاتان که لە‌ئێوە زیاتر دل‌یان بۆ ئیسلام دە‌جوڵێت، و (نە‌شە‌ریە‌کان) ھاتن و بە‌شێەرە‌وه دە‌یان ووت: غداً نلقى الأحبه عمداً وحزبه . واتە: سە‌بە‌ینی بە‌ محمد و یارانی شاد دە‌بین و کاتێ گە‌یشتن تە‌وقە‌یان کرد و ئە‌وان یە‌کە‌مین کە‌س بوون تە‌وقە‌یان داھێنا^۱.

ب/ مە‌بە‌ستی ھۆزە‌کە‌ی تۆیە ئە‌ی ئە‌با موسی:

عە‌یازی ئە‌شە‌ری دە‌گپرتته‌وه و دە‌لێت: کاتێ ئە‌و نایە‌تە ھاتە ھوارە‌وه ((فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ)) "المائدة/ ۵۴" واتە: ھوای گە‌ورە گە‌لێکی تر دە‌نیرێت کە ھوای خۆشی دە‌وێن و ئە‌وانیش ھوایان خۆش دە‌وێت. لە‌وکاتە‌دا پیغه‌مبەر (ﷺ) فەرمووی: ((هم قومك يا أبا موسى، وأوماً اليه))^۲ واتە: ئە‌وانە‌ی ھوای ناویان دە‌بات مە‌بە‌ستی ھۆزە‌کە‌ی تۆیە ئە‌ی ئە‌بو موسا، و ناماژە‌شی بۆ دە‌کرد.

ج/ پیغه‌مبەر دو‌عا‌ی لی‌خۆ‌ش‌بوونی بۆ دە‌کات:

ئە‌بو موسی الأشعری دە‌لێت: کاتێ پیغه‌مبەر (ﷺ) لە‌جە‌نگی ھونە‌ین بوویە‌وه، سوپایە‌کی خستە‌پێ بە‌فەرماندە‌یی (أبو عامر الأشعری) و منیشی لە‌گە‌ڵدا بووم و پۆ‌یشتین و گە‌یشتین بە (دریدی کورپی صمة) کە فەرماندە‌ی سوپایە‌کی بێ با‌وەرپان بوو، توانی درید بکوژیت و جە‌نگا‌وەرە‌کانیشی ھە‌ڵھاتن، بە‌لام یە‌کێکیان تیریکی ھە‌شان و دای لە‌ رانی (أبو عامر)^۳، و وتم پێ‌ی: کێ لێ‌ ی دای؟ ناماژە‌ی کرد بۆ پیاویک و منیش کە‌وتە دوای و ئە‌و نە‌یدە‌وێرا بوو‌ە‌ستیت، تا پێم ووت: تۆ عەرە‌بیت زۆر عە‌یبە دە‌ترسیت و پادە‌کە‌یت، کە‌وام ووت ھە‌ستا و دە‌ستمان کرد بە‌شەر و لە‌ناکامدا کوشتم و ھاتە‌وه و وتم بە (أبو عامر) ھوای گە‌ورە ئە‌و نە‌گە‌تە‌ی گوشت، ووتی: تیرە‌کە لە‌رانم دە‌رہێنە، منیش لێم نە‌وێ دە‌رم ھێنا و ناوی سپی لێ ھاتە دە‌رە‌وه، ووتی: ئە‌ی برازا کە‌م، پڕۆرە‌وه بۆ‌لای پیغه‌مبەر و سلاوی منی پێ‌ی بگە‌یە‌نە پێ‌ی بلی دا‌وای لی‌خۆ‌ش‌بوونم بۆ بکات، و پاشان منی خستی شوێنە‌کە‌ی خۆی و پاش کە‌مێک گیانی سپارد، و کاتێ ھاتینە‌وه

^۱ سم اعلام النبلاء (۳۸۴/۲) اسنادہ صحیح.

^۲ المستدرک (۳۱۳/۲) صححه الحاكم.

^۳ سم اعلام النبلاء (۳۸۵/۲).

هه‌و‌ا‌ل‌ه‌ک‌ه‌م به‌پ‌ی‌ت‌غ‌ه‌م‌ب‌ه‌ر دا (ﷺ) و نه‌و‌ی‌ش ده‌س‌ت‌ن‌و‌ی‌ژ‌ی گ‌رت و ه‌ه‌ر‌د‌و‌و ده‌س‌ت‌ی به‌ر‌ز‌ک‌ر‌د‌ه‌و‌ه ب‌ۆ‌ل‌ای پ‌ه‌ر‌ه‌ر‌د‌گ‌ار ف‌ه‌ر‌م‌و‌ی: ((اللهم اغفر لعبید الله بن ابی عامر)) وات‌ه: (خ‌و‌ای‌ه ل‌ه ع‌ب‌ی‌د‌الله خ‌ۆ‌ش ب‌ه) و نه‌و‌ه‌ن‌ده ده‌س‌ت‌ی به‌ر‌ز‌ک‌ر‌د‌ب‌و‌ی‌ه‌و‌ه بن ب‌ا‌ل‌ی‌م ده‌ب‌ی‌ن‌ی و پ‌اش‌ان و‌وت‌ی: ((اللهم اجعله يوم القيامة فوق كثير من خلقك)) وات‌ه: خ‌و‌ای‌ه ل‌ه‌پ‌ۆ‌ژ‌ی د‌و‌ای‌ی‌دا پ‌ل‌ه‌ی به‌ر‌ز‌ک‌ه‌ر‌ه‌و‌ه به‌س‌ه‌ر ز‌ۆ‌ژ‌ی ل‌ه‌د‌ر‌و‌س‌ت‌ک‌را‌وه‌ک‌ان‌ت‌دا)).

من‌ی‌ش و‌وت‌م: د‌و‌عا ب‌ۆ‌ من‌ی‌ش ب‌ک‌ه نه‌ی پ‌ی‌ت‌غ‌ه‌م‌ب‌ه‌ر‌ی خ‌وا (ﷺ) ف‌ه‌ر‌م‌و‌ی: ((اللهم اغفر لعبد الله من قیس ذنبه وأدخله يوم القيامة مدخلاً كريماً))^۱ وات‌ه: خ‌و‌ای‌ه ل‌ه‌گ‌ونا‌ه‌ه‌ک‌انی ع‌ب‌د‌الله ی ک‌و‌پ‌ی ق‌ه‌ی‌س خ‌ۆ‌ش ب‌ه و ل‌ه‌پ‌ۆ‌ژ‌ی د‌و‌ای‌ی‌دا ب‌ی‌خ‌ه‌ره ج‌ی‌گ‌ای‌ه‌ک‌ی ز‌ۆ‌ر به‌پ‌ژ‌. د / م‌ۆ‌ده‌ی نا‌و‌ی‌ت ئ‌ی‌وه و‌ه‌رن:

ئ‌ه‌بو موس‌ا (ﷺ) ده‌ل‌ی‌ت: ل‌ه ج‌ه‌ع‌را‌نه ل‌ه‌خ‌ز‌م‌د‌ت پ‌ی‌ت‌غ‌ه‌م‌ب‌ه‌ر‌دا ب‌و‌وم (ﷺ) ده‌ش‌ت‌ه‌ک‌ی ی‌ه‌ک ه‌ات و‌وت‌ی: ن‌ای‌ا نه‌و و‌ه‌ع‌د‌ان‌ه‌ی دا‌وت‌ه ب‌ۆ‌م ج‌ی به‌ج‌ی ده‌ک‌ه‌یت؟ ف‌ه‌ر‌م‌و‌ی ((أبشر)) م‌ۆ‌ده‌ت ل‌ی ب‌ی، ک‌اب‌را و‌وت‌ی: م‌ۆ‌ده‌ی ز‌ۆ‌رت دا‌وه، پ‌ی‌ت‌غ‌ه‌م‌ب‌ه‌ر‌ی خ‌وا (ﷺ) ل‌ای ک‌ر‌د‌ه‌و‌ه به‌ل‌ای م‌ن و ب‌ی‌ل‌ال دا‌و ف‌ه‌ر‌م‌و‌ی ((ان هذا قد ردّ البشري فاقبلا أمتما)) وات‌ه: نه‌مه م‌و‌ژ‌ده‌ی نا‌و‌ی‌ت ئ‌ی‌وه و‌ه‌رن. ه‌ه‌ر‌د‌و‌و‌ک‌یان و‌وت‌یان: و‌ه‌ری ده‌گ‌ر‌ی‌ن نه‌ی پ‌ی‌ت‌غ‌ه‌م‌ب‌ه‌ر‌ی خ‌وا، دا‌و‌ای ج‌ام‌ۆ‌ل‌ک‌ه‌یه‌ک‌ی ک‌رد ده‌س‌ت‌و‌و ده‌م و چ‌او‌ی ت‌ی ش‌ۆ‌رد و نا‌وی پ‌اد‌ای‌ه ده‌می و ف‌ه‌ر‌م‌و‌ی: ((إشربا منه وافرغا على رؤوسكما ونحوركما)) وات‌ه: ها ل‌ی ی ب‌خ‌ۆ‌نه‌وه‌و ب‌ی‌ک‌ه‌ن به‌س‌ه‌ر‌و‌ی‌ه‌ر و ک‌ی‌ش‌ت‌ان‌دا و نه‌وان‌ی‌ش و‌ای‌ان ک‌ردو (أ‌م س‌ل‌م‌ه) ل‌ه‌و‌د‌ی‌و‌ی پ‌ه‌ر‌ده‌ک‌ه‌وه ها‌و‌اری ک‌رد: ک‌ه‌م‌ی‌ک‌ی‌شی به‌ی‌ل‌نه‌وه ب‌ۆ‌ د‌ای‌ک‌ت‌ان، و ک‌ه‌م‌ی‌ک‌یان ب‌ۆ‌ ه‌ی‌ش‌ت‌ه‌وه^۲.

۲- پ‌ل‌ه‌و مه‌قام‌ی (أ‌بو موس‌ی) ل‌ه‌ل‌ای ع‌وم‌ه‌ری ک‌و‌پ‌ی خ‌ط‌اب (ﷺ):

((أ‌بو موس‌ی الأش‌ع‌ری) به‌یه‌ک‌ی‌ک ل‌ه‌ پ‌ای‌ه‌ک‌انی ده‌و‌ل‌ه‌ت‌ه‌ک‌ی ع‌مر ده‌ژ‌م‌ی‌ر‌د‌ر‌ی‌ت و ز‌ی‌ره‌ک‌تر‌ی‌ن و ز‌ان‌ات‌ر‌ی‌نی ها‌وه‌ل‌ان ب‌وه و ف‌ه‌ر‌مان‌ده‌ی سو‌پ‌ا‌ک‌انی (ف‌ت‌ح) ی ق‌وم و ق‌اس‌ان و ته‌س‌ت‌ه‌ر ب‌و‌وه، و پ‌اش‌ان

^۱ مسلم، ژ‌ماره (۲۴۹۸).

^۲ مسلم، ژ (۲۴۹۸).

به‌ناوبانگترین والی یه‌کانی به‌سره بووه و له‌و کاته‌یشدا خۆی به‌سواری نه‌سپه‌که‌یه‌وه جیه‌ادی کردووه له‌رزگارکردنی ناوچه فارس نشینه‌کاندا.

(که‌واته هه‌لبژاردنی عه‌لی (ﷺ) نه‌بو موسی‌الاشعری وه‌ک نوینه‌ری خۆی که مه‌سه‌له‌ی ته‌حکیم و ناشته‌وایی له‌گه‌ڵ موعاویه‌دا (رضی‌الله‌تعالی‌عنهما) و پیاویکی نا به‌و چه‌شنه‌ی که پیشتر باس‌مان کرد نایا جینگه‌ی هه‌زار گومان نین نه‌و که‌سانه‌ی به‌ه‌قیوۆکه و گیلۆکه دای بنین یان مه‌سه‌له‌که نه‌وه‌نبوو به‌لکو نه‌گه‌ر به‌هیچ مه‌رجیکی عه‌مری کوپری عاص رازی نه‌بوایه جگه له‌به‌یعت به‌عه‌لی، نایا جه‌نگ دووباره هه‌لنه‌ده‌گیرسایه‌وه و نه‌وه‌ی مابوو له‌ئومه‌تی محمد نه‌ویش تێدانه‌ده‌چوو؟ بێ‌گومان به‌لێ، به‌لام نا‌ژاوه‌گیره‌کان نه‌وه‌یان ده‌ویست نه‌گه‌ر نه‌وه‌ی به‌کردایه، پێیان ده‌ووت چه‌ند ژێرو زۆرزان و دنیا دیده‌و زانایه)!¹

¹ رۆته‌ی وهرگێته‌.

(ژیانی عهمری کورپی عاص) (ﷺ):

ناوی عهمری کورپی عاص ی کورپی وائل السهمی یه، (ابن إسحاق و ابن زبیر و ابن بکار) پییان وایه له حه به شه و له سهر دهستی نه جاشی موسلمان بووه، و له سالی (۸) ی کۆچیدا کۆچی کرد بۆ مه دینه ...

۱- موسلمان بوونی:

عهمر (ﷺ) خۆی باسی موسلمان بوونی خۆمان بۆ ده کات وه لیت: کاتی له جهنگی نه خزاب گه راینه وه، کۆمه لئی له پیاوانی قوربه یشم کۆکرده وه که له سهر پاو بو چوونی من ده جولانه وه، پیم ووتن: ئیوه چاک ده زانن که من واده بینم کاری عه مد پۆر به پۆر به هیتره و به رزتر ده بیته، و من رایه کم هه یه، ئیوه چی ده لێن؟ ووتیان: چی یه؟ ووتم: با هه لیبین بۆلای نه جاشی و له ژیر سایه ی ده ولته که ی نه ودا بۆین زۆر له وه باشتره له ژیر دهستی عه مدای بۆین، و نه گهر هۆزه که شان سه رکه وت به سه ریدا نه وه ئیمه داناسن و زۆر چاکه، ووتیان: رایه کی جوانه ..

ووتی خۆتان کۆیکه نه وه و زۆر ههزی له دیاری یه با هه ندی پیسته ی جوانی بۆ به رین له گه ل خۆمان. و پاشان به رپێ که وتین بۆلای، ئیمه له لای بووین - کاتی (عهمری کورپی أمیه الضمری) هات بۆلای و هه ندی قسه ی عه مدی بۆهینا ده رباره ی (جه عفر) و هاوه له کانی.

و منیش به هاو پێکانی خۆم ووت: چۆنه داوای نه و پیاوه بکه م له نه جاشی و نه ویش ده داته ده ستم و منیش ده یکوژم و به م کاره خزمه تێک به قوربه یش ده کم به کوشتنی نوینه رێکی.

بۆیه چوومه ژووره وه و سه رم بۆ دانه واندو وتی: سلّاو له هاو پیم، نایا شتیکت له ولّاته که ی خۆته وه به دیاری بۆ هیناوم؟ ووتم: به لئی پادشا، پیستیکێ زۆرو جوانم بۆ هیناوی، و پادشا سه یری کردن و زۆر جوان بوون له لای و دلّی گرتبوونی.

و پاشان پیم ووت: پادشا، من نه و پیاوه م بینێ که هات بۆلات و پاشان چووه ده ره وه، نه وه له لایه ن پیاوێکه وه ها تووه که دوژمنی ئیمه یه، ده ی بیده دهستی من تا بیکوژم، چونکه زۆری له گه وه پیاوانی له ناو بر دووین، ده لّی: پاشا زۆر توو په بوو، دهستی پاکیشاو دای به لووتی خۆیداو

وام زانی لووتی خۆی شکاندووه، نه گهر زهوی شەقی بێردایه ده‌ڕۆیشتم پیایداو خۆم ڕزگار ده‌کرد، و پاشان پێم ووت: پادشا، وه‌للاهی بزانیبایه تۆ پیت ناخۆشه شتم وام لی داوا نه‌ده‌کردی. پادشان ووتی: تۆ ده‌ته‌ویت نوینه‌ری پێغه‌مبه‌ریکت پی بده‌م که نه‌و (هاموس) هاتووه بۆلای که پیشتر بۆلای موسی هاتووه تا بیکوژیت؟ ووتی: پاشا تۆلی ی واییت؟ پادشا ووتی: بی قه‌زابی عه‌مر به‌گویم بکه‌و شوینی بکه‌وه، چونکه نه‌و وه‌للاهی له‌سه‌ر هه‌قه، و خوای گه‌وره سه‌ری ده‌خات به‌سه‌ر نه‌وانه‌دا که دژی ده‌هه‌ستن وه‌ك چۆن موسی ی سه‌رخست به‌سه‌ر فیرعه‌ون و سه‌ریزه‌کانیدا، و وتم: ده‌ی به‌یعه‌تم لی وه‌رده‌گریت له‌سه‌ر ئیسلام؟ ووتی: به‌لی. و ده‌ستی درێژکردو منیش به‌یعه‌تم پێدا له‌سه‌ر ئیسلام.

و پاشان هاته‌ ده‌ره‌وه و مه‌سه‌له‌که‌م له‌هاوێتکام شارده‌وه‌و پاشان ده‌رچووم و گه‌رامه‌وه بۆلای پێغه‌مبه‌ر تا موسلمان بێم و له‌پێ گه‌یشتم به‌خالیدی کوری وه‌لید که ماوه‌یه‌کی که‌م پیشی - فه‌قی مه‌که‌که و له‌مه‌که‌که‌وه هاتبوو، پێم ووت: نه‌ی باوکی سوله‌یمان به‌ره‌و کوی ده‌چیت؟ ووتی: وه‌للاهی مه‌سه‌له‌ ڕۆشن بوویه‌وه نه‌و پیاوه پێغه‌مبه‌ره‌و من وه‌للاهی ده‌پۆم موسلمان ده‌بم، هه‌تاکه‌ی؟ و منیش و وتم: وه‌للاهی منیش بۆنه‌وه هاتووم موسلمان بێم، پێکه‌وه چووین بۆ مه‌دینه‌و چووینه خزمه‌ت پێغه‌مبه‌ری خواو خالید پیش که‌وت و موسلمان بوو به‌یعه‌تیشی داو منیش چوومه پیشه‌وه‌و و وتم: نه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا به‌یعه‌ت پی ده‌ده‌م به‌لام به‌و مه‌رجه‌ی له‌گونه‌ه‌کانی پیشووم خۆش ببی، پێغه‌مبه‌ری خواش (ﷺ) فه‌رمووی: ((یا عمرو بایع، فإن الإسلام یجب ما کان قبله، وإن الهجرة تجب ما کان قبلها)) واته: نه‌ی عه‌مر به‌یعه‌ت بده، ئیسلام بوون گونه‌ه‌کانی پیشوو هه‌مووی ده‌شواته‌وه و کۆچکردنیش گونه‌ی پیشوو ده‌سپێته‌وه و منیش: به‌یعه‌تم پێداو هاته‌ ده‌ره‌وه¹.

٢- عه‌مر بۆمال و سامان موسلمان نه‌بووه:

عه‌مر ده‌لێت: پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ناردی به‌دوامدا و پی ی فه‌رمووم ((خذ علیک ثیابک وسلاحک، ثم آتنتی)) واته: (جل و به‌رگ بپۆشه و شمشیره‌که‌ت هه‌لگره‌و وه‌ره بۆلام) و کاتێ هاتم بۆلای ده‌بینم ده‌ستنیوێ ده‌گریت، و چاوێکی پێداخشاندم و پاشان چاوی داخست و فه‌رمووی ((انی

¹ صحیح السیره، ٤ (٥٠٨) صححه‌ الابانی.

أريد أن أبعثك على جيش، فيسلمك الله ويغنمك، وأرغب لك في المال ورغبة صالحه)) واته: (من ده مهويت به فەرماندهی سوپایهك بتنیرم و خوا بئ و هیت ده کات و دهسکهوتی باشیشت ده بیّت، و تۆش سامانی باشت ده ده می و تووشی خیریش ده بیّت) ده لئ: و وتم نهی پیغه مبهری خوا من بۆ پاره و سامان موسلمان نه بووم، من خۆشه ویستی ئیسلام موسلمانانی کردووم و له گه ل پیغه مبهری خوادا بم، پیغه مبهریش (ﷺ) پی ی فەرموو: ((یا عمروو نعم المال الصالح للمرء الصالح))^۱ واته نهی عه مر چند جوان و گونجاوه پاره و سامانی چاک بۆ پیاوی چاک.

۳- پیغه مبهری خوا (ﷺ) مه دحی عه مر ده کات:

عه مری کوری عاص (رضی الله عنه) ده لئ پیغه مبهری خوا (ﷺ) له وکاته وه من و خالد موسلمان بووین به موسلمانیکێ ترمان ناگۆریتته وه له بواری جهنگدا^۲.

طلحهی کوری عبدالله (رضی الله عنه) ده لئیت: گویم لی بوو پیغه مبهری خوا (ﷺ) ده یفه رموو: ((ان عمرو بن العاص من صالحی قریش))^۳ واته: عه مری کوری عاص له پیاوه چاکانی قورپه شه.

¹ سنن البيهقي (٤٣/٤).

² السلسلة الصحيحة (١/٢٤٠) ذ (١٥٦).

سی یم

دهقی په یمان نامه که ی (التحکیم) :

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

- ۱- نه مه دهقی نهو پیکه وتن نامه یه که علی کورې نه بو طالب و موعاویه له گه ل کومه لانیاندا له سهری پیک هاتون که هردو ولا پازی بن بهوی قورن و سوننهت حوکمیان به سهردا بکات.
- ۲- علی له باتی نامه دهو نامه دهی دانیشتونانی خه لکی عیراق و موعاویه ش له باتی دیارو نادیاری خه لکی شام نه م پیکه وتنه ده کهن.
- ۳- نیمه پازین به ههر حوکمی که قورن بزمان دهرده کات و له نه لفی یه و تا تاء، و نهوی قورن به جوانی زانی به جوانی بزاین و نهوی گزړی نا نیمه ش گزړی بنین.
- ۴- علی و دهسته و کومه له که ی پازین که عبدالله ی کورې قه یس نویندرو حه که میان بیت و موعاویه و کومه له که ی پازین به عه مری کورې عاص (رضی الله عنه) که بیتته نویندرو حه که میان.
- ۵- عدلی و موعاویه په یانی خویان له هردو نویندرو وهرگرت که حوکمی قورن هه لپوین و نه گهر نه بو سوننه تی پیغه مبر (رضی الله عنه) و له و دوانه لانه دهن و ده ست نه نقه س ناکوکی له مه سه له کاند د روست نه کهن و خویان له ناو - شبهات - داگیر نه کهن.
- ۶- هردو نویندرو په یانی خویان له عدلی و موعاویه وهرگرت که یه کسر پازی بن به ههر حوکمی نه مان ده گهن پی ی له قورن و سوننهت و دژی نه وه ست و پیچه وانه ی کار نه کهن و بویان نه بیت هیچ خالیک هه لپوه شیننه وه.
- ۷- هردو ولا نه مین دهن له حکومت که ی خویاندا له سهر و مال و هه موو شتیکیان و نومه تیش پالپشتیان ده بیت له پازی بوونیان به حوکمی قورن.

۸- نه گهر يه کي له نوښته ره کان لږ ماوه يه دا مردن، بڼ لايه نه که ي تر هه يه که سيکي تر ديارى بکات له شويڼيدا که پياوچاک و خواناس بڼت.

۹- نه گهر لږ ماوه يه دا يه کي له نه ميړي لايه نه کان مرد، بڼ لايه نه که ي تر هه يه نه ميړيک ديارى بکات خوځيان پي ي پازي بن.

۱۰- نه م قهزيه يه له نيوان هردو ولا پروي داوه وړيکه وتوون له سر جهنگ نه کردن.

۱۱- نه م وړيکه وتنه - ته حکيم - واجب بووه له سر هردو ولا و هردو نه ميرو هردو نوښته رو هدرکه سيک خزي لي لابت و کاري پي نه کات نه وه نوممت بزي نى يه به قهسيان بکات و ده توانيت له عه هډو په يمانيان دهر بچيت.

۱۲- تا ماوه ي ديارى کراو هه موو خه لکي له سر و ماليان نه مينن و چهک داده نريت و ناديارى نوممت - غائب -، وه ديارو ناماده حوکم ده يانگريته وه.

۱۳- هردو حه کم دانيشته کانيان له شويڼيکدا نه بام ده دن که ناوه نديت له نيوان عيراق و شام دا.

۱۴- هردو حه کم نه هيلن کهس ناماده ي دانيشته کانيان بڼت مه گهر که سيک خوځيان پييان خوځ بڼت و پي ي پازي بن.

۱۵- ماوه ي دانيشته کان تا ماوه ي په مزان د بڼت و نه گهر هردو حه کم به پيوستيان زاني حوکمي کوځايي پيش ده خن يان دواي ده خن.

۱۶- نه گهر هردو حه کم تا ماوه ي ديارى کراو - تا مانگي په مزان - نه گه يشنه نه بام يکي باش - له حوکمي قورنن - نه وا هردو ولا وه سرده مي جهنگه کانيان لي ديتته وه و وړيکه وتنامه له نارادا ناميتيت.

۱۷- نوممتيش په يمان و به ليني خويان له سره لږ کاره دا، و هه موو يه کده ستن به رامبه ر نه وه که سه ي بي باوه ر يان سته مکاری يان به دره وشتي دهنيتي به رامبه ر نه م وړيکه وتنامه يه.

و نه م وړيکه وتنامه يه نيمزا کرا به شايه تي کومه لتي زور له هاوه لان و موسلمانان به گشتي له وانه (حسن و حسين) و عبدالله ي کورې عباس و عبدالله ي کورې جعفر و الاشعث ي کورې قهيس و

الأشتری کوپی حارث، سعیدی کوپی مهتسی همهدانی و طفیل و حصین و عوف و کوپانی
حارث ی کوپی عبدالمطلب و عبدالله ی کوپی خباب ی کوپی نهرهت و عتبه ی کوپی نهبو سفیان
و محمدی کوپی نهبو سفیان و لهپوژی چوارشه مئی (۱۳) مانگی صفر ی سالی ۳۷ ی کوچی
نوسرایه وه.

به سه رهاتی (التحکیم) و لاوازیه کانی له چهند لایه نیکه وه:

۱- هممو ریځاگانای پاویه کانی لاوازن، و به هیترینیان نهویه که به سه نه دی زوهری که هممو پاویه کانی جیځه می متمانه به (مرسل)ی دهیځیترته وه: که خه لکی شام قورنایان هه لپری و خه لکی عیراقیش هه بیته قورنانه که چه کی پی دانان و هه ردولا پازی بوون قورنان هه کهم بیت له نیوانیاند، و هه ردولا یه کی هه که میکیان بو نهو مه سه له یه دیاری کرد، و برپاریان دا قورنان کی هه لپری هه لی بپن و کی ی دابه زان دایه زینن، و برپاریان دا له (دومة الجندل) کۆبینه وه نهو ساله بۆیان نه کرا له وی کۆبینه وه بو سالی ناینده له (نه زره ح) کۆبوونه وه، و له و کاته وه - هه رویه کان - له عه لی جیا بوونه وه و ده ستیان کرد به جهنگ و هه را له گه لیدا.

و نیت هه هممو ریځاگانای تری نهو مه سه له یه لاوازه چ له ده قی ووته کاند و چ له سه نه دو پیاوه کاند.

۲- زانایان زۆر گرینگیان پی نه داوه:

له بهر نه وه به سه نه دیکی صحیح وه نه گه یشتوته ده ستان، مه حاله زاناکان پشتی پی ببه ستن له مه سه له فیهی یه کاند له گه ل زه روه تی و پیداو یستیشیان پی ی.

۳- موعاویه (رضه) دانی ناوه به وه ی عه لی (رضه) شایسته تره لهو:

هه رگیز رۆژنیک له رۆژان موعاویه کی بهرکی ی خیلافه تی له گه ل عه لیدا نه کردوه و له گه ل مانی عه لیدا له زیان نهو هه رگیز داوی به یعدت و خیلافه تی بوخۆی نه کردوه.

یحیی ی کوپی سوله یمانی الجعفی به سه نه دیکی (جید)^۱ وه نه قلی ده کات و ده لیت: له نه بی موسلم الخولانی یه وه که پرسیاری له موعاویه کردوه: نایا تو کیشمه کیشمی خیلافه ت له گه ل

^۱ فتح الباری (۱۳ / ۸۶).

عەلیدا دەکەیت یان تۆ خۆت بەئاستی ئەو دەزانیت؟ ووتی: نە، و من چاک دەزانم ئەو لەمن باشتەرەو شایانتریشە بەم کارە، بەلام ئەی ئێوە نازانن کە عثمان بەستم شەهیدکراوە و منیش نامۆزایم و خاوەنی خۆینی ئەوم؟ پۆن بۆلای عەلی و پێی بلین: با بکوژانی عوسمانان بداتە دەست و ئێمەش خۆمان دەدەینە دەستی ئەو، و ئەوانیش چوون بۆلای عەلی و قسەیان لەگەڵ کرد بەلام نامادەنەبوو بیانداوە دەستیان^۱.

و ئەمە هۆی سەرەکی هەموو ناکۆکی یەکانی نێوان عەلی و موعاویە بوو و کاری (التحکیم) ییش بۆ ئەم مەسەلەیە هاتە ئاراوە و ئەک لابردنی خەلیفە و هەلبژاردنی خەلیفە یەکی تر^۲. کەواتە وەک ابن حزم دەتایید جەنگی ئەمیری باوەرداران دژی موعاویە و دەستەلاتی شام لەسەر ئەوەبوو کە خێلافەتی ئیسلامی کە عەلی (ع) لێپرسراوی بوو دەستی نەدەپۆشیشت بەسەر ئەو ناوچەی ژێر دەستەلاتی موعاویەداو ئەمیش ئەمیر المؤمنین بوو - واجب - بۆ گوێڕایەڵی کردن.

۴- هەموو مەرجەکانی خێلافەت لە عەلیدا هەبوو:

وەک دادپەروەری و زانایی، سیاسەت مەدارى، و بەرژەوهەندی زانی خەلکی و دەبێ خەلکی قورپەشیش بیت. و هەموو ئەم خاڵانەدا لە عەلی دا (ع) هاتبۆنەدی، موهاجرین و ئەنصار و ئەهلی حەل و عەقد هەلیان بژارد وەکەس ناتوانیشت لای بەریت مەگەر ئەوانەى کە هەلیان بژاردوو و ئەوانیش لەخۆیانەوه ئەو کارە ناکەن بەلکو دەبیت بەجوانی پوون ببیتەوه کە خەلیفە ئەو مەرجانەى تێدا نەماوه ...

ئەگەر هەرکەسێک و هەندێ پەخەنى لە خەلیفە هەبیت و بتوانیت بەو هۆیه‌وه‌ لایبەریت ئەوا هیچ مانایەک بۆ خەلیفەى مۆسلمانان نامینیت.

خۆ ئیمام عەلیش (ع) هەرگیز نەگۆراوه‌و تا مردن هەر لەسەر دادپەروەری و خێرو چاکەو خزمەتگوزاری لێپران بوو.

^۱ سەلام النبلاء (۱۴۰/۳).

۵- سردده می (تەحکیم) سردده می ناشوب بوو:

ئەو دەمەدی برباری (تەحکیم) درا لەنێوان ئەو دوو لایەنە شەڕکەرەدا سەردەمیکی پەر لەنازاون و ناشوب بوو، کەس بە کەسەو نەبوو، جا ئەمە هێشتا خەلیفەش هەبوو، جا ئەو ئەگەر خەلیفە لابرایە چی پوو دەدا؟ بێگومان وەزەعە کە بەرەو خراپترو شپۆزەر تر دەبوو، هاوێلانی پیغەمبەریش (ﷺ) زۆر لەو ژیرتریوون کە وەزعیکی ناوا بگۆلێنن.

۶- عومەری کۆری خطاب (ﷺ) پێش شەهیدبوونی: شایستەکانی خەلافەتی لەشەش کەسدا بێنی یەو و هەموو ئەنصارو موهاجرین بەو پازی بوون و ئەوێش مانای ئەو بوو نابێت لەو کەسانە دەر بچێت بۆ کەسانی تر، و لەسەردەمی عەلیدا (ﷺ) تەنھا یەک کەس مابوو یەو کە ئەویش (سەدی کۆری ئەبی وقاص) بوو بەلام سەعد خۆی نەیدەویست و خۆی لەبەرپرسیاریتی بەدوور دەگرت و پلەو پایەدی دنیایی نەدەویست و کاتی عمری بۆ ی ووت: خەلکی خەریکی دەستکەوتنی پۆست و بەرپرسیاریتی یەکانن کەچی تۆ لێرەدا خەریکی نازەنداریت؟ سەعد دای بەپشتی عمری بڕایدا ووتی: خوا بەندەیهکی لەخوا ترسی شاراوێ خۆش دەوێت، کەواتە عەلی (ﷺ) بەهەموو پێوانەیهکی خەلیفەیی شایستەیی ئەمیری مۆسڵمانان بوو و تەحکیم بۆ لابردن و هەڵبژاردنی خەلیفە نەبوو.^۱

۷- هەموو پێوانەتەکان باس لەو دەکەن کە بەیعت دانی شام بەموعاویە دوای شەهیدکردن عەلی بوو:

(ابن عساکر) بەسەندێکی واو کە هەموو پێوانەکانی جێگەی متمانەن لە سەعیدی کۆری عبدالعزیز التنوخی^۲ یەو دەلێت: عەلی (ﷺ) لەعێراق بوو پێی ووتراو (أمر المؤمنین) و موعاویەیش لەشام پێی ووتراو (ئەمیر)، و پاش ئەوێ عەلی - شەهید - کرا نێر خەلکی شام بەموعاویەیان دەووت: ئەمیر المؤمنین.^۳

^۱ مەرویات تارێخ ابی عەف، ۶ ۴۱۱.

^۲ تنوخی زانێترین کەس بوو لە نیش و کاری شام.

^۳ تارێخ الطبری.

- عز وجل - به - مؤمنین - ناویان ده بات و نه گهر له ناوه موو موسلمانانیشدا جهنگ وهه را دروست بوو نهوا هه رده بیته هه ول بدریته ناشتی و پیکهاتن بخریته وه نیوانیان^۱.

۲- له نه بی سه عید (الحدری) یه وه (ﷺ) ده گپریته وه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) فهرموویه تی: ((تمرق مارق عند فرقه من المسلمین تقتلهم أولى الطائفتین بالحق))^۲ واته: تا قمیک له موسلمانان جیاده بنه وه و کومه لیککی تر جهنگیان له گه ل ده کهن که له حقه وه نزیکتن.

نهو تا قمه ی له فهرمووده که دا ناماژه یان بۆکراوه نهو نا کوکی یه یه که که وته نیوان علی و موعاویه، وه سفی هه ردوو لایان ده کات به (مؤمنین) و هه ردووکیان مه به ستیان هه ق و راستی یه ... فهرمووده که مو عجیزه یه کی پیغه مبهر (ﷺ) ناشکرا ده کات که چۆنی فهرموو بهو شیوه یه هاته دی، و هه ردوولای به موسلمان داناوه نه مهش به پیچه وانه ی تا قمی رافیزه کان که ده لئین خه لکی شام بی باوه ر بوونه وه، و تیایدا واش ده رده خات که کومه لکه ی عدلی (ﷺ) زیاتر له سهر هه قن، و عدلی (ﷺ) له نیجته یاده که یدا دوو جار پاداشتی بۆ ده نو سریت له لای خوا، به لّام موعاویه و نه هلی شام یه کجار پاداشتیان هه یه چونکه عدلی پیکای به لّام موعاویه له نیجته یاده که یدا نه بییکا. و پیغه مبهری خوا (ﷺ) فهرموویه تی: ((إذا اجتهد الحاكم فأصاب فله أجران وإذا اجتهد فأخطأ فله أجر))^۳

۳- (نه بی به کره) (ﷺ) ده گپریته وه و ده لئیت له کاتیکدا پیغه مبهری خوا (ﷺ) ووتاری ده دا - حه سه نی کوپی عدلی هات و پیغه مبهر (ﷺ) فهرمووی: ((لعل هذا سيد ولعل الله ان يصلح به بين فئتين من المسلمين))^۴ واته: به لکو نه مه ده بیته گه ورو به لکو خوا به بۆنه ی نه مه وه ناشتی ده خاته نیوان دوو کومه لی موسلمانان.

فهرمووده که ناماژه بۆ نه وه ده کات که خه لکی شام و خه لکی عیراق موسلمانان و په دیککی زۆر به هیزیشه بۆ (خه واریج) که ده یان ووت عدلی و خه لکی عیراق و موعاویه و خه لکی شام

^۱ العواصم من القواصم، لا (۱۶۹-۱۷۰). احکام القرآن (۱۷۱۷/۴).

^۲ مسلم (۷۴۵/۲).

^۳ البخاری - فی فتح الباری (۳۱۸/۱۳).

^۴ البخاری، کتاب الفقه، ۵ (۱۷۰۹).

همه‌موویان کافر بوونه چونکه فەرمووده‌که شایه‌تی موسلمانەتی هەردوولای دا، بۆ سوفیانی کۆری عیینە، دەلێت: ووشە ی (دوو تاqm لەموسلمانان) زۆر جیگە ی دلخۆشی یە لەلامان. و بەیەهقی دەلێت: پێ ی سەرسام و دلخۆش بوون چونکه پێغه‌مبەری خوا (ﷺ) هەردوو لایان بە موسلمان دادەنێت و ئەوەش - موعجیزە یەکی تری پێغه‌مبەرمانە (ﷺ) و بەو کارەش ناشتی خستەوه نێوان عێراق و شام^۱.

* هەلۆیستی زاناو دەستەلآت دارانی ئیسلام دەربارە ی ئەو جەنگانە:

۱- پرسیاریان کرد لە (عمری کۆری عبدالعزیز) (ﷺ) دەربارە ی ئەو شەپرو کوشتارە ی کەوتە نێوان هاوەلانی پێغه‌مبەری خوا (ﷺ) و ئەویش لەو ئەمدا فەرمووی: ((ئەو خۆینیکیە خوای گەورە دەستی نێمە ی لێ پاراست با زمانیشی لێ بیاریزین^۲)) و بەیەهقی لەسەر ئەو ووتە یە تالیقیکی جوانی هە یە و دەلێت: قسە یەکی زۆر جوانە چونکه بێ دەنگی بۆپیاری زۆر باشە لەو شتانە ی پە یوە‌ندە بەو‌و‌هە نی یە^۳.

۲- لە (حسن البصری) پرسیارکرا دەربارە ی شەپرو کوشتاری ناو هاو‌ه‌ل‌ان لەو ئەمدا ووتی: جەنگێک بوو هاو‌ه‌ل‌انی عەمەد (ﷺ) بەشداریان کرد و ئێمە لەو ی نەبووین، و ئەوان دەیانزانی ئێمە نایزانین، یەکیان گرت شوێنیان کەوتین، و جیا‌بو‌ن‌و‌هە ئێمە وەستانین.

۳- لە جعفر (الصادق) یان پرسی دەربارە ی ئەو جەنگانە ی ناو هاو‌ه‌ل‌ان و لەو ئەمدا ووتی: منیش هەر ئەو دەلێم کە خوای گەورە فەرموویەتی ((عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا

^۱ الاعتقاد للبيهقي، ۱۹۸، ۶.

^۲ الانصاف، باقلانی، ۶۹، ۶.

^۳ مناقب الشافعي، ۱۳۹، ۶.

يَنْسَى)) "طه/۵۲" واته: ((شاره‌زایی دهرباره‌ی نهو مه‌سه‌له‌یه له‌لای په‌روه‌ردگارمه له‌لای خۆی نووسراوه‌و خوايش هه‌چی لى وون ناییت و هه‌چی لى ناشیوتیت)).^۱

۴- دیسان له‌و باره‌یه‌وه له‌ احمدی کورێ حه‌نبه‌لیان پرسى، له‌وه‌لامدا ووتى: چاکه‌نه‌بیّت له‌باره‌یان هه‌چ نایتم، و جارێکی تر پیاویک له‌وه‌ی نیتوان علی و موعاویه پرسیارى کرد، و نه‌ویش پششى لى هه‌لکدو پێیان ووت ئه‌م پیاوه هاشیه، له‌وه‌لامدا ئه‌م ئایه‌ته‌ی بۆ خوێنده‌وه ((تِلْكَ أُمَةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ)) "البقرة/۱۳۴" واته: ((ئه‌وانه که‌لانیك بوون پۆشتوون هه‌رچیان کردووه بۆخۆیان‌ه‌و ئێه‌وه‌ش هه‌رچی بکه‌ن بۆخۆتان‌ه‌و پرسیار مه‌که‌ن له‌وه‌ی ته‌وان کردوویانه)).

۵- ابن تیمیه سه‌باره‌ت به‌وه‌ی ناوه‌ه‌وه‌لان پروی دا ده‌لیت: ((ئه‌ه‌لی سوننه‌و جه‌ماعه ده‌مى خۆیان ده‌گرن له‌قه‌سه‌کردن له‌وباره‌یه‌وه و ده‌لێن: هه‌رچی ووتراوه له‌و باره‌یه‌وه که‌ باسى خراپیان ده‌کات یان بۆیان هه‌لبه‌ستراوه یان لێیان لاه‌راوه‌و نه‌وه‌یشى - صحیحه - دهرباره‌یان بیانوویان بۆ بنێینه‌وه‌و بلێن له‌ئهیجه‌یه‌ادیاندا له‌نیتوان پێکان و هه‌له‌دا بوون)).^۲

۶- (ابن کثیر) یش ده‌لیت: ((هه‌ندى ناکۆکیان مه‌به‌ستدار نه‌بوو - عن قصد - وه‌ک جه‌نگى جه‌مهل، و هه‌ندى ناکۆکی تریان له‌ ئهیجه‌یه‌اده‌وه‌ بووه وه‌ک (صفین) و ئهیجه‌یه‌ادیش خێره‌ بپێکى یان به‌هه‌له‌دا به‌جیت)).^۳

ئاگاداری له‌ هه‌ندى کتیب که‌ میژووی هاوه‌لانیان شیواندوه‌:

یه‌که‌م - (الامامة والسياسة) دراوه‌ته پال (ابن قتیبه):

ئهم نووسراوه یه‌کیکه له‌و کتیبانه‌ی که‌ پۆلێکی ترسناکی هه‌یه له‌ شیواندن و تێکه‌دانی میژووی هاوه‌لانی به‌پێزی پێغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ)، له‌م باره‌یه‌وه دکتۆر عبدالله عه‌سیلان له‌ کتێبه‌که‌یدا که‌

^۱ الجامع لاحکام القرآن (۳۳۲/۱۶).

^۲ هه‌مان سه‌رچاره (۳۳۲/۱۶).

^۳ الانصاف فیما یجب اعتقاده، ۷، ۶۷.

به ناوی (الامامة والسياسة في ميزان التحقيق العلمي) دایه به کۆمه‌لێکبه‌لگه‌وه ده‌یسه‌لمیڤیت که نه‌و کتیبه به ناره‌واو درۆ دراوه‌ته پال زانای خوا ناس (ابن قتیبه) ، له‌و به‌لگانه‌یش
 أ — هه‌موو نه‌وانه‌ی له کۆندا باسی (ابن قتیبه) یان کردوه که سیان ناماژه‌یان بۆ نه‌وه نه‌کردوه
 که کتیبیکی میژوویی به‌و ناوه‌وه هه‌بیته ، به‌لکو جگه له کتیبی (المعارف) که تاکه کتیبیکه
 نه‌و زانایه ده‌یاره‌ی میژوو نویسیڤیت.

ب — هه‌رکەسێ لاپه‌ره‌کانی نه‌و کتیبه هه‌لب‌داته‌وه هه‌ست به‌وه ده‌کات که (ابن قتیبه) له
 دیمه‌شق و مه‌غریبی عه‌ره‌بیدا ژیاوه ! ، له کاتی‌کدا که نه‌و پیاوه به درێژایی ژیا‌نی له به‌غدا
 ده‌رنه‌چوه مه‌گه‌ر بۆ ده‌ینور نه‌بیته.

ج — نه‌و شیوا‌زوپه‌ره‌وه‌ی (الامامة والسياسة) ی له‌سه‌ر نووسراوه زۆر پێچه‌وانه‌یه له‌گه‌ل
 نووسینه‌کانی (ابن قتیبه) دا که له‌به‌ر ده‌ستماندا‌یه ، چونکه ابن قتیبه پێشه‌کی دووردرێژی داناوه
 بۆ هه‌موو نووسراوه‌کانی وتیایدا مه‌به‌ست له نووسینه‌کانی و پرۆگرام‌وپه‌ره‌وی نووسینی خۆی پروون
 کردۆته‌وه ، که‌چی نووسه‌ری کتیبی (الامامة والسياسة) پێشه‌کیه‌کی زۆر کورتی نووسیوه که له
 سێ دێر زیاتر نییه ، نه‌مه‌ش جگه له‌شیوازی دانان و نووسینه‌که‌ی که له هه‌یج نووسینیکی (ابن
 قتیبه) ناکات.

د — نووسه‌ر نه‌و کتیبه وا ده‌ر ده‌خات که گوايه راسته‌وخۆ له زاری (ابن ابی لیلی) وه
 وه‌ریگرتوه‌ۆنه‌م (ابن ابی لیلی) یه زانیای فیقه‌زان و قازی کوفه بووه وله سالی ۱۴۸ ی کۆچیدا له
 دنیا ده‌رچوه ، وشتیکی زانراویشه که (ابن قتیبه) تا سالی ۲۱۳ ی کۆچی له دایک نه‌بووبوو ، که
 دوا‌ی مردنی (ابن ابی لیلی) ده‌کات به (۵۶) سال !.

ه — نه‌و راوی و مامۆستایانه‌ی که (ابن قتیبه) له هه‌مو کتیبه‌کانیدا ناویان ده‌بات
 وله‌وانه‌وه مه‌سه‌له‌کان ده‌گێڕێته‌وه له‌م کتیبه‌دا بوونیان هه‌ر نی یه .

و — زۆری له پیاویه‌ته‌کانی نه‌م کتیبه به شیوه‌ی نه‌خۆش و لاوازهاتوه که زۆربه‌یان به‌و جۆره‌یه ، له
 هه‌ندێ له میسریه‌کانه‌وه ده‌گێرنه‌وه ! ، له عه‌مدی کوپی سوله‌یمان و شه‌ویش له هه‌ندێ له
 مامۆستا‌کانی میسره‌وه ده‌گێرنه‌وه لیان هه‌ندێ له مامۆستایانی مه‌غریب بۆیان باس کردوین !

یان له هندی له ماموستا کاندوه ده گپړنډه ! هندی له ماموستایان بزیان باس کردوین! نه مه وچەندان دهسته واژه و شیوازی (ابن قتیبة) ناکات وله نووسینه کانیډا بوونیان نییه .

ز - دانهری کتیبی (الامامة والسیاسة) له دوو زانا گه وری میسروه شت ده گپړتته وه ، که له کاتیځدا ابن قتیبه پتی نه خستوته میسر له و دوو زانایه وه هیچی ورنه گرتوه!

ح - (ابن قتیبة) له لای زانایانی نیسلام پله و پایه یکی به رزی هیه ویه (اهل السنة) ی ناو ه زده ده کمن و متمانەیان هیه به زانست و دینداری یه که ی ، وهک (السلفی) ده لیت (ابن قتیبة) یه کیکه له متمانە پیکراوه کان و نه هلی سوننه ته .

ښین حزم یش ده لیت : زانست و دینداریه که ی جیځای متمانە بوو ، و (الخطیب البغدادي) یش به و شیویه ده لیت .

(ابن تیمیة) ش ده لیت : (ابن قتیبة) له و که سانه یه که سهر به (احمد) و (اسحاق) داده نریت و به سهر خدانی سوننه ت ناوی ده رکړدوه ، ده ی که سیځ خاوه نی ناوا پله و پایه و متمانە بیتله لای زانایانی نیسلام که ی په وایه و که ی ماقولنه نو سه ری (الامامة والسیاسة) بیت که میژووی جوان وزیرینی هاوه لانی پیغه مبرمان (ﷺ) بشیوینیت و شتیان به ده مه و ده لبه سیټ؟!

دکتور عدلی نه فیع (العلیانی) له کتیبی (عقيدة الامام ابن قتیبة) له پوانگه ی کتیبی (الامامة والسیاسة) دا ده لیت: پاش نه وه ی به ووردی کتیبی (الامامة والسیاسة) م خوینده وه و به جوانی لیتی کولیمه وه بوم ده رکوت که نو سه ری نه و کتیبه شیعه یه ، و ویستوویه تی نه م کتیبه بناختنه ناو کتیبه کانی (ابن قتیبة) و به و ریځایه بتوانیت ریژیکی بؤ په یدا بکات چونکه (ابن قتیبة) له لای مه غربیه کان زور به رزوبه ریژیووه ، نه وه ی نه وه ده سه لیښی که نو سه ره که ی شیعه بووه نه م خالانه ی لای خواره وه بووه :

۱ - نو سه ری کتیبی (الامامة والسیاسة) له سه ر زمانی عدلی کوړی نه بو طالب که به کۆچه ریانی وتوه ده لیت (توخوا ، توخوا نه ی کۆمه لیک کۆچه ریان، ده سه لاتی عمد له بنه ماله که ی ده رمه کمن ، سویند به خوا نه ی کۆچه ریان نیتمه وهک (اهل البيت) له ه مه و که س

شایانترین بهو کاپله‌یه - خیل‌افهت - وئی‌مه له ئی‌وه زیاتر بهو کاره شایانین ،سوئیند به‌خوا
نهو کاره هی ئی‌مه‌یه ده‌ی شوئین ئاره‌زو‌اتتان مه‌که‌ون گوم‌پا ده‌بن له پئی‌گی‌ی خودا.

۲- نووسه‌ری (الامامة والسیاسة) زۆر پیس دابه‌زیوه‌ته سه‌ر هاوه‌لانی
پیغه‌مبه‌ر(ﷺ)وله‌که‌داری کردوون (ابن عمر) به‌ترسنۆک!! وسه‌عدی کورپی نه‌بوو وه‌قاص
به‌حه‌سوود!! ده‌زانیت ، وباسی محم‌دی کورپی سه‌له‌مه‌ ده‌کات گوايه له‌عه‌لی کورپی
نه‌بو‌طالیب تو‌په‌ بووه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که له‌خه‌یه‌ردا - مه‌رحه‌بی - جوله‌که‌ی کوشتووه
اوگوايه‌عائیشه خوا لی‌ی رازی بی‌ت فه‌رمانی کوشتنی عوسمانی ده‌رکردووه! وده‌ی
له‌که‌دارکردنی هاوه‌لانی پیغه‌مبه‌ر(ﷺ)له‌ شی‌وازو په‌وشتی شیعه‌کانه ئیتر با خه‌واریی‌ش
له‌سه‌ر نه‌و بۆ‌چوونه بن چونکه خه‌واریج هاوه‌لان به‌ گشتی له‌که‌دار ناکه‌ن وه‌ک نه‌وان
ده‌یکه‌ن.

۳- دانه‌ری الامامه والسیاسه باسی نه‌وه ده‌کات گوايه (مختاری کورپی (ابی عبید)به‌ده‌ستی
(مصعب)ی کورپی (زوبیر)کوژراوه ، چونکه پشتیوانی بنه‌ماله‌و ئالوبه‌یتی پیغه‌مبه‌ری
خوا‌ی کردووه وئیتر باسی نه‌و قسه‌ پر‌وپو‌وچانه‌ی ناکات که ده‌یسووت نیگام (وحی)بۆ
دیت.

ده‌ی به‌س شیعه‌کان موختاریان خۆش ده‌و‌یت چونکه تۆله‌ی له‌ بکوژانی حوسه‌ین کرده‌وه
،ده‌ی له‌گه‌ڵ نه‌وه‌دا که (ابن قتیبه) وا باسی نه‌و موختاره‌ ده‌کات که له‌ یاساوسنور
ده‌رچووبووه‌ووای بلا‌وکردۆته‌وه‌که جویره‌ئیل دیت بۆ‌لای.

۴- نووسه‌ری (الامامة والسیاسة) ده‌رباره‌ی ژیان و سه‌رده‌می سیّ خلیفه‌ی یه‌که‌م نزیکه‌ی
(۲۵)لایه‌په‌ی نووسیوه له‌لام له‌سه‌ر نه‌و فیتنه‌وناکوژی‌یه‌ی له‌ ناو هاوه‌لاندای پرووی دا
(۱۰۰)لایه‌په‌ی نووسیوه ؛که نه‌ونوسه‌ره هه‌ستاره می‌ژووی پرشن‌گداری هاوه‌لانی کورت
کردۆته‌وه‌وم‌ی‌ژووی شه‌روناکوژی یه‌که‌ی ناویانی گه‌وره‌کردووه‌دی‌ان په‌په‌ی پی‌ پ‌ه‌ش
کردۆته‌وه که زۆربه‌یان هه‌لبه‌سترون یان زۆر لاوازن وئه‌مه‌ش له‌ په‌وشتی شیعه‌کانه په‌نا
به‌ خوا.

۵- سید محمود شكري (الالوسي) له (مختصر التحفة الاثنا عشرية) دا دهليټ يه كي له فيله كانيان - واته رافيزه كان- نهويه ديتن بزائن چ زانايه كي گه وړه ي نه هلي سوننه هديه وهاوكات نه وانش به وناوه وه كه سيكي نووسه ريان بويټ نه وه هاتوون هه موو قسه و ووتار ويچونه كاني شيعه كه يان داو ته پالي شو زانا سوننه پايه داره، بو نمونه (الامام السدي) دوو پياوون يه كه ميان (الامام السدي الكبير) و دووه ميان (السدي الصغير) ويه كه ميان له زانا باوهر پيكر او ه كاني نه هلي سوننه وجهه ماعديه وبه لام دوه ميان له فرموده هه لبه سته دروزه كاني رافيزه وهه روه ها (ابن قتيبه) يش دوانن يه كه ميان (عبدالله بن قتيبه) ي رافيزي يه و دووه ميان عبدالله ي كوري مسلم ي كوري قتيبه يه وله زانا خاوهن متمانه كاني نه هلي سوننه يه و كتيبيكي هديه به ناوي (المعارف) و نه و عبدالله رافيزه يش بو سهر ليتيكدان كتيبيكي نووسيوه به هه مان ناو (المعارف) لېو چه واشه كردني خه لكې!!.

دووهم - نهج البلاغه:

به‌لّام تاوانباری یه‌که‌م له‌لای (زانایانی فەرمووده) براکه‌یه‌تی که ناوی (عه‌لی‌الرحمی) بووه:

۱- (ابن خلکان) سه‌بارهت به‌ژیانی (شریف المرتجی) ده‌لئیت: خه‌لکی جیاوازیان هه‌یه له (نهج البلاغه) دا که نایا هه‌مووی ووته‌ی نه‌میری باوه‌پدارانه؟ نایا خۆی کۆی کردۆته‌وه یان عه‌لی برای^۱، ده‌لئین هه‌یچی ووته‌ی ئه‌مامی عه‌لی نی یه به‌لکو نه‌وه‌ی کۆی کردۆته‌وه‌و نه‌وه‌ی داویه‌تی یه پالێ عه‌لی کورێ نه‌بو طالهب هه‌رنه‌وه‌ش دا‌ینه‌وه^۲.

۲- (الزهبی) ده‌لئیت: نه‌وه‌ی کتیبی (نهج البلاغه) بخوێنته‌وه د‌لنیا ده‌بیت له‌وه‌ی که درۆکراوه به‌ده‌می نه‌میری باوه‌پدارانه‌وه عه‌لی کورێ نه‌بو طالهب (ع) ج‌نیوی ناشکرای ت‌یدایه، و ده‌مکووتان بۆ هه‌ردوو ج‌ینشینی یه‌که‌م و دووه‌می پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ع) — أبو بکر و عمر — به‌ناشکرا هاوارده‌کات، و هه‌ندی ده‌سته‌واژه‌ی ره‌کیک و لاوازی ت‌یدایه که هه‌رکه‌سی شاره‌زایی هه‌بیت ده‌رباره‌ی نه‌فسیاتی صحابه قوره‌یشی یه‌کان، به‌ته‌واوی بۆی ده‌رده‌که‌ویت که زۆریه‌ی نا‌په‌وايه^۳.

۳- (ابن تیمیه) ده‌لئیت: هه‌موو زانایان ده‌زانن که زۆریه‌ی نه‌و وتارانه‌ی له (نهج البلاغه) دا هاتوه به‌ده‌م عه‌لی یه‌وه هه‌لبه‌ستراوه، و له‌هه‌یج کتیبی‌کی کۆندا زۆریه‌یان نه‌هاتوون و سه‌نده‌کانیشیان نه‌زانراون^۴.

۴- (ابن حجر) یش ده‌لئیت: نه‌وه‌ی (مطالعة)ی (نهج البلاغه) بکات له‌وه د‌لنیا ده‌بیت که درۆیه‌و به‌ده‌م نه‌میری باوه‌پدارانه‌وه هه‌لبه‌ستراوه و زۆیه‌ی نا‌په‌وايه^۵.
زانایان له‌بهر نه‌م هۆیانه‌ی خواره‌وه گومانیان له‌و کتیبه هه‌یه که عه‌لی (ع) نا‌گاو خه‌به‌ری لی ی بیت، له‌وانه:

۱- یان سه‌نده‌ی نی یه یان سه‌نده‌کان زۆر لاوازن.

^۱ الباعث الحثيث، ۶ ۱۸۲.

^۲ الادب الإسلامي، نايف معروف، ۶ ۵۳.

^۳ الرقيات (۱۲۴/۳).

^۴ ميزان الاعتدال (۱۲۴/۳).

^۵ منهاج السنة (۲۴/۴).

۲- ووتاری دوورو دریژ که کئی نهم هه موو وتاره ی عه لی له بهر کرد! که زۆریه ی وتاره کانی پیغه مبهری خوایش (ﷺ) له بهر نه کراون.

۳- زۆر وتاری تیدایه که کتیبه باوه پیکراوه کان داویانه ته پال که سانی تر جگه له عه لی (ﷺ).

۴- کۆمه لێ قسه و توانجی تیدایه بۆ خه لیفه کانی پیش خۆی که نه وانه هیچی له و ناوه شیته وه.

۵- قسه کانی زۆریه یان - سجع - یان تیدایه و نه و نه ده به ش له سهرده می عه باسی یه کاندایه بره وی پی درابوو.

۶- دهسته واژه ی فله سفی و که لامی تیدایه که له سه ده ی سی یه می کۆچیدا هاتنه ئاراوه.

(به لām هه ندێ شتی به سودو جوانی تیدایه که موسلمان ده توانیت سودی لی وه برگرت و دلی پی خوش بکات به لām به ناگاداری یه وه).

سی یه م - کتیبی (الاغانی) اصفهانی:

کتیبی (الاغانی) که (ابی الفرج الاصفهانی) نووسیویه تی، کتیبیکی نه ده بی وشه و چه ره و گۆزانییه، نه که کتیبیکی زانستی و میژوویی و فیه ی و سه مفعونیای خوشی هه یه له میشک و گویتی نه هلی نه ده ب و میژووداوخۆ نه وه ش نه وه ناگه یه نی که بی ده نگ بیت به ژاری شعوبی و ده سستی ناپاکی و پیک خستنی درۆده له سه وه له که دارکردن. نووسه رو شاعیر و خوشنوو سی عیراقی - مامۆستا ولید الاعظمی - هه ستاوه به نووسینی کتیبیک به ناوی (السيف اليماني في نحر الاصفهانی صاحب الاغانی)، نه و پیاوه خوا پاداشتی به خیری بداته وه قۆلی لی هه لمالیوه و ده سستی کرده به جیا کردنه وه ی راستی یه کان له سوعبه ت و جیا کردنه وه ی ژهر له هه نگوین، نه و هه موو درۆ و وته پیک خراوانه و ناگری شعوبیه ت و په گه ز په رستی و کینه بازی هه لوه شانده و ته وه، که رق و کینه ی له ناو دله کاندایه نگیان خوارد و ته وه، هه موو نه و پۆخله واتانه ی به درۆ خست و ته وه که نه سفه هانی له ملا و نه ولا کۆیان کردبو نه وه له چیرۆک و حیکایه ته دروست کراوه کان که هیچیان جیگای متمانه نین و ده بنه هۆی نا شیرین کردنی پروی گه شی نال و به یه ت و له که دارکردنیان و شیواندن ی په وشت و باویان، هه روه که بۆچوونی

هه‌لەئە ئەسفەهانی بە درۆ خستۆتەوه، دەربارەئە موعاوێه وخەلیفەکانی ئومەویە جۆری کە
ریوایاتی ترسناکیان دەم هەلبەستولە کە دارکەر.

هەرۆک چۆن وەلید الاعقیمی خوای گەورە بە بەهشت شادی بکات کۆمەلەی بابەتی
جۆراوجۆری هیناوه و تیایدا بەرگری کردووه لەو تانە و تەشەرانی بە ناپەوا دراوه لە بیروباوەری
ئیسلامی و ئاینی ئیسلام و بە چاکتر زانیسی هەردەمی نەفامی لە سەردەمی ئیسلامی و هەندێشتی
ناپەوا و پڕو و پوچی تریش زانیان لە کۆندا دەربارەئە ئەسفەهانی و توویانە :

✽ (خطیب البغدادی) دەلێت: ئەبو فەرەجی ئەسفەهانی درۆزن ترین کەس بوو، شتیکی زۆری
لە خەڵکی دەکڕی و پاشان حیکایەتەکانی خۆی لە سەر دادەمەزراند

✽ (ابن الجوزی) دەلێت: وێنەئە ئێو پیاوێ متحانه ناکرێت بە ریوایەتەکانی، کتێبەکانی شتی
وای تێدا یە کە یە کسەر فاسقی بکات و ئارەق خواردنەوه سوک و ئاسان دەکات، هەندێ کات ئەو
شتانەئە لە خۆیەوه باس دەکرد و هەرکەسیک لە کتێبی (الآغانی) ببیتەوه، هەمو
خراپە و بیسیەکی تێدا بەدی دەکات

✽ (الذهبي) دەربارەئە دەلێت: ابن تیمیە ی مامۆستامانم دەبینی بە لاواز ناوی دەبردولە
مەسەلەئە نەقلکردندا تاوانباری دەکرد و ئەو شتانەئە یزۆر بەگەرە و ترسناک دەزانی کە ئەو
دەینووسی.

چوارەم - (تاریخ یعقوبی) لە سالی ۲۹۰ی کۆچیدا مردوه:

ناوی احمدی کورپی یه‌عقوبی اسحاق ی کورپی وه‌هەبی عەباسی بووه‌ وخەڵکی یه‌غداد بووه ،
میژوو نووسیکی شیعی ئیمامی بووه‌ و لە ده‌وله‌تی عەباسیدا کاری نووسینی ده‌واوین بووه ،
تا ناویانگی به‌ - نووسەری عەباسی - ده‌رکردوه‌.

ئەم یه‌عقوبی یه‌ باسی میژووی ئیسلامی کردوه‌ بەلام لە پروانگەئە شیعی یه‌وه‌ و دان بە هیچ
خەلیفەئە کدا نانیت جگە لە علی کورپی ئەبو طالیب و کورپەکانی بە پیی خاڵبەندێ ئیمامەکانی
شیعه‌ و عەلیش بە (وصی) ناو ده‌بات .

کاتی باسی میژووی (ابوبکر و عمر و عثمان رضی الله عنه) ده کات ووشه‌ی خلیفه‌یان ناداته پال به‌لگو نه‌ونده ده‌لیت فلان کهس بوو به ده‌سه‌ل‌تداروئیت یه‌ک کهسیان نه‌په‌راندوه له تانه لیدان‌وله‌که‌دارکردن، هه‌روه‌ها گه‌وره هاوه‌ل‌ئیشی گرت‌وته.

ده‌رباره‌ی عانیشه خوا لیتی رازی بی‌ت‌وخالیدی کورپی وه‌لید و عه‌مری کورپی عاص و مو‌عاویه‌ی کورپی نه‌بوسوفیان شتی خراپی نووسیوه و پروودای سه‌قیفه‌ی به‌و شیوه‌یه‌کی زۆر ناشرین باس کردوه و تیایدا باسی پیلان گێرانی کردوه بۆ زه‌وت کردنی خیل‌افه‌ت له‌ علی رضی الله عنه که نه‌و (وصی) پی‌غه‌م‌به‌ر صلی الله علیه و آله بووه له‌ لای.

ئیت شێوازی تاوان‌بارکردن‌وله‌که‌دارکردنه‌کانی هه‌ره‌مان شیوازی هاو مه‌زه‌به‌کانی بووه له‌ (تشیع)، ئیت یان هه‌واله‌که‌ راسته به‌لام بۆی زیاد کردوه یان هه‌رخۆ‌یدروستی کردوه. یان له‌ شوینی خۆ‌یدا باسی نه‌کردوه تا مانا‌که‌ی له‌ ده‌ست بدات و شه‌وه‌ی سه‌یروچیی تی‌بینیه له‌ نووسینه‌کانیدا کاتی باسی خلیفه‌ ئومه‌ویه‌کان ده‌کات به‌ پادشا ناویان ده‌بات به‌لام هه‌ر که‌ دێته سه‌ر باسی خلیفه‌ عه‌باسیه‌کان به‌ خلیفه‌ ناویان ده‌بات و ناوی ده‌وله‌تی عه‌باسی به‌ ده‌وله‌ته‌ پێ‌رۆزه‌که‌ ناو ده‌بات له‌ کتێبه‌که‌یدا به‌ ناوی (البلدان) که نه‌مه‌ش دوو پرووی و خۆ‌ه‌شاردانی ده‌رده‌خات له‌ پشته‌ی شی‌عاری (توقیه) داو‌ئهم کتێبه‌ که‌ نمونه‌ی شی‌واندن‌ی راستیه‌کان و لادانه له‌ راستی پرووداوه‌کان له‌ کتێبه‌که‌یدا که به‌ ناوی (التاریخ الاسلامی) یه، بۆته سه‌رچاوه‌ی زۆریک له‌ پۆ‌ژه‌ه‌ل‌تناسه‌ داخ له‌ ده‌له‌کان که هه‌ستان به‌ له‌که‌دار کردن و ناشرین کردنی میژووی نی‌سلام و ژیا‌نی پیاوه‌مه‌زنه‌کانی، هه‌رچنده له‌ لایه‌نی زانستیه‌وه‌ نه‌م کتێبه‌ نرخ‌ویه‌هایه‌کی نی یه‌ چونکه له‌ به‌شی یه‌که‌مدا نه‌فسانه‌ و چیرۆکی‌خو‌رافی له‌ خۆ گرت‌وه‌ و له‌ به‌شی دووه‌میشدا به‌ تێ‌روانی‌نیک‌سی حیزبیانه نووسراوه‌ و له‌ لایه‌نی باب‌ه‌تی و پێ‌رۆگرامیه‌وه‌ که‌ مه‌ترین مانای متمانه‌ی زانستی له‌ خۆ گرت‌وه.

پێنج‌ه‌م - (المسعودی) و کتێبی (مروج الذهب و معادن الجوهر) :

ئهم نووسه‌ره ناوی ابو الحسن علی کورپی حوسه‌ین ی کورپی عه‌لی مه‌سعوودی یه‌ و له‌ نه‌وه‌کانی (عبدالله بن مسعود) خوا لیتی رازی بی‌ت، هه‌ندێ ده‌لێن خه‌لکی مه‌غریبی عه‌ربه‌یه به‌لام خۆی راسته‌ خه‌لکی عی‌راقه‌ و مالتی باری کردوه‌ بۆ میسرو له‌وی ژیاوه.

ئەم مەسعوودی یە پیاویکی شیعە بوو (ابن حجر) لەو بارە یەو دەلیت : کتیبەکانی پەرن لەوێ کە ئەم کەسە شیعە یەکی موعتەزەلە بوو .

باسی لەو کەردوو کە وەسیەت کردن بۆ عەلی هەر لە باوکە ئادەمەو پشتاویشت تا پیغەمبەر (ﷺ) کراوە و پاشان باسی ئەوێ کەردوو کە خەلکی جیاوازیان لە تیگە یشتن لەو دەقەنە بۆ درووست بوو و شیعە ی ئیمامیش هەروا دەلیت پراوی پ، گزنگی دان بە عەلی (ﷺ) و ژیا نە کە لە کتیبەیدا زۆر زیاتر پان و پۆر ترە لە گزنگی دان بە ژیا نی پیغەمبەر (ﷺ) و زیاتر گزنگی داو بە خانەوادە ی عەلی (ﷺ) و بە ووردی هەرچی هەواڵ و شتێک لە سەر ئەوان هاتبێت لە (مروج الذهب) دا هیناویەتی و هەوڵی تەواوی داو کە بێ شەرمانە و بێ پەردە و یستوویەتی سەرەتای ئیسلام بشیوێت .

ئەمەش هەندێک بوون لەو کتیبەنە ی لە کۆندا نووسراون ئێمە باس مان کرد تا خوێنەری مو سڵمان ناگاداریان بێت ، کە ئەو کتیبەنەش بوونە تە جینگای گزنگی پێدانی هەندێ لە نووسەرە هاوچەر خەکان وەک (طە حسین) لە فیتنە گەورە کە دا بە ناوی (عەلی و بنو)

وعەقادی ش لە عەبقەرێ کانی دا ، هاتوون خۆیان گلاندو بەو پیاویە تە هەلبە ستر او لاوازانە و شیکارە کانی شیان لە سەر ئەوانە بنیات نراو و دواتریش راستیان نە پیکار وە لە مەسە لە ی هاو ئەندا کە و تونە تە هەلە ی زەق و پیسەو ، هەروە ها — عبدالوهاب النجار — ی ش لە کتیبی (الخلفاء الراشدون) دا هەندێ پیاویە تی لە کتیبی (الامامة والسياسة) وە نە قەل کردوو . هەروە ها — حسن ابراهیم حسن — لە کتیبی (عەمری کور ی عاص) دا پشتی بە ستوو بە پیاویە تە هەلبە ستر او کانی رافیزە کان کە دەلێن : عەمری کور ی عاص — پە نا بە خوا — پیاویکی بەر ژو وە ند پەرست و تە ماح کار بوو و هیچ شتێکی نە کردوو ئە گەر نە یزانی بێت بەر ژو وە ند ی و سوودی کی دنیای ی بۆ خۆی تێدا یە .

ئەمە و کۆمە لێک لە لێکۆ لەرە وان بە هە مان پێ ژە و دا پ شتنە وە خۆیان کردۆ تە و بە ناو تونە یلی تاری کدا بە هۆ ی دوریان لە پڕۆ گرام و پێر پە روی ئە هلی سوننە و جە ماعە وە لە کاتی هە ل سە نگان دن و هە ل سو کە و ت کردن لە گە ل ئەو لێ شاوە زۆرە ی پیاویە تە مێ ژو وە کان .

بهشی حەوتەم

هەلۆیستی ئەمیری باوەرداران عدلی دەربارە

(خەوارێج) و پاشان شەهیدکردنی

جێباسی یەكەم

((خەوارێجەكان))

یەكەم / (خەوارێج) چۆن پەیدابوون و کێن؟

ئەهلی عیلم کۆمەڵی پێناسەیان داناوە بۆ خەوارێج هەریەكە کۆمەڵێك كەس دەگرێتەوه

لەوانە:

* (أبو الحسن الأشعري) ناوی - خەوارێج - دەپرێت بەبەلای ئەو تاقەدا كە لە خەلیفە راشیدی چوارەم علي كۆری ئەبو طالیب (ؑ) جیاپوونەوه، و ئەوهشی پروون کردۆتەوه كەهۆی ناوانەكەشیان لەوه هاتوو كە دەرچوون لەژێر فەرمانی عدلی كۆری ئەبو طالیب کاتی بته حكيم پازی بوو^۱.

* بەلام (ابن حزم) دوورتر دەپوات و دەلێت - ناوی خەوارێج - هەموو ئەو كەسانە دەگرێتەوه كە هاوشتی ئەو كەسانەن كە لە فەرمانی عدلی كۆری ئەبو طالیب دەرچوون و لەبێرو باوەردا وەك ئەوان وان و دەلێت: هەركەسێك وەك ئەوان بێركاتەوه لەمەسەلەي تەحكیم و بەكافرکردنی هاوەڵان بە گوناھي گەورەو دەرچوون لەدژی ئەمیرە ستم كارەكان، و ئەوانەي خاوەنی گوناھي - كەبیرە - بەهەمیشەیی لەدۆزه خا دەمێننەوه، و پێشەوايەتی لەغدیری قورەیشیدا دروستە ئەوه بە - خاریجی - دادەنرێت، و هەركەسێك جگە لەو شتانەي باس کران جیاوازی هەبێت لەگەڵ موستەماناندا ئەوه - خەوارێج - نی یە^۲.

^۱ مقالات الإسلاميين (۲۰۷/۱).

^۲ الفصل في الملل والأهواء والنحل (۱۱۳/۲).

* (الشهرستاني) دهلیت: (خواريج) بریتی یه له‌ده‌رچوون له حوكمی خلیفه‌یه كه موسلمانان به‌كۆی ده‌نگ هه‌لیان بژاردوه ئیتر با له‌هه‌ر سه‌رده‌م و له‌هه‌ر شوێنێكدا بێت، ئیتر له‌سه‌رده‌می هاوه‌ڵاندابێت یان له‌هه‌ر سه‌رده‌می‌كی تردا^۱.

* (ابن حجر) یش ده‌لیت: (خواريج) نه‌و كه‌سانه‌ن قبۆلی نه‌وه‌یان نه‌كرد كه‌ عه‌لی به‌ته‌حكیم پازی بوو و له‌ عثمان و نه‌وه‌كانی ته‌به‌پایان كردو جه‌نگیشیان له‌گه‌ڵ كردن و نه‌گه‌ر به‌كافریشیان بزانن نه‌وه‌ پێیان ده‌لێن (الغلاة) واته‌: پۆچوه‌كان^۲.

به‌كورتی و پوختی خه‌واريج به‌وانه‌ ووتراوه‌ كه‌ له‌ عه‌لی (ع) هه‌لگه‌پانه‌وه‌ دواى قبۆل كردنى - ته‌حكیم - له‌پاش جه‌نگی ((صفین)) و كۆمه‌ڵێ ناوی تریشیان هه‌یه‌ له‌وانه‌ - الحرورية، الشراة، المحكمه، و به‌هه‌موو نه‌و ناوانه‌ پازی بوون جگه‌ له‌ناوی (المارقه) نه‌بێت واته‌ له‌ناوین چوه‌ته‌ ده‌ره‌وه‌ و نه‌وان خۆیان به‌موسلمان تر ده‌زانی له‌خه‌لكی تر^۳.

و هه‌ندێ له‌ئه‌ه‌لی عیلم - دوورتر ده‌رپوات و به‌نه‌په‌تی خه‌واريج ده‌باته‌وه‌ بۆ سه‌رده‌می پێغه‌مبه‌ری خوا (ص) و یه‌كه‌مین قبۆل نه‌كردن و ده‌رچوون (ذو الخویصره) بوو كه‌ په‌خه‌نی له‌ پێغه‌مبه‌ری خوا گرت (ص) كاتێ عه‌لی (ع) له‌ یه‌مه‌نه‌وه‌ ئالتون و زێری نارد‌وه‌ بۆ (بیت المال). و پێغه‌مبه‌ری خوا (ص) وای به‌پێویست زانی بیدات به‌ (٤) كه‌س كه‌ ناویان (عیینه بن الحصن) و (اقرع بن حابس) و (زید الخیل) و (علقمه بن كلاثه) و یه‌كێ له‌هاوه‌ڵان ووتی: هه‌قی ئیمه‌ بوو پێمان بدات نه‌ك نه‌وانه‌ ... كاتێ پێغه‌مبه‌ری خوا (ص) ئه‌م ووتیه‌ی بیست و فهرمووی: ((الا تأمنونی وأنا أمین من فی السماء یأتینی خبر السماء صباحاً ومساءً)) واته‌: ئایا باوه‌ر‌تان به‌وه‌ نێ یه‌ كه‌ ده‌سپاك و نه‌مینم له‌كاتێكدا من ئه‌مینم له‌لای نه‌وانه‌ی له‌ ئاسمانن و به‌یانی و ئیواره‌ هه‌والی ئاسمانم بۆدیت؟!.

و پیاویك هه‌ستایه‌ سه‌رپێ كه‌ چاووقوولێكی توێل زقی ریش زلیكی سه‌رناشراوی جل شوێر بوو ووتی: ئه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا له‌خوا بترسه‌، پێغه‌مبه‌ر (ص) فهرمووی: ((ویلک أولست أحق أهل الأرض أن يتقى الله)) واته‌: وه‌یل بۆتۆ ئایا من شایان‌ترین كه‌سی سه‌رزه‌وی نیم كه‌

^۱ الملل والنحل.

^۲ هدی الساری فی مقمده فتح الباری، ۶ ۴۵۹.

^۳ مقالات الإسلامیه (۲۰۷/۱).

دهبیټ له خوا بترسم؟! کابرا ههستاو پښته دهرهوه، و خالیډی کورپی وه لید (ﷺ) ووتی: نهی پیغهمبهری خوا با بدهم له گهردنی، فرموی ((لا، لعله أن یکون یصلی)) واته: نه، له وانهیه نویژگر بیټ.

و خالیدیش ووتی: نویژگر هیه به دهم ستيك ده لیت و به دل شتيكي تر، و پیغهمبه ریش فرموی: ((اني لم أؤمر ان أنقب عن قلوب الناس)) واته: من فرمانم پي نه دراوه سیري ناودلی خه لکی بکم و پاشان سیريکی پیاوه کوی کردو فرموی:

((انه يخرج من ضنطني هذا قوم يتلون كتاب الله رطباً ولا يجاوز حناجرهم يرقون من الدين كما يرق السهم من الرمية))^۱ واته: ((له وه چمی نا ثم پیاوه کومه لیک دین قورشان ده خویننه وه - به زمان - به لثم له گه رویان ناروا ته خواره وه - به رهو دلیان - له نیسلام ده چنه دهره وه وهک چون تیر له که وان دهره ده چیت)).

* (ابن جوزی) ده لیت: یه که م کس و خراپترین که س که بوو به خوار یج (ذو الخویصره التیمی*) بوو که به پیغهمبه ری خوی ووت: دادپه روره، و پیغهمبه ری خوايش (ﷺ) فرموی ((ویلک ومن یعدل اذا لم أعدل))^۲ واته: له ناوچیت، نه گهر من دادپه روره نه م کي دادپه روره ده بیټ؟! و نه م پیاوه یه که مین - خاریجی - بوو که له نیسلام دهرچوو و نه گبه تی یه که ی له وه دابوو که پای خوی پي په سهند بوو، وه نه گهر که می خوی بگرتایه ده یزانی که له سهرووی پای پیغهمبه روره پای تر نی یه - پای نه وه وحی له گه لډایه - و شوین که وتوانی نه م پیاوه بوو که شهریان له گه ل عه لی کورپی نه بو طالبیدا کرد^۳.

و (ابن کثیر) یش نه و که سانه ی گیره شیونیه که یان نایه وه هاتنه سر شاری مه دینه و عثمانیان شه هید کرد به - خه واریج - ناویان ده بات، ده لیت: خه واریجه کان (بیت المال) ی موسلمانان یان بری که مال و سامانیکی زوری تیدابوو^۴.

^۱ اخرجه البخاری (۲۳۲/۲) ومسلم (۷۴۲/۲).

^۲ ذو الخویصره ناری عملی کورپی حزمم بووه.

^۳ اخرجه مسلم (۷۴۰/۲).

^۴ تلبیس الابلیس، ۹۰.

^۵ البداية والنهاية (۲۰۲/۲).

پای کام له زانایان لهم باره یهوه پاجیحه؟

پای به هیژو ته واوله و پیناسه یهوه نزیکه که نهو که سانه ده گریته وه که به (ته حکیم) پازی نه بوون و له عدلی هه لگه پانه وه چونکه یه کهم نه وانه وه که تا قم ناسراون و بۆچونی سیاسی و پای تاییه تیان هه بووه و کاریگری فیکری و عه قانییدیان له سهر موسلمانان به جی هیشتوه^۱.

نه وهی زۆر ناشیرین و ناشیاوه بۆ نهو خه واریجانه نه وهیه که پیغه مبهری خوا (ﷺ) هانی موسلمانان ده دات هه رکاتی نه وانه په یدابوون بیانکوژن، و ته نانه ت باس له وهش ده کات که نه گهر خویشی دهستی بیانگاتی له ناویان ده بات وه که له ناوبردنی عاد و ثمود و ده فهرمویت ((لئن ادرکتهم لا قتلنهم قتل عاد))^۲ پاداشتی ته واولی نهو که سهی که ده یانکوژیته زۆر گه وره یه له لای خوای گه وره.

به لām له سه رده می نه میری باوه رداراندا ده رکه وتن و نهو شه رف مه ند بوو به کوشتن و له ناوبردنیان، چونکه بر او پي نهو سیفه تانه یان تیدابوو که پیغه مبهری خوا (ﷺ) له فهرمووده کانیدا هه وائی پیدابوو، و عدلی (ﷺ) بهو سوپا مه زنه وه که ناماده ی کردبوو بۆ خه لکی شام، و خوای گه وره نهو شه رفه فی پیداو له جه نگیکی نه خوا زراودا له کۆل موسلمانانی کردنه وه و به سوپا که یه وه به ره و نه هره وان که وته ری که له وئی مو لیان دابوو، و دای به سه ریاندا و نه یه یشت یه که که سیان ده ریچن و میژو نوو سه کان ده لّین نه وانه ی ده رچوون له په نجه کانی دست که متر بوون.

به لām یه که سه ر جه نگی له گه ل نه کردن تا نه وان خوینی هه رمیان پرشت و په لاماری قافله و سامانی موسلمانانیا ن دا، نه ویش له بهر نهو زو لّم و سته م و دزی و جه رده یی یه یان شه ری له گه لدا کردن.

^۱ الفرق معاصر، هواجی (۶۷/۱).

^۲ البخاری.

دووه م/ خهواريج ده پړون بۆ حه وړاء و (ابن عباس) ده پروات بۆ ناويان بۆ ميژگرد:

كاتى ئه ميري باوه پداران عهلى (عليه السلام) به خۆى و سوپاكه يه وه له صفين گهرايه وه بهر وه
كوفه، چهند كيلۆمه تر يكيان مابوو بگه نه ناوشار، ژماره يه كى زۆر له خهواريج خۆيان جيساكرده وه
كه پيوايه ته كان جيساوازن له پرتيه ي ژماره كه ياندا هه ندى ده لتي (١٢) هه زار كهس بوون^١. و
پيوايه تيكي تر به (١٤) هه زار ناوزه دى كردوه^٢. ابن كشيريش به (٨) هه زار كهس ناوزه دى
كردوون^٣.

ئهم جيا بونه وه يه عهلى و هاو پيكانى نيگه ران كرد و به خۆى و نهوانه ي له گه ليدا
مابوونه وه هاتنه وه بۆ كوفه، و ئيتر ئه ميري باوه پداران فيكرو هۆشى به وانسه خهريك بوو، به
تاييه ت دواى ئه وه ي زانى كه خۆيان پي كخستوه و ئه ميري نوێژ و ئه ميري جهنگيان ديارى
كردوه، و شيعارى به يعه ت ته نها به خوا ده دري ت، و فه رمان به چا كه و به رگرى له خراپه يان
به رز كرد بوويه وه، كه نه مه ماناى ئه وه بوو ئيتر به يه كجارى له عهلى (عليه السلام) جيا بونه ته وه و
له كۆمه لى موسلمانان ده رچوون.

ئه ميري باوه پداران زۆر سوور بوو له سه ر ئه وه ي هه ولتى گه رانه وه يان بدات بۆ ناو كۆپ و
كۆمه لى موسلمانان و بۆ ئهم مه به سه ته (ابن عباس) ي نارده ناويان تا قه ناعه تيان پى بكات و
له كه لى شه يتان دابه زن.

(ابن عباس) (عليه السلام) خۆى ئهم سه ردانه يان بۆ ده گي رتته وه و ده لتي ت: پړو شتم بۆ ناويان و جوان ترين جل
و به رگرى يه مه نيم له به ركرد، كه گه يشتمه ئه وى له نه سه كه م دابه زم و پړو شتمه ژووره وه بۆ لا يان
كه كات نيوه پۆ بوو، - ابن عباس - پيا وى كى زۆر پي كه وته و جوان بوو - ووتيان : مه رحه با (ابن

^١ تاريخ بغداد (١٦٠/١).

^٢ مصنف عبدالرزاق بسند جيد (١٦٠-١٥٧/١).

^٣ البداية والنهاية (٢٨٠/٧) إسناده صحيح.

عباس) به خیر بییت نهم جله که شخه یه چی یه له بهر تدايه؟ ووتی: جا چ عه ییئکی هه یه؟ من خۆم پیغه مبهری خوام دیووه (ﷺ) زۆر له مه که شخه تری له بهر دابووه " قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ " ۱. هاته خواره وه...

ووتیان پی ی: بۆچی هاتویت؟ ووتی: من له لای هاوه لانی پیغه مبهره وه هاتووم بۆ لاتان موهاجرین و نه نصار وله لای نامۆزاو زاوای پیغه مبهر (ﷺ) که قورئان له سهر نه وان هاته خواره وه، و نه وان له ئیوه باشت لێ ی تیگه یشتوون و که سێک له وان له ناوتاندا نابینم.

هاتووم بۆ ناوتان تا ووتهی نهواتان پی بگهینم، ووتهی ئیوهش به وان بگهینم، و چه ند که سێک هاتنه بهرام بهرم و منیش رووم تێ کردن و پیم ووتن: نهو به لگانه م پی بلین چی یه وا بهو هۆیه وه له هاوه لانی پیغه مبهرو نامۆزاکی هه لگه پراونه ته وه؟ ووتیان: له بهر سی شت، و وتم: کامانه؟ ووتیان یه که م: قبولی دانانی حه که می کرد له کاری خوادا و حوکمیش ته نها هی خوایه، ده ی نیتر خه لکی و حوکم له کو ی؟ و وتم: نه مه یه که مه نه ی دووم کامه یه؟ ووتیان: خوینی حه لال کردن که چی مال و سامان و خیزانه کانیا نی حه رام کرد لی مان، ده ی نه گه ر کافر بوون خۆ مال و مندالیان حه لال ده بی ت، و نه گه ر موسلمانیش بن نه ک مالیان به لکو خوینیشیان حه رامه بۆ مان، و وتم: نه مه ش دوومه نه ی کامه یه سی یه م.

ووتیان: خۆی له (نه میر المؤمنین) ی سپیه وه، ده ی نه گه ر نه میری باوه رداران نه بی ت، دیاره نه میری کافرا نه، و وتم: هه ر نه مه نه ده؟ هه یچی تر تان پی نیه؟ ووتیان: جار ی نه وه نه ده به سه، ده لێ پیم ووتن نه گه ر نایه تی قورئان و فه رمو ده ی پیغه مبه رتان بۆ باس بکه م بۆ وه لامی و ته کانتان ده گه رینه وه؟ ووتیان: به لێ.

(ابن عباس) (رضی الله عنه) ده لێ و وتم: ووته ی یه که متان که ده لێن حوکمی خوا نا درێ ته ده ستی پیاوان، ده ی من له قورئاندا نایه تتان بۆ ده خوینم که تیایدا حوکمی خۆی داوه ته ده ستی پیاوان له نرخی چاره که ده ره مه یکه دا، که خوای ته عالا فه رمانی داوه حه که می بۆ بگرن، نابینن خوای (عزوجل) ده فه رمو ی ت ((يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ)). (سورة المائدة ۹۵).

۱ سورة الاعراف ۳۲.

دهی من بۆ خوا پیتان ده‌لیم: حه‌که‌م له‌پیاوان دابنریت بۆ صولح و ناشتی نیتوان موسلمانان وه‌ستانی لافاوی خوین باشره‌ یان راو کردنی که‌رویشکیک؟ ووتیان: به‌لێ، نه‌مه‌یان باشره‌، ووتم: ده‌رباره‌ی ناشته‌واپی نیتوان ژن و پیاو حه‌که‌می داناوه‌ وه‌ ده‌فه‌رمویت ((وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا)) (النساء ۳۵). ده‌ی توخوا حه‌که‌م گرتن بۆ هینانه‌وه‌ی ژنیک که‌وره‌یه‌ یان وه‌ستانده‌وه‌ی لافاوی خوینی موسلمانان؟ ووتیان: به‌لێ وایه‌.

ووتم: ووته‌ی دووه‌متان که‌ ده‌لێت: پیاو ده‌کوژیت به‌لام سامانه‌که‌ی ناکاته‌ غه‌نیمه‌ و ده‌ستکه‌وت، ئایا رازیتانه‌ عائشه‌ی دایکتان بکه‌نه‌ نه‌یزه‌ک؟ و ناموسی حه‌لال کهن بۆ خۆتان که‌ دایکتانه‌؟ نه‌گه‌ر بلێن: نه‌ویش وه‌ک خه‌لکانی تهره‌ ده‌بیت حه‌لال بکریت بۆمان و نه‌وه‌ کافر ده‌بن خۆ نه‌گه‌ر بلێن دایکمان نی‌یه‌ هه‌ر کافر ده‌بن چونکه‌ خوا ده‌فه‌رمویت دایکتانه‌ ((النَّبِيُّ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ)) (سورة الاحزاب ۶). ده‌ی نیتستا تی‌گه‌شتن یان نا؟ ووتیان به‌لێ، زۆر باش.

ده‌ی نه‌وه‌شی که‌ ده‌لێن ناوی خۆی له‌ نه‌میری باوه‌رداران سپروته‌وه‌، ده‌ی من شتیکتان بۆ باس ده‌که‌م له‌وه‌ زۆر خراپتر، پێیغه‌مبه‌ری خوا(ﷺ) له‌ رۆژی حوده‌ییبه‌دا صولحی کرد له‌گه‌ڵ بی‌ باوه‌ره‌کاندا و به‌عه‌لی ووت "اكتب يا علي هذا ما صالح عليه رسول الله" ووتیان نه‌گه‌ر بلێن تو پێیغه‌مبه‌ری خوات نیتر بۆ شه‌رت له‌گه‌ڵدا ده‌که‌ین، و پێیغه‌مبه‌ری خوايش(ﷺ) به‌عه‌لی فه‌رموو ((امسح يا علي، اللهم انك تعلم اني رسول الله، امسح يا علي واکتب هذا ما صالح عليه محمد بن عبدالله)) واته‌: (محمد رسول الله) بسپه‌وه‌ نه‌ی عه‌لی و خوايه‌ به‌خوا تو‌باش ده‌زانیت که‌من پێیغه‌مبه‌ری خوام به‌لام عه‌لی بیسپه‌وه‌) ده‌ی وه‌للا‌هی پێیغه‌مبه‌ری خوا(ﷺ) زۆر که‌وره‌تره‌ له‌ عه‌لی، نه‌و ناوی خۆی کوژانده‌وه‌، ده‌ی هه‌ر به‌وه‌ی ناوی خۆی سپه‌وه‌ خۆ له‌ پێیغه‌مبه‌رایه‌تی نه‌سپه‌رایه‌وه‌ ده‌ی خۆ تی‌گه‌شتن؟ ووتیان نه‌لێ، هه‌ر له‌و می‌زگرد و گه‌فتوگۆیه‌دا (۲۰۰۰) که‌سیان که‌پانه‌وه‌ بۆلای کۆمه‌لی موسلمانان و نه‌میری باوه‌رداران، و نه‌وانی تریان یاخی بوون و له‌سه‌ر گومرای یه‌که‌یان ده‌ستیان دایه‌ شمشیر دژی عه‌لی(ﷺ) و موجه‌رین و نه‌نصاریش لی‌یان هاتنه‌ ده‌ست و له‌ناویان بردن.^۱

^۱ خصائص امیر المؤمنین علی بن ابی طالب، تحقیق احمد بلوشی لا ۲۰۰۰ استاده‌ صحیح.

سى يەم / عدلى (ﷺ) خۆى مېزگرديان لەگەل دەكات:

دواى ئەوھى عبداللەھى كوپرى عەباس (ﷺ) مېزگردو كفتوگۆى لەگەلدا كردن و لەنەجامدا (۲۰۰۰) كەسيان راستيان بۆ دەرکەوت و گەرانەوہ بۆلاى كۆمەلئى موسلمانان، بەلام عدلى (ﷺ) هېشتا دلئى ناوى نەخواردەوہو ئەم جارە برىارى دا خۆى بچىتە ناويان و قسەيان لەگەلدا بکات و ئەوہبوو قسەى لەگەل كردن ھەموويان لەگەلدا گەرانەوہ بۆ كوفە.

بەلام پاشتر دەرکەوت كە ئەو خەوارىچە سەر سورليشتىوانە - بەھەلە تيگەيشتبون و وايان زانبيو عدلى (ﷺ) لەو گوناھە گەورەيەى كە كردى پەشيمان بوەتەوہو تەوبەى كردوہ - بەقسەى ئەوان - وئيتەر وردە وردە لەناو خەلكدا وايان بگاوكردەوہ كە پەشيمانە لە قبولكردنى تەحكيم و ھەكەم، تا واى لىھات (الاشعثى كوپرى قيس الكندى) ھات بۆلاى پىئى ووت: خەلكى باس لەوہ دەكەن تۆ لەبەر خاترى ئەوان لەكوفر پەشيمان بوويتەوہ، و عەليش (ﷺ) پۆژۆى چووہ سەر مەنبەر و تاريكى داو لەپاش ھەمدو سەناى خوا باسى راستى مەسەلەكەى بۆ خەلكەكە كردو كە چۆن قسەى لەگەل كردوون و ئاخرجار چۆنى بەجئى هېشتا^۱.

لەكاتى وتارەكەدا پياويك ھاواری كرد ((ان الحكم الا لله)) و يەككىكى تر ووتى (الحكم الا لله) وپاشان ھەموويان ھەستانە سەرپى (الحكم لله) يان دەكرد، ئەميرى باوہ پدارانیش ناماژەى بۆ دەكرن كە دانیشن، ووتى: بەلئى ((الا حكم الا لله)) بەلام ئەمە ووشەيەكى راستە بەلام بۆ ناپاست بەكارى دەھينن (قول حق يبتغى مع الباطل)

و پاشان ئەميرى باوہ پداران بەسياسەتى ژيرانەى خۆى بۆ پروونكردنەوہ بەرامبەر لايەنە توندپەوہكان و طە رەف گيرەكان و پىئى ووتن: ئيۆە سى شتتان لەسەر ئيمە ھەيە:

۱- ريتان لئى ناگريين لەمزگەوتماندا نوێژ بکەن.

۲- لەھيچ دەستكەوت و غەنيمەو فەيئىك بئى بەشتان ناكەين مادەم دەستان لەناو

دەستماندايە.

^۱ مصنف ابن ابى شيبه (۲۱۲/۱۵-۲۱۳) وصححه الألباني في إرواء الغليل (۱۱۸/۸).

۳- جهنگتان له گهل ناکهین تا ئیوه جهنگمان له گهلدا نهکهن^۱.

نهمیری باوه‌پداران علي (عليه السلام) نهو سى مافه‌ی بۆ دیاری کردن، تا ده‌ستدریژی یان ده‌رچوونیان له‌کۆمه‌لی موسلمانان لی دهرده‌که‌وت، ئیتر ههرچی بۆچوون و پای تاییه‌تیان هه‌یه‌ په‌یه‌ه‌ندی به‌خۆیانوه هه‌یه‌و که‌س هه‌یچیان پى نالیت مادم له‌چارچۆه‌ی بیروباوه‌ری ئیسلامیدا بێت، ه نهو له‌سه‌ره‌تاوه له ئیسلام نه‌یکردنه دهره‌وه، به‌لکو نهو مافى جیاوازی له‌بیرو پای پى به‌خشین به‌مه‌رجی به‌ره‌و ناکۆکی و جیا‌یى و چه‌ك هه‌لگرتن نه‌روات^۲.

نهمیری باوه‌پداران هه‌لنه‌سا زیندانه‌کانیان لی پرېکات یان سیخور و چاودێریان به‌سه‌ره‌وه دا‌بنی، و سه‌ربه‌ستیشی نه‌گرتنه‌وه، به‌لام هه‌رده‌م سوربوو له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که به به‌لگه‌و به‌شیوه‌ی ناشتیانه هه‌قیان بۆ پۆشن بکاته‌وه بۆ نه‌وان و بۆ نه‌وانه‌یش که به‌پا‌و وبۆچوونه‌کانیان خه‌له‌تابوون.

• پۆژێك هه‌موو مامۆستاو - مه‌لاکان به‌زاراوه‌ی نه‌مپۆ - قورئان خوێنه‌کانی کۆکرده‌وه و دا‌وای گه‌وره‌ترین قورئانی کرد و بۆیان هه‌ینا و به‌ده‌ست ناما‌زه‌ی ده‌کرد بۆ قورئانه‌که‌و ده‌یوت پى ی : ده‌ی فەرموو قسه بکه بۆ ئهم خه‌لکه‌، و خه‌لکه‌که‌یش ها‌واریان لی به‌رز بوویه‌وه و ووتیان: نه‌ی نه‌میری باوه‌پداران نه‌وه ته‌نها مه‌که‌ب و وه‌ره‌قه‌یه‌ و فەرموو ئیچه قسه‌کانی نه‌و ده‌که‌ین چیت ده‌وت لی‌مان؟ نه‌ویش ووتی: نه‌و براده‌رانه‌تان که‌له سنوور دهرده‌چوون و نه‌وامن و نه‌وا قورئان با له‌نیوانماندا بێت.

خوای گه‌وره ده‌رباره‌ی ژن و پیاو برپاری حه‌که‌م گرتنی بۆ هه‌ردوولا داناوه و ئومه‌ه‌تى محمد زۆر له‌و کیشه‌یه گه‌وره‌تره و په‌خنه له‌من ده‌گرن که حه‌که‌مم داناوه بۆ نیوانی وه‌ستانی خوینی عی‌راق و شامی یه‌کان وه‌ك ده‌فرمویت ((وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَأَبْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا (۳۵) سورة النساء)) .

یان ده‌لێن پیم که تو له‌گهل ناوی مو‌عاویه‌دا، نووسیوته - علي کورپی نه‌بو طالیب ! و نه‌ت نویسه‌وه نه‌میری باوه‌پداران! ده‌ی من له‌گهل پیغه‌مه‌به‌ردا بووم (عليه السلام) له‌ صولحی حوده‌یه‌یه‌دا کاتی نووسی (بسم الله الرحمن الرحيم) - سو‌هه‌یلی کورپی عه‌مر - ووتی: ئیچه نه‌م شیه‌یه‌ نازانین

^۱ مصنف ابن ابی شیبه (۳۱۶-۳۱۳)، والشافعی فی الام (۱۳۶/۴).

^۲ الوظيفة العقيدية للدولة الاسلامية، ۷۷.

بەلکو بنوسن (بسمک اللہم)! و کاتی نووسی لە محمد پیغەمبەری خواوە سوھیل ووتی: جا ئەگەر بمان ووتایە تۆ پیغەمبەریت چۆن جەنگمان لەگەڵ دەکردیت! بنوسە: (هذا ما صالح عليه محمد بن عبدالله)! دەی ئێمەش پیغەمبەر سەر مەشقمانە وەک خوا - عزوجل - دەفەرمویت ((لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ)) الاحزاب ۲۱.

بەلام دواتر - خەوارێج - ئەکان بۆیان ڕۆشن بوویەو کە عەلی (ع) سوره لەسەر دانانی (ابو موسی الاشعری) بەحەکم، و داوایان لێ کرد ئەو کارە نەکات، و ئەو بەقسە نەکردن و پێی ووتن ئەو غەدر و ناپاکی و پەیمان شکاندن و ئێمە لەگەڵ ئەوانەدا عەهد و بەلێنمان نووسیوە و خواش دەفەرمویت ((وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدْتُمْ وَلَا تَنْقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا)) "النحل/ ۹۱".

ئێتر پاش ئەو خەوارێج بپاریان دا لەشار دەریچن و ئەمیرێک بۆخۆیان دیاری بکەن و بۆ ئەو مەبەستە لەمالێ عبداللە ی کۆری وەهەبی پاسی دانیشتیان کرد، و ئەو پیاوێش ووتاریکی بەهێزو پاراوی بۆدان و تیایدا پاسی زوهد و دنیا نەویستی بۆکردن لەگەڵ هەولێدان بۆ مسۆگەرکردنی ڕۆژی دواوی و بەهەشت، و هانی دان بۆ فەرمان بەچاکە و بەرگری لەخراپە و پاشان پێی ووتن: بە ڕۆژێن لەم شارە ستم کارە دەریچن کەخەلکەمە ستمکاران و بەدەینه ئەو کەژانە یان ڕۆژێنە ناویاخەکانی سنوری عێراق و ناڕەزایی خۆمان دەریچن لەبەرامبەر ئەم زالمە.

پاشان حەرقۆس ی کۆری زوھیر^۱ هەستایە سەرلا پێ پاش حەمد و سەنای خوا ووتاریکی دا ووتی: ژیان و خۆشی دنیا چەند ڕۆژیکی کەمە و تەواو دەبێت و دەی جوانی پازاوەیی و سەوزیەکە ی پاتان نەکیشی بۆخۆی، و ڕیتان لێ نەگرت لە شوێن پاستی کەوتن و پازی نەبوون بە زولم و زور ((إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (۱۲۸)) "النحل/ ۱۲۸".

حمزە ی کۆری سنان الاسدیش هەستایە سەرپێ و ووتی: ((ئەو هۆزێنە پای پەسند ئەو ڕایەیه ئێو بەستانکرد، وەهق و راستیش هەر ئەو قسانەیه کە ئێو کردتان، و ئەگەر یەکیکیش دیاری بکەن ببێتە ئەمیرتان زۆرچاکە، چونکە پێویستە پایەیهک^۲ و دانتان^۳ هەبێت، و ئالایەکیش

^۱ ئەم حەرقۆسە یەکیکە لەبەرزانی عوسمان و خەلکی بەسەرپە و ئەنھا کەسێک بوو کە نەکوژا بەدەستی طلحە و زوبێر لە تۆلی عوسمانداو رزگاری بوو.
^۲، ۳ پایە/ ئەمەر/ دان و سوپاوە دەستەلات.

سۆزتان هەبیت بۆی، و لەژێریدا کۆبەنەوه، و جوابیان نارد بۆ زەیدی کۆپی الحصن الطائی - که یەکی بوو لە سەرکردەکانیان که بێتە ئەمیریان بەلام ئەو نەیکرد، و پاشان بە (هەرقووس ی کۆپی زوھەیر) یان ووت ئەویش نەیکرد، و بەحەمزە ی کۆپی سنانشیان ووت، قبوولی نەکرد، و بەشورەیح ی کۆپی ئەبی أوفی العیسی یان ووت، بەلام ئەویش قبوولی نەکرد، و عبدالله ی کۆپی وهب ی (الراسبی) یان ووت و ئەو قبوولی کرد، ووتی: وهللاهی لهبەر دەستکەوتی دونیایی وەری ناگرم و لەترسی مردنیش ڕەدی ناکەمەوه^۱

و کۆبوونەوهیەکی تریان کرد لەمالی (زیدی کۆپی حصن الطائی) و ئەویش ئەوەندە تر هانی دان و پئی ی ووتن فەرمان بەچاکەو بەرگری لەخراپە بەرپا بکەن و نایەتیکی قورشانى بۆ خوێندنەوه و ووتی: ((يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ)) "ص/۲۶". و پاشان نایەتیکی ترى خوێندەوه ((وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ)) "المائدة/۴۴".

و پاشان ووتی: (من شایەتم که ئەهلی بانگەوازه که مان و موسلمانى ڕوو لەقیبلە که مان، شوێن هەواو ئارەزوو کەوتن و حوکمی خویان دایە دواوه وه و زولم و ستم تیکەلتی قسەو کرداریان بوو، و جیهادو کوشتاریان پێیست بووه لەسەر موسلمانان).

پیاویک لەناویاندا بوو بەناوی (عبدالله بن شجره السلمی) دەستی کرد بەگریان و هانی دان لەسەر چەك هەلگرتن و دەرچوون لەدۆریان، ووتی: بەشمشیر دەموچاو تەوێلیان بشکێنن تا - خوای گەوره ره‌حمان و ره‌حیم گوێڕایەلتی دەکرێتەوه، و ئەگەر ئێوه سەرکەوتن و گەشتنە مەبەست و بەو شیوەیهی ئێوه دەتانهوی خودا پەرسترا ئەوا پاداشتی گوێڕایەلان و کردەوه کاران بۆ ئێوه دەبێت، و ئەگەر سەدریش نەکەوتن دە ی چی لە شەهیدبوون لەپێناوی خواو بەهەشت گەورەترو چاکترە؟^۲

(ابن کثیر) دواى ئەوهی باسی ئەو دانیشتنە ی کرد که شەیتان بۆی نوسیوونەوه وه له‌وباره‌یه‌وه ووتی: ئەمانە جوژه کەسیک بوون، و نامۆترین جوژه‌کانی ئادەمیزادن، و پاک و بێگەردی بۆ ئەو

^۱ البداية والنهاية (۳۱۲/۷).

^۲ هەمان سەرچاوه (۳۱۲/۷).

خواه‌ی که خه‌لکی جۆراوجۆری دروست کردوه و به‌راستی کهریکی مه‌زنه، هه‌ندی له سه‌له‌فی صالح جوانیان ووتوه ده‌بارهی نه‌وانه که پراوپر شه‌و نایه‌ته باسی نه‌وانه ده‌کات و ده‌فرمویت ((قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا (۱۰۳) الَّذِينَ ضَلَّ سَعِيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعًا (۱۰۴) أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا)) "الکھف/۱۰۳-۱۰۵".

مه‌به‌ست له‌و نایه‌ته شه‌و مرۆفه گومپرایانه‌ن، که کردارو گوفتاریان هه‌مووی نه‌گه‌تی یه که پرایان پیکه‌وه هاته سهر شه‌وی له‌دژی موسلمانان و خه‌لیفه‌که‌یان هه‌ستن، ورده ورده به‌ره‌و شاری مه‌دائن که‌وتنه پڕی تا شه‌وی به‌که‌نه پیکه‌ی خۆیان و خۆیانی تیدا پارێزراو به‌که‌ن، و نامه‌یان نارد بۆ هه‌موو شه‌و که‌سانه‌ی له‌سهر هه‌مان پای نه‌مان بوون - له‌هه‌موو هه‌ریمه‌کان به‌تایبه‌تی شاری به‌سره تا کۆچ به‌که‌ن بۆلای نه‌وان،

به‌لام زیدی کورپی حصن الطائی ووتی: مه‌دائن باش نی یه بۆ شه‌م کاره‌تان چونکه سوپایه‌کی به‌هیزی تیدایه که ئیوه چاریان ناکه‌ن و ده‌رتان ده‌که‌ن لی‌ی، به‌لام باشت رایه به‌هه‌موو براکانتان بلێن به‌ره‌و ((روباری جوخا)) برۆن و له‌وی کۆبهنه‌وه، به‌لام یه‌ک یه‌ک و دوو دوو ده‌رپه‌ن و به‌کۆمه‌ل و به‌ناشکرا له‌کوفه ده‌رمه‌چن تا ناشکرا نه‌بن و پیتان نه‌زانن.

و یه‌ک نامه‌ی گشتیان نووسی بۆ خه‌لکی به‌سره شه‌و شوینانه‌ی تریش که هاو مه‌سه‌له‌کی خۆیانی لی‌ی بووه وه‌ک میسر، و بۆ شه‌م کاره‌شیان، دایک و باوک و مال و مندالیان به‌جی هه‌شت و وایان ده‌زانی شه‌وه ده‌بیته مایه‌ی په‌زامه‌ندی خوی په‌روه‌ردگار، و هه‌ستیان به‌وه نه‌کرد که شه‌وه له‌گه‌وره‌ترین گونا‌هه‌کانه‌و یه‌کیکه له‌ گونا‌هه له‌ناوه‌ره‌کان، به‌لام شه‌و شه‌یتانه (نه‌فره‌ت لی‌کراوه) ی که له‌په‌روه‌ردگار یاخی بوو برپاری دا پۆله‌کانی شاده‌م سه‌رلی‌شیتا‌و بکات ماده‌م گیان له‌جسته‌یاندا بی‌ت، به‌لام باش بوو هه‌ندی له‌با‌وکان و دایکان پۆله‌کانی خۆیانیان هه‌تایه‌وه‌و سه‌ره‌زنشتی زۆریان کردن، و هه‌ندی له‌و گه‌پرا‌وانه ئیتر باش بوون و ته‌ویه‌یان کرد به‌لام هه‌ندیکیان به‌دزیه‌وه سه‌رله‌نووی پرایان کرده‌وه بۆ ناو گومپرا‌کان و قیامه‌تیان له‌ده‌ست ده‌رچوو، ئیتر هه‌موویان به‌ره‌و (نه‌هه‌وان) که‌وتنه پڕی و له‌وی زۆری‌وون و ده‌سته‌لاتیان په‌یدا کرد.^۱

^۱ البداية والنهاية (۷/۳۱۲-۳۱۳).

و کاتی هەردوو حکەم (عەمری کوپی عاص و ئەبو موسا الاشعری) پێک نەکەوتن و بەدەستی بەتال بڵاوەیان لێ کرد، لەو کاتەدا ئەمیری باوەڕداران علی (ع) نامەکی بۆ ناردن و تیایدا نووسی: ئەوا هەردوو حکەم پێک نەکەوتن، و داواتان لێ دەکەم وەرنەوه بۆ کوفە و با پێکەوه بپۆینەوه بۆ جەنگ لەگەڵ شامی یەکاندا،

بەلام ئەوان قبوڵی شتی وایان نەکرد، ووتیان: شتی وا ناکەین هەتا کافر بوونی خۆت ناشکرا نەکەیت و پاشان تەوبە بکەیت، و ئەویش شتی وای نەکرد^۱.

یان نامەیهکیان بۆ ناردەوهو بۆیان نووسی: ((تۆ لەبەر خاتری خودا توو پەنبەریت، تۆ لەبەر خاتری خۆت توو پەنبەریت، ئەگەر دان بەکافر بوونی خۆتدا دەنییت و پاشان تەوبەیهکیش دەکەیت، ئەوه باشەو لەنیوان خەماندا تاوتوی ی مەسەلەکە دەکەین، وه گەرنا ئێمه تۆمان لەئەمیری خستوووه بەناشکراو خواش ناپاکانی خوش ناویت)) و ههکه نامەکی خویندەوه ئیتر بێ هیوا بوو لییان، و بریاری دا وازیان لێ بهێنییت و بەسوپاکەیهوه بەرهو شام بپروات تا سەردهکەوتت بەسەریاندا^۲.

^۱ اناب الاشراف (۶۳/۲) بسند فيه ضعف وله شواهد.

^۲ خلافة علی بن ابی طالب، عبدالمجید، ۳۱۹.

پینجدم/ جہنگی (نہرہوان) سالی ۳۸ ک:

۱- ھۆکاره کانی جہنگه:

ئەو مەرجانەى كە ئەمىرى باوەرداران عدلى (ﷺ) بۆ خەوارىجەکانى دانابوو ئەو ھېو كە خوینى كەس نەپژىتن، و كەس نەترسىن، پىگىرى نەكەن، بەلام ئەگەر ئەوان ئەم سەرپىچيانەيان کرد شەركردنيان لەگەڵدا حەلّال دەبێت.

لەبەرئەو - خەوارىج - ھەركەسى لەگەڵ ئەو بۆچونەى ئەواندا نەبوايە بەكافريان دەزانی، و ھەركەسىكيشيان بەكافر بزانايە ئەو خوین و مال و منداليان بەحەلّال دەزانی، و يەكەم كەس بوون لەئىسلامدا موسلمان كافر بکەن و پاشتریش خوینى حەلّال بکەن.

رپواتەکانیش لەو بارەيەو زۆرن و ھەريەكو بەجۆرىك، و ئەوێ كە صحیحەو راويەكەى يەكێك بوو لەخۆيان و بەچاوى خۆى تاوان و خوین پرشتەكانى ئەو تاقەى بينیو، و پاشان وازى لێھێنان و خۆى دەگێرپتەو دەلێت: ((ھاوپیەتى تاقەكەى نەھرەوانم کرد، و پاشان ییزم لەکارەکانیان دەھاتەو بەلام لەبەرئەوێ نەمکوژن، مەسەلەى خۆم بەشاراويى ھێشتەو، جارێكيان لەگەڵ كۆمەلێكياندا بووم، و لەئاوایی يەك نزیک بووینەو كە نێوان ئێمەو ئەو لادى يە روبرێك ھەبوو، و ھەر ئەوئەندەمان زانى پیاویك لە لادى كەو دەرجوو، عەباكەى خۆى كۆكردبۆو پرای دەکرد، ئەوانیش پێیان ووت: چى يە ئەلێ لێمان دەترسیت؟ ووتى: بەلێ، و پێیان ووت: ھىچ مەترسو بیخەمبە، وۆتم: وەللاھى وادیارە ئەیناسى بەلام من نەمدەناسى، و پێیان ووت: تۆ کوپى خەبابى ھاوئەكەى پیغەمبەرى خوایت؟ ووتى بەلێ، ووتیان: فەرمودەيەكت لەلایە كە باوكت لەپیغەمبەرى خواو بۆی گێرپایتەو؟ ووتى: لێم بیستوو كە گوێ ی لێبوو لە پیغەمبەرى خوا باسى سەردەمى ناشوب و فیتنەى کردو فەرمووی ((القاعد فیھا خیر من القائم، والقائم فیھا خیر من الماشى، والماشى فیھا خیر من الساعى، فإن أدرکتك فكن عبدالله المقتول)) واتە: ((ئەوێ دانیشى باشترە لەو كەسەى پیايدا بەپتوہ بیت، و ئەوێ بەپتوہ بیت باشترە لەوێ كە تیايدا دەروات، و ئەویشی تیايدا دەروات باشترە لەو كەسەى كە تیايدا پادەكات و ئەگەر كەوتیتە ئەو سەردەمە، ئەوا ببە بە بەندەيەكى كۆژراوى خودا)).

پاشان خۆی و خیزانه که یان گرت که له گه لیدا بوو، گرتنیان و بردنیان، له پینگا دایان به لای چهند دهنکه خورمایه کدا که وهربوونه زهویه که و یه کێکیان بردی بۆ ده می، و نهوانی تر پێیان ووت: نهوه هی خاوه نه که یه تی چۆن ده لالت کرد بۆخۆت؟ و نهویش خستی یهوه شوینی خۆی. و پاشان دایان به لای به رازیکدا یه کێکیان به شمشیره که یه پهلاماری دا، یه کێ تر پێ ی ووت: نهوه به رازی نه هلی ذمه یه چۆن ده لاله بۆت بێت سیینیت؟

له ویدا عبدالله ی کورپی خباب (ﷺ) ووتی: نه زانن چی لهو دوانه هه رامتیه له سه رتان؟ ووتیان: چی یه؟ ووتی: خوینی من، به لام نهو دلپه قانه گرتیان و له قه راغی رووباره که دا سه ریان بری و راویه که ده لیت: به چاوی خۆم بینیم خوینه که ی به درێژیای رووباره که سوری ده کردهوه تا له چاو وون بوو، واته تیکه لێ ناوکه نه ده بوو - و پاشان (سریه) یان بانگ کرد که سکی پرپوو، به خه نجه ر سکیان درپی و کۆربه که یان ده رهینا، و هه ر نهو راویه ده لیت: تا نهو کاته هاوپییه تی که سم نه کردهوه نه وهنده ی نهوان خوینپێژو قێزه ون سروشت پیت و پاشر هه لیکم بۆ هه لکه وت و پام کرد¹.

نیتێر دوا ی نهوه خه لکی زۆر ده ترسان لییان به تاییه ت دوا ی بیستنی هه والی سک درپینی نهو ژنه بی تاوانه و کوشتنی کۆربه که یشی و نهک هه ر نه وهنده به لکو بوونه جیگای مه ترسی و هه ره شه بۆ ناوچه که، و هه رچه نه ده ندی کات هه ر له خزیان نهو کارانه یان پێ ناخۆش بوو پێیان ده ووتن: وهیل بۆئێوه نێمه که ی بۆ نه م کارانه له عه لی جیا بوینه وه²؟!.

له گه ل نهو هه موو کاره هه رام و ناشایسته نه دا که نهو تاقمه پێی هه لده ستان عه لی (ﷺ) نهیدا به سه ریانه داو ده ست پێشخه ری نه کرد له کوشتنیاندا، به لکو نامه ی بۆ ده ناردن تا پیاو کوژو خوینپێژه کاتم بۆ بنێرن با به هه دی خوا بیانکوژمه وه، و نهوانیش به فیزیکه وه و وهک گالته کردنی که ده یان ووت: هه موومان پیاو کوژین³.

نه میری باوه ردارانیش (ﷺ) به خۆی نهو سوپا گه وره یه ی ئاماده کردبوو بۆ گه رانه وه ی شام بۆ ژێر ده سه لاتی خیلافه ت له سالی - ۳۸ ی کۆچیدا به رهو مۆلگه که یان که وته پێ له نه هه روان⁴.

¹ مصنف ابن ابی شیبه (۳۰۸-۳۰۹).

² مجمع الزوائد (۱۳۷/۶-۱۳۸) بسند صحیح.

³ مصنف ابن ابی شیبه (۳۰۸-۳۰۹).

⁴ انساب الاشراف (۶۳/۲).

لهكه ناری خۆرئاوای پووباره كهوه سه ریا زگهی داکوتا، و له بهرام به ریشدا خه واریچه کان له پرووی
که ناری خۆرئاوای پووباره كهوه بوون له ته نیشتی شاری نه هره وان^۱.

۲- نه میوی باوه رداران هانی سوپاکهی ده دات:

عدلی کوپی نه بو طالیب (ﷺ) ههستی به وه ده کرد که نه و کۆمه له که سه ی به خه واریج
ناویان ده رکروه، هه ر نه وانن که پیغه مبه ری خوا (ﷺ) له فهرمووده کانیدا به له ناین ده رچوو
(مارقة) ناویان ده بات، بۆیه هانی هاوړیکانی خۆی ده دا تا به سوپاکه وه بۆیان به چین و له ناویان
به رین، و نه م فهرموودانه ی ده رباره ی نه و تا قمه ها تبوون زۆر کاریگه ریان دروست کرد بووو له سه ر
شوین که وتوانی عدلی (ﷺ).

عدلی (ﷺ) له و باره یه وه پرووی کرده سوپاکهی وتی: من له پیغه مبه ری خوا بیستوهه (ﷺ)
که فهرموویه تی: ((يُخْرَجُ قَوْمٌ مِنْ أُمَّتِي يَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ، لَيْسَ قِرَاءَتُهُمْ بِشَيْءٍ، وَلَا
صَلَاتُهُمْ بِشَيْءٍ، وَلَا صِيَامُهُمْ بِشَيْءٍ، أَلَا إِنَّهُمْ يُحْسِبُونَ أَنَّ لَهُمْ وَهْوَ
عَلَيْهِمْ لَا تَجَاوِزُ صَلَاتُهُمْ تَرَاقِيَهُمْ، وَيَمْرُقُونَ مِنَ الْإِسْلَامِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَةِ))
واته: ((کۆمه لێک که س له نار ئومه تی مندا ده رده که ون که قورئان خوینن، به لām قورئان خویندن
ئیه له گه ل نه وان زۆر جیاوازه، نوژیو پۆژ ده گرن به لām له گه ل ه ی ئیه ده زۆر جیاوازن، قورئان
ده خوینن واده زانن خه ریان ده گات به لām هه مووی له سه ریه نه - گونا بهار ده بن به خویندن - و
نه وانه له ئیسلام ده رچوون وه ک چۆن تیر له که وان ده رده چیته)).

و به رده وام له سه ر قسه کانی پۆشت و وتی: نه گه ر نه و سوپایه ی که ئیه بۆیان ده چن بیانزانیه
له سه ر زمانی پیغه مبه ره که یاندا چیان به سه ردیت هه رگیز وازیان له کرده وه ی چاک نه ده هینا،
به لگه یش له سه ر نه وه ی که نه و فهرموودانه مه به ستی نه وانه پیاوړیکیان تیدایه به س قۆلێ ماوه
بالی په ریه وه له سه ر زامه که ی قۆلیدا گۆیه که هیه وه ک گۆی مه مک ورده و تووکی سپیشی لی
سه وز بووه، ئیه ده رۆن بۆ جهنگی موعاویه و خه لکی شام واز له و که سانه دینن دوا یی مال و
مندالتان بیه ته ه ی نه وان؟

^۱ تاریخ بغداد (۲۰/۵-۲۰/۶).

وهللاهی من خوازیارم نهوانه نهو کهسانه بن چونکه خوینی حه‌پام و بی تاوانان ده‌پرژینن و نه‌دهن به‌سه‌ر مال و حالی خه‌لکیدا، ده‌ی بکه‌ونه ری بۆیان به‌ناوی خوداوه^۱.
 عه‌لی (علیه‌السلام) له‌پرژۆی نه‌هه‌رواندا ووتی: فەرمانم پێدراوه له‌گه‌ڵ له‌نیسلا‌م هه‌لگه‌پاواندا بجه‌نگم و نه‌وانه‌یش له‌ دین هه‌لگه‌پاوه‌ن^۲.

سو‌پای نیسلا‌م به‌رامبه‌ر سو‌پای خه‌وارچه‌کان سه‌ربازگه‌ی دا‌کو‌تا‌و نی‌تا‌و نه‌ردو‌ولایان رو‌وباری نه‌هه‌روان بوو، و فەرمانی ده‌رکرد بۆ سو‌پاکه‌ی ده‌سپێشخه‌ری نه‌که‌ن تا خه‌وارچه‌کان ده‌په‌رنه‌وه نه‌مبه‌ر رو‌وباره‌که، و عه‌لی (علیه‌السلام) له‌وکاته‌دا دا‌وا‌ی لی ده‌کردن بۆ خاتری خوا بگه‌پێنه‌وه، و بۆ نه‌و مه‌به‌سته به‌رائی کو‌ری عازبی نارده ناویان (علیه‌السلام) و له‌وی سێ پۆژ مایه‌وه به‌لام بی‌سوود بوو، گه‌پاوه‌ له‌به‌رنامه‌یاندا نه‌بوو^۳.

به‌رده‌وام نوێنه‌ری ده‌نارده ناویان - تا شه‌پ هه‌لته‌گیرسی‌ت - به‌لام نه‌وان له‌کو‌تا‌ییدا نوێنه‌ری عه‌لییان شه‌هیدکردو هاتنه‌ نه‌م به‌ری رو‌وباره‌که^۴.

و کاتی خه‌وارچه‌کان تا نه‌و پا‌ده‌یه هی‌وا‌ی ناشتی و گه‌پاوه‌ بۆ‌ناو کو‌مه‌لی مو‌سه‌لمانانیا‌ن دا‌یه‌وه دوا‌وه نی‌تر که‌س به‌ته‌مای نه‌وه نه‌ما ناشتی و سو‌لح بی‌ته‌ نا‌راوه، و ده‌رگا‌کانیا‌ن به‌ته‌وا‌وه‌تی دا‌خست و سو‌ربو‌ون له‌سه‌ر جه‌نگ و خوێنه‌ری.

نی‌تر نه‌میری با‌وه‌پ‌دا‌ران (علیه‌السلام) ده‌ستی کرد به‌ نا‌ما‌ده‌سا‌زی ته‌رتی‌با‌تی سو‌پاکه‌ی، و نا‌ما‌ده‌سا‌زییا‌ن بۆ جه‌نگ^۵، و به‌ره‌رسی لای پا‌ست (حه‌جری کو‌ری عه‌لی) و لای چه‌پیش (سه‌ب‌ی کو‌ری ره‌بعی) و (مه‌قل) ی کو‌ری (قیس الریاحی) و (أبو‌ایوب الأنصاری) یشی کرده فەرمانده‌ی نه‌سه‌پ سو‌اره‌کان، و فەرمانده‌ی پی‌اده‌کانیش (أبو‌قتاده‌ الأنصاری) و فەرمانده‌ی مو‌جا‌هیده‌کانی شاری مه‌دینه‌یش (قه‌یسی کو‌ری سه‌عدی کو‌ری عبا‌ده) و فەرمانیشی دا به‌ (أبو‌ایوب الأنصاری) که نا‌لایه‌ک هه‌لگه‌ری‌ت له‌ناو شه‌په‌که‌دا بۆ نه‌مان و بی وه‌یی خه‌وارچه‌کان و پا‌شان ها‌واری کرد:

^۱ مسلم (۷/۲۷۴).

^۲ السنة لابن ابی عاصم، تحقیق الاکبانی، حدیث صحیح.

^۳ السنن الکبری، البیهقی (۸/۱۷۹).

^۴ مصنف ابن ابی شیبة (۱۵/۳۲۵-۳۲۷).

^۵ خلافة علی بن ابی طالب، عبدالحمید، ۶، ۳۲۴.

هەرکەسێک لەخەوارێجەکان بێتە ژێر ئەو ئالایەوه، ئەو ئەمین و بێ وهی دەبیّت، و هەرکەسێک لەوان بگەرێتەوه بۆ کوفە یان مەدائین ئەویش هەر ئەمین و بێ وهی، و ئێمە هیچ مافیکی ئەوهمان نی یە کەس بکوژین مەگەر ئەوانە نەبیّت کە براکامان دەکوژن.

ئەوهبوو لەسەر ئەو ووتە جوانانە کۆمەڵێکی زۆر لەخەوارێجەکان وازیان هێنا کە نزیکەی (٤) هەزار کەس دەبوون، تا وای لێهات نزیکەی (١٠٠٠) کەس مایهوه بەدەستی عبدالله ی کورێ وهبی راسبی یهوه) و بەرامبەری عدلی وهستان و سوپاکە ی خۆیانیا سازدا و زەیدی کورێ حصن الطائی لەلای راست و شۆرەیی کورێ ئەوفا بۆلای چەپ و حەمزە ی کورێ سنانش بۆ ئەسپ سوارەکان و حەرقوص ی کورێ زوهریش بۆ پیادهکان و بەرامبەری عدلی و سوپاکە ی وهستان.

٣- دەست پێکردنی جەنگەکە:

خەوارێجەکان بەرهو ڕووی سوپاکە ی عدلی هێرشیان هێناو عەلیش ئەسپ سوارەکانی لەپێشەوه وهستاند و تیرهاوێژەکانی خستە بەردەمیان، و پیادهکانیشی لەدواوه دانا، و پێ ی ووتن لێیان مەدەن تا ئەوان لێتان نەدەن.

و خەوارێجەکان بەرهو ڕوویان دەهاتن و هااریان دەکرد (لا حکم الا لله) و با ڕۆژین با ڕۆژین بەرهو بەهەشت، و دایان بەسەر ئەسپ سوارەکان و ئەسپ سوارەکانیش خۆیان لاداو بوون بەدوو بەشەوه بەشێک چوونە لای راست و بەشێکیش چوونە لای چەپ و تیرهاوێژەکان پێشوازیان لێ کردن و تیربارانیان کردن، و ئەسپ سوارەکانیش لەلای چەپ و راستەوه دایان بەسەریاندا، و پیادهکانیش بەرم و شمشیر داران گرتەوه، کاریکیان کرد بە خەوارێجەکان هەر شێت بوون لەژێر پێی ئەسپەکاندا، و هەموو فرماندەکانیان کوژران عبدالله ی کورێ وهب و حەرقوصی کورێ زوهریو شۆرەیی کورێ ئەوفاو عبدالله ی کورێ سەخیر السلمي^١.

^١ تاریخ الخلافة الراشدة، ٤٢٥.

ئەبو ئەيوبى ئەنصارى دەلىت: پەيغەمبەر كەسكى خەوارىجكەدا و لەپشتى يەوە دەرم كەردو
پەيغەمبەر ووت: مژدەبەت ئەي دوزمىن خەوارىجكەدا ئەچىتە ئاگرى دۆزەخەو، و ئەويش پەيغەمبەر ووت: لەو
دەزانىت كامان دەپۆينە ناوئەو^۱.

كۆمەلەنىكى تەيەن وازيان لە جەنگ هەيئەتەدا لە سەر كەردەكەي خەوارىجيان
بەست كاتى ئەلى (ﷺ) بە شەيخەكەداي لە خەوارىجكەدا پەيغەمبەر ئەوئەي بۆيەت ووتى: چەند خۆشە بە
بەهەشت شادبەو، و ئەللى ئە كۆرەي وەهەبى الراسبى ووتى: نازام بۆ بەهەشت دەچىت يان بۆ
ئاگر! و ئەم ووتەيە لەلەي برادەرانى ئەللى سەيە بوو كە بەلگە بوو لە سەر نەبەوئەي دوزمىنەي و
نازايەتەي و يەقەينە لە سەر پاستى.

و پەيغەمبەر ئەللى ئە كۆرەي نەفلى الاشەبى ووتى: مە ئەمە خەلەتەندەمى بەم كەره
هەستەم كەچى وادەبەنەم گومەنى هەيە؟ بۆيە لەگەل كۆمەلەي لە خەوارىجكەدا وازيان لە شەپ هەيئەتەدا. و
كۆمەلەنىكىش دايانە پەللى ئەبو ئەيوب ئەنصارى، و ئەيە خەلەكە بەدزەوە هەلەهەتەن و پەيان
دەكرد^۲.

ئەم جەنگە ماوئەيكە كۆرتەي خەيانەد و بەخەيەيە لە بەرژەوئەندەي سەپەي ئەمەيەي باوەرداران
ئەلى (ﷺ) يەكەلەي بووئەو، تەنە ماوئەي چەند سەعەتەيكەي خەيانەد لەپۆزى نۆيەمى مەنگە
(صەفر) ي سەللى ۳۸ ي كۆچى^۳.

و ئەم جەنگە بوو بەهۆي كۆرتەي ژمارەيكەي زۆر لە خەوارىجكەدا و بەپەيچەوانەو لەناو سەپەيكەي
ئەللى (ﷺ) وەك مەسەلە (صەحىح) دا لەزەيدەي كۆرەي وەهەوە دەگەيەتەو كە وئەوئەي: تەنە
دو كەس شەهەيد بوو^۴. لە پەيوايەتەيكەي تەدا كە سەنەدەكەي حەسەنە دەلىت (۱۲) تا (۱۳) كەس
شەهەيد كەرا.

بەلام خەوارىج هەمەوئەيان قات و قەيران مەگەر چەند كەسەيكە نەبەت كە تەوانيان بەدزەوە

^۱ هەمان سەرچاوەر هەمان لاپەرە.

^۲ هەمان سەرچاوەر هەمان لاپەرە.

^۳ اخبار الخوارج، لا ۲۱.

^۴ انساب الاشراف (۲/۲۳).

۴- دۆزینەوێی بێ پالەكە لەناو سوپای خەوارێچدا:

فەرمووده هاتوو دەربارەى (ذو ئىدى) واتە مەمك دارەكەو ئیتر هەندیکیان لاوازن و هەندیکیان بەهێزن، و یەكێ لەوانە دەفەرمویت: (أُسود البشره)^۲ واتە: پەش پێستە، و لەپریایەتێكدا دەفەرمویت: حەبەشى یە، یان دەفەرمویت: بێ قۆلەو لەكۆتایی ئەو خرایى پالە قرتاوێ وەك گۆزى مەمك هەیدو بەدەورى گۆكەیشدا وردە مووی سەپى هەیدو ئەو پالەیشى دەجوێت واتە دیت و دەچیت، و لەپریایەتێكدا هاتوو كە ناوەكەیشى مالك ه،

بۆیە ئەمیری باوەرداران عەلى (ع) لەگەڵ موجاهیدەكانى هاوێی دا بەگەرمى دەگەران بۆ تەرمەكەى چونكە دەیانزانى هەوالەكانى پێغەمبەرى خوا (ﷺ) دەبێت تیااندا بێت، تەرمەكان لەپال دەریاكەدا لەسەریەك كەوتبوون و هاوەلان لایان دەبردن تا ئەو (مالیک) ه دەركەوێت، و كاتى دۆزیانەو عەلى (ع) ووتى: ((اللّٰه أكبر)) كەشیش نازانى باوكى ناوی چى یە؟ و عەلى (ع) فەرمووی: باوكى ناوی چى یە؟ و كەس نەیزانى كۆرى كى یە^۳.

لەسەرەتاهە هەر نەیانده دۆزیهوه، ئیتر خەمى ئەوهیان لى هات كە ئەم كۆمەڵە ئەو كۆمەڵە نەبن كە پێغەمبەرى خوا (ﷺ) هانى موسلمانان دەدات بیاكۆژن، بۆیە عەلى (ع) لەكۆتاییدا ووتى: ئەو كۆمەڵە تەرمەى كەوتوون بەسەریەكدا جیايان بكەنەوه بزانین نى یە لەژێرەوه؟ كاتى جیايان كردنەوه ئەو كابرایە لەناو كۆژراوەكاندا دەركەوت و عەلى ووتى: (اللّٰه أكبر)، خواو پێغەمبەرەكەى راستیان فەرمووه، و لەوێدا سوچدەهەكى سوپاسگوزارى بۆ خودا بردو (اللّٰه أكبر) یان دەكردو مۆدەیان دەدا بەیەكترى^۴.

^۱ مسلم (۷/۲۴۸).

^۲ تاریخ خلیفہ، ۷، ۹۷.

^۳ مصنف عبدالرزاق (۱۰/۱۶۶).

^۴ الفتح الربانی علی سند الإمام أحمد (۲۳/۱۵۵) بایساند حسن.

۵- هه‌ئسوكه‌وتی ته‌میری باوه‌پداران له‌گه‌ڵ خه‌واریه‌كاندا:

ته‌میری باوه‌پداران (ﷺ) وه‌ك موسلمانان مامه‌ئەى له‌گه‌ڵدا كردوون چ له‌پیش جه‌نگه‌كه‌ و چ له‌پاش جه‌نگه‌كه‌، بۆیه هه‌ركه جه‌نگ به‌ره‌و ته‌واویوون چوو فه‌رمانى دا به‌سه‌ربازه‌كانى كه شوینى پا‌كردوو نه‌كه‌ون و برینداریش نه‌كوژن، و جه‌سته‌ى كوژراوه‌كان نه‌شیوینن، و یه‌كێ له‌ زانا فیه‌قه‌زانده‌كان - ته‌بى وائل - ده‌ئیت: نه‌ له‌پوژى جه‌مه‌ل و نه‌ له‌پوژى نه‌ه‌ره‌وان دا علي (ﷺ) جنیتوو قسه‌ى سوکی پێ نه‌وتوون^۱.

هه‌موو نه‌و شتانه‌ى له‌خه‌لكیان داگیر كردبوو به‌حه‌رامى و دزى - چونكه نه‌وان خوین و مائى خه‌لكیان هه‌ڵاڵ كردبوو - عه‌لى (ﷺ) له‌گه‌ڵ خۆى بردنیوه‌و بۆ كوفه‌و فه‌رمانى ده‌ركرد - هه‌ركه‌سێ شتى خۆى ده‌ناسیته‌وه‌ بیته‌ بیهاته‌وه‌و هه‌ر هه‌موویان برده‌وه‌ ته‌نها مه‌نجه‌ئێك نه‌بیته‌ مایه‌وه‌ كه‌چى پیاویك هات و ووتی له‌ منیان سه‌ندوووه‌و بریده‌وه‌^۲.
و فه‌رمانى دا ته‌نها نه‌و شتانه‌ى به‌كارى دێنن بۆ شه‌رو پێداویستی یه‌كانى دابه‌ش بکړیت به‌سه‌ر سه‌ربازه‌كاندا ...

سه‌عدى كوپى ته‌بى وه‌قاص (ﷺ) به‌ فاسق ناوی بردوون یان لاده‌ر - زاغوا - باسیان ده‌كات و له‌ ته‌میری باوه‌پدارانیان پرسى: ئایا كافرن؟ ووتی: نه‌وان له‌ (كوفر) هه‌له‌هاتن، ووتیان ده‌ى دوو‌پوون؟ علي (ﷺ) فه‌رمووی: نه‌، چونكه مونافیه‌كه‌كان زۆركه‌م یادی خوا ده‌كه‌ن، ووتیان نه‌ى كه‌واته‌ چى بوون؟ فه‌رمووی لی‌مان هه‌لگه‌پانه‌وه‌و جه‌نگمان له‌گه‌ڵ كردن.

له‌كوته‌یدا عه‌لى ئاموژگارى سوپای نی‌سلامى داها‌توو ده‌كات و نه‌فه‌رموویته‌ ((نه‌گه‌ر هه‌ر كوومه‌ئێك له‌ ئیمامى عادل و دادپه‌روه‌ر هه‌لگه‌پانه‌وه‌ - بێ‌گومان جه‌نگیان له‌گه‌ڵدا بکه‌ن به‌لام نه‌گه‌ر له‌ ئیمامى سه‌ته‌مكارو نادادپه‌روه‌ر هه‌لگه‌پانه‌وه‌ شه‌ریان له‌گه‌ڵ مه‌كه‌ن چونكه به‌لگه‌یان پێ یه‌^۳.

^۱ مصنف ابن ابی شیبه (۳۱۷-۳۱۷/۱۵) مسند صحیح.

^۲ السنن الکبری للبیهقی (۱۸۲/۸) بسند صحیح.

^۳ تلخیص المجید (۴۷/۴).

شەشەم/ شوئەنەواری فیهقی لە جەنگەکانی عەلیدا (ﷺ):

نەمیری باوەرداران بەبۆنەی ئەو زانیاری یە زۆرو تیگەیشتنە وردەیدووە توانی کۆمەڵی بنەماو یاسا دابنیت بۆ مەسەلەی جەنگ و کوشتار لەگەڵ - بغا - یاخی و دەرچوان لەدژی نیمامی موسڵمانان لە هەموو سەردەمیگدا، و ئیتر زاناکان لەدوای خۆی بە بەلگە دەیان هێناوە و لەو بوارەداو یەکی لە زانیان دەلیت: ((ئەگەر ئەو جەنگانەی عەلی نەبواوە لەگەڵ دژو نەیارانیدا کەس لەدوای خۆی نەیدەزانی چۆن مامەڵەی شەری بکات لەکاتی شەڕکردن لەگەڵ ئەهلی قیبلەدا))^۱

بۆیە خۆشی دەرباری خۆی دەلیت: ((ئەگەر من نەبوومایە لەناو خەلکیداکێ ئەم جۆرە هەتسو کەوتە لەگەڵ هەلگەراواندا دەکرد؟))^۲.

ئەحنەف ووتی بەعەلی (ﷺ) کەس و کارەکانمان لەبەسەر وادەزانن ئەگەر تۆ سەرکەویت بەسەریاندا ژن و منداڵەکانیان دەکەیتە غەنیمەو دابەشی دەکەیت، و پیاوەکانیشیان دەکوژیت، ئەویش لەوێدا فەرموی: (وئێنە من کەس ترسی وای نی یە لێ ی، دەی شتی وا کە پەواوە مەگەر لەگەڵ بێ باوەراواندا).

لەسەر ئەم بنەمایانە بۆمان دەرەکەوێت جەنگ لەگەڵ موسڵمان و ئەهلی قیبلە زۆر جیاوازه لەگەڵ جەنگ دژی بێ باوەراوان یان هەلگەراوان.

۱- مەبەست لەجەنگ لەگەڵ یاخی بووان لەلای نیمامی موسڵمانان هێنانەوێانە بۆلای پاستی و بۆ ناو کۆمەڵی موسڵمانان و کوشتنیان زۆر زەروری نی یە بەپێچەوانەی بێ باوەرو هەلگەراوەکاندا کە دەتوانرێت کوشتن و لەناوبردنیان بکەرێتە مەبەست^۳.

۲- ئەگەر ئافەرەت یان منداڵ یان بەندە لەپیزی یاخی بووەکاندا جەنگیان دەکرد ئەوە حوکی پیاو جەنگاوەرەکانیان هەیدە دەکوژرێن بەلام برینداریان ناکوژرێت و شوێن هەلهاوویان ناکەوێت، چونکە مەبەست لە شەڕ لەگەڵیاندا بۆ وازهێنانیانە و بەلام کافرو هەلگەراوە ئەتوانرێت

^۱ فتح الباری (۳۰/۱/۱۲) سەنەدێکی سەحیحی مەبە لەلای گیری.

^۲ التمهید للباقلانی، ۲، ۲۲۹.

^۳ مصنف عبدالرزاق (۱۲۴/۱۰).

بکوزرین چ له گۆرپه پان یان له کاتی ههڵاتندا^۱.

۳- نه گهر - بفاة - و یاخی بووه کان وازیان له شهڕ هینا ئیتر به گهڕانهوه بۆناو بازنه ی گوێپایه لی یان به دانانی چهك یان به تیكشكان یان به بریندارو نهخۆشی یان (گوله - پینه مان -)، نهوه دروست نی یه ههڵکوتینه سهریان بۆ کوشتنی بریندار یان ئهسیر، ئیتر با کوشتنی دیل و برینداری بی باوه پانیش دروست بی.

(ابن ابی شیبه) له (مصنف) دا له عهلی یهوه ده گێڕێتهوه که له پڕۆژی جهمهلدا ووتویهتی (شوین پاگردووانیان مه کهون، برینداریان مه کوژن، و هه رکه سی چهکی دانا نه مین و بی وهی ده بیته)^۲.

یان له پڕۆژی جهمهلدا هاواری کرد ئهسیره کان نه کوژن و ده خیلستان یم ده ست نه بن بۆ ئافره تان ئیتر با جنیوشتان بده نی و قسه یش به فرمانده و سه روکه کانتان بلیتن، چونکه ئیسه له سه رده می نه فامیشدا ده ست بۆ ئافره ت نه براوه له شه ردا مه گهر به شتیکی سووکه لییان درا بیته هک نه عمل و په لی دارخورما و له سه رده می نی سه لامیشدا هه روا بووه^۳.

ئه بی ئومامه ی باهلی (عليه السلام) ده ئیته: (خۆم به شداری (صفین) م کرد نه مدی برینداریك بکوژن و شوین پاگردوویهك بکهون و یان به نده یهك بکوژن یان شته کانی کوژراو بهرن)^۴.

۴- یاسای گرتنی ئهسیری یاخی بووان بهم چه شنه یه نه گهر دلتیا بوویت دووباره ناچیتته وه نوار گۆرپه پان و دووباره جهنگت له گه ل بکاته وه، نهوه ده بیته به رپه لای بکهیت و نه گهر زانیت به شداری ده کاته وه نهوه له زیندان ده هیلێته وه تا دوا ی جهنگه که و پاشان دروست نی یه له زیندان به ییته وه ده بیته نازاد بکریت به لام دیلی بی باوه پان ده توانریت له زیندانا به یلێته وه^۵.

۵- په نا نابریته بۆ بی باوه پان یان هاو په یانان - معاهد - له ئاینه کانی تر که به شداری جهنگ بکهن له گه ل موسلمان ه یاخی بووه کاند، هه رچه نده دروسته بۆ کوشتاری کافران یان هه لگه پراوان

^۱ المغنی (۱۰۸/۸-۱۲۶).

^۲ الاحکام السلطانیة، لا ۶۰.

^۳ الفتح (۵۷/۱۳) إسناده صحيح.

^۴ نصب الراية (۴/۶۳).

^۵ المستدرک (۱۵۵/۲) سند صحيح واقعه النعبی.

به‌شداری جه‌نگیان بی بکه‌یت^۱.

۶- ده‌بیّت ناگره‌ستیان بۆ ماوه‌ی دیاری کراو له‌گه‌لدا نه‌کات و له‌و پیناوه‌شدا پاره‌یان لی وهرنه‌گریت چونکه نه‌گهر لاوازه ده‌بیّت چاوه‌روان بیّت تا به‌هیز ده‌بیّت و چاریان ده‌کات، نه‌گهر له‌سهر مالیش له‌گه‌لیان رێک که‌وتبوو نه‌وه دروست نی یه نه‌و پاره‌یه‌ش ده‌بیّت بزانریت چۆن ده‌ستیان که‌وتوو نه‌گهر (زه‌کات و فه‌ینه) نایان داته‌وه به‌لکو بیخاته ناو (بیّت المال) به‌لام نه‌گهر پاره‌و سامانی خۆیان بوو ده‌بیّت بۆیان بگێریتته‌وه^۲ چونکه علی (علیه‌السلام) مال و سامانی خه‌لکی جه‌مه‌لی حد‌لّ نه‌کرد.

۷- نه‌گهر له‌دژی ئیمام هه‌ستابوون و ته‌ئویل و بیانویه‌کی گونجاویان به‌ده‌سته‌وه‌بوو یان ده‌یان ووت سته‌میان لی کراوه نه‌وا سته‌مه‌کیان له‌سهر لاده‌بات و له‌رێگه‌ی نامو نوینه‌ره‌وه ته‌ئویل و بیانوه‌کانیان راست ده‌کاته‌وه، وه‌ک چۆن علی (علیه‌السلام) له‌گه‌ل خه‌وارمجا کردی و زۆر له‌وانه‌ راستیان بۆ ده‌رکه‌وت و گه‌رانه‌وه ناو کۆمه‌لی موسلمانان^۳، نه‌گهر نه‌گه‌رانه‌وه نه‌وه پتویسته جه‌نگیان له‌گه‌لدا بکات^۴.

۸- نه‌گهر به‌ناشکرا له‌ گوێپایلی ئیمام ده‌رنه‌چوو بوون و له‌مالێکدا خۆیان جیانه‌کردبوویه‌وه، به‌لکو تاک تاک بوون و ئاسان بوو له‌سهر ئیمام رێک و پێک کردنیان و کۆنترۆل کردنیان، ده‌بیّت شه‌ریان له‌گه‌لدا نه‌کریت و وازیان لی به‌یتریت و حوکی دادپه‌روه‌رانه‌یان به‌سه‌ردا جی به‌جی بکریت وه‌ک (حدود) ه‌کان^۵.

۹- نابێ له‌گه‌ل - سه‌رکه‌ش و یاخی بوواندا - به‌مه‌نجه‌نیق و شاگر پتوه‌نان بۆردومانیان بکات چونکه زیانه‌کانی گشتی ده‌بیّت و بی تاوانیش پتوه‌ده‌بیّت و نابیت مالّه‌کانیان ناگر تی به‌ریدات و دره‌خت و په‌زه‌کانیان به‌ریت یان پانی بکاته‌وه، ئیتر با نه‌و کارانه له‌گه‌ل سوپای بی باوه‌رانداندا دروستیش بیّت، چونکه (دار الاسلام) هه‌موو شتیکی پارێزراوه‌و نابیت به‌ه‌زینریت، به‌لام مه‌گهر

^۱ الاحکام السلطانیة، لا ۶۰.

^۲ هه‌مان سه‌رچاوه هه‌مان لاپه‌ره.

^۳ الاحکام السلطانیة للمارودی، لا ۶۰.

^۴ السنن الکبری للبیهقی (۸/۱۸۰).

^۵ مجموع الفتاوی (۴/۴۵۰).

لهکاتیڤدا زۆر پتویست بهوکاره بکات لهلای شافعی و أبو حنیفه دروسته چونکه خۆیان قایم کردووهر نایه نه دهروهه^۱.

۱۰- ناییت مال و سامانیان بکریته غه نیمه و ژن و منداله کانیشیان ناکریته که نیزه و دابهش ناکرین به سهر موجهیده کاندای چونکه پیغه مبهری خوا (ﷺ) فهرموویه تی: ((لا یحل مال امریء إلا بطیب من نفسه))^۲ واته: (مالی کوسلمان بۆ کهس حه لال نی یه مه گهر به خوشی و هزی خوی). یان به به لگهی نه وهی که عه لی (ﷺ) له پۆژی جه مه لدا ووتی: ههر که سی شتیکی برابوو، ناسیه وه له لای کۆ یه با لیتی بسه نیته وه^۳.

ههر هۆی ته مهش بوو که خهوار بجه کان پرقیان له ته میری باه پداران هه ستاو پییان ده ووت: تهو خه لکه ده کوژریت که چی مال و سامانی به غه نیمه ناکریت و ژن و مندالیان دابهش ناکات به سهر جه نگاوه راندا، و (ابن عباس) یش (ﷺ) ته م بۆ چونه ی بۆ راست کردنه وه پیی ووتن: ده ی نایا نیوه رازی ده بن دایکتان عانشه (رضی الله عنها) بکه ن به که نیزه ک؟ و هه موو سهریان داخست و قسه یان بۆ نه ماوه.

به لثم دروسته چه ک و و لاخه کانیان بۆ جه نگاوه ران وه ک ابن ابی شیبه له (أبی البختری) وه ده گپریته وه وه ده لیت: کاتی له جه مه لدا سوپای به سره تیک شکاو عه لی (ﷺ) ووتی: به دوای که سدا نه که پین که له ده ره وهی سهر بازگه یه، ههر چی شمشیر و لاخه کانیه بیبه ن بۆ خۆتان^۴.

۱۱- کوژراوی - بغاة - یاخی بووان ده شوریت و کفن ده کریت و له گوپستانی موسلماناندا ده نیژریت، چونکه ته وانیش موسلمانن - له سهر مه زه بهی شافعی و (أصحاب الراي)^۵.

۱۲- ته هلی - بغاة - یاخی بووان له به ره وهی ته هلی بیده نین - فاسق - نابن، چونکه مه سه له ی شه ر له گه لکردنیان له سهر ته وه یه که به هه له که وترونه ته ناو مانا کردنی ده که کانه وه - تاویل - وه ک

^۱ الاحکام السلطانیة، ۵۸۶.

^۲ المغنی لأبی قدامة (۱۰/۸).

^۳ السنن الدار القطنی (۲۶/۳) صححه الالبانی فی أرواء القلیل، ذ (۱۴۹۵).

^۴ (المغنی (۱۱۵/۸).

^۵ مصنف ابن ابی شیبه (۲۶۳/۱۵).

مجتهد چۆن هه‌له ده‌کات و ناشن به (فاسق) و شایه‌تیان وه‌گیراوه له داد‌گای ئیسلامیدا، له‌سه‌ر رای ئمامی شافعی. به‌لام خه‌واریج و نه‌هلی بیدعه فاسقن و شایه‌تیان لی وه‌رناگیریت^۱.

۱۳- دروسته بۆ ئیمامی عه‌دل خزمه‌کانی خۆیشی بکوژیت نه‌گه‌ر له‌پیزی - یاخی بوواندا - بوون و وه‌ك جی به‌جی کردنی (حدود) ه‌کانی خوا وایه که ده‌بیّت جی به‌جی بکات با له‌دلیشه‌وه خه‌فته‌ی بۆ بخوات^۲.

۱۴- نه‌گه‌ر یاخی بووان پاره‌و سامانیان له‌نه‌هلی ناوچه‌ی ژێرده‌سته‌لاتیان کۆکردبوویه‌وه له‌کاتی ده‌ست پۆشتنیاندا وه‌ك زه‌کات و سه‌رانو شتی تر، بۆ ئیمام دروست نی یه داوای نه‌و پارانه بکاته‌وه له‌کاتی سه‌رکه‌وتنی به‌سه‌ریاندا چونکه علي (عليه‌السلام) له‌داوی (جه‌مه‌ل) ه‌یج به‌رپرسیاریتی یه‌کی دارایی نه‌خسته نه‌ستۆی سوپای به‌سریه‌کان و داوای ه‌یجی لی نه‌کردنه‌وه.

۱۵- ئایا یاخی میرات له‌عادل ده‌بات؟ یاخی میراتی عادل نابات نه‌گه‌ر خۆی کوشتیتی چونکه پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) فه‌رمویه‌تی ((القاتل لا يرث))^۳ واته پیاوکوژ میراتی پی ناشیت.

به‌لام نه‌بو حه‌نیفه ده‌لیت ((عادل میراتی له‌ باغی ده‌که‌ویت به‌لام باغی - یاخی - له - عادل - ی ناکه‌ویت به‌لام نه‌بو یوسف ده‌لیت: نه‌ویش ده‌یکه‌ویت چونکه ته‌ئویلیکی هه‌بووه له‌و جه‌نگه‌یدا^۴.

۱۶- نه‌گه‌ر ه‌یج چاره‌یه‌کی تر نه‌بوو جگه له‌جه‌نگ کردن و کوشتنی یاخی بووان نه‌وه دروسته نه‌وکاره بکریّت و ه‌یج گوناو و خوین و که‌فاره‌تیک ناکه‌ویتته سه‌ر جه‌نگاوه‌ره‌کان که جه‌نگیان له‌گه‌ل ده‌کن، چونه‌ خوا ی گه‌وره ده‌فه‌رمویت ((فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ))^۵ واته: جه‌نگ دژی یاخی بوان بکه‌ن تا وایان لی ده‌که‌ن بگه‌رینه‌وه بۆلای خوا ی گه‌وره.

^۱ تحقیق مرافق الصحابة (۳۰۱/۲).

^۲ المغنی (۱۱۸/۸).

^۳ تحقیق مرافق الصحابة (۳۰۱/۲).

^۴ المغنی (۱۱۹/۸).

^۵ جمع سنن ابن ماجه، ذ (۱۲۴۰).

حدوتم / سیفاته کانی خه واریج:

۱- پڙچوون له ئيسلامدا (الغلو في الدين):

گومانی تیدانی یه که خهوارچه کان نه هلی به ندایه تی و خواناسی یه کی زۆربوون و زۆر له ههولێ ئه وه دا بوون که گه وهو به چوکی ئیسلام جی به جی بکه ن و له هه موو قه ده غه کراوه کانی شی به دوورین.

(ابن عباس) (ؓ) کاتى چو بۆ ناويان بۆ نهوى قسهو گفتوگويان له گه لدا بکات پاشان ده ئيت: (چوممه ناو گه ليکمه وه کهسم نه ديوه تا ئيتستا وهک نهوان تيبکوشيت - له ناين داريدا - ته ويليان ديارى بوو له تاو کرنوووشى زورياندا و دهسته کانيشيان وهک نه ژنۆى حوشتر تره کيبوو له زۆرى دهست نوڤوگرتن و دهم و چاويان گۆرابوو له بهر زۆرى شه نوڤو نه خهوتن)^۱

((جندب الازدی)) ده لَیٔت له گه‌ل نه می‌ری باوه‌پداران - عه‌لیدا بووم - (ﷺ) کاتِی له خه‌وار به‌کان نزیک بووینه‌وه یه‌ک گیزه گیزیان لی‌وه ده‌هات وه‌ک پوره‌هه‌نگ له‌تاو قورئان ده‌ور کردنه‌وه^۲، خه‌ریکی پ‌ژو نوی‌ژیکی ز‌ژر ده‌بوون و له‌سنوری ئاسایی ده‌رچو‌بوون و به‌ره‌و توند‌پ‌ره‌وی و پ‌ۆچوون چو‌بو‌بون که نه‌مه‌ش بردنی به‌ره‌و نه‌وه‌ی له‌گه‌ل بنه‌ماو یاسا‌کانی ئی‌سلامدا پی‌چه‌وانه‌ بینه‌وه وه‌ک نه‌وه‌ی ده‌یان ووت: هه‌ر که‌سی‌ک گونا‌هی گه‌وره بکات نه‌وه کافر ده‌بی‌ت و ته‌نانه‌ت هه‌ندی‌کیان له‌وه خراپ‌تریشیان ووت که نه‌وه‌ی گونا‌ه بکات با بچو‌کیش بی‌ت به‌هه‌میشه‌یی له‌ناو نا‌گردا ده‌م‌ینتته‌وه^۳.

و پیغهمبیری خوا (ﷺ) هدره‌شده‌ی له‌و که‌سانه کردووه که زۆر قوول ده‌بنه‌وه له‌خواناسی و موسلمانه‌تی و به‌ندایه‌تیدا - به‌تایب‌ت به‌ندایه‌تی یه‌ پروکه‌شه‌کان - ظاهرې - و ده‌فرمویت ((هَلِكِ الْمُنْتَظُونَ، هَلِكِ الْمُنْتَظُونَ، هَلِكِ الْمُنْتَظُونَ))^۴ واته: له‌ناوچن پڕۆچوان له‌ناوچن نه‌وانده‌ی له‌به‌ندایه‌تی یه‌کاندا زیاده‌په‌وی ده‌که‌ن و له‌ فرموده‌کانی پیغهمبهر و شیوازی به‌ندایه‌تی یه‌کانی

¹ هدمان سمرچاوه، ۹۳.

² مسلم كتاب العلم شرح النووي (٢٢/١٦).

³ تلبيس ابليس لا ۹۳.

⁴ الفصل لابن حزم (١٩١/٤).

پتغه مبهريان به دلّ نى يه و ده لّتين عيباده تى كه م بووه!!! و ئيمه زياترى ناكهين!.

۲- تينده گه يشتن و جهل به ئيسلام:

يه كى له نه خو شيه سامناكه كانى خه واريچ تينده گه يشتن بوو له حهقيقه تى دهقه كانى قورثان و سوننه ت و خراب حالّى بوونيان لى و هك (ابن عمر) (رضي الله عنه) دهريارهيان له وه لامى پرسيا ريكدا دهريارهى الحروريه دا ده لّيت: موسلمان به كافر ده زانن و خوئين و ماليان به حه لّالّ ده زانن و ژنيان ماره ده كهن كه بيشزانن مي ردى ههيه، و كه سى نابينم شاينه نى نه وه بيت شهريان له گه لّدا بكرّيت له وان^۱.

و (ابن عمر) خوى لى رازى بيت به خراپ ترين دروستكراوى خوا سهريان ده كات و ده لّيت ((هه رچى نه و نايه تانه ي له سهر كافرو بي باوه پان دابه زيوه نه وان دايد به زتنه سهر موسلمانان))^۲.

۳- له ت كردنى ريزى موسلمانان:

(ابن تيميه) ده لّيت ((نه وانه له بيو باوه رياندا به رام بهر پيشه وايانى پرتنمووى و كۆمه لّى موسلمانان گومرايى پرووى تى كردوون و له ميانه رهوى - عدل - چوونه ته ده ره وه و گومراو سه رلي شتواو بوون و نه مهش هه مو نه وانه ده گرّته وه كه له پرگرامى سوننه و جه ماعه ده چنه ده ره وه، و پاشان هه ر شتّيك له لاي نه وان به زولم بكرّيت نه وه به كوفرى داده نيئن و كۆمه لّى حوكمى بۆ داده نيئن^۳.

هه ر له نه قامى و تينده گه يشتنيان نه وه بوو كه دانى ته حكيميان به كوفر زانى و داوايان له عه لى كرد تهويه بكات و موسلمان بيتته وه!!!^۴ و له نا ره حه ت ترين كاتدا پشتى نه مي رى باوه دارانيان به ردا و له قسه ي ده رچوون.

ئيت له بهر نه وه له عه لى جيا بو نه وه و ريزى موسلمانانيان له ت كردو دوويه ره كيان خسته ناويانه وه و ته نانه ت دواتريش خو شيشيان له ناو يه كدا يه كتريان به بى باوه ر له قه لّم ده دا^۵.

^۱ الاعتصام (۱۸۱/۲، ۱۸۳).

^۲ ظاهرة الغلو في الدين، محمد عبد الكريم، لا ۱۱۴.

^۳ مصنف ابن ابي شيبة (۳۱۲/۱۵).

^۴ الحوارج للمصمودي، لا (۱۹۱-۱۹۲).

^۵ ظاهرة الغلو في الدين، لا ۱۰۶.

۴- به کافر کردنی خه‌لکی له‌سەر گوناھ کردن و هه‌لāl کردنی خوینیان:

(ابن تیمیة) ده‌لایت یه‌کیکی تر له نیشانه‌کانی خه‌واریج و (بی‌دعه) چی یه‌کان نه‌ویه که خه‌لکی به‌هۆی گونا‌هه‌وه به‌کافر ده‌زانن و ئیتر خوین و مال و سامانیان به هه‌لāl ده‌زانی و هه‌موو (دار الاسلام) یان به (دار الکفر) داده‌ناو نه‌و شوینی خۆیانیان به (دار الإیمان) داده‌ناو زۆریه‌ی رافیزه‌کانیش وا ده‌لێن،

ته‌نانه‌ت عبدالله ی کورپی خبابی کورپی ئه‌ره‌تیان شه‌هید کرد به‌س له‌به‌رنه‌وه‌ی رای له‌گه‌ل پرایاندا نه‌بوو، هه‌ر به‌وه‌وه نه‌وه‌ستان سکی - سریه - شیان پادا که له‌گه‌ل عبدالله دا بوو.

(ابن تیمیة) ده‌فرمویت: (خراب تیگه‌یشتنیان له قورئان به‌ره‌و گومپایی بردن وه‌گه‌رنا مه‌به‌ستیان نه‌بوو دژایه‌تی قورئان و موسلمانان بکه‌ن).

۵- هه‌له ده‌ده‌نه پال پیغه‌مبه‌ری خوا (ﷺ):

(ابن تیمیة) ده‌لایت: خه‌واریجه‌کان به‌دووریان نه‌ده‌زانی که پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) له سوننه‌تی ژیانیدا به‌هه‌له‌دا چووبیت (په‌نا به‌خوا) بۆیه له‌لای نه‌وان ده‌بیئت له‌و شتانه‌دا شوین پیغه‌مبه‌ر بکه‌ون که له‌گه‌ل قورئاندا یه‌ک ده‌گه‌رنه‌وه به‌لام نه‌گه‌ر فه‌رمانی دریکات پیچه‌وانه بیئت له‌گه‌ل قورئاندا نه‌وه به‌قه‌سه‌ی نا‌کریت، و له‌م بۆچوونه‌یشدا زۆری له موسلمانانه ساده‌کانیان بۆلای خۆیان پاک‌یشتبوو، ئیتر به‌هه‌ر هۆیه‌ک بووایه خۆیان له جی به‌جی کردنی سوننه ده‌دزیه‌وه چ به‌ته‌ئویل کردنی یان به‌لا‌وا‌زکردنی سه‌نه‌ده‌که‌ی یان ده‌قه‌که‌ی و به‌م کاره‌شیان که‌وتونه‌ته گه‌وره‌ترین هه‌له‌وه چونکه قورئان خۆی فه‌رمان ده‌کات که له هه‌موو شتی‌کدا گوێ‌پرایه‌لی پیغه‌مبه‌ری خوا بکه‌ن ((وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا)).

۶- تانه‌و ته‌شه‌ردان و به‌گومپا‌کردن پیشه‌یان بووه:

تانه‌و ته‌شه‌ردان له پیشه‌وایانی هیدا‌یه‌ت و به‌گومپا‌کردنیان و تۆمه‌ت‌بارکردنیان به‌وه‌ی که له عه‌داله‌ت و پێگه‌ی راست لایان داوه، و نه‌م هه‌لو‌یسته هه‌ر له سه‌رده‌می پیغه‌مبه‌ری خواوه پرووی داوه، کاتیک (ذو الخویصره) به پیغه‌مبه‌ری خۆی ووت: ئه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا دادپه‌روه‌ریه،

بەم کارە (ذو الخویصرە) خۆی پیاویکی بەرزو نامۆژگاری کەر دایە قەلەم و پیڤەمبەری ئەکرەمیش (ﷺ) بە ناپەرەواو نادادپەرەوەر دانا، و ئەم سیفەتە بۆگەنەش بەدریژایی میژوو لەگەڵ خەواریجەکاندا هات و زۆر مەسەلەیان لەسەر بنیات دەنا^۱.

۷- گومانی خراپ بردن:

گومانی خراپ بردنیش یەکیکی ترە لەو سیفەتە ناشیرنانەیی کە خەواریج لەسەری بوون و یەکەم کەشیش (ذو الخویصرە) ی تێکەوت کە گومانی خراپی بە پیڤەمبەری خوا برد ووتی پێی: ئەمە بەش کردنیەکە نە دادپەرەوهری تێدا بەدی کراوە و نە لەبەر خواش ئەنجام دراوە^۲.

(گومانی خراپیش سەرچاوەکەی گوێزپایەلتی شەیتان و نەزانکاری یە، چونکە مۆفئیکی سادەییە و نازانییە کە پیڤەمبەری خوا (ﷺ) هەر کاریک بەکات دووربینی تێدا دەکات، و حیکمەتییکی گەورە لەپشتەوهیە و مەبەستی بەرەو پیش بردنی بانگەوازی ئیسلامە نەک مەبەستی فەرق و جیاوازی کردن لەنێوان هاوڕێک و هاوڕێکی تردا، و دڵنەوایی کردنی ئەو دەولەمەندانە زۆر پێویست بوو، چونکە لەداها تۆودا پارەو سامانی ئەوان بوو کاروانی فتوحاتیان بەهەموو دنیا دا بڵاو کردەوه)^۳.

۸- توندو تیژ بوون لەگەڵ موسڵماناندا:

خەواریج بەو ناسراون زۆر توندپەرە و کەللە ڕەق و توندوتیژن، بەلام نەگەستی خەواریج لەوەدابوو کە لەگەڵ موسڵماناندا توندوتیژ بوون و کەللە ڕەق، بەپێچەوانەی ئایەتەکانی قورئانەوه کە وەسفی موسڵمانان دەکات بەوێ لەگەڵ ئیمانداراندا نەرم و نیانن و لەگەڵ بێ باوەراندا توندوتیژ وەک دەفەرمویت ((أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ)).

ئێتر بەو توندو تیژیەیانەوه موسڵمانانیان تۆقاندبوو، خۆ موسڵمانان ناھەقیان نەبوو کە دەترسان لێیان چەنکە لەلای ئەوان هەمووی کافرەو دەبیّت خوێنیان پرژن و مالا و سامان و ژن و کچەکانیان بگرن و بیان بەن بۆ خۆیان!

^۱ البخاری، فتح الباری (۲/۲۹۰).

^۲ البخاری - کتاب استتابة المرتدين ، فتح البخاری (۲/۲۰۹).

^۳ ووتە و مەزگێت.

و نمونوکهشی نهوهیه که بهسەر کۆرەکهی خەبابی کۆری نەرەتیان هێنا (ﷺ) و بەو جوۆره
ناشایستهیه خۆی و (سریه) ی خێزانیان کوشت و بەلام لهگهڵ نههلی ذمه و کافراندا نهرم و نیان
بوون و بهیهکتریان دهووت نهو بهرازه مهترسینه کی دهلی هی موعاهیدیک نی یه!!؟.

جیباسی دووهم

کۆتا پۆژهکانی ژيانی نه‌میری باوه‌پداران و

شه‌هیدکردنی (ﷺ)

یه‌که‌م/ دوا به‌دوای جهنگی نه‌هره‌وان:

جهنگ کردنی نه‌میری باوه‌پداران علی (ﷺ) له‌گه‌ڵ نه‌و خه‌واریه‌ له‌دین ده‌رچوانه‌دا به‌لگه‌یه‌کی ناشکرایه له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که‌ علی (ﷺ) له‌سه‌ر هه‌ق به‌وه کاتێک جهنگی دژی موعاویه‌و شامی یه‌کان راگه‌یانده‌، و له‌موعاویه‌ زیاتر له‌ هه‌ق و پاستی یه‌وه نزیک بوو، و له‌ پیغه‌مبه‌ری خواوه (ﷺ) ده‌گێڕنه‌وه که‌ فەرموویه‌تی: ((تمرق مارقة عند فرقة من المسلمين يقتلها أولى الطائفتين بالحق))¹

واته‌: کۆمه‌لێک له‌ موسلمانان له‌ تیان ده‌رده‌چن و کۆمه‌لێک له‌گه‌ڵیان ده‌جه‌نگن که‌ له‌ کۆمه‌له‌که‌ی دووه‌میان زیاتر له‌سه‌ر هه‌قن.

خوێنه‌ر لی‌ره‌دا هه‌ست به‌وه ده‌کات که‌ نه‌و سوپایه‌ی توانی سه‌رکه‌وێت به‌سه‌ر خه‌واریه‌کانداو فەرموده‌کان وه‌سفی چاکه‌ی ده‌که‌ن و به‌ سوپایه‌کی هه‌ق بێژی ده‌زانن و له‌دوای نه‌وه‌ی شه‌هیدبوونی عه‌ماری کو‌پی یاسر (ﷺ) له‌ ریزه‌کانی سوپاکه‌ی عه‌لیدا زیاتر خه‌لکه‌که‌ی دلخۆش کردو بۆیان پوون بوویه‌وه که‌ علی له‌سه‌ر هه‌قه‌ و کۆمه‌لێک شه‌هیدی ده‌کات که‌ کۆمه‌لێکی یاخی و باغی یه‌ که‌ موعاویه‌ و شامی یه‌کان شه‌هیدیان کرد.

خه‌لکه‌که‌ چاوه‌پوان بوون که‌ نه‌میری باوه‌پداران - دوا‌ی سه‌رکه‌وتنی له‌ جهنگی نه‌هره‌وانداو توندو تۆڵ کردنه‌وه‌ی ناسایشی ناوخۆ که‌ خه‌واریه‌کان کرمنیان کردبوو، هه‌روه‌ک

¹ مسلم (٧٤٥/٢-٧٤٦).

که سیش لهوه نه مین نه بوو که نه گهر بږوات بۆ جهنگ له گهل شامی یه کاندایره مال و مندالی به
سهلامه تی ده مینیتته وه و خهوار یج نایان که نه به که نیزهک و دابه شیان ناکه نه به سهر خویناندا!!

همه مو ناماده ی نه وه بوون که له وانده عه لی (ع) فەرمان ده ریکات بۆ دووباره
له شکر کیشی بۆ گهراندنه وه ی زهوی پانوپزی شام بۆ ژیر دهسته لاتی خهلیفه، به لام هندی جار
ههوا به ناره زووی که شتی ناروات. ((إن الرياح لا تجري بما تشتهي السفن)). و نه میری باوه پرداران
نهم کاره قورس و گرانه ی بۆ نه چوه سهر و پیش نه وه ی پی ی ههستیت دهستیکی پرهش و چلکن
شهیدی کرد^۱.

دهرچونی خهوار یج کهان له ناو سوپاکه ی عه لیدا (ع) که لینیکی گه وره ی کرده ناو سوپاکه ی و
توانی تا پاده یه که له هه بیته تی سوپاکه کهم بکاته وه.

ههروه که نه و سی جهنگه - جمل و صفین و نه رهوان - عیراقیه کانیان بی تاقهت کردبوو،
له جهنگ بیزاری کردبوون به تاییه تی جهنگی صفین که له گهل برا شامی یه کانیاندا کریان، نه وه
جهنگی نه بوو وه که جهنگه کانی ترو نه وه وه که ناش وابوو همه مو لایه کی هاری و هه رگیز له
خه یالیان ده رنه ده چوو، و نه گهر (صولح و ته حکیم) نه هاتایه ته ناراه و عه لی (ع) پازی نه بویه
پی ی، به راستی کاره ساتیکی گه وره رووی له جیهانی نیسلام ده کرد که شوینه واره خراپه کانی
به خه یالدا نایهت ...

نهم جاره خه لکه که ساردی و سستی نواندنیان پی خوشتر بوو تا دهرچون جاریکی تر بۆ جهنگی -
شام - خو ده شیان زانی عه لی (ع) له سهر ههقه^۲.

نهم میری باوه پرداران عه لی (ع) پۆژانه کیشی نوی ی بۆ ده هاته پیش که به باس کردنیان
موو گرژ ده بیته و هه ر نه و پیاوه مه زنه بوو که خو ی گرتوه له به رده میدا، هیشتا له کیشی -
خهوار یج - پرزگاری نه بوو بوو به ته واهه تی که به کافرو بی باه پ دایانه قه لثم - په نا به خوا - که چی
له به رامبه ردا کۆمه لیک تر (قوت) بوونه وه و نه مان (۱۸۰) پله پیچه وانه ی خهوار یج بوون و

^۱ خلافة علي بن أبي طالب، عبد الحميد، ۶ ۳۴۵.

^۲ خلافة علي بن أبي طالب، ۶ ۳۴۵.

ئەمان دەيان ووت عەلى (ﷺ) زۆر زۆر پىرۆزەو لەئاستى بەشەر بارز ترەو تەنانەت ھەندىكىيان جورنەتى ئەوھيان کرد - پەنا بەخوا - بلىن خوايە!!^۱

ئەوانەش بەو کارەيان کۆمەلى بىرۋاھەرى خراپيان لەگەل خۆيان ھىناو ناخنيانە ناو بىرۋاھەرى پاکی موسلمانان بۆيە ئەمىرى باوەرداران زۆر بەقورسى دابەزى بە سەريان وەك پىشتەر باسماں کرد ھەندىكى بەزىندووى لى سوتاندن.

ئەمانە کارىگەريان ھەبوو لەسەر ساردبونەوھى خەلگ لە عەلى (ﷺ) و بەتايبەت پاش جىابونەوھى - خريت ى كورپى راشيد - كە والى عەلى بوو بەسەر ئەھوازەو و بانگەشەى لابرەنى عەلى دەکرد و زۆرى لە خەلگە سادەكەش ھاتن بە دەمى يەو و دواتر توانى زەكات و سەرانە بۆخۆى بنچىتەوھ لە ناوچەى فارسەكاندا، بەلام عەلى (ﷺ) سوپايەكى ناردە سەرى بە فەرماندەيى - معقل ى كورپى قەيس - توانى بيشكىتنيەت و خۆيشى بكوژيەت.^۲

لەكاتىكدا ئەمىرى باوەرداران (ﷺ) پروبەرووى ئەم كيشانەو چەندان كيشەى تر دەبوويەوھ وەك وازھىنانى (بنى ناجيە) و نەدانى (خەراج) لەلایەن فارسەكانەوھو پاپەرىنى خەلكى (ئاواز) كە ئەزمەيەكى سەربازى و دارايى بۆ ھاتە پىش، و لە بەرامبەريشدا - موعاويە - و سوپاي شام لە زيادبونى دەستەلاتدا بوو ھۆكارەكەشى دەگەرايەوھ بۆ چەند خالىك لەوانە:

۱- كوشتنى وزەو تواناكانى عەلى و سوپاكەى بە جەنگى لابلەيى وەك (نەروان) و خەوارىجەكان.
۲- والى عەلى (ﷺ) لە مىسر محمدى كورپى ئەبو بەكرى صديق بوو (ﷺ) وەك والى پيشوو لىزانانە ھەلس و كەوتى لەگەل بكوژانى عثمان و داواكارانى خويىنى عثماندا نەدەكردو وەك باسماں کرد پىشتەر بەم كارەى زياتر خەلگەكەى لەخۆى ئالسىكاندو موعاويەيش لە بەرامبەردا توانى پەيوەندى بكات لەگەل داواكارى خويىنى عثماندا و دواتر توانى مىسر بھاتە ژيەر كۆنترۆلى خۆى و بەوھش كۆمەكى و پالپشتىكى سەربازى و دارايى چاكى دەستكەوت و عەليش - شتىكى ناوا چاكى لەدەست چوو.

^۱ نظام الخلافة في الفكر الإسلامي، ۱ (۱۵-۱۶) مصطفى حلي.

^۲ تاريخ طبري (۲۷/۶).

۳- میسر زیاتر به شام ده بخوارد له بهر نزیکی و هاوسنووری نیوانیان به پیچده وانه ی عیراقه وه که دوربووو لی یه وه. و تا وایشی لی هات که بیر له جه زیره ی عه ره بی و مه که و مه دینه بکاته وه به لّام علی (علیه السلام) توانی نه هیلتی توخنی نه و ناوچانه بکه ویت^۱.

بۆیه علی (علیه السلام) زۆر گله بی له دۆست و ده ست و پیوهنده کانی خۆی ده کات و له یه کی له ووتاره کانیدا له وباره یه وه ده لّیت: ((دهرکه وتن و بهرزیه که له لای موعاویه دا ده بینم و هه رچی سه یر ده که م نه وانه سه رده که ون به سه رتاندا چونکه نه وان له گه لّ نا په وایی یه که یاندا یه کن به لّام ئیوه له سه ر هه قن که چی په رته وازهن، و نه وان گوێ پایه لّی نه مه ره که یانن و ئیوه ش سه ریچی کاری نه مه ره که تانن، و نه وان نه مانه ت پارێز بوون، و به لّام ئیوه ناپاک ده رچوون، و هه رکه سی ده که م به بهرپرسی جیگایه که خێرو خیراتی نه و ناوچه یه که ده کاته وه و ده ییات به موعاویه و فلّانم به کاره ینا هه رچی که زکرده وه بردی بۆلای موعاویه، تا وام لیته اتوه متمانه یان پی نه که م قاپیکیان به ده مه ده ست، ده ی سا خوای گه وره تو ناگاداری پقم لیانه و نه وانیش پریان له منه، و ده ی خواجه گیان پزگارم که لییان و پزگاریان بکه لیم))^۲

^۱ تاریخ خلیفه، ۷ (۶۹۸) بدون سند.

^۲ التاریخ الصغیر، بهاری (۱/۱۵۰).

دووه/ نه میری باوه‌داران وره‌ی سوپاکه‌ی به‌رز ده‌کاته‌وه

بۆ کشان به‌ره‌و شام و پاشان هودنه و ناگره‌ست:

به‌لام نه میری باوه‌داران له‌به‌رده‌م نه‌م نه‌هامه‌تیانه‌دا چۆکی دانه‌دا، و هه‌موو هه‌وێکی خسته‌وه کار بۆ جولا‌ندن و به‌رزکردنه‌وه‌ی ئاستی وره‌ی سوپاکه‌ی، و بۆ نه‌و مه‌به‌سته هه‌موو زیره‌کی و ژیری و په‌وانبێژی خۆی به‌کارهێنا، و توانی ووتاره به‌ناوبانگه‌کی بدات بۆیان، و که به‌ که‌له‌پورێکی گه‌وره داده‌نریت و له‌خۆپایی نه‌و وتاره‌ی نه‌دا به‌لکو دوا‌ی چه‌شتنی تالا‌وتکی زۆر له‌ واقعی سهرده‌مه‌که‌ی خۆیدا و نه‌مه‌ش به‌شیکه له‌ ووتاره‌که‌ی:

((پاشان جیهاد ده‌رگایه‌که له‌ ده‌رگا‌کانی به‌هه‌شت و خوا‌ی گه‌وره خسته‌یه‌تی یه‌ سه‌ر پشت بۆ دۆستانی خۆی، و به‌رگی ته‌قوا‌یه و قه‌لغانی به‌تینی خودایه‌ بۆیان، و هه‌رکه‌سێک پشتی لێ هه‌لبکات و وازی لێ به‌یئێ، نه‌وا خوا‌ی گه‌وره جل و به‌رگی سه‌رشۆپی له‌به‌ر ده‌کات و دوو‌چاری کۆمه‌لێ به‌لای ده‌کات، و ده‌یکات به‌ پاشکۆی به‌چوک و بێ نر‌خه‌کان، و دلی داده‌خات له‌ئاستی پێشموونی و پێکان، به‌ وازه‌ینانی له‌ جیهاد کۆیڤ ده‌بی‌ت له‌ئاستی راستی، و ده‌بی‌ته جینگه‌ی لا‌قرتی و گالته جاری، و له‌ دادپه‌روه‌ریش بێ به‌ش ده‌بی‌ت.

نه‌وا من به‌شه‌و و به‌پۆژ، به‌ نه‌یئسی و به‌ناشکرا بانگم کردوون بۆ به‌ره‌نگاری‌بونه‌وه‌ی نه‌وانه، و پێم ووتن با به‌دین به‌سه‌ریاندا پێش نه‌وه‌ی بده‌ن به‌سه‌رماندا، ده‌ی سا وه‌لگاهی هه‌یج گه‌لێک جه‌نگ و هه‌را نه‌هێنراوه‌ته نێو ما‌له‌که‌یه‌وه و سه‌رشۆپ نه‌بوو بی‌ت، و سه‌ستیتان نواندو دانیه‌شتن، و تا واتان لی‌هات په‌لامارتان بده‌ن له‌هه‌ندێ لاوه، و ول‌اتانیان له‌ده‌ست سه‌ندن، و نه‌وه (برای غامیده) و به‌سوارکانی یه‌وه دای به‌سه‌ر نه‌باردا و جه‌سانی بیکری له‌ناو‌برد و سوپای نێوه‌ی له‌و ناوه‌دا نه‌هیه‌شت،

هه‌وا‌لم پێ گه‌یه‌شتوه که یه‌کێ له‌ چه‌کداره‌کانیان هه‌لێ کوتاوه‌ته سه‌ر ژنێکی مو‌سلمان و ژنێکی نه‌هلی ذمه، و ویستویه‌تی هه‌موو خه‌لخال و گواره و بازنه‌کانی ده‌ستیان دابه‌کن پێیان تا هاواریان کردووه و داوای به‌زه‌ییان کردووه ئینجا له‌کۆلیان بوونه‌ته‌وه، و که‌س وشه‌یه‌کی به‌ یه‌کیکیان نه‌وتوه و قه‌هریه‌ک خۆینیان نه‌پشتوون،

دهی نه گهر موسلمانان دواي نوره له داخندا بريت ناهه قی نی یه له لای من بگره زور شایانی مردنیشه ...

نای که جیگهی سهرسامی یه دل دته قی و خه فته بار ده بیت کاتیک ده بیستیت نه وانه له سهر نه و له یاسا ده رچونه یان کویونه ته وه و که چی نی تمه له سهر یاسا و هه قین که چی ناکوک و جیا جیاین دهی ناشیرینی و خه م وو خه فته بۆ نیوه که واتان لی هاته وه نه تان که نه به نیشانه و پیتان ده ویرن و نیوه به وان ناویرن، و نه وان ده دن به سهر تاندا و نیوه هی چتان دیار نی یه، و سهر پیچی خوا ده کریت و نیوه ش پی ی پازین.

نه گهر به هاویندا فهران ده رکهم بۆتان که برۆن بۆیان خیرا ده لئین: به م چلهی هاوینه بۆ؟ نهی چی تیدایه نارام بگرین تا دنیا که میک فینک ده کات!؟.

و نه گهر بلیم به زستان برۆن بۆیان، نیوه ههر ده لئین: به م چلهی زستانه بۆ؟ نهی بۆ که میک نارام نه گرین تا سهر ما ده شکیت!! دیاره مه سه له که سهر ماو گهر ما نی یه، به لکو خۆد زینه وه یه له جیهاد و کوشتار له پیناوی خوا دا، وه للاهی ههر چی سهر تان ده که نه له شمشیر ده ترسن وه که مندا ل وان به لئ شتیه تان له پیاو ده کات به لام پیاو نین، ناو ته خواز بووم ههر نه م بینینایه و ههر نشم ناسینایه، ناسراویه که وه للاهی تا سهر نیسقان په شیمانم لی ی،

خوا له ناوتان به ریت دلتان ته قاندم، و سنگتان پرکردوم له رق و کینه، ژه می غه م و په ژاره تان کردۆ ته گهرووم، و به م سهر پیچی هشتان منتان سهر شو پر کردوه نابروی منتان بر دوه له لای و ده لئین قوره یش: عه لی کوپی نه بو طالیب (ﷺ) پیاو یکی نازایه به لام هونه ری جهنگ نازانیت! خوا لییان هه لته گریت، و بۆ که سیان هه یه له و مه یدانده نا نه وه ندهی من له و کاره دا ده وری بوو ییت؟ و له من کۆن تر بیت له و بواره دا؟ چونکه من له سهر ده میکه وه له گه ل نه م کاره دا بووم که (۲۰) سالم پر نه کرد بو یه وه، و وا نیستا خه ریکه پی ده نیتمه (۶۰) شه سته وه به لام له گه ل که سیکدا بلیم چی که چواره وه که ی به قسه ی نه که نه))^۱

^۱ البیان والتبیین، حافظ، لا (۲۳۸، ۲۳۹).

نەم ووتارە بە ووتارە ناگرینەکانی ئەمیری باوەرداران دادەنرێت کە تەقاندی یە ئەو کەسانە بە چواردەوریدا بوون، ئەو کەسانە کە نەیان هیشت بەروبوومی جیهادەکی کۆ بکاتەو و ئەو سەرکەوتنە بە دەست بهێنێت کە هەولێ بۆ دەدا، و ئەم ووتارەشی بەشیوازیکی ئەدەبی جوان ڕێک خستبوو، کە دەستەواژەکانی هەست و نەست و لایەنە نادیارەکانی مۆژەکانی دەههژاند، زۆر سادەبوو دووربوو لە ووتارە فەلسەفی یە قورس و گرانهکان کە کەس لێی تێناگات، و هەروەک لە سەج و بەهێزکردنی دەستکرد بۆ ووشەکانی^۱.

لەم ووتارەدا عدلی (ع) هەندێ باسی نەبەردی و چاکەکی خۆی دەکات بۆ ئامادە بووان و ئەمەش ئەو بەرگری کردن و باس کردنی - عشانمان - وەبەر دەخاتەو کە لەکاتی کدا گیرەشیوتیان هەموو مەدینەیان پڕکردبوو، چواردەوری مالهەکیان داوو، ئەمیش بۆ ئەوەی کە ئەو بێ ناگیانە کەمی بەناگا بێنەو و کەتنی خراپ نەینەو هەندێ لە چاکی و کارە مەزنەکانی خۆی باس دەکرد کە لەخەمەت پیغەمبەردا (ع) کردبوونی بەهەمان شیوەش عدلی (ع) وادەکات تا تێیان بگەیەنێت کە کەسێک نا بەو جۆرە بووێت کە شایستەیی ئەوەیە ئاوا خۆین ساردانە مامەڵە لەگەڵدا بکریت.

بەلام لەگەڵ ئەم هەموو هەولانەشدا کە ئەمیری باوەرداران (ع) دەیدا لەپێناوی هێنانەوێ شام بۆ ژێر دەستەلاتی خێلافەتی ئیسلامی بەلام نەیتوانی ناوایەکانی بپێتێتەدی و ئەو کارە ئەنجام بدات، ئەمەش بەهۆی ئەو پەرتەوازه‌بوون و لێکترانەیی دووچاری سوپاکەیی بوو. بۆیە لەسالی (٤٠) ی کۆچیدا ناچار بوو لەگەڵ موغایەدا پەیماننامەیەکی مۆرەکات و تیایدا ڕێبار بدات ناوچەکانی شام لەژێر دەستی موغایەدا بپێنەو ئەمیری باوەردارانیش عێراق و باقی ناوچەکانی تری لەژێر دەستەلاتدا بپێت و کەس دەست نەخاتە ئیش و کاری ئەوی ترەو و کەسێش بەسوپاوە هەڵنەکووتیتە سەر ئەوی تر^۲.

^۱ الادب الإسلامي، نايف معروف، ٥٩٧.

^۲ تاريخ الطبري (٥٦/٦).

سئ یەم/ ئەمیری باوەرداران داوای شەهیدبوون و گەڕانەوهی بەپەله لەخودای خۆی دەکات:

ئا بەو شیوەیه که باسمان کرد عەلی (ﷺ) زۆر ناپەحەت بوو که لەگەڵ والی یەکی خۆیدا
صولح بکات و پازی بێت بە لەت کردنی دەولەتی ئیسلامی و تەسک کردنەوهی سنوری دەستەڵاتی
خەلیفە که بەجۆری دەستە نەپروات بەسەر نزیکترین وولاتی ئیسلامدا که ولاتی شام بوو!
لەکاتیگدا دەبوايه هەموو موسلمانان بەتایبەت ئەوانە ی چوار دەوری ئەوەندە بەهێزیان بکردایە
که کەس نەیتوانیایە داوای جیاپوونەوه و لەت کردنی دەولەتی ئیسلامی بکردایە و دەبوايه
موعاویە (ﷺ) لەسەر کار لابرایەو (والی) یەکی تر بخرایەتە شوێنی که ئەمیری باوەرداران بەدڵی
بوايه و خۆی دای بنایە و هەموو فەرمان و کاریکی لەپایتەختی دەولەتی ئیسلامی یەوه
وەریگرتایە که عەلی کۆری ئەبو طالیب (ﷺ) سەرۆکایەتی دەکرد ..

ئێستایش دواي (١٤) سەدە بەسەر ئەو پووداوانەدا هەموو ولاتانی دنیا ئەوەیان لەلا پوونە که
دەبیّت سەرۆک کۆمار دەستەڵاتی تەواوی هەبیّت و هیچ هەریمێک داوای جیاخواری نەکات و لەو
پێناوەشدا چ ئەمریکای چ رووسیاو چ چین و ولاتانی تریش که لەکۆمەڵە ویلايەتێک پێک هاتوون و
کەسیان جوورنەتی ئەو ناکات لە دەستە خوشکەکانی جیاپێتەوهو ئەو کاتە پاروویەکی بەچیژ بوو
دوژمنان و بەناسانی قوتیان بدەن.

بوو ئەو مەبەستە عەلی (ﷺ) زۆ خەمبارو بێ تاقەت بوو، تەنانەت وای لێ هاتبوو لە
دوای ئەوەکانی ژانییدا دەییوت: ئەو پەرەردگارم من لەگەڵ کەم زۆر بەگلهیی و وەرپەسم، و
ئەوانیش لەمن بێتاقەتن، دەوای خودایە پزگارم بکە لێیان و ئەوانیش پزگار بکە لێم) تاوای لێهات
چەند پۆژێک پێش شەهید بوونی یارو یاور و شوێن کەوتوانی دەهاتن بۆلای، و دەکەوتن بەسەر
قاچ و دەستیدا تاماچی بکەن، بەلام ئەو بەردەوام و زۆر بەتاسەوه داوای لەخوای گەورە دەکرد
بیگەرێنێتەوه بۆلای خۆی و شەهیدی پێی ببەخشێت.

و - جەندب - دەگێرێتەوه و دەلێت: ئێتر موسلمانان دەهاتن و دەکەوتن بەسەر پێیەکانیدا و
ماچیان دەکرد و ئەویش دەییوت: بەراستی من بێ تاقەت بووم لێیان و بێ تاقەتیان کردووم، و

رقم لیپانه و پقیان لیمه، دهی نه جاتم بده لهده ستیان و نه جاتیان بده لهده ستم، و خوای گه وره بکوژیت پزگارم بکات له دهستان^۱.

حسن ی کوری عهلی (ﷺ) بۆمان ده گیریتته وه و ده لیت: عهلی (ﷺ) پیی و وتم: نهم شهو پیغه مبهری خوام (ﷺ) بینی له خه ودا- و پییم ووت: نهی پیغه مبهری خوا (ﷺ) توشی گه لیک دهردی سهری بسوم به ده ست نومه ته که ته وه؟ و پیغه مبه ریش (ﷺ) فهرمووی "ادع علیهم"، "دوعایان لی بکه" و منیش و وتم: "خوایه بیانگوژه بۆم به گه لیک چاکتر له وان، و منیش بگوژه به که سیکی خراپتر له من بۆ نه وان" و حه سن (ﷺ) ده لیت: ههر نه وهی ووت و له مال دهرچو - به ره و مزگه وت - بۆ نوژی به یانی و شهید کرا^۲.

چوارهم / نه میری باوه رداران ده یزانی شهید ده کریت:

(کۆمه لیک فهرمووده ی پیغه مبهری خوا ههیه (ﷺ) که وهک به لگه یه کی به هیزه له سهر پیغه مبه ریه تی محمد (ﷺ) و راستی نه و هه واته پاشه پوژیانه ی که هه موویان هاتنه دی نه وه ده سه لمیتن که ههر گیز له خۆیه وه قسه یه کی نه کردوه، به لکو نیگا و وه حی یه له لایه ن خوای گه وره و ناگادار کرا وه ته وه، (سبحان الله) نه گهر نه میری باوه رداران له سهر جینگه و به نه خۆشی بردایه هه موو نه و فهرموودانه (حاشا لله) به درۆ ده خرا نه وه، و به لام خوای گه وره به هه موو شیوه یه که ده یه ویت پیمان بلیت بچو کترین گومانتان نه بیت له راستی پیغه مبه ریه تی پیغه مبه ره که مدا)^۳.

عهلی (ﷺ) زۆر دلتیابوو له راستی نه و فهرمودانه و باوه ری ته وای پییان هه بوو، ته نانه ت له ناو خه لکیدا باسی ده کردن، و (ابو الاسود الدؤلی) ده گیریتته وه و ده لیت: گویم له عهلی (ﷺ) بوو ده یوت: پیتم خسته سهر زینی و لاخه که م و نیازی عیراقم کرد، عبدالله ی کوری سه لام (ﷺ) هات بۆلام و پیی و وتم: بۆ عیراق ده رۆیت؟ و وتم: به لسی، ووتی: نهی زانیووته نه گهر پرۆیت بۆ نه وی شمشیری عیراقیه کانت به رده که ویت؟ عهلی (ﷺ) ووتی: سویندم به خوا منیش خۆم له

^۱ الاحاد و المثانی - ابن ابی عاصم (۳۷/۱) بساند حسن.

^۲ تاریخ الاسلام - عهد خلفاء الراشدین لا ۶۴۹.

^۳ ووتی و مرگیز.

پيغهمبهری خودام بيستووه وینهی نهم ووتهیه، و (ابو الاسود) یش ووتی: سهرم سوپرما لی ی، پیاویکی جهنگاور شتی وایش بزانیّت دهریارهی خوی - کهچی ههر برپوات بۆ عیّراق - وهک عهلی.^۱

نهم دلّنیایی یه ی عهلی - لهراستی شهید بونی خوی - پیش بوون به خهلیفدهیش زانیویه تی، وهک یهکی له هاهوله بهرپزهکانی پيغهمبهری خوا(ﷺ) دهگیریتیه وه که جاریک عهلی (ﷺ) نهخوش دهکهویت و نهوان دهچن بۆ سهردانی که ناوی (ابوفضالة الانصاری البدری) (ﷺ) دهلیت: لهلای عهلی بووین کاتیک نهخوش بوو، ووتی: من بهم نهخوشی یه نامرم، یان بهم نازاره وه ناپروم، بهلکو پيغهمبهری خوا(ﷺ) پی ی فهرموم که نامرم تا ئیره و ئیره خویناوی ده بیّت مهبهستی سهر و مل و شانی بوو.^۲

عبدالله ی کوپی داود دهلیت: له (أعمش)م بیستووه، که نهویش له موسلمهی کوپی سههل و نهویش سالم ی کوپی ابن حجه وه و نهویش له عبدالله ی کوپی سبع وه دهلیت: گویم له (علي) بوو له سهرمینهر دهیووت: ئیمه چاوهروانی نهگبهتیک دهکهین که پيغهمبهری خوا(ﷺ) پی ی راگه یاندوم که ئیره و ئیره بهخوین سوور دهکات، و خهلهکهکش ووتیان: پیمان بلی نهو بکوژه نهگبهته کی یه با لهناوی بهرین، و نهویش ووتی: پهنا بهخوا که کهستیک بکوژن، که بکوژه کهی من نه بیّت.^۳

له ریوایه تیکدا دهلیت: عهلی(ﷺ) به عبید الرحمن ی کوپی مهلهمی ووت: نا نه مهیه بکوژه کهم، ووتیان: ده ی بۆ وهستاوی بۆ نایکوژیت؟ عهلی(ﷺ) فهرمووی: ده ی هیشتا نهیکوشتوم.^۴

پینجه م / شهید کردنی ته میری باوه پداران (ﷺ):

جهنگی نه هرهوان و نهو تیک شکانه ی به سهر خهواریه کانداهات تیایدا کاریکی وای کرده سهر دلّیان که به شهو و پروژ له بیریان نه ده چویه وه و ههر هه ناسه یان هه لده کیشا، و نهو بره که مه ی

^۱ تاریخ الذهبی عهد الخلفاء الراشدين (۶۴۸).

^۲ خلافة علی بن ابی طالب - عبدالحمید لا ۴۳۲ طرقة صحیحة بجموعها.

^۳ کتاب الشریعة للاجری (۲۱۰۵/۴) إسناده حسن.

^۴ الاستیعاب (۱۲۷/۳).

كەما بوونەو ھەر بەرق و كینەو دەیان پروانی یە ئەمیری باوەرداران و لەمەلاسا بوون بۆ سەندنەوێ تۆلەى برادەرەکانیان کەلە (نەهرەوان) کوژرا بوون.

ژیان نووس و میژوونوسەکان ھەموو باس لە ڕیوایەتێکی مەشھور دەکەن^۱. بەلام ھەموو ئەو ڕیوایەتانە ڕەخنەیان لەسەر وەك ھەموو ڕووداوەکانی تر بەدووڕ نی یە لەزیاد کردن بۆی یان کەم کردن لێ ی و بەلام ھەمویان لەسەر ئەو کۆکن کە کردارە چەپەلەکە لەسەر دەستی ھەندێ کەس لە تاقمەکەى (خەوارێج) ئەجم دراوہ وەك تۆلە سەندنەوێەك بۆ کوژراوہەکانی نەهرەوان.

با بەخاڵ لەسەر کرداری پلانی کوشتنەکەى پڕۆین:

۱- پیلان گێران کۆدەبنەوہ:

لەمەسەلەى (ابن ملجم) دا دەلێن ڕۆژێك (ابن ملجم) و (بۆرەك ی كۆرى عبدالله) و (عەمرى كۆرى بیکرى تەمیمى) کۆبوونەوہ و باسى خەلکیان دەکرد، و پیتکیان (واتە عەیبەیان لێ دەدۆزنەوہ) لەوالیەکان دەھێنایەوہ، و پاشان باسى کۆمەلێ نەهرەوان ھاتە ئاراوہ، سۆز و بەزەبى و داواى لێخۆشبونیان بۆ دەکردن، ووتیان: ئیتەر ژیان دواى ئەوان بۆچى باشە، بڕایانمان بوون خەلکیان بۆلای خواناسى بانگ دەکرد و لەبەر خاترى خوا گوێیان نەدەدا بە لۆمەى لۆمەکاران، چۆنە بەلاتانەوہ ئەگەر ئێمە تۆلەیان بۆ بکەینەوہ لە پێشەوایانى گومراى !! — پەنا بەخوا لەم ووتەى — و بیانکوژین و ولاتیان لێ ڕزگار بکەین و ھەقى براکانیشمان بکەینەوہ، (ابن ملجم) ووتى: على كۆرى ئەبو طالیب دانێن بۆمن — کە پیاویکی خەلکی میسر بوو، و بۆرەكى كۆرى عبدالله یش ووتى: عەمرى كۆرى عاصیش دانێن بۆمن، و عەمریش بڕیارى کوشتنى مەعاویەى دا ھەرسیتکیان بەلێتییان دا بەخوا ئەگەر پێنەوہ تا کارەکانیان ئەجم نەدەن یان سەرى خۆیان دانێن لەو پێناوہدا و ئەم دانێشتنە — شومە — لە ھەق دەى مانگی ڕەمەزانى پیرۆزى سالى ٤٠ى کۆچیدا بوو.

^۱ رفايات الاعيان (٢٦٨/٥)، البداية والنهاية (٣٢٥/٧)، طبقات ابن سعد (٣/ ٣٥) ھتد.....

^۲ تاريخ الطبرى (٥٩/٦).

۲- (ابن ملجم) له مال دەرچوو بۆ کاره که ی:

(ابن ملجم) چوو بۆ کوفه و نهم مهسه له یه ی له هاورپیکانی شارده وه له ترسه ی شه وه ی نه وه که ده میان نه وه ستیت و باسی بکه ن و پیلانه که یان که شف بیت و پوژتیک له (تیم الرباب) بوو که علی (علیه السلام) له نه ره واندانزیکه ی (۱۰) که سی لی کوشتبون و له گه لیان دانیشتبوو و باسی کوژراوه کانی خویانیان ده کرد له نه روان، هه ره له و پوژدها چاوی که وت به نافرته تیکی - هۆزی (تیم الرباب) و هه زی لی کردو نه وه نده جوان بوو خه رریک بوو شیت بیت بۆی - نه و که چه له پوژزی نه ره واندان باوکی و براهی که کوژرابوون - و کاتی چاوی پی ی که وت هه موو شتیک ی بیرچوو یه وه که له پیناویدا هاتبوو،

هه ستاو چوو داوای نه و که چه ی کردو که چه که ش به ته نه ا قسه ی له گه ل کردو پی ی وت: شووت پیناکه م هه تا دلّم ناو نه ده ی، (ابن ملجم) وتی: جا دلّت به چی ناو ده خواته وه؟ وتی: (۳) هه زار دینارو به نده یه که و گۆزانی بیژتیک و کوشتنی عه لی کوپی نه بو طالیب (علیه السلام)! ماره یی یه که م بیت!

(ابن ملجم) وتی: هه موو نه و شتانه ت بۆ دینم، به لّام کوشتنی عه لی بۆچی نه گه ره تۆ به من رازیت؟ وتی: من چاوه رپوانی نه و مۆده یه ده که م، و نه گه ره نه و کاره بکه یت منیش و خۆیش خۆشحال ده که یت و پیرۆزت بیت ژیان له گه ل من و نه گه ره له و پیناوه شدا کوژرایت نه و نه وه ی له لای خوا ده ست ده که ویت له هه موو دنیاو جوانی یه کانی باشته . (ابن ملجم) یش وتی: ده ی با بزایت وه لّاهی هه ره بۆ نه و کاره هاتوم بۆ نهم شاره و داواکاریه کانت جی به جی ده که م،

(ابن ملجم) بۆ نه و کاره ی داوای هاکاری کرد له پیاوکی (بنی اشجع) که ناوی شیب ی کوپی بجه بوو پی ی وت: کاریک هه یه ده یکه یت که شه ره فی دنیاو ناخیره ت ده ست بکه ویت؟ کابرا وتی: نه و کاره چی یه؟ وتی: کوشتنی عه لی کوپی نه بو طالیب، کابرا وتی: دایک پۆله پۆت بۆ بکات شتیک ی زۆر گه وه و گران داوا ده که یت، و پیم نالیت: چۆن به عه لی ده ویریت؟ وتی: له پی ی مزگه وت له پیش نوژی به یانی بۆی داده نیشم و کاتی ده رکه وت به خه بجه ره هه لّده کوتمه سه ری، و نه گه ره سه رکه وتنمان به ده ست هیئا نه وه دلّمان ناو ده خوات و تۆله ی خۆمانان سه ند، و نه گه ره کوژرایشین شه وه ی له لای خواجه زۆر باشته له هه موو دنیاو جوانی

یه‌کانی. کابرا ووتی: بئ قه‌زابی، که‌سیکی تر بیت قه‌یناکه! به‌لام علی - نه، چونکه خزمه‌ت و لیه‌اتوویی له نیسلامدا ناشکرایه و پیشینه‌ی روناکی هه‌یه له‌گه‌ل پیغه‌مبه‌ردا (ﷺ) قه‌ت دلم نایه‌ت بیکوژم.

به‌لام نه و فیل‌بازه وازی نه‌هینا و پئی ی ووت: نه‌ی نازانیت له نه‌هره‌واندا چی هینا به‌سه‌ر به‌نده صالحه‌کانی خوا‌دا؟ ووتی: به‌لئی، ووتی: ده‌ی با له‌تۆله‌ی نه‌واندا بیکوژینه‌وه و دواتر نه‌و کابرا داماو‌هی ناچار کرد بیت به‌ده‌م داواکاریه‌که‌یه‌وه.

له‌کاتی دیاری کراودا پۆشته‌ن پئی ی و له به‌رامبه‌ر نه‌و کۆلانه‌دا خۆیان مڵاس دا که علی (ﷺ) له‌وئ وه ده‌چوو بۆ مزگه‌وت، و هه‌رکه‌ عه‌لی ده‌رکه‌وت، شه‌یب په‌لاماری داو شمشیرێکی بۆ هینایه‌وه به‌ری نه‌که‌وت و دای که‌مه‌ی ده‌رگا‌که‌دا، و (ابن ملجم) ییش له‌دواوه به‌خه‌نجه‌ر دایکرته‌وه و هه‌ردانیش له‌دواوه شمشیرێکی کرد به‌سکیداو پایان کرد.

و هاوار هاوار هه‌ستاو خه‌لکی هاتن به‌ده‌م مه‌سه‌له‌که‌وه و دوانیان پایان کردو خۆیان کرد به‌ناو قه‌ره‌باغی خه‌لکه‌که‌داو خۆیان وون کرد به‌لام (ابن ملجم) یان گرت و پیاوێکی هه‌مه‌دانی په‌لاماری شمشیره‌که‌ی داو لئ ی سه‌ندو به‌دزی عه‌لی یه‌وه (ﷺ) شمشیرێکی کیشا به‌قاجیدا.

نیمام عه‌لیش (ﷺ) نه‌یتوانی خۆی بگه‌رت تا (جه‌عه‌دی کوپی هه‌بیره) چوه ژێربا‌لئ و برديه ناو مزگه‌وت و به‌دانیشته‌نه‌وه به‌رنوێژی کرد بۆ موسلمانان و پاشان داوای کرد نه‌و کابرایه‌ی بۆ بانگ بکه‌ن و نه‌وانیش (ابن ملجم) یان هینا، و عه‌لی (ﷺ) پئی ی ووت: نه‌ی دوژمنی خوا، من چاک نه‌بووم له‌گه‌ل تۆ‌دا؟ ووتی: به‌لئی، ووتی: ده‌ی که‌واته بۆچی وات کرد؟ ووتی: (٤٠) پۆژه تیژی ده‌که‌م و داوا له‌ خوا ده‌که‌م خراپه‌ترین که‌سی پئی بکوژم! و عه‌لی (ﷺ) پئی ی ووت: ده‌ی هه‌ر به‌و خه‌نجه‌ره‌یش ده‌کوژنیت، و که‌سیکیش نانا‌سم له‌تۆ خراپه‌ر هه‌بیت^١.

٣- محمدي کوپی هه‌نه‌فی یه‌ کاره‌ساته‌که‌مان بۆ ده‌گه‌یشته‌وه:

من و کۆمه‌لێک جه‌نگاوه‌ر نه‌و شه‌وه‌ی که - علي کوپی نه‌بو طالیب - ی تیدا شه‌هید کرا وله نزیکي نه‌و کۆلانه‌دا ئیشکمان ده‌گرت و تابه‌یانی خه‌ریکی شه‌و نوێژ بوون و خه‌و له‌چاویان

^١ تاریخ الطبری (٦٢/٦).

تۆرابوو و عدلی له مالّ ده‌رچوو به‌رهو (جامع‌الاعظم) پۆشیت و به‌پێگاو ده‌یووت: خه‌لکینه، نوێژ - نوێژ، ئیتر نازانم و وته‌کانی ته‌واو کرد یان نا بریقه‌ی شمشیریکم هاته به‌رچاو له‌گه‌ڵ هاواریکدا که ده‌ی و وتم: حوکم ته‌نها بۆ خوايه نکه بۆتۆ و هاوپی‌کانت و شمشیریکم دی به‌رزبوویه و شمشیریکم تریشم بینی و ناگام لی بوو، عدلی هاواری کرد: بیان گرن له‌ده‌ستتان ده‌رنه‌چن و خه‌لکی له‌هه‌موو لایه‌که‌وه په‌لاماریان دان و هه‌ر نه‌وه‌نده‌مان زانی (ابن ملجم) گه‌را و هه‌ینایان بۆلای عدلی، و منیش له‌گه‌ڵ خه‌لکه‌که‌دا چوومه ژووره‌وه و گوێم لی بوو عدلی ده‌یووت: سه‌ر به‌سه‌ر، و نه‌گه‌ر مرده‌م له‌تۆله‌ی مندا بیکوژنه‌وه و نه‌گه‌ر مایشم خۆم چاره‌ی ده‌که‌م.^۱

کاتی (ابن ملجم) ده‌سته‌کانی به‌سترا‌بوونه‌وه، و (ام کلثوم) ی کچی عدلی هاواری کردو به‌گریانه‌وه ده‌ی و وت: نه‌ی دوژمنی خوا، خۆ باوکم زه‌ره‌ری نه‌کردوه، به‌لام سه‌رشۆپی بۆتۆ، و (ابن ملجم) یش و وتی: بۆ کێ ده‌گریت؟ وه‌للاهی خه‌نجه‌ره‌که‌م به‌هه‌زار کپیوه و به‌هه‌زاریش زه‌هراویم کردوه و ایش لێم داوه نه‌گه‌ر له‌هه‌موو ئه‌م شاره‌م بدایه که‌سیان ده‌رنه‌ده‌چوون.^۲

۴- وه‌سیه‌تی نه‌میری باوه‌رداران (ﷺ) بۆ (حه‌سه‌ن و حوسه‌ین) (رضی‌الله‌عنهما):

نه‌میری باوه‌رداران (ﷺ) بانگی هه‌سه‌ن و حوسه‌ینی کرد، و پێی و وتی: "وه‌سیه‌تتان پێ ده‌که‌م له‌خوا به‌ترس، باوه‌ش مه‌که‌ن به‌دو‌نیادا ئیتر با دو‌نیایش بێت بۆلاتان، و هه‌رگیز مه‌گرین به‌سه‌ر شتی‌که‌دا له‌ده‌ستتان ده‌رده‌چێت، و راست ب‌لێن، و به‌زه‌بیتان به‌هه‌تی‌ودا بێته‌وه، و فریای داماو‌ان بکه‌ون، و کار بۆ پۆژی دوا‌یی بکه‌ن، و هاوکار بن بۆ سته‌م کارو سته‌م لێکراو، و کار به‌نایه‌ته‌کانی قورئان بکه‌ن و له‌لۆمه‌ی لۆمه‌کاران مه‌ترسن".

و پاشان سه‌یریکی محم‌دی کو‌پی حه‌نه‌فی یه‌ی کرد و وتی پێی: ئایا نه‌و نامۆژگاریانه‌ی براکانت‌م کرد تۆش له‌به‌رت کردن؟ و وتی: به‌ئێ، و وتی: ده‌ی هه‌مان نامۆژگاری تۆش ده‌که‌م و پێشت ده‌لێم که پێزی ئه‌م دو برایه‌ت بگه‌ر، چونکه هه‌قیان زۆره به‌سه‌رته‌وه، و شوێنیان بکه‌وه، و به‌بێ نه‌وان هه‌یج به‌پاریک مه‌ده‌.

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه و هه‌مان لاپه‌ره.

^۲ تاریخ الطبری (۶۳/۶).

و پاشان بهوانیشی ووت: ووه‌صیه‌تتان بۆ ده‌که‌م ئاگاتان لی ی بیت، چونکه کوپی باوکتانه، و چاکیش ده‌زانن که باوکتان خۆشی ویستوه.

و به‌حه‌سه‌نیشی ووت: نه‌ی کوپی خۆم وه‌سیه‌تت پی ده‌که‌م له‌خوا بترسه، نوێوه‌کان له‌کاتی خۆیدا بکه و زه‌کات له‌شوێنی خۆیدا بده، ده‌ستنوێژ جوان بگره، چونکه نوێژ دروست نی یه به‌بی ده‌ستنوێژ، نوێژیش بی زه‌کات دروست نی یه، وه‌سیه‌تت پی ده‌که‌م له‌گونه‌ها ته‌ویه بکه، و رقی خۆت بخۆره، و سهردانی خزمه‌کانت بکه، و نهرم و نیان به‌له‌گه‌ل نه‌فام کاراندا، وله‌دین تێ بکه، له‌کار دلنیا به‌ئوجا بیکه، په‌یمان به‌قورئان بده، وله‌گه‌ل دراویشدا زۆر چاک به، وفهرمان به‌چاکه بده و به‌رگری له‌خرابه بکه و خۆت له‌خرابه‌کاری بپارێزه.

و کاتیك مردنی نزیک بوویهوه، دواين وه‌سیه‌تی خۆی کردو ووتی:

((بسم الله الرحمن الرحيم، نهم وه‌سیه‌تنامه‌یه له‌لایه‌ن عه‌لی کوپی شه‌بو طالیب ه‌وه نووسراوه، وه‌سیه‌ت ده‌کات که شایه‌تی ده‌دات هیچ خوایه‌کی نی یه جگه له (الله) و بی هاوه‌ل و هاوتایه و محمدیش به‌نده و پێغه‌مبه‌ری خوایه، و به‌رێنمونی ناردویه‌تی و به‌ئاینیکی راست و دروسته‌وه تا به‌سه‌ر هه‌موو ئاینه‌کانی ترده‌ سهری بجات با بت په‌رستانیش پێیان ناخۆش بیت،

و پاشان نوێژو خوا په‌رستی و ژيانن و مردنم بۆ په‌روه‌ردگاری جیهانه و هیچ هاوه‌لێکی نی یه و به‌وه‌ش فهرمانم پی دراوه و منیش یه‌کیکم له‌وسلمانان.

و پاشان نه‌ی (حسن) وه‌صیه‌ت بۆ تۆ هه‌موو نه‌ندامانی خێزانه‌که‌م ده‌که‌م به‌وه‌ی له‌خوای په‌روه‌ردگارتان بترسن و تا مردن له‌سه‌ر به‌رنامه‌که‌ی خوا به‌رده‌وام بن، و ده‌ست بگرن به‌حه‌بلی خوداوه و جیاوازی و ناکۆکی دروست مه‌که‌ن، چونکه من خۆم له (أبو القاسم) م بیستوه که فهرموویه‌تی: ((چاکسازی کردنی ناو خه‌لکی له‌نوێژو پۆژو گه‌وره‌ترن له‌لای خوا، و سه‌یری خزمه‌کانتان بکه‌ن و سهردانیان بکه‌ن تا لیپرسینه‌وه‌ی پۆژی دوا‌یستان ناسان بیت))..

۵- دکتۆره‌کان ناو‌می‌دن له‌چاک بوونه‌وه‌ی علي (عليه‌السلام):

عبدالله ی کوپی مالیک ده‌لێت: کۆمه‌لێک دوکتۆر بانگ کران بۆ چاره‌سه‌رکردنی نه‌میری باوه‌رداران، و زان‌ترینیان دوکتۆرێک بوو به‌ناوی (أشیری کوپی عه‌مر السکونی) و داوای کرد حه‌یوانێکی بۆ سه‌رپن و سی یه‌که‌ی ده‌ره‌ینا به‌گه‌رماو گه‌رمی و په‌گێکی تێدا ده‌ره‌یناو کردی

به ناو برینه که داو فوی پیداکرد و پاشان ده‌ری هیتایه‌وه ده‌بینی برینه که گه‌یشتوته ناو می‌شکی سهری، و بۆیه به‌راشکاوانه به‌عه‌لی ووت: نه‌ی نه‌میری باه‌ورداران، وه‌سیه‌تی خۆت بکه‌تۆ ده‌مریت^۱.

جندب ی کورپی عبدالله ده‌لێت: چوومه لای خه‌لیفه‌و پرسیارم لی کرد: نایا نه‌ی نه‌میری باوه‌رداران نه‌گه‌ر تۆمان له‌ده‌ست ده‌رجوو، به‌یعه‌ت به‌ (حه‌سن) به‌هین؟ نه‌ویش ووتی: نه‌ده‌لێم به‌لی نه‌ده‌لێم نه‌خیر، ئیوه‌ خۆتان باشت ده‌زانن^۲.

۶- نه‌میری باوه‌رداران (ﷺ) ناهیلی جه‌سته‌ی بکوژه‌که‌ی بشیوتین:

عه‌لی (ﷺ) ووتی: نه‌و پیاوه‌ بکه‌نه‌ زیندان، نه‌گه‌ر مردم بیکوژن، و نه‌گه‌ر ژیاشم تۆله‌ی بریندارکردنی لی ده‌که‌مه‌وه^۳. و له‌ ریوایه‌تیکی تردا ده‌لێت: نان و ناوو خواردنی پێبده‌ن و له‌گه‌لیدا چاک بن، و نه‌گه‌ر چاک بوومه‌وه‌ خۆم خاوه‌نی خۆینی خۆم و یان عه‌فوی ده‌که‌م یان تۆله‌ی لی ده‌که‌مه‌وه^۴.

له‌ ریوایه‌تیکی تردا ده‌لێت: نه‌گه‌ر مردم منی چۆن کوشت، ئیوه‌ش وا بیکوژنه‌وه‌ له‌وه‌ زیاتر نه‌که‌ن چونکه‌ خۆای گه‌وره‌ زیاده‌ره‌وانی خۆش ناوێت^۵.

له‌ ریوایه‌تیکی تردا پرووی کرده‌ هه‌سه‌ن و ووتی: ((نه‌ی نه‌وه‌کانی عه‌باالمطلب، من وانا‌زانم ئیوه‌ ده‌ستتان هه‌بی‌ت له‌خۆینی موسلمانانداو بلێن: نه‌میری باوه‌رداران کوژراوه‌، نه‌میری باوه‌رداران کوژراوه‌ و هه‌رگیز به‌شیوه‌ی خراپ نه‌یکوژن و جه‌سته‌ی نه‌شیوتین، چونکه‌ من له‌پێغه‌مبه‌ری خوام بیستوه‌ که‌ فه‌رموویه‌تی: ((إياکم والمثله ولو إنها بالکلب العقور)) واته‌: ده‌خیلتان بم دوورین له‌ کوشتن به‌ شیواندنی جه‌سته‌ ئیتر با سه‌گیکی هاریش بی‌ت)).

^۱ الاستیعاب (۱۱۲۸/۳).

^۲ تاریخ الطبری (۶۲/۶).

^۳ فضائل الصحابة (۵۶۰/۲) پسند حسن.

^۴ المن لابی العرب، ص، خلافة علي بن أبي طالب، ۴۳۰.

^۵ الطبقات (۳۵/۳).

۷- (ابن ملجم) کی یہ؟

(الذہبی) دہلّیت: ناوی (عبدالرحمن ی کوری ملجم) ہو یہ کیّکھ لہ خواریمہ درؤزنہ کان، لہ فتح کردنی میسر دا به شداری کردوہ، و قورنان و فیکھی نیسلامی خویندوہ و سوارچاکیکی میسر بوہ، لہ لای موعازی کوری جہبہل قورنانی خویندوہ، و یہ کیّک بوہ لہ عابدو خواناسہ کان، و لہ لای خواریمہ کان یہ کیّکھ لہ باشتین کہ سہ کانی نومعت نیسلام!! و لہ لای شیعہ کان خراپترین دروستکراوی خواہ، بہ لّام لہ لای نہ ہلی سوننہ لہو کہ سانہیہ کہ رجاہیان وایہ خوا بیخاتہ ناو ناگرہوہ، بہ لّام بہ دروشمی نازانن خوا لیّی خۆش بیّت، یانی پایہ کی و ہست و ناوہند لہ نیتوان پای شیعہ کان و پای خواریمہ کان و دہلّیت: بکوژی علی (ﷺ) ہدروہ بکوژانی عثمان و طلحہ و زیبر و سہدی کوری جوہیرو عماری کوری یاسر و بکوژی حوسہین وایہ.

۸- دوو ہاوریّ کہی تری (ابن ملجم) چیان کرد:

بورہ کی کوری عبداللہ لہ ہمان شہودا کہ دایان لہ علی (ﷺ) چوہہ پینگہی موعاویہ لہ کاتیّکدا بۆ مزگہوت دہچو، بورہ کہ پلاماری داو شمشیرکی لیّدا بہ لّام خہتہری نہ گرت، و موعاویہ پری دایہو گرتی، و نہویش ووتی: ہوا لیّکی زۆر خۆشت پیّ بدہم، و نہ گہر پیّت خۆش بوو سودی دہ بیّت بۆ من؟ ووتی: بہ لیّ، ووتی: برایہ کی ترم لہ ہمان شہودا علی کوشت، موعاویہ ووتی: لہوانہیہ نہیتوانی بیّت، ووتی: بہ لیّ دہتوانیّت چونکہ علی بہ بیّ پاسہوان دہ پروات بۆ نویژ، و موعاویہ فہرمانی دا بہ کوشتنی.

و موعاویہ یش ناردی بہ دوا ی (الساعدی) دا کہ پزیشک بوو، نہویش ہات و پاش سہیرکردنی وردی برینہ کہی پیّ ی ووت: دوو چارہ سہرت ہدیہ، یہ کیّکیان ہلّیژیرہ، یہ کہم/ یہ کہ ناسنی گہرم دہخہمہ سہر شوینی برینہ کہت، دووہم/ دہرمانیّتک دہدہمیّ کہ چاکت دہکاتہوہ بہ لّام نیتر مندالت نابیّت، و موعاویہ یش دووہمی ہلّیژارد ووتی: بہ خوا تہحہ مولی ناگر ناکہم بۆ مندالت نہبویش گزی مہدہریّ عبداللہ و یہزیدم بہسہ، خوا نہیان بریّت و دہرمانہ کہی خواردہوہ و چاک بوویہوہ و دوا ی نہوہ موعاویہ ناگاداری خۆی دہ کرد و پاسہوانی بلاوہدہ کردہوہو لہ کاتی سہجدہو رکوعدا ناگاداری سہری بیّت.

به‌لّام عه‌مری کورپی عاص (ﷺ) نه‌و شده‌و سک نی‌شه‌یه‌کی گرتبوو نه‌یتوانی ب‌روات بۆ مزگه‌وت و له‌باتی خۆی سه‌رۆکی پۆلیسی نارد نوێژ بۆ موسلمانان بکات و نه‌و کابرایه‌ وای زانی عه‌مه‌رو پ‌ری دایه‌و کوشتی، به‌لّام خۆیشی گیراو بر‌دی‌ان بۆ‌لای عه‌مه‌رو سلّای نه‌میری‌ان لی‌ کرد، کابراسه‌ری سو‌رما ووتی: بۆ نه‌مه‌ کئی یه‌؟ ووتیان: عه‌مری کورپی عاص ه‌، ووتی: بۆ من کیم کوشت؟ ووتیان: خارجه‌ی کورپی حوزافه‌ سه‌رۆکی پۆلیس، ووتی به‌عه‌مه‌ر: وه‌لّاه‌ی نه‌ی فاسق بۆ تۆ ه‌اتبووم بتکوژم، و عه‌مریش ووتی: (أردتني وأراد الله خارجه) واته‌: مه‌به‌ستی من بوو به‌لّام خودا مه‌به‌ستی خارجه‌ بوو، پاشان فه‌رمانی ده‌رکرد که بیبه‌ن بیکوژن^۱.

۹- نه‌میری باه‌ر‌داران چه‌ند سالّ خه‌لیفه‌ی پی‌غه‌مه‌بری خوا بووه‌؟

خه‌لیفه‌ی کورپی خیاط ماوه‌ی خیلافه‌ته‌که‌ی به‌ چوار سالّ و نو‌ مانگ و ش‌ش رۆژ مه‌زنده‌ ده‌کریت، و وادیاره‌ چوار سالّ و نو‌ مانگ و (۳) سێ رۆژ پاستره‌ چونکه‌ له‌ (۱۸) ی ذی الحجة ی سالی (۳۵) ی کۆچی بوو به‌ خه‌لیفه‌ و له‌ (۲۱) ی مانگی ره‌مه‌زانی سالی (۴۰) ی کۆچی شه‌هید کرا^۲.

حه‌سه‌ن و حوسه‌ین و عبدالله ی کورپی جه‌عفهر (ﷺ) شو‌ردنی‌ان گرت‌ه نه‌ستۆو حه‌سه‌ن (ﷺ) نوێژی له‌سه‌ر کرد،

۱۰- له‌کوی نی‌ژراوه‌؟

شوینی ناشته‌نه‌که‌ی له‌نی‌وان می‌ژوونووساندا جی‌گای مش‌ت و م‌پرو جیاوازی یه‌ و (ابن جوزی) کۆمه‌لێ ری‌ویاتی ه‌یناوه‌ و له‌دوا‌ییدا ده‌لێت: خوا خۆی ده‌زانی‌ت کامه‌یان پاسته‌، له‌و ری‌ویا‌یه‌تانه‌: * حه‌سه‌نی کورپی عه‌لی (ﷺ) له‌لای مزگه‌وتی (الجماعة) له‌ (رحبة) ناشتوویه‌تی له‌لای ده‌روازه‌ی کنده‌وه‌ له‌پاش نوێژی به‌یانی^۳.

* له‌ کوفه‌ له‌لای کۆشکی نه‌ماره‌دا و له‌نزیک مزگه‌وتی (الجامع) دا نی‌ژراوه‌ له‌کاتی شه‌وداو جی‌گه‌ی گۆره‌که‌ی وون بووه‌ له‌خه‌لکی^۱.

^۱ تاریخ الطبری (۶/۶۵).

^۲ التاريخ الكبير للبخاري (۱/۹۹) سند صحيح.

^۳ الطبقات (۳/۳۸).

* رپوایه تیځیش ده لیت حسدن (ﷺ) گوټزاویه تیه وه بۆ شاری مه دینه بۆ گوټرستانی به قیغ.^۱

* رپوایه تیځی تریش ده لیت نهو گوټره دیاره ی نیستا که له نهجهفه نهوه گوټری نیمام عهلی یه (ﷺ) به لّام هندی له زانایانی وهك شدریک ی کوږی عبدالله الحنفی که قازی کوفه (ت ۱۷۸) و عمدی کوږی سلیمان الحضرمی (ت ۲۹۷ك) قبولی نهو رپوایه ته ناکهن و په دی ده که نهوه.^۲

به لّام له راستیدا نهو جیځگاهی که نیستا ناوی لیتراوه (مشهد علی) له شاری نهجهف، له سهرده می (بنی بویه) ی ده ولته تی عه باسیدا داهینرا، و شیعه کان له سهدی چواره می کوچیدا دایان هینا، و شاره زایان له سهر نهوهن که نهو گوټره گوټری عهلی نی یه (ﷺ) به لکو گوټری هاوهلی پیغه مبهری خودایه که ناوی (مغیره ی کوږی شوعبه) یه.

و (ابن تیمیه) ده لیت: نهو جیځگاهی که پی ی ده لیتن (مشهد علی) له شاری نهجهف، هه موو شاره زایان له سهر نهوهن که گوټری عهلی نی یه (ﷺ) به لکو گوټری (مغیره ی کوږی شوعبه) یه، تا (۳۰۰) سالیش تیپه ری به سهر شهید کردنی عه لیدا (ﷺ) و یه کهس نهیده ووت نهوه گوټری عهلی یه و یه که سیش نه ده که وته پری بۆ سهر دانی کردنی، له گه ل بوونی نهو هه موو ژماره زۆره ی موسلمانان له نالی پیغه مبهر و شیعه کان که حوکمی شاری کوفه یان کردوه،

به لکو یه کیك له مه لیکه کانی (بنی بویه) نهو جیځگاهی ناونا (مشهد علی) له دوا ی (۳۰۰) سال به شهید کردنی عه لیدا.^۳

و ده لیت: به لّام نهو جیځگاهی که نویان ناوه (مشهد علی) زۆریه ی زانایان له سهر نهوه ی که گوټری عهلی نی یه و به لکو گوټری موغیره ی کوږی شوعبه یه، و نهو مه سه له یه له دوا ی عهلی (ﷺ) به (۳۰۰) سال و له سهرده می حوکم پانی (بنی بویه) دا هاته کایه وه.^۴

^۱ المنتظم (۷۷/۵) تاریخ الإسلام فی عهد الخلفاء، ۶ ۶۵۱.

^۲ تاریخ بغداد (۱/۳۷).

^۳ خلافة علی بن ابی طالب، ۶ ۴۴۱.

^۴ الفتاوی (۵۰۲/۴)، دراسات فی الاهواء والفرق والبدع (۲۸۰).

^۵ الفتاوی (۴۴۶/۲۷).

۱۱- له ته‌مه‌نی چەند سالی‌دا شه‌هید کرا؟

میژوونووسەکان جیاوازیان هەیه له ته‌مه‌نی نەمیری باوە‌رداراندا هەندیکیان دە‌لێن (۵۹) ساڵ بووه، و دە‌شێن ته‌مه‌نی (۶۵) ساڵ بووه، و هەندیکی تریش دە‌لێن (۶۳) ساڵ ته‌مه‌نی بووه و نەم رایه‌ی دواتریش پاسترین رایه.^۱

۱۲- ووتاری (حه‌سەن) (ﷺ) له‌دوای شه‌هیدکردنی باوکی:

عه‌مری کو‌ری حویه‌نشی ده‌‌لێت: حه‌سه‌نی کو‌ری عه‌لی (ﷺ) له‌دوای شه‌هیدکردنی باوکی ووتاریکی بۆ داین و ووتی: دو‌ینێ پیاوێک به‌جێ ی هێشتین که پیشتریش و دواتریش که‌س له‌ زانستدا پسێ ی نه‌ده‌گه‌یششت و پی‌غه‌مبه‌ری خوا (ﷺ) ئالای ده‌دایه ده‌ستی و نه‌ویش نه‌ده‌گه‌رایه‌وه تا خوای گه‌وره له‌سه‌ر ده‌ستیدا سه‌رکه‌وتنی خه‌لات کرد، و پاره‌و پولی له‌دوای خۆی به‌جێ نه‌هێشت جگه‌ له‌ (۷۰۰) دره‌هم له‌ مووچه‌که‌ی خۆی که‌ داینابوو بۆ خزمه‌تکاره‌کانی ماله‌وه‌ی.^۲

۱۳- مو‌عاویه (ﷺ) هه‌وائی شه‌هیدبوونی عه‌لی پێ‌ده‌گات (ﷺ):

کاتێ هه‌وائی شه‌هیدبوونی عه‌لی (ﷺ) ده‌گاته مو‌عاویه ده‌ست ده‌کات به‌گریان، و خێزانه‌که‌یشی پسێ ی ده‌‌لێت: تۆ له‌گه‌‌لێدا ده‌ج‌ه‌نگایت که‌چی وا بۆی ده‌گریت؟ و نه‌ویش ووتی: بێ قه‌زایی، تۆ چو‌وزانی‌ش خه‌لکی چ پیاوێکی چاک و خاوه‌نی زانست و فیه‌هیان له‌ده‌ست ده‌رچوو.^۳

مو‌عاویه (ﷺ) هه‌ر مه‌سه‌له‌یه‌کی نا‌ره‌حه‌تی به‌هاتایه‌ته‌ پێ‌گا، نامه‌ی ده‌نارد بۆ عه‌لی کو‌ری نه‌بو طالیب (ﷺ) و داوای وه‌لامی له‌و باره‌یه‌وه لی ده‌کرد، و کاتێ هه‌وائی شه‌هیدبوونی زانی ووتی: ((ذهب الفقه والعلم بموت علي بن أبي طالب)) واته‌: فیه‌هو عیلم له‌ناوچوون به

^۱ تاریخ الطبری (۶۷/۷).

^۲ فضائل الصحابة (۲/۷۳۷) إسناده صحيح.

^۳ البداية والنهاية (۸/۱۳۳).

له ناوچوونی عهلی کوپی نه بو طالیب، و (عوتبه) ی برای پی ی ووت: با خه لکی شام نهم وتهیه ت نهیستن، و نهویش ووتی پی ی: وازم لی بیته^۱.

کاتی موعاویه (رضی الله عنه) بو به خهلیفه ی موسلمانان داوای له (ضرار الصرائی) کرد که وهسفینکی عهلیم بز بکه، و نهویش ووتی: بمبوره لهو پرسیاره نهی نه میری باوه پداران؟ نهویش ووتی: نه لئیم وهسفی بکه؟ و (ضرار) یش ووتی: که ماده م چارم نی یه دهی وه لئاهی پیاوکی دور بین بووه، و به هیژ بووه، ووته کانی یه کلایی که ره وه بسون، و حوکه کانی دادپه روه رانه بسون، و عیلم و زانیاری لی ده باری، حیکمه ت و ژیریژی لی ده بوویه وه، و له دنیاو جوانی یه کانی دنیا ده ترسا، و به شه وو ترسناکی یه کانی خوشحال ده بوو، و په ند وهرگر بوو، و بیری دریژ بوو، جل و بهرگینکی هه ز لی بوو که کورت بیّت و خواردنیکیش زیرو ره ق،

له ناوماندا وه ک یه کیک له نئیمه و ابوو، ههر پرسیاریکمان لی بگردایه وه لّامی ده داینه وه و له شتیک هه و لّامان لی پیرسیایه هه وائی پی ده داین، و نئیمه یش وه لّاهای له گه لّ نه و تیکه لّی و نزیکه ی لی مانه وه نه مانده و ترّا قسه ی له گه لّدا بکه یین و هه بیه تمان لی ده کرد، نه هلی ثایینی زور خوشده ویست و ریژی لی ده نان و هه ژارانی له خو ی نزیک ده کرده وه، به هیژو ده سه لّاتداره کان هیوایان نه بوو که به لایاندا باداته وه، و لاوازو بیده سه لّاته کانیش بی هیوا نه ده برون له دادپه روه ریه که ی،

و شایه تی ده ده م به چای خوم له تاریکایی شه و دادیومه، که نه ستیره کان زیره یان ده هات، و نهویش به هه ردوو ده ستی پیشی خو ی گرتبووو، به م لاو شه ولادا له ره له ری بوو، و وه ک گریانی غه مباران به کو لّ ده گریا، و ده بیوت: نهی دنیا برّو خه لکی تر خه رّو بکه، و ثایا ده ته ویت سه رگه ردانتم بکه ییت؟ یان له خوشه ویستیه وه یه بوم؟

دهی نه یغویت تاله، و وا سی به سی که ت ده خه مه مشت و نایشت هیئمه وه، ته مه نت کورته، ترسناکیه کانت کاتین و که من، و ئای له که م تیشوووی، و سه فهری دوورو دریژ، و ترسناکی پرنگاکه ..

^۱ الاستیعاب (۱۱۰۸/۳)

له وکاته دا موعاویه دهستی کرد به گریان، ووتی: په حمه تی خوا له باوکی حه سەن، و وه لښاهی هەر وابووه هه میسه، دهی نهی (ضرار) چۆن خهفته ت خوارد بۆ شه هیدبونه کهی؟ (ضرار) یش ووتی: غەم و خهفته تی نهو که سهی که کۆرپه کهی له باوهش ده بهینن و به بهرچای یهوه سهری بېرن^۱.

و عمری کوری عبدالعزیز ده لیت: ((له خه وندا پیغه مبهری خودام بینی که نه بو به کرو عمریش له لای دانیشتبوون و سلام لئ کردو له خزمه تیدا دانیشتم، و له و کاته دا - عه لی و موعاویه - (ﷺ) هاتن و کردنیانه ژووریک و ده رگا که یان لئ داخست و منیش سه یرم ده کردن، و پاش ماوه یه کی کهم عه لی (ﷺ) به خیرایی هاته ده ره وه ده یوت: به رپه بی که عبه لی م خۆش بو، و نهو هیشتا نه رۆیشتبوو موعاویه ش به خیرایی به دوایدا هاته ده ره وه دهی گوت: به رپه بی که عبه لی م خۆش بو))^۲

(ابن عساکر) ده گیر پته وه له (أبی زرعۃ الرازی) که پیاویک بوو هات بۆ لای و پئی ی ووت: من زۆر رقم له موعاویه یه! (أبو زرعۃ) یش ووتی: له بهرچی؟ ووتی: چونکه له گه ل عه لیدا جهنگاوه، و نهویش پئی ی ووت: بئی قه زابیت - و محک - شتی وا نه که یت - چونکه خودای موعاویه زۆر به به زه یی یه، و به رامبه ره که ی موعاویه ش - که عه لی یه - پیاویکی به رپۆز به خشنده یه، و دهی نیت ر بۆچی خۆت ده خه یته نیتوانیان؟ خوا له هه ردو وکیان خۆش بیت^۳.

۱۴ - حه سەنی به سهری (ﷺ) ده رباره ی عه لی (ﷺ) ده لیت:

له (حسن البصری) یان پرسى ده رباره ی عه لی کوری نه بو طالیب (ﷺ) و نهویش ووتی: ((وه لښاهی علی تیریک بوو له که وانی خوادا بۆ سینگی دوژمنانی ناینه که ی، و په بانى نومه تی نیسلام بوو، پیاوچاک بوو، خاوه نی پێشینه بوو، و خزمی پیغه مبهری خوا بوو، و له کاری خوادا بئی ناگایی نه نواندوو، و له ناینی خواشدا شتیکی سه رزه نشت کراوی نه کردوو، و دهستی دزی بۆ

^۱ هه مان سه رچاوه هه مان لاپه ره.

^۲ البداية والنهاية (۱۳۳/۸).

^۳ هه مان سه رچاوه هه مان لاپه ره.

هیچ مالیک دريژ نه کردوه، و خوی گه وره عه زیمه کی گه وره ی پئی به خشیبوو، و بهو هویه وه به ههشتی رازاوه ی پئی به خشراوه، ونه و پیاوهش علی کوری نه بو طالب ه^۱

۱۵- احمدی کوری حه نبلش (ﷺ) ده لیت:

عبدالله ی کوری احمدی کوری حه نبل (ﷺ) ده لیت: له لای باوکمدا دانیشتبوم رۆژیکیان، کۆمه لیک له که رخی یه کان هاتن و باسی خیلافه تی نه بو به کرو عمی کوری خطاب و عثمانیان ده کرد و دريژیهان پیندا، به لām کاتی هاتنه سه ر خیلافه تی علی (ﷺ) زۆر به دووو دريژی تر باسیان کرد، و باوکیشم سه ری هه لپی و ووتی: نه وه ئیوه چین؟ زیاد له پاده باسی سه رده می خیلافه تی عدلیتان کردو ده رباره ی علی و خیلافه ت و خیلافه ت و علی! بو ئیوه واده زانن خیلافه ت علی جوان کرد؟ نه خیر به لکو علی خیلافه تی جوان کرد^۲.

هه لۆیستمان لهو سی جهنگه

* ووته ی وه رگێر

ئومه تی نیسلام، ئومه تیکی په روه رده یه، به په روه رده یه کی پاست و دروست، له سه ر پێپه و پرۆگرامی قورئان و سوننه ت، و نیسلام نه وپه ری هه ولی داوه کۆمه لگه یه کی وایان لی دروست بکات که له هه موو پرویه که وه نمونه یی بن، و میژوو سه لماندی که نه و کاره گه وره و گرانه هاته دی و پێغه مبه ری خوا (ﷺ) توانی له کۆمه لی که سایه تی تیک شکاو له هه موو لایه نیکه وه - و کاریان مه ی نۆشین به شه ربه! و شه رواڵ پیسی و له ش فرۆشی بوو! و ده سه تەلاتدار لاوازو داماو ی ده چه وسانده وه! له به ردو دار و خواره مهنی بتیان دروست ده کرد و ناویان ده نان خوا!!

کۆمه لگه یه کی ناگای ریکه سته و یه که گرتن و ولات دروست کردنیان نه ده زانی!!

ئا له م که سانه توانی به ریه کی ناوازه دروست بکات که تا دنیا دنیا به هیچ سه رکرده یه ک و هیچ به رنامه یه ک و هیچ حیزیک نه توانیت لهو جوړه به ریه بێنیتته ناراه.

^۱ الاستیعاب (۳/ ۱۱۱).

^۲ تاریخ مدینه السلام (۱/ ۶۶۶).

ئەم بەرەبە خەناس بوون، شەرم کار بوون، لەخوا ترس بوون، بەرپەزەر پەزەر بوون، و بەکەتەیان خۆش
وێستەو و بەدەم بەکەو بوون، ئەوێنە سەربەزەری گۆرپەپەل و ئەندامی پەبەند بوون ...

بەلام ئیسلام ئایینی سەروشت و فەتەتە، ئیسلام لەگەڵ فەتەتەدا هەلس و کەوت ناکات ... ئیسلام
لەو عەرەبە سادە فەیکرە نەخوێندەوارانە توانی ئەو جەیلە قورئانی بە دروست بکات، نەتەر دوور نە
بە لەناو ئەو بەرە مەیارە کەدا ناکۆکی پەوێنەدات و هەندێ کاتیش دەست نەدەنە ئێخەیی بەکەتە
نەوێش لەبەر چەند هۆکارێک و گەنەتەرییان: پەگەدان بە مەسلمانان کە هەستەت بە ئیجتەهاد
کەردن.

بەواری ئیجتەهاد واتە ورد پەوێنەو قوول پەوێنەو لە دەقەکانی قورئان و فەرموودەو دەرەتەکانی
بەرپەزەری دروست لێیان، ئەمەش جۆرە سەربەستە بەکە قورئان دەیدات بە مەزەب کە مانای وایە
نەوێنە سەربەستیان پە دەدات کە مەشک و عەقڵیان نەکات بە بەرەو نەتەت ((شەوێنم بەکەو
کۆپەرانە، جە بەجە بەکەو هەچ مەزانە!)).

ئەو ئیجتەهادەش وای کەرد لە هەوێنە و دڵسۆزی پەتەمبەر (ﷺ) کە بێ بە چەند پەچوونیکەو و
هەربەکەیان تەرەفەتەکان لێ گەتەو، بەلام هەرگیز پەزەتە لەپەزەران ئەو پەچوونانە وای لێ نەکەردوون
پەتەکان لەبەکەتە پەتە، چەجە شەشیر لەبەکەتە هەلکەتەن؟!.

بەلام هەردوو لایان لەسەر هەق بوون و ئەو ووتەبە پەست نە بە کە دەتەت هەق بەکەتەو دوو
بەتەل بەلکەو لە ئیسلامدا هەق لەت دەتەت، و دەکەتەت هەر لەتەتە لای بەکەتەکان پەتە.

عەلی کۆری ئەو طالەب (ﷺ) پالەوانی ئەم بەرەمەبە بەر دەستە - لەسەر هەق بوو کاتە
هەواری دەکەردو دەرەمەو: هەي یاران مە نامۆزاو جەنەشەنی پەتەمبەرە کەتەم، پەلەم لێ مەکەن
بە هەلی گەنەو پەتە پەتەو تەیدا بەکە ئەوانە کە دەستەیان سەر بوو بەخوێنی گەشە
عەمان (ﷺ) بەگرم و بە سزای سەختی خۆیانەیان بەگەتەم، بەلام ئیستە بە بێن و لایەتەکانی ئیسلام
تەندو تەل بەکەتەو پەوێستەیان بەکەتەو بە مەدەنە پەتەتەو نەشتە و تەرامی سەقەمەگەر
بەکەتەو ...

بەلام لە بەرامبەردا پەچوون و ئیجتەهادیەتەر کە دایەکی پەوێرەدان عەشە (رضي الله عنها) و
تەلە و زەیر و مەوایە - (ﷺ) هەلگەری بوون، دەیان ووت: دەتەت ئەم تەوانە نەگەتە گەوێە

بەسەردا نەروات و پێویستە ئەو تۆلەیه ئیستا بەسەرتەووە دەیان ووت خوێن شەویکی بەسەردا
 ڕۆژی دەفەوتیت، ناییت قبوڵی ئەو سوکایەتی یە گەورە زەبەلاحە بکریت کە بە خەلیفە ی سێ
 یەمی پێغەمبەری خوادا کراوە دەبێت دەرسیکی وایان دا بدریت کە پاش ئەوان کەس بیر لەو
 نەکاتەو کە هەرکاتێ و هەرکەسێ گەیی و گازندە ی هەبوو بەرامبەر بە ئەمیری باوەرداران
 بتوانیت دەستدرێژی بۆ بکات و خۆی و مال و مندالی خەلتانی خوێن بکات!.

علی کوڕی ئەبو طالیب (ﷺ) بۆچوون و ئیجتەهاده کە یانی پێ جوان و قەبوڵ بوو، بەلام بۆماوە ی
 (٤) تا (٥) مانگ بیری لێ دەکرده و نەیدەتوانی جێ بەجێ ی بکات چونکە زۆریک لەو بکوژانە
 لەناو سوپاکەیدا ڕۆژی بەرچاویان هەبوو، هۆزەکانیان لەپشتیان بوون و کوشتیان هەروا هەوانتە
 نەنبوو.

بۆیە بۆ هەلیک دەگەڕا تا بەجۆریک بیان پێچیت کە کەس لەسەریان هەلنەدات و هەموو لایەک
 بەتایبەت خزم و هۆزیان کوشتیان بەرەوا بزانن، و خۆ هەروایش بوو لە نەهرەواندا سەرانێ
 بکوژانی عثماني هەموو لەناو برد و یەک موسلمانیش لە هاوێلان پێیان ناخۆش نەبوو..

بەلام تا ئەو کاتەش موسلمانان لە هەردوو بۆچوونەکە لەو باوەرپەدا نەبوون شەیتانی
 نەفرەتی دەستیکی تێکدەرانی سەبەنی دروست بکات و ئەو دوو سەریازگەییە باوەر پەدات بەگژ
 یەکدا و کۆمەڵێک لە یەکتری شەهید بکەن.
 ئەمە بەکوڕتی لەسەر جەنگی جەمەل ..

بەلام جەنگی سەفین .. هەموو دەوڵەتێکی فیدرالی و لە هەموو جیهاندا ئەو هەلوێستە ی ئەمیری
 باوەرداران عەلیان هەیه، کە دەلێت ناییت بواری بە هەریکە کان بدریت لە (مەزکەن) بەهێزتر بن،
 یان بواریان پێ بدریت کە سەرۆکی هەموو ویلایهتەکان کە لە - خەلیفە ی باوەرداراندا خۆی
 دەبینیتەو - دەستی نەروات بەسەر هەندێ لە هەریکەکاندا، یان لێ ی هەلگەڕێنەو - ئیتر لەبەر
 هەر هۆیک و هەر ئیجتەهادێک بێت - گەرنگ ئەوێه ناییت لێیان قبوڵ بکات و دەبێت بەهۆی

ناموژگاری و نامو نوینه ره وه بیانگیرته وه ژیر دهسته لاتی خزى و نه گهر هر چار نه بوو شه وه ده توانیت هیژ به کار بهیتیت و کوژراوه کانیشیان به شهید حسیب بکات.

له سهرده می نه میری باوه پداران - عه لیدا (ﷺ) ده ولته تی پر له خیترو بیتری شام که مو عاویه سهرۆکی هه ریمه که ی ده کرد - والی - له مهرکه ز جیا بوویه وه ده یان ووت تا بکوژانی عثمان ته سلیمی مو عاویه ی ناموژای نه کریت شه و سهر بۆ خه لیفه و پایته خت دانانه ویتین، که واته جهنگی سه فینیش نه توانین به درتیه پیده ری جهنگی جه مه ل دابنیتین چونکه داواکاری هه ردوولا هه مان داواکاری پیشو بوون.

به لām شه و جهنگه ش له سهر خواستی هیچ کام له سهر کردایه تی هه ردوولا نه بوو، چونکه بۆ ماوه ی یه ک مانگ (۱۰۰) هه زار که س به شمشیرو پمه وه به رامبه ری یه کتری وه ستابوون و ده ستیان نه ده چوه خوینى یه کتری و پوژانه هه ندی پیکادانی بچوک نه بیت هیچ پروی نه ده دا.

و هه ردوو سهر کردایه تیش له و باوه په دا نه بوون که کار بگاته شه وه ی که برژینه یه کتر و هه ر که سه و له بهر بهرگری کردن له خزى به جهنگه که وه بگلیت و یه کتری قه تلّ و عام بکه ن .. و هه رکه کار گه یشته شه خیرا هه ردوولا په نجی په شیمانان گه ست و هه ریمی شام - که جیاواز بوو - له که لی که لله ره قی دابه زی و ووتیان واپرات موسلمانان پیاویان تیا نامیتیت و فارس و پۆم په لاماریان ده ده نه وه بۆیه قورئانیان هه لپری بۆ شه وه ی حه که میان بیت و عه لیش (ﷺ) به بی سی و دوو کردن قبولی ته حکیمی کرد...

و به هۆی شه ته وازوع و بی فیزی یه ی عه لی یه وه شه په که کوژایی هات و به گوی ی گیره شیتوینه کانی ناو سوپاکه ی نه کرد که ده یان ووت: جهنگ مه وه ستینه تا کوژایی و تو خوت مه به ریزی مو عاویه! چونکه تو زۆر له و به رترو گه وره تریت!! که خوا ده یزانیّت چ مه به سنیکى ژیر به ژیریان هه بوو له و هاندانه یاندا بۆ نه میری باوه پداران.

نه توانین بلین جهنگی نه هه روانیش درتیه پیده ری جهنگی - سه فین - بوو، چونکه کاتی نه میری باوه پداران (ﷺ) ناماده بوو (حه که م) دیاری بکات بۆ صولح و ناشتی بهر قه رار بوونه وه له نیتوان هه ردوو سوپای نیسلامدا، نیتر گیره شیتوینان شه وانه ی که له جهنگی جه مه لدا داویان له عه لی

ده کرد که پښتګيان بدات ژن و مندال و سامانيان بکاته غه نيمه بزيان و شهویش دهيووت مالى
موسلمان بۆ موسلمان حه لال ني يه.

وه له جهنگي سه فيندا دهيان ووت - علي کافر بووه - پنا به خوا - ده میان بشکيت - و ده بيت له
مه سه له ی (تحکیم) پاشگه ز ببيت هوه و تهويه بکات و موسلمان ببيت هوه، و کاتي زانيان علي (ﷺ)
گوښيان بۆ ناگريت نزيکه ی (۱۵) هزار که سيکيان له سوپاکه ی جيا کرده وه و به ره و نه هره وان
که و تنه پي و له وي سهر بازگه يان دروست کرد و نه ميري جهنگيان هه لپاړد.

به لام علي (ﷺ) زور هه ولي دا که به ناشتي و به يي شهر بيانگير پته وه بۆ ناو سوپای نيسلام به لام
نه وان دوا جار نوښته ري عه ليا شه هيد کردو مال و ساماني نه و ناوچانه ی ژير ده سته لاتي خوښيان
حه لال کرد بو و به ناره زو و کوشت و بريان ده کرد .. و نه ميري باوه ردارانيس به سوپاکه يه وه چو بۆ
ناويان و فدرماني دا ده ست نه که نه وه تا نه وان ده ست دريوي نه که ن و له ناکامدا سه رده و تن
به سه رياندا و له ناويان بردن.

به لام نييمه وه ک موسلمان ده بيت نه وه بزانيان که قورنان به ناراسته وخو نه وه ی باس کردوه که
دور ني يه موسلمانان له ناو يه کدا جهنگ بکه ن، به لام مه رج نهويه ناشتيان بکه نه وه و پشته ی
ستمه ليکراو بگرن .. تا له ناکامدا ده ست ده که نه وه ملي يه کترو ده بنه وه به برا ..

به لام نه وه ی جيهگي دلخوشي يه بۆ نه مته ی نيسلام و موسلمانان نهويه که هه ردوولا چ له
جه مل داو چ له سه فين دا به و جهنگ و پيکا دانه خو شحال نه بوون و هه ردوولا خه فتيان خوار دوه
به کوژراني هاوه لتيک، نيتر له هه ر سه نگه ريکدا بووييت و داوا ی په حم و سوزو ليخوش بوونيان بۆ
کردوه.

له وه ش خو شتر نه وه بوو که دوا ی جهنگه که - دووکه لي - به دوا ی خو یدا نه هينا و که س
پقي له که س هه لته گرت دوژمنايه تي دروست نه بوو به لکو زور که س ده زاني کي باوکی يان
برا که ی کوشتوه، و که چي وه ک برا ده ستی ده کرده ملي و کاي کوښي له که لدا به با نه ده کرد - هه ر
نه وه نده پي ي ده ووت: نه و کوژراو به به هه شت شاد بوو، تو ش که کوشتوته تهويه بکه تا خوا ليت
بپوريت! ..

دواى ئەو جەنگانە براىەتى و پىكەوہ ژيانى نىوان (شام و عىراق) لەلايەك و (بەسرە و كوفە) لەلايەك بەهێزتر بوون و كەس لەبىرى نەما چى پرووى داوہ و كەسپش حەزى نەكردووہ ئەو زامە بكولىتتەوہ.

بەلام لەم دوايىانەدا ھەندى لە قەلەم دەستە - بەناو موسلمانەكان - وەك طە حسين - لە كتيبي (علي و بنوہ) دا بە پشت بەستن بە رىوايەتە نادروست و نا صحيحەكان - ھاتووہ نىوانيانى شيواندوووہ و بەچاو كردن لەھەندى ژرھەلات ناسى داخ لەدلدا - ئەو مەسەلانەيان ھىناوہتەوہ ناو باس كە گوايە ميژووى نىسلام پريەتى لە كيشمە كيشمە و دووبەرەكى و شەپى ناوخۆ!!

فەرموون لە گەڵ هەندێ لە جەنگی ناوازی ئیسلام بۆ ئیسلام:

خۆشەختانە بە پێچەوانەو دەركەوت، و ئەو جەنگانەش وانەیەکی نوێ بوون و ئیسلام مەزھابەتی بێ ئاشنا کردو پێنموونی کردن کە ئەگەر لەناو خۆتاندا بوو بە شەرتان! چۆن شەڕ دەکەن؟

* لە شەودا شەڕ بوەستیت تا خەڵکی کەمێ بھەوێتەو و بریندارەکانیان چارەسەر بکەن و نوێژو خواپەرستی و شەونوێژ نەبھام بەدەن لەلایەك و لەلایەکی ترەو بەلکو تا بەیانی دەروویەك بکریتەو و هەردوولا جەنگ بوەستین.

* لەکاتی نوێژەکاندا جەنگ بوەستیت، چونکە نێر کاتی مۆاجھەکردنی پەرورەدگارەو بەلکو لە نوێژەدا دڵی ئیمانداران بھوێت و واز لەجەنگ بھێن.

* لەکاتی نەسپەردەکردنی شەھیدەکانی هەردوولا جەنگ بوەستیت تا بەھیمنی و بەپێژەو شەھیدەکان نەسپەردەو خاك بکرین لەلایەك و لەلایەکی تریشەو کاتی ئەو هەموو کۆژراو دەبینن بێر بکەنەو و شمشیر فری بەدەن و جەنگ بوەستین.

* نابیت هیچ لایەك ئاوی خواردنەو قەدەغە بکات لە لایەنەکەو تر لەسەر ڕووبارەکە هەردوولا گۆژە ئاویان پڕ دکرد، کەسیش مۆپەو لە خوشک و برا مۆسلمانەکەو نەدەکرد. و جیگای سوپاکەو عدلی کرپن و بێ ئاو بوو، بەلگام سوپاکەو موعاویە لەسەر ڕووبارەکە بون و بەسوپاکەو ووت ((پێگای ئاو نەگرن لە براکانتان))!

احاديث ضعيفة وموضوعة في أمير المؤمنين علي بن أبي طالب (عليه السلام)

١ - إن الله أوحى إليّ ثلاثة أشياء ليلة أسري بي: أنه سيد المؤمنين وإمام المستقين وقائد الغر المحجلين.

واته: له شهوى نيسراو ميعراجدا پيتم ووترا كه عدلى: گه ورهى موسلمانانه و پيشه وای له خوا ترسانه و سهر کردهى (الغر المخجلين) ه واته نه وانهى له قيامه تدا شوينى ده ستونيژه كانيان له ده ست و پيياندا بريقه ده داته وه.

(موضوع) السلسلة الضعيفة للألباني، رقم (٣٥٣).

٢ - السبق ثلاثة: فالسابق إلى موسى يوشع بن نون والسابق إلى عيسى صاحب ياسين والسابق إلى محمد علي بن أبي طالب.

واته: سى كه س خيرا ده گهن: يوشع ي كورپى نون زو ده گاه، و صاحب ياسين بؤ عيسا و بؤ محمدش عدلى كورپى نه بو طاليب ه.

(ضعيف جداً) السلسلة الضعيفة رقم (٣٥٨) وضعيف الجامع، رقم (٣٣٣٤).

٣ - علي إمام البرة، وقاتل الفجرة، منصور من نصره، ومغذول من خذله.
واته: عدلى پيشه وای چا كه كارانه و له ناو بهرى خراپه كارانه، سهر كه وتووه نه وى سهرى ده خات و سهر شو پيشه نه وى پشتى به ردات.

(موضوع) السلسلة الضعيفة للألباني، رقم (٣٥٧) وضعيف الجامع (٣٧٩٩).

٤ - لمبارزة علي بن أبي طالب لعمر بن عبد ود يوم الخندق أفضل من أعمال أمتي إلى يوم القيامة.

واته: شمشير يازى عدلى كورپى نه بو طاليب له گهل عه مرى كورپى عه بد دا له جه نگی خنده ق دا باشته له کرده وى چا كى هه موو نوممه تم هه تا پژوى قيامه ت.

(كذب) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٠٠).

۵- اللهم إن علياً احتبس نفسه على نبيك فرد عليه شرقها.

(وفي رواية) اللهم إنه كان في طاعتك وطاعة رسولك، فاردد عليه الشمس، قالت أسماء: فرأيتها غربت ثم رأيتها طلعت بعدما غربت.

واته: نهی پهروهر دگام عدلی بۆ کاری گوئیږایه لې تږ و پیغه مبهره کت له مال دهرچوو، خور بگه پښه وه، نه سماء ده لیت: خورم دی نیست که چی سهری دهرهینایه وه و بهرز بوویه وه - تا عدلی نویژی عه سړی نه فووتی!!

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۹۷۱) للالباني.

۶- إن الله أمرني بحب أربعة وأخبرني أنه يحبهم، قيل: يا رسول الله من هم؟ (وفي رواية سمهم لنا) قال: علي منهم - يقول ذلك ثلاثا - وأبو ذر وسلمان والمقداد، أمرني بحبهم وأخبرني أنه يحبهم. واته: خوی گه وړه فدرمانی پیدام که چوار که سم خوش بویت و پیشی وتووم که من خوشم دهوین، ووتیان: نهی پیغه مبهری خوا نه وانه کین؟ فدرمووی عدلی یه کیکه له وانه و أبو ذر سلمان و مقداد.

(ضعيف) السلسلة الضعيفة للالباني برقمي (۱۵۴۹ ، ۳۱۲۸). وضعيف الجامع (۱۵۶۶). وضعيف سنن الترمذي (۷۷۱). وضعيف سنن ابن ماجه (۲۸)، والمشكاة (۶۲۴۹).

۷- أنا مدينة العلم وعلي بابها، فمن أراد العلم فليأت بابها. واته: من شاری زانستم و عدلی دهرگاهه یه تی و هدرکه سی زانستی دهویت با له دهرگاهه وه بیته ژووره وه.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۲۹۵۵).

۸- أنا عبدالله وأخو رسوله وأنا الصديق الأكبر لا يقو لها بعدي إلا كذاب، صليت قبل الناس لسبع سنين.

واته ((گوايه ووتهی عدلی یه)): من بهندهی خوام و برای پیغه مبهره که یم و من پراستگوی گه وړه ترینم و دواي من کهس نهو ناوه بۆخوی دانانیت جگه له دروزن و من حدوت سال پیش خد لکی نویژم کردوه.

(باطل) ضعيف سنن ابن ماجه، برقم (۲۳).

۹- رحم الله علياً، اللهم أدر الحق معه حيث دار.

واته: په حجتی خوا له سهر عدلی، و خواجه عدلی له هدرکوی د بیت هق له گه لیدا بیت.
(ضعیف جداً) السلسلة الضعيفة (۲۰۹۴). وضعیف الجامع (۳۰۹۵). وضعیف سنن الترمذی (۷۶۷) والمشكاة (۶۱۲۵).

۱۰- علي مع القرآن والقرآن مع علي، لن يفترقا حتى يردا على الحوض.
واته: عدلی له گه ل قورئاندا و قورئانیش له گه ل عدلیدایه و له یه ک جیانابنه وه تا ده گه نه سهر
حه وزی که وسهر.

(ضعیف) وضعیف الجامع (۳۸۰۲).

۱۱- علي يعسوب المؤمنين والمال يعسوب المنافقين.

واته: عدلی لایمن و پالپشتی باوهردارانه و پاره و سامانیش پالپشتی دوپرووه کانه.
(ضعیف) وضعیف الجامع (۳۸۰۵).

۱۲- ليلة أسري بي انتهيت الى ربي عز وجل، فأوحى علي في علي بثلاث: انه سيد المسلمين وولي
المتقين وقائد الغر المحجلين.

له شهوی نیسرادا گه یشته خوی گه وړه دهریاره ی عدلی سی شتی پی فهرمووم: گه وړه ی
موسلمانانو دوستی له خوا ترسانو سهرداری (غر المحجلین) ه.

(موضوع) السلسلة الضعيفة (۳۸۸۹).

۱۳- يا أنس: انطلق فادع لي سيد العرب - يعني علياً - فقالت عائشة: ألسنت سيد العرب؟ قال:
أنا سيد ولد آدم وعلي سيد العرب، يا مشر الأنصار ألا أدلكم على ما إن تمسكتم به لم تضلوا به
بعده؟ قالوا: يا رسول الله! قال: هذا علي فأحبهوا بحبي وأكرموا لكرامتي، فإن جبريل أمرني بالذي
قلت لكم عن الله عز وجل.

واته: نهی نه نه س پرؤ سهرداری عهرهم بؤ بانگ بکه - مده سستی عدلی بوو، عائشه ووتی: نهی
تؤ سهرداری عهره ب نیت؟ فهرمووی: من سهرداری هه موو نه وه کانی ناده مم و عدلیش سهرداری
عهره به، و نهی نه نصاره کان شتی کتان پی بلیم نه گهر پابه ند بن پیوه ی سهرگهردان نابن دوا ی نهو؟
وتیان: ناده ی نهی پیغه مبه ری خوا (ﷺ)، فهرمووی: نه مه عدلی یه و خوشتان بویت

به‌خۆشه‌ويستی من و پټيزی بگرن وهك پټيزی من، و جبرائیل له‌لایهن خواوه شه‌م فرمانه‌ی پټیدا داوم.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، رقم (٤٨٩٠).

١٤- أنت تبين لأمتي ما اختلفوا فيه من بعدي.

واته: تۆ شه‌و شتانه دواى خۆم بۆ شه‌مه‌تم پۆشن ده‌كه‌يته‌وه كه ناكۆكيان هه‌يه تيايدا.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٨٩١).

١٥- أنا المنذر وعلي الهادي، بك يا علي يهتدي المهتدون بعدي.

واته: من ترسيته‌رم و عه‌لى پټيمونى كاره‌و به‌تۆ شه‌ى عه‌لى دواى من خه‌لكى هيدايت وه‌رده‌گرن.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٨٩٩).

١٦- لما أسري بي رأيت في ساق العرش مكتوب: لا إله إلا الله محمد رسول الله صفوتي من خلقي أيدته بعلي ونصرته.

واته: كاتى ئيسراو ميعراجم پى كرا به‌ديوارى عه‌رشه‌وه بينيم نوسرابوو: لا اله الا الله محمد رسول الله و هه‌لبژارده‌كانى دروستكراوه‌كانم به‌ عه‌لى سه‌رده‌خه‌م.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩٠٢).

١٧- من أراد أن ينظر إلى آدم في عمله وإلى نوح في فهمه وإلى إبراهيم في حملة وإلى يحيى في زهده وإلى موسى في بطشه فلينظر إلى علي.

واته: شه‌و كه‌سه‌ى ده‌يه‌ويت سه‌يرى عه‌لمى ئاده‌م تىگه‌يشتنى نوح و له‌سه‌رخزى ئيبراهيم و دنيا نه‌ويستى عيسا و ئازايله‌تى موسا بكات با سه‌يرى عه‌لى بكات.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٤٩٠٣).

١٨- تقاتل الناكثون والقاسطون والمارقون: بالطرقات والنهروانات والشعفات.

واته: په‌يمان شكين و سه‌مه‌كارو له‌ئيسلام ده‌رچوان ده‌جه‌نگن - له‌پټگه‌كان و پوياره‌كان و كټوه‌كان.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (٩٠٧).

۱۹- نزلت هذه الآية ﴿يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ﴾ [المائدة: ۶۷] يوم غدیر خم فی علی.
 واته: ندم نایه ته له سدر عدلی هاته خواره وه له غه دیری خوم...

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۲۲).

۲۰- لما نصب رسول الله علياً بغدير خم فنادى له بالولاية هبط جبريل بهذه الآية ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي﴾ [النائدة: ۳].

واته: کاتی پیغه مبهری خوا (ﷺ) له غه دیری خوم عدلی کرد به جی نشینی خوی جبرائیل ندم نایه تهی بو هینایه خواره وه...

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۲۳).

۲۱- هذا أخي ووصيي وخليفتي فيكم فاسمعوا له وأطيعوا، يعني: علياً.

واته: ندمه برامه وه صی منه و جی نشینی منه و گوپرایه لی بکن و له قسهی دهرمه چن. مهبهستی عدلی بووه.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۳۲).

۲۲- أنشدكم الله: هل فيكم أحد أخى رسول الله بينه وبينه- إذ أخى بين المسلمين- غيري؟ قالوا: اللهم لا.

واته: بو خوا پیتان ده لیم نایا پیغه مبهری خوا که ستانی کرد به برای خوی کاتی موسلمانانی کرد به برای یه کتری جگه له من ووتیان: خوا ناگاداره نه خیر.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۴۹).

۲۳- لا سيف إلا ذو الفقار ولا فتى إلا علي .

واته: شمشیر نی یه جگه له (ذولفقار) و گه نجیش نی یه ویتنه ی عدلی.

(مکنوب علی علی) منهاج السنة (۷۰/۵) .

۲۴- حب علي حسنة لا تضر معها سيئة ويغضه سيئة لا ينفع معها حسنة.

واته: خۆشه ویستی عدلی چاکه یه که گونا ه کردن زیانی پی ناگه یه نیّت و رق لیبونیشی گونا هی که هیچ چاکه یه که سودی پی ناگه یه نیّت.

(مکذوب علی علی) منهاج السنة (۷۳/۵).

۲۵ - الثقلان کتاب الله طرف بيد الله وطرف بأيديكم، فتمسكوا به لا تضلوا والآخر عترتي، وإن اللطيف الخبير نبأني أنهما لن يفترقا حتى يردا على الحوض، فسألت ذلك لهما ربي فلا تقدمهما فتهلكوا ولا تقصروا عنهما فتهلكوا، ولا تعلموهم فهم أعلم منكم .

واته: دوو سه نگینه که قورنانه کهی خودایه که لایه کی به دهستی خوداوهیه و لایه کی تری به دهستی نیوه وهیه، دهستی پیوه بگرن و گومپا مهن و دانه کهی تریش (عهتیره) بهواته نه وه کانی عدلی خوی به بهزیی ناگاداری کردووم که نهو دوانه له یه که جیانابنده تا سدر حهوزه که، و من نهو داوایم له خوا کردووه بزیه پیشیان مه کهون و لیثیان دوامه کهون له ناوده چن و شتیان فیر مه کهن نهوان له نیوه زاناترن.

(ضعیف) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۱۴) .

۲۶ - معرفة آل محمد براءة من النار ، وحب آل محمد جواز على الصراط، والولاية لآل محمد أمان من العذاب .

واته: ناسینی (خزمانی محمد) له ناگر دهتان پاریزی و خوشیستیانی له پردی سیرات نهتان کاته نهوهر و خو ته سلیم کردن بو نالی محمد له سزای خوا دورتان دهخات.

(موضوع) السلسلة الضعيفة، برقم (۴۹۱۷) .

۲۷ - إن هذا أخي ووصيي وخليفتي من بعدي فاسمعوا له وأطيعوا . هذا الحديث باطل متنا وسندا .

أما من ناحية السند فيه عبد الغفار بن القاسم: قال عنه الذهبي: أبو مریم الأنصاري رافضي، ليس بثقة ، قال علي بن المديني: كان يضع الحديث ،ميزان الاعتدال (۶۴۰/۲)

۲۸ - إن وصيي وموضع سري هو علي بن أبي طالب وخير من أترك بعدي وينجز عدتي ويقضي ديني علي بن أبي طالب .

واته: جی نشین و نه مینی نهینیه کاتم عدلی کوپی نه بو طالیبه و عدلی باشرین که سه دوی خوّم به جیم هیشتبیت و په یانه کاتم دینیتته دی و قهرزه کاتم بو ده بویریت.

رواه الهيثمي في مجمع الزوائد (١٤١/٩) وعزاه إلى الطبراني وقال: فيه ناصح بن عبدالله وهو متروك.

٢٩- أنا دار الحكمة وعلي بابها.

واته: من خانة زيريم و عدلى ده رگايدتى.

رواه الترمذي وأبو نعيم سكت عن قول الترمذي: هذا حديث غريب منكر .. ولا نعرف هذا الحديث عن واحد من الثقات عن شريك حديث رقم (٣٧٢٣)، وقال ابن الجوزي: هذا حديث موضوع، مشكاة المصابيح (١٧٧٧/٣) وحكم ابن الجوزي بأنه مكنوب (الموضوعات ٣٤٩/١).

٣٠- أنت يا علي وشيعتك (أولئك هم خير البرية).

واته: تۆئى عدلى خۆت و تاقمدهكەت باشتيرين كهسى سەرزەوين.

فيه أبو الجارود: زياد بن المنذر الكوفي: فقال عنه الحافظ ابن حجر: رافضي كذبه يحيى بن معين (التقريب ٢١٠١).

٣١- أوحى الله إليّ في علي ثلاثاً: إنه سيد المؤمنين، وإمام المتقين، وقائد الغر المحجلين.

قال الحافظ: قال الحاكم في المناقب: صحيح الإسناد.

قلت: بل هو ضعيف جداً ومتقطع أيضاً، إتحاف المهرة (٣٤٤/١). وقد رد الذهبي هذا الحديث كما في تعليقه على الحديث (المستدرک ١٣٩/٣) قائلاً بأن عمر بن الحصين العقيلي وشيخه يحيى بن العلاء الرازي متروكان، بل صرح بأن الحديث موضوع.

٣٢- بخ بخ يا علي، أصبحت مولانا ومولى كل مؤمن ومؤمنة.

واته: بهه، بهه، عدلى بويته گه وره مان و گه وره ى هه مورو موسلمانان به ژن و پياوده.

فيه علي بن زيد جدعان. قال عنه الجوزجاني: واهي الحديث الضعيف، الشجرة في أحوال الرجال، ص (١٩٤) قال ابن الجوزي في العلل المتناهية في الأحاديث الواهية (٢٢٦/١): هذا الحديث لا يجوز الاحتجاج به.

ومن فقهه إلى أبي هريرة ضعفاء وقال البزار: تكلم فيه جماعة من أهل العلم (كشف الاستار

٤٩٠) وقال الدارقطني: ليس بالقوي سنن الدارقطني (١٠٣/١).

٣٣- رحم الله علياً، اللهم أدر الحق معه حيث دار.

رواه الحاكم وقال صحيح على شرط الشيخين (المستدرک ۳/۱۲۵) فيه المختار بن نافع التميمي، قال الذهبي تعقيباً على الحاكم: المختار ساقط: المختار ضعيف (التقريب ۶۵۲۲).
۳۴- علي أخى في الدنيا والآخرة.

واته: عدلى له دنياو له قيامه تيشدا هدر برامه.
ضعيف: انظر ضعيف الجامع للالباني (۳۸۰۱).

۳۵- علي باب حطة ومن دخله كان آمناً.

واته: عدلى دهركايدكى مدهركمه و هدركهسى تى ي پروات دلتيابه.

موضوع: فيه حسين الأشقر. قال البخاري: فيه نظر (التاريخ الكبير ۲/۲۸۶۲) وقال: عنده مناكير (التاريخ الصغير ۲/۳۱۹) انظر السلسلة الضعيفة للالباني (۳۹۱۳).

۳۶- علي خير البشر فمن أبى فقد كفر.

واته: عدلى باشتين كهسى سدر زهويه هدركسيش باوهر نكات كافرو بى باوهره.

موضوع: قال الحافظ ابن حجر: أخرجه ابن عدي من طرق كلها ضعيفة (تسديد القوس ۳/۸۹).
قال الذهبي: هذا حديث منكر. ووصف الذهبي هذا الحديث بأنه باطل جلي (ميزان الاعتدال ۱/۵۲۱) وابن الجوزي في الموضوعات (۱/۳۴۸).

۳۷- لقد علمت أن علياً أحب إليك من أبي مرتين أو ثلاثاً.

واته: باش دهزانيت كه عدلى دوو جار و سى جار له باوكت خو شهويست تره.

ضعفه الالباني (ضعيف أبي داود، ص ۴۹۱).

۳۸- مثل أهل بيتي كمثل سفينة نوح، من ركب فيها نجا ومن تخلف عنها غرق.

واته: وينهى بنه كالتى من وهك كهشتى نوح وايه، هدركهس پرواته ناوى پرزگارى دهبيت و هدركهسى لى دوابكهويت دهخنكيت.

رواه الطبراني في الكبير (۳/۳۷) و الهيثمي (۹/۱۶۸) في إسناده عبدالله بن داهر و الحسن بن أبي جعفر وهما متروكان و قاله الهيثمي.

۳۹- من أحب أن يميا حياتي و يموت موتتي و يسكن جنة الخلد التي وعدني ربي عز وجل غرس قضبانها بيديه فليتلو علي بن ابي طالب.

واته: ههركه سی دهیهویتی وهك من بژی و وهك من بریتی و له بههشتدا بیته و بههشتهی كه بهدهستهكانی خۆی نامهكانی چاندووه دهی با دۆستایهتی عدلی بكات.

صححه الحاكم (۱۲۸/۳) و تعقبه الذهبي فيه القاسم متروك و شيخه ضعيف، وهو يحيى بن العلي الأسلمي: قال الحافظ في التقریب (۷۶۷۷) شيعي ضعيف.

لكنه أخطأ في ذكر إسم الأسلمي فسماه الحاربي و استغل عبد الحسين في المراجعات ذلك أبشع إستغلال.

۴۰- ما صب الله في ضدري شيئاً إلا صببته في صدر علي.

واته: خوا هیچ شتیکی نه خستۆته دلّمهوه كه منیش نهم خستییتته دلی عدلی یهوه.

حديث موضوع (الموضوعات ۱/۱۳۱) أسنى المطالب (۱۲۶۲)

۴۱- محبك عيبي و عيبي محب الله، و مبغضك مبغضي و مبغضي مبغض الله.

واته: خۆشویستنی تۆ خۆشویستنی منه و خۆشویستنی منیش خۆشویستنی خوایه، و رق بوون له تۆ رق بوونه له من و رق بوونیش له من رق بوونه له خوا.

قال الحافظ: (رواه ابن عدي وهو باطل) (لسان الميزان ۲/۱۰۹).

۴۲- يا علي أبشر فإنك و أصحابك و شيعتك في الجنة، يا علي صليت العصر؟ قال: لا، قال: اللهم إنك تعلم أنه كان في حاجتك و حاجة رسولك فرد عليه الشمس قال: فردها عليه فصلی علي و غابت الشمس.

واته: ئەهێ عدلی مژدهت بدهمی كه تۆو لایهنگرانت له بههشتدان، ئەهێ عدلی نوێژی عهسرت كردووه؟ ووتی: نه، ئەهیش فهرمووی: ئەهێ پهروهردگارم تۆ چاك دهزانیت بۆ كاری تۆو پیغه مبههه كهت پۆشستووه دهی خۆر بگهڕینهروهوه دواوه، دهلیت خۆر گهڕایهوه دواوه تا عدلی نوێژهكهی كرد و پاشان نیشت.

(حديث موضوع).

سەرچاوه كان

- ١- المهدي و فقه أشراف الساعة، الدكتور محمد أحمد إسماعيل المقدم، الدار العالمية، الإسكندرية، الطبعة الأولى ١٤٢٣هـ.
- ٢- الانتصار للصحب و الآل من افتراءات السماوي الضال، الدكتور إبراهيم بن عامر الرجيلي، مكتبة الغرياء الأثرية، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ٣- النهج المبين للأصول العشرين، عبدالله القاسم الوشلي ، دار المجتمع، جدة، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩٠م.
- ٤- مسألة التقريب بين أهل السنة و الشيعة، د. ناصر بن عبدالله القفاري، دار طيبة، الطبعة الثانية، ١٤١٣هـ ، السعودية.
- ٥- أصول مذهب الشيعة الإمامية الاثني عشرية، عرض و نقد د. ناصر بن عبدالله بن علي القفاري، دار الرضا للنشر و التوزيع، الجيزة بمصر، الطبعة الثالثة ١٤١٨هـ - ١٩٩٨م.
- ٦- بذل المجهود في إثبات مشابهة الرافضة لليهود، عبدالله الجميلي، مكتبة الغرياء الأثرية، المدينة المنورة، الطبعة الثانية، ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.
- ٧- السنة و مكانتها في التشريع، د. مصطفى السباعي، المكتب الإسلامي، الطبعة الرابعة، ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ٨- إنتصار الحق مناظرة علمية مع بعض الشيعة الإمامية، مجدي محمد علي، دار طيبة، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ٩- الدر المنثور في التفسير بالمأثور، الإمام عبدالرحمن جلال الدين السيوطي، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ - ١٩٨٣م.
- ١٠- سنن سعيد بن منصور، دار الصمعي، الرياض ، الطبعة الثانية، ١٤٢٠هـ - ٢٠٠٠م.
- ١١- مسند الدارمي، لأبي محمد عبدالله الدارمي، دار المغني، الرياض ، ١٤٢١هـ - ٢٠٠١م.
- ١٢- الموسوعة الحديثية، السنن الكبرى للإمام أبي عبدالرحمن أحمد بن سعيد النسائي، مؤسسة الرسالة ، الطبعة الأولى ١٤٢١هـ - ٢٠٠١م.

- ١٣- ثم أبصرت الحقيقة ، محمد سالم الخضر، دار الإيمان ، الطبعة الأولى، ١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣م.
- ١٤- المحصول في علم الأصول ، لفخرالدين محمد عمر بن الحسين الرازي، مؤسسة الرسالة ، الطبعة الثالثة ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ١٥- فقه الإمام علي بن أبي طالب، أحمد محمد طه، رسالة مقدمة لجامعة بغداد قسم الدراسات الإسلامية ، لم تطبع.
- ١٦- أحكام القرآن لأبي بكر بن العربي، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ- ١٩٨٨م.
- ١٧- تفسير القرطبي، لأبي عبدالله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي، مكتبة الرشد، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ-١٩٩٧م.
- ١٨- التفسير المنير في العقيدة و الشريعة و المنهج، الدكتور وهبة الزحيلي، دار الفكر المعاصر، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١١هـ-١٩٩١م.
- ١٩- في ظلال القرآن ، سيد قطب، دار الشروق، الطبعة الشرعية الخامسة والعشرون، ١٤١٧هـ- ١٩٩٦م.
- ٢٠- سورة الحجرات، د.ناصر العمر، دار التصديق، صنعاء، الطبعة الثالثة ١٤٢٢هـ-٢٠٠٢م.
- ٢١- منهج القرآن الكريم في إصلاح النفوس، عبدو الحاج محمد الحريري ، رسالة مقدمة لجامعة بغداد.
- ٢٢- الدعاء ومنزله من العقيدة الإسلامية، لأبي عبدالرحمن جيلان بن خضر العروسي ، مكتبة الرشد، الطبعة الأولى ١٤٧١هـ-١٩٩٦م.
- ٢٣- مع الشيعة الاثني عشرية في الأصول و الفروع، د.علي السالوس، دار التقوى، طبعة ١٤١٧هـ-١٩٩٧م.
- ٢٤- سيد الشهداء، دروس و عبر، عبدالحميد بن عبدالرحمن السحيباني، دار الوطن، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ-١٩٩٩م.
- ٢٥- نساء أهل البيت، منصور عبدالحكيم ، المكتبة التوفيقية.
- ٢٦- الإمام علي بن أبي طالب، رابع الخلفاء الراشدين، دار الكتب العلمية ، بيروت.

- ٢٧- تاريخ مدينة السلام و أخبار محدثيها و ذكر قاطنيها العلماء من غير أهلها ووارديها، لأبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي، دار الغرب الإسلامي، الطبعة الأولى ٢٠٠١م.
- ٢٨- خلافة علي بن أبي طالب رضى الله عنه، عبد الحميد علي ناصر فقيهي، رسالة علمية قدمت للجامعة الإسلامية بالمدينة المنورة لم تطبع حتى الآن، أشرف عليها الدكتور أكرم ضياء العمري.
- ٢٩- الإستيعاب في معرفة الأصحاب لأبي عمر يوسف بن محمد بن عبد البر، تحقيق علي محمد البجاوي، دار الجليل، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ-١٩٩٢م.
- ٣٠- البداية والنهاية، لأبي الفداء الحافظ إبن كثير الدمشقي، دار الريان، الطبعة الأولى، ١٤٠٨هـ-١٩٨٨م.
- ٣١- جولة تاريخية في عصر الخلفاء الراشدين، محمد السيد الوكيل، دار المجتمع، المدينة، الطبعة الخامسة ١٤١٦هـ-١٩٩٥م.
- ٣٢- الصحيح المسند في فضائل الصحابة، لأبي عبد الله مصطفى العدوي، دار ابن عفان، السعودية، الخبر، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ- ١٩٩٥م.
- ٣٣- سيرة الخليفة الأول أبي بكر الصديق، د.علي محمد الصلابي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٤م.
- ٣٤- دراسات في الأهواء و الفرق والبدع و موقف السلف منها، د.ناصر بن عبد الكريم العقل، دار إشبيلية، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ-١٩٩٧م ، الرياض.
- ٣٥- دراسة في تاريخ الخلفاء الأمويين، د.محمد ضيف الله بطاينة، دار الفرقان للنشر والتوزيع، عمان، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ- ١٩٩٩م.
- ٣٦- الصواعق المحرقة على أهل الرفض و الضلال و الزندقة، لأبي العباس أحمد بن محمد بن علي بن حجر الهيثمي، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ-١٩٩٧م.
- ٣٧- فرائد الكلام للخلفاء الكرام، قاسم عاشور، دار طويق الرياض، ١٤١٩هـ-١٩٩٨م.
- ٣٨- الخوارج في العصر الأموي، د.نايف معروف ، دار الطليعة، بيروت، الطبعة الرابعة.
- ٣٩- شرح الصدور ببيان بدع الجنائز و القبور، لأبي عمر عبد الله بن محمد الحمادي، مكتبة الصحابة، الشارقة، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ-١٩٩٩م.

- ٤٠- الموسوعة الحديثية، مسند الإمام أحمد بن حنبل، توزيع وزارة الشؤون الإسلامية والأوقاف و الدعوة و الإرشاد، الطبعة الثانية ١٤٢٠هـ- ١٩٩٩م.
- ٤١- الأدب العربي من ظهور الإسلام إلى نهاية العصر الراشدي، د. حبيب يوسف مغنية، دار مكتبة الهلال، الطبعة الأولى ١٩٩٥م، بيروت - لبنان.
- ٤٢- الطبقات، لابن سعد، دار صادر، بيروت.
- ٤٣- عقيدة أهل السنة و الجماعة في الصحابة الكرام، د. ناصر علي عائض حسن الشيخ، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٣هـ- ١٩٩٣م.
- ٤٤- السنة لأبي بكر بن أحمد بن محمد الخلال، تحقيق د. عطية الزهراني، دار الراية، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ.
- ٤٥- بيعة علي بن أبي طالب، أم مالك الخالدي، حسن فرحان المالكي، مركز الدراسات التاريخية، الطبعة الثالثة، عمان.
- ٤٦- تاريخ الإسلام في عهد الخلفاء الراشدين، محمد احمد الذهبي، دار الكتب العربي، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ- ١٩٨٧م.
- ٤٧- فتح الباري، المطبعة السلفية، الطبعة الثانية ١٤١٠هـ.
- ٤٨- المدينة النبوية، فجر الإسلام و العصر الراشدي ، محمد محمد حسن شرّاب ، دار القلم - بيروت ، الدراسات الشامية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٤م.
- ٤٩- تاريخ الطبري، لأبي جعفر، دار الفكر، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ- ١٩٨٧م.
- ٥٠- إستشهاد عثمان و وقعة الجمل في مرويات سيف بن عمر في تاريخ الطبري، دراسة نقدية، د. خالد بن محمد الغيث، دار الأندلس الخضراء، جدة، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ.
- ٥١- سنن أبي داود: الإمام أبي داود سليمان السجستاني، تحقيق و تعليق عزت الدعاس ١٣٩١هـ، سوريا.
- ٥٢- سنن ابن ماجه، الحافظ أبو عبدالله محمد بن زيد القزويني ، دار الفكر.
- ٥٣- سنن الترمذي، أبو عيسى محمد بن عيسى الترمذي، دار الفكر، ١٣٩٨هـ.

- ٥٤- سنن النسائي، أحمد بن شعيب بن علي بن بحر بن سنان بن دينار النسائي، بشرح جلال الدين السيوطي و حاشية الإمام السندي، الطبعة الأولى ١٣٤٨هـ - ١٩٣٠م ، دار الفكر بيروت.
- ٥٥- الإحسان في صحيح ابن حبان، علاء الدين علي بن بلبان الفارسي، مؤسسة الرسالة بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ-١٩٩١م.
- ٥٦- السلسلة الصحيحة، للألباني ، المكتب الإسلامي.
- ٥٧- معجم الطبراني الكبير، لأبي القاسم سليمان بن أحمد الطبراني، مكتبة العلوم والحكم، الطبعة الثانية ١٤٠٦هـ-١٩٩٥م.
- ٥٨- السنة، لعبدالله بن احمد بن حنبل، تحقيق: أبي هاجر محمد السعيد بن بسيوني زغلول، دار الكتب العلمية ، بيروت - لبنان .
- ٥٩- شرح العقيدة الطحاوية، للعلامة محمد بن علي بن محمد الأذري، خرج أحاديثها: محمد ناصر الدين الألباني، المكتب الإسلامي، بيروت، ١٣٩١هـ.
- ٦٠- النهاية في غريب الحديث و الأثر، لمجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد الجرزي، تحقيق: طاهر أحمد الزاوي، و محمود الطناحي، المكتبة الإسلامية.
- ٦١- صحيح البخاري، لأبي عبدالله محمد بن إسماعيل البخاري، دار الفكر، الطبعة الأولى ١٤١١هـ-١٩٩١م.
- ٦٢- صحيح المسلم، تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي، دار إحياء التراث، بيروت -لبنان، الطبعة الثانية ١٩٧٢م.
- ٦٣- صحيح المسلم بشرح النووي، المطبعة المصرية بالأزهر الطبعة الأولى، ١٣٤٧هـ-١٩٢٩م.
- ٦٤- مجموعة الفتاوى، تقي الدين أحمد بن تيمية الحراني، دار الوفاء بالمنصورة، مكتبة العبيكان بالرياض، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ-١٩٩٧م.
- ٦٥- المصنف في الأحاديث و الآثار، للحافظ أبي بكر بن أبي شيبة، طبع: الدار السلفية، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ، بومباي الهند.
- ٦٦- المصنف لعبد الرزاق بن همام الصنعاني، تحقيق: حبيب الرحمن الأعظمي، طبع: المكتب الإسلامي ، بيروت، الطبعة الثانية، ١٤٠٣هـ.

- ٦٧- العواصم من القواصم، القاضي أبو بكر بن العربي، تحقيق محب الدين الخطيب، إعداد محمد سعيد مبيض ، دار الثقافة، قطر الدوحة، الطبعة الثانية، ١٩٨٩م.
- ٦٨- تحقيق مواقف الصحابة في الفتنة من روايات الطبري والمحدثين، تأليف د. محمد أحزون، دار طيبة، مكتبة الكوثر، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ-١٩٩٤م.
- ٦٩- الإبانة في أصول الديانة، لأبي الحسن الأشعري، طبعة الجامعة الإسلامية ١٩٧٥م.
- ٧٠- الإمامة والرد على الرافضة، للحافظ أبي نعيم الأصبهاني، تحقيق وتعليق د. علي بن محمد بن ناصر الفقيهي، طبع مكتبة العلوم والحكم، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ.
- ٧١- أصول الدين، لعبد القاهر البغدادي، طبع دار كتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى ١٣٤٦هـ.
- ٧٢- الاعتقاد على مذهب السلف أهل السنة والجماعة، لأبي بكر أحمد بن الحسين البيهقي، الناشر، نشاط أباد فيصل أباد، باكستان.
- ٧٣- الاقتصاد في الاعتقاد، لأبي حامد الغزالي، طبع دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ.
- ٧٤- المقدمة لابن خلدون.
- ٧٥- عبدالله بن سبأ وأثره في أحداث الفتنة في صدر الإسلام، سليمان بن حمد العودة، دار طيبة، الرياض، الطبعة الثالثة ١٤١٢هـ.
- ٧٦- الوصية الكبرى، لشيخ الإسلام ابن تيمية، دار المطبعة السلفية ومكتبتها، نشر: قصي محب الدين الخطيب، الطبعة الثالثة ١٤٠١هـ.
- ٧٧- تهديد الأوائل وتلخيص الدلائل، للقاضي أبي علي محمد بن الطيب الباقلاني، مؤسسة الكتب الثقافية، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ-١٩٨٧م.
- ٧٨- دراسات في عهد النبوة والخلافة الراشدة، د. عبد الرحمن الشجاع، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ-١٩٩٩م، دار الفكر المعاصر - صنعاء.
- ٧٩- الخلافة بين التنظير والتطبيق، محمود المرداوي، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ-١٩٨٣م.

- ٨٠- منهج علي بن أبي طالب في الدعوة إلى الله، د. سليمان بن قاسم العيد، دار الوطن، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ-٢٠٠٢م.
- ٨١- الدور السياسي للصفوة في صدر الإسلام، السيد عمر، معهد الفكر الإسلامي.
- ٨٢- عبقرية الإمام، عباس محمود العقاد، المكتبة العصرية- بيروت.
- ٨٣- خلفاء الرسول، خالد محمد خالد، دار ثابت، القاهرة، دار الفكر، دمشق، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ- ١٩٩٤م.
- ٨٤- علي بن أبي طالب، خالد البيطار.
- ٨٥- علي بن أبي طالب، عبد الستار الشيخ، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ- ١٩٩١م.
- ٨٦- الأدب الإسلامي في عهد النبوة، نايف معروف، دار النفائس، بيروت- لبنان.
- ٨٧- الخلفاء الراشدون، عبد الوهاب النجار، دار القلم، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ- ١٩٨٦م.
- ٨٨- المرتضى سيرة أمير المؤمنين أبي الحسن علي بن أبي طالب، لأبي الحسن الندوي، دار القلم، دمشق، الطبعة الثانية ١٤١٩هـ- ١٩٩٨م.
- ٨٩- لسان العرب، محمد بن مكرم بن منظور، دار صادر، بيروت.
- ٩٠- تاريخ المذاهب، لأبي زهرة، دار الفكر العربي، الطبعة الأولى.
- ٩١- نظام الحكم في الإسلام، عارف أبو عبيد، دار النفائس، الأردن، الطبعة ١٤١٦هـ- ١٩٩٦م.
- ٩٢- الإمامة العظمى عند أهل السنة و الجماعة، عبدالله بن عمر سليمان الدميحي، دار طيبة، السعودية، الطبعة الثانية ١٤٠٩هـ.
- ٩٣- مشكاة المصابيح للبغوي.
- ٩٤- فتاوى في التوحيد، عبدالله بن جبرين.
- ٩٥- الناهية عن طعن أمير المؤمنين معاوية، عبدالعزيز بن أحمد بن حامد، غراس للتوزيع، الكويت، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ.
- ٩٦- مسند الإمام زيد بن علي، جمع عبدالعزيز بن إسحاق البغدادي، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٠٣هـ.

- ٩٧- صحيح سنن الترمذي، محمد ناصر الدين الألباني، مكتب التربية العربي لدول الخليج، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ.
- ٩٨- صحيح سنن ابن ماجه للألباني، مكتب التربية العربي لدول الخليج، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ.
- ٩٩- صحيح النسائي للألباني، مكتب التربية العربي لدول الخليج، الرياض، الطبعة الثالثة ١٤٠٨هـ-١٩٨٨م.
- ١٠٠- مشكاة المصابيح للألباني.
- ١٠١- حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، لأبي نعيم أحمد عبد الله الأصفهاني، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ١٠٢- الجامع لأخلاق الراوي وآداب السامع، الحافظ الخطيب البغدادي، تحقيق د. محمود الطحان، مكتبة المعارف، الرياض، ١٤٠٣ هـ.
- ١٠٣- شرف أصحاب الحديث، الخطيب البغدادي، تحقيق سعيد أوغلي، نشر دار إحياء السنة النبوية.
- ١٠٤- مسند أحمد، تحقيق أحمد شاكر، الطبعة الثالثة، دار المعارف، مصر، ١٣٦٨ هـ.
- ١٠٥- تذكرة السامع والمتكلم في آداب العالم والمتعلم، سعد الله بن جماعة، دار الكتب العلمية.
- ١٠٦- تاريخ اليعقوبي، أحمد بن أبي يعقوب بن جعفر، دار بيروت لبنان.
- ١٠٧- جامع بيان العلم وفضله لأبي عمر يوسف بن عبدالنمرى القرطبي، دار الفكر، دار الكتب الإسلامية ١٤٨٢ هـ.
- ١٠٨- ذخائر العقبى في مناقب ذوي القربى، محب الدين الطبري، دار المعرفة، بيروت.
- ١٠٩- تاريخ الخلفاء للسيوطي، دار صادر، بيروت، الطبعة الأولى، ١٤١٧ هـ - ١٩٩٧م.
- ١١٠- صفة الصفوة للإمام أبي فرج بن الجوزي، دار المعرفة، بيروت.
- ١١١- التاريخ الإسلامي، مواقف وعبر، د. عبدالعزيز عبد الله الحميدي، دار الدعوة الأسكندرية، دار الأندلس للطباعة، جدة، الطبعة الأولى ١٤١٨ هـ - ١٩٩٨م.
- ١١٢- أدب الدين والدنيا للماوردي.

- ١١٣- المتجر الرابع في ثواب العمل الصالح للدمياطي.
- ١١٤- الكامل في التاريخ، أبو الحسن علي بن أبي المكارم الشيباني، المعروف بابن الأثير، تحقيق علي شيري، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٨ هـ - ١٩٨٩ م.
- ١١٥- صحيح التوثيق في سيرة علي بن أبي طالب، مجدي فتحي السيد، دار الصحابة بطنطا، الطبعة الأولى ١٤١٧ هـ - ١٩٩٦ م.
- ١١٦- الإمام علي بن أبي طالب، محمد رشيد رضا، دار الكتب العلمية، بيروت ١٤٠٣ هـ - ١٩٨٣ م.
- ١١٧- رجال الفكر والدعوة للندوي، دار ابن كثير.
- ١١٨- كنز العمال في سنن الأقوال والأفعال، تصنيف نديم مرعشلي، أسامة مرعشلي، مؤسسة الرسالة، ١٤١٣ هـ - ١٩٩٣ م.
- ١١٩- أخلاق النبي في القرآن والسنة، د. أحمد الحداد، دار الغرب الإسلامي، الطبعة الثانية ١٤١٩ هـ - ١٩٩٩ م.
- ١٢٠- روح المعاني، للأوسى.
- ١٢١- الزهد للإمام أحمد بن حنبل.
- ١٢٢- أصحاب الرسول، محمود المصري، مكتبة أبي حذيفة السلفي، الطبعة الأولى ١٤٢٠ هـ - ١٩٩٩ م.
- ١٢٣- نيل الأوطار، محمد بن علي الشوكاني، الطبعة الأخيرة، مصطفى البابي الحلبي وشركاه، القاهرة.
- ١٢٤- تراث الخلفاء الراشدين في الفقه والقضاء، د. صبحي محمصاني، دار العلم للملايين، الطبعة الأولى ١٩٨٤ م.
- ١٢٥- مفتاح دار السعادة لابن القيم، تحقيق محمد حامد الفقي، دار الكتب العربي، بيروت، ١٣٩٢ هـ.

١٢٦- مدارج السالكين، ابن القيم، تحقيق محمد حامد الفقي، دار الكتب العربي، بيروت، ١٣٩٢هـ.

١٢٧- تاريخ دمشق، دار 'حياء التراث، الطبعة الأولى.

١٢٨- لطائف المعارف لابن رجب، دار ابن كثير.

١٢٩- عدة الصابرين، وذخيرة الشاكرين، لابن القيم، دار الكتب العلمية، بيروت.

١٣٠- التوقيف على مهمات التعارف لمحمد عبدالرؤوف المناوي، تحقيق د. محمد رضوان الداية، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ، دار الفكر.

١٣١- معرفة الصحابي لأبي نعيم، تحقيق محمد راضي ابن حاج عثمان، مكتبة الدار في المدينة، ومكتبة الحرمين في الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ.

١٣٢- موسوعة فقه علي بن أبي طالب، قلنجي، دار النفائس، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.

١٣٣- فقه التمكن في القرآن الكريم، د. علي محمد الصلّابي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٤م.

١٣٤- شرح اعتقاد أهل السنة والجماعة، لأبي القاسم هبة الله بن الحسن بن منصور الطبري اللالكاني، تحقيق د. أحمد سعد حمدان الغامدي، دار طيبة، الرياض.

١٣٥- المختصر من كتاب الموافقة بين أهل البيت والصحابة للزحشري، تحقيق سيد إبراهيم صادق، دار الحديث، طبعة ١٤٢٢هـ - ٢٠٠١م.

١٣٦- الشيخان أبو بكر الصديق وعمر من رواية البلاذري في أنساب الأشراف، تحقيق إحسان صديق العمد، المؤتمن للنشر، السعودية، الطبعة الثالثة ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.

١٣٧- نظام الحكم في عهد الخلفاء الراشدين، حمد محمد الصمد، المؤسسة الجماعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.

١٣٨- الدولة والسيادة في الفقه الإسلامي، فتحي عبدالكريم، مكتبة وهبة، الطبعة الثانية ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.

١٣٩- النظام السياسي في الإسلام، د. محمد أبو الفارس، دار الفرقان، عمان، الأردن، الطبعة الثانية ١٤٠٧هـ، ١٩٨٦م.

- ١٤٠- روضة الناظر وجنة المناظر لابن قدامة، موفق الدين عبد الله بن أحمد المقدسي، المطبعة السلفية، القاهرة، الطبعة الرابعة ١٣٩١هـ.
- ١٤١- الإدارة العسكرية في الدولة الإسلامية نشأتها وتطورها حتى منتصف القرن الثالث الهجري، د. سليمان بن صالح بن سليمان آل كمال، منشورات جامعة أم القرى.
- ١٤٢- نهاية الأرب في فنون الأدب، شعاب الدين أحمد بن عبد الوهاب النويري، مطبعة كوتسا توماس بالقاهرة.
- ١٤٣- فن الحكم الإسلامي، مصطفى أبو زيد فهمي، المكتب المصري الحديث.
- ١٤٤- الشورى بين الأصالة والمعاصرة، عز الدين التيمي، دار البشير، الطبعة الأولى، ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ١٤٥- المستدرك على الصحيحين، للإمام أبي عبد الله النيسابوري، بذيلة التلخيص للذهبي، طبعة ١٣٩٠هـ - ١٩٧٠م، دار الفكر.
- ١٤٦- نهج البلاغة شرح الشيخ محمد عبده، دار البلاغة، الطبعة الثامنة، ١٤٢١هـ - ٢٠٠٠م.
- ١٤٧- مسند أبي يعلى، أحمد بن علي المثنى التيمي، تحقيق وتخريج حسين سليم أسد، الطبعة الأولى، دار المأمون للتراث، دمشق.
- ١٤٨- مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، نور الدين علي بن أبي بكر الهيثمي، دار الريان القاهرة، دار الكتاب العربي، بيروت.
- ١٤٩- الوسطية في القرآن الكريم، د. علي محمد الصلابي، دار النفائس، دار البيارق عمان، الطبعة الأولى ١٩٩٩م.
- ١٥٠- التوضيح والبيان لشجرة الإيمان للشيخ عبد الرحمن السعدي.
- ١٥١- الاستذكار لمذاهب فقهاء الأمصار وعلماء الأقطار، لابن عبد البر، لجنة إحياء التراث الإسلامي.
- ١٥٢- الغلو في الدين، د. الصادق عبد الرحمن الغرياني، دار السلام، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠١م.

- ١٥٣- المواعظ والاعتبار، أحمد بن علي عبد القادر المقرئ، الطبعة الثانية، مكتبة الثقافة الدينية القاهرة، ١٩٨٧م.
- ١٥٤- الاعتصام للشاطبي، تحقيق محمد رشيد رضا، دار المعرفة، بيروت، سنة ١٤٢٠هـ.
- ١٥٥- الطرق الحكمية في السياسة الشرعية، لابن القيم الجوزية.
- ١٥٦- في ظلال الإيمان، صلاح عبد الفتاح الخالدي، مكتبة المنار، الأردن، الزرقاء، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.
- ١٥٧- تفسير الفخر الرازي، أبو عبد الله محمد بن عمر، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثانية.
- ١٥٨- السيرة النبوية، لابن هشام، لأبي محمد بن عبد المالك بن هشام، دار الفكر، بدون تاريخ.
- ١٥٩- معجم الأدباء، ياقوت الحموي، دار صادر، بيروت.
- ١٦٠- عيون الأخبار لأبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة، دار الكتب العلمية، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م.
- ١٦١- الإعجاز والإيجاز، أبو منصور الثعالبي، دار الرائد العربي، بيروت.
- ١٦٢- مروج الذهب ومعادن الجوهر لأبي الحسن علي بن الحسين بن علي المسعودي، دار المعرفة، بيروت ١٤٠٣هـ - ١٩٨٢م.
- ١٦٣- الشريعة للإمام المحدث أبي بكر محمد بن الحسين الآجري، تحقيق د. عبد الله بن سليمان الدميحي، الطبعة الأولى، دار الوطن، الرياض، ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ١٦٤- الشرك في القديم والحديث، أبو بكر محمد زكريا، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى، ١٤٢١هـ - ٢٠٠٠م.
- ١٦٥- مختصر منهاج القاصدين، أحمد بن عبد الرحمن المقدسي، مكتبة البيان، دمشق ١٣٩٨هـ.
- ١٦٦- سير أعلام النبلاء، محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، مؤسسة الرسالة، الطبعة السابعة ١٤١٠هـ - ١٩٩٠م.

- ١٦٧- إحياء علوم الدين للغزالي.
- ١٦٨- معالم السلوك وتزكية النفوس، عبد العزيز محمد عبد اللطيف، دار الوطن، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ.
- ١٦٩- بدائع الفوائد لابن القيم، مكتبة الرياض.
- ١٧٠- صيد الخاطر لابن الجوزي.
- ١٧١- الأخلاق والسير لابن حزم.
- ١٧٢- الدر المنثور في التفسير بالمأثور، للإمام عبد الرحمن جلال الدين السيوطي، دار الفكر، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى ١٤٠٣هـ - ١٩٨٣م.
- ١٧٣- الرياض النضرة في مناقب العشرة، لأبي جعفر أحمد الشهير بالحب الطبري، الكتب العلمية، بيروت.
- ١٧٤- المنتظم في تاريخ الملوك والأمم لأبي الفرج عبد الرحمن بن علي بن الجوزي، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ١٧٥- نظام الكومة الإسلامية للكتاني: المسمى التراتيب الإدارية، محمد عبد الحي الكتاني الإدريسي الحسني، دار الأرقم بن أبي الأرقم - بيروت.
- ١٧٦- الأموال، لأبي عبيد، تحقيق محمد خليل هرأس، مكتبة الكليات الأزهرية.
- ١٧٧- الحياة الإقتصادية في العصور الإسلامية الأولى، د. محمد ضيف الله بطاينة، دار طارق، دار الكندي الأردن.
- ١٧٨- الهبة في العصر النبوي وعصر الخلفاء الراشدين، د. فضل إلهي، الطبعة الثالثة ١٤٢٠هـ - ١٩٩٦م، مؤسسة المجريسي، الرياض.
- ١٧٩- المغني للإمام العلامة ابن قدامة المقدسي، دار الحديث القاهرة، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ - ١٩٩٦م.
- ١٨٠- الحراج، لأبي يوسف، يعقوب بن إبراهيم، المكتبة السلفية، الطبعة الثالثة، القاهرة ١٣٨٢هـ.

- ١٨١- ولاية الشرطة في الإسلام، د. نمر الحمداني، دار عالم الكتب، الرياض، الطبعة الثانية ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.
- ١٨٢- تاريخ خليفة بن خياط، أبو مر خليفة بن خياط بن أبي هبيرة الليثي، تحقيق أكرم ضياء العمري، الطبعة الثانية، مؤسسة الرسالة، ودار القلم، بيروت ١٣٩٧هـ.
- ١٨٣- الإصابة في تمييز الصحابة، أحمد بن علي حجر، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٥م.
- ١٨٤- علي بن أبي طالب، د. علي شرفي، دار الكندي، أريد، الأردن، الطبعة الأولى ٢٠٠١م.
- ١٨٥- الولاية على البلدان في عصر الخلفاء الراشدين، د. عبد العزيز إبراهيم العمري، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ.
- ١٨٦- من أصول الفكر السياسي، محمد فتحي عثمان، الطبعة الثانية، مؤسسة الرسالة، بيروت ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.
- ١٨٧- النظم المالية في الإسلام، عيسى عبده، معهد الدراسات الإسلامية، القاهرة ١٣٩٦هـ.
- ١٨٨- السياسة المالية لعثمان بن عفان، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٨٦م.
- ١٨٩- تاريخ العرب، مطول، د. فيليب حتي، ترجمة إدوارد جرجي، د. جبرائيل جبور، دار الكشف، بيروت، ١٩٤٩م.
- ١٩٠- وقائع ندوة النظم الإسلامية، أبو ظبي، ١٤٠٥هـ - ١٩٨٤م.
- ١٩١- نظام الحكم في الشريعة والتاريخ الإسلامي، ظافر القاسمي، دار النفائس، بيروت، الطبعة الثالثة ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.
- ١٩٢- إعلام الموقعين عن رب العالمين لشمس الدين أبي عبد الله محمد بن أبي بكر ابن القيم، تحقيق محمد محيي الدين عبد الحميد، المكتبة العصرية صيدا، بيروت، طبعة ١٤٠٧هـ.
- ١٩٣- الاجتهاد في الفقه الإسلامي ضوابطه ومستقبله، عبد السلام السليمان، وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، المملكة المغربية.

- ١٩٤- خلاصة التشريع الإسلامي، عبد الوهاب خلاف، دار القلم، الطبعة الثانية، ١٤٠٢هـ - ١٩٨٢م.
- ١٩٥- تاريخ القضاء، كتاب عيون المعارف وفنون أخبار الخلائف، للإمام القاضي محمد بن سلامة بن جعفر الشافعي، مطبوعات جامعة أم القرى.
- ١٩٦- تاريخ القضاء في الإسلام، د. محمد الزحيلي، دار الفكر دمشق، دار الفكر المعاصر، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٥م.
- ١٩٧- أخبار القضاة لوكيع، وكيع محمد بن خلف بن حيان، الطبعة الأولى، مطبعة الاستقامة بالقاهرة ١٣٦٦هـ - ١٩٤٧م.
- ١٩٨- الأحكام السلطانية، لأبي الحسن علي بن محمد بن حبيب، دار الفكر، بيروت، بدون تاريخ.
- ١٩٩- شرح نهج البلاغة، لابن أبي الحديد، تحقيق حسن تميم، مكتبة الحياة، بيروت ١٩٦٤م.
- ٢٠٠- صحيح سنن أبي داود، مكتب التربية العربي لدول الخليج.
- ٢٠١- شرح صحيح مسلم، للإمام النووي، بيروت، دار المعرفة.
- ٢٠٢- المجموع شرح المذهب، للإمام أبي زكريا يحيى بن شرف النووي، مطبعة الإمام بمصر.
- ٢٠٣- المبسوط لمحمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي - دار المعرفة، بيروت.
- ٢٠٤- المحلى بالآثار، للقمام أبي محمد علي بن سعيد بن حزم الأندلسي، دار الكتب العلمية، بيروت - لبنان.
- ٢٠٥- معجم الطبراني، سليمان بن أحمد الطبراني، دار العربية، بغداد ١٣٩٨هـ.
- ٢٠٦- جمع الجوامع بماشية العطار للإمام ابن السبكي مع شرح الجلال المحلي، دار الكتب العلمية - بيروت.
- ٢٠٧- بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للعلامة علاء الدين أبي بكر بن مسعود الكسائي الحنفي، الناشر زكريا علي يوسف.
- ٢٠٨- فتح العزيز شرح الوجيز للإمام أبي قاسم عبد الكريم محمد الرافعي، المطبوع في هامش المجموع.

- ٢٠٩- بداية المجتهد ونهاية المقتصد، محمد بن أحمد بن رشد القرطبي، ١٣٨٦هـ - ١٩٦٦م.
- ٢١٠- المنتقى شرح موطأ الإمام مالك بن أنس للقاضي أبي الوليد سليمان بن خلف الباهي الأندلسي، طبعة مصورة على الطبعة الأولى سنة ١٣١٣هـ، مطبعة السعادة.
- ٢١١- إعلاء السنن للمحدث الناقد ظفر أحمد العثماني على ضوء ما فاده الإمام الفقيه الشيخ أشرف علي التهانوي، بتحقيق وتعليق عبد الفتاح أبو غدة - منشورات إدارة القرآن والعلوم الإسلامية باكستان.
- ٢١٢- الإشراف على مذاهب أهل العلم للحافظ محمد بن إبراهيم بن المنذر النيسابوري، بتحقيق محمد نجيب سراج الدين، الطبعة الأولى، ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م، دار إحياء التراث الإسلامي بدولة قطر.
- ٢١٣- السيل الجرار المتدفق على حدائق الأزهار للشيخ محمد بن علي الشوكاني، تحقيق عمود إبراهيم، الطبعة الأولى، دار الكتب العلمية ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ٢١٤- المدونة الكبرى للإمام مالك بن أنس طبعة بالأوفست ١٣٢٣هـ، دار صادر، بيروت.
- ٢١٥- سبل السلام، للامير الصنعاني.
- ٢١٦- مقاصد الشريعة الإسلامية، د. محمد سعد اليوبي، دار الهجرة، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٨م.
- ٢١٧- الحكم والتحاكم في خطاب الوحي، عبد العزيز مصطفى كامل، دار طيبة، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٥م.
- ٢١٨- الخلافة الراشدة والدولة الأموية من فتح الباري، يحيى بن إبراهيم اليحيى، دار الهجرة، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٢١٩- عصر الخلافة الراشدة، د. أكرم ضياء العمري، مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ - ١٩٩٤م.
- ٢٢٠- حقيقة البدعة وأحكامها، سعيد ناصر الغامدي، مكتبة الرشد، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.

- ٢٢١- الموافقات في أصول الشريعة لأبي إسحاق الشاطبي، تحقيق عبد الله دراز، دار الباز، مكة المكرمة.
- ٢٢٢- شرف أصحاب الحديث للخطيب البغدادي، تحقيق محمد محمد سعيد الخطيب أوغلي، دار إحياء السنة النبوية.
- ٢٢٣- الأم للشافعي، دار المعرفة، بيروت.
- ٢٢٤- مسائل الإمام أحمد لأبي داود سليمان بن الأشعث، مطبعة المنار بمصر، سنة ١٣٥٣هـ.
- ٢٢٥- مناقب الشافعي للرازي محمد عبد الرحمن بن أبي حاتم، تحقيق عبد الغني الخالق، دار الكتب العلمية، بيروت.
- ٢٢٦- تهذيب التهذيب، لابن حجر العسقلاني، عن طبعة حيدر آباد.
- ٢٢٧- الإنصاف فيما وقع في تاريخ العصر الراشدي من خلاف، د. حامد محمد الخليفة، مطابع الدوحة، المدينة الرياضية عمّان، الأردن، الطبعة الأولى ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٢م.
- ٢٢٨- الاستبصار في نسب الصحابة من الأنصار، تحقيق د. علي نويهض، دار الفكر، بيروت، بدون تاريخ.
- ٢٢٩- تهذيب تاريخ دمشق، دار إحياء التراث العربي، بيروت، الطبعة الثالثة ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.
- ٢٣٠- الأخبار الطوال، لأبي حنيفة أحمد بن داود، تحقيق عبد المنعم عامر، مراجعة د. جمال الدين الشيال، مكتبة المتنبي، بغداد.
- ٢٣١- كتاب الفتوح، أبو محمد أحمد بن أعثم، الطبعة الأولى، دائرة المعارف العثمانية، حيدر آباد، الهند ١٣٨٨هـ - ١٩٩٨م.
- ٢٣٢- ولاة مصر، لأبي يوسف محمد بن يوسف الكندي، تحقيق د. حسين نصار، دار صادر، بيروت، بدون تاريخ.
- ٢٣٣- مرويات أبي مخنف في تاريخ الطبري، يحيى إبراهيم اليحيى، دار العاصمة، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ.

- ٢٣٤- النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة، جمال الدين أبي الحسن يوسف بن تغري بردي، وزارة الثقافة والإرشاد القومي، القاهرة، بدون تاريخ.
- ٢٣٥- سيرة أمير المؤمنين عثمان بن عفان: شخصيته وعصره. د. علي محمد الصلابي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٤م.
- ٢٣٦- منهاج السنة النبوية لابن تيمية، تحقيق محمد رشاد، مؤسسة قرطبة.
- ٢٣٧- الثقات، محمد بن حبان بن أحمد، مكتبة مدينة العلم، مكة المكرمة، الطبعة الأولى، ١٣٩٣هـ.
- ٢٣٨- فتنة مقتل عثمان بن عفان، محمد عبد الله الغبان، مكتبة العبيكان، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ - ١٩٩٩م.
- ٢٣٩- تهذيب الكمال في أسماء الرجال، يوسف عبد الرحمن المزي، بشار عواد معروف، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ١٤٠٥هـ.
- ٢٤٠- آثار الحرب في الفقه الإسلامي دراسة مقارنة، د. وهبة الزحيلي، دار الفكر، الطبعة الثالثة ١٤٠١هـ - ١٩٨١م.
- ٢٤١- الجرح والتعديل، لابن أبي حاتم، عبد الرحمن بن محمد بن إدريس، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الأولى ١٢٧١هـ.
- ٢٤٢- وقعة صفين، نصر بن مزاحم المنقري، تحقيق عبد السلام هارون، الطبعة الثانية، القاهرة ١٣٨٢هـ.
- ٢٤٣- تفسير التابعين، عرض ودراسة مقارنة، د. محمد عبد الله علي الحضيبي، دار الوطن، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
- ٢٤٤- سيرة أمير المؤمنين عمر بن الخطاب، د. علي محمد الصلابي، دار المعرفة، بيروت ٢٠٠٣م.
- ٢٤٥- أباطيل يجب أن تمحى من التاريخ، د. إبراهيم علي شعوط، المكتب الإسلامي، الطبعة السادسة ١٤٠٨هـ - ١٩٨٨م.
- ٢٤٦- الفتنة الكبرى - علي وبنوه، طه حسين، دار المعارف بمصر ١٩٦٦م.

- ٢٤٧- الدراهم المضروبة على الطراز الساساني للخلفاء الراشدين في المتحف العراقي، وداد علي قزاز، مجلة المسكوكات، مديرية الآثار العامة ببغداد الجزء (١) المجلد (١) ١٩٦٩م.
- ٢٤٨- الأنساب، لأبي سعد عبد الكريم بن محمد بن منصور التميمي، تحقيق وتعليق الأستاذ محمد عوامة، الطبعة الأولى، نشر محمد أمين دمج، بيروت ١٣٩٦هـ - ١٩٧٦م.
- ٢٤٩- التمهيد والبيان في مقتل الشهيد عثمان، محمد بن يحيى بن أبي بكر المالقي الأندلسي، حققه د. محمود يوسف زايد، دار الثقافة، الدوحة، الطبعة الأولى ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ٢٥٠- الأساس في السنة وفقهها، سعيد حوى، دار السلام، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ - ١٩٨٩م.
- ٢٥١- الإدارة والنظام الإداري عند الإمام علي، د. محسن باقر الموسوي، الغدير، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ - ١٩٩٨م.
- ٢٥٢- النظم الإسلامية، صبحي الصالح، الطبعة الخامسة، دار العلم للملايين، بيروت، مايو ١٩٨٠.
- ٢٥٣- الحياة الاجتماعية والاقتصادية في الكوفة في القرن الأول الهجري، القاهرة ١٩٧٠م، محمد حسين الزبيدي.
- ٢٥٤- العرافة والنقابة مؤسستان اجتماعيتان مهمتان في العهد النبوي، محمد يوسف الفاروقي، مجمع البحوث الإسلامية - الجامعة الإسلامية - إسلام آباد باكستان ١٩٨٢م.
- ٢٥٥- تفسير المنير، د. وهبة الزحيلي، دار الفكر، بيروت - لبنان، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩١م.
- ٢٥٦- التفسير الصحيح، موسوعة الصحيح المسبور من التفسير بالمأثور، د. حكمت بن بشير ابن ياسين، دار المآثر، المدينة النبوية، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
- ٢٥٧- منهج القرآن الكريم في إصلاح النفوس، د. عبدو الحريري، رسالة ماجستير، جامعة بغداد، لم تطبع.
- ٢٥٨- دعاوى الإنقاذ للتاريخ الإسلامي، سليمان العودة، رسالة نشرت على الإنترنت.
- ٢٥٩- تذكرة الحفاظ، شمس الدين محمد بن أحمد بن عثمان الذهبي، بيروت، دار إحياء التراث.

- ٢٦٠- شذرات الذهب في أخبار من ذهب، أبو فلاح عبد الحمي بن أحمد بن محمد الحنبلي، بيروت، المكتب التجاري للطباعة والنشر.
- ٢٦١- وفيات الأعيان وأبناء الزمان، لابن خلكان، أبو عباس شمس الدين أحمد، تحقيق: إحسان عباس، دار صادر، بيروت.
- ٢٦٢- البيان والتبيين للجاحظ، أبو عثمان عمرو بن بحر، دار الخانجي بمصر، ١٣٨٨هـ - ١٩٦٨م.
- ٢٦٣- ميزان الاعتدال للذهبي، تحقيق: علي محمد البجاوي، دار المعرفة، بيروت.
- ٢٦٤- لسان الميزان، لابن حجر العسقلاني، مؤسسة الأعلمي للمطبوعات، بيروت، الطبعة الثانية ١٣٩٠هـ.
- ٢٦٥- المجروحين من المحدثين والضعفاء المتروكين لابن حبان البستي، محمود إبراهيم زايد، دار المعرفة، بيروت.
- ٢٦٦- رجال الكشي، لأبي عمرو محمد بن عمر بن عبد العزيز الكشي، قدم له وعلق عليه أحمد السيد الحسيني.
- ٢٦٧- عبد الله بن سبأ الحقيقة المجهولة، لمحمد علي المعلم.
- ٢٦٨- الخوارج والشيعة، يوليوس فلهاوزن.
- ٢٦٩- السيادة العربية والشيعة والإسرائيليات، فان فلوطن، ترجمة حسن إبراهيم حسن، ومحمد زكي إبراهيم، القاهرة، مكتبة النهضة المصرية، الطبعة الثانية، ١٣٨٥هـ - ١٩٦٥م.
- ٢٧٠- العقيدة والشرعة الإسلامية، جولدتسهر، أجناس، ترجمة د. محمد يوسف موسى وآخرون، القاهرة، دار الكتب الحديثة.
- ٢٧١- تاريخ الأدب العربي، في الجاهلية و صدر الإسلام، نكلسن، رينولد، ترجمة صفاء خلوصي، بغداد، مطبعة المعارف ١٣٨٨هـ - ١٩٦٩م.
- ٢٧٢- عقائد الشيعة، روندلسن، دوايت، تعريب (ع م) القاهرة، مكتبة الخانجي ١٣٦٥هـ - ١٩٤٦م.

- ٢٧٣- أصول الإسماعلية، لويس برنارد، ترجمة إلى العربية خليل أحمد جلو، جاسم محمد الرجب، بغداد، مكتبة المثنى ١٣٦٧هـ - ١٩٤٧م.
- ٢٧٤- عائشة والسياسة، سعيد الأفغاني، دار الفكر، بيروت، الطبعة الثانية، ١٣٩١هـ - ١٩٧١م.
- ٢٧٥- الدولة الأموية، يوسف العشي، دار الفكر، الطبعة الثانية ١٤٠٦هـ - ١٩٨٥م.
- ٢٧٦- أحداث وأحاديث فتنة الهرج، د. عبد العزيز دخان، رسالة دكتوراه بفاس بالمغرب لم تطبع.
- ٢٧٧- المغني في الضعفاء للذهبي، تحقيق نور الدين عتر.
- ٢٧٨- التاريخ الكبير للبخاري، مؤسسة الثقافة، بيروت.
- ٢٧٩- دور المرأة السياسي في عهد النبي والخلفاء الراشدين، أسماء محمد أحمد زيادة، دار السلام، الطبعة الأولى ١٤٢١هـ - ٢٠٠١م.
- ٢٨٠- الإمامة والسياسة، المنسوب لابن قتيبة، مؤسسة الحلبي، القاهرة.
- ٢٨١- لمع الأدلة في عقائد أهل السنة، للجويني، عبد الملك بن عبد الله بن يوسف، بتحقيق فوقية حسين عمود، الناشر الدار المصرية.
- ٢٨٢- غياث الأمم في التياث الظلم لإمام الحرمين الجويني، تحقيق عبد العظيم الديب، مطابع الدوحة الحديثة قطر، الطبعة الأولى ١٤٠٠هـ.
- ٢٨٣- التذكرة في أحوال الموتى والآخرة، لأبي عبد الله محمد بن أحمد الأنصاري القرطبي، حققه وأخرج أحاديثه فؤاد أحمد زمرلي، دار الكتب العربي.
- ٢٨٤- حقة من التاريخ، عثمان الخميس، دار الإيمان، الإسكندرية.
- ٢٨٥- العقيدة في أهل البيت بين الإفراط والتفريط، د. سليمان بن سالم بن رجاء السحيمي، مكتبة البخاري، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ٢٠٠٠م.
- ٢٨٦- إفادة الأخيار براءة الأبرار، محمد العربي التباني، دار الكتب العلمية، بيروت، الطبعة الثانية ١٩٨٤م.

- ٢٨٧- أعلام النصر المبين لأبي الخطاب بن عمر بن الحسن بن دحية الكلبي، تحقيق د. محمد أعزون، دار الغرب، الطبعة الأولى ١٩٩٨م.
- ٢٨٨- أسد الغابة في معرفة الصحابة، تحقيق محمد إبراهيم البنا، مطبعة الشعب.
- ٢٨٩- تقريب التهذيب لابن حجر.
- ٢٩٠- الكامل في ضعفاء الرجال لابن عدي، الحافظ أحمد بن عبد الله المجراني، دار الفكر للطباعة، بيروت، الطبعة الثانية ١٤٠٥هـ.
- ٢٩١- الأنصار في العصر الراشدي، سياسياً وعسكرياً وفكرياً، د. حامد محمد خليفة، رسالة دكتوراه من كلية الآداب في جامعة بغداد، لم تطبع، من صورة منصوره.
- ٢٩٢- العثمانية، للجاحظ، تحقيق عبد السلام محمد هارون، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى.
- ٢٩٣- خلاصة الخلافة الراشدة من تاريخ ابن كثير، محمد كنعان، مؤسسة المعارف، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٨م.
- ٢٩٤- نسب قريش، أبو عبد الله الزيري، دار المعارف، القاهرة.
- ٢٩٥- التاريخ الصغير للبخاري، محمد إسماعيل البخاري، تحقيق محمود إبراهيم زايد، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ، دار المعرفة، بيروت.
- ٢٩٦- أنساب الأشراف، لأبي الحسن أحمد بن يحيى بن جابر البلاذري.
- ٢٩٧- كتاب أهل البغي من الحاوي الكبير، لأبي الحسن الماوردي.
- ٢٩٨- المنتقى من منهاج الاعتدال في نقض كلام أهل الرافض والاعتزال، للحافظ أبي عبد الله محمد عثمان الذهبي، مكتبة دار البيان، حققه وعلق عليه: عبد الدين الخطيب.
- ٢٩٩- سير السلف لأبي القاسم الأصفهاني، دار الراية، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
- ٣٠٠- أهل الشورى الذين اختارهم عمر رضي الله عنه، رياض العبد الله، دار الرشيد، بيروت - دمشق، مؤسسة الإيمان، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.
- ٣٠١- عمدة القاري، شرح صحيح البخاري، بدر الدين العيني.

- ٣٠٢- تحفة الأحوذى بشرح الترمذى، لمحمد بن عبد الرحمن المباركفورى، مطبعة الاعتماد، نشر محمد عبد المحسن الكتبي، تصحيح عبد الرحمن محمد عثمان.
- ٣٠٣- دراسات تربوية فى الأحاديث النبوية، للأعظمى محمد لقمان الأعظم الندوى، دار العبيكان، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٧م.
- ٣٠٤- الزهد لابن المبارك.
- ٣٠٥- فرسان فى عصر النبوة، أحمد خليل جمعة، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م. اليمامة، دمشق.
- ٣٠٦- تاريخ الدعوة الإسلامية، محمد جميل عبد الله المصرى، المطبعة الأولى ١٤٠٧هـ - ١٩٨٧م.
- ٣٠٧- معاوية بن أبى سفيان، صحابى كبير وملك مجاهد، منير الغضبان، دار القلم دمشق، الطبعة الثالثة ١٤١٧هـ - ١٩٩٦.
- ٣٠٨- المعرفة والتاريخ، للفسوى، لأبى يوسف الفسوى، تحقيق أكرم ضياء العمرى، مطبعة الإرشاد بغداد، ١٣٩٤هـ.
- ٣٠٩- الأعلام للزركلى، دار العلم للملايين - بيروت لبنان - الطبعة السادسة، ١٩٨٤م.
- ٣١٠- إرواء الغليل تخريج أحاديث منار السبيل، للشيخ محمد ناصر الدين الألبانى، الطبعة الأولى، ١٣٩٩هـ، نشر المكتب الإسلامى.
- ٣١١- الدولة الإسلامية فى عصر الخلفاء الراشدين، د. حمدي شاهين، دار القاهرة.
- ٣١٢- مسند أحمد مع الفتحة الربانى، للساعاتى، أحمد عبد الرحمن الساعاتى، فى ترتيب الإمام، مطبعة الفتحة الربانى بالقاهرة، لطبعة الأولى.
- ٣١٣- تهذيب الأسماء واللغات، للإمام محيى الدين أبى زكريا يحيى بن شرف النووي، دار الكتب العلمية - بيروت، لبنان.
- ٣١٤- تلخيص الحبير فى أحاديث الرافعى الكبير: لأبى الفضل أحمد بن علي بن حجر العسقلانى، مراجعة: السيد عبد الله هاشم اليماني المدني، المدينة المنورة، ١٣٨٤هـ - ١٩٦٤م.

- ٣١٥- عمرو بن العاص الأمير المجاهد، د. منير محمد الغضبان، جامعة أم القرى، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ.
- ٣١٦- عمار بن ياسر، أسامة بن أحمد سلطان، المكتبة المكية، السعودية، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
- ٣١٧- قصص لا تثبت، سليمان بن صالح الخراشي، دار الصميقي، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.
- ٣١٨- تنزيه أمير المؤمنين معاوية بن أبي سفيان من الظلم والفسق قي مطالبته بدم أمير المؤمنين عثمان لأبي يعلى محمد الفراء، تحقيق دار النبلاء، عمان، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠١م.
- ٣١٩- أبو موسى الأشعري الصحابي العالم المجاهد، محمد طهماز، دار القلم، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩١م دمشق.
- ٣٢٠- أنس بن مالك الخادم الأمين، عبد الحميد طهماز، دار القلم، دمشق.
- ٣٢١- مناقب عمر لابن الجوزي.
- ٣٢٢- مجموعة الوثائق السياسية في العهد النبوي، والخلافة الراشدة، محمد حميد الله، دار النفائس، الطبعة الخامسة ١٤٠٥هـ - ١٩٨٥م.
- ٣٢٣- السيرة النبوية الصحيحة، د. أكرم العمري، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م، مكتبة المعارف والحكم بالمدينة المنورة.
- ٣٢٤- السيرة النبوية في ضوء القرآن والسنة، محمد أبو شهبة، دار القلم، دمشق، الطبعة الثالثة ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٣٢٥- صحيح مارد الضمآن إلى زوائد ابن حبان، للألباني، دار الصميقي، السعودية، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٣٢٦- غزوة الحديبية، لأبي فارس، دار الفرقان، الأردن.
- ٣٢٧- من معين السيرة، صالح أحمد الشامي، المكتب الإسلامي، الطبعة الثانية ١٤١٣هـ - ١٩٩٢م.

- ٣٢٨- إتمام الوفاء بسيرة الخلفاء، محمد الحضري، دار المعرفة، بيروت، الطبعة الأولى ب - ١٩٩٦م.
- ٣٢٩- فتوح الشام، محمد عبد الله الأزدي، تحقيق عبد المنعم عبد الله عامر، نشر مؤسسة القاهرة ١٩٧٠م.
- ٣٣٠- القيادة العسكرية في عهد الرسول، دار القلم، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ - ١٩٩٠م.
- ٣٣١- سفراء النبي ﷺ، محمود شيت خطاب، مؤسسة الريان، دار الأندلس الخضراء، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٣٣٢- عمرو بن العاص، عبد الخالق سيد أبو رابية، الطبعة الأولى ١٤٠٨هـ - ١٩٨٨م.
- ٣٣٣- عمرو بن العاص، عباس محمود العقاد، الناشر دار الكتب العربي، بيروت، لبنان، الطبعة الثانية ١٩٦٩م.
- ٣٣٤- المراسيل، لابن أبي حاتم، مؤسسة الرسالة، بيروت، الطبعة الأولى ١٣٩٧هـ.
- ٣٣٥- التاريخ، لأبي محمد عبد الله بن عبد الرحمن الدارمي، تحقيق أحمد محمد نور سيف، دار المأمون للتراث.
- ٣٣٦- الأحكام السلطانية، لأبي يعلى: محمد بن الحسين، تليق: محمد حامد الفقي، دار الكتب العلمية/ بيروت ١٤٠٣هـ.
- ٣٣٧- الجهاد والقتال في السياسة الشرعية، محمد خير هيكل، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ - ١٩٩٣م.
- ٣٣٨- الإنصاف فيما يجب اعتقاده ولا يجوز الجهل به، للقاضي أبي بكر بن الطيب الباقلاني، تحقيق محمد زاهد الكوثري، الطبعة الثانية، مؤسسة الخانجي ١٣٨٢هـ.
- ٣٣٩- مناقب الإمام أحمد بن حنبل، لأبي الفرج بن الجوزي، تحقيق: لجنة إحياء التراث، طبع دار الآفاق الجديدة، الطبعة الثالثة، ١٤٠٢هـ.
- ٣٤٠- عقيدة الإمام ابن قتيبة، د. علي بن نفيح العلياني، مكتبة الصديق، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩١م السعودية.

- ٣٤١- المعارف لابن قتيبة، د. علي بن نفيح العلياني، مكتبة الصديق، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩١م.
- ٣٤٢- مختصر التحفة الأثني عشرية، للسيد محمود شكري الألوسي، مكتبة إيشيق، استانبول، تركيا ١٣٩٩هـ - ١٩٧٩م.
- ٣٤٣- السيف اليماني في نحر الأصفهاني، وليد الأعظمي، الطبعة الثانية، ١٤١٠هـ - ١٩٨٩م.
- ٣٤٤- منهج كتابة التاريخ الإسلامي، محمد صامل العلياني السلمي، دار طيبة، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م.
- ٣٤٥- أثر التشيع على الروايات التاريخية في القرن الأول الهجري، د. عبد العزيز محمد نور ولي، دار الخطيري، المدينة النبوية، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٣٤٦- منهج المسعودي في كتابة التاريخ، سليمان بن عبد الله المديد السويكت، الطبعة الأولى ١٤٠٧هـ - ١٩٨٦م.
- ٣٤٧- تاريخ عمرو بن العاص، حسن إبراهيم حسن، مطبعة السعادة، الطبعة الأولى ١٣٤٠هـ - ١٩٩٢م.
- ٣٤٨- الشيعة والسنة، إحسان إلهي ظهير.
- ٣٤٩- دراسات عن الفرق وتاريخ المسلمين، د. أحمد محمد جلي، شركة الطباعة العربية السعودية، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ.
- ٣٥٠- الإمام الصادق، محمد أبو زهرة، دار الفكر العربي.
- ٣٥١- الشيعة والقرآن، إحسان إلهي ظهير، إدارة ترجمان السنة، لاهور، باكستان، الطبعة الثالثة ١٤٠٣هـ.
- ٣٥٢- تأويل مختلف الحديث، لأبي محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة، تحقيق: محمد محيي الدين الأصفر، المكتب الإسلامي، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ.

- ٣٥٣- المفهم لما أشكل من تلخيص مسلم، لأبي العباس أحمد بن عمر القرطبي، تحقيق: محيي الدين ديب مستو، يوسف البدوي، دار ابن كثير، بيروت، دمشق، دار الكلام الطيب، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ.
- ٣٥٤- الكفاية، أحمد بن علي الخطيب، دار الكتاب العربي، تحقيق وتعليق: الدكتور أحمد عمر هاشم، الطبعة الأولى ١٤٠٥هـ.
- ٣٥٥- فتح المغيث شرح ألفية الحديث، محمد بن عبد الرحمن السخاوي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
- ٣٥٦- تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي، لجلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي، منشورات المكتبة العلمية بالمدينة المنورة، الطبعة الثانية، ١٣٩٢هـ - ١٩٧٢م.
- ٣٥٧- مقدمة ابن الصلاح في علوم الحديث، لأبي عمرو عثمان بن عبد الرحمن المعروف بابن الصلاح، طبع: دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان.
- ٣٥٨- الباعث الحثيث، شرح اختصار علوم الحديث، إسماعيل بن عمر بن كثير، تحقيق أحمد شاكر، طبع مكتبة ومطبعة محمد علي صبيح وأولاده، الطبعة الثالثة ١٣٧٠هـ.
- ٣٥٩- جلاء الأفهام في الصلاة والسلام على خير الأنام، لأبي عبد الله محمد بن أبي بكر بن أيوب الشهير بابن قيم الجوزية، بيروت، لبنان.
- ٣٦٠- تفسير السعدي، المسمى تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنان، للشيخ عبد الرحمن بن ناصر السعدي، تحقيق: محمد زهري النجار، المؤسسة السعدية.
- ٣٦١- تفسير القرآن العظيم، لأبي الفداء إسماعيل بن كثير القرشي الدمشقي، دار الفكر للطباعة والنشر، بيروت، الطبعة الثانية، ١٣٨٩هـ - ١٩٧٠م.
- ٣٦٢- الفرق بين الفرق، لعبد القاهر بن طاهر البغداد، تعليق محمد محيي الدين عبد الحميد، مكتبة محمد علي صبيح، مصر.
- ٣٦٣- أثر الإمامة في الفقه الجعفري وأصوله، للسالوس علي أحمد السالوس، دار وهدان للطباعة، القاهرة، الطبعة الأولى ١٤٠٢هـ.

- ٣٦٤- الخطوط العريضة للأسس التي قام عليها دين الشيعة الإمامية الاثني عشرية، محب الدين الخطيب، المطبعة السلفية، القاهرة ١٣٩٣هـ.
- ٣٦٥- المحاسن النفسانية في أجوبة المسائل الخراسانية، الشيخ حسين آل عصفور البحراني، دار المشرق العربي، بيروت، البحرين.
- ٣٦٦- فتح القدير الجامع بين فني الرواية والدراية من علم التفسير، محمد علي الشوكاني، مطبعة مصطفى البابي الحلبي، مصر، الطبعة الثانية ١٣٨٣هـ.
- ٣٦٧- النهاية في المتن والملاحم، لابن كثير، دار المعرفة، بيروت، لبنان، الطبعة الرابعة ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ٣٦٨- ضحى الإسلام، أحمد أمين.
- ٣٦٩- النهي عن سبب الأصحاب للمقدسي، محمد عبد الواحد المقدسي، تحقيق: عبد الرحمن التركي، مؤسسة الرسالة، الطبعة الأولى.
- ٣٧٠- لغات اجتماعية من تاريخ العراق، د. علي وردى، مطبعة الإرشاد، بغداد ١٩٦٩م.
- ٣٧١- الفكر الشيعي والنزعات الصوفية، كامل الشيبلي، مكتبة النهضة، بغداد، مطابع دار التضامن ١٣٨٦هـ.
- ٣٧٢- نظام الخلافة في الفكر الإسلامي، د. مصطفى حلمي، دار الدعوة، الإسكندرية.
- ٣٧٣- خصائص أمير المؤمنين علي بن أبي طالب، لأبي عبد الرحمن أحمد بن شعيب النسائي، تحقيق أحمد ميرين البلوشي، مكتبة المعل، الكويت، الطبعة الأولى ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م.
- ٣٧٤- منهج ابن تيمية في مسألة التكفير، الدكتور عبد الحميد بن سالم المشعبي، أضواء السلف، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ٣٧٥- مقالات الإسلاميين واختلاف المصلين، لأبي الحسن الأشعري، تحقيق محمد محيي الدين عبد الحميد، مكتبة النهضة المصرية.
- ٣٧٦- هدي الساري، مقدمة فتح الباري، الحافظ ابن حجر العسقلاني، المطبعة السلفية ومكبتها.

- ٣٧٧- التنبيه والرد على أهل الأهواء والبدع، لأبي الحسين محمد بن أحمد المطلبي، مكتبة المثني، بغداد ١٣٨٨هـ - ١٩٦٨م.
- ٣٧٨- الخوارج، ناصر العقل، دار الوطن، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ.
- ٣٧٩- الوظيفة العقيدية للدولة الإسلامية، حامد عبد الماجد قويس، الطبعة الأولى ١٤١٣هـ - ١٩٩٣م، دار التوزيع والنشر الإسلامية.
- ٣٨٠- تلبيس إبليس، لابن الجوزي، بتحقيق محمود مهدي استانبولي ١٣٩٥هـ - ١٩٧٦م.
- ٣٨١- الخوارج، دراسة ونقد لمذهبهم، ناصر بن عبد الله السعودي، دار المعارج الدولية، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.
- ٣٨٢- نصب الراية لأحاديث الهداية، جمال الدين أبو محمد عبد الله بن يوسف الزيلعي، دار المأمون، القاهرة ١٣٥٧هـ - ١٩٣٨م.
- ٣٨٣- ظاهرة الغلو في الدين في العصر الحديث، محمد عبد الحكيم، الطبعة الأولى ١٤١١هـ - ١٩٩١م.
- ٣٨٤- الإباضية في موكب التاريخ، علي يحيى معمر، مكتبة وهبة.
- ٣٨٥- السياسة في إصلاح الراعي والرعية، ابن تيمية، المطبعة السلفية ومكتبتها، القاهرة ١٣٨٧هـ.
- ٣٨٦- فيض التقدير في شرح الجامع الصغير، عبد الرؤوف المناوي، دار الفكر للطباعة والنشر، الطبعة الثانية، ١٣٩١هـ - ١٩٧٢م.
- ٣٨٧- قواعد في التعامل مع العلماء، د. عبد الرحمن بن معلا اللويحق، دار السراق، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٠هـ - ١٩٩٢م.
- ٣٨٨- التكفير جنوره وأسابه، د. نعمان عبد الرزاق السامرائي - دار المنارة - جدة، الطبعة الأولى ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.
- ٣٨٩- ظاهرة التكفير، الأمين الحاج محمد أحمد، مكتبة دار المطبوعات الحديثة، جدة، السعودية، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م.

- ٣٩٠- الصخرة الإسلامية بين الجحود والتطرف، د. يوسف القرضاوي - كتاب الأمة (٢) الطبعة الرابعة، ١٤٠٥ هـ - ١٩٨٥ م.
- ٣٩١- مصباح الظلام في الرد على من كذب على الشيخ الإمام، عبد اللطيف بن عبد الرحمن بن حسن آل الشيخ، دار الهداية، الرياض.
- ٣٩٢- الصحاح تاج اللغة وصحاح العربية، إسماعيل بن حماد الجوهري، تحقيق أحمد عبد الغفور، الطبعة الثانية، القاهرة ١٤٠٢ هـ.
- ٣٩٣- المصباح المنير في غريب الشرح الكبير للرافعي، تأليف: أحمد بن محمد المقرئ الفيومي، المكتبة العلمية، بيروت، لبنان.
- ٣٩٤- القاموس المحيط، لمجد الدين محمد بن يعقوب الفيروز يبادي، المؤسسة العربية للطباعة والنشر، بيروت، لبنان.
- ٣٩٥- مقاييس اللغة، لأبي الحسين أحمد فارس، تحقيق: عبد السلام هارون، دار الجيل، بيروت، الطبعة الأولى ١٤١١ هـ.
- ٣٩٦- الحجة في بيان المحجة وشرح عقيدة أهل السنة للحافظ قوام السنة أبي القاسم إسماعيل الأصبهاني، د. محمد ربيع مدخلي، ومحمد بن محمود أبو رحيم، دار الراية، الطبعة الأولى ١٤١١ هـ.
- ٣٩٧- اعتقادات فرق المسلمين والمشركون، لفخر الدين الرازي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان ١٤٠٢ هـ.
- ٣٩٨- الرواة الذين تأثروا بابن سبأ، د. سعد الهاشمي، الطبعة الأولى، ١٤١٣ هـ - ١٩٩٢ م.
- ٣٩٩- الاقتصاد في الاعتقاد، لأبي حامد الغزالي، دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان، الطبعة الأولى ١٤٠٣ هـ.
- ٤٠٠- الصارم المسلول على شاتم الرسول، لشيخ الإسلام ابن تيمية، تحقيق: محيي الدين عبد الحميد، عالم الكتب، ١٤٠٢ هـ - ١٩٨٢ م.
- ٤٠١- الكشاف للزخشري، جار الله محمود الزخشري، دار المعرفة، بيروت.

- ٤٠٢- تاج العروس من جواهر القاموس، محمد مرتضى الزبيدي، دار مكتبة الحياة، بيروت، لبنان.
- ٤٠٣- آية التطهير وعلاقتها بعصمة الأئمة، عبد الهادي الحسيني.
- ٤٠٤- تفسير الرغوي، المسمى معالم التنزيل، لأبي محمد الحسين بن مسعود الفراء البغوي الشافعي، تحقيق: خالد عبد الرحمن العك، ومروان سوار، دار المعرفة، بيروت.
- ٤٠٥- الحجج الدامغة لنقض كتاب المراجعات، أبو مريم بن محمد الأعظمي.
- ٤٠٦- تيسير العزيز لشرح كتاب التوحيد، للشيخ سليمان بن عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب، مكتبة الرياض الحديثة.
- ٤٠٧- الرسالة التدميرية لابن تيمية، تحقيق: زهير الشاويش، المكتب الإسلامي، الطبعة الثانية ١٣٩١هـ.
- ٤٠٨- الشفا بتعريف حقوق المصطفى، لأبي الفضل عياض بن موسى اليحصبي الأندلسي، مطبعة البابي الحلبي، الطبعة الأخيرة ١٣٦٩هـ - ١٩٥٠.
- ٤٠٩- المنحة الإلهية في تهذيب الطحاوية، عبد الآخر حماد الغنيمي، دار الصحابة، بيروت، لبنان، الطبعة الثالثة، جمادى الثانية، ١٤١٨هـ - ١٩٩٧م.
- ٤١٠- الملل والنحل، لأبي الفتح محمد عبد الكريم الشهرستاني، تحقيق: الأستاذ أحمد فهمي محمد، دار الكتب العلمية، الطبعة الثانية ١٤١٣هـ.
- ٤١١- مختصر تفسير القرآن العظيم المسمى عمدة التفسير عن الحافظ ابن كثير، اختصار وتحقيق: أحمد شاكر، دار طيبة، دار الوفاء، الطبعة الأولى ١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣م.
- ٤١٢- روايات تاريخ الصحابة في ميزان الجرح والتعديل، د. عبد العزيز صغير دخان، الطبعة الأولى ١٩٩٨م، الشوكاني باليمن.
- ٤١٣- اليهود في السنة المطهرة، عبد الله الشقاري، دار طيبة، الطبعة الأولى ١٤١٧هـ - ١٩٩٦م.

- ٤١٤- المروي عن أمير المؤمنين علي بن أبي طالب في التفسير من سورة المائدة إلى سورة الناس، رسالة ماجستير جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية، للطالب فهد عبد العزيز إبراهيم الفاضل، لم تطبع.
- ٤١٥- خلافة علي بن أبي طالب، رتبه وهذبه د. محمد بن صامل السلمي، مستخرج من البداية والنهاية، دار الوطن، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٢٠م.
- ٤١٦- وسطية أهل السنة بين الفرد، د. محمد باكريم، دار الرواية، الرياض، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ - ١٩٩٤م.
- ٤١٧- عقائد الثلاث والسبعين فرقة، لأبي محمد اليمني، تحقيق ودراسة محمد عبد الله زريان الغامدي، مكتبة دار العلوم، الطبعة الأولى ١٤١٤هـ.
- ٤١٨- الزبير بن العوام الثروة والثورة، الدكتور عبد العظيم الديب، مكتبة ابن تيمية، البحرين.
- ٤١٩- العزلة والخلطة، أحكام وأحوال، سلمان بن فهد العودة، الطبعة الأولى ١٤١٣هـ - ١٩٩٣م.
- ٤٢٠- أمير المؤمنين علي بن أبي طالب، أحمد السيد يعقوب الرفاعي، دار الفضيلة، القاهرة، الطبعة الأولى.
- ٤٢١- السلسلة الضعيفة، للألباني، مكتبة المعارف، الرياض، الطبعة الأولى ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٤٢٢- زاد المعاد، ابن القيم، شعيب وعبد القادر الأرناؤوط، دار الرسالة، الطبعة الأولى ١٣٩٩هـ.
- ٤٢٣- فقه السيرة النبوية، د. محمد سعيد رمضان البوطي، دار الفكر، دمشق، سوريا، الطبعة الحادية عشرة ١٩٩١م.
- ٤٢٤- فصول من السيرة النبوية، عبد المنعم السيد.
- ٤٢٥- هجرة الرسول وصحابته في القرآن والسنة، أحمد عبد الغني الجمل، دار الوفاء، الطبعة الأولى ١٤٠٩هـ - ١٩٨٩م.

- ٤٢٦- السيرة النبوية في ضوء المصادر الأصلية، د. مهدي رزق الله أحمد، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩٢م، مركز الملك فيصل للبحوث والدراسات الإسلامية.
- ٤٢٧- الخليفان عثمان وعلي بين أهل السنة والشيعة، أنور عيسى، لم تطبع.
- ٤٢٨- مرويّات غزوة الحديبية، حافظ الحكمي، دار ابن القيم، الطبعة الأولى، ١٤١١هـ - ١٩٩١م.
- ٤٢٩- القول المفيد على كتاب التوحيد، لمحمد صالح العثيمين، دار العاصمة، الطبعة الأولى ١٤١٥هـ.
- ٤٣٠- التاريخ السياسي، د. علي معطي، مؤسسة المعارف بيروت، الطبعة الأولى ١٤١٩هـ - ١٩٩٨م.
- ٤٣١- قراءة سياسية للسيرة النبوية، محمد قلّيجي، دار النافنس، الطبعة الأولى ١٤١٦هـ - ١٩٩٦م، بيروت - لبنان.
- ٤٣٢- علي بن أبي طالب مستشار أمين الخلفاء الراشدين، د. محمد عمر الحاجي، دار الحافظ بدمشق، الطبعة الأولى ١٩٩٨م.
- ٤٣٣- زواج عمر بن الخطاب رضي الله عنه من أم كلثوم بنت علي بن أبي طالب رضي الله عنه حقيقة وليس افتراء، تأليف أبي معاذ الإسماعيلي.
- ٤٣٤- عثمان بن عفان، صادق عرجون، الدار السعودية، الطبعة الثالثة ١٤١٠هـ - ١٩٩٠م.
- ٤٣٥- مجلة البحوث الإسلامية، العدد العاشر.
- ٤٣٦- رياض النفوس للمالكي، أبو بكر عبد الله بن محمد المالكي، دار الغرب الإسلامي، بيروت، لبنان، عام ١٤٠٣هـ - ١٩٨٣م.
- ٤٣٧- عثمان بن عفان الخليفة الشاكر الصابر، دار القلم، دمشق، الطبعة الأولى ١٤١٢هـ - ١٩٩١م.
- ٤٣٨- ليس من الإسلام، محمد الغزالي، دار القلم، الطبعة الأولى ١٤٢٠هـ - ١٩٩٩م.

ناوه پۆك

سوپاسنامەى دکتۆر على محمد الصلابى.....	۵
پيشه كى وه رگيپر.....	۶
به شى يه كه م.....	۱۰
عه لى كورى نه بو طاليب له مه كه كه دا.....	۱۰
جيباسى يه كه م.....	۱۰
ناو و نه ژاد و نازناو و په وش و خانه وادهى.....	۱۰
جيباسى ده وه م.....	۲۲
موسلمان بوونى و گرنگترين كاره كانى له مه كه كه له پيش كۆچدا.....	۲۲
جى باسى سى يه م.....	۳۹
ژيانى له ژير سايه ي قورنانداو كارى گهرى له سهرى.....	۳۹
تيروانينى بۆ خوداو به نه وه ر و ژيان و به هه شت و دۆزه خ و قه زاو قه ده ر.....	۳۹
پله و پايه ي قورنان له لاي عه لى (ﷺ).....	۴۰
نه و نايه تانه ي ده رياره ي عه لى (ﷺ) دابه زيوه.....	۴۱
به زه بى هاتنه وه ي به ئومه تى محمد (ﷺ) دا.....	۴۲
گه ياندى ته فسيرو پيغه مبه ر (ﷺ) بۆه ندى نايه تى قورنان.....	۴۳
جى باسى چواره م.....	۴۶
ژيان له خزمه ت پيغه مبه رى خوا دا (ﷺ).....	۴۶
جيباسى پيئجه م.....	۵۳
گرنگترين كاره كانى عه لى (ﷺ) له نيوان كۆچ و جه نگى خه نده ق دا.....	۵۳
حه سه ن و حسه ينى كورى عه لى (ﷺ).....	۶۳
عه لى (ﷺ) له جه نگى ئو حود دا.....	۶۸
عه لى و هه لويستى له رووداوى (الافك).....	۷۱
جيباسى شه شه م.....	۷۴

کاره گرنه‌کانی عدلی (ﷺ) له‌نیوان جهنگی نه‌حزاب —

- و وه‌فاتی پیغه‌مبه‌ردا (ﷺ)..... ۷۴
- عدلی (ﷺ) له غه‌زای (الأحزاب) دا..... ۷۴
- عدلی (ﷺ) له غه‌زای (بنی قریضة) دا..... ۷۵
- عدلی (ﷺ) له (صلح الحديبيه) دا..... ۷۵
- عدلی (ﷺ) و غه‌زای خه‌بهر..... ۷۷
- عدلی (ﷺ) و پرزگارکردنی مه‌ککه‌و غه‌زوه‌ی حونه‌ین..... ۸۰
- هه‌ندی هه‌لو‌یستی عدلی (ﷺ) له فه‌حی مه‌ککه‌دا..... ۸۰
- عدلی و غه‌زای حونه‌ین..... ۸۳
- عدلی بته‌کانی فله‌س ده‌شکی‌تی..... ۸۴
- پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) له جیتی خۆی دایده‌نی له مه‌دینه..... ۸۴
- عدلی (ﷺ) و وه‌فده‌که‌ی نه‌جران..... ۸۰
- عدلی (ﷺ) بانگ خواز و دادوه‌ری یه‌مه‌ن..... ۸۸
- عدلی (ﷺ) له حه‌جی مائنا‌وایدا..... ۹۰
- عدلی (ﷺ) شه‌ره‌ف مه‌ند بوو به‌شو‌رینی جه‌سته‌ی پیغه‌مبه‌ر (ﷺ) و ناشتیی..... ۹۱
- به‌شی دووهم..... ۹۴
- عدلی (ﷺ) له سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ راشیدکاندا..... ۹۴
- جی‌باسی یه‌که‌م..... ۹۴
- عدلی (ﷺ) له سه‌رده‌می نه‌بو‌یکری صدیق دا (ﷺ)..... ۹۴
- به‌یعه‌ت دانی به‌ نه‌بو‌یکری صدیق (ﷺ)..... ۹۴
- عدلی (ﷺ) پشتگیری نه‌بو‌یکر ده‌بی‌ت له جه‌نگی هه‌لگه‌راوه‌کاندا..... ۹۵
- نه‌بو‌یکری له‌خۆی به‌ گه‌وره‌تر زانیوه..... ۹۶
- خۆشه‌ویستی و په‌یوه‌ندی نیوان عدلی و نه‌بو‌یه‌کر..... ۹۷
- شو‌ین پیتی صدیق ی هه‌لگه‌رتووه له نیش و کاریدا..... ۹۷

- ژن و ژغوازی نیتوان صدیق و (ال بیت) دا..... ۱۰۱
- عدلی (ﷺ) له کاتی وه فاتی نه بویه کړدا (ﷺ)..... ۱۰۳
- عدلی (ﷺ) له سهرده می عومهری فاروقدا (ﷺ)..... ۱۰۶
- عدلی له کاروباری دادوهریدا..... ۱۰۶
- عدلی (ﷺ) و کاروباری دارایی و نیداری دهوله ته که می عمر (ﷺ)..... ۱۱۰
- عدلی (ﷺ) جیگای راویژی عومهر بویه له کاروباری (جیهاد) دا..... ۱۱۳
- په یوهندی عدلی و نهوه کانی به عمره وه - خویان لی رازی بیت..... ۱۱۵
- عمر (ﷺ) عدلی دهستنیشان دهکات بو جینشینی خوی..... ۱۱۹
- ووته می عدلی (ﷺ) ده ربارهی عمر (ﷺ)..... ۱۲۰
- جی باسی سیهم..... ۱۲۴
- عدلی (ﷺ) له سهرده می عوسماندا (ﷺ)..... ۱۲۴
- عدلی (ﷺ) سزا شهرعیه کانی جی به جی دهکات - الحدود -..... ۱۲۷
- راویژکاری عوسمان به عدلی له رزگارکردنی نه فریقیه دا..... ۱۲۸
- رای عدلی (ﷺ) سه بارهت به یه شتواز خوتندنه وهی قورنان..... ۱۲۹
- ههلوستی عدلی (ﷺ) له کاتی شهید کردنی عوسماندا..... ۱۳۰
- ههلوستی عدلی (ﷺ) له سهرتای نازاوه که وه..... ۱۳۱
- ههلوستی عدلی (ﷺ) له کاتی گه ماروډا..... ۱۳۴
- به لگهی پوون و ناشکرا له سهر خۆشه ویستی نیتوان عدلی و جی نشینه راشیده کان..... ۱۳۷
- بهشی سی یم..... ۱۴۰
- به یعت دان به عدلی (ﷺ) و په وشت و ژبانی ناو کۆمه لگهی..... ۱۴۰
- جی باسی یه که م به یعت دان به عدلی (ﷺ)..... ۱۴۰
- مهرجی عدلی (ﷺ) له قبول کردنی خیلافه تدا..... ۱۴۴
- یه که م ووتاری عدلی (ﷺ)..... ۱۴۷
- جی باسی دووهم..... ۱۵۰

- هندی له چاکیه کانی، گرنګترین ره‌وشته کانی، بنه‌مای حکومت‌ه‌ک‌ه‌ی..... ۱۵۰
- زانست و شاره‌زای له ناینیدا..... ۱۵۱
- هندی له پینمايه کانی عدلی (ﷺ) بۆ قوتابیان..... ۱۵۴
- دنیا نه‌ویستی نه‌میری باوه‌رداران (ﷺ)..... ۱۵۸
- ته‌واز و خو به‌که‌م زانین و بی فیزی عدلی (ﷺ)..... ۱۶۲
- به‌خشنده‌یی و دهرمال داریه‌کانی..... ۱۶۴
- شهرمکردن له خوای ته‌عالا..... ۱۶۵
- به‌ندایه‌تی و نارامی و دلسۆزی عدلی (ﷺ) بۆ خودای - عز و جل -..... ۱۶۶
- سوپاس گوزاری خوای - عز و جل -..... ۱۶۹
- پارانه‌وه له خوا..... ۱۷۰
- سهرچاوه‌ی بالای ده‌وڵت له سهرده‌می عه‌لیدا (ﷺ)..... ۱۷۲
- ماfi گهل له چاودیری کردنی ده‌سه‌لاتداراندا..... ۱۷۴
- شوری..... ۱۷۵
- داد و یه‌کسانی..... ۱۷۷
- سه‌ربه‌ستیه‌کان..... ۱۸۰
- جی باسی سیته‌م..... ۱۸۲
- ژیان له‌ناو کۆمه‌لگا و فەرمان به‌چاکه و به‌رگری له خراپه..... ۱۸۲
- بانگه‌وازی یه‌کته‌په‌رستی و دژایه‌تی بته‌په‌رستی..... ۱۸۲
- ناساندنی ناوه‌ جوانه‌کانی خودا - به‌خه‌لکی..... ۱۸۳
- نه‌میری باوه‌رداران به‌خشنه‌کان ده‌خاته‌وه یادی خه‌لکی..... ۱۸۴
- نه‌میری باوه‌رداران و نه‌هیشته‌نی پاشماوه‌ی نه‌فامی..... ۱۸۴
- عدلی نه‌بو طالیب و هندی له شیعه‌ره‌کانی..... ۱۹۵
- هندی له ووته به‌نرخه‌کانی نه‌میری باوه‌رداران..... ۱۹۶
- نه‌میری باوه‌رداران له چه‌ند شتیك ده‌وێت..... ۱۹۸

له هندی نه خوڅی ترسناک ناگادارمان ده کاته وه.....	۲۰۱
گرنگیدانی عدلی (ﷺ) به ړټکڅستنی بازاره کان.....	۲۰۲
هندی ناموژگاری و بهرگری له گونا ه و خراپه کان.....	۲۰۴
له سدرده می عدلی (ﷺ) پوړیس ده ست به کار بووه.....	۲۰۵
به شی چواره م.....	۲۰۹
جی باسی یه که م.....	۲۰۹
ده زگای دارایی.....	۲۰۹
جی باسی دوو ه م.....	۲۱۰
ده زگای دادوهری.....	۲۱۰
شیوازی دادوهری عدلی (ﷺ).....	۲۱۱
جی باسی سییه م.....	۲۱۵
فیقهی نه میری باوه پرداران عدلی کوری نه بو طالب (ﷺ).....	۲۱۵
عیبادات و پرستشه کان.....	۲۱۵
ده ربارهی زه کات.....	۲۱۸
ده ربارهی پوژوو.....	۲۱۹
ده ربارهی نیعتیکاف.....	۲۱۹
به شی پینجه م.....	۲۲۶
دامه زاندنی ویلايه ته کان له سدرده می عدلی دا (ﷺ).....	۲۲۶
جی باسی یه که م.....	۲۲۶
هه ریمه کانی ده وله تی نیسلامی.....	۲۲۶
جیباسی دوو ه م.....	۲۳۷
دیاری کردنی (والی) یه کان له سدرده می علیدا (ﷺ).....	۲۳۷
هه لویتستی خودی عدلی له والیه کانی عثمان.....	۲۳۸
به شی شه شه م.....	۲۴۸

۲۴۸.....	هردوو جهنگی (جهمهل) و (صفین) و مهسله‌ی ته‌حکیم.
۲۵۱.....	جیّ باسی یه‌که‌م.
۲۵۱.....	رووداوه‌کانی پیش جهنگی "جهمهل".
۲۷۵.....	کوژراوانی هردوولا شه‌هیدن‌وبه‌هشتین.
۲۷۹.....	هه‌لگیرسانی جهنگ.
۳۰۵.....	جیباسی دووه‌م.
۳۰۵.....	جهنگی صفین.
۳۱۳.....	ده‌ستپیکردنی جهنگ.
۳۱۷.....	شهو‌ی هه‌ریر.
۳۳۱.....	جیباسی سیّ یه‌م.
۳۳۱.....	((التحکیم))
۳۳۹.....	ده‌قی په‌یمان نامه‌که‌ی ((التحکیم))
۳۴۲.....	به‌سه‌رهاتی (التحکیم) و لاوازیه‌کانی له‌چهند لایه‌نیکه‌وه.
۳۴۷.....	هه‌لوئستی زاناو ده‌سته‌لات دارانی نیسلام ده‌ریه‌ی نه‌و جهنگانه.
۳۴۸.....	ناگاداری له‌هه‌ندی کتیب که‌میژووی هاوه‌لانیان شیواندوه.
۳۵۸.....	به‌شی هه‌وته‌م.
۳۵۸.....	هه‌لوئستی نه‌میری باوه‌رداران عدلی ده‌ریاره‌ی ((خه‌واریه‌ج)) و پاشان شه‌هیدکردنی.
۳۵۸.....	جیباسی یه‌که‌م.
۳۵۸.....	((خه‌واریه‌کان))
۳۷۱.....	جهنگی (نه‌هروان).
۳۷۸.....	هه‌لسوکه‌وتی نه‌میری باوه‌رداران له‌گه‌ل خه‌واریه‌کاندا.
۳۷۹.....	شوئنه‌واری فیه‌قی له‌جه‌نگه‌کانی عه‌لیدا (ﷺ).
۳۸۴.....	سیفاته‌کانی خه‌واریه‌ج.
۳۸۹.....	جیباسی دووه‌م.

- کۆتا پۆژه‌کانی ژبانی نهمیری باوه‌پداران و شه‌هیدکردنی (ﷺ)..... ۳۸۹
- یه‌که‌م / دوا به‌دوای جه‌نگی نه‌هره‌وان..... ۳۸۹
- دووه‌م / نهمیری باوه‌پداران وره‌ی سوپاکه‌ی به‌رز ده‌کاته‌وه بۆ کشان به‌ره‌و شام
و پاشان هودنه و ئاگر به‌ست..... ۳۹۳
- سێ یه‌م / نهمیری باوه‌پداران داوای شه‌هیدبوون و گه‌رانه‌وه‌ی به‌په‌له له‌خودای
خۆی ده‌کات..... ۳۹۶
- چواره‌م / نهمیری باوه‌پداران ده‌یزانی شه‌هید ده‌کریت..... ۳۹۷
- پێنجه‌م / شه‌هید کردنی نهمیری باوه‌پداران (ﷺ)..... ۳۹۸
- وه‌سیه‌تی نهمیری باوه‌پداران (ﷺ) بۆ (حه‌سه‌ن و حوسین) (ﷺ)..... ۴۰۲
- نهمیری باوه‌پداران (ﷺ) ناهیتلی جه‌سته‌ی بکوژه‌که‌ی بشیوتین..... ۴۰۴
- (ابن ملجم) کی یه؟..... ۴۰۵
- نهمیری باوه‌پداران چهند سال خه‌لیفه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا بووه؟..... ۴۰۶
- له‌کوی نیژراوه؟..... ۴۰۶
- له‌ ته‌مه‌نی چهند سالی‌دا شه‌هید کرا؟..... ۴۰۸
- ووتاری (حه‌سه‌ن) (ﷺ) له‌دوای شه‌هیدکردنی باوکی..... ۴۰۸
- هه‌لۆیستمان له‌و سێ جه‌نگه‌..... ۴۱۱
- سه‌رچاوه‌کان..... ۴۲۷
- ناوه‌پۆک..... ۴۶۰

وهرگير له چهند ديريځکدا:

ناوی عمر توفیق عبداللہیہ و نازناوی (الخطاط) ی هدیہ و نهو نازناوہشی لموہوہ هاتووہ که له هونہری خوښنووسیدا دهستیځکی بالای هدیہ و لهو بارهیه کوراسدیہکی لهسمر خهتی روځعه نووسیوه له ژیر ناوی (دهروازہی خوښنووسی) .

له شاری ههلهبیه له دایک بووه لهسالی (۱۹۶۷) و همر لهو شارهدا خویندنی سهرهتای و ناوندی دواناوہندی و دیراساتی نسلمی تمواوکردووہ، و پاشان له سالی ۱۹۸۶ له زانکوی بهغداد/ کوليجی شمريعه وهرگيراوہ، سالی (۱۹۸۸) له ههلهبیه بريندار دهبيت و له نهخوشخانهکانی نيران چارهسمرکراوه .

له سالی (۱۹۹۱) به پلهی - جيد جداً - خویندن تمواو دهکات و دهبيتته ماموستای زماني عمرهبی و ناین و له زۆریک له خویندنگاکانی ناو شاری ههلهبیهی شهید ماموستایهتی کردووہ . وهرگير خواوہنی کۆمهلتی بهرهم و نووسینه له بواره جیاجیاکاندا چ له بواری هونہری یان نهدهبی یان ناینی و بانگهوازی... له شاکارهکانی له بواری دهرهناسیدا - کتیبی (هونہری هاوپرگرتن) ی دیل کارنجی کردوه به کوردی و تا نیستا چهندان جار له چاپ دراوهتموه .

وهرگير پیش نهم بهرهمه ههستاو به ورگيرانی کتیبی - خهلیفہی یهکهه نهبویهکری صدیق و نیستا له بهر دهستی خوینهران دایه .

خوینہری بهرپژوخوشهویست نهگهر ههر رهخنهوپیشنیاریکت ههبوو دهربارهی نووسینهکانی وهرگير ، تموا جهنابی ماموستاعومر زۆر پیتخوشحاله به سنگیځکی فراوانهوه گویت بۆ بگریت ،بۆیه دهتوانیت راستهوخۆ پهیوهندی پتوه بکهیت بهم ژماره مۆبایلهوه ۱۹۹۸۴۷۱-۷۷۰ .